Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС ЕНГЕЛС

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1979

МАРКС ЕНГЕЛС

ТОМ

41

Настоящият том е подготвен по изданието на «Диц ферлаг», Берлин, 1967 и изданието на Политиздат, Москва, 1970 г.

ПРЕДГОВОР

Четиридесет и първият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа произведенията и писмата на младия Енгелс, които не са включени в основните томове от Съчиненията и които той е написал предимно от 1838 до 1842 г. (само две юношески стихотворения и разказът за морски разбойници са от по-ранни години и два малки документа от началото на 1844 г.). Тези произведения и писма значително допълват 1 и 27 том от Съчиненията. Те отразяват процеса на формиране на революционно-демократическите възгледи на Енгелс, а също така показват очерталото се при него през 1842 г., две години преди да започне сътрудничеството му с Маркс, преминаване от идеализма към материализма и от революционния демократизъм към комунизма. С публикуването на тези материали във второто издание на Съчиненията на основоположниците на марксизма се включва цялото открито литературно наследство на Енгелс от този период.

Голям интерес представляват писмата на Енгелс, които съставят около една трета от тома. Те са адресирани до училищните му другари Вилхелм и Фридрих Гребер, до сестра му Мари и до писателя Левин Шюкинг. Юношеските писма на Енгелс са ценен източник за изучаване на неговата биография, по-специално през годините на пребиваването му в Бремен, където той бил канторски служещ в една голяма търговска фирма от юли 1838 г. до март 1841 година. Тези писма дават богат материал за разкриване характера на младия Енгелс, за запознаване с кръга на интересите му, с литературните и художествените му вкусове. Пред читателите се разкрива обаятелният образ на разностранно надарения, любознателен юноша, който

имал влечение към най-прогресивното в науката, изкуството и политиката и жадувал да намери мястото си в редиците на активните борци за обществен прогрес. Той се откликвал необикновено живо на парливите въпроси, които вълнували неговите съвременници, като се включвал във философските, литературните и религиозните спорове, зад които се криела определена политическа позиция на борещите се обществени сили в тогавашна полуфеодална Германия, намираща се пред прага на буржоазната революция. От тези писма може да се добие представа за богатия духовен мир на Енгелс и за измъчващите го съмнения, за претърпяната от него сложна еволюция.

Публикуваните писма показват необикновената начетеност на младия Енгелс в областта на художествената литература. Той чете не само немските класици и съвременните на него немски писатели — Гьоте, Шилер, Виланд, Тик, Гуцков, Бек, — но и както сам казва, «цялата световна литература». Наред с художествените произведения той сериозно изучава философски и исторически книги, усъвършенствува знанията си по чужди езици. В писмата до сестра си Мари Енгелс много пъти ѝ разказва за увлечението си по музиката. Той посещава концерти, оперни спектакли и дори сам съчинява хорали. С голяма любов говори за Бах, Хендел, Глук, Моцарт, Перголезе, Менделсон и особено за Бетховен. Извънредно силно впечатление му направило изпълнението на Петата симфония на Бетховен. «Ама каква симфония беше снощи! — пише той на сестра си на 11 март 1841 г. — Ако не познаваш това великолепно нещо, изобщо нищо не си чувала в живота си. Това изпълнено с отчаяние раздвоение в първата част, тази елегична тъга, тази нежна жалба за любов в адажиото и това мощно, младежко ликуване на свободата, изразено с тромбоните, в третата и четвъртата част!» (настоящия том, стр. 470).

Писмата хвърлят ярка светлина върху жизнерадостната натура на Енгелс. Неговите любими занимания съвсем не се ограничавали в интелектуалната област. С удоволствие и увлечение той спортува: често язди кон, фехтува, плува отлично, като без усилие преплувал четири пъти Везер. Използвал всяка предоставила му се възможност, за да пътешествува, като при това проявявал тънка наблюдателност и умение да се наслаждава на природните красоти.

Младият Енгелс се увличал и в съчиняването на стихотворения, каквито има в изобилие в писмата му (някои от тях били отпечатани в тогавашните вестници и списания). И макар тези поетически опити да имат подражателен характер, те са изпълнени с дълбоко политическо и философско съдържание.

Още от писмото на Енгелс до Вилхелм Гребер от 30 юли 1839 г. се вижда, че талантливият юноша не само сам е пишел стихове, но и

е превеждал стихотворения на английския поет Пърси Биши Шели. Допълнителни данни за увлечението на Енгелс по поезията на Шели дават публикуваните за пръв път на руски език две негови писма до писателя Левин Шюкинг (от 18 юни и от 2 юли 1840 г.), с когото той се запознал през май 1840 г. при пребиваването си в Мюнстер. От тези писма става ясно, че когато бил в този град, Енгелс обсъждал с Шюкинг и с един друг немски радикален писател, Херман Пютман, план за издаване на преводи на Шели, над които работели и тримата. Очевидно Енгелс е имал вече готов за публикуване материал. Във всеки случай, след като се завърнал в търговската фирма, той започнал, както съобщава на Шюкинг, преговори за издаването на тези преводи с бременския издател Карл Шюнеман, но не можал да се споразумее с него. Енгелс писал също на издателя Хамерих в Алтона, но му било отказано. По всяка вероятност той така и не успял да публикува преводите си.

Любовта на Енгелс към големия английски поет, която той запазил и през следващите години от живота си, говори за революционните настроения на юношата, когото без съмнение са привличали свободолюбивите мотиви и гневният протест срещу потисниците в поезията на Шели. Не случайно като епиграф към стихотворението си «Вечер», в което Енгелс изказва увереността си, че царещият в Германия безпросветен мрак ще отстъпи място на «зората на свободата», той сложил думите на Шели: «Ден утрешен ще дойде!»

Писмата на Енгелс показват забележителните способности на бъдещия теоретик и вожд на работническата класа в областта на езикознанието. Още по това време младият Енгелс бил истински полиглот. Когато шеговито уверява сестра си, че разбира 25 чужди езика, той не е бил много далеч от истината. Във всеки случай по същото това време едно от писмата си до Вилхелм Гребер Енгелс написал на девет езика — на старогръцки, латински, италиански, английски, испански, португалски, френски, холандски и немски (вж. настоящия том, стр. 384—388).

Писмата до братя Гребер дават възможност да се проследи развитието на политическите и философските възгледи на Енгелс. Още като осемнадесетгодишен юноша у него се заражда силно чувство на протест срещу всякакви прояви на деспотизъм и реакция, съсловни привилегии, лицемерие и мракобесие в политическия и духовния живот на Германия, и по-специално в юнкерска Прусия. За своите революционни настроения той пише на приятелите си, като отбелязва, че с увлечение чете опозиционна литература, в която се разобличават реакционните и абсолютистките порядки в Германия, Енгелс гневно пише на единия от братята Гребер за пруския крал Фридрих-Вилхелм III: «Аз го мразя и освен него мразя може би още само двама-трима,

мразя го до смърт; и ако не го презирах толкова много — този дрислак, — щях да го мразя още повече» (настоящия том, стр. 434).

В съзнанието на младия Енгелс все повече зреела мисълта за великата преобразуваща роля на революционните сътресения в обществения живот. Той с интерес и симпатия се отнася към революционните дейци от миналото, към смелите борци против политическите и духовните окови, против средновековните предразсъдъци и официалните авторитети — Хус, Лутер, участниците във великата френска революция от 1830 г., в полското въстание от 1830 — 1831 година. На годишнината на юлската революция от 1830 г. във Франция той посветил възторжено стихотворение, което изпратил в 1839 г. на Ф. Гребер (вж. настоящия том. стр.404—405). В него Енгелс разглежда революцията не само като могъща сила, която помита всичко отживяло, остаряло, но и като пробуждане на истинската творческа енергия на широките народни маси.

«Но от Франция бурята вей и насам,
развълнуван е вече народът,
като лодка във буря клатушка се тронът,
люлее се вашият скиптър.»

От това стихотворение и от други изказвания на Енгелс личи, че той е бил привърженик на революционния път за премахване на социалните и политическите прегради, и преди всичко на абсолютната монархия и съсловните бариери, които са стоели по пътя на прогресивното развитие на Германия, на нейното национално обединяване и установяване на демократически строй в нея. Вълнувала го е и съдбата на народните маси, вниманието към социалните нужди на които особено ярко е отразено в написаните от него по това време знаменити «Писма от Вупертал» (вж. настоящото издание, т. 1, стр. 435—455).

Голямо влияние върху оформянето на революционно-демократическите възгледи на младия Енгелс през 1839 г. оказали произведенията на немския радикален публицист Лудвиг Бьорне, родоначалник на литературното течение «Млада Германия», когото той в писмото си до Вилхелм Гребер нарича «титаничен борец за свобода». По това време Енгелс още не забелязвал слабите страни в творчеството на Бьорне, които се изразявали в липсата на цялостен философски мироглед и в люшканията му между буржоазния демократизъм и либерализъм.

От писмата му до братя Гребер се вижда, че вече от пролетта на 1839 г. Енгелс започва да се отнася много съчувствено към писателите от «Млада Германия». През март 1839 г. той се свързва с един от най-

видните идеолози на това литературно течение Карл Гуцков и започва да публикува в редактираното от него хамбургско списание «Telegraph für Deutschland».

В творчеството на писателите от «Млада Германия» Енгелс са го привличали преди всичко техните свободолюбиви идеи, призивът им за въвеждане на конституционно управление, за унищожаване на съсловното и националното неравенство, за отказване от каквато и да било религиозна принуда. На 9 април 1839 г. Енгелс пише на Фридрих Гребер, че е младохегелианец «духом и телом». «Нощем не мога да спя от всички тези идеи на века — продължава той, — когато стоя в пощата и гледам пруския държавен герб, обзема ме духът на свободата; всеки път, когато поглеждам в някое списание, следя успехите на свободата» (настоящия том, стр. 354).

Но дори през периода на най-силното си увлечение по произведенията на писателите от «Млада Германия» Енгелс обръща внимание и на слабите страни на това течение. На него не се харесвало, че представителите на тази група обичат да се появяват с печата на «мирова скръб» на челото, че произведенията им са пропити от страдалчески тон и песимизъм. Той изпитва симпатия само към онези писатели, които се стремели да приближат литературата до обществения живот, да я превърнат в оръжие за активна политическа борба.

От писмата му до братя Гребер се вижда също как Енгелс постепенно се освобождава от традиционните религиозни представи, внушени му от детските години, и тръгва по пътя, който води към атеизма. В стремежа си да стигне до истината той усилено се занимава с теология и философия, история на християнството и критично чете Библията. Във всяко следващо писмо се разкрива напрегнатата работа на мисълта на любознателния юноша, който стига до извода, че в Библията има неразрешими противоречия и че науката не може да бъде примирена с религията.

Важна роля в узряването на атеистичните възгледи на младия Енгелс изиграла излязлата през 1835—1836 г. книга на младохегелианеца Давид Щраус «Животът на Исус», в която евангелието се обявявало за сборник от легенди и митове, като по този начин се подкопавала вярата в истинността на евангелските чудеса и се показвала безпочвеността на християнската ортодоксия. През октомври 1839 г. Енгелс пише на Вилхелм Гребер: «Сега аз съм възторжен щраусианец». Книгата на Щраус на свой ред накарала Енгелс да прочете произведенията на Хегел, с чиято «Философия на историята» той се запознава в края на 1839 година. «Аз съм тъкмо пред прага да стана хегелианец» — признава Енгелс по това време на Вилхелм Гребер. Следващите му писма до братя Гребер, както и статиите му показват,

че той не е бил в плен на консервативната система на Хегел, а се стремял да прави радикални изводи от неговата философия.

Политическите и философските възгледи на младия Енгелс, изказани в писмата му до братя Гребер, намерили отражение и в литературно-публицистичните работи от бременския период на живота му. Те били отпечатани в прогресивни немски вестници и списания — «Telegraph für Deutschland», «Morgenblatt für gebildete Leser», «Mitternachtzeitung für gebildete Leser» и др. В много от своите ранни статии Енгелс изпъква като пламенен революционен демократ. Те са пропити от искрена омраза към закостенялостта и реакцията, от дълбоко съчувствие към потиснатите народи, от истински революционен патос.

Още първото публикувано произведение на младия Енгелс — стихотворението «Бедуини», отпечатано през септември 1838 г. — заслужава внимание, тъй като то показва, че у автора започва да се проявява свободолюбив дух. Според неговото собствено тълкуване главната идея на стихотворението е противопоставянето на «гордите синове на пустинята» — бедуините — на надутия и същевременно робски прекланящ се пред деспотизма аристократично буржоазен свят — света на филистерството и лицемерието — в съвременната на Енгелс Германия.

Публикуваната през ноември 1839 г. статия «Немските народни книги» говори за рано появилия се у Енгелс голям интерес към народното творчество, към неговите герои. От тази статия проличава живото участие, с което Енгелс се отнасял към въпросите по просвещаването на народните маси. Той остро осъжда опитите под егидата на литературна преработка да се фалшифицират народните предания в реакционен дух. Енгелс отправя апел народната книга да служи на борбата за свобода, на прогреса, «но в никакъв случай да не поощрява лицемерието, раболепничeнето пред аристокрацията и пиетизма» (настоящия том, стр. 14).

В статията «Ретроградни знамения на времето», публикувана през февруари 1840 г., Енгелс нахвърля ярка картина на диалектическото развитие на човечеството, като убедително оборва онези реакционни писатели, представители и привърженици на историческата школа на правото, на романтичната историография и т. н., които отричали движението на историята по възходяща линия, идеализирали средновековието, защищавали непоклатимостта на съществуващите полуфеодални и абсолютистки отношения. Историята, пише Енгелс, като разобличава този ретрограден възглед, е спирала, «която не се отличава с много голяма точност на своите извивки. Историята бавно започва своя ход от една невидима точка, около която тя пълзи вяло, чертаейки своите спирали; но нейните извивки

стават все по-големи, полетът все по-бърз и по-жив, накрая тя лети като пламтяща комета от звезда към звезда, като често докосва старите си орбити, често ги пресича и с всяка описана окръжност все повече се приближава до безкрайността. — Кой може да предвиди края?» (настоящия том, стр. 29). Там, където реакционерите, «мандарините на регреса», казва Енгелс, виждат само повторение на старото, застой, всъщност движението на историята напред не спира.

Тук Енгелс прави значителна крачка напред в сравнение с Хегел. Докато при Хегел процесът на историческото развитие завършва в конституционната монархия и той бил готов дори да обяви за връхна точка на саморазвитието на абсолютния разум монархическата пруска държава, Енгелс защищава идеята за безкрайността на историческия процес, за постъпателното движение на човечеството напред.

Енгелс приема Хегеловата идея за световната история като осъществяване на понятието свобода, но унищожително критикува твърденията на реакционерите за вечността и непоклатимостта на съсловния строй, на полукрепостническата зависимост на селяните. В статията си «Реквием за немския «Adelszeitung», отпечатана през април 1840 г., Енгелс, осмивайки политическите възгледи на този печатен орган на немската аристокрация, пише: «Встъпителните думи ни поучават, че световната история съществува. . . само за да докаже, че непременно трябва да има три съсловия, от които съсловието на благородниците трябва да воюва, на бюргерите — да мисли, а на селяните — да оре» (настоящия том, стр. 48). В тази статия той фактически вече води борба срещу онези принципи, които са характерни и за социално-политическите възгледи на Хегел. За разлика от Хегел, който разглежда деленето на гражданското общество на съсловия като нещо необходимо, Енгелс смята, че това делене е загубило всякакъв смисъл. Той решително отхвърля всички отживели времето си институции на миналото и се обявява против съсловния строй против привилегиите на аристокрацията и против абсолютизма.

В отпечатаната в началото на 1841 г. статия «Ернст Мориц Арнд» Енгелс решително осъжда насажданата от немската аристокрация омраза към демократическите принципи на френската буржоазна революция от края на XVIII в. и развенчава германския национализъм — тевтонщината. От позициите на революционния демократизъм Енгелс нахвърля за Германия ясна програма за демократически преобразования, която включва такива искания като унищожаване на остатъците от феодалните отношения, ликвидиране на съсловно-абсолютисткия строй, подобряване положението на народните маси, преодоляване на икономическата и политическата раздробеност

на Германия, обединяването ѝ в единна демократическа държава. «Докато нашето отечество е разпокъсано — пише Енгелс, — ние сме нула в политическо отношение и обществен живот, усъвършенствуван конституционализъм, свобода на печата и още много други неща, които искаме, ще бъдат само благи пожелания, които винаги ще бъдат наполовина осъществени» (настоящия том, стр. 130).

Като се обявява в тази си статия против присъщото на тевтонците национално високомерие и противопоставянето на немците на другите народи, Енгелс същевременно посочва безплодността на космополитическия либерализъм, който не вижда националните различия и игнорира националните потребности и интересите на германския народ. Наистина, като защищава идеята за превръщане на раздробена Германия в «единна равноправна нация на граждани», в тази статия Енгелс предлага в състава на обединената германска държава да се включат Елзас, Лотарингия, Белгия и Холандия. Но главното в случая не са увлеченията на младостта, от които самият автор на статията по-късно решително се отказва, а провъзгласените в нея общи принципи на демократическия интернационализъм, противопоставяни както на войнствуващия национализъм на тевтонците, така и на космополитическия национален нихилизъм на либералните буржоа. Цялата статия на Енгелс е пропита от идеите за равенство на нациите, през целия текст преминава мисълта, че всеки народ дава своя принос в световната цивилизация; в нея се подчертава, че не е допустимо германците да се представят като някаква избрана нация и да се отричат онези «безброй световноисторически зародиши, покълнали не на немска почва» (настоящия том, стр. 121).

В статиите «Карл Бек», «Платен», «Спомени на Имерман» и «Съвременен литературен живот», написани през 1839—1841 г., Енгелс се изявява като прекрасен познавач на съвременната немска литература и задълбочен литературен критик. Особено голям интерес представлява статията «Съвременен литературен живот», която е публикувана за пръв път на руски език в 1967 г. в сборника «К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве». Статията хвърля допълнителна светлина върху отношението на Енгелс към литературното течение «Млада Германия». От нея става ясно, че още през 1840 г. Енгелс започва да се разочарова от това течение и сериозно го критикува. Той не е бил доволен от това, че в него няма идейно единство и се водят безпринципни литературни спорове между литературните групировки в него. Той скъсва окончателно с «Млада Германия» в 1842 година. През май същата година Енгелс публикува в «Rheinische Zeitung» статията «Коментарии и бележки към съвременни текстове», в която остро критикува писателите от това течение заради техния еклектизъм, политическа безгръбначност и половинчатост. «Почти всички автори, които

спадат към тази категория — пише Енгелс, — обаче не оправдаха породените надежди и са изпаднали в немощ, както впрочем тя неизбежно трябваше да бъде последица от един безплоден стремеж към вътрешно единство. Неспособността да предложат нещо цялостно беше подводната скала, в която те се разбиха, защото самите те не бяха *цялостни* хора» (настоящия том, стр. 256).

В края на март 1841 г. Енгелс се завръща в Бармен, а през есента заминава за Берлин, за да отбие военната си повинност. Макар че синовете на богати родители лесно можели да се откупят от военната служба, Енгелс предпочел да я отбие като доброволец. Той си избрал Берлин, където да служи, като се надявал през свободното си време да допълни образованието си в университета. Постъпил в гвардейската артилерийска бригада, в която в продължение на една година, до октомври 1842 г., преминава военно обучение и получава званието бомбардир. Като студент-слушател той посещава Берлинския университет, където слуша лекции по философия и участвува в семинарите, ръководени от големи учени.

По това време Берлин бил арена на борба между различни философски течения. Най-радикално философско течение било течението на младохегелианците, представено от братя Бруно и Едгар Бауер, А. Руге, К. Ф. Кьопен и други. Видна роля сред тях играел още като студент в Берлинския университет Карл Маркс, който след завършването на университета, малко преди да пристигне Енгелс, бил напуснал Берлин. Техните радикални политически и философски убеждения привлекли вниманието на Енгелс. Той се присъединил към берлинската група на младохегелианците и наскоро след пристигането си в Берлин вече активно участвувал в пламналата по това време идейна борба.

Берлинският период от живота на Енгелс, отразен в редица произведения и писма, включени в настоящия том, имал голямо значение за духовното му развитие. Тук неговите възгледи стават още по-радикални, революционно-демократическите му убеждения се избистрят и стават по-определени. Под влияние на трудовете на Б. Бауер по история на ранното християнство и на произведенията на Л. Фойербах възгледите на Енгелс за религията окончателно се оформят като радикално-атеистични, той по-дълбоко схванал слабите страни на Хегеловата философия, необходимостта решително да се разграничи от консервативните тенденции в неговата философия, които дяснохегелианското течение издигало на щит. По това време Енгелс се усъвършенствува много като революционно-демократичен публицист, който пламенно разобличавал в печата реакционните явления в политическия и идейния живот, включително и опитите философията да бъде превърната в слугиня на монархическата църква, в оръдие

на настъплението на реакцията срещу прогресивната обществена мисъл.

В двете декемврийски книжки на списание «Telegraph für Deutschland» от 1841 г. под псевдонима Ф. Освалд била поместена статията на Енгелс «Шелинг за Хегел», а през 1842 г. излизат анонимно двете му брошури: «Шелинг и откровението» и «Шелинг, философът во Христе». Написани под впечатлението на лекциите на Шелинг, които той слушал в Берлинския университет, в тези три статии Енгелс задълбочено критикува философските и политическите възгледи на този бивш съмишленик на Хегел, превърнал се по това време в краен реакционер и религиозен мракобесник. В първите две статии Енгелс защищава прогресивните страни на Хегеловата философия и в борбата против реакционните идеи на Шелинг открито вдига знамето на атеизма. Същевременно той отбелязва непоследователността на Хегел, дълбокото противоречие между неговата «неспокойна диалектика» и консервативните му политически изводи. Тук Енгелс прави първите крачки към материализма, като доказва — в противоположност на Шелинг, както впрочем и на Хегел, — че признаването на независима от мисълта действителност неизбежно ще доведе, ако се разсъждава логично, «до вечността на материята». В тези статии на Енгелс против Шелинг явно се чувствуват следите от влиянието на материалистическите възгледи на Фойербах, с книгата на когото «Същност на християнството» той се запознал през втората половина на 1841 година. Макар Енгелс още да разглежда учението на Фойербах като продължение и завършък на възгледите на идеалистите-младохегелианци, все пак в статиите му за Шелинг под влиянието на материализма на Фойербах е направена първата стъпка към материалистическата постановка на въпроса за естеството на съзнанието, за отношението на разума, на духа към природата. Енгелс смята за заслуга на Фойербах също и критиката, която прави на Хегеловото учение за религията.

Прибавеният към тези статии памфлет «Шелинг, философът во Христе», написан в своеобразна пародийно-алегорична форма, уж от позициите на вярващ християнин, е сатирично заострена критика на опитите на Шелинг да примири науката с религията, да защити идеологическите основи на пруския абсолютизъм.

Сатиричната поема «Чудотворно избавената Библия», която Енгелс написал през лятото на 1842 г. с участието на Е. Бауер, също е насочена срещу религиозното мракобесие. Поводът за нейното написване бил уволняването от пруското правителство в края на март 1842 г. на Бруно Бауер от Бонския университет, където той бил частен доцент. В поемата е изобразена борбата на берлинския младохегелиански кръжок на «Свободните» против пруските професори по

теология. Енгелс нанася главния удар по десните хегелианци, като същевременно осмива слабите страни на много представители на кръжока на «Свободните», макар самият той да е бил техен привърженик. Така например той иронично разкрива характерното за голяма част от младохегелианците противоречие между революционната фраза и неспособността им за практически действия. Краят на поемата също говори за критичното отношение на Енгелс към тяхната безпомощност и объркаността пред настъпилата реакция. Когато научили за отстраняването на Бауер от катедрата в Бонския университет, «Свободните», както се разказва в поемата, страшно се изплашили и поголовно търтили да бягат. Когато пишел тази поема, Енгелс, както изглежда, вече започнал да се разграничава в политическо отношение от основните кръгове на младохегелианците. От тях той отделял само няколко най-радикални мислители и публицисти, които смятал за истински изразители на революционно-демократическите тенденции.

Един от героите на поемата е Карл Маркс, с когото по това време Енгелс не се познавал лично. Но от разказите на други той си бил създал вече представа за своя бъдещ приятел като за пламенен и непримирим революционен борец. Именно такъв и го изобразява Енгелс за разлика от Руге, Кьопен, Бул и други младохегелианци.

«Със бяс неудържим се носи отподир
и юначага чер, чудовище от *Трир*.
С огромни скокове на токове подскача,
ръце протяга, сякаш е решил да сграбчва
самия небосвод, изопнал се над нас,
и да го смъкне долу в дивия си бяс.
Върлуват в него сякаш дяволски пълчища,
та яростта му буйна нищо не насища.»

(вж. настоящия том, стр. 294).

Интересна е и характеристиката, която Енгелс прави на самия себе си в поемата:

«Фучи най-вляво Освалд, дълъг и наперен,
облечен в сив жакет и панталон пиперен,
самия пиперлия, монтаняр по нрав
и в принципите свои като дъб корав.»

(вж. настоящия том, стр. 293)

Като се сравнява с монтанярите, последователите на най-революционната партия по време на френската буржоазна революция от

края на XVIII в. — партията на «Планината», — Енгелс си отрежда по този начин място на крайния ляв фланг на тогавашното радикалнодемократическо течение в Германия. Това показва, че още тогава той твърдо е стоял на революционно-републикански позиции.

Революционните политически възгледи на Енгелс през берлинския период от неговия живот получили особено ярък израз в статиите му, публикувани през 1842 г. в прогресивния опозиционен вестник «Rheinische Zeitung», в който той започнал да сътрудничи през пролетта на 1842 година. В статиите «Северногерманският и южногерманският либерализъм», «Рейнски празници», «Дневник на един слушател», «Коментарии и бележки към съвременни текстове», «Критика на пруските закони за печата» Енгелс воюва за прогресивните политически идеи, за коренни революционни преустройства на съществуващия строй, изказва се в защита на свободата на словото и на печата, против стремежа на абсолютистките кръгове в Прусия да увековечат полусредновековните феодални отношения в Германия.

Застанал на позициите на революционен демократ, Енгелс все повече се убеждава в несъстоятелността на либералната идеология както в Германия, така и в другите европейски страни. По-специално в статията си «Централизация и свобода», отпечатана в «Rheinische Zeitung» през септември 1842 г., той остро се обявява против идеализирането на буржоазната юлска монархия във Франция и режима на Гизо от страна на европейския, включително и на немския либерализъм. Според него политиката на Гизо била олицетворение на реакционното израждане на буржоазно-конституционния режим на юлската монархия във Франция. В тази статия той се обявява против бюрократическата централизация, тъй като виждал в нея продукт на абсолютизма, наследен от буржоазната държава.

Желанието на Енгелс да участвува активно във всекидневната политическа борба против господствуващите по това време в Прусия и другите страни реакционни режими все повече го отдалечавало от «Свободните» и го сближавало с Маркс, който през октомври 1842 г. възглавил «Rheinische Zeitung». Към края на пребиваването си в Берлин Енгелс, който внимателно следял социалистическото и комунистическото движение в европейските страни, все повече се убеждавал, че единствено в комунистическите теории трябва да се търси ключът за правилното разрешаване на социалния въпрос.

Настоящият том завършва с две писма на Енгелс до седмичника на английските социалисти-оуенисти «The New Moral World», написани в самото начало на 1844 г., когато той, намирайки се

от края на 1842 г. в Англия, стоял вече на позициите на материализма и комунизма.

* * *

Четиридесет и първият том от второто издание на Съчиненията съдържа по-голям брой произведения и писма на Енгелс в сравнение с публикуваните на руски език във II том от първото издание на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс и в сборника: К. Маркс и Ф. Енгельс. «Из ранних произведений», издаден от Института по марксизъм-ленинизъм в 1956 година. Освен това днес тези издания са вече библиографска рядкост и трудно достъпни за читателите. Повечето от публикуваните в тях произведения се дават в настоящия том в поправени, а в отделни случаи и из основи преработени преводи.

В тома са включени освен туй 18 произведения на Енгелс, които не са превеждани досега на руски език, включително осем юношески стихотворения. За пръв път се публикуват на руски език и 29 писма на Енгелс до сестра му Мари, едно писмо до брат му Херман и две писма до радикалния публицист Левин Шюкинг. От новите, включени в тома, произведения най-интересни са четирите «Кореспонденции от Бремен», в които Енгелс рисува пространна картина на социално-политическия живот в този град. Писмата до сестра му Мари предлагат, както вече се спомена, много ценен биографичен материал.

В тома са включени и статиите на Енгелс «Участието в дебатите в баденската камара» и «Централизация и свобода», които досега не са публикувани в нито едно от изданията на неговите произведения. През 1842 г. те са били публикувани без подпис в «Rheinische Zeitung».

Всички статии и стихотворения на Енгелс, които влизат в настоящия том, се отпечатвали на времето без подпис или под псевдонимите Теодор Хилдебранд, Фридрих Освалд, С. Освалд, Ф. Освалд, Ф. О. или Фридрих О. Само преводът на стихотворението на испанския поет Кинтан.» Изобретяване на книгопечатането», направено от Енгелс и публикуван в 1840 г. в «Албум на Гутенберг», и две писма от 1844 г. в «New Moral World», излезли с истинското име на автора им.

В приложенията към тома се публикуват редица документи, които разкриват отделни моменти от живота на Енгелс. Това са свидетелството за раждане и кръщелното свидетелство, гимназиалното отпускно свидетелство, атестатът за поведението му по време на едногодишната му служба в армията, както и писмото на бащата на Ен-

гелс до жена му Елизе от 27 август 1835 г., от което се вижда с какъв остър и проницателен ум и самостоятелно мислене се отличавал петнадесетгодишният юноша. Всички тези документи, с изключение на свидетелството за раждане и гимназиалното свидетелство, се публикуват за пръв път на руски език.

Институт по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС

Ф. ЕНГЕЛС

ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(1838—1844)

БЕДУИНИ[1]

Звънец! И лека като пух
завесата се вдига в миг.
Напряга публиката слух
към всеки шум, към всеки вик.
Не Коцебу* ви е събрал
да ви разсмей със звучен смях,
нито пък Шилер, строг и зрял,
ще лее стих от златен прах.
Днес на пустинята чеда
пристъпват тихичко към вас.
В очите няма и следа
от волността им в този час.
Те за пари подскачат тук.
Тъй малчуганът бързешком
подскача. Но от тях ни звук.
Един сам пее песен-стон.
Таи се дивна мощ у тях.
Аплодисментите гърмят.
Тъй Коцебу за плосък смях
сте аплодирали друг път.
Пустинни силни синове!
Вървели сте под парещ зной
край марокански брегове

* Коцебу — автор на 216 плоски сантиментални пиеси, реакционер, убит от студента К. Занд.

или в оазисов покой.
Или в градини с полъх свеж
в страната Билед Ул Джерид.
Умът замислял смел грабеж,
в бой литвал конят упорит.
Друг път под лунния гледец
край палмов извор в душен край
за вас от приказки венец
изплитала уста безкрай.
Приспивала ви е с напев
във тясна шатра любовта,
а от съня камилски рев
ви е събуждал сутринта.
В страната си идете пак,
че чужд е бедният ви плащ
на нашия парижки фрак
и стонът — на стиха звънтящ!
Те за пари подскачат тук.
Против природния закон
угаснал взор и нито звук.
Един сам пее песен-стон.*

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на септември 1838 г.

Отпечатано без подпис в «Bremisches Conversationsblatt» кн. 40, 16 септември 1838 г.

* Превел Ал. Миланов.

КЪМ ВРАГОВЕТЕ[3]

Вий не можете ли преданата дума
и добрия честен глас
да оставите без смях и глума
отзвук да намерят в нас!
Ех, да се изопачи с измама
всяка дума би могло.
Виждайте в доброто зло, но няма
вий да сторите доброто зло!

Мислите ли, че добива слава
който другия петни?
Не, честта се само с труд създава,
а не с хули и сплетни.
Искате да се издигнете честити,
работете с вашите глави!
Следвате ли друг и го срамите,
няма да спечелите, уви!

Няма козните ви злонамерни
„Вестника"* да увредят.
Оставете свойте вести верни
да разнася той по своя път!
Истината истина остава.
Той, надвил измами и лъжи,

* — «Bremer Stadtbote» («Бременски градски вестник»). *Ред.*

знае поговорката е права:
„Честният стремеж и сам тежи".*

Написано от Ф. Енгелс около 24 февруари 1839 г.

Напечатано в «Bremer Stadtbote», бр. 4, 24 февруари 1839 г.

Подпис: Теодор Х.

Печата се по текста на вестник «Bremisches Unterhaltungsblatt», бр. 17 от 27 февруари 1839 г.

---

* Превел Ч. Шишманов.

„ДО ГРАДСКИЯ ВЕСТНИК"[3]

Чуй, „Градски вестнико", не дигай врява,
че съм ти се надсмивал дълго аз:
зер само подигравки заслужава
тоз, който сипе глупости на глас.
Над теб небето се заоблачава,
откакто почна да се вреш сред нас.
Предназначението ти едничко
бе да преживяш, мой любезний, всичко.

От тебе често взимах мойте теми,
та ти ми ги приготвяше самия,
от твойте речи правех аз поеми,
шега, в които с тебе да си бия.
И всеки, ако римите им снеме,
във тях лика ти пълен ще открие.
Проклинай, ако щеш, от яд терзан,
теб вечно предания*

Хилдебранд

Написано около 27 април 1839 г.

Отпечатано в «Bremisches Unterhaltungsblatt», бр. 34, 27 април 1839 г.

Подпис: Теодор Хилдебранд

* Превел Ч. Шишманов.

[ОТВОРЕНО ПИСМО ДО Д-Р РУНКЕЛ][4]

Елберфелд, 6 май. *До господин д-р Рункел в Елберфелд*. Вие ожесточено нападнахте във Вашия вестник мен и моите „Писма от Вупертал"*; обвинихте ме в преднамерени изопачавания, в непознаване на условията, в лични елементи, дори и в неистини. Че ме наричате младогерманец[5], ми е безразлично, тъй като аз нито приемам обвиненията, които отправяте срещу младата литература, нито имам честта да се числя към нея. Досега само съм Ви уважавал като литератор и публицист, изказах мнението си по това и във втората статия** и нарочно премълчах за излезлите под Вашето перо стихотворения в «Rhein[isches] Odeon", защото не бих могъл да ги похваля.[6] Всеки може да бъде упрекнат в преднамерено изопачаване и това обикновено се и прави всякога, когато едно описание не се схожда с предварително съставени мнения на читателя. Защо не сте ми посочили нито едно изопачаване? Що се отнася до непознаването на условията, най-малко бих очаквал такъв упрек, ако не знаех колко много този израз е станал нищо неказваща, широко употребявана поради липса на нещо по-добро фраза. Аз съм прекарал във Вупертал може би двойно по-дълго време от Вас, живял съм в Елберфелд и Бармен и съм имал най-благоприятната възможност да наблюдавам до най-малки подробности живота на всички съсловия.

Господин Рункел, нямам никакви претенции за гениалност, както Вие ме упреквате, но човек наистина трябва да е извънредно тъп, та при тези обстоятелства да не се запознае с условията, особено

* Вж. настоящото издание, т. 1, стр. 435—455. *Немс. ред.*
** Вж. пак там, стр. 447—455. *Немс. ред.*

ако си направи труда за това. Лични елементи — един проповедник, един учител е кажи-речи както един писател обществена фигура, а едно описание на негова публична изява Вие все пак навярно няма да наречете личен елемент, нали? Къде съм говорил за лични работи, и то за такива, които изискват да назова името си, къде съм осмял такива работи? А що се отнася до приписваните ми неистини, виждам се принуден, при все че на драго сърце бих избягнал каквито и да било пререкания или дори каквато и да било сензация, да поискам от Вас, за да не компрометирам нито «Telegraph»*, нито моята анонимна чест, да ми посочите все пак само една „от изобилните неистини". Честно казано, там действително има две такива. Версификацията на Шир не е предадена дословно, а положението с пътуването на господин Еген не е чак толкова лошо.[7] Но все пак имайте добрината да допълните тройката! По-нататък Вие казвате, че не съм показал нито една светла страна на този край. Това е вярно; отделно взето, навсякъде съм признал кадърното (само господин Щир не съм представил в неговата теологическа значимост, за което наистина съжалявам), но, общо взето, не можах да намеря никакви напълно светли страни; представянето на тези страни аз също очаквам от Вас. По-нататък, на мен и през ум не ми е минавало да казвам, че червеният Вупер отново става бистър при Бармен. Та това е безсмислица, нима Вупер тече нагоре? Накрая Ви моля да съдите едва след като прочетете цялото и за в бъдеще да цитирате Данте дословно или изобщо да не го цитирате. Той не казва: «qui si entra nell' eterno dolore»**, а «per me si va nell' eterno dolore» («Inferno», III, 2)***.

Авторът на „Писма от Вупертал"

Написано от Ф. Енгелс на 6 май 1839 г.

Отпечатано във вестник «Elberfelder Zeitung», бр. 127 от 9 май 1839 г.

---

* — «Telegraph für Deutschland». *Ред.*

** — «който води натам, където е вечен стон». *Ред.*

*** — «аз водя натам, където е вечен стон» (*Данте.* «Божествена комедия», «Ад», песен III, строфа 2). *Ред.*

[ПРОПОВЕД НА Ф. В. КРУММАХЕР ЗА ИСУС НАВИН]

В една, произнесена неотдавна в Елберфелд, проповед за Исус Навин, гл. 10, стихове 12 и 13*, където Исус казва на слънцето да спре, Круммахер изказва интересното твърдение, че благочестивите християни, избраниците, не бива да приемат този пасаж в смисъл, че тук Исус се е приспособил към възгледите на народа, а трябва да смятат, *че земята стои неподвижно, а слънцето се движи около нея.* За да обоснове този възглед, той приведе доказателството, че този възглед е изказан в цялата Библия. Глупака, когото след всичко това светът ще причисли към тях, избраниците, те нека спокойно да приемат в лоното си при множината, които вече са успели да привлекат. — Ние с радост ще приемем едно опровержение на този тъжен анекдот, достигнал до нас от достоверен източник.

Написано от Ф. Енгелс през май 1839 г.

Отпечатано без подпис в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 84, май 1839 г.

* Библия. Стар завет. Книга на Исус Навин, гл. 10, стихове 12 и 13. *Ред.*

ОТ ЕЛБЕРФЕЛД

От известно време се чуват оплаквания, горчиви оплаквания от отчайващата сила на скептицизма; тук-таме човек гледа печално срутената сграда на старата вяра, плахо очаквайки, че облаците, които покриват небето на бъдещето, биха могли да се разпръснат. С подобно меланхолно чувство оставям „Песни на починал приятел"[8]; това са песни на един умрял, на един истински вупертални християнин, припомнящи за щастливото време, когато човек можеше още, дори по детски, да вярва в едно учение, противоречията на което сега лесно могат да се изброят, когато човек пламтеше от свещено негодувание срещу религиозното свободомислие — негодувание, на което сега се смеят или се изчервяват от срам. — Мястото, където са отпечатани, вече показва, че тези стихове не бива да се преценяват с обикновената мярка, че тук не могат да се намерят ослепителни мисли, неудържим полет на един свободен дух; да, би било несправедливо да се иска нещо друго освен продукти на пиетизма[9]. Единствено вярната мярка, която може да се приложи към тези стихотворения, е дадена от предишната вупертална литература, негодуванието си срещу която аз вече достатъчно съм изразил[10], за да има нужда сега още веднъж да преценявам от друго гледище една от нейните творби. И тук не може да не се признае, че в тази книга личи известен напредък. Стихотворенията — те, както изглежда, са написани от един, макар и не необразован, лаик — най-малкото не отстъпват по своите мисли на стиховете на проповедниците Дьоринг и Пол, а понякога дори не може да им се отрече лек повей на романтика, доколкото тя може да бъде съвместима с калвинисткото учение[11]. Що се отнася обаче до формата, те са безспорно най-хубавото, което е създал доще-

га Вупертал; поставени са нови или редки рими често пъти не неумело; авторът се е домогнал до двустишието и до свободната ода, но тези форми са се оказали прекалено високи за него. Влиянието на Круммахер* е очевидно; неговите изразни средства и образи са използвани навсякъде; но когато поетът казва:

Пилигримът: Ти бедна на Христа овчице,
Христова хубост теб прилича,
А ти, овчице, тъй си скромна.
Овчицата: За малко тук съм, да страдая,
А после ще отида в рая.
О, пътниче, стани овчица,
Вратата тесни са — сведи се,
Моли се, сам стани овчица,

това вече не е подражание на Круммахер, а самият той! Затова пък в тези стихотворения се срещат отделни места, които наистина вълнуват с искреността на чувството — уви, човек никога не може да забрави, че това чувство в повечето случаи е болезнено! И при все това и тук проличава колко укрепващо и утешаващо влияе навсякъде една религия, станала наистина нещо съкровено, дори и в нейните найпечални крайности.

Драги читателю, извини ме, че ти представям една книга, която възможно е да те интересува безкрайно малко; ти не си роден във Вупертал, може би никога не си се изкачвал на планината и никога не си виждал двата града** в нейните поли; но и ти имаш родина и може би със същата любов като мене се връщаш към незначителни явления в нея, макар да си излял гнева си срещу нейните глупости.

Написано от Ф. Енгелс през есента на 1839 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 178, ноември 1839 г.
Подпис: С. Освалд

* — Фридрих Вилхелм Круммахер. *Ред.*
** — Бармен и Елберфелд. *Ред.*

НЕМСКИТЕ НАРОДНИ КНИГИ

Не е ли голяма похвала за една книга, ако тя е народна книга, немска народна книга? Но тъкмо затова имаме право да искаме от една такава книга да бъде значителна, тъкмо затова тя трябва да задоволява всички разумни претенции и да бъде неуязвима в своята ценност във всяко отношение. Народната книга има предназначението да развлича земеделеца, когато се връща вечер уморен от своя тежък трудов ден, да го ободрява, да му доставя наслада, да го накара да забрави тежката си работа, да превърне каменистата му нива в благоуханна розова градина; тя има предназначението да превръща магически работилницата на занаятчията и мизерната таванска стаичка на съсипания от работа чирак в свят на поезията, в златен палат и да му представя неговата снажна възлюблена като чудно красива принцеса; но тя има и предназначението — наред с Библията — да проясни неговото нравствено чувство, да му помогне да осъзнае своята сила, своето право, своята свобода, да пробужда смелостта му, любовта му към отечеството.

Следователно ако тези са, общо взето, изискванията, които можем, без да бъдем несправедливи, да предявяваме към една народна книга — богато поетическо съдържание, сочно остроумие, нравствена чистота, а за немската народна книга, и здрав, честен *немски* дух, качества, които си остават еднакви за всяко време, — ние освен това сме и в правото си да искаме от народната книга да отговаря на своето време, иначе тя престава да бъде народна книга. Ако вземем поспециално съвременността, борбата за свобода, на която борба се дължат всички съвременни явления — развиващият се конституционализъм, възпротивяването срещу потисничеството на аристокра-

цията, борбата на мисълта срещу пиетизма[9], на жизнерадостта срещу остатъците от мрачния аскетизъм, — аз не разбирам как може да бъде несправедливо да искаме народната книга да помага в това отношение на необразования, да му показва, макар и, разбира се, не чрез пряка дедукция, истината и разумността на тези тенденции, но в никакъв случай да не поощрява лицемерието, раболепниченето пред аристокрацията и пиетизма. Обаче от само себе си се разбира, че обичаите от по-раншните времена, спазването на които сега би било глупост или дори несправедливост, трябва да останат чужди на народната книга.

Ние имаме право и сме длъжни да преценяваме съгласно тези принципи и онези книги, които сега са наистина немски народни книги и обикновено се обединяват под това име. Те са отчасти продукти на средновековната немска или романска поезия, отчасти на народното суеверие. Пренебрегвани и осмивани по-рано от висшите съсловия, те, както е известно, бяха издирени, преработени, че и възвеличени от романтиците. Но романтиците виждаха само поетическото съдържание, а колко неспособни бяха да схванат тяхното значение като народни книги, показва *Гьорес* в произведението си[12] на тази тема. Че Гьорес изобщо *фантазира* всичките си преценки, той показа дори и напоследък. Все пак обичайният възглед за тези книги все още се основава на неговата книга и *Марбах* още се позовава на нея в обявлението за своето издание. В резултат на трикратната нова преработка на тези книги — от Марбах в проза, от *Зимрок* — една в проза и една в стихове, — от които две пак са предназначени за народа, назря необходимостта сюжетите на тези преработки отново да бъдат точно проверени по отношение на тяхната стойност за народа[13].

Преценката за поетическата стойност на тези книги трябва да се предостави на всеки да направи сам, доколкото средновековната поезия изобщо се преценява толкова различно; но че те са действително истинска поезия, това навярно никой няма да отрече. Тъй че дори те и да не могат да се легитимират като народни книги, поетическото им съдържание трябва да си остане ненакърнено; нещо повече, по думите на Шилер:

За туй, що в песните е вечно,
В живота съдено е смърт*,

може би някой поет ще намери още един повод да спаси за поезията чрез преработка онова, което се окаже, че не може да се запази за народа.

* Из стихотворението на Шилер «Боговете на Гърция». *Ред.*

Между тези повествования, немските, и онези, от романски произход, се установява доста характерна разлика; немските, истинските народни предания, представят мъжа като действуващо лице на преден план; романските изтъкват жената — или направо страдаща (Геновева), или любеща, следователно също пасивна пред страстта. Само две книги правят изключение: «Децата на Хаймон» и «Фортунат», и двете романски, но и народни предания, докато «Октавиан», «Мелузина» и т. н. са творби на придворната поезия и едва по-късно са преминали сред народа чрез преработката им в проза. — От комичните произходът също само на едно — «Соломон и Моролф» — не е направо германски, докато «Ойленшпигел», «Гражданите на Шилда» и т. н. не могат да ни бъдат оспорвани.

Ако разглеждаме тези книги като цяло и ги преценяваме съгласно изказаните в началото принципи, ясно е, че те отговарят на тези изисквания само в едно отношение: в тях има премного поезия и остроумие, и то в една, общо взето, напълно разбираема и за необразования форма, но в друго отношение като цяло никак не отговарят; отделни книги разкриват тъкмо обратното, други отговарят на тези изисквания само отчасти. Специалните цели, които би могла да изисква от тях съвременността, са на тях — като продукти на средновековието, — разбира се, напълно чужди. Тъй че въпреки външното богатство на този литературен жанр и въпреки декламациите на Тик и Гьорес от тях може още доста много да се желае; но дали тази празнина ще бъде запълнена някога, е друг въпрос, на който аз не се решавам да отговоря.

Преминавайки сега към отделните книги, без съмнение най-важната е ***Историята на неуязвимия Зигфрид.*** — Тази книга ми харесва; това е разказ, от който може да се желае още малко, в него има най-сочна поезия, поднесена ту с най-голяма наивност, ту с прекрасен хумористичен патос; в него има бликащо остроумие — кой не знае великолепните епизоди за борбата на двамата страхопъзльовци? В него има характер, дръзко, младежко свежо чувство, от което всеки странствуващ занаятчийски калфа може да вземе пример, макар и вече да не му се налага да се бори с дракони и великани. И ако само се поправят печатните грешки, с каквито особено изобилствува намиращото се пред мен (кьолнско) издание[14], и се поставят правилно препинателните знаци, преработките на Шваб[15] и Марбах ще помръкнат пред този истински народен стил. Но и народът от своя страна се е отблагодарил; никоя друга от тези книги не съм срещал толкова често, както тази.

Херцог Хайнрих Лъва. — От тази книга за съжаление не можах да си набавя стар екземпляр; изглежда, че по-новото, отпечатано в Айнбек[16] издание, напълно е изместило старото. В началото се дава

родословието на Брауншвайгската династия, което стига до 1735 г., после следва биографията на херцог Хайнрих съгласно историята и след това народното предание. Прибавени са и още едно повествувание, в което се разказва за Готфрид Бульонски същото, което се разказва в народното предание за Хайнрих Лъва, историята за роба Андроникос, която се приписва на палестинския игумен на манастир Геразими и накрая е значително изменена, и едно стихотворение от по-новата романтична школа, името на автора на което не ми идва наум, в което отново се разказва преданието за Лъва. Така че преданието, върху което все пак почива народната книга, напълно изчезва под онези прибавки, с които я е снабдила щедростта на мъдрия издател. Самото предание е много хубаво, но останалото не е интересно; какво ги интересува швабите брауншвайгската история? И защо е нужна съвременната, многословна баладична поема след простия стил на народната книга? Но и този стил е изчезнал; гениалният преработвач, който, както ми се струва, е някакъв поп или даскал от края на миналия век, пише по следния начин:

«Така целта на пътуването беше достигната, свещената земя лежеше пред очите, стъпено беше на земята, с която са свързани най-значителните спомени от религиозната история! Благочестивото простодушие, което се взираше в нея с въжделение, премина тук в пламенно благоговение, намери тук пълно примирение и стана най-жива радост в господа».

Нека се възстанови преданието в неговия стар език, нека се прибавят, за да се запълни една книга, и други истински народни предания и така да се разпространи сред народа, тогава тя ще запази поетическия си дух; но в този си вид тя не заслужава да циркулира сред народа.

„Херцог Ернст“ — Авторът на тази книга не е бил кой знае какъв голям поет, тъй като е намерил всички поетически елементи в ориенталските приказки. При все това книгата е написана добре и е много забавно четиво за народа. Но това е и всичко. В реалността на срещащите се в нея фантастични образи все пак никой вече няма да повярва; затова тя може да се даде в ръцете на народа, без да бъде изменена.

Сега стигам до две предания, създадени и творчески развити от немския народ, най-дълбокото, което може да покаже народната поезия на всички народи. Имам предвид преданията за *Фауст* и за *вечния евреин*. Те са неизчерпаеми, всяка епоха може да си ги присвои, без да ги измени по същество; и макар че преработките на преданието за Фауст след Гьоте могат да се числят към илиадите post Homerum*, все пак те винаги ни разкриват нови страни в него, без да говорим

* — след Омир. *Ред.*

изобщо за важността на преданието за Ахасфер за най-новата поезия. Но как са дадени тези предания в народните книги! Те са схванати не като произведения на волната фантазия, не, а като творения на робското суеверие. За книгата за вечния евреин се иска дори религиозна вяра в нейното съдържание, която тя се опитва да оправдае с Библията и многобройните блудкави легенди; от това предание в нея се е запазило само външното, но пък има едно много дълго и скучно християнско назидание за евреина Ахасфер. Преданието за Фауст е смъкнато до една банална магьосническа история, разкрасена с най-обикновени анекдоти за вълшебства; дори малкото поезия, която е имало в народната комедия, е почти напълно изчезнала. Но тези две книги не само не са в състояние да доставят поетическа наслада, в сегашния си вид те непременно отново ще затвърдят и възобновят старото суеверие; а и какво друго може да се очаква от такива дяволщини? Ясното разбиране на преданието и на неговото съдържание, изглежда, също напълно е изчезнало сред народа; Фауст се смята за съвсем обикновен магьосник, а Ахасфер за най-големия злодей след Юда Искариотски. Но нима не е възможно да бъдат спасени тези две предания за немския *народ,* да бъдат възстановени те в тяхната първоначална чистота и тяхната същност да бъде изразена така ясно, че дълбокият смисъл да не бъде напълно неразбираем и за по-малко образования? Марбах и Зимрок още не са стигнали до преработката на тези предания; да им пожелаем в тази работа да се ръководят от една мъдра критика!

Една друга поредица народни книги лежат пред нас — това са шеговитите ***„Ойленшпигел"***, ***„Соломон и Моролф"***, ***„Попът от Каленберг"***, ***„Седемте шваби"*** и ***„Гражданите на Шилда"***. Това е поредица, с каквато малко народи могат да се похвалят. Това остроумие, тази естественост на композицията, както и на изпълнението, добродушният хумор, който навсякъде съпътствува хапливата подигравка, за да не стане тя прекалено ядна, тази фрапантна комичност на ситуацията — всичко това наистина би могло да посрами голяма част от нашата литература. Кой съвременен автор би имал достатъчно изобретателност, та да може да създаде книга като «Гражданите на Шилда»? Колко прозаичен изглежда хуморът на Мунд, сравнен с хумора на «Седемте шваби»! Разбира се, за да се създадат такива произведения, е било нужно време по-спокойно от нашето, което подобно на неспокоен делови човек постоянно се занимава с важни въпроси, на които то трябва да отговори, и едва тогава може да мисли за други неща. Що се отнася до формата на тези книги, в тях — след като се отстрани някое и друго несполучливо остроумие и се пооправи изкълченият стил — малко неща биха могли да се изменят. Някои издания на «Ойленшпигел», на които е ударен печатът на пруската цензура, са

по-непълни. Още в началото липсва един солен виц, който у Марбах е изобразен в една много хубава дърворезба.

Рязка противоположност на тези произведения са историите за ***Геновева, Гризелдис*** и ***Хирланда*** — три книги от романски произход, чиито героини са жени, и то страдащи жени; те характеризират отношението на средновековието към религията и това е направено много поетично — само «Геновева» и «Хирланда» са скалъпени доста по един шаблон. Но, за бога, какво го интересува днес немския народ всичко това? Наистина в образа на Гризелдис човек може прекрасно да си представи немския народ, а в образа на маркграфа Валтер — князете, но в такъв случай комедията би трябвало да завърши все пак съвсем другояче, а не както е в народната книга; против такова сравнение биха възразили и двете страни и те ще имат известно право. Ако «Гризелдис» трябва да остане още като народна книга, аз си я представям като петиция до високото германско Съюзно събрание за еманципация на жените. Но на някои е известно как бяха посрещнати преди четири години подобни романтични петиции[17] и затова много се учудвам, че Марбах не е причислен със задна дата към «Млада Германия»[6]. Народът достатъчно дълго време е изпълнявал ролята на Гризелдис и Геновева, нека сега веднъж изиграе ролята на Зигфрид и Райналд; само че верният път да се стигне дотам е все пак не възхваляването на тези стари истории за смирение, нали?

Книгата за ***Император Октавиан*** с първата си част спада към тази категория, докато с втората си половина се присъединява към истинските любовни истории. Историята за ***Елена*** е само подражание на «Октавиан», но и двете са може би различни варианти на същото това предание. Втората част на «Октавиан» е прекрасна народна книга и може да се сравни само със «Зигфрид»; характеристиката на Флоренс, както и на неговия осиновил го баща Клеменс и на Клавдий, е отлична и на Тик тук му е било много лесно[18]. Но не е ли прокарана навсякъде мисълта, че благородническата кръв е по-добра от бюргерската? И колко често още срещаме тази мисъл сред самия народ! Ако тази мисъл не може да бъде изхвърлена от «Октавиан» — а аз смятам, че това е невъзможно, — като имам предвид, че тя може на първо място да бъде изкоренена там, където трябва да възникне конституционен живот, — то колкото и поетична да е тази книга, censeo Carthaginem esse delendam*.

Противоположни на споменатите сълзливи истории за страдание и търпение са други три книги, които прославят любовта. Това са: ***„Магелоне"***, ***„Мелузина"*** и ***„Тристан"***. Като народна книга наймного ми допада «Магелоне»; «Мелузина» е пак пълна с абсурдни

* — смятам, че Картаген трябва да бъде разрушен. *Ред.*

свръхестествени неща и баснословни преувеличения, тъй че в нея може да се види почти една донкихотиада и аз пак трябва да запитам: какво го интересува това немския народ? Или дори историята за Тристан и Изолда — аз няма да засягам нейната поетическа стойност, защото обичам прекрасната преработка на Готфрид Страсбургски[19], макар че тук-таме биха могли да се намерят недостатъци в повествованието, — но няма друга книга, която по-малко би трябвало да се дава в ръцете на народа от тази именно книга. Наистина тук пак много ясно прозира един съвременен въпрос — еманципацията на жените; при преработката на «Тристан» един умел поет сега никак не би могъл да изключи вече от своята работа този въпрос, без да изпадне при това в търсена и скучна тенденциозна поезия. Но в народната книга, в която изобщо не става и дума за този въпрос, цялото повествование се свежда до оправдаване на съпружеската изневяра и все пак много рисковано е да се дава тя в ръцете на народа. А пък тази книга е почти напълно изчезнала и много рядко може да се види екземпляр от нея.

„Децата на Хаймон" и ***„Фортунат"***, в които отново виждаме мъжа в центъра на действието, са пак две истински народни книги. Във втората — най-веселия хумор, с който синът на Фортунат извършва всичките си похождения, в първата — дръзкия отпор, неукротимата опозиционна страст, която с младежка сила се противопоставя на абсолютната, тиранична власт на Карл Велики и не се плаши да отмъсти за понесените оскърбления със собствената си ръка, дори пред очите на властителя. В народните книги трябва да господствува такъв младежки дух, заради който могат да се прощават много недостатъци. Но къде е този дух в «Гризелдис» и сродните на нея книги?

Най-после идва най-хубавото — гениалният «Стогодишен ***календар***», свръхумният ***„Съновник"***, никога несгрешаващото ***„Колело на щастието"*** и другите безсмислени рожби на пагубното суеверие. С какви жалки софизми оправдаваше Гьорес тези глупотевини, знае всеки, който само веднъж е надникнал в неговата книга. Всички тези печални книги пруската цензура е удостоила с печата си. Разбира се, те не са нито революционни като писмата на Бьорне[20], нито безнравствени, както се твърди за «Вали»[21]. Личи си колко фалшиви са обвиненията, че пруската цензура била изключително строга. Наистина, не е нужно да си хабя повече думите дали такива глупости трябва и занапред да се разпространяват сред народа.

За останалите народни книги няма какво да се каже; историите за ***Понтус, Фирабрас*** и т. н. отдавна са изчезнали и следователно не заслужават вече това име. Но смятам, че с тези няколко бележки вече съм показал колко незадоволителна е тази литература, когато я пре-

ценяваме с оглед на интереса на народа, а не на интереса на поезията. Това, от което тя се нуждае, са преработките, извършени по строг подбор, които да не се отклоняват ненужно от старите изрази, и добре оформени да се разпространяват сред народа. Насилствено да се изкореняват онези книги, които не могат да издържат на критиката, няма да бъде нито лесно, нито разумно. Само на онази книга, която е наистина суеверна, може да се откаже печатът на цензурата. Останалите изчезват от само себе си; «Гризелдис» рядко се намира; «Тристан» изобщо почти не се намира. В някои краища не може да се намери дори и един екземпляр, например във Вупертал; в други — например в Кьолн, Бремен и т. н. — почти всеки бакалин окачваше екземпляри на прозорците за идващите тук селяни.

Но нима заради немския народ най-добрите от тези книги не заслужават все пак една разумна преработка? Разбира се, не е работа на всекиго да извършва такава преработка; аз познавам само двама души, които имат критически остър ум и достатъчно вкус при подбора, умеят да боравят със старинния стил при изложението; това са братя *Грим.* Но дали те също биха имали желание и свободно време за тази работа? Марбаховата преработка никак не е подходяща за народа. Какво може да се очаква тук, ако той веднага се залови с «Гризелдис»? На него не само му липсва каквато и да било критичност, но той и се е увлякъл в такива пропуски, които съвсем не са необходими; при това той е направил стила съвсем блед и безцветен — сравнете народната книга за «Неуязвимия Зигфрид» и която и да било друга книга с тази преработка. Тя не е нищо друго освен разпокъсани изречения, размествания на думи, поводът за които е била само манията на господин Марбах да бъде тук самостоятелен поради липсата на друга самостоятелност. Или какво го е накарало да изменя най-хубавите места от тази народна книга и да поставя своите ненужни препинателни знаци? Който не знае тази народна книга, за него Марбаховите разкази са съвсем добри, но щом се сравнят двете, се вижда, че цялата заслуга на Марбах е тази, че е поправил печатните грешки. Неговите гравюри на дърво са от съвсем друго качество. — Преработката на Зимрок не е още достатъчно напреднала, за да можем да изкажем някакво мнение за нея. Но аз имам много повече доверие в Зимрок, отколкото в неговия съперник. Неговите гравюри на дърво също са без изключение по-хубави от тези на Марбах.

За мен те имат изключителен, поетически чар — тези стари народни книги с тяхната старинна реч, с техните печатни грешки и лоши гравюри на дърво; те ме пренасят от нашите предвзети, съвременни «обстоятелства, раздори и изтънчени отношения» в един свят, който е далеч по-близък до природата. Но за това тук не може да става

и дума; разбира се, този поетически чар беше за Тик главният аргумент — но какво значение има авторитетът на Тик, Гьорес и на всички останали романтици, когато разумът говори против него и когато се касае за *немския народ?*

Написано от Ф. Енгелс през есента на 1839 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 186, 188, 189, 190 и 191, ноември 1839 г.

Подпис: Фридрих Освалд

КАРЛ БЕК

Аз див съм и неукротим султан,
Стихът ми диша непокорна сила.
Скръбта с тайнствени е бръчки свила
Около моето чело тюрбан*.

С тези високопарни думи господин Бек влезе, горейки от желание да получи достъп в редиците на немските поети; в погледа му гордото съзнание за своето призвание, около устата — модерна сега бръчка на мирова скръб. Така протегна той ръка към лавровия венец. Оттогава изминаха две години. Закри ли лавровият венец, примирявайки го, «тайнствените бръчки» на неговото чело?

В първата му стихосбирка имаше голямо дръзновение. «Бронирани песни», «Нова Библия», «Млада Палестина»[22] — двадесетгодишният поет скочи от prima** направо на третото небе! Това беше огън, какъвто отдавна не беше пламтял, огън, който силно пушеше, защото гореше прекалено зелено, сурово дърво.

Младата литература се развиваше така бързо и блестящо, че нейните противници разбраха как с надменно непризнаване или осъждане може повече да се загуби, отколкото да се спечели. Беше крайно време да се запознаят с нея по-отблизо и да нападат действителните ѝ слабости. С това всъщност младата литература беше призната, разбира се, за равноправна. И скоро бяха намерени доста голям брой такива слаби страни — действителни или мними, това в случая не ни

* Из стихотворението на Карл Бек «Султан» от стихосбирката му «Нощи. Бронирани песни». *Ред.*

** — prima (лат.) значи първо; истор. в Германия осми и девети класове на гимназията; тук в смисъл «от училищната скамейка». *Ред.*

интересува; но най-гръмко твърдяха, че бившата «Млада Германия»[5] искала да унищожи лириката. Разбира се, Хайне воюваше срещу швабите[23]; Винбарг правеше хапливи бележки за делничната лирика и нейното вечно еднообразие; Мунд отричаше всякаква лирика като ненавременна и пророкуваше появата на литературен месия на прозата; това беше много пресилено. Ние, немците, открай време сме се гордеели с нашите песни; ако французинът се хвалеше със своята извоювана от него харта и се подиграваше с нашата цензура, ние гордо посочвахме философията от Кант до Хегел и редицата песни, като се започне от «Песен за Людовик»[24] и се стигне до Николаус Ленау. И нима това лирическо съкровище трябваше сега да загине за нас? И ето, появява се лириката на «младата литература» с Франц Динтелщет, Ернст фон дер Хайде, Теодор Грайценах и Карл Бек.

Малко преди Фрайлигратовите стихотворения[25] излизат «Нощи» на Бек. Известно е каква сензация предизвикаха двете стихосбирки, появили се бяха двама млади лирици, с които не можеше да се мери никой от тогавашните млади. Съпоставката между Бек и Фрайлиграт направи Кюне в «Elegante Zeitung»* по своя известен от «Характери» маниер[26]. Аз бих желал да употребя за тази критика думите на Винбарг, казани за Г. Пфицер[27].

«Нощи» са хаос. Всичко е омешано и безредно нахвърляно. Образи — често пъти смели — като чудновати скални образувания; зародиши на един бъдещ живот, само че удавени в море от фрази; тук-таме започва вече да покълва някакво цвете, да се появяват твърди островчета, да се образува кристален слой. Но всичко още е обърканост и безредие. Не за Бьорне, а за самия Бек подхождат думите:

Как образите, диво святкайки, се носят
В ядосания, пламналия мозък**.

Образът, който ни дава Бек в първия си опит за Бьорне, е страхотно изкривен и неверен; при това не може да не се види влиянието на Кюне. Независимо от това, че Бьорне никога в живота си не би се изразявал с такива фрази, той не е познавал и цялата тази отчайваща мирова скръб, която му приписва Бек. Това ли е лъчезарният Бьорне, силният, непоклатим характер, чиято любов сгряваше, но не изгаряше, а най-малко него самия? Не, това не е Бьорне, това е само един смътен идеал за съвременно поетизиране, съставено от Хайневото кокетничене и Мундовите празни фрази, един идеал, от реализирането на който господ да ни пази. В главата на Бьорне образите никога не са се носели диво и святкайки, неговите къдрици не са настръхвали, проклинайки небето; в сърцето му никога не се е спускала по-

* — «Zeitung für die elegante Welt». *Ред.*

** *К. Бек.* «Нощи. Бронирани песни. Двадесет и втора нощ». *Ред.*

лунощ, а винаги е било утро, неговото небе не е било кърваво червено, а винаги синьо. За щастие Бьорне не е бил така страшно отчаян, че да може да напише «Осемнадесета нощ». Ако Бек не дрънкаше толкова много за кръвта на сърцето, с която пише неговият Бьорне, щях да помисля, че той не е чел «Французояд»[28]. Бек може да вземе най-меланхоличния пасаж от «Французояд» и той ще бъде светъл ден в сравнение с неговото афектирано «бурнонощно» отчаяние. Нима Бьорне не е сам по себе си достатъчно поетичен; трябва ли той тепърва да бъде подправян с тази новомодна мирова скръб? Казвам новомодна, защото никога не мога да повярвам, че тази мирова скръб е присъща на истинската *съвременна* поезия. Та тъкмо в това е и величието на Бьорне, че той се издигна над жалките банални фрази и котерийните лозунги в наши дни.

Още преди да се беше оформила една завършена оценка на «Нощи», Бек се представи вече с редица нови стихотворения. *«Странствуващият поет»*[29] ни го показа откъм друга страна. Бурята беше стихнала, в хаоса започваше да настъпва ред. Не се очакваха такива превъзходни описания, каквито се оказаха в първата и втората песен; не можеха да повярват, че Шилер и Гьоте, които бяха попаднали в ноктите на нашата педантична естетика, са могли да предложат материал за едно толкова поетично сравнение, каквото се прави в третата песен; че поетическата рефлексия на Бек така спокойно и почти филистерски ще витае над Вартбург, както тя сега наистина правеше това.

Със «Странствуващият поет» Бек официално влезе в литературата. Той оповести за *«Тихи песни»* и списанията съобщиха, че работи над трагедията «Погубени души».

Измина една година. С изключение на отделни стихотворения Бек не се обаждаше с нищо. «Тихи песни» отпаднаха, а за «Погубени души» не можеше да се научи нищо определено*. Най-после «Elegante»** публикува неговите *«Новелистични скици»*.[30] Един опит в прозата от страна на такъв автор можеше във всеки случай да претендира за внимание. Все пак аз се съмнявам, че този опит е задоволил дори някой приятел на музата на Бек. В някои образи може да се познае предишният Бек; при по-грижлива обработка стилът би могъл да се шлифова, но това е и всичко хубаво, което може да се каже за този малък разказ. Нито дълбоки мисли, нито поетическо вдъхновение не се издигаха над равнището на обикновената занимателна литература; измислицата доста банална, дори не хубава, изпълнението обикновено.

---

* Вж. настоящия том, стр. 26 . *Ред.*

** — «Zeitung für die elegante Welt». *Ред.*

На някакъв концерт един приятел ми каза, че са получени «Тихи песни» на Бек[31]. Тъкмо в този момент прозвуча адажиото на една Бетховенова симфония. Такива, помислих си, ще бъдат тези песни; но бях се излъгал — в тях имаше малко от Бетховен и много от ламентациите на Белини. Когато взех малкото томче в ръка, се уплаших. Още първата песен беше така безкрайно тривиална, написана по един такъв евтин маниер, само лъжеоригинална благодарение на търсените изразни средства!

Само необикновената мечтателност в тези песни напомня на «Нощи». Че в «Нощи» много се мечтаеше, беше извинително; към «Странствуващият поет» се отнесоха снизходително, но и сега господин Бек никак не се е събудил от съня. Още на трета страница мечтае; на стр. 4, 8, 9, 15, 16, 23, 31, 33, 34, 35, 40 и т. н. — навсякъде мечтания. Към това се прибавят и редица сънища. Щеше да бъде смешно, ако не беше толкова тъжно. Надеждите за оригиналност трябваше да се изпарят, като не се смятат някои нови стихотворни размери. Всъщност за това трябва да ни възнаградят отзвуците от Хайне и безкрайната *детска наивност,* която пронизва почти всички тези песни и е крайно противна. Особено страда от това първият раздел: «Любовни песни. Нейният дневник». Такъв блудкав, противен чорбалък не съм очаквал от един ярко пламтящ пламък, от един благороден, силен дух, какъвто Бек иска да бъде. Само две-три песни са сносни. «Неговият дневник» е малко по-добър, тъй като все пак тук-таме се среща истинска песен, която може да ни възнагради за многобройните безсмислици и баналности. Най-голямата от тези баналности в «Неговият дневник» е «Сълза». Известно е какво беше вече направил Бек преди в поезията на сълзите. Тогава той караше «страданието, грубия кървав корсар да бразди тихото море на сълзите»* и в него да се мята «мъката няма, студена риба»; сега се прибавят още повече сълзи:

Сълза моя, напразно
Не бликаш ти така!
На моя жизнен пламък
Си *пълна чаша* ти;
Във теб са любовта ми
И нежната ми лира.
Сълза моя, напразно
не бликаш ти така!**

Колко глупаво е всичко това! «Сънища» съдържат все пак най-хубавото от цялата книга и отделни песни измежду тях са поне искрени.

* *К. Бек.* «Нощи. Бронирани песни». Из стихотворението «Султан». *Ред.*
** *К. Бек.* «Тихи песни». Из стихотворението «Сълза». *Ред.*

Особено «Лека нощ!», която, както може да се съди по времето, когато за пръв път беше отпечатана в «Elegante», е една от по-ранните от тези песни[32]. Последното стихотворение е едно от най-добрите, само че донякъде многословно и на края пак има «сълзата, здрав щит на световния дух»*.

Книгата завършва с опити в баладата. *«Цигански крал»,* в началото на която силно се усеща Фрайлигратовият начин на описание, е блед в сравнение с живите картини на циганския живот у Ленау и претрупаността, която трябва да ни накара да сметнем това стихотворение за свежо и силно, само го прави още по-отблъскващо. Обратно, «Розичка» е хубавичко предаден момент. *«Унгарска стража»* спада към категорията на «Цигански крал»; последната балада от този цикъл е пример как едно стихотворение може да има плавен и звучен стих и красиви фрази, без все пак да оставя някакво особено впечатление. Предишният Бек би обрисувал с три сполучливи щриха по-ярко мрачния разбойник Яношик. Последният всъщност и на изпроводяк на предпоследната страница е заставен да *мечтае* и така завършва книжката, но не и стихотворението, продължението на което се обещава да се даде във второто томче. Какво значи това? Нима стихотворенията трябва да завършват както списанията с «продължението следва»?

Авторът, както се чува, е унищожил «Погубени души», след като режисьорите на няколко театъра заявили, че те не могат да бъдат поставени на сцената като драма; както изглежда, той сега работи над друга трагедия — «Саул»; поне «Elegante» помести само първото действие, а «Theater-Chronik»** голямо съобщение за нея. За това действие вече излязоха рецензии в тези вестници[33]. За съжаление аз мога само да потвърдя казаното в тях. Бек, чиято безредна, опипваща фантастика го прави неспособен за пластично изобразяване на характерите и подсказва на всичките му герои *едни и същи фрази,* Бек, който в своето тълкуване на Бьорне показва колко малко умее да разбере един характер, а да не говорим творчески да го обрисува, не е могъл да стигне до по-нещастната идея от тази да напише трагедия. Той е *трябвало* неволно да заимствува експозицията от един току-що появил се образец, трябвало е да накара своя Давид и своята Мероб да говорят с плачливия тон на «Нейният дневник», трябвало е да предава преходите от едно настроение в друго в душата на Саул с тромавостта на панаирджийска комедия. Когато слушаме Моав да говори, едва тогава разбираме значението, което има Авенир при неговия прототип[34]; нима този Моав, този първобитен, кръвожаден

* *К. Бек.* «Тихи песни». Из стихотворението «Световният дух». *Ред.*
** — «Allgemeine Theater-Chronik». *Ред.*

поклонник на Молох, който повече прилича на животно, отколкото на човек, е бил «злият гений» на Саул? Един първобитен човек все пак не е хищник и затова Саул, който се противопоставя на жреците, не намира все пак никакво удоволствие в жертвоприношенията на хора. На всичко отгоре диалогът е прекалено вял, езикът неизразителен и само няколкото сносни картини, които обаче не могат да служат за опора на цяло действие на една трагедия, ни напомнят за очакванията, които господин Бек, както изглежда, веч не може да оправдае[35].

Написано от Ф. Енгелс през ноември и началото на декември 1839 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 202 и 203, декември 1839 г.

Подпис: Фридрих Освалд

РЕТРОГРАДНИ ЗНАМЕНИЯ НА ВРЕМЕТО

Нищо ново няма под слънцето! Това е една от онези щастливи псевдоистини, на които е била определяна най-блестящата кариера, които, предавани от уста на уста, са шествували триумфално по земята и които след толкова хилядолетия се цитират още така често, сякаш току-що са се появи ли на света. Същинските истини рядко са били толкова щастливи; те е трябвало да се борят и да страдат, те са били изтезавани и живи погребвани и всеки ги е ваял, както намери за добре. Нищо ново няма под слънцето! Не, доста ново има, само че то се потиска, ако не спада към онези разтегливи псевдоистини, които винаги биват следвани от едно лоялно «тоест и т. н.» и които като запламтяващо северно сияние скоро пак отстъпват място на нощта; но появи ли се на хоризонта като утринна зора една нова, същинска истина, тогава децата на нощта добре знаят, че тя заплашва с гибел тяхното царство, и грабват оръжието. Та нали северното сияние винаги запламтява на ведро, а утринната зора — най-често на облачно небе, мъглявината на което тя трябва да разпръсне или да озари с пламъка си. И някои такива *облаци*, които са надвиснали по утринната зора на времето, сега ще разгледаме.

Или да подхванем нашата тема другояче! Известни са опитите ходът на историята да се сравни с линия.

«Формата на историята», се казва в едно, написано срещу Хегеловата история на философията, дълбокомислено съчинение, «формата на историята не е изкачвания и спадания, не е концентричен кръг или спирала, а епически паралелизъм, който ту се приближава*» (така навярно трябва да се каже вместо «съвпада»*), «ту се отдалечава».[30]

---

* В оригинала: «konvergierend» и «kongruierend». *Ред.*

Аз предпочитам да се хвана за една свободно начертана с ръка спирала, която не се отличава с много голяма точност на своите извивки. Историята бавно започва своя ход от една невидима точка, около която тя пълзи вяло, чертаейки своите спирали; но нейните извивки стават все по-големи, полетът все по-бърз и по-жив, накрая тя лети като пламтяща комета от звезда към звезда, като често докосва старите си орбити, често ги пресича и с всяка описана окръжнсст все повече се приближава до безкрайността. — Кой може да предвиди края? И на онези места, където тя сякаш отново поема по старата си орбита, там се надига самоувереното късогледство и ликуващо крещи, че то някога е имало подобна мисъл! Тогава чуваме — нищо ново няма под слънцето! Тогава нашите герои на китайския застой, нашите мандарини на регреса ликуват и се готвят да зачеркнат от световните анали три века като нагла екскурзия в забранени области, като трескаво бълнуване — и не виждат, че историята се устремява само по най-прекия път към ново, сияещо съзвездие от идеи, което скоро ще ослепи със своето слънчево величие късогледите им очи.

На такава точка на историята се намираме ние сега. Всички идеи, които се появиха на арената след Карл Велики, всички вкусове, които от пет века насам се изтласкват един друг, искат отново пак да предявят в съвременността отмрялото си право. Средновековният феодализъм и абсолютизмът на Людовик XIV, йерархията на Рим и пиетизмът от миналия век[9] си оспорват честта да прогонят свободната мисъл от арената! Нека ми бъде позволено да не се разпростирам върху тях; та нали веднага ще блеснат хиляди мечове, всички по-остри от моя, срещу всеки, който напише този девиз на щита си, а пък ние знаем, че всички те до един ще бъдат смлени при допирането им един до друг и до твърдата като диамант стъпка на крачещото напред време. Но на тези огромни реакции в църковния и държавния живот отговарят *по-незабележими* стремежи в изкуството и литературата, *несъзнателни* връщания назад към минали векове, които застрашават наистина не самото време, но все пак вкусовете на времето и съпоставянето на които, колкото и да е странно, още никъде не е направено.

Но не е нужно да отиваме далеч, за да се натъкнем на тези явления. Идете само в някой модерно мебелиран салон и ще видите чии духовни рожби са формите, които ви заобикалят. Всички онези уродливости на рококо от времето на най-крайния абсолютизъм отново са възкресени, за да натикат духа на раздвижването в онези форми, в който се чувствуваше уютно «l' état c'est moi»*. Нашите салони са

* — «държавата, това съм аз» (думи, които се приписват на френския крал Людовик XIV). *Ред.*

украсени — столове, маси, шкафове и канапета — в стила на Ренесанса и липсва още само да надянат перука на Хайне и да стъкмят Бетина* в кринолин, за да бъде възстановен напълно този век.

Една такава стая е подредена, разбира се, за да се чете в нея някой роман на господин *фон Щернберг* с неговото забележително предпочитание към века на мадам Ментенон. Прощаваха този каприз заради остроумието на Щернберг, мъчеха се наистина да намерят, но, разбира се, напразно, и по-дълбоки причини за това; все пак аз си позволявам да твърдя, че тъкмо тази характерна черта на Щернберговите романи, която в момента може би благоприятствува за тяхното разпространение, ще навреди значително на тяхната дълговечност. Независимо от това, че вечното показване на най-пусталото, прозаично време в сравнение с налудничавата, мятаща се между небето и земята същност, в сравнение със спазващите етикета марионетки, на което нашето време и неговите деца са още естествени, никак не повишава красотата на една поетическа творба, ние все пак прекалено много сме свикнали да разглеждаме това време в подигравателна светлина, за да може то дълго време да ни харесва в друго осветление, и непрекъснатото срещане на един такъв каприз във всеки роман на Щернберг все пак на края ще дотегне извънредно много. Тази склонност, поне за мен, не е нищо повече от каприз и само затова тя няма каквито и да било по-дълбоки основи; но все пак смятам, че изходната точка се е намирала в живота на «доброто общество». Господин фон Щернберг без съмнение е бил възпитан за това общество и се е научил със задоволство да се движи в него, в неговите кръгове той може би е намерил истинската си родина. И нищо чудно, ако сега се занася по една епоха, обществените форми на която са били далеч по-определени и завършени, макар и по-дръвнишки и безвкусни от сегашните. Далеч по-смело, отколкото у господин фон Щернберг, се е изявил вкусът на века в родния си град Париж, където той прави сериозни опити отново да отнеме от романтиците току-що спечелената победа. Идва Виктор Юго, идва Александър Дюма, а заедно с тях и стадото от подражатели; неестествеността на разните Ифигении и Аталии отстъпва място на неестествеността на една Лукреция Борджия, след тетанус се появява силна треска; уличаваха френските класици в плагиатство от древните автори — тогава на сцената се появява мадмоазел Рашел и всичко се забравя — Юго и Дюма, Лукреция Борджия и плагиатите; Федра и Сид се разхождат по сцената с отмерени крачки и издокарани александрийски стихове, Ахил парадира с подражаванията си на великия Людовик, а Рюи Блас и мадмоазел дьо Бел Ил едва се осмеляват да се подадат иззад кулисите, за да

* — Бетина фон Арним. *Ред.*

потърсят веднага спасение в немските фабрики за преводи и на немските национални сцени. Блажено чувство изпитва навярно един легитимист, когато, гледайки Расинова пиеса, има възможност да забрави за революцията, за Наполеон и великата седмица[37]; славата на ancien régime* се надига изпод земята, по светските салони се окачват гоблени, абсолютният монарх Людовик се разхожда в брокатова жилетка и с перука с къдри по подкастрените алеи на Версай и едно всемогъщо ветрило от фаворитки управлява щастливия двор и нещастната Франция.

Но докато тук възпроизвеждането на миналото си остава в самата Франция, една своеобразна особеност на френската литература през миналия век ще се повтори, изглежда, в съвременната немска литература. Имам предвид философското дилетантство, което се проявява у повечето по-нови писатели, също както у енциклопедистите. Каквото беше материализмът при тях, при първите започва да става Хегел. *Мунд* беше първият, който — да се изразим със собствения му език — въведе в литературата Хегеловите категории; *Кюне*, както винаги, не пропусна да го последва и написа «Карантина в лудницата»[38] и макар че вторият том на «Характери» сведочи за частично отказване от Хегел, в неговия първи том все пак има доста места, в които той се опитва да ни преведе Хегел на съвременен език. За съжаление тези преводи са от онези, които не могат да бъдат разбрани без оригинала.

Тази аналогия не може да се отрече; ще се повтори ли изводът, който споменатият вече автор направи от съдбата на философското дилетантство през миналия век, а именно, че заедно със системата в литературата се появява зародишът на смъртта, ще се потвърди ли този извод и при системата на сегашния век? Ще се разраснат ли непокорно корените на една система, която превъзхожда всички досегашни по своята последователност, из цялата нива, която разорава поетическият гений? Или тези явления отговарят само на любовта, с която философията посреща литературата и плодовете на която така блестящо се проявяват у Хото, Рьотшер, Щраус, Розенкранц и в «Hallische Jahrbücher». Тогава, разбира се, гледището би трябвало да се измени и ние бихме могли да се надяваме на онова взаимно проникване на науката и на живота, на философията и съвременните тенденции на Бьорне и на Хегел, подготовката на което вече по-рано проектираше една част от така наречената «Млада Германия»[5]. Освен тези остава открит само още един изход, който след тези два изглежда, разбира се, малко комичен: да се допусне, че влиянието на Хегел върху художествената литература няма да има никакво значение. Аз

* — стария режим. *Ред.*

все пак мисля, че само малцина ще могат да се решат да изберат последния.

Но ние трябва да се върнем още по-назад, а не само към енциклопедистите и мадам дьо Ментенон. Дулер, Фрайлиграт и Бек си позволяват да се обявяват за представители на втората силезийска школа[39] от XVII век в нашата литература. На кого Дулеровите «Вериги и корони», «Антихрист», «Лойола», «Император и папа» не напомнят по своя начин на изложение за щурмуващия небето патос на «Азиатска Банизе» на блаженопочившия Циглер фон Клипхаузен или за «Великия херцог Арминий със своята пресветла Туснелда» от Лоенщайн?[40] А сега Бек дори е и надминал тези добри хора по високопарност; отделни места от неговите стихотворения се смятат за почти нищо друго освен за продукти на седемнадесетия век, потопени в съвременна тинктура на мирова скръб; а Фрайлиграт, който също понякога не може да направи разлика между високопарност и поетичен език, изцяло се връща към Хофмансвалдау, като възобновява александрийския стих* и отново въвежда кокетирането с чужди думи. Но да се надяваме, че той ще се откаже от това заедно със своите чуждестранни сюжети:

> Отнася вятър пясъка, повяхва палма в зной —
> Поетът към родината стреми се със душа,
> Макар и променена, но все същa!**,

а ако Фрайлиграт не направи това, наистина след сто години неговите стихотворения ще се смятат за хербарий или пясъчница за попиване и ще бъдат използвани, подобно на латинските правила в стихове, за училищни занимания по естествена история. Един Раупах не би могъл да разчита на друга освен на една такава практическа безсмъртност на своите ямбически хроники, но Фрайлиграт, да се надяваме, ще ни поднесе стихотворения, напълно достойни за деветнадесетия век. Не е ли прекрасно, че в нашата литература, възпроизвеждаща стари сюжети от времето на романтичната школа, вече сме се придвижили от дванадесетия в седемнадесетия век? Тогава навярно и Готшед няма вече да ни кара дълго да го чакаме.

Признавам си, изпитвам затруднение как да подредя тези отделни явления от едно гледище; признавам си, изгубих нишките, които ги свързват с търкалящата се напред лавина на времето. Може би те още не са узрели за един солиден преглед и ще растат още по обем и брой. Но забележителен си остава фактът, че тази *реакция* се проявява както

---

* Намек за цикъла стихотворения на Ф. Фрайлиграт «Александрийският стих». *Ред.*

** Из стихотворението на Фрайлиграт «Тайният съд в Дортмунд» («Freistuhl zu Dortmund»). *Ред.*

в живота, така и в изкуството и литературата, че оплакванията на правителствените вестници отекват в стените, които, изглежда, са чували това «l'état c'est moi», и че на воя на съвременните мракобесници в едната област съответствува гъстият мрак на част от най-новата немска поезия в другата област.

Написано от Ф. Енгелс през ноември 1839 — януари 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 26, 27 и 28, февруари 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

ПЛАТЕН

Измежду поетическите деца от периода на Реставрацията[41], силата на които не беше парализирана от електрическите разряди на 1830 г. и славата на които се затвърди едва в сегашната литературна епоха, трима се отличават с едно характерно сходство: Имерман, Шамисо и Платен. И тримата притежават необикновена индивидуалност, значителен характер и сила на ума, която най-малкото е равностойна на техния поетически талант. У Шамисо преобладава ту фантазията и емоцията, ту пресметливият разсъдък; особено в терцините външната форма е съвсем студена и разсъдъчна, но под нея се чува да тупти благородното сърце; у Имерман тези две свойства се борят и образуват онзи дуализъм, който той самият признава и самите върхове на който неговата силна личност наистина може да привие, но не и да съедини; най-после у Платен поетическата сила се е отказала от своята самостоятелност и лесно се оказва във властта на по-силния разум. Ако фантазията на Платен не можеше да се опре на неговия разум и на великолепния му характер, той нямаше да стане толкова прочут. Затова Платен е представител на разсъдъчното начало в поезията, на формата, и затова не се сбъдна желанието му да завърши кариерата си с голямо произведение. Той много добре знаеше, че едно такова голямо произведение е необходимо, за да увековечи славата му; но той и чувствуваше, че силите му още не стигат за това, и се надяваше на бъдещето и на своите подготвителни работи; а времето отлетяваше, той изобщо не можа да се измъкне от подготвителните работи и накрая умря.

Фантазията на Платен плахо следваше смелите стъпки на неговия разум и когато се стигна до гениално произведение, когато тя тряб-

ваше да се реши да направи смел скок, който разумът не можеше да направи, тогава тя беше принудена да отстъпи. Оттук възникна заблудата на Платен: той смяташе продуктите на своя разум за поезия. Неговата поетическа творческа сила беше достатъчна за Анакреонови газели*; понякога тя блясваше като метеор в неговите комедии, но трябва да си признаем — по-голямата част от онова, което беше характерно за Платен, е продукт на разума и като такова винаги ще бъде призвано. Човек ще се уморява от неговите свръхизкуствени газели, от неговите реторични оди, ще намира полемиката в неговите комедии в повечето случаи за неоправдана, но ще бъде принуден да отдаде най-голяма почит на остроумието на неговите диалози, на възвишеността на неговите парабази и да обосновава едностранчивостта с величието на неговия характер. Литературното положение на Платен в официалното мнение ще се измени; той ще се отдалечава от Гьоте, но ще се приближава до Бьорне.

Че и неговите убеждения го теглят повече към Бьорне, доказват освен големият брой намеци в комедиите, също и няколко стихотворения в пълното събрание на съчиненията му[42], от които ще спомена само одата за Карл X; редица песни, поводът за написването на които е била борбата на поляците за свобода, не са включени в това издание, макар че те щяха да бъдат от извънредно голямо значение за характеристиката на Платен. Сега те излязоха като приложение към пълното събрание на съчиненията — в друго издание[43]. В тях намирам потвърждение на моя възглед за Платен. Мисълта и характерът заместват тук повече и по-очебийно от където и да било другаде поезията. Затова Платен рядко се оправя в простия размер на песента; това трябва да бъдат дълги, разтегнати стихове, всеки от които може да съдържа една мисъл или изкуствена метрика на одата, сериозният, отмерен ритъм на която изисква, изглежда, почти реторично съдържание. Заедно с изкуството на стихосложението на Платен му идват и мислите и това е най-силното доказателство за разсъдъчния произход на неговите стихотворения. Който предявява някакви други изисквания към Платен, тези полски песни няма да го задоволят; но който взема в ръка малката книжка с тези очаквания, той ще бъде богато възнаграден за липсващия поетически аромат с изобилието на възвишени, могъщи мисли, израснали на почвата на най-благородния характер, и с «великолепната страстност», както сполучливо е казано в предговора. Жалко, че тези стихотворения не излязоха няколко месеца по-рано, когато немското национално съзнание се надигна срещу императорско-руската европейска пентархия[44]; те

* — малко стихотворение с любовно съдържание в лирическата поезия на източните народи. *Ред.*

щяха да бъдат най-добрият отговор на последната. Може би и пентархистът[45] щеше да намери тук някакво мото за произведението си.

Написано от Ф. Енгелс през декември 1839 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 31, февруари 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

[ИЗОБРЕТЯВАНЕ НА КНИГОПЕЧАТАНЕТО][46]

За тронове и слава, в кръв облята,
нима ще пее твоят глас, поете,
щом устните, тромпети на мълвата,
тръбят къде живеят боговете?
Не е ли срамно? Дарът за възхвала,
лъчите на сияещото слово
да се пилеят за онез, които
историята прокълна сурово?
Стреснете се! Над облаци прелита
победно песента,
чиято мощ е още неразкрита!
И върху вашите чела тогава
венците лаврови ще разцъфтят,
когато лирите редят
достойни песни за достойна слава!

Във стари времена не се пилеел
свещеният тамян,
дъхът му само пред олтара
на благородните дела се леел.
Веднъж дошел Сатурн и разорал
с плуг мощен майчината земна гръд —
тогаз човекът е видял
как бързо избуяват семената
и с химн благодарил на небесата.
Сатурн за бог на златен век признал.

Не си ли бог ти, който плът
си дал на мислите, на всяко слово?
Не ги ли омагьоса писмен знак, отново
те безпрепятствено ще отлетят.

Би чезнело тогава,
поглъщайки самичко себе си,
и Времето във вечната забрава.
Но си дошел — за мисълта
изчезнала оная тясна сфера,
обгръщала я в дългото ѝ детство.
И литва тя в далечни светове,
където Миналото разговаря
очи в очи със бъдни векове.
На висша чест и слава
се радвай ти, безсмъртни! Заслужава,
о, Просветителю на слепотата,
великият ти дух възхвала вечна!
Като че ли показала чрез теб
каква огромна мощ е спотаила,
Природата почивала след туй —
света с такова чудо не дарила.

Най-сетне станала, за да даде
нов знак за мощ: замръзналият Рейн
съгледал Гутенберг: «Напразен труд!
Какво че давате с перо живот
на мисли и на слово,
щом те умират, щом от някой свод
виси над тях забравата сурово!
Могъл ли би единствен съд да смести
вълните в океана, който вие?
Тъй плодовете на духа човешки
единствен съд не може да разкрие.
Какво? Да полетим ли? Сътворява
безброй еднакви същества Природата —
откритие, бъди ти като нея!
И истината над безброй земи
в хилядолетно ехо да гърми
и в синевата дръзко да се рее!

Тъй рекъл и с машина печатарска
Европа удивил. Светът познал

кипеж, какъвто има само в буря,
и оня огън запламтял,
чиито пламъци сияйни
са дремели във глъбини потайни.
О мрачна крепост, над заблудите градеж
от безогледната жестокост на тирани!
Изригва жежка лава от вулкани
и цяла ти страхливо се тресеш!
Кое е туй чудовище, изчадие
на дух нечист, което няма срам
и трон на срутен капитол поставя,
и всичко живо плаши то оттам,
че с бяс и стръв ще умъртвява?

Живее още то, но се руши
леговището му. Върхът се срина
и просна се наоколо руина.
И все пак над планинските скали
една могъща кула властелинства —
за синовете на войната тя
е крепост сатанинска.
Те с похитена мощ там властват, в бой
оттам се втурват с викове и вой.
Напусната тогава,
в гората кулата сама остава.
Макар и престаряла вече, още
със зли очи тя гледа дни и нощи,
но ще удари час, ще рухне,
полята ще изстенат,
покрити от руини. Ала дотогава
ще бъде тя за хората плашило,
но ужасът предишен в тях не всява.

Това е първият венец върху челото
на разума. Но смело литва той
на знанията точни висините
достига и света обгръща в полет.
Коперник се издига до звездите,
върху които е воал навлечен,
и съзерцава през далечината
как носи ден за нас звездата,
най-ярко засияла в празник вечен.
Усеща под нозете Галилей,

че се върти земята, но му дава
Италия затвор като награда.
Все пак за миг земята не престава
в морето на пространствата да плава,
звездите с нея плават, в полет
светкавично блестят. Умът на Нютон
проникна между тях.
Той следва ги,
той орбитите точно
узнава, за което
подплашени кръжат те по небето.

Каква е ползата, че покори небето,
откри закона, който движи кръговрата
на въздух и море, лъча на светлината
разложи, във земята се загроби,
за да достигнем люлката на златото
и на кристала? Чуй, о дух, върни се
при хората! . . . Той чу и мигновено
отекна в стон висок горчивината:
«Над разума царува слепотата,
дрънчи верига дива,
с която на тиранина ръката
на смъртен одър прикова човека,
сломен от робство. Нека
да бъде край на тая тъмна власт!»
Деспотите дочуха тази реч
и призоваха огъня и меча,
вестители на клада н на сеч!

«Безумци! Кладите високи,
които страшна смърт ми предвещават,
за истината влизат с мене в спор,
са фарове във тъмния простор
и факли — път победен осветяват!
Жадуваща любов,
в сърцето мн днес истината храм издигна.
Духът ми следва нейното сияние.
Пред дим и огън да вървя готов,
нима ще се поддам на колебание!
Или назад ще тръгна?
Но буйните вълни на Тахо никога
не се завръщат в своя извор, щом веднъж

се устремят към морския простор.
Пресрещат ги планинските грамади,
но пътят им не може да се спре.
Влече ги през скалистите прегради
съдбата към огромното море.»

Дойде денят, великият,
във който над човешкото падение
се вдигна смъртен с гняв и възмущение
и се разнесе с екот
всевластният му глас: «Свободен е човекът!»
И тесни граници не задушиха
викът свещен, пое го ехото,
което Гутенберг откри, и го отнесе
на чудодейните криле.
И окрилен той в миг над океаните
и планините прелетя,
над ветровете власт доби. Тираните
безсилни бяха да го заглушат —
и по света навред достигна с екот
викът на разума: «Свободен е човекът!»

Свободен! Да! О сладка дума! Бият
гърдите силно, щом докосне моя слух.
От нея озарен, мой дух,
в небесния простор литни без страх
върху крилете с огнения мах!
Къде сте вие, смъртни,
заслушани във песента ми? Виждам
отгоре как съдбата ми отваря
вратата честна на затвора, как разкъсва
воала на годините и бъдещето
съзирам ясно аз: не е земята
планета, на която да царуват
амбицията болна и войната!
Завинаги прогонени са двете
като бесът и чумата, които
побягват, щом задухат упорито
от ледения полюс ветровете.
Настъпи равенство за всички хора
с победата на силни мъжки длани
и възгласи разтърсиха простора:
Днес няма роби! Няма и тирани!

Любов и мир царуват на земята.
Любов и мир навсякъде се ширят.
«Любов и мир!» — кънти до небесата.
А горе бог от своя златен трон
протяга скиптър и ги благославя,
разпръсква радост благото му слово.
Като кипяща лава
потоци весели шумят отново.

Погледайте колоната, огромната,
там паметника, който равен няма,
как с блясъци очите заслепява.
Не притежават мощ така голяма
и пирамидите, от роби съградени,
потисници със слава увенчали.
Пред него задимял е
свещеният тамян,
каден на Гутенберг от цялата планета.
Награда малка за голяма дан!
Хвала на този, който разлюля
мощта насилническа, който даде
на силата духовна бърз летеж! Хвала!
В триумфа си на своите крила
самата истина го възвисява.
Светът в безкрайни химни го прославя!*

Бремен

Преведено от Ф. Енгелс в началото на 1840 г.

Отпечатано в «Gutenbergs-Album». Braunschweig, 1840

Подпис: Фридрих Енгелс

---

* Превел Ал. Миланов.

ЙОЕЛ ЯКОБИ

Трупата на въжеиграчите на Гьорес получи ценна придобивка в лицето на *Йоел Якоби*. Преди партията на палячото се изпълняваше от господин Гвидо Гьорес, шегите на когото впрочем не можаха да се харесат на публиката; а неотдавна новият член отново показа призванието си за тази роля в своята книга «Борба и победа»*. Един толкова разностранен човек, на когото еднакво добре стоят червената шапка и пурпурната мантия на Давид, фракът на кандидат, жадуващ за служба, и власеницата на готвещ се да се покръсти, който с удоволствие поема службата на амбулантно обявление и на гърдите си носи брой на «Berliner politisches Wochenblatt», а на гърба си каталог на издателството на Манц в Регенсбург — такъв човек лесно се справя с всякакви роли. А ето че сега той за пръв път излиза на сцената, без всякакво стеснение и докато «неговите тонове ви възвестяват спасение и мир, борба и победа»,[47] с едното око той поглежда към ордена на Червения орел, а с другото — към епископската митра.

«С какво да ви освежа» — пита той публиката. «От коя годишнина искате — от 1832 или 1834, 1836 или пък 1839 г.? Какво да ви издекламирам — Марат или Ярке, Давид или Гьорес, или Хегел?» Но той е великодушен и ни поднася едно рагу от всички реминисценции, които могат да се наловят в пустинята на неговата глава, и наистина той ни поднася нещо освежително.

Човек е затруднен откъде да подхване тази безсмислица. Ще ми бъде позволено без съмнение да не излагам вероломството на убежденията, хаотичната обърканост на понятията, която отличава и това

* Регенсбург, 1840 г.

произведение на автора; все пак ние имаме пред себе си един полусмахнат, в главата на когото собствените му, уродливи зародиши на мисъл заедно с натъпканите в нея понятия на други устройват неудържима оргия! Какво може да знае нейният поет например за своето минало, щом сам се нарича «тих човек»! Той, който от осем години насам непрекъснато крещи, беснее, фучи за революцията, против революцията, за Прусия, за папата. Това ли е тих човек? Той ли, чиито оплаквания винаги бяха същевременно и обвинения*, роденият доносчик, който винаги подозираше цели маси, той ли спада към тихите в страната?

Объркаността на езика на Франц Карл Йоел Якоби отговаря на объркаността на мислите му. Никога не бих повярвал за немския език, че може така плътно да приляга за най-обърканите представи. Думи, които никога не са се срещали, тук са струпани накуп; понятия, които взаимно се изключват, се свързват с някакъв всемогъщ глагол; най-легалните, най-невинните изрази изведнъж се оказват сред реминисценциите от революционните години на Йоел, сред подозрителните фрази на Менцел, Лео и Гьорес, сред неразбраните мисли на Хегел и над всички тях поетът размахва бича си така, че цялата тази дива сюрия, падайки, премятайки се и олюлявайки се, долетява с шум и най-после намира покой в лоното на единствено богоспасяемата църква.

Същинското съдържание на този шедьовър, съставен в някакъв псевдопаралелизъм, по стария «грандиозен маниер всичко да се каже два (дори и три или шест) пъти», са лирическите оплаквания на един евреин и на един готвещ се да се покръсти, а след това оплакванията на един католик, в които авторът излиза извън едностранчивата лирическа субективност и развива истинска съвременна драма; в центъра на тази драма с трагически патос играе енергичната личност на автора (той поне е доста печално зрелище), а над неговите отчайващи обърканости изгрява средновековната аврора на католическата църква; като великан се издига новият пророк Йоел от съвременния хаос и предвещава гибелта на всички революционни, либерални, хегелингски[48] и протестантски стремежи, които ще отстъпят място на един нов век на безсмислието. Проклина се всичко, което не се прекланя пред кривака; само «пруското отечество» се удостоява с pia desideria**; обратно, карлистките баски и «белгийският славей» загиват за радост на своя господар Лойола[49]. Личи си — тероризмът на якобинската епоха[50] здраво се е запечатал в паметта на господин

* Игра на думи: «Klagen» — «оплаквания»; «Verklagen» — «обвинения». *Ред.*

** — благочестиви пожелания. *Ред.*

Якоби. Кървав съд се извършва над всички врагове на йезуитството и на монархическия принцип, но преди всичко над новите философи, които носят меч в ножница от объркващи понятия и под пъстрите си парцали — добре известния покров (поне господин Якоби го знае много добре от по-рано), под който свещениците и князете спят заедно вечния си сън. Но новият пророк ги познава — «аз винаги съм ви разбирал», казва той самият. Учителя*, обратно, той оправдава, защото някои от неговите идеи са паднали като сняг в горещата глава на господин Якоби и там, разбира се, са се превърнали във вода. Пред следващия сега хор от лешояди и кукумявки, както и пред адското ликуване критиката, както и е редно, занемява.

В лицето на Йоел Якоби виждаме ужасяващата крайност, до която в края на краищата стигат всички господа рицари на скудоумието. Натам води в последна сметка всяка враждебност към свободните мисли, всяка опозиция срещу абсолютната власт на духа, безразлично дали се изявява като диво, безредно санкюлотство или като скудоумен, сервилен робски дух; безразлично дали се представя със CPEсаната на път коса на пиетиста или с тонзурата на попа. Йоел Якоби е жив трофей, емблема на победата, която спечели мислещият дух. Всеки, който някога се е обявявал в защита на деветнадесетия век, може триумфиращо да гледа този злополучен поет на времето, защото рано или късно всички противници на този век ще станат като него.

Написано от Ф. Енгелс през януари — март 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 55, април 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

* Има се предвид Хегел. *Ред.*

РЕКВИЕМ ЗА НЕМСКИЯ «ADELSZEITUNG»

Dies irae, dies illa
Saecla solvet in favilla*

Денят, в който Лутер измъкна първоначалния текст на Новия завет и с този гръцки огън превърна в прах и пепел столетията на средновековието с тяхното господство и с тяхното робство, с тяхната поезия и тяхното скудоумие, този ден и следващите след него три века породиха най-после една епоха,

> «която така изцяло принадлежи на общественото мнение, една епоха, за която Наполеон, на когото въпреки многобройните му качества, особено осъдителни в очите на немците, не може да се отрече рядка проницателност, е казал: «Le journalisme est une puissance»»**.

Цитирам тук тези думи само за да покажа колко малко средновековен, т. е. скудоумен, е проспектът на «Adelszeitung», от който са взети те[52]. И това обществено мнение трябваше да бъде увенчано с венеца, трябваше да се пробуди неговото съзнание с основаването на немския «Adelszeitung». Защото ясно е, че Гутенберг не е изобретил книгопечатането, за да помогне на някакъв си Бьорне — та той беше демагог, или на Хегел — та той е отпред сервилен, както доказа Хайне, а отзад — революционер, както доказа Шубарт[53] — или на някое друго бюргерче да разпространяват по света своите объркани мисли, а единствено и само за да даде възможност да бъде основан «Adelszeitung». — *Мир на праха му, той отиде на оня свят!* Той хвърли само скрит, плах поглед на този гаден, несредновековен свят

* Ден на гнева, ден, когато светът се разпада на пламтяща пепел. Думи от католически реквием. Останалите латински цитати, които се срещат в тази статия, са взети пак оттам. *Ред.*

** «Печатът е сила». *Ред.*

и неговата чиста, девствена — или по-точно благородна моминска душа — бе потресена от жестокостта на опустошението, от мръсотията на демократическото са naille*, от отвратителната арогантност на нямащите достъп до двора, от всички онези, заслужаващи да бъдат оплакани условия, отношения и смутове на нашето време, които поздравяват с камшик пред вратите на баронските замъци, когато те се мярнат там. Мир на праха му, той отиде на оня свят, той вече не вижда пустотата на демокрацията, разтърсването на съществуващото, сълзите на високоблагородните и високородните, той заспа вечния си сън.

Requiem aeternam dona ei, Domine!**

И все пак ние загубихме много в неговото лице. Как само се радваха във всички салони, където имаха достъп само господата с предци до шестнадесето коляно, как ликуваха във всички полузагубени форпостове на правоверната аристокрация! Ето го, седи старият милостив папа на наследствения трон, заобиколен от любимите си кучета, в дясната му ръка — наследствената лула, в лявата — наследственият камшик, и благоговейно изучава допотопното родословно дърво в първата книга на Моисей, когато вратата се отваря и внасят проспекта на «Adelszeitung». Щом вижда думата *аристокрация*, отпечатана с големи букви, високоблагородният бързо оправя очилата си и блажено прочита целия лист; той вижда, че в новия вестник са намерили място и семейните новини, и вече се радва на собствения си некролог — как само би желал той сам да го прочете!, — когато и той някога отиде при своите предци. — Ето че влизат в галоп младите господа в двора на замъка; старецът нарежда бързо да ги доведат при него; господин Теодерих «фон дер Найге»*** вкарва коня, удряйки го с камшика, в конюшнята; господин Зигварт прегазва с коня няколко лакеи, настъпва опашката на котката и най-рицарски запраща встрани стар селянин, който е дошъл с някаква молба и е получил отказ; господин Гизелхер заповядва на слугите безупречно да приготвят всичко за лова, като ги заплашва с телесно наказание; и тъй, трополейки, младите барони влизат в залата. Кучетата, които с лай се хвърлят срещу тях, натикват, удряйки ги с камшика, под масата и господин Зигварт фон дер Найге, който е приканил с милостивия си крак любимото куче към спокойствие, не е удостоен този път за това от възхитения папа с обичайния сърдит поглед. Господин Теодерих, който освен Библията и родословното дърво е прочел и още нещичко в енциклопедическия речник и следователно може най-

---

* — простолюдие. *Ред.*

** Вечен покой му дай, господи! *Ред.*

*** «Neige» — «остатък», «изтърсак». *Ред.*

правилно да произнася чуждите думи, трябва да прочете на глас проспекта, а старецът, проливайки сълзи от радост, забравя за указа за откупуването и за облагането на аристокрацията с данъци.

Колко нравствено-скромно-снизходително само влезе в съвременния свят милостивата госпожа*, яхнала своя книжен бял раванлия кон, колко смело само гледаха напреде си нейните двама рицари — от главата до петите барони, във всяка капка кръв — плодовете на шестдесет и четири съсловни бракосъчетания, във всеки поглед — предизвикателство! Най-напред господин фон *Алвенслебен*, който разиграваше своя рицарски боен кон по сухата пустиня на френските романи и мемоари, за да се осмели сега и на един турнир срещу бюргерските дангалаци. На щита му е написан девизът: «Благопридобитото право никога не може да стане несправедливост», и високо крещи пред целия свят: «Аристокрацията в миналото имаше щастието да се отличи, сега тя почива на лаврите си, или казано на немски — лежи на мечешка кожа; аристокрацията пазеше с мощна ръка князете и *заедно с това и народите*, и аз вече ще имам грижата да не бъдат забравени тези подвизи, а моята любима — «Adelszeitung» — requiescat in pace**, — е най-красивата дама на света, и който отрича това, той. . .»

Тук благородният герой пада от коня и на негово място на арената се дотътря господин Фридрих барон дьо ла *Мот Фуке*. Старият «светлокафяв» Росинант, на когото поради дългото живеене в конюшнята са му изпадали подковите, този хипогриф, който и в най-добрите си времена не е бил охранен, за когото романтичните скокове под седлото на северните витязи отдавна са минало, изведнъж започва да удря с копито; господин фон Фуке забравя годишния поетически коментар към «Berliner politisches Wochenblatt», заповядва да почистят бронята и да изведат стария сляп кон и с величието на самотен герой тръгва да вземе участие в кръстоносния поход на идеите на времето. Но за да не би честолюбивото бюргерско съсловие да си помисли, че счупеното копие на стария витяз се насочва срещу него, той му подхвърля встъпителни думи[54]. Такава снизходителна милост заслужава да бъде разгледана.

Встъпителните думи ни поучават, че световната история съществува не за да реализира, както крайно погрешно смята Хегел, понятието свобода, а само за да докаже, че непременно трябва да има три съсловия, от които съсловието на благородниците трябва да воюва, на бюргерите — да мисли, а на селяните — да оре. Но това не тряб-

* Подразбира се вестник «Adelszeitung». На немски е от женски род. *Бълг. ред.*

** Мир на праха му! *Ред.*

ва да бъдат кастови различия, а съсловията трябва взаимно да се оножат и да се опресняват не като се сключват неравни бракове, а като се преминава в по-висше съсловие. Разбира се, трудно е да се разбере, че това «бистро като извор езеро» на аристокрацията, което се образува от чисти изворни води, които извират от височините на разбойническите замъци, че това езеро се нуждаело още и от някакво опресняване. Но благородният барон позволява хора, които са бил и не само бюргери, но и «коняри на рицарите», *а може би дори и шивашки калфи*, да опресняват аристокрацията. Но как другите съсловия трябва да бъдат опреснявани от аристокрацията — това господин Фуке не казва. Вероятно с помощта на деградиралите от аристокрацията субекти; или, тъй като господин Фуке е толкова добър да признае, че аристокрацията всъщност вътрешно не е по-добра от canaille, може би издигането в бюргерското съсловие или дори в селското съсловие ще бъде за аристократа също такава чест, както аристократическият диплом за бюргера? В държавата на господин Фуке са се погрижили освен това философията да не получи прекалено голямо надмощие; Кант със своите идеи за вечния мир[55] би попаднал на кладата, защото при този вечен мир аристократите не биха могли изобщо да воюват, а най-многото само занаятчийските калфи.

Вижда се, че за задълбоченото си изучаване на историята и на науката за държавата господин Фуке е заслужил да бъде издигнат в мислещото, т. е. бюргерското съсловие; той отлично се е тренирал — при хуните и аварите, при башкирците и мохиканите, че дори и при допотопните хора — да подушва не само една величаеща го публика, но дори и една висша аристокрация. Той е направил и ново новинничкото откритие, че през средновековието, когато селянинът е бил крепостен, селското съсловие е срещало любов и добро отношение от страна на другите две съсловия и им е отвръщало със същото. Езикът му е несравним, той сипе наоколо си «проникващи до самия корен размери» и «умее да извлича злато от най-тъмните *сами по себе си* (Хегел — Саул сред пророците) явления».

Et lux perpetua luceat eis* —

те наистина имат нужда от това.

Той, блаженопочившият «Adelszeitung», имаше още толкова много прекрасни мисли, например мисълта за поземлената собственост на аристокрацията и още хиляди други, възхваляването на които би било невъзможна работа, но най-прекрасната му мисъл все пак беше още в първия си брой да помести сред обявленията едно съобщение за *неравен брак*. Дали е възнамерявал със същата хуманост да пречи сли

---

* И нека вечната светлина ги осветли. *Ред.*

господин фон Ротшилд към немската аристокрация — това той не казва. Да утеши господ горестните родители и да издигне блаженопочившия в небесното графско съсловие,

И нека спокойно си спи той
До второто пришествие! —

А ние ще му изпеем един реквием и ще произнесем надгробна реч, както повелява дългът на един почтен бюргер.

Tuba mirum spargens sonum
Per sepulcra regionum
Coget omnes ante thronum*.

Не я ли чувате, тръбата, която събаря със звука си надгробните плочи и кара земята радостно да се раздвижва тъй, че гробовете се разтварят? Настъпил е денят на второто пришествие, денят, който никога вече няма да бъде сменен от нощ; духът, вечният цар, се е възкачил на своя трон и в нозете му се събират народите на земята, за да дадат отчет за своите помисли и дела; нов живот настъпва в света, така че старото дърво на народите радостно поклаща покритите си с шума клони в диханието на утрото и всички стари листа се отронват, когато вятърът си играе, и той ги отвява и натрупва на голяма клада, която господ сам запалва със светкавиците си. Завършил е съдът над земните поколения, съдът, който децата на миналото на драго сърце биха унищожили като един процес за наследство; само че вечният съдия неумолимо заплашва с пронизващия си поглед; талантът, който те не са използвали разумно, им се отнема и те се сгромолясват в мрака, където никакъв живителен лъч на духа няма да стигне до тях.

Написано от Ф. Енгелс
през януари — април 1840 г.

Отпечатано в списание
«Telegraph für Deutschland», кн. 59 и 60,
април 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

---

* Тръбата с чудодейна сила възвестява
Над гробовете по вси места,
И всички пред трона призовава. *Ред.*

СЪВРЕМЕНЕН ЛИТЕРАТУРЕН ЖИВОТ[56]

I

КАРЛ ГУЦКОВ КАТО ДРАМАТУРГ

Някои навярно са смятали, че след известната статия на Гуцков в «Jahrbuch der Literatur»[57] неговите противници ще се почувствуват задължени веднага благородно да си отмъстят, с изключение може би на Кюне, с когото наистина и тук се бяха разправили прекалено повърхностно. Но те не познават добре егоизма на нашата литература, щом очакват такова нещо. Много характерно беше, че в своя литературен борсов бюлетин «Telegraph»* беше взел самооценката на всеки писател за нормална котировка. Тъй че можеше да се предвиди, че в това отношение на най-новите съчинения на Гуцков няма да бъде оказан особено радушен прием.

Но сред нашите критици все пак има хора, които се славят с безпристрастието си към Гуцков, и други, които сами си признават, че имат решително предпочитание към неговата литературна дейност. Те много прехвалиха неговия «Ричърд Севидж»[58] — този «Севидж», който Гуцков написа за дванадесет дни с трескава бързина, а «Саул», по който личи с каква голяма любов го е работил поетът, колко грижовно го е изпипал, те отпратиха с няколко думи на полупризнание. Тъкмо когато «Севидж» се играеше с успех по всички сцени и всички списания се пълнеха с отзиви за него, онези, които не са имали възможност да се запознаят с тази драма, би трябвало все пак да вземат повод от всичко това и да проверят по «Саул», който се намираше пред тях отпечатан, драматическия талант на Гуцков. Но колко малко вестници поместиха само по една, и то повърхностна, рецензия за тази трагедия! Наистина човек не знае

---

* Telegraph für Deutschland. *Ред.*

какво да мисли за нашия литературен водовъртеж ако, сравни това пренебрежително отношение с дискусиите, които предизвика «Странствуващият поет» на Бек[29] — една поетическа творба, която е наистина по-далеч от класическите образци, отколкото «Саул» на Гуцков.

Но преди да преминем към разглеждането на тази драма, трябва да се занимаем с два драматически етюда в «*Книга очерци*»[60]. Първото действие на една незавършена трагедия «*Марино Фалиери*» показва колко добре умее Гуцков да обработва и завършва всяко отделно действие, колко изкусно може да борави с диалога и да го оформя сценично с финес, грация и остроумие. Само че това действие е доста статично, съдържанието му може да се разкаже с три думи и поради това на сцената то ще отегчи и онзи, който умее да цени красотата на разработката. Поправянето му ще бъде, разбира се, трудно, тъй като действието е построено така, че вече нищо не би могло да се прехвърли от второ действие в първо, без да се навреди в друго отношение. Но тук се проявява истинският драматург и ако Гуцков е такъв — в което съм убеден, — той непременно ще разреши задоволително този проблем в обещаната трагедия, която, да се надяваме, скоро ще бъде завършена окончателно.

«*Хамлет във Витенберг*» ни дава вече контурите на нещо цяло. Гуцков направи много добре, че тук дава само контурите, тъй като най-сполучливата част — сцената, в която се появява Офелия — при по-пълна обрисовка би подразнила. Затова пък за мен е необяснимо как Гуцков е могъл, за да събуди в душата на Хамлет съмнението — този немски елемент, — да го срещне с Фауст. Та изобщо не е нужно да се внася отвън тази тенденция в душата на Хамлет, тъй като тя отдавна е в него и му е вродена. В противен случай Шекспир щеше, без съмнение, и специално да я мотивира. Тук Гуцков се позовава на Бьорне, но тъкмо пък последният наред с раздвоението на Хамлет показва и цялостността на характера му[61]. И в резултат на какво у Гуцков се появяват тези елементи в душата на Хамлет? Може би поради проклятието, което Фауст произнася върху младия датчанин? Такива похвати deus ex machina* биха направили невъзможна каквато и да било драматическа поезия. С подслушаните от Хамлет диалози на Фауст и Мефистофел ли? Първо, тогава проклятието би загубило значението си, и, второ, нишката, която води от този характер на Шекспировия Хамлет, често пъти е толкова тънка, че човек я загубва от погледа си, и, трето, тогава би ли могъл Хамлет

* — буквално: «бог от машина» (в античните театри актьорите, които изпълнявали ролята на богове, се появявали на сцената с помощта на специални механизми); в преносен смисъл неочаквано появяващо се лице или неочаквана ситуация, която не произтича от хода на събитията. *Ред.*

веднага след това да говори толкова равнодушно за други неща? Друго е положението с появяването на Офелия. Тук Гуцков е прозрял Шекспир, а ако не го е прозрял, допълнил го е. Това е едно Колумбово яйце; след като критиката двеста години е спорила по това, тук се дава едно разрешение, което е колкото оригинално, толкова и поетично и по всяка вероятност единствено възможното. А и изпълнението на тази сцена е майсторско. Който от една известна сцена във «Вали»[62] не се е убедил, че Гуцков може да фантазира и не е човек на студения разум, той може да се увери в това тук. Нежният, поетичен полъх, който облъхва ефирния образ на Офелия, е повече, отколкото би могло да се очаква от едни само контури. — Напълно несполучливи са стиховете, които произнася Мефистофел. За да възпроизведе човек езика на Гьотевия «Фауст», благозвучието, което се лее от привидно свободния стих, той трябва да бъде втори Гьоте. Под ръката на всеки друг тези леки стихове стават дървени и тежки. Тук нямам намерение да споря с Гуцков за схващането на този лош принцип.

Сега стигаме до нашето главно произведение *«Цар Саул»*. Упрекваха Гуцков, че преди да издаде «Севидж», много тръбял и биел барабана в «Telegraph», макар че цялата тази врява се вдигна около две-три малки бележки; че други карат платени музиканти да приветствуват техните произведения, за това никой и не помисля. Но понеже именно Гуцков е казал на един някаква сурова истина, а на друг е прибавил може би и някоя малка несправедливост, това му се зачита като голямо престъпление. При *«Цар Саул»* тези упреци нямат място; той излезе от печат, без да бъде оповестен — нито с бележка в литературния отдел, нито с откъс в «Telegraph». Същата скромност я има и в самата драма; тук няма никакви сценични ефекти, появяващи се с гръм и мълния като вулканични острови от морето на един разводнен диалог, тук не се изричат помпозни монолози, възторжената или трогателната реторика на които трябва да прикрие някои и други драматургически слабости; тук всичко се развива спокойно и органично и една съзнателна, поетическа сила уверено води действието към развръзката. А ще прочете ли нашата критика *веднъж* едно такова произведение и ще напише ли след това статия, по остроумните арабески на която веднага се вижда на каква безплодна песъчлива почва са поникнали те? Аз смятам за голямо достойнство на «Цар Саул» тъкмо това, че неговите красоти не се намират на повърхността, че човек трябва да ги търси, че дори след като веднъж го е прочел, той може пренебрежително да го захвърли в някой ъгъл. Накарайте някой образован човек да забрави колко прочут е Софокъл и да избира след това между «Антигона» и «Саул»; убеден съм, че след като ги прочете веднъж, той ще намери и двете

произведения за еднакво лоши. С това, разбира се, не искам да кажа, че «Саул» може да се мери с най-великата поетическа творба на най-великия грък, искам само да отбележа колко превратни могат да бъдат прибързано изказаните повърхностни преценки. Забавно беше да гледаме как някои заклети врагове на автора сега изведнъж сметнаха, че имат невиждан триумф, как, ликувайки, сочеха *«Саул»* като паметник на цялата кухота и непоетичност на Гуцков, как не можеха да се оправят със Самуил и твърдяха, че за него винаги казвали: «Не зная дали е жив или умрял.» Забавно беше как, без да съзнават това, те хубавичко излагаха на показ своята безкрайна повърхностност. Но Гуцков може да бъде спокоен: така е ставало с пророците преди него и в края на краищата неговият «Саул» също ще се нареди между тях; с такова пренебрежение се отнасяха те и към драмите на Лудвиг Уланд, докато Винбарг[27] не им отвори очите. Тъкмо драмите на Уланд много се родеят със *«Саул»* по скромната простота на тяхното одеяние.

Друга причина, поради която повърхността така леко видя сметката на «Саул», се крие в своеобразното разбиране на историческата фабула. При историческите произведения, които са толкова известни, като например първата книга на Самуил*, и се разглеждат по толкова много и най-различни начини, всеки има свое особено гледище, което той при една поетическа преработка иска да види поне донякъде признато или взето под внимание в стихотворната творба. Един е за Саул, друг за Давид, трети за Самуил; и всеки, колкото и тържествено да уверява, че уважава възгледа на поета, все пак е засегнат, ако неговият възглед не е взет под внимание. Но Гуцков е направил много добре, че е изоставил утъпкания път, където и най-ординерната каруца ще намери коловоз. Бих желал да видя онзи, който ще се заеме да създаде един чисто исторически Саул в трагедията. Аз не мога да бъда доволен от досегашните опити историята на Саул да се свежда до чисто историческа почва. Историческата критика на старозаветните писания още не е излязла от сферата на далия оставката си рационализъм. Един Щраус би трябвало да поработи тук още много, ако иска строго и рязко да разграничи кое е мит, кое е история и кое е вмъкнато от свещениците. Освен това хилядите несполучливи опити не доказват ли каква неблагодатна почва за драмата е Ориентът като такъв? И къде всъщност в историята е онова по-възвишено начало, което победоносно излиза напред, когато отживелите времето си индивидуалности рухват? Все пак не е Давид, нали? Та той си остава, както преди, податлив на влиянието на свещениците и е поетически герой най-многото в неисторическата

---

* Библия. Стар завет. Първа книга на царствата. *Ред.*

светлина, в която е представен в Библията. Тъй че тук Гуцков не само е използвал едно право, което има всеки поет, но той е отстранил и онези бариери, които пречат на поетическото изображение. Всъщност как би се появил един чисто исторически Саул, накачулен с всичко онова, което е накачило по него времето и националността? Представете си го как говори той в древноюдейски паралелизми, как всичките му представи са свързани с Йехова, всичките му образи с древноюдейския култ, представете си историческия Давид, който изрича фрази от псалмите — а пък за някакъв исторически Самуил не може изобщо и да се мисли, — и тогава се запитайте дали такива образи са дори само допустими в драмата? Тук категориите време и националност е трябвало да бъдат отхвърлени, тук контурите на образите, както са дадени в библейската история и в досегашната критика, е трябвало да претърпят някои много необходими изменения; да, тук някои неща у тях, за които според историята те само са се догаждали или за които са имали най-много неясна представа, е трябвало да бъдат развити до ясни понятия. Тъй че поетът е имал пълно право да допусне например понятието църква у своите герои. — И в това отношение Гуцков заслужава само най-голяма похвала, като се има предвид как е разрешил той задачата си. Нишките, от които е изтъкал своите характери, всички до една се намират в неговия първоизточник, макар и много объркани. Някои нишки той е бил принуден да изтегли и изхвърли, но само най-пристрастната критика може да го упрекне, че е втъкал нещо чуждо — с изключение на сцената с филистимляните.

В центъра на драмата стоят три характера, със своеобразната обрисовка на които Гуцков всъщност е и направил своя сюжет трагически. Тук проличава истински поетическо разбиране на историята и никога не ще могат да ме убедят, че един «човек на студения разум», един «човек на дебатите» е способен да вземе от един объркан разказ тъкмо това, което ще създаде най-силен трагически ефект. Тези три характера са Саул, Самуил и Давид. Саул завършва един период на древноюдейската история, епохата на съдиите, епохата на героичните легенди; Саул е последният израилтянски Нибелунг, останал от поколението на витязите в една епоха, която той не разбира и която него не разбира. Саул е епигон, чийто меч първоначално е бил определен да блести в мъглата на епохата на митовете, но нещастието на когото е в това, че е принуден да преживее епохата на напиращата култура; една епоха, която му е чужда, която покрива с ръжда меча му и която той поради това се мъчи да върне назад. Инак той е благороден човек, на когото не е чуждо никакво човешко чувство, обаче той не познава любовта, когато тя идва при него в одеждите на новото време. Той смята това ново време и неговите знамения за творение

на свещениците, докато всъщност те само са ги подготвяли, те са само инструмент в ръцете на историята, от йерархическите посеви на която поникват неподозирани растения; Саул воюва с новата епоха, но тя минава през него, за миг тя става гигантски силна и смазва всичко, което ѝ се противопоставя, включително и великия, благородния Саул.

Саул стои на прехода към културата; като привилегировани носители на просвещението тук свещениците подготвят, както винаги, културното състояние на първобитните народи, но просвещението прониква сред народа и те са принудени — в противовес на народа — да използват други оръжия, ако искат да затвърдят влиянието си. Самуил е истински свещеник, най-святото за когото е йерархията; той твърдо вярва в своята божествена мисия, убеден е, че със събарянето на господството на свещениците гневът на Йехова ще се излее върху народа. Той с ужас вижда, че щом народът иска цар, той прекалено много знае; той вижда, че моралната сила, импониращите свещенически одежди вече не са достатъчни за народа; той е принуден да прибегне до оръжията на хитростта и незабелязано става йезуит. Но кривите пътища, по които той сега тръгва, са двойно помрази тъкмо на царя, който никога не е могъл да се сприятели със свещениците, и в тази борба Саул скоро започва толкова ясно да вижда машинациите на свещениците, колкото остава сляп за знаменията на времето.

Третият, който излиза победоносно от тази борба, представителят на нова историческа епоха, в която юдейството се издига на ново равнище на своето съзнание, е Давид, който е равен на Саул по човечност, но далеч го превъзхожда по разбиране на епохата. Отначало, току-що завършил училище, той се появява като възпитаник на Самуил, но не е подчинил разума си на авторитета дотолкова, че разумът му да загуби гъвкавостта си, той се извисява и отново му връща самостоятелността. Колкото и личното въздействие на Самуил все още да му импонира, неговият разум му помага винаги да го преодолее, неговата поетическа фантазия отново му изгражда нов Ерусалим, колчем Самуил го поразява с проклятията си. Саул не може да се помири с него, защото двамата преследват противоположни цели, и когато веднъж той казва, че мрази само онова, което лъжата на свещениците е внесла в душата на Давид, тук той пак смесва въздействието на властолюбието на свещениците с белезите на едно ново време. Така Давид се развива пред очите ни от плахо момче в носител на една епоха и по този начин изчезват привидните противоречия, които има в неговата обрисовка.

За да не нарушавам развитието на тези три характера, нарочно отминах един въпрос, който повдигнаха всички критици, направили си

труда да прочетат веднъж «Саул», въпроса, дали Самуил се появява в сцената с вещиците и на края самият той като жив или неговият дух произнася записаните там монолози. Да допуснем, че изхождайки от «Саул», на този въпрос не може така лесно да се отговори или изобщо не може да се отговори задоволително. Но дали това е толкова голяма грешка? Аз смятам, че не е — приемете го за какъвто искате, а ако имате желание, започнете най-скучна дискусия по това. Все пак у Шекспир имаме същия случай при полудяването на Хамлет, който всички критици и тълкуватели от двеста години насам са обсъждали «надлъж и нашир и изобщо на всички посоки»[63] и са го разглеждали от всички страни. Пък и Гуцков изобщо не е усложнил чак толкова проблема. Той отдавна знае колко смешни са духовете на дневна светлина, как mal à propos* се появява Черният рицар в «Орлеанската дева»** и че тъкмо в «Саул» всякакво появяване на духове няма да бъде на място. Особено в сцената с вещиците лесно може да се отгатне кой се крие зад маската, дори и първосвещеникът да не се беше появил по същия начин още по-рано, преди да е станало дума за смъртта на Самуил.

От останалите характери на драмата най-добре е обрисуван Авенир, който е предан на Саул по дълбоко убеждение и поради пълна хармония на душите и у когото войнът и врагът на свещениците напълно е изтикал на заден план човека. Напротив, най-несполучливи са Йонатан и Михал. От начало до край Йонатан сипе фрази за приятелството, излага на показ любовта си към Давид, без да я докаже другояче освен с думи. Той изцяло се е предал на приятелството си с Давид, и при това е загубил всякаква мъжественост и сила. Неговата мекошавост не може да се нарече съответно характер. Тук Гуцков е бил затруднен какво да прави с Йонатан. Във всеки случай в този си вид той е излишен. Михал е обрисувана съвсем неопределено и е характеризирана донякъде само чрез любовта ѝ към Давид. Колко несполучливи са тези двама герои, личи най-добре от сцената, в която те разговарят за Давид. Онова, което се казва тук за любовта и приятелството, е лишено от цялата онази биеща на очи острота, от цялото онова богатство на мисли, на които сме свикнали у Гуцков. Само фрази, които са нито съвсем верни, нито съвсем фалшиви, нищо характерно, нищо изразително. — Церуа е една Юдит. Не зная дали Гуцков или Кюне беше казал веднъж, че като всяка жена, която руши преградите на пола, Юдит трябва да умре след постъпката си, ако не иска да изглежда непочтена, и съгласно този принцип Церуа също умира. — Сама по себе си характеристиката на

* — не на място. *Ред.*

** *Ф. Шилер.* «Орлеанската дева», действие III, сцена 9. *Ред.*

царете-филистимляни е отлична и богата на чудесни черти, но дали е подходяща в драмата, е друг въпрос, на който ще бъде отговорено по-нататък.

Ще ме освободите любезно от по-нататъшен анализ на самата текстура на драмата. Но и тук трябва да бъдат изтъкнати някои отделни неща, по-специално експозицията. Тя е отлична и съдържа черти, от които големият драматически талант на Гуцков явно личи. Напълно в унисон с чевръстата, поривиста натура на Гуцков народните маси се появяват само в кратките сцени. С големите народни сцени е малко опасно; ако човек не е Шекспир или Гьоте, при него те внезапно много лесно стават тривиални и без значение. Обратно, малкото думи, разменени от няколко воини или други мъже от масата, често имат голямо въздействие и напълно постигат целта си — да скицират общественото мнение; при това те могат да бъдат далеч по-чести, без да бият на очи и да уморяват. Такива са първата и четвъртата сцена в първо действие. Втората и третата сцена съдържат монолога на Саул и диалога му със Самуил, които са едни от най-хубавите и най-поетичните места в драмата. Овладяната по античен маниер страстност на диалога характеризира духа, в който е написана цялата драма. След като в тези сцени бегло са обрисувани контурите на действието, в петата сцена между Йонатан и Давид ние сме въведени в детайлите; тази сцена страда малко от безпорядъка на мислите; много пъти човек загубва от погледа си диалектическата нишка — без съмнение още в самото начало резултат от несполучливата обрисовка на Йонатан. Затова пък последната сцена от това действие е майсторски направена. Ние вече сме се запознали донякъде с главните характери и тук те излизат всички заедно на сцената, със сериозното желание да се помирят Давид и Саул се появяват заедно; тук поетът е трябвало да развие различните им натури, да покаже тяхната несъвместимост и вместо предвижданото помирение да ги доведе до неизбежния конфликт. И тази задача, която може да разреши задоволително само най-живото съзнание, най-рязкото разграничаване на характерите, най-вярното вникване в човешката душа, е разрешена ненадминато, преходите в душата на Саул от една крайност в друга са толкова психологически верни, толкова тънко мотивирани, че въпреки злополучната картина със зетя аз не мога да не смятам тази сцена за най-хубавата в цялата драма.

Във второто действие сцената с филистимляните е поразителна, или да употребя израза на Кюне — «по своему пикантна». Но дали богатото остроумие на същата е достатъчно, за да оправдае мястото ѝ в трагедията, се съмнявам. Ако Гуцков е издигнал своя Саул над разбиранията на неговото време, ако му приписва съзнание, каквото той не е имал, това може да бъде оправдано; но с тази сцена се внася

чисто съвременно разбиране и тук Давид стои на *немска* почва. Това накърнява най-малкото стройността на трагедията. Комични сцени все пак може и да има, но те би трябвало да бъдат от по-друг род. Комичното в трагедията не съществува, както се казва в една повърхностна критика, за разнообразие и контраст, а по-скоро за да бъде изобразен по-вярно животът, който е смесица от шеги и сериозност. Но аз се съмнявам дали Шекспир би се задоволил с такива съображения. Най-покъртителната трагедия в живота не се ли появява винаги в комични одежди? Тук искам да напомня само за онзи характер, който, макар и да фигурира в роман и трябва да фигурира, е все пак най-трагичният, който познавам — Дон Кихот. Какво по-трагично може да има от човек, който само от любов към хората и неразбран от своето време, върши най-комични глупости? Още по-трагичен е Блазедов, един Дон Кихот на бъдещето, чието съзнание надвишава съзнанието на своя прототип. Впрочем тук трябва да защитя Блазедов от инак основателната критика в «Rheinisches Jahrbuch»[64], в която обвиняват Гуцков, че е разработил комично една трагическа идея. Блазедов *трябва* да бъде изобразен комично — като Дон Кихот. Ако се тълкува сериозно — той ще стане един пророк на мировата скръб, съвсем обикновен и разкъсан от противоречия — отнемете от романа комичното безумие и вие ще получите едно от онези безформени, незадоволяващи произведения, с които започна съвременната литература. Не, «Блазедов» е първият сигурен признак, че новата литература остави зад себе си необходимия, разбира се, период на безнадеждността, на «Вали» и «написаните с кръвта на сърцето» «Нощи». — Истински комичното в трагедията се проявява в шута на Лир или в сцената с гробарите в «Хамлет»*.

Подводните камъни за драматурзите — последните две действия — и тук авторът не е преминал благополучно. Четвъртото действие не съдържа нищо друго освен вземане на решения; Саул взема решение, Астарот взема решение два пъти, Церуа взема решение, Давид взема решение. После следва сцената с вещиците, която също довежда до незначителни резултати. Петото действие се състои само от битки и размишления. За един герой Саул малко прекалено размишлява, а Давид — прекалено за един поет. Често си мислиш, че в негово лице чуваш да говори не поет-*герой,* а поет-*мислител,* нещо като Теодор Мунд. Изобщо Гуцков има маниера да прави монолозите приглушени с това, че те се произнасят в присъствието на други лица. Но тъй като такива монолози рядко могат да доведат до вземане на решение и са чисто разсъдъчни, все пак в повечето случаи истински монолози не се получават.

---

* Имат се предвид трагедиите на Шекспир «Крал Лир» и «Хамлет». *Ред*

Езикът на разглежданата драма, както и може да се очаква това от Гуцков, е изключително оригинален. Онези образи от прозата на Гуцков, които са така характерни, че човек изобщо не ги забелязва, когато попадне от простата, гола проза в цъфтящата област на съвременния стил, онези кратки, сполучливи изрази, които често пъти се доближават до поговорката, отново ги срещаме тук. Гуцков не е лирик, с изключение на онези лирически моменти на действието, когато лирическото вдъхновение го изненадва и той може да използва прозата. Затова вложените в устата на Давид песни са или несполучливи, или незначителни. Когато Давид казва на филистимляните:

Не искам нищо, а за вас
венец да свия от шега —*

какво значи това? — Основната идея на една такава песен често пъти е много хубава, но осъществяването ѝ всеки път е несполучливо. А и инак по езика се забелязва, че Гуцков още не е достатъчно обигран в стиха, което, разбира се, е по-добре, отколкото ако с помощта на стари фрази стихът беше направен по-плавен, но и по-разводнен.

Несполучливите образи също не са напълно избягнати. Така например на стр. 7 четем:

На пастора гневът,
комуто най-напред короната отне народът
и на когото в сухите ръце след туй
тя трябва да е палка. . .**

Тук *короната* вече е образ за царство и не може отново да бъде абстрактна основа за втория образ — палката. Това прави толкова по-силно впечатление, защото тази грешка е могла така лесно да бъде избягната и ясно доказва, че стихът трудно се удава на Гуцков.

Обстоятелствата ми попречиха да се запозная с *«Ричърд Севидж»*. Все пак признавам, че неимоверното одобрение, което предизвикаха първите представления, ме кара да се отнасям подозрително към тази пиеса. При това спомням си какво стана преди три години с «Гризелдис»[65]. Оттогава насам се чуваха доста неодобрителни гласове, първите и — доколкото може да се съди от поместените в някои списания откъси, без да се знае самата пиеса — най-обоснованите в един политически вестник — в «Deutscher Courier»[66] — колкото и странно да е това. Все пак аз мога лесно да се отърва и да я рецензирам, защото кой ли вестник вече не помести отзив за нея? Тъй че ще почакаме, докато той бъде отпечатан.

«Вернер», най-новата пиеса на Гуцков[67], срещна също одобре-

* *К. Гуцков.* «Цар Саул», действие 2, сцена седма. *Ред.*
** *К. Гуцков.* «Цар Саул», действие 1, сцена трета. *Ред.*

ние в Хамбург. Ако се съди по предварителните отзиви, тази пиеса ще има не само голяма стойност сама по себе си, но и ще бъде първата истински съвременна трагедия. Странно е, че Кюне, който толкова често пишеше за съвременната трагедия и за когото човек едва ли не би помислил, че той самият пише такава, се остави Гуцков да го изпревари тук. Или може би той не чувствува призвание да се опита в драмата?

Но Гуцков, който проправи пътя за младата литература към сцената, нека продължава да измества с оригинални, пълни с живот драми блудкавостта и посредствеността от театралните сцени, узурпирани от тях. С критика, колкото и унищожителна да е тя, това не става — видяхме го вече. Той ще бъде енергично подкрепен от онези, които преследват същите тенденции като него, и това ни изпълва с нови надежди за немската драма и немската сцена.

II

СЪВРЕМЕННА ПОЛЕМИКА

Младата литература има едно оръжие, с което тя става непобедима и събира всички млади таланти под своите знамена. Имам предвид съвременния стил, който с конкретната си живост, с остротата на израза и многообразието на своите нюанси предлага на всеки млад писател русло, в което свободно тече потокът или ручеят на неговия гений, без да примесва своеобразието си — ако има такова — прекалено силно с чужди елементи — например със злъчния сарказъм на Хайне или язвителната подигравка на Гуцков. Истинска радост е, когато виждаш как всеки млад автор се мъчи да възприеме съвременния стил с неговите гордо излитащи ракети на въодушевлението, които в кулминационната си точка се пръскат като пъстър поетически огнен дъжд или се посипват като пращящи искри на остроумието. В това отношение критиките в «Rheinisches Jahrbuch», за които вече споменах в първата статия* от това изложение, са важни; те са първият признак за въздействието, което една нова литературна епоха оказа на доста чуждата на немската поезия рейнска почва. Тук е целият съвременен стил с неговите светлини и сенки, с неговите оригинални, но сполучливи характеристики, с поетичното сияние, което пламти над него.

При такива обстоятелства ние можем да кажем за нашите автори

---

* Вж. настоящия том, стр. 59 . *Ред.*

не само: le style c'est l'homme*, но и: le style c'est la littérature.** Съвременният стил носи отпечатъка на взаимопроникването, но не само, както неотдавна отбеляза Л. Вил, на различните стилове на корифеите от миналото, но и на художествено творчество и критика, на поезия и проза. Именно при Винбарг тези елементи проникват един в друг най-дълбоко; в «Съвременни драматурзи»[27] поетът напълно се е претопил в критика. Същото нещо щеше да важи и за втория том от «Характери» на Кюне, ако стилът тук беше по-добре издържан. — Немският стил преживя своя диалектически процес на опосредяване; от наивната непосредственост на нашата проза се обособиха езикът на разума, който достигна своята кулминационна точка в мраморния стил на *Гьоте,* и езикът на фантазията и на сърцето, прелестта на който ни беше разкрита от *Жан Пол.* С *Бьорне* започна опосредяването, но при него, особено в «Писма»[20], още преобладаваше разсъдъчният елемент, докато пък *Хайне* съдействува на поетическата страна да изяви своето право. В съвременния стил това опосредяване е завършено; фантазия и разсъдъчност не преливат една в друга несъзнателно, те още рязко противостоят една на друга; те се съчетават в стила, както в човешката душа, и тъй като тяхното съчетаване е осъзнато, то е и трайно, и истинско. Затова не мога да се съглася с Вил, който все още приписва случаен характер на съвременния стил, а тук аз виждам генетично, исторически закономерно развитие. — Същото опосредяване го има и в литературата; няма почти нито един, който да не съчетава в себе си художественото творчество и критиката; дори един лирик — Грайценах — написа «Швабския Аполон», а Бек писа върху унгарската литература[68]. Причината за упрека, че младата литература се губела в критиката, се крие далеч повече в големия брой на критиците, отколкото на критиките. А нима художествените произведения на Гуцков, Лаубе, Мунд, Кюне не превишават значително техните критически съчинения — и количествено, и качествено? Тъй че съвременният стил си остава огледално отражение на литературата. Има обаче една страна на стила, която е винаги отличителен знак за неговата същност: полемичната. При гърците полемиката се е оформила в поезията и е придобила пластичност благодарение на Аристофан. При римляните ѝ нахлузвали подходящо за всичко одеяние на хекзаметъра, а Хораций, лирикът, я развил също така лирически в сатира. В средните векове, когато лириката е била в пълен разцвет, тя преминава при провансалците в сирвентите и канцоните, при германците — в песента. Когато през седемнадесетия век чистият разум се обявява за господар

---

* — стилът — това е човекът (по думите на Ж. Л. Бюфон). *Ред.*
** — стилът — това е литературата. *Ред.*

на поезията, била изровена епиграмата от по-късната римска епоха, за да служи като рамка на полемичното остроумие. Манията за подражание на френския класицизъм поражда сатирите на Буало в духа на Хораций. През миналия век, който поддържаше всички традиции на миналото, докато немската поезия не се разви напълно самостоятелно, в Германия се правеха опити с всички полемични форми, докато най-после с антикварните писма на Лесинг[69] бе намерена в прозата онази област, която осигури на полемиката най-свободното развитие. Тактиката на Волтер, която при всеки удобен случай нанася удар на противника, е чисто френска; както и сраженията в разсипан строй на Беранже, който по същия този френски маниер всичко излива в песен. А съвременната полемика?

Извини ме, читателю, ти навярно отдавна си отгатнал накъде води тази диатриба; но все пак аз съм немец и не мога да се отърва от моята немска природа всичко да се започва от яйцето. Затова пък сега ще бъда толкова по-прям; касае се за свадите в съвременната литература, за оправдаването на страните и преди всичко за спора, към който се придържат останалите — спора между *Гуцков* и *Мунд* или, както стоят сега нещата, между Гуцков и *Кюне*. От две години насам този спор стоеше в центъра на нашето литературно развитие и не можеше да не окаже влияние — отчасти благотворно, отчасти неблаготворно — върху това развитие. Неблаготворно, защото спокойното протичане на развитието винаги се спъва, когато литературата се оставя да бъде превърната в арена на борба на лични симпатии, антипатии и идиосинкразии; благотворно, защото тя, изразявайки се с думите на Хегел, излезе от едностранчивостта, в която се намираше като страна, и със самото си разпадане доказа своята победа; по-нататък, защото — противно на очакването на мнозина от «младото поколение» — не взе страна и се възползва от случая, за да се освободи от всички чужди влияния и да поеме пътя на самостоятелното развитие. Ето защо дори и някои да взеха страна, с това те доказаха колко малко вяра имат в самите себе си и колко малко значение придава литературата на тях.

Дали Гуцков хвърли първия камък, дали Мунд пръв посегна към левия хълбок, това може съответно и да не се разследва; достатъчно е, че камъните са хвърлени и мечовете изтеглени. Става дума само за по-дълбоките причини на една война, която рано или късно трябваше да избухне; но че тук е имало и субективни подбуди, коварна завист, лекомислено желание за война от едната или другата страна, в това все пак не вярва никой, който безпристрастно е наблюдавал цялото протичане на спора. Само при Кюне личното приятелство към Мунд беше мотив и сам по себе си без съмнение не неблагороден да приеме отправеното и към него предизвикателство от страна на Гуцков.

Литературната дейност и стремежи на Гуцков имат характер на рязко изразена индивидуалност. Много малко от неговите многобройни произведения оставят напълно задоволяващо впечатление и все пак не може да се отрече, че те спадат към най-значителното, което е създала немската литература от 1830 г. насам. На какво се дължи това? Според мен у него се забелязва един дуализъм, който има много сродно с раздвоението в душата на Имерман, което самият Гуцков пръв разкри. Гуцков притежава и това признават всички немски автори, разбира се, в областта на художествената литература — извънредно голяма сила на разума; неговото съждение никога не е затруднено, погледът му се ориентира в най-заплетените явления с феноменална лекота. Но наред с този разум има също така и мощна пламенна страст, която в неговите произведения се изявява като вдъхновение и довежда фантазията му до онова състояние, бих казал на възбуждение, при което за нея е възможно само духовно оплождане. Неговите произведения, макар и често пъти дълго износвани композиции, се раждат мигновено и ако в тях личи, от една страна, и вдъхновението, в което са написани, от друга страна, тази бързина все пак често пречи на спокойната обработка на подробностите и тези произведения си остават, както например «Вали», само скици. Повече спокойствие цари в по-късните му романи, най-вече в «Блазедов», който е изваян впрочем с необичайна досега за Гуцков пластичност. Неговите предишни герои бяха повече изображения на характери, отколкото характери, μετέωρα*, витаещи между небето и земята, както казва Карл Грюн. Въпреки това Гуцков не може да попречи в някои моменти вдъхновението да отстъпи място на разума; в такова настроение са написани онези места от неговите произведения, които правят споменатото неприятно впечатление; това е настроението, което Кюне нарича на своя обиден език «старческо тресене». — Но тази страстност е също, която кара Гуцков толкова лесно да се разгневява, често за незначителни неща, и която изпълва неговата полемика с кипяща омраза, бушуващаприхавост, за която той след това положително съжалява; защото Гуцков навярно разбира колко глупаво е постъпил в такива моменти на бяс. Че той разбира това, доказва известната статия в «Jahrbuch der Literatur», с безпристрастността на която той малко се надува — следователно знае, че неговата полемика не е лишена от моментни влияния. — Към тези две страни на неговата душа, чието единство, както изглежда той, и досега не е постигнал, се прибавя и едно необуздано чувство за независимост; той не може да търпи и най-леките окови и безразлично дали са от желязо или паяжина, не се успокоява, докато не ги

* — метеори. *Ред.*

разкъса. Когато против волята си беше причислен заедно с Хайне, Винбарг, Лаубе и Мунд към «Млада Германия»[5] и тази «Млада Германия» започна да се изражда в клика, обзе го неприятно чувство, което го напусна отново едва след като открито скъса с Лаубе и Мунд. Но колкото това желание за независимост го предпазваше от чуждо влияние, толкова лесно то започва да се засилва до отблъскване на всичко друго, до затваряне в самия себе си, до прекомерно самочувствие, а след това да граничи със самолюбие. Далеч съм от мисълта да упреквам Гуцков, че съзнателно се домогва до неограничено господство в литературата, но понякога той употребява изрази, които улесняват неговите противници да го упрекват в егоизъм. Самата страстност вече го кара да се представя точно такъв, какъвто е, и по този начин при него в произведенията му веднага се познава целият човек. — Като прибавим към тези духовни особености и един живот, от четири години насам непрекъснато нараняван от ножицата на цензурата, създаваните от полицията спънки за свободно литературно развитие, смея да се надявам, че съм скицирал в основните ѝ черти литературната личност на Гуцков.

Докато Гуцков се прояви като една изключително оригинална личност, при *Мунд* намираме мила хармония на всички душевни сили, хармония, която е първото условие за един хуморист; спокоен разум, добро немско сърце, и при това необходимата фантазия. Мунд е истински немски характер, който обаче тъкмо поради това и рядко се издига високо над обикновеното и доста често граничи с прозаичното. Той е мил, по немски добросъвестен, задълбочен, но не е поет, който се стреми към художествено претворяване. Произведенията на Мунд преди «Мадона» са незначителни; «Бъркотии в съвременния живот»[70] са богати на хубав хумор и прекрасни подробности, но не струват като художествено произведение и като роман са скучни; в «Мадона» въодушевлението от новите идеи го изпълва с един патос, който дотогава той не познаваше, но този патос пак не създаде художествено произведение, а само куп хубави мисли и великолепни картини. И все пак «Мадона» е най-хубавото произведение на Мунд, защото излелите се наскоро след това в проливен дъжд облаци, струпани по волята на немския гръмовержец Зевс на литературното небе, доста охладиха въодушевлението му[71]. Скромният немски Хамлет потвърди уверенията си за своята безвредност с невинни малки новели, в които идеите на времето се появиха с остригана брада и сресана коса и докаросани във фрака на молител подаваха най-верноподаническа молба за най-милостиво реализиране. Неговата «Комедия на склонностите»[73] нарани славата му на поет и той пожела да излекува тази рана с «Разходки и пътувания по света»[73], вместо с нови, завършени поетически творби. И ако Мунд не се хвърли отново с предиш-

ното въодушевление да твори, ако той не ни даде стихове вместо описания на пътувания и вестникарски статии, в скоро време няма да се говори вече за Мунд *поета*. В неговия стил се забелязва още една стъпка назад. Неговото предпочитание към Варнхаген, в когото той смяташе, че е открил първия стилист на Германия, го кара да присвоява неговите дипломатически обрати, предвзети изрази и абстрактна орнаментировка; и при това Мунд изобщо не виждаше, че с това бе нарушен в сърцевината му основният принцип на съвременния стил — конкретната свежест и живост.

Към тези различия между двамата спорещи се прибави и един съвсем противоположен процес на оформяне. Гуцков се появи на сцената още в самото начало възхитен от «съвременния Моисей» Бьорне, което възхищение все още живее в душата му като дълбоко почитание; Мунд седеше на сигурната сянка, която хвърляше огромното дърво на Хегеловата система, и известно време проявяваше високомерието, присъщо на повечето хегелианци. Аксиомите на философския падишах, че свобода и необходимост са тъждествени, а стремежите на южногерманския либерализъм са израз на едностранчивост, бяха овладели политическите възгледи на Мунд през първите години на неговата литературна изява. Гуцков напусна Берлин, отвратен от тамошните порядки, и в Щутгарт започна да изпитва предпочитание към Южна Германия, което вече никога не го напусна; Мунд се чувствуваше добре в берлинския живот, с удоволствие участвуваше в естествуващите компании, събиращи се на чай, и от духовния берлински водовъртеж се дестилираха неговите «Личности и обстоятелства»,[74] онази парникова литературна растителност, която задуши в него и у други цялата им свободна поетическа дейност. Тъжно ти става, когато виждаш как във втората книжка на «Freihafen» от 1838 г.[75] в рецензията за едно произведение на Мюнх Мунд изпада във възторг от описанието на една такава личност, възторг, какъвто никога не е предизвиквало у него едно поетическо произведение. Заради берлинските обстоятелства — тази дума сякаш е измислена специално за Берлин — той забравя всичко друго и стига дори до смешно пренебрегване на природните красоти, както проличава това в «Мадона».

Така се бяха изправили Гуцков и Мунд един срещу друг, когато изведнъж техните пътища се срещнаха при идеите на времето. Те скоро пак щяха да се разделят, щяха може би да си махнат отдалеч за поздрав и да си спомнят с удоволствие за срещата си, ако в резултат от основаването на «Млада Германия» и от Roma locuta est* на пресветлия Бундестаг[17] и двамата не бяха принудени да се обеди-

* Буквално: Рим каза; в случай решението. *Ред.*

нят. С това положението на нещата съществено се измени. Поради общата си съдба Гуцков и Мунд бяха задължени да проявяват сдържаност при взаимните си преценки, спазването на която с течение на времето щеше да стане непоносимо и за двамата. «Млада Германия» или младата литература, както се нарече тя след катастрофата «отгоре» — едно по-недвусмислено име и за да не бъдат изключени другите със същите тенденции, — беше близко до израждане в клика, и то въпреки волята си. Всички се видяха принудени да изоставят всякакви противоречиви тенденции, да прикриват слабостите, прекалено да изтъкват единодушието. Това неестествено, принудително лицемерно положение не можеше да продължава дълго. Винбарг, най-прекрасната фигура от «Млада Германия», се отдръпна; Лаубе протестира още от самото начало против изводите, които си позволи да направи държавата; Хайне беше прекалено изолиран в Париж, за да пуска електрическите искри на своето остроумие в злободневната литература; Гуцков и Мунд бяха достатъчно откровени, за да нарушат — бих казал по взаимно споразумение — примирието.

Мунд полемизираше малко и по незначителни поводи; но веднъж той беше подведен да поднесе своята полемика по такъв начин, който трябва да бъде най-остро порицан. В края на статията «Гьорес и католическият мироглед» («Freih[afen]» от 1838 г., II)[76] той казва, че ако немският религиозен свят не иска да знае нищо за «Млада Германия», последната също достатъчно е показала, че в редовете си има доста гнили в религиозно отношение елементи. Ясно е, че се имаше предвид освен Хайне, който тук не ни занимава, Гуцков. Но Мунд все пак беше длъжен да прояви дотолкова уважение към своя другар по съдба, че дори тези обвинения и да бяха верни, да не дава право на ограничеността, филистерството и пиетизма[9] по отношение на тези обвинения! Мунд наистина постъпва доста некрасиво, когато триумфиращо фарисейски заявява: Благодаря ти, господи, че не съм като Хайне, Лаубе и Гуцков и че донякъде мога да се покажа, ако не пред Германския съюз[77], то поне пред немския религиозен свят!

Гуцков, напротив, изпитваше истинско удоволствие от полемиката. Той дръпваше всички регистри и след алегро модерато в «Литературни елфи»[78] последва алегро фуриозо от бележки в подлистника. Той имаше предимство пред Мунд, тъй като можа да изтъкне литературните му приумици в цялата им острота и да ги вземе под обстрела на своите винаги заредени с остроумие топове. Тогава почти всяка седмица в «Telegraph» можеше да се прочете най-малкото един удар върху Мунд, тогава той умееше да използва цялото надмощие което даваше притежаването на едно списание, над противника' ограничен в едно тримесечно списание и собствените си произведе-,

ния. Особено забележително е, че Гуцков засилваше полемиката си, незачитането си към литературното дарование на Мунд проявяваше постепенно, докато последният веднага след обявяването на войната, без да спазва тази постепенна градация, започна да се отнася към Гуцков като към второстепенна личност.

Обикновените изкусни похвати на политическите вестници — да препоръчват статии от същата боя в други вестници, да пробутват уж като признаване и похвално безпристрастие прикрити злобици и т. н. — бяха пренесени в този спор в областта на литературата; дали са се появявали и собствени статии под фирмата на външни кореспонденции, разбира се, не може да се каже с положителност, тъй като още в самото начало към едната и към другата страна се юрнаха голям брой услужливи, анонимни помагачи, които щяха да се чувствуват много поласкани, когато работите им ще се смятат за произведения на техните командуващи генерали. Именно на тези доносчици, които с усърдието си искаха да си купят похвална бележка в подлистника, Маргграф приписва най-голямата вина за този спор.[79]

Към края на 1838 г. на арената излезе трети спорещ, към доспехите на когото сега трябва да насочим вниманието си, *Кюне*. От дълго време личен приятел на Мунд и без съмнение онзи Густав, към когото Мунд се обръща веднъж в «Мадона», той също има в литературния си облик нещо много сродно с Мунд, макар че, от друга страна, не може да не му се признае известен френски елемент. Особено го свързваше с Мунд общият процес на оформяне — през Хегел и берлинския социален живот, от който възникна също и у Кюне склонността към личности и обстоятелства и към истинския откривател на тези литературни мелези — Варнхаген фон Ензе. Кюне е също един от онези, които много превъзнасят стила на Варнхаген, а не виждат, че хубавото в този стил е всъщност само подражание на Гьоте.

Сърцевината на литературния облик на Кюне е духовитостта, онзи френски, бързо комбиниращ ум, съчетан с жива фантазия. Той дори е толкова малко чужд на крайностите на този маниер на изложение — красивата фраза, — че, обратно, постигнал е рядко майсторство в боравенето с нея и някои критически статии, като например за втория том на «Разходки» от Мунд («Eleg[ante] Zeitung»*, 1938 г., май), се четат не без известна наслада. Разбира се, доста често се случва тази игра с фрази да прави неприятно впечатление и човек си спомня за няколко сполучливи, станали всеизвестни думи на Мефистофел[80]. На някого могат да се харесват такива словесни плетеници в някое списание; само че когато и в едно произведение като

* — «Zeitung für die elegante Welt». *Ред.*

«Характери» се среща пасаж, който наистина може да се прочете съвсем добре, но му липсва каквато и да било реална основа — а такива случаи има много, — тогава това говори все пак за доста голяма лекота при избора на средствата. От друга страна, тази френска обиграност прави Кюне един от нашите най-добри журналисти и за него положително ще бъде лесно, при по-голяма дейност, да издигне «Elegante Zeitung» далеч над сегашното му равнище. Но, което е странно, Кюне далеч не проявява оная живост, която, както изглежда, единствено отговаря на неговата духовитост, напомняща на Лаубе.

Като критик Кюне най-ясно разгръща тази си природа на жител отвъд Рейн. Докато Гуцков не си отдъхва, докато не стигне до самата същност на своя обект и прави преценката си, изхождайки направо от тази същност, без да се съобразява с евентуални благоприятни и смекчаващи странични обстоятелства, Кюне осветлява обекта с една богата мисъл, която, разбира се, е породена най-често от разглеждането на този обект. Ако Гуцков е едностранчив, той е такъв, защото без евтино съобразяване с личността дава оценка повече според слабостите, отколкото според достойнствата на обекта и иска класически творби от начеващи поети като Бек например; ако Кюне е едностранчив, то е, защото се старае да обхване всички страни на своя обект от една гледна точка, която не е най-високата, с най-голяма видимост, и прощава игривостта на «Тихи песни» на Бек[31] с подходящата, разбира се, за Бек фраза, че бил лиричен музикант.

По-нататък, при Кюне могат да се различат два периода: началото на неговата литературна кариера се характеризираше с това, че беше в плен на Хегеловата доктрина и, както ми се струва, се увличаше или споделяше възгледите на Мунд, като при това самостоятелността не винаги влизаше в правото си. «Карантина»[38] отбелязва първата стъпка към освобождаване от тези влияния; мирогледът на Кюне се разви напълно в литературните блуждения след 1836 година. За сравняване на Кюне и Гуцков по отношение на техните литературни домогвания могат да послужат две написани по едно и също време произведения — «Карантина в лудницата» и «Серафине»[81]. И в двете произведения се отразява цялата личност на техните автори. В образите на Артур и Едмунд Гуцков е индивидуализирал разсъдъчната и емоционалната страна на своя характер; като начеващ писател Кюне по-непринудено изцяло се е обрисувал в героя от «Карантина» как търси изход от лабиринта на Хегеловата система. Гуцков, както винаги, е превъзходен в яркостта на изобразяването на душата, в психологическата мотивировка; почти целият роман е построен върху душевни преживявания. Но с едно такова разсъдъчно сглобяване на вътрешните подбуди въз основа само на едни недо-

разумения пак се унищожава всякаква спокойна наслада, дори от вмъкнатите идилични ситуации, и колкото майсторски и да е написана «Серафине» в едно отношение, толкова несполучлива е тя в друго отношение. — От Кюне, обратно, бликат духовити разсъждения за Хегел, за немското дълбокомислие и Моцартовата музика, с които той изпълва три четвърти от книгата си, без да постигне в края на краищата с това нещо друго, освен да навее скука у читателите и да развали самия роман като такъв. В «Серафине» няма нито един завършен характер, на Гуцков най-малко се е удало това, което той всъщност е целял, а именно да покаже способността си да изобразява женски характери. Жените във всичките му романи са или тривиални — като Целинде в «Блазедов», или без истинска женственост — като Вали, или непривлекателни поради липсата на вътрешна хармония — като Серафине. Той самият, изглежда, почти разбира това, щом неговата Михал в «Саул» казва:

Ти можеш като мозъка човешки
и женското сърце да разглобиш,
съставките му можеш да покажеш,
но нито нож, нито сравнение хапливо
искрата на живота ще разкрият*.

Същата липса на сбита, ярка характеристика се чувствува в «Карантина». Героят не е цялостен характер, а индивидуализирана преходна епоха на съвременното съзнание, лишен поради това от всичко индивидуално. Почти всички останали образи са дадени прекалено неопределено, така че за малко от тях може с основание да се каже дали те са сполучливи или не.

Гуцков отдавна вече беше отправил предизвикателство на Кюне, но той отговори само косвено, като прекомерно величаеше заслугите на Мунд и рядко споменаваше Гуцков. Най-после и той се опълчи срещу него, отначало спокойно и повече критично, отколкото полемично; нарече го човек на дебатите, но не искаше да му признае никакви други литературни заслуги; а скоро след това започна от своя страна офанзивата така, както може би никой не беше очаквал — със статията «Най-новият роман на Гуцков»[82]. Тук много духовито е представен в карикатурен вид дуализмът на Гуцков и доказан с произведенията му, но наред с това е струпана такава маса от недостойни изрази, безпочвени твърдения и лошо прикрити нескопосни изводи, че Гуцков само получи предимство в тази полемика. Той също отговори само с едно кратко позоваване на «Jahrbuch der Literatur» от 1839 г. (защо още не е излязъл годишникът от 1840 г.?), който беше отпечатал неговата статия за най-новите литературни

* *К. Гуцков.* «Цар Саул». Действие 3, сцена първа. *Ред.*

разногласия. Политиката — с безпристрастност да си спечели симпатиите — беше доста умна и вътрешната борба, която Гуцков е водил, докато напише тази статия, трябва да се признае, дори тя да не задоволява напълно и по-специално прекалено леко да отрича Кюне, на когото все пак не може да се отрече значително влияние върху злободневната литература и голям, макар още и не съвсем ясен талант за исторически роман в «Манастирски новели»[83]; това може спокойно да се отмине, тъй като противниците направиха същото или дори нещо повече.

Но този «Jahrbuch der Literatur» носеше в себе си зародиша на новото разцепление — «Швабско огледало» на *Хайне*[84]. Как стана това, туй могат само малцина от участниците в него да знаят. Най-добре е да отмина цялата тази печална история. Нима Хайне няма скоро пак да събере необходимия брой коли, за да издаде един, неподлежащ на цензура том, който да съдържа и цялото «Швабско огледало»? Тогава поне би могло да се види какво саксонската цензура е сметнала за уместно да зачеркне и дали за осакатяването наистина трябва да се държи отговорна цензурната инстанция. Достатъчно е само това, че войната отново избухна, Кюне се държа глупаво, като прие гламавата статия за «Севидж» и придружи декларацията на д-р Вил (приемането на която беше нескромно, разбира се, да се иска от «Elegante», все едно ако Бек беше изпратил своята декларация срещу Гуцков в «Telegraph») с кучешка пародия, която беше отхвърлена от другата страна също с лай[85]. Тази кучешка история е най-позорното петно в цялата съвременна полемика; ако нашите литератори започнат да се държат като зверове и прилагат на практика принципите на естествената история, в скоро време немската литература ще заприлича на менажерия и отдавна очакваният литературен месия ще се побратими с Мартин и ван Амбург.

За да не замре вече отслабващата отново полемика, един зъл демон раздуха спора между Гуцков и *Бек*. Аз вече изказах преценката си за Бек на друго място*, но, откровено да си призная, не без пристрастие. Крачката назад, която Бек показва в «Саул» и «Тихи песни», ме накара да се отнеса недоверчиво и несправедливо към «Нощи» и «Странствуващият поет». Аз не трябваше да напиша тази статия, а още по-малко да я дам в списанието, което я помести. Затова нека ми бъде позволено да оправдая преценката си с това, че признавам действително миналото на Бек — «Нощи» и «Странствуващият поет», — но бих отишъл против критическата си съвест, ако не бих окачествил «Тихи песни» и първото действие на «Саул» като крачка назад. Слабостите в първите две произведения на Бек бяха

* Вж. настоящия том, стр. 22—27. *Ред.*

неизбежни, като се има предвид неговата младост, та всеки можеше да бъде склонен да види в напиращите образи и нахвърляните недоузрели мисли излишък на сила, но във всеки случай тук беше налице талант, от който можеше да се очакват най-хубави неща. — Вместо онези пламенни образи, вместо онази необуздана младежка сила «Тихи песни» донесоха спадане на тонуса, отпуснатост, която наймалко можеше да се очаква от Бек, а първото действие на «Саул» беше също така слабо. Но може би тази отпуснатост е само естествената, временна последица от онази свръхвъзбуденост, може би следващите действия на «Саул» ще компенсират всички недостатъци на първото — не, Бек е поет и критиката би трябвало и при най-острото и най-справедливото порицание да се побоява от бъдещите му творби. Такъв пиетет заслужава всеки истински поет; и тъкмо аз съвсем не бих искал да бъда смятан за враг на Бек, тъй като с готовност си признавам, че на неговите стихотворения дължа най-разнообразните и най-трайните си подбуди.

Спорът между Гуцков и Бек би могъл и да се избегне. Не може да се отрече, че Бек в експозицията на своя «Саул», разбира се, неволно, се е придържал към Гуцков донякъде, като от това е пострадала не неговата честност, а само неговата оригиналност. Гуцков, вместо да се възмути, по-скоро би трябвало да се почувствува поласкан от това. А Бек, вместо да подчертава оригиналността на своите образи, в която никой не се съмняваше, беше длъжен наистина да вдигне хвърлената веднъж ръкавица, както и всъщност стори, но трябваше и да преработи това действие, което, нека се надяваме, ще бъде направено.

Сега Гуцков се е настроил враждебно срещу всички лайпцигски литератори и оттогава насам ги преследва здравата с остротите си в подлистника. Той вижда в тях една напълно организирана разбойническа банда, която преследва него и литературата по всички възможни начини; само че той наистина би направил по-добре да ги напада по друг начин, щом не иска да се откаже от войната. Личните връзки и техните реакции върху обществената оценка са неизбежни сред лайпцигските литератори. И Гуцков би могъл сам да се запита дали той самият винаги е бил застрахован от този засега, за съжаление, неизбежен грях; или да му припомня за някои франкфуртски познанства? Ако «Nordlicht», «Elegante» и «Eisenbahn» са единодушни понякога в своите преценки, трябва ли това да ни учудва? Названието *клика* абсолютно не подхожда за тези отношения.

Така стоят нещата сега; Мунд се оттегли и вече не го е еня за спора; Кюне също почти се пресити от вечното водене на война; Гуцков сигурно също скоро ще разбере, че неговата полемика ще отегчи в края на краищата публиката. Те постепенно ще започнат да се

извикват на дуел с романи и драми, ще разберат, че един войнствен фейлетон не е критерият за едно списание, че образованите хора от нацията присъждат наградата не на най-сприхавия полемист, а на най-добрия поет; ще свикнат спокойно да си живеят един до друг и може би — ще се научат отново да се уважават. Нека вземем пример от поведението на Хайне, който въпреки спора не крие уважението си към Гуцков. Нека определят съотношението на своите достойнства не по субективната си преценка, а по държането на по-младите, на които рано или късно ще принадлежи литературата. Нека научат от «Hallische Jahrbücher», че полемиката може да бъде насочена само срещу децата на миналото, срещу сенките на покойниците. Нека имат предвид, че в противен случай между Хамбург и Лайпциг могат да се извисят литературни сили, които ще засенчат техните полемични фойерверки. Хегеловата школа в лицето на нейните най-млади, свободно развиващи се филизи, и преди всичко така нареченото ново подрастващо поколение вървят към обединение, което ще окаже най-значителното влияние върху развитието на литературата. В лицето на Мориц Кариер и Карл Грюн това обединение вече стана.

Написано от Ф. Енгелс
през март — май 1840 г.

Отпечатано в «Mitternachtzeitung für gebildete Leser», бр. 51—54. 83—87; от 26, 27 и 31 март, от 21, 22, 25, 26 и 28 май 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

[ЗА АНАСТАЗИУС ГРЮН]

При домогването на Анастазиус Грюн за длъжността камерхер човек неволно си спомня за стиховете, които той публикува преди две години в «Elegante»*. Стихотворението беше озаглавено «Вероотстъпничество»[86] и завършваше така:

Докато съм здрав, светът
ще ме вижда все под *този* стяг.
А съгледате ли ме отвъд,
в оня свят съм със единия си крак!
И тогаз ме смятайте умрял.
Че навярно по-горчив
и от смърт е този дял:
покрай своя гроб да преминаваш жив.**

Това звучи почти като предчувствие.

Написано от Ф. Енгелс
през първата половина на април 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 61, април 1840 г.

Подпис: Ф. О.

---

* — «Zeitung für die elegante Welt». *Ред.*
** Превел Ч. Шишманоз.

ПЕЙЗАЖИ

Елада е имала щастието да види как е бил осъзнат характерът на нейния ландшафт в религията на жителите ѝ. Елада е страна на пантеизма Всички нейни пейзажи са — или поне са били — обхванати в рамките на хармонията. И все пак всяко дърво, всеки извор, всяка планина прекалено изпъква на преден план, и все пак нейното небе е прекалено синьо, нейното слънце прекалено ослепително, нейното море прекалено величествено, за да са можели да се задоволят с лаконичното одухотворяване на един Шелиевски Spirit of nature*, на един всеобхватен Пан; всеки отделен предмет със своята прекрасна завършеност също предявява претенции за отделен бог, всяка река иска да има свои нимфи, всяка горичка — свои дриади — и така се създала религията на елините. Други местности в света не са били така щастливи; те не са послужили на никой народ за основа на неговата вяра и трябва да изчакат някоя поетична душа, която да пробуди с магия религиозния гений, който дреме в тях. Намирате ли се на Драхенфелз или на Рохусберг при Бинген и гледате ли към ухаещата на лозя Рейнска долина, към далечните сини планини, които се сливат с хоризонта, към зелените поля и лозя, залети от златото на слънцето, към синевата на небето, отразяващо се в реката — тогава небето се свежда с цялата си светлина към земята и се оглежда в нея, духът се потапя в материята, думата става плът и живее сред нас — това е въплътеното християнство. Диаметрална противоположност на това е северногерманската степ; там няма нищо друго освен

* —дух на природата; пантеистичен образ-символ от поемата «Кралица Маб» и от други произведения на Шели. *Ред.*

изсъхнали стръкове и смирен пирен, който, съзнавайки своята слабост, не смее да изпълзи нагоре от земята; тук-таме някое издръжливо някога, а сега разцепено от мълния дърво; и колкото по-ясно е небето, толкова по-рязко се откроява то със своето самодоволно великолепие от бедната прокълната земя, която лежи пред него в плащеница и пепел, толкова по-гневно гледа неговото слънчево око голия, безплоден пясък — тук е представен юдейският мироглед.

Степта е доста ругана, цялата литература* е сипела проклятия върху нея и е била използвана, като например в «Едип» на Платон[87], сама като стафаж на сатирата, но и не са считали за нужно да открият нейната рядка прелест, нейните скрити поетични очарования. Човек трябва всъщност да е израснал в някоя красива местност, сред планини и обрасли с гори върхове, за да може истински да почувствува ужаса и безотрадността на северногерманската Сахара, но и с желание да търси скритите, не винаги видими като либийски мираж красоти на тази област. Същинската проза на Германия се крие само в картофените степи на десния** бряг на Елба. Но родината на саксонците, това най-богато на подвизи германско племе, е поетична и в своята пустош. В някоя бурна нощ, когато облаците прелитат като призраци около луната, когато кучетата отдалеч се разлайват едно друго, препускайте тогава на пръхтящ кон по безкрайната безлесна равнина, прескачайте, отпуснали юздите, изветрелите гранитни блокове и надгробните могили на великаните; в далечината блести водата на блатата, отразила лунната светлина, над тях блещукат блуждаещи огньове, ревът на бурята страшно се носи над ширналата се равнина; почвата под краката ви става несигурна и вие чувствувате, че сте попаднали в царството на немското народно предание. Едва откакто познавам северногерманската степ, разбрах както трябва «Детски и семейни приказки» на братя Грим[88]. Личи си, че почти всички приказки са възникнали тук, където с настъпването на нощта изчезва човешкото и страшните, безформени творения на народната фантазия прелитат безшумно над една земя, чиято пустош е страшна дори посред бял ден. Те са въплъщение на чувствата, които обземат изолирания жител на степта, когато той в една такава бурна нощ върви през родните си места или съзерцава от високата кула пустинната равнина. Тогава впечатленията, запазили се у него от бурните нощи в степта от детството му, отново изпъкват пред него и се изваят в образи в тези приказки. Тайната на възникването на народните приказки вие няма да подслушате на Рейн и в Швабия, докато тук всяка

* В третия том на *«Блазедов»* старецът се застъпва за степта.

** В списанието: левия. *Ред.*

мълниеносна нощ — *озарена* от светкавици нощ, казва Лаубе — говори с езика на мълниите.

Хвърчащата паяжина на моята апология на степта, носена от вятъра, щеше навярно да се точи още по-дълго, ако току-що не се заплете в един нещастен, боядисан в цветовете* на хановерската земя пътепоказател. Дълго мислех върху значението на тези цветове. Кралско-пруските цветове наистина не изразяват това, което Тирш в своята лоша пруска песен[89] иска да намери в тях; но все пак със своята прозаичност те напомнят за студената, безсърдечна бюрокрация и за всичко онова в прусачеството, което жителят на Рейн все пак не може да приеме напълно. Резкият контраст между черно и бяло може да послужи като аналогия за отношението между крал и поданик в абсолютната монархия; а тъй като според Нютон те всъщност не са изобщо цветове, то те могат да означават, че лоялните убеждения в абсолютната монархия не се придържат към никакъв цвят. Веселото червено и бяло знаме на ханзейците подхождаше все пак поне в миналото; френският esprit** блести в трибагреника, чиито цветове си е присвоила и флегматичната Холандия, вероятно за да се подиграе със самата себе си; най-хубав и най-съдържателен си остава, разбира се, нещастният немски трибагреник. Но хановерските цветове! Представете си един франт, който със своите бели Inexpressibles*** цял час препуска презглава по канавките на шосетата и току-що разораните ниви, представете си соления стълб на Лот[90] — послужил за образец на някогашния хановерски девиз Nunquam retrorsum**** за назидание за мнозина — представете си този достопочтен паметник, замерван с кал от невъзпитаната бедуинска младеж, и вие ще имате отвесната ивица на хановерския герб. Или белият цвят означава може би невинната конституция, а жълтият — лайната, с които са я опръскали някои продажни пера?

Щом установявам религиозния характер на местностите, тогава *холандските* пейзажи са по същество калвинистки. Тоталната прозаичност, невъзможността за одухотворяване, която тегне над един холандски изглед, сивото небе, което тъкмо и единствено подхожда за него, всичко това прави същото впечатление, което оставят у нас непогрешимите решения на Дордрехтския Синод[91]. Вятърните мелници, единственият движещ се предмет в пейзажа, напомнят за избраниците на предопределението, които единствено се движат от диханието на божествената благодат; всичко останало тъне в «духов-

* — жълто и бяло. *Ред.*

** — ум. *Ред.*

*** — неизразими. *Ред.*

**** — Никога да не се отстъпва (надпис на хановерския герб, изобразяващ изправен на задните си крака кон). *Ред.*

на смърт». И Рейн, подобно на стремителния, жив дух на християнството, изгубва в тази изсушена ортодоксия плодотворната си сила и напълно пресъхва. Така изглеждат, гледани откъм Рейн, неговите холандски брегове; останалата част на страната била по-хубава — аз не я знам. — Ротердам, с неговите сенчести крайбрежни улици, с неговите канали и кораби е оазис за един провинциалист от вътрешността на Германия; тук човек разбира как фантазията на един Фрайлиграт е могла да полети със заминаващите фрегати към далечни, по-злачни брегове. След това отново прокълнатите Зеландски острови, нищо друго освен камъш и диги, вятърни мелници и островърхи църковни кули с биещи камбани, между които параходът криволичи часове наред!

А сега какво блажено чувство изпитваме, когато излетим от филистерските бентове, от силно пристегнатата, калвинистка ортодоксия в простора на свободно витаещия дух! Изчезва Хелфутсльойс, бреговете на Ваал потъват отляво и отдясно във все по-високо издигащите се бушуващи вълни, пясъчножълтият цвят на водата става зелен, а сега да забравим онова, което е зад нас, и с радостно сърце да се понесем нагоре по течението на тъмнозелената, прозрачна река!

Ти на съдбата злите*
Обиди забрави!
Пред теб широк, свободен
Отворил се е път.
Виж тоя свод бездънен
Над бурното море,
Ти — раздвоен — как мислиш
Да минеш между тях?

В прегръдка небосклонът
Вселената държи,
Той от плътта прекрасна
Блажено е опит.
И влюбено вълната
Повдига бурно гръд.
А как ти — в раздвоение —
Ще свършиш своя път?

С бога благ, безсмъртен
Светът е съчетан,
Залог на любовта им

---

* Авторът на това стихотворение не е установен. *Ред.*

Човекът е роден.
Бог по чудесен начин
В гърдите ти живей:
Бъди ти съд достоен
И божи дух пази!

Тогава хвани се за дебелите въжета на носовата мачта и гледай вълните как, разсичани от кила, пръскат високо над главата ти бялата пяна, гледай след това далечната, зелена повърхност, където вечно неуморни се издигат пенливите гребени на вълните, където слънчевите лъчи, отразени от хилядите танцуващи огледала, падат в очите ти, където зеленината на морето се слива в чудна багра с огледалнатасинева на небето и златото на слънцето — тогава ще изчезнат всичките ти дребнички грижи, всички спомени за враговете на светлината и техните коварни нападки и ти ще се издигнеш над тях с гордото съзнание на свободния, безкраен дух! Имам само едно впечатление, което мога да сравня с това; когато пред мен за пръв път се разкри идеята за бога на последния философ* — тази най-гигантска мисъл на деветнадесетия век, — тогава изпитах същите блажени трепети, тогава ме лъхна нещо като свеж морски въздух, който полъхва от най-чистото небе; дълбочините на философската спекулация лежаха пред мен като бездънно море, от което стремящото се към земята око не може да се откъсне; ние живеем, творим и съществуваме в бога! Това осъзнаваме, когато сме в морето; чувствуваме, че всичко около нас и ние самите сме проникнати от божия дух; цялата природа ни е така родна, вълните ни кимат така дружелюбно, небето се простира с такава любов над земята и слънчевата светлина е с такъв неописуем блясък, та ти се струва, че можеш да я хванеш с ръце.

Слънцето залязва на северозапад; наляво от него от морето израства блестяща ивица — крайбрежието на Кент, южният бряг на Темза.Над морето пада вече здрач, само на запад както на небето, така и върху водата се разля вечерният пурпур; небето на изток добива наситено син цвят и на този фон вече ярко блести Венера; на югозапад по цялата дължина на хоризонта се простира Маргейт, в прозорците на който се отразява вечерната заря — дълга златна ивица във вълшебно сияние; а сега махайте шапки и поздравете свободна Англия с радостни възгласи и пълна чаша. Лека нощ, до радостно събуждане в Лондон!

Вие, които се оплаквате от прозата на железниците, без дори и да сте ги видели, пътувайте с влака, който отива от Лондон в Ливърпул. Ако има някоя страна, която е създадена да летиш с влак —това

---

* — както изглежда, има се предвид Хегел. *Ред.*

е Англия. Никакви ослепителни красоти, никакви огромни скални масиви, но страна пълна с меки вълнообразни хълмове, която въпреки английското, никога напълно ясно слънчево осветление, има дивно очарование. Поразен си от многообразието на съчетанията на простия стафаж; от няколко хълма, поле, дървета, пасящ добитък природата е създала хиляди прелестни пейзажи. Своеобразно красиви са дърветата, с които са обрасли почти всички поля — поотделно и на групи, — тъй че цялата местност прилича на парк. После пак тунел, който потапя за няколко минути вагона в мрак и завършва в едно дефиле, от което изведнъж сме пренесени пак на смеещото се, слънчево поле. На едно място пътят минава по един виадук през просторна долина: дълбоко долу лежат градовете и селата, горите и ливадите, между тях се вие реката; отляво и отдясно планини, които се изгубват в далечината, а над прелестната долина вълшебно сияние, полумъгла, полуслънчева светлина — но едва си успял да хвърлиш поглед на чудната местност и се озоваваш в гола клисура и имаш време да пресъздадеш магическата картина във въображението си. И така продължава, докато настъпи нощта и сънят затвори уморените ти от гледане очи. О, богата поезия има в британските провинции! Често си мислиш, че се намираш в golden days of merry England* и ще видиш Шекспир с пушка на рамо да се промъква тайничко през дъбравата, преследващ чужд дивеч, или се чудиш, че на тази зелена лъка не се разиграва в действителност една от неговите божествени комедии. Защото, където и да се развива действието — в Италия, във Франция или Навара, — в основата винаги е merry England, родината на неговите чудновати грубияни, неговите свръхумни даскали, неговите мили чудни жени; навсякъде виждаш по цялото действие, че само английското небе подхожда за него. Само някои комедии, като «Сън в лятна нощ» например, имат също и в характерите тази особеност на южния климат така пълно, както «Ромео и Джулиета».

А сега да се връщаме в нашата родина! Живописният и романтичен Вестфален е сърдит на своя син Фрайлиграт, който съвсем го забрави заради, разбира се, далеч по-живописния и по-романтичен Рейн; ще го утешим с няколко ласкателни думи, за да не се изчерпи търпението му, преди да излезе втората книга[92]. Вестфален е заобиколен откъм Германия с планински вериги и е открит само откъм Холандия, като че ли е изтласкан от Германия. И все пак неговите деца са истински саксонци, верни, добри немци. Е, в онези планини има прелестни местности; на юг — долините на Рур и на Лене, на изток — долината на Везер, на север — планинската верига от Мин-

* — златните дни на веселата Англия. *Ред.*

ден до Оснабрюк — навсякъде най-разкошни изгледи, само в центъра на страната скучна пясъчна равнина, която виждаш постоянно да прозира през трева и корени. А после старите красиви градове, преди всичко Мюнстер с готическите си църкви, с аркадите на своя градски площад, с Анете Елизабет фон Дросте-Хюлсхоф и Левин Шюкинг. Последният, с когото имах удоволствието да се запозная там, беше така любезен да ми обърне вниманието върху стихотворенията на тази дама[93] и аз не мога да пропусна възможността да поема част от вината, която има немската публика спрямо тези поетически творби. При тях отново се потвърждава, че възхваляваната немска грижливост се отнася прекалено леко с достойнствата на стихотворенията; прелистват ги, изследват ги дали римите са чисти, стихът гладък, дали съдържанието може лесно да се разбере, дали е богато на поразителни или поне блестящи картини и оценката е готова. Но стихотворения като тези, в които се изявяват дълбоко чувство, нежност и оригиналност на природните картини, каквито може да има само у Шели, смела, байроновска фантазия в одеянието на една наистина малко принудено нагъгрена форма, на нелишен от провинциализми език — се отминават незабелязано; но който би имал и желанието да ги прочете по-внимателно, отколкото се прави обикновено — а там стихове се вземат само когато идва часът на следобедната почивка, — красотата на тези стихове би могла наистина да не ги остави да заспят! При това поетесата е вярваща католичка, а как може един протестант да се интересува от тях! Но ако пиетизмът прави за посмешище този мъж, магистър, старши помощник пастор Алберт Кнап, детинската вяра много приляга на госпожица фон Дросте. Рисковано нещо е религиозното свободомислие на жените. Жени като Жорж Санд, мисис Шели* рядко се срещат. Съмнението много лесно разяжда женската душа и придава на разума сила, която не бива да притежава никоя жена. Но ако идеите, за които ние, децата на новото, водим борба и падаме в нея, са истина, тогава не е далеч вече и времето, когато женското сърце ще бие също така пламенно за разцвета на мисълта на съвременния дух, както сега бие за благочестивата вяра на бащите — и победата на новото ще бъде пред прага едва тогава, когато младото поколение започне да го всмуква с майчиното мляко.

Написано от Ф. Енгелс
в края на юни и през юли 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 122 и 123, юли и август 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

* — Мери Уолстънкрафт-Шели, родена Годуин. *Ред.*

[КОРЕСПОНДЕНЦИИ-НОВИНИ ОТ БРЕМЕН]

ТЕАТЪР. ПРАЗНИК НА КНИГОПЕЧАТАНЕТО

Бремен, юли

Доколкото зная, нито едно значително списание няма постоянен кореспондент в Бремен и от това Consensus gentum* лесно би могло да се направи изводът, че оттук няма какво да се пише, но това не е така; все пак ние имаме театър, в който съвсем наскоро на малки интервали гастролираха един след друг Агнесе Шебест, Каролине Бауер, Тихачек и мадам Шрьодер-Девриен и репертоарът на който по своята солидност би могъл да съперничи с репертоара на някои други и по-прочути. Тук вече бяха представени «Ричърд Севидж» от Гуцков[58] и «Увлечение по модата» от Блум.[94] За първата от тези две пиеси вече излязоха прекалено много отзиви; аз смятам, че в една неотдавна поместена в «Hallische Jahrbücher» рецензия за тази пиеса[95], като се изключат честите нападки, има много верни неща, и по-специално налучкана е основната грешка в нея, че отношенията между майка и дете,които не са свободни, никога не могат да станат база на една драма. Гуцков може би предварително е разбрал тази грешка, но беше прав, когато заради нея не се въздържа тя да бъде поставена на сцената; защото ако искаше да си пробие път до театъра с една единствена пиеса, той трябваше да направи някои концесии на вкоренилата се театрална рутина, който по-късно, ако планът му успееше, винаги можеше да си вземе обратно. Той е бил принуден да построи пиесата си върху оригинална основа, дори и тя да не можеше да устои пред поетическата критика, дори и нейните сцени да се превърнеха в нещо мелодраматично, стремящо се към ефекти. «Ричърд Севидж» могат да го порицават, могат да го отхвърлят,

* — общо съгласие. *Ред.*

но трябва и да се признае, че с тази пиеса Гуцков доказа драматическия си талант. — За «Увлечение по модата» от Блум изобщо не бих говорил, ако тази пиеса не беше разтръбена в много списания като «съвременна». В нея обаче няма абсолютно нищо съвременно нито в характерите, нито в действието, нито в диалога. Вярно е, заслугата на Блум е тази, че той имаше смелостта да изнесе пиетизма[9] на сцената, но по този лесен начин не можем да се справим с тази изкълченост на християнството. Но пък трябва най-после да се престане да се търси зад пиетизма измама, алчност или рафинирана чувственост; от такива преувеличения и крайности, както се проявиха те в Кьонигсберг, от такива злоупотреби, каквито си позволи Щефан от Дрезден, истинският пиетизъм решително се отвръща. Когато Щефан с нещастната си компания беше тук на път за Ню Орлинз и още никой нямаше и най-малкото морално подозрение в себе си, аз самият видях с какво недоверие тукашните пиетисти се отнасяха към него. Който иска да пише за това течение, нека отиде веднъж сред «квакерите», както ги наричат тук, и види с каква любов се отнасят тези хора един към друг, колко бързо се установява приятелство между двама души, които са съвсем чужди и които не знаят един за друг нищо повече от това, че са «вярващи», с каква увереност, последователност и решителност вървят те по своя път, с какъв тънък психологически такт умеят да разкриват всяка своя малка грешка, и аз съм убеден, че той няма вече да напише «Увлечение по модата». Упреците срещу пиетизма в тази пиеса са също толкова несправедливи, колкото той е несправедлив към свободната мисъл на нашия век. — Затова именно тукашният пиетизъм обърна внимание на тази пиеса само дотолкова, доколкото попита има ли в нея «греховни речи»?

Празникът на Гутенберг беше отпразнуван и тук, в тази ultima Thule* на немската култура, и то по-весело, отколкото в другите два ханзейски града. Вече от няколко години насам печатарите отделяха всяка седмица нещичко от надницата си, за да отпразнуват достойно този празник; своевременно беше образуван комитет, както и тук осъществяването срещна трудности по вина на държавата. Заплетоха се малки, свързани най-вече с отделни личности интриги, както и не може да бъде другояче в такива малки държавици; известно време не се чуваше изобщо нищо за цялата тази работа и се очертаваше да се измъти най-многото «Празник на занаятчиите». Едва в навечерието интересът стана всеобщ, състави се програмата, прсфе-

* — далечната Тула (Тула е приказна страна в крайния Север, споменавана в античните легенди. В преносен смисъл изразът «ultima Thule» се употребява за далечна покрайнина. Среща се по-специално в поемата на Вергилий «Георгики»). *Ред.*

сор Вилхелм Ернст Вебер, известен с отличните си преводи на старите класици и коментарите си към немски поети, с речта си, която произнесе в аулата, насочи вниманието върху очаквания празник на другия ден и търговците се колебаеха дали него ден да не разрешат на канторските служещи половин свободен ден. Празничният ден дойде, всички кораби по Везер издигнаха флаговете си, а в долния край на града стояха два кораба, върховете на мачтите на които бяха свързани с дълга, с безброй знаменца, гирлянда, и се образува нещо като огромна триумфална арка. На един от тези кораби се намираше единственото оръдие, с което разполагаха и с което през целия ден стреляха. Комитетът заедно с всички печатари се отправи в тържествена процесия към църквата, а оттам към новопостроения параход «Гутенберг», най-хубавия параход, който някога е пътувал по Везер, със снежнобял, украсен със злато корпус. За това свое първо пътуване той беше празнично окичен с венци и знамена; всички от процесията се качиха на борда, под звуците на музика и с песни параходът плаваше нагоре по течението на Везер и спря до моста, където беше изпълнен хорал и един печатар произнесе реч. Докато всички участници в празника ядяха закуската, която даде един от собствениците на парахода, господин Ланге от Фегезак, «Гутенберг» премина с такава бързина, която правеше чест на строителите, през арката от знамена в посока към Ланкенау — място за увеселения в долната част на града, — а през цялото това време хиляди хора от моста и кея викаха след него «ура». Тази тържествена процесия и това пътуване по Везер придаде на празненството характер на народен празник, но още повече раздаването на билети, отначало в ограничен брой, а след това свободно за една градска градина, ангажирана за тази вечер и илюминирана, закъдето се отправи комитетът след завършването на тържествения обяд. Тук празненството завърши под звуците на музика и блясъка на светлини с о-сотерн, сен жулиен и шампанско.

ЛИТЕРАТУРА

Бремен, юли

... Инак животът тук е доста еднообразен и провинциален; haute volée*, т. е. семействата на патрициите и паричните аристократи, прекарват лятото в своите имения, дамите от средното съсловие дори през това прекрасно време на годината не могат да се откъснат от компанийките си, събиращи се на чай, където играят карти и си чешат

* — хората от голямото добро утро. *Ред.*

езиците, а търговците ден след ден посещават музея, борсата или своя съюз, за да поговорят за цената на кафето и тютюна и за хода на преговорите с Митническия съюз[96]). Театърът се посещава слабо. — Тук не участвуват в текущата литература на общото отечество; хората са кажи-речи на мнение, че с Гьоте и Шилер били сложени последните камъни в свода на немската литература, но всеки случай признават, че романтиците имат значение за по-късно поставените украшения. Някои са се записали в един читателски кръжок, отчасти робувайки на модата, отчасти, за да могат да прекарат по-добре следобедната си почивка, като четат някое списание; но само скандалът и всичко, което се пише във вестниците за Бремен, събуждат интерес. При мнозина от образованите тази апатия се дължи, разбира се, на липсата на свободно време, защото специално тукашният търговец е принуден винаги да мисли за търговията си, а евентуално останалото време отнема спазването на етикета, посещаване на обикновено доста многобройните роднини и т. н. Затова пък тук има една особена литература, която се разпространява доста добре отчасти в брошури — най-вече отнасящи се до теологически спорове, — отчасти в периодичния печат. «Bremer Zeitung», един редактиран с такт, осведомяващ вестник, се радва на голяма репутация сред широк кръг, който обаче намаля след неволното заплитане в политическите отношения на съседната държава. Статиите във вестника по източноевропейските въпроси се пишат умно, макар и да не са решително свободомислещи. Една притурка към него, «Bremische Conversationsblatt», се опитваше да представи Бремен в немската злободневна литература и отпечатваше остроумни статии на професор *Вебер* и *д-р Щар* от Олденбург; стиховете даваха Николаус *Делиус*, талантлив млад филолог, който би могъл постепенно и да си извоюва почетно положение като поет. Но трудно беше да се привлекат значителни външни сътрудници, тъй че поради липса на материали вестникът престана да излиза. Друго едно списание, «Patriot», чийто стремеж беше да се изяви като достоен орган за обсъждане на местните въпроси и същевременно да постигне в естетическо отношение нещо по-солидно в сравнение с малките местни вестници, умря, люшкайки се между положението на местен и белетристичен вестник. С по-жилава душа могат да се похвалят по-малките местни вестници, които се тъпчат със скандална хроника, сплетни между артисти, градски клюки и други подобни. Особено «Unterhaltungsblatt»* благодарение на своите многобройни сътрудници (почти всеки търговски служещ може да се похвали, че е написал няколко реда за този вестник) стигна до рядка осведоменост по всички въпро-

* — «Bremisches Unterhaltungsblatt». *Ред.*

си. Ако в театъра стърчи някой пирон на стола, ако в съюза е набавена някаква брошура, ако някой пиян майстор на пури се е веселил през нощта по улицата, ако някоя канавка не е пометена както трябва — «Unterhaltungsblatt» е първият, който ще обърне вниманието върху това. Ако някой офицер от гражданската милиция е сметнал, че по силата на служебното си положение може да язди на кон по път за пешеходци, той може да бъде сигурен, че в следващия брой на вестника ще бъде зададен въпросът, дали офицери от гражданската милиция могат да яздят на кон по път за пешеходци. Този отличен вестник би могъл да бъде наречен провидението на Бремен. Неговият главен сътрудник обаче е Кришан Трипстерт, който публикува с този псевдоним стихотворения на долнонемско наречие. За долнонемското наречие щеше да бъде по-добре, ако, както искаше Винбарг, беше отменено, отколкото Кришан Трипстерт да злоупотребява с него в стихотворенията си. Останалите местни вестници са прекалено посредствени, за да се споменават дори само имената им пред широката публика. Съвсем изолиран е «Bremer Kirchenbote», един пиетистко-аскетичен вестник, редактиран от трима проповедници, за който понякога дава статии Круммахер, известният съчинител на притчи*. Вестникът проявява такова усърдие, че цензурата често е принудена да взема мерки, което — като се има предвид, че неговата насока се посреща добре на по-висшите места, — става, разбира се, само когато е крайно наложително. Той непрекъснато полемизира с Хегел, «бащата на съвременния пантеизъм», и «неговия ученик, леденостудения Щраус», както и с всеки рационалист, който се появи в радиус от десет мили[97]. Другия път нещичко за Бремерхафен и социалните условия в Бремен.

Написано от Ф. Енгелс през юли 1840 г.

Отпечатано във вестник «Morgenblatt für gebildete Leser», бр. 181 и 182 от 30 и 31 юли 1840 г.

Подпис: Ф. О.

---

* — Фридрих Адолф Круммахер. *Ред.*

ЕДНА ВЕЧЕР

To-morrow comes![1]
Shelley*

1

Седя в градината. Денят измина
и слънцето потъна във вълните,
сега блестят на вечерта искрите,
разсипани по водната пустиня.
Изпратили на слънцето светликът,
цветята гледат се със взор невесел,
но птиците безгрижно чуруликат
по клоните любовната си песен.
Почиват на реката параходи,
дошли на океана от простора,
кънти безспир на моста дървен свода,
по който точат се коли и хора.
Шуми в бокала питие обилно,
на Калдерон са книгите пред мене.
И ме опива виното ли силно,
или трагедиите вдъхновени?

2

Бледнее вечерта. Почакай ти:
ще дойде утрото на свободата,

[1] — Утрешният ден идва! *Шели.* «Кралица Маб». *Ред.*

денят възхожда, вечно ще блести,
отиват си нощта и тъмнината.
Ще пръскат дъх цветята, разцъфтели
не само там, където сме ги сели,
ще стане цялата земя градина.
Страната си растенията ще сменят:
ще кичи палма Севера, студеният,
а роза — необятната пустиня.
На юг потеглил, всякое деспотство
дъбът ще смаже с боздугана свой,
и който своя край спаси от робство,
с листата си ще го венчае той.
Навред алоето ще избуи,
с духа първичен на народа сходно,
тъй диво, пълно със бодли, свободно,
додето ненадейно прокънти
и през прегради цвят разтвори ясен —
на свободата пламъка прекрасен.
Ще стигне миризмата му уханна
до бога чак, по-бързо от тамяна,
що лицемери му кадят без срам.
Забравен ще е кипарисът там.

3

И както птиците, преди да съмне,
деня със песни на света обаждат
и чело влажно в долините тъмни
сведат ли облаците, предугаждат
възшествието слънчево в небето,
вести го тъй и хорът от поети;
подема вятър словото им ново,
слял волен полет с волното им слово.
Не чакат пред дворци певците наши —
дворците са руини потъмнели,
от дъбове, що бурята не плаши,
с очи към слънцето те гледат смели,
дори ако лъчът, що дълго чакат,
ги заслепи, в света разсеял мракът,
Сред тез певци съм аз, дъбът е Бьорне,
подслон намерих в неговите грани,
когато на Германия тирани

надянаха веригите позорни.
Аз съм една от тези птици смели,
на волността в ефира път поели;
и нищо, че врабче сред тях оставам,
врабче да бъда предпочитам аз,
отколкото затворен в клетка славей
и с песни да развличам своя княз.

4

Тогава корабът по морските вълни
ще носи на търговеца не стока тежка,
а семе, от което радостта човешка
обилно в бъдещето ще кълни.
Възправил кон на задните крака,
ездачът носи смърт на подлеците,
прогонва мъките и сили скрити
той влива в свободата на века.
Не кичи кралски герб ни стяг, ни флаг
за страх на всеки воин и моряк,
а облак дъждовит, от чийто мрак,
щом с гръм светкавицата го разбие,
дъгата на мира ще се извие.

5

Невидимият мост на обичта
там от едно сърце към друго се простира,
под свода му реката на страстта,
реката на годините не спира.
Неразрушим е мостът над реката,
там вей се знамето на светлината,
човекът там върви; където хвърли взори
и отведе го неговият крак,
навред ще среща гостолюбен праг,
с далечни като с близки ще говори
и влязъл, щом очи за сън затвори,
у чужди ще се чувства в къщи пак.
На нова вяра мост ще изкове,
по който гордо хората ще ходят
да съзерцават с благост в небосводът

праобраза на всички духове.
Дошъл от него, в него ще се връща
отново всеки със любов синовна,
все брънка от веригата духовна,
материята вечно що обгръща.

6

Ще пълни ново вино чашите тогава,
напитъкът искрящ на свободата;
то няма чувствата да замъглява,
а в тях ще влее сила непозната.
И твоят слух ще може да улавя
напевите на целия всемир,
кръвта ти бавно ще се просветлява
и в жилите ще грей като ефир,
а твоят взор ще крачи и ще странства
подобно воин в пустите пространства
и ти ще завладяваш там звезди;
от минали беди и окаянства
пред тебе дълъг низ ще се реди.

7

Ще се роди нов Калдерон[98] тогаз,
ловец на перли на стиха в морето,
ще лумне песента му в оня час
и с плам на клада кедрова ще свети,
ще възвести могъщият му глас
провала на тираните проклети:
обвян от нежен благодатен мир,
светът ще си отдъхне най-подир.
И ще запей как , някога злочест,
човекът горд низвергнал е тирана,
по *Моста на Мантибла** как през лес
от пики влязъл, след като е станал
*знахар на собствената своя чест***,
в свободната страна обетована,

* — La puente de Mantible.
** — El médico de su honra.

освобождение жадувал дотогаз
в окови като *доблестния княз**.
И *дъщеря на въздуха***, всред звън
и чудни песни слязла свободата
при хората и станал сладък *сън****
навсякъде *животът* по земята,
блестяла сякаш с празничен огън
на щастието чашата налята;
разпръснало мъглите, слънцето накрай
донесло *утрините на април и май*****.

8

Ала кога тоз нов ден ще възлезе,
кога ще рухне старият най-сетне?
Видяхме слънцето му как залезе.
Ще чакаме ли дълго пак да светне?
През облак гледа месецът унил,
мъгла покрива долини и степи,
в мъгла човек живей живот немил,
ний, будните, тук бродим като слепи.
Но облаците, месеца пленили,
прокуждат слънцето от висините;
повлечени по дол и по могили,
напомнят сонм от духове мъглите.
На изток, на самия кръгозор,
зората с пламък ален се разгаря:
не виждаш ли цвят чашка как разтваря,
не чуваш ли как пее птичи хор?
Обхваща блясък небесата сини
и върховете снежни са рубини;
препускащите облаци игриви
са слънчеви коне със златни гриви.
Натам, лъчите бликат, погледнете,
изгряващото слънце поздравете!*****

Написано от Ф. Енгелс през юли 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 125, август 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

* — El principe constante

** — La hija del aire.

*** — la vida es sueño.

**** — Mañanas de Abril y Mayo.

***** — Превел Ч. Шишманов.

[КОРЕСПОНДЕНЦИИ-НОВИНИ ОТ БРЕМЕН]

ПЪТУВАНЕ ДО БРЕМЕРХАФЕН[99]

Бремен, юли

В шест часа сутринта «Роланд» трябваше да потегли. Бях се облегнал на щурвалния мостик и се озъртах, търсейки познати сред навалицата от хора, които се тълпяха на борда на парахода. Защото този ден беше организирана неделна екскурзия до Бремерхафен, и то с намаление, и затова всеки използваше случая да се приближи малко повечко до морето и види някои големи кораби. Странно ми се виждаше, че печалбарството, което инак постоянно служи на интересите на паричната аристокрация, в този случай беше направило веднъж някои концесии и на демокрацията. Намалението на цената даде възможност на несъстоятелните да вземат участие, като при това разликата в цената между първа и втора класа беше премахната, което в Бремен, където «висшите съсловия» от нищо друго не се плашат така, както от смесеното общество, значеше твърде много. Затова и параходът беше препълнен. Истинските «бременски боргери»*, които през живота си не бяха излизали извън пределите на свободния ханзейски град[100] и сега искаха да покажат на семейството си пристанището, образуваха ядрото на това общество; тук имаше също голям брой бъчвари, изселници, занаятчийски калфи; тук-таме можеше да се види някой член на борсата, който, като принадлежащ към доброто общество, се беше отделил от множеството, и навсякъде се виждаха пионките на шахматната дъска на един търговски град, избутвани винаги напред — канторските служещи, — които от своя страна се делят на продавачи, старши уче-

* — на долнонемски диалект вместо «Bürger» — «граждани». *Ред.*

ници и младши ученици. Продавачът се смята за важна персона; на него му остава само една крачка да стане самостоятелен, той е дясната ръка на своята фирма, той знае от игла до конец финансовото положение на фирмата си, посветен е в състоянието на пазара и на борсата търговските посредници се натискат около него. Старшият ученик не се смята за много по-долу; наистина той не е на същата нога с принципала като продавача, но умее вече отлично да обслужва един посредник и особено един бъчвар или лодкар и когато принципалът и продавачът отсъствуват, той си дава вид на човек със съзнанието, че представлява фирмата и кредитът на цяла една фирма зависи от неговото поведение. Младшият ученик, напротив, е нещастно същество; той представлява търговската къща най-много пред работника, който опакова стоките, или пред пощенския раздавач, в чийто район се намира кантората. Той трябва не само да преписва всички търговски писма и менителници, да разнася и плаща сметки, но и изобщо да бъде разсилен, да носи писма на пощата, да завързва пакети, да надписва сандъци и да взема писмата от пощата. Всеки ден човек може да види пощата претъпкана с такива «младши ученици», които чакат хамбургската поща. И най-лошото е, че всеки пропуск, допуснат по вина на канторския служещ, младшият ученик трябва търпеливо да поеме върху себе си; защото в неговите задължения влиза и да бъде изкупителна жертва на цялата кантора. Тези три категории се обособяват строго и в компанията: младшите ученици, които в по-голямата си част са още в детската си възраст, изпитват удоволствие да се смеят високо и вдигат голям шум за нищо; старшите ученици говорят разпалено за най-новата голяма покупка, която е направил някой си търговец на захар, и всеки прави своите догадки за нея; продавачите се смеят на вицовете, които не се разправят на всеуслушание, и могат да кажат интересни неща за присъствуващите дами.

Параходът потегли. Макар че бременци могат да видят такова зрелище всеки ден, все пак бременското любопитство се събуди у огромен брой хора, които наблюдаваха от всяка издатина на брега нашето заминаване. — Времето в момента не беше благоприятно; над нас наистина беше същото старо, стоманено небе, за което разказва Омир, но обърнатата към нас страна, която вечните богове не всеки ден нареждат да се лъска, беше покрита със значителна ръжда. Няколко пъти дъждовна капка угаси с шипене пурата ми. Контетата, които досега носеха макинтошите си на ръката, се видяха принудени да ги облекат, а дамите разпънаха чадърите си. — Излазът от Бремен, гледан от брега на Везер, е много красив: отляво Нойщад със своята дълга, засадена с дървета «дига» ; отдясно съоръженията на вала, които тук се простират до Везер и завършват с една огромна

вятърна мелница. След това обаче започва бременската пустош, отляво и отдясно върбови храсталаци, блатисти ливади, картофени насаждения и множество ниви с къдраво зеле. Къдравото зеле е любимото ястие на бременци.

На щурвалския мостик стоеше, въпреки силния дъжд и острия вятър, върлинест помощник-застрахователен агент и разговаряше на долнонемско наречие с капитана, който спокойно пиеше кафето си. След това той отново забърза надолу при своята компания от търговци от втори ранг, за да им докладва за важните изявления на капитана. Продавачите и старшите ученици едва не се сбиха за тази почтена персона, но той не се обърна към тях, защото днес разговаряше само с реномирани фирми. Сега той се спусна бързо от шурвалския мостик долу и съобщи новината: «След четвърт час ще бъдем във Фегезак.» «Фегезак!» — зарадвано повториха всички слушатели; защото Фегезак е оазисът в бременската пустош, във Фегезак има планина, висока шестдесет стъпки, и бременецът дори говори за «Фегезакска Швейцария». А Фегезак е разположен наистина красиво, или както казват тук «мило» или «сладко», при което всъщност си мислят за последната продадена изгодно партида жълта хаванска захар. Самото това място е очарователна отсечка от Везер. Преди да се стигне до него, по Везер се виждат множество корпуси на кораби, едни от които са изпели вече песента си, а други са нови, построени тук. На това място Лезум се влива във Везер и със своите хълмове също образува «мили» брегове, които дори били романтични, както с честна дума ме уверяваше учителят от Грон — село край Фегезак. Веднага след Фегезак песъчливото море наистина се мъчи да надигне по-големи вълни и наклонът му към Везер е доста стръмен. Тук се намират вилите на бременските аристократи, зелените площи на които наистина много разкрасяват везерския бряг на едно късо разстояние. След това, разбира се, пак започва старата скука. — Слязох на долната палуба и в една малка стая до каютата заварих тълпа от «старши ученици», които с всички сили се стараеха да забавляват подобаващо три хубавички шивашки дъщери; пред вратата се тълпяха орляк «младши», които напрегнато се вслушваха в дърдоренето на старшите ученици; зад тях стоеше garde d'honneur* на тези дами, стар приятел на семейството, който сърдито мърмореше по повод на безпорядъка. Разговорът ме отегчи и затова отново се качих горе и застанах на щурвалския мостик. Няма нищо по-хубаво от това, да стоиш така над тълпа от хора, да наблюдаваш блъсканицата и да слушаш глъчката, която долита отдолу несвързано. Там горе усещаш по-свеж свежия полъх на вятъра и дъждът, на който, разбира се, и

* — страж на честта. *Ред.*

по-свежо можеш да се наслаждаваш, е поне по-добър от капките' които се стичат в яката ти от чадъра на някой филистер.

Най-после след най-различни безинтересни хановерски и олденбургски села отново радостна промяна — свободното пристанище Браке, къщите и дърветата на което образуват ефектен фон на намиращите се по Везер кораби. Дотук идват вече по-големи морски кораби и оттук надолу Везер, ако не е разсечен от острови, е вече чувствително широк. — След кратък престой параходът продължи пътя си след час и половина — след почти шестчасово пътуване — стигнахме целта. Когато пред нас се показа фортът на Бремерхафен, един книжар, мой познат, започна да декламира Шилер, застрахователният агент да цитира «Shipping and Mercantile Gazette», някакъв търговец — последния брой на бюлетина за внос. Като направи чудесна дъга, параходът влезе в Гест, малка рекичка, която се влива във Везер при Бремерхафен. Но пасажерите, въпреки предупрежденията на капитана, се юрнаха към носа на кораба, отливът беше стигнал до най-ниското си ниво, и «Роланд», представителят на бременската независимост, изведнъж заседна в пясъка. Пасажерите се разпръснаха, машините дадоха заден ход и «Роланд» благополучно се измъкна от плитчината.

Бремерхафен е ново селище. През 1827 г. Бремен купи от Хановер малка ивица земя и с огромни средства построи там пристанището. Постепенно там се пресели цяла бременска колония и населението на селището продължава да се увеличава. Затова тук всичко е бременско — от архитектурата на къщите до долнонемското наречие на жителите — и бременецът от старата закваска, който може би се е ядосвал на извънредните данъци, със събирането на които беше купено това парченце земя, сега все пак не може да скрие радостта си, когато вижда колко хубаво, колко целесъобразно, колко бременско е всичко тук. — От пристана за параходите се открива най-хубавият изглед на цялото селище. Хубава, широка крайбрежна улица, в средата на която се издава напред огромната сграда на пристанището, построена в несполучлив античен стил; пристанището в цялата му дължина, с всичките му кораби, вляво и от другата страна на пристанището — млакият форт, с настанени в него хановерски войници; неговите тухлени стени само прекалено ясно показват, че той е там само pro forma*. Затова съвсем логично е, че никой не се допуска във вътрешността на форта — разрешение, което лесно може да се получи за всяка пруска крепост. — Тръгнахме в дъжда по крайбрежната улица. Тук-таме някоя странична улица дава възможност да се погледне към вътрешността на селището: всичко е построено под

* — за форма. *Ред.*

прав ъгъл, улиците са прави като лента, много къщи още се строят. Тази модерна планировка на селището единствено го отличава от Бремен. Поради лошото време и незавършилата още литургия улиците бяха също тъй пусти, както в Бремен.

Качих се на една голяма фрегата, палубата на която беше пълна с изселници, които наблюдаваха издигането с винч на «йола». «Йол» тук наричат всяка лодка, която има кил и поради това е годна за плаване в морето. Хората бяха още весели; те още не бяха прекрачили последните стъпки родна земя. Аз обаче видях колко ще им е тежко, когато наистина напуснат завинаги немската земя, когато корабът, с всички пасажери на борда, бавно излезе от пристанището на рейда и оттам отплава в открито море. Това са почти само верни, немски физиономии, без фалш, със силни ръце и достатъчно е човек да прекара само един миг сред тях, да види само сърдечността, с която те се отнасят един към друг, за да разбере, че наистина това не са най-лошите, които напускат отечеството си, за да се заселят в страната на долара и на джунглите. Сентенцията: Остани в страната и изкарвай хляба си честно*, е съчинена сякаш за немците и все пак това не е така; който иска честно да си изкарва хляба, отива — поне в много случаи — в Америка. И далеч не винаги гладът, да не казваме алчността, е, който гони тези хора в далечни краища; а нестабилното положение на немския селянин между крепостна зависимост и независимост, наследственото поданство, произволите на патримониалните съдилища[101], които вгорчават хляба на селянина и смущават съня му, докато той най-после се реши да напусне отечеството си.

Отиващите с този кораб отвъд океана бяха саксонци. Слязохме по трапа, за да разгледаме вътрешността на кораба. Каюткомпанията беше обзаведена извънредно елегантно и комфортно; малка, четириъгълна стая, всичко изящно като в някой аристократически салон, махагоново дърво, инкрустирано със злато. Пред каюткомпанията в малки, ниски каютки се намираха койките на пасажерите; от една отворена съседна врата ни лъхна миризмата на шунка от склада за хранителни продукти. Трябваше отново да се изкачим на палубата, за да се озовем — по друга стълба — на средната палуба. «Но страшно е там долу»** — издекламираха всички, които бяха с мен, когато отново се изкачихме горе. Там долу беше простолюдието, което няма достатъчно пари, за да даде деветдесет талера за прекосяване на океана в каюта, народът, пред който не се сваля шапка, нравите на който някъде окачествяват като низки, другаде — като некултурни,

* Библия. Стар завет. Псалтир. *Ред.*
** *Шилер.* «Чашата». *Ред.*

плебеите, които нямат нищо, но са най-доброто, което може да има един крал в кралството си и които единствено специално в Америка запазват немския принцип. Тъкмо немците в градовете предизвикаха у американците жалкото им презрение към нашата националност. Немският търговец смята, че му прави чест, когато отхвърля всичко немско и се превръща в цяла маймуна-янки. Този хермафродит е щастлив, когато не познават вече в него немеца, говори по английски дори със сънародниците си, а когато отново се завърне в Германия, той тъкмо тогава се представя за янки. По бременските улици често се чува английска реч, обаче много бихте се излъгали, ако всеки, който говори английски, вземете за британец или янки; когато последните дойдат в Германия, те винаги говорят на немски, за да научат нашия труден език; първите са винаги немци, които са били в Америка. Единствено немският селянин, а може би и занаятчията в морските градове, с желязна упоритост се държи здраво за народните обичаи и своя език; той, отделен от янките чрез джунглите, Алигените и големите реки, изгражда в центъра на Съединените щати нова, свободна Германия; в Кентъки, Охайо и Западна Пенсилвания само градовете са английски, докато на село всички говорят на немски. И в новото си отечество немецът е придобил нови добродетели, без да е загубил старите. Немският корпоративен дух се е развил тук в култивиран дух на политическото, свободното обединяване; ден след ден той настоява пред правителството немският език да бъде въведен в съдопроизводството в немските селски окръзи, той основава един след друг немски вестници, които всички до един са привърженици на един обмислен, спокоен стремеж към развиване на наличните елементи на свобода, и най-красноречивият белег за неговата сила е, че той стана причина да бъде основана разпространената във всички щати партия на «Родените в Америка американци»[102], която иска да възпрепятствува преселването и да затруднява преселника да получи право на гражданство.

«Но страшно е там долу.» Околовръст по цялата средна палуба са поставени легла, някои едно до друго, че и по две едно над друго. Тук, където мъже, жени и деца лежат притиснати един до друг като павета на улицата, болни и здрави всички заедно, въздухът е тежък. Непрекъснато се спъваш в купчина дрехи, съдове и други подобни; тук крещят малки деца, там се надига глава от някое легло. Това е тъжна гледка. А пък какво ли ще е, когато продължителна буря струпва всичко едно върху друго и вълните заливат палубата, тъй че люкът, през който единствено още прониква свеж въздух, не може да бъде отворен! А на бременските кораби всичко все пак е съвсем човешки устроено. Какво изтърпяват повечето хора, които пътуват през Хавър, е известно. След този кораб посетихме още един, амери-

кански; тъкмо тогава готвеха и когато една германка, която присъстваше там, видя лошите хранителни продукти и още по-лошото им приготовление, каза през горчиви сълзи: ако знаела това, по-добре би било да си остане у дома.

Върнахме се в хотела. Примадоната на нашия театър седеше в един ъгъл със съпруга си, който е ultimo uomo* в този театър, и с някои други артисти; останалата компания беше доста незначителна и аз посегнах към някои печатни материали, които лежаха на масата и най-интересното от които беше един годишен бюлетин за бременската търговия. Взех го и прочетох следния пасаж:

« Кафе се търсеше през лятото и есента, докато към зимата настъпиха по-вяли *условия*. Захарта се радваше на по-продължително купуване, но все пак истинската *идея* за това дойде едва с по-големия внос.»

Какво ще каже за това един беден литератор, когато вижда как начинът на изразяване не само на съвременната белетристика, но и на философията пронизва стила на търговските посредници! Условия и идеи в един търговски бюлетин — кой би очаквал това! Обърнах страницата и намерих следната номенклатура:

«Екстра средно добро обикновено истинско доминиканско кафе».

Попитах присъствуващия канторски служещ при един от най-големите бременски корабовладелци какво означава тази екстра номенклатура. Той ми отговори: «Вижте тази мостра, която току-що взех от един пристигнал за нас товар; за нея това название горе-долу подхожда.» Тогава именно установих, че екстра средно добро обикновено истинско доминиканско кафе е кафе от остров Хаити, с бледо кафявозелен цвят и един фунт от което се състои от петнадесет лота** хубави зърна, десет лота черни и седем лота прах, камъчета и други боклуци. Така бях посветен в още много други мистерии на Хермес и в това занимание прекарах времето си докъм обяд, когато получихме един доста посредствен обяд и след това бяхме повикани с биене на камбана отново на парахода. Най-после дъждът спря и едва корабът «легна на курс», напускайки Гест, облаците се разкъсаха и слънчевите лъчи паднаха ярко и стоплящо върху нашите все още влажни дрехи. Но за общо учудване корабът не потегли нагоре по течението, а надолу към рейда, където един горд тримачтов кораб току-що беше хвърлил котва. Едва бяхме стигнали до средата на реката, вълните станаха по-големи и корабът забележимо започна да се клатушка. На кого, който някога е бил в морето, сърцето му няма

* — последният човек. *Ред.*

** — мярка, приблизително към 16 грама. *Бълг. ред.*

да се разтупти, когато почувствува този признак за близостта на морето! За момеит си мислиш, че отново излизате в откритото бушуващо море, че потегляте към дълбоката, прозрачна зеленина на вълните, сред чудната светлина, която излъчват едновременно слънцето, небесната синева и морето; неволно пак започваш да се клатушкаш в такт с движенето на кораба. Но жените бяха на друго мнение, те уплашено се поглеждаха и бяха пребледнели, а през това време параходът «ina gallant style»*, както казват англичаните, описа полукръг около новопристигналия кораб и взе неговия капитан. Помощник-застрахователният агент тъкмо обясняваше на няколко господа, които напразно се извръщаха да прочетат името на кораба на носа му, че съгласно номера на флага му това е «Мари», с капитан Рюйтер, и съгласно описа на Лойд на еди-кой си ден отплавал от Тринидад на о-в Куба, когато капитанът се изкачи по трапа на парахода. Нашият застрахователен агент се запъти насреща му, разтърси с покровителствено изражение на лицето ръката му и се осведоми как е минало плаването му, за товара и изобщо поведе с него дълъг разговор на долнонемски, а аз през това време слушах ласкателствата, с които книжарят обсипваше полунаивните, полукокетни шивашки дъщери.

Слънцето залязваше с цялото си великолепие. Като пламтящо кълбо то висеше сред мрежа от леки облаци, чиито нишки сякаш наистина пламтяха, тъй че човек всеки момент очакваше: ей сега, ей сега то ще изгори тази мрежа и ще падне, съскайки, в реката! Ала то спокойно потъна зад една група дървета, приличащи на Моисеевата несгоряема капина[103]. Наистина както тук, така и там господ говори високо! Сбаче пресипналото крякане на един опозиционно настроен бременец се помъчи да го надвика; този умник се силеше да докаже на своя съсед колко по-умно щяло да бъде, вместо да се строи Бремерхафен, да се направи по-дълбоко коритото на Везер също и за по-големи кораби. За съжаление тук опозицията изхожда много по-често от завист към силата на патрициите, отколкото от съзнанието, че аристокрацията се противопоставя на разумната държава; и при това тя е толкова ограничена, че с нея е също така трудно да се говори за бременските работи, както и със строгите привърженици на сената. — Двете партии все повече ни убеждават, че такива малки държавици като Бремен са отживели времето си и че дори в състава на един мощен съюз от държави са принудени да водят зависим във външните работи и флегматично-старчески във вътрешните работи живот. — Сега бяхме стигнали до самия Бремен. Високата кула на църквата свети Ансгари, с която бяха свързани нашите

* — «в галантен стил». *Ред.*

«църковни смутове», се извиси, подавайки се от блата и пустош, и скоро се озовахме до високите складове за стоки, които ограждат десния бряг на Везер.

Написано от Ф. Енгелс през юли 1840 г.

Отпечатано без подпис във вестник «Morgenblatt für gebildete Leser», бр. 196, 197, 198, 199 и 200 от 17—21 август 1841 г.

[ДВЕ ПРОПОВЕДИ НА Ф. В. КРУММАХЕР]

Пред нас са двете проповеди, които накараха инак толкова благочестивите бременци да забранят на елберфелдския ревнител на вярата, *Ф. В. Круммахер,* да практикува занапред в църквата «Свети Ансгари»[104]. Докато от обикновените проповеди, в които господ се нарича само *бащата на света,* или *висшето същество,* човек остава с впечатлението най-много, че са разводнени, текстът на тези речи на Круммахер представлява луга, саламура, че и азотна киселина. Само заради оригиналността така да общува с богомолците от амвона, както беше направено в случая, тези речи ще бъдат прочетени с интерес; те показват, че Круммахер е духовит, надарен с остроумие и фантазия фанатик. Дали този войнствен език произтича от една наистина твърда като скала вяра в християнството, е съмнително. Ние смятаме, че Круммахер не е лицемер, а че се е захласнал в този начин на проповядване само от вкус към него и толкова по-малко може да се откаже от него, защото обикновеният тон на шепнещите за любов евангелистки пастири и дамски проповедници е, разбира се, много блудкав. Но едно е сигурно — Круммахер много погрешно разбира значението на амвона, щом го издига до инквизиторски престол. Какво може да отнесат в къщи от една такава проповед богомолците? Нищо друго освен онова *духовно високомерие,* което е така противно в пиетизма[9]. Който иска от своите енориаши само *вяра,* описва тази строга повеля само със синоними и използва останалата част от проповедта си-сказка за полемика по злободневни въпроси, той ще разпространява твърде много самомнение, високомерие и ортодоксална закостенялост, но много малко християнство. Круммахер изглежда методично движи задачата християнската

простота да бъде превърната във високомерие. Изразът, че дух, острумие, фантазия, поетически талант, изкуство, наука, всичко не представлявало нищо пред бога, е стереотипен у него.

Той казва:

«На небето е празник не когато се роди поет, а когато се отворят очите на някой заблуждаващ се.»

Той рисува пред най-бедния в своята енория едно такова *значение,* което последният можел да има, че той неизбежно ще си въобрази, че стои по-горе и е по-мъдър от Кант, Хегел, Щраус и т. н., които Круммахер непрекъснато анатемосва в проповедите си. Нима най-съкровената същност на Круммахер не е произлязла от едно — потискано честолюбие, от страстно желание да се отличи? Има много хора, които са се стремели към най-високото положение, не са могли да го постигнат с трудолюбие, талант и положителни качества и сега се надяват да стигнат до този вечен връх с помощта на безпримерна *виртуозност във вярата.* Ние поне сме много склонни именно така, а не другояче да си обясним непрекъснатата полемика на Круммахер с всички, *които са прочути в света.* — Наистина много обидно е, че в споменатите проповеди не могат да се намерят много *опрощаващи елементи,* трогателност, задушевност, истинска болка. Тонът на любовта не може да не бъде непривичен за една толкова закостеняла, ревностна натура. Но все пак срещат се места, които отново ни примиряват с чудния характер на този човек. Колко малко са проповедите, в които се среща такова прекрасно място:

«Да, приятели, светът още не свършва там, където на далечния морски бряг реве бурята или където там горе пътува тъжната луна и тихите звезди гледат с болка земята. Оттатък се простира друга, по-обширна и светла област. О, там навярно е по-хубаво, отколкото тук. Там не се носят вече рози на гроб; там раздяла не заплашва вече любовта; там не капят капки жлъч в чашата на радостта. Такъв свят съществува, щом Исус Христос наистина *видимо* (?) се е възнесъл там.»

Написано от Ф. Енгелс в началото на септември 1840 г.

Отпечатано без подпис в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 149, септември 1840 г.

СМЪРТТА НА ИМЕРМАН

Испанско вино на полето вън
ний пиехме, подели немски песни;
клепачите ни тегнеха за сън,
когато във просторите небесни
изгря денят и първият му лъч
в бутилките изпразнени засвети.
За връщане е време! И без глъч
един след друг възсядаме конете.

Препускаме дома. Как утринта
свежи ни подир лудостите снощи!
Звучи в ушите още песента,
далеч денят е с грижите си още.
Огрява дървеса, поля, води
светата светлина от небосвода
и взорът, вдигнат на възбог, следи
прехласнато на слънцето възхода.

Най-сетне у дома. Пред мен е пак
денят със своите грижи и несгоди.
Аз вземам вестника да видя как
в света живеят хора и народи.
Британци, руси, турски робски дял!
Не, не, в Германия какво ли става?
Как — истина ли е това — умрял?
Мой Имерман, и ти ли ни оставяш?

Нима отиваш, дух неумолим,
в мълчанието на пропастта бездънна
и трябва ний да ти се поклоним,
в теб различили розата от трънa?
Когато, както с Шилер, от любов
пред твоите слова народът трепне
и красотата свети с блясък нов,
изгряла сред лъчи великолепни?

Като отшелник ти един живя
на немската поезия в гората,
за нас край Рейн с багри и слова
ред образи прекрасни изтъка ти.
Далеч от врява и от суета,
живееше си в своята градина,
вестта за теб не стигаше света,
животът ти като легенда мина.

Поета не признала ни веднъж,
а неспособна и да го разбира,
защо е на тълпата този мъж,
що път по-друг от нейния избира?
Ти искаше в самотния си път
със себе си самия да се бориш,
раздора да надвиеш в твойта гръд,
вродения от праотците порив.

Тъй в размисли през тази дълга нощ,
поезията немска в плен държала,
ти бдя и бе в борбата наша вожд,
дорде над нас изгря зората бяла.
Щом бурята на Юли* закипя
и гръм дома ти, с мъх покрит, догони,
на твойто мъртво време ти изпя
надгробна песен с твойте «Епигони»[105].

И поколението призова,
което идеше със жар и младост,
и то посрещна твоите слова
с възторжен вик, признание и радост.
В нозете ти седяхме всеки път

* Има се предвид революцията от 1830 г. във Франция. *Ред.*

и неми, слушайки с благоговение
как твойте смели стихове текат,
те гледахме в очите вдъхновени.

И днеска, като вдъхновен певец,
кога народът вече те възславя
и обкръжава твоя лик с венец,
мой Имерман, нима нн ти оставяш?
Прощавай! Няма нашата страна
друг мъж подобен, с дар такъв вълшебен,
но аз, учителю, ти се кълна
да бъда твърд и немски като тебе.*

Написано от Ф. Енгелс през септември 1840 г.

Отпечатано във вестник «Morgenblatt für gebildete Leser», кн. 243, 10 октомври 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

* Превел Ч. Шишманов.

[КОРЕСПОНДЕНЦИИ-НОВИНИ ОТ БРЕМЕН]

РАЦИОНАЛИЗЪМ И ПИЕТИЗЪМ

Бремен, септември

Най-после отново има материал, който излиза извън кръга на клюките на компаниите, събиращи се на чай, който възбуди цялата публика в нашата свободна държава[100], тъй че всеки взема страна за или против, и който дава повод и на най-сериозния човек да мисли. Бурята на небето на епохата се разрази и в Бремен, борбата за по-свободно или по-ограничено тълкуване на християнството пламна и тук, в столицата на северногерманската ортодоксална вяра; гласовете, които се надигнаха неотдавна в Хамбург, Касел и Магдебург, отекнаха и в Бремен. — Накратко тази история протече по следния начин: Пастор *Ф. В. Круммахер*, папата на вуперталските калвинисти[11], свети Михаил на учението за предопределението, посети родителите си тук и произнесе две проповеди за баща си* в църквата «Свети Ансгари»[104]. В първата се разглеждаше неговото любимо представленне — страшният съд, във втората — един пасаж от посланието до галатяните, в който се анатемосват друговерците**; и двете проповеди бяха написани с пламенно красноречие, с поетична, макар и не винаги изискана образност, известни за този богато надарен църковен оратор. Но и в двете проповеди, и по-специално в последната, се сипеха проклятия срещу иначемислещите, както и не можеше да се очаква да бъдат други речите на един такъв груб мистик. Амвонът се превърна в председателско кресло на инквизиционен съд, от което се сипеше вечното проклятие върху всички теологически течения, които този инквизитор познаваше и не по-

* — Фридрих Адолф Круммахер. *Ред.*

** Библия. Нов завет. Послание на свети апостол Павел до галатяните. *Ред.*

знаваше; всеки, който не смята крайния мистицизъм за абсолютното християнство, беше предаден на дявола. И при това с една софистика, която излизаше рядко наивна, Круммахер винаги съумяваше да се скрие зад апостол Павел. «Та не аз проклинам тук, не! Деца, опомнете се, апостол Павел е, който проклина тук!» — Най-лошото в цялата тази работа беше, че този апостол е писал на гръцки и учените още не са се споразумели за точния смисъл на някои негови изрази. Към тези двусмислени думи спада всъщност и употребената на това място анатема, в която Круммахер без много церемонии вложи най-острия смисъл като пожелание за вечно проклятие. Пастор Паниел, главният представител на рационализма[106] на този амвон, имаше нещастието да схване тази дума в по-мек смисъл и изобщо да бъде враг на начина на мислене на Круммахер; затова той произнесе контрапроповеди[107]. За неговите убеждения човек може да си мисли, каквото иска, но срещу неговото поведение не може да бъде отправен никакъв основателен упрек. Круммахер не ще може да отрече, че при написването на своите проповеди той е имал предвид не само рационалистически настроеното мнозинство на енорията, но и специално Паниел; той не ще може да отрече, че не е справедливо, когато един проповедник *гост* иска да настрои една енория срещу нейните щатни духовни пастири, и той трябва да признае, че на зла круша — зъл прът. Какво означаваха тук всички тия хули срещу Волтер и Русо, от които в Бремен дори и най-големият рационалист се страхува като от дявола, какво означаваше цялото това проклинане на спекулативната теология, за която цялата негова аудитория с изключение на двама-трима също тъй малко можеше да съди, както и той самият; какво друго можеше да означава това, освен да се прикрие съвсем определената, и то лична тенденция на проповедите? — Контрапроповедите на Паниел бяха издържани в духа на рационализма на Паулус и въпреки тяхната похвална, обоснована композиция и техния реторичен патос страдат от всички слабости на това течение. В тях всичко е неопределено и фразьорско; използваната тук-таме поетическа приповдигнатост наподобява тракането на предачна машина, а тълкуването на текста — на хомеопатичен инфуз; в три фрази на Круммахер има повече оригиналност, отколкото в трите проповеди на неговия противник. — На един час път от Бремен живее един селски пастор-пиетист*, който толкова превъзхожда своите селяни, че е започнал да се смята за голям теолог и езиковед. Той издаде трактат срещу Паниел[108], в който е пуснал в ход целия апарат на един теолог-филолог от миналия век. В едно анонимно съчинение[109] научното перде на добрия селски пастор беше

---

[109] — Йохан Николаус Тиле. *Ред.*

оперирано по един доста чувствителен начин. Анонимният автор*, в когото може да се открие един, много пъти споменаван в предишната ми кореспонденция**, заслужил учен в нашия град, доказа — колкото духовито, толкова и компетентно — на мъдрия представител на «божието слово на село» всички нелепостн, които той с голямо усилие си е насъбрал от наръчннци, отдавна станали антикварна рядкост. Круммахер издаде една «Теологическа реплика»[110] срещу контрапроповедите на Паниел, в която той неприкрито напада цялата му личност, и то по начин, който обезсилва отправения срещу своя противник упрек, че го е хулнл. Колкото умело в тази реплика авторът е съумял да схване слабите страни на рационализма и специално на противника, толкова неумело постъпва Круммахер при опита си да опровергае тълкуването на текста от Библията от Паниел. Най-свястното, което беше написано по този спорен въпрос от пиетистко гледище, беше брошурата на проповедника от съседната енория Шлихтхорст, в която спокойно, безпристрастно рационализмът, и то тъкмо рационализмът на пастор Паниел, се свежда до неговата основа — Кантовата философия — и му [на Паниел] се задава въпросът: защо не сте така честен да признаете, че основата на вашата вяра е не Библията, а тълкуването на последната в духа на Кантовата философия, предложено от Паулус? — Наскоро ще излезе от печат ново съчинение на Паниел[111]. Каквото и да се окаже то, той разтръска старата закваска, насочи бременци, които вярваха във всичко, само не в самите себе си, към техния собствен разум и нека пиетизмът[9], който досега смяташе за божия воля, че неговите противници се разпадат на толкова много лагери сред самите себе си, почувствува най-после, че всички ние се държим един за друг, когато се касае за борбата срещу мракобесието.

ПРОЕКТ ЗА КОРАБОПЛАВАНЕ. ТЕАТЪР. МАНЕВРИ

Бремен, септември

Тук сега се занимават с един план, изпълнението на който навярно ще има важни последици, и то не само за Бремен. Един тукашен уважаван млад търговец наскоро се завърна от Лондон, където подробно се запознал с устройството на парахода «Архимед», който, както е известно, се привежда в движение по един новооткрит начин — с помощта на Архимедово витло. С този кораб, който по бър-

* — Вилхелм Ернст Вебер. *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 84—85. *Ред.*

зина значително превъзхожда конструираните по обикновения начин параходи, той извършил пробно пътуване около цяла Великобритания и Ирландия и сега възнамерява да приложи новото откритие на един проектиран параход, който да осъществи бърза и постоянна връзка между Ню Йорк и Бремен. Корпуса на кораба, така наречения *каско*, иска да построи за своя сметка нашият пръв корабостроител, като разходите за машините и т. н. ще бъдат събрани чрез акции. Важността на подобно мероприятие чувствува всеки; макар че отделни наши платноходи изминават разстоянието от Балтиморе дотук за 25 дни, което е невероятно кратко време, все пак тази бързина винаги зависи от вятъра, който може и да удължи три пъти едно такова пътуване, а за един параход, който е пригоден и за плаване с платна при попътен вятър, ще бъдат нужни за изминаване на разстоянието от някое пристанище на Съединените щати до Бремен без съмнение само 11 до 18 дни. Щом се сложи веднъж началото на редовен рейс на парни пакетботи* между Германия и американския континент, новото устройство, без съмнение, скоро ще бъде усъвършенствувано и ще има извънредно големи последици за връзките между двете страни. Не е далеч вече времето, когато човек ще може да стигне от всяка част на Германия до Ню Йорк за четиринадесет дни, оттам за четиринадесет дни да разгледа забележителностите на Съединените щати и след още четиринадесет дни да си бъде у дома. Няколко влака, няколко парахода и готово. Откакто Кант направи категориите пространство и време независими от възприятието на мислещия дух, човечеството с все сила се стреми да се освободи и физически от тези ограничения.

Неотдавна в нашия театър цареше непознат досега живот. Обикновено нашата сцена е съвсем изолирана от обществото, абонатите плащат вноските си и отиват там сегиз-тогиз, когато нямат някакво по-добро занимание. Сега дойде Зайделман и артисти и публика бяха обвзети от такова усърдие, на което в Бремен не сме свикнали. Могат да се оплакват още толкова много от западането на словесното представление поради надмощието на операта, дори Шилер и Гьоте могат да се дават в празни зали, докато за дудукането на един Доницети и Меркаданте всички се натискат; докато словесното представление в лицето на своите най-кадърни представители още може да постигне такъв триумф, дотогава нашата сцена още може да бъде излекувана от своята заспалост. Ние гледахме Зайделман освен в някои пиеси на Коцебу и Раупах, по-специално в ролите на Шейлок, Мефистофел и Филип (Дон Карлос). Ако бих поискал да разказ-

---

* — от англ. packet-boat — старо наименование на пощенско-пътнически кораби. *Ред.*

вам надълго и нашироко за неговото изпълнение на тези роли, което е известно, това значи да нося вода в морето.

Една миниатюрна картина на лагера при Хайлброн ни показва маневрите на олденбургско-ханзейската бригада, които тъкмо се провеждат на граничния район на Олденбургска област.При фиктивното завземане на един пункт нашите войски така храбро се държаха, че силният оръдеен огън изпотроши всички стъкла на прозорците. Бременци се радват, че пак имат ново място за развлечение, и на тълпи се отправят да гледат този спектакъл, докато техните синове и братя отиват на пост и с вино и песни прекарват там най-веселите нощи в живота си.

Написано от Ф. Енгелс през септември 1840 г.

Отпечатано във вестник «Morgenblatt für gebildete Leser», бр. 249 и 250 от 17 и 19 октомври 1840 г.

Поспис: Ф. О·

СВЕТА ЕЛЕНА

ФРАГМЕНТ

Скала, ти с морската си самота
могила стана на сърце от камък —
тук — Прометей в окови — за света
размисляше той като в леден замък:
с трофеен черен плащ стои в нощта —
изтляла свещ — от тия, чийто пламък,
от бога сътворен като земята,
за хората разпалва светлината.

Героят* бе затворен тук, а вече
се раждаше нов век и просветление
разнасяше със мълнии далече,
и всичко хвърляше във сътресение,
и първият му вик като в картечи
заглъхваше из земното селение.
Тогава при превратности зловещи
той бе захвърлен при изтлели свещи.**

Написано от Ф. Енгелс през ноември 1840 г.

Отпечатано в списание »Telegraph für Deutschland», кн. 191 от ноември 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

* — Наполеон I. *Ред.*
** Превел Ал. Миланов.

РОДИНАТА НА ЗИГФРИД

Израсна в Нидерландия тоз верен кралски син
баща му беше Зигмунд, а майка му Зиглинд,
в самия замък Ксантен, просторен и богат,
издигнат върху Рейн, далеч оттук познат.

«Песен за Нибелунгите», 20[112]

Рейн би трябвало да бъде посетен не само над Кьолн, и по-специално немската младеж не би трябвало да се приравнява с екскурзианта Джон Бул*, който се отегчава в каютата на парахода от Ротердам до Кьолн и едва след това се изкачва на палубата, защото оттук започва според него или неговия пътеводител за екскурзианти по Рейн панорамата на Рейн от Кьолн до Майнц. Немската младеж би трябвало да си избере за място, където да ходи на поклонение, едно малко посещавано селище — имам предвид родината на неуязвимия Зигфрид — *Ксантен*.

Римски град, както и Кьолн, той си остава през средновековието малък и външно незначителен, докато Кьолн се разраства и дава името си на едно курфюрстко архиепископство. Но катедралата на Ксантен с прекрасното си съвършенство блести надалеч на фона на прозата на холандската пясъчна равнина, а по-колосалната Кьолнска катедрала си остана торс; но Ксантен има своя Зигфрид, а Кьолн— само свети Хано, а какво представлява «Песен за Хано»[113] в сравнение с «Песен за Нибелунгите»!

Аз дойдох тук откъм Рейн. През тясна, порутена врата влязох в града; мръсни, тесни улички ме отведоха на приветливия градски площад, а оттам стигнах до една надстроена врата в стената, която е обграждала някогашния манастирски двор с църквата. Над вратата, отляво и отдясно, под двете малки кулички, имаше два барелефа, без съмнение две изображения на Зигфрид, които лесно могат да бъдат различени от патрона на града, свети Виктор, изобразен

* Ироничен прякор на англичаните. *Ред.*

над вратата на всяка къща. Стои там героят, в плътно пристегната люспеста броня, с копие в ръка; на барелефа вдясно забива копието в пастта на дракона, вляво — поразява с него «силното джудже» Алберих. Направи ми впечатление, че в немските героични предания на Вилхелм Грим[114], където иначе е събрано всичко, което се отнася до тази тема, тези скулптурни изображения не се споменават. А и изобщо не си спомням да съм чел някъде за тях, а пък те са едни от най-важните доказателства, че преданието е свързано с определена местност в средновековието.

Минах през кънтящия, сводест вход в готически стил и застанах пред църквата. Гръцката архитектура е светло, весело съзнание, мавританската — печал, готическата — свещен екстаз; гръцката архитектура е светъл, слънчев ден, мавританската — пронизан от сиянието на блещукащи звезди здрач, готическата — утринна зора. Тук, пред тази църква, почувствувах — както никога досега — мощта на готическия архитектурен стил. Една готическа катедрала, която не се намира между модерни сгради, както Кьолнската катедрала, или не е заобиколена, както църквите в северногерманските градове, от къщи, облепили я като лястовичи гнезда, прави найпокоряващо впечатление — обаче само между покрити с гори планини, както алтенбергската църква в Бергското княжество, или поне отделена от всичко чуждо по дух, модерно, между манастирски стени и стари сгради, както например катедралата в Ксантен. Едва тук човек чувствува дълбоко, какво може да създаде един век, когато с всичката си сила се хвърля на едно единствено, голямо нещо. И ако Кьолнската катедрала беше така свободна и така открита за погледа от всички страни, във всичките си огромни размери, както църквата в Ксантен, деветнадесетият век наистина би умрял от срам, че въпреки цялата си свръхумност не е могъл да създаде тази постройка. Защото ние вече не познаваме религиозен подвиг и затова и се учудваме на мисис Фрай, която в средновековието би била найобикновено явление.

Влязох в църквата; тъкмо се отслужваше литургията. От галерията се носеха звуците на органа — ликуващ отряд от покоряващи сърцето войни, и се гонеха по кънтящия кораб на църквата, докато заглъхнат в най-отдалечените ходове. Нека и твоето сърце, сине на деветнадесетия век, бъде покорено от тях — тези звуци са укротявали по-силни и по-диви хора от тебе! Те са прогонвали старите германски богове от техните свещени гори, те са водили героите от една велика епоха по бурното море, през пустинята и техните никога непобедени деца към Ерусалим, те са сенките на жадуващи за подвизи и с гореща кръв векове! Но след това, когато тръбите възвестяват чудото на транссубстанцията, когато свещеникът издига

блестящата дарохранителница и цялото съзнание на богомолците е опито от виното на религиозното благоговение, тогава се втурни навън, спасявай се, спасявай своята мисъл от това море на чувството, което се вълнува в църквата, и навън се моли на господ, чийто дом не е направен от човешки ръце, който изпълва с дихането си света и иска да му се молят в душата и в истината.

Потресен, излязох и помолих да ми посочат някоя страноприемница, единствената в това градче. Когато влязох в салона, разбрах, че съм в съседство с Холандия. Една странна омешана изложба от картини и гравюри на мед по стените, от изрязани по стъклото на прозорците пейзажи, златни рибки, паунови пера и изсушени листа на тропически растения пред огледалото показваше съвсем ясно гордостта на стопанина, че притежава неща, които другите нямат. Тази страст към редки неща, която с явна безвкусица се обгражда с произведения на изкуството и природата — все едно красиви или грозни — и която се чувствува най-добре в една стая, препълнена с такива глупости, е наследствен грях на холандеца. Но какъв ужас ме обвзе, когато добрият човек ме заведе в своята така наречена картинна галерия! Малка стая, всички стени с окачени една до друга малоценни картини, макар той да твърдеше, че Шадов обявил един портрет, който наистина беше много по-хубав от останалите, за работа на Ханс Холбайн. Няколко икони за пред олтар от Ян ван Калкар (от съседно градче) бяха със свеж колорит и биха били интересни за познавача. Но и как беше още и декорирана тази стая! Палмови листа, коралови клонки и други подобни неща се подаваха от всеки ъгъл, навсякъде нахвърлени препарирани гущери, на печката имаше няколко фигури от слепени пъстри морски миди — такива фигури могат често да се видят именно в Холандия; в един ъгъл беше поставен бюстът на кьолненеца Валраф и под него висеше мумифицираният труп на една котка, която с едната си предна лапа тъпчеше право в лицето един нарисуван Христос на кръста. Ако някой мой читател се озове някога в Ксантен в този единствен хотел, нека попита любезния стопанин за неговата прекрасна антична гема; той притежава една чудно красива, изрязана от опал Диана, която струва повече от цялата му колекция от картини.

В Ксантен не трябва да се пропусне да се види колекцията от антики на господин Нотар Ноубен. Тук е събрано почти всичко, което е изровено и намерено на територията на Castra vetera[115]. Колекцията е интересна, но тя не съдържа нищо особено ценно в художествено отношение, както и трябва да се очаква от един военен лагер като Castra vetera. Малкото прекрасни геми, които са били намерени тук, са разпръснати из целия град; единственият по-голям паметник на скулптурата е един сфинкс, дълъг към три стъпки,

собственост на споменатия собственик на хотела; той е от обикновен пясъчник, лошо съхранен, пък впрочем никога и не е бил хубав.

Излязох извън града и се изкачих на една пясъчна планина, единственото естествено възвишение на едно голямо пространство наоколо. Това е планината, където според преданието се е намирала крепостта на Зигфрид. Седнах на земята на края на една борова гора и гледах града. Обграден от всички страни с диги, той беше разположен в една котловина, над ръба на която се издигаше величествено само църквата. Отдясно — Рейн, който с широки, блестящи ръкави обгражда зелен остров, отляво — Клевските планини в синкавата далечина.

Какво в преданието за Зигфрид ни завладява така мощно? Не развитието на историята сама по себе си, не и най-подлото предателство, извършено спрямо младия герой, а дълбокото значение, което е вложено в неговата личност. Зигфрид е представител на немската младеж. Всички ние, в гърдите на които тупти едно още неукротено от трудностите на живота сърце, знаем какво значи това. Всички ние чувствуваме в себе си същата тази жажда за подвизи, същата тази съпротива срещу традицията, която е подтикнала Зигфрид да напусне крепостта на баща си; вечното колебание, филистерският страх от смели дела са ни противни до дъното на душата, ние искаме да излезем на простора на свободния свят, искаме да съборим бариерите, поставяни от предпазливостта, и да се борим за венеца на живота — подвига. За великани и дракони филистерите също са се погрижили, специално в областта на църквата и държавата. Но средновековието го няма вече; нас ни натикват в тъмници, наречени училища, където вместо да се бием за самите себе си, сме принудени да спрягаме съвсем като подигравка гръцкия глагол бия се във всички наклонения и времена, а когато ни освободят от дисциплината, попадаме в ръцете на богинята на века — полицията. Полиция, когато мислиш, полиция, когато говориш, полиция, когато ходиш, яздиш и пътуваш, паспорти, документи за пребиваване и митнически квитанции — нека дяволът убива великани и дракони! Те са ни оставили само илюзията за подвига, рапирата вместо меча; а за какво ни е нужно цялото това изкуство на фехтоване с рапирата, когато не можем да го приложим при меча? А когато бъдат веднъж разчупени тези бариери, когато филистерството и безразличието бъдат веднъж надвити, когато стремежът за подвизи намери отдушник — виждате ли там на отвъдната страна на Рейн кулата на Везел? Цитаделата на този град, наречена крепост на немската свобода, е станала гроб за немската младеж и тя трябва да стои точно срещу люлката на най-великия немски младеж! Кои са били там? Студен-

ти, които не току-тъй са искали да се научат да се фехтуват — vulgo* дуелисти и демагози[116]. Сега след амнистията[117] на Фридрих-Вилхелм IV може да се каже, че тази амнистия беше акт не само на милост, но и на справедливост. Да приемем всички предпоставки, и по-специално необходимостта, че държавата беше принудена да вземе мерки срещу тези съюзи; но все пак всички, които виждат благото на държавата не в сляпото подчинение, в стриктната субординация, ще се съгласят с мен, че отнасянето с участниците в тези съюзи обуславяше едно възстановяване на тяхната чест и достойнство. Съюзите на демагозите по време на Реставрацията[41] и след юлските дни бяха също така обясними, както сега те са невъзможни. Кой тогава всъщност потискаше всеки свободен порив, кой постави туптенето на младежкото сърце под «временна» опека? А как са се отнасяли с онези нещастници? Може ли да се отрече, че този казус беше извършен тъкмо за това, за да се изнесат на дневна светлина всички недостатъци и грешки на писменото и тайното правораздаване, за да се докаже противоречието, че платени *държавни служители,* вместо независими съдебни заседатели, трябва да съдят обвинееми за провинения спрямо държавата? Може ли да се отрече, че всички присъди са били произнасяни общо, «на ангро», както казват търговците?

Но аз искам да се спусна надолу по Рейн и да послушам какво разказват озарените от вечерната заря вълни на родната земя на Зигфрид за неговия гроб във Вормс и за потъналото съкровище. Може би някоя добра фея Моргана ще издигне отново пред мен замъка на Зигфрид или ще ми покаже какви геройски подвизи са отредени на неговите синове през деветнадесетия век.

Написано от Ф. Енгелс през ноември 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 197, декември 1840 г.

Подпис: Фридрих Освалд

ЕРНСТ МОРИЦ АРНД[118]

Като верният Екарт[119] от преданието стои старият Арнд край Рейн и предпазва немската младеж, която вече ето няколко години се заглежда във френската Венерина планина, и съблазнителните, пламенни девойки — идеите, — които им дават знаци от нейните зъбери. Но буйните младежи не обръщат внимание на стария великан и се втурват нататък и не всички остават да лежат изнемощели като новия Тайнхойзер — Хайне.

Такава е позицията на Арнд към днешната немска младеж. Колкото и високо да го ценят всички, тях не ги задоволява неговият идеал за немския живот. Те искат по-свободно управление, по-пълен, пращящ от сила живот, пламенно, буйно пулсиране на световноисторическите артерии, по които тече кръв от сърцето на Германия. И оттук симпатията към Франция, но, разбира се, не онази симпатия, дължаща се на подчинението, за която дрънкат французите, а онази по-висша и по-свободна симпатия, същността на която така хубаво е изложил Бьорне във «Французояд»[28] в противоположност на тевтонската едностранчивост.

Арнд чувстваше, че съвременността се е отчуждила от него, че тя го уважава не за неговата мисъл, а уважава мисълта му заради неговата силна, мъжествена личност. И затова за него, човека, издигнат на гребена от талант и убеждения, както и от развитието на събитията в продължение на редица години, непременно трябваше да стане дълг да остави на своя народ паметник на процеса на духовното си оформяне, на своя начин на мислене и на своето време, както и го направи в своите нашумели «Спомени от външния живот».

Като се абстрахираме засега от тенденцията, книгата на Арнд

и от естетическа гледна точка е без съмнение едно от най-интересните явления. Този сбит, сочен език отдавна не е чуван в нашата литература и заслужаваше да окаже трайно въздействие върху някои от младото поколение. По-добре стегнат, отколкото разтегнат! Та нали има автори, които виждат същността на съвременния стил в това, всеки изпъкващ мускул, всяка обтегната жила на речта да е обвита хубавичко с меко месо, дори с риск да се получи женствено. Не, аз предпочитам все пак мъжествената кокалеста структура на Арндовия стил пред разточителността на някои «съвременни» стилисти! Още повече че Арнд е избягвал по възможност чудатостите на своите колеги от 1813 г. и само с неограничената употреба на превъзходната степен (както е в южнороманските езици) се доближава до маниерното писане. Един такъв ужасен миш-маш на езици, какъвто сега е на мода, не бива и да се търси у Арнд; напротив, той показва колко не е нужно да присаждаме чужди клони на нашето езиково дърво, без да изпитваме никакви затруднения. Наистина нашата мисловна каруца се движи по повечето от нашите пътища по-добре с немски коне, отколкото с френски или гръцки и с подигравaнето с крайностите на пуританското течение въпросът не е решен.

Пристъпваме към по-подробно разглеждане на книгата. Нахвърляната с истинска поетическа ръка идилия на юношеския период от живота заема по-голямата част от нея. Който е изживял първите си години като Арнд, нека вечно да благодари на бога! Не в праха на някой голям град, където радостите на отделния човек се потискат от интересите на цялото, не в детски приюти и филантропични затвори, където се задушават покълващите филизи, не, под открито небе на полето и в гората природата е оформяла този чиличен мъж, на когото изнеженото поколение гледа като на северен витяз. Голямата пластична сила, с която Арнд описва този период от своя живот, почти ти натрапва убеждението, че докато нашите автори още *преживяват* такива идилии като Арнд, всякакви идилични *фантазирания* са излишни. Най-странно на нашия век ще се стори онова самовъзпитание на младия Арнд, което съчетава германското целомъдрие със спартанска строгост. Но тази строгост, когато тя така наивно, така лишена от самохвалството на Ян си тананика своето hoc tibi proderit olim*, не може вече да бъде препоръчвана на нашата клечаща край печката младеж. Младеж, която се страхува от студената вода като от бясно куче, която при най-малкия студ навлича три-четири дрехи, която смята за чест да се освободи от военна служба поради слаботелесност, наистина е прекрасна опора на отечеството! Ако трябва да споменем още и за целомъдрието, то се

* — това някога ще ти бъде от полза. *Ред.*

смята за престъпление в едно време, когато са свикнали във всеки град да се осведомяват най-напред за «вратата, където се намират последните къщи»*. Аз наистина не съм абстрактен моралист, противно ми е всякакво аскетично уродство, никога няма да взема да съдя грешната любов; но ме боли, че нравствеността е застрашена да изчезне и че чувствеността се мъчи да се утвърди дори като найвисшето нещо. Практическата еманципация на плътта винаги трябва да се изчервява от срам пред един Арнд.

В началото на 1800 г. Арнд заема дадената му длъжност. Наполеоновите войски наводняват Европа и заедно с нарастването на мощта на френския император расте и омразата на Арнд към него. Грайфсвалдският професор протестира от името на Германия срещу потисничеството и е принуден да бяга. Най-после германската нация се вдига и Арнд се завръща. Би могло да се пожелае тази част на книгата да бъде по-изчерпателна. Арнд скромно се отказва да говори за въоръжаването на нацията и нейните подвизи. Вместо да ни оставя да се досещаме, че той не е бил бездеен, Арнд би трябвало по-подробно да ни опише своето участие в развоя на събитията по онова време, би трябвало да разкаже историята на онези дни от субективно гледище. Следващите събития са изложени далеч още по-кратко. Тук заслужава да се отбележи, от една страна, винаги определената склонност към ортодоксията в религията, а, от друга страна, мистериозният, почти верноподанически и раболепен начин, по който Арнд говори за отстраняването му от длъжност. Но на когото това е направило странно впечатление, от появилите се неотдавна в официалните вестници изявления на Арнд, в които той разглежда връщането му на длъжност като акт на *справедливост,* а не като милостив дар, се е убедил навярно, че у Арнд все още се е запазила старата му твърдост и решителност.

Книгата на Арнд обаче добива особено значение благодарение на едновременното издаване на маса мемоари за освободителната война. Така че славното време, когато германската нация за пръв път след векове отново се вдига и с цялата си мощ и величие се противопостави на чуждото потисничество, пак оживява пред нас. И ние, немците, трябва непрекъснато да си спомняме за онези битки, за да държим будно нашето сънливо народностно съзнание; разбира се, не в смисъла на една партия, която си въобразява, че вече е направила всичко, и лежейки на лаврите си от 1813 г., се оглежда самодоволно в огледалото на историята, а по-скоро в обратен смисъл. Защото не смъкването на чуждото господство, което със своята крещяща, крепяща се единствено на атлантовите рамене на Наполеон

* Из баладата на Гьоте «Бог и баядерка». *Ред.*

противоестественост рано или късно трябваше да рухне от само себе си, не извоюваната «свобода» беше най-големият резултат от борбата, а този резултат се съдържаше в самото дело и в един момент от него, ясно почувствуван от малцината съвременници. А именно, че ние осъзнахме загубата на националните светини, че се въоръжихме, без да чакаме всемилостивото позволение на князете, че дори *заставихме* владетелите да ни възглавят*, накратко, че за момент ние се изявихме като извор на държавната власт, като суверенен народ — това беше най-великата заслуга на онези години и затова след войната хората, които най-ясно бяха почувствували това, най-решително бяха действували в тази насока, непременно трябваше да изглеждат опасни за правителството. — Но колко скоро отново задряма тази раздвижена сила! Проклетата разпокъсаност поглъщаше така необходимия за цялата страна подем за отделните части, разделяше общия немски интерес на множество провинциални интереси и не даде възможност да бъде създадена за Германия основа на държавния живот, както си създадоха испанците в лицето на конституцията от 1812 година[120]. Обратно, тихият пролетен дъжд от общи обещания, който ни изненада от «най-високите сфери», се оказа прекалено силен за нашите покрусени от потисничеството сърца и ние, глупаците, не помислихме, че има обещания, нарушаването на които никога не може да бъде извинено от гледище на нацията, но много лесно може да бъде извинено от гледище на личността. (?) След това дойдоха конгресите[121] и дадоха време на немците да се наспят след опиянението от свободата и когато се събудиха, пак да се окажат в старото взаимоотношение на негово величество и верноподаници. Но когато старото желание за съпротива още не беше минало, който още не можеше да отвикне да въздействува върху нацията, него всички сили на времето вкарваха в задънената улица на тевтонщината. Само малцина забележителни умове се измъкнаха от лабиринта и намериха пътека, която води към истинската свобода.

Тевтонците искаха да допълнят постиженията на освободителната война и да освободят станалата материално независима Германия и от духовната хегемония на чужденеца. Но тъкмо затова тевтонщината беше отрицание, а положителното, с което се перчеше, лежеше погребано в една мъглявина, от която тя никога не възкръсна напълно; онова от нея, което се появи на дневната светлина на разума в по-голямата си част беше доста безсмислено. Целият ѝ мироглед беше несъстоятелен във философско отношение, защото според нея целият свят бил създаден заради немците и самите немци от памти

* Сравни по този въпрос Karl Bade: «Napoleon im Jahre 1813». Altona, 1840 [Карл Баде: «Наполеон през 1813 г.». Алтона, 1840].

века са се намирали на най-високата степен на развитие. Тевтонщината беше отрицание, абстракция в Хегеловия смисъл. Тя създаваше абстрактни немци, като отхвърляше всичко онова, което не беше чисто немско до шестдесет и четвъртото коляно и не беше изникнало от народни корени. Дори онова, което ѝ се струваше положително, беше отрицателно, защото Германия можеше да бъде доведена до нейните идеали само като се отрече един век и неговото развитие, и така тя искаше да тласне назад нацията в немското средновековие или дори в чистотата на древното тевтонство от Тевтонбургската гора. Изразител на крайностите на това течение беше Ян. Тази едностранчивост всъщност превърна германците в избрания народ на Израил и отрече всички онези безброй световноисторически зародиши, покълнали не на немска почва. Особено срещу французите, нахлуването на които беше отблъснато и основата на хегемонията на които във всички външни прояви беше тази, че те във всеки случай най-лесно от всички народи овладяха *формата* на европейското образование, цивилизацията, срещу французите най-вече се насочи иконоборческата ярост. От великите, вечни резултати на революцията се отвращаваха като от «романска джунджурийка» или дори «романска лъжа и измама»; никой и не помисляше за родството на този нечуван подвиг на народа с народното надигане през 1813 г.; онова, което беше донесъл Наполеон: освобождение на израилтяните, съдилища със съдебни заседатели, здраво частно право вместо схоластиката на пандектите, беше прокълнато само заради техния инициатор. Омразата към французите стана дълг; проклятието за ненемщина падаше върху всеки възглед, който успяваше да се издигне по-високо. Тъй че и патриотизмът беше по същество отрицателен и остави отечеството без подкрепа в борбата на времето, като същевременно се изпотрепваше да намери за отдавна понемчените чужди думи древнонемски, високопарни изрази. Ако това течение беше определено немско, ако то беше взело развилия се през двехилядогодишната история германец такъв, какъвто го намираше, ако не беше пропуснало най-съществения момент на нашето предназначение — да бъдем стрелка на везните на европейската история, да бдим за развитието на съседните народи, — ако не беше пропуснало всичко това, то щеше да избегне всичките си грешки. — Но, от друга страна, не бива и да се премълчава, че тевтонщината беше необходима степен във формирането на нашия народен дух и че заедно със следващата степен тя образува онази противоположност, върху чиито рамене стои съвременният мироглед.

Това противопоставяне срещу тевтонщината беше космополитичният либерализъм на южногерманските съсловни събрания, който целеше отричането на националните различия и образуването на

едно голямо, свободно, обединено човечество. Той отговаряше на религиозния рационализъм, който водеше началото си от същия извор — филантропията на миналия век, докато тевтонщината последователно водеше към теологическата ортодоксия, до която с течение на времето стигнаха почти всички нейни привърженици (Арнд, Щефенс, Менцел). Едностранчивостите на космополитичното свободомислие бяха често разкривани от неговите противници — наистина пак от едностранчиво гледище, — тъй че аз ще се спра накратко на това течение. Юлската революция, както изглеждаше, отначало беше благоприятна за него, но това събитие беше използвано от всички партии. Фактическото унищожаване на тевтонщината, или по-точно на нейната оплождаща способност, датира от Юлската революция и беше заложено в нея. Но също така и рухването на космополитизма; защото огромното значение, което имаше великата седмица[37] не само за Франция, беше именно възстановяването на френската националност като велика сила, в резултат на което пък останалите националности бяха принудени също здраво да се сплотяват вътрешно.

Още преди това най-ново разтърсване на света двама мъже работеха безшумно за развитието на немския дух, което наричат предимно съвременното развитие, двама мъже, които приживе дори и не са се познавали и взаимното допълване на които трябваше да бъде признато едва след смъртта им — *Бьорне* и *Хегел*. Бьорне често и най-несправедливо заклеймяваха като космополит, но той беше по-голям германец от своите врагове. Неотдавна «Hallische Yahrlücher» свърза една рецензия за «политическата практика» с името на господин фон Флоренкур[122], но последният всъщност не е неин представител. Той стои на точката, където се допират крайностите на тевтонщината и космополитизма, както това стана в буршеншафтите[123] и е докоснат само повърхностно от по-късните етапи на формирането на националния дух. Човекът на политическата практика е Бьорне и неговото историческо значение е, че той напълно изпълни това си призвание. Той смъкна от тевтонщината фалшивите декорации, с които се хвалтотеше, а също безжалостно разкри срамотиите на космополитизма, който имаше само безсилни благочестиви желания. Той се обърна към немците с думите на Сид: Lengua sin manos, cuemo osas fablar?* Никой не е описал така величието на делото, както Бьорне. Всичко в него е живот, всичко е сила. Само за *неговите* съчинения може да се каже, че те са *дела* в името на свободата. Не ми говорете за «определения на разсъдъка», за «крайни категории»! Начинът, по който Бьорне схваща положе-

* — Език без ръце, как се осмеляваш да говориш?[124]. *Ред.*

нието на европейските националности и тяхната мисия, не е спекулативен. Но Бьорне за пръв път разви правдиво въпроса за отношението между Германия и Франция и с това направи по-голяма услуга на идеята, отколкото хегелианците, които по това време учеха наизуст Хегеловата «Енциклопедия»[125] и си мислеха, че с това са направили достатъчно за века. Тъкмо това излагане на въпроса доказва също колко високо се издига Бьорне над плоскостта на космополитизма. Разумната едностранчивост беше така необходима на Бьорне, както прекомерният схематизъм на Хегел. Но вместо да разберем това, ние не отиваме по-далеч от грубоватите и често пъти погрешни аксиоми на «Парижки писма»[20].

Наред с Брьоне и противоположно на него Хегел, човекът на мисълта, представи на нацията своята вече готова система. Властите не си направиха труда да пребродят през чудатите форми на системата и извънредно тежкия стил на Хегел; а и как можеха да знаят те, че тази философия ще се осмели да напусне тихото пристанище на теорията и ще се отправи в бурното море на събитията, че тя вече изтегляше меча, за да се хвърли направо в практиката на съществуващото? Та самият Хегел беше все пак един толкова солиден, ортодоксален човек, полемиката на когото беше насочена тъкмо срещу отхвърляните от държавата течения, срещу рационализма и космополитическия либерализъм! Само че господата, които стояха на кормилото на управлението, не разбраха, че срещу тези течения се водеше борба само за да се направи място на нещо по-висше, че това ново учение трябва най-напред да се вкорени, като бъде признато от нацията, преди да може свободно да развие жизнените си изводи. Когато Бьорне нападаше Хегел, той беше — от свое гледище — напълно прав, но когато властта покровителствуваше Хегел, когато тя издигна неговото учение почти до пруска държавна философия, тя извърши глупост, за която сега явно съжалява. Или нима Алтенщайн, който наистина беше рожба на едно по-либерално време, утвърждаваше по-високо гледище, имаше тук толкова голяма свобода на действие, че всичко да се мине на негова сметка? Но както и да е, когато след смъртта на Хегел неговата доктрина беше облъхана от свежия полъх на живота, «пруската държавна философия» пусна филизи, за които никоя партия не беше и сънувала. Щраус на теологическото поприще, Ганс и Руге — на политическото, ще си останат хора, които направиха епоха. Едва сега мъглявините на спекулацията се разсеяха в блестящи звезди на идеите, които ще осветляват движението на века. Може все пак да се упрекне естетическата критика на Руге, че е трезва и е в плен на схематизма на доктрината; негова си остава заслугата, че той изложи политическата страна на Хегеловата система в унисон с духа на времето и

отново я наложи на вниманието на нацията. Ганс направи това само косвено, като сведе философията на историята до съвременността; Руге открито изрази свободомислието на хегелианството, Кьопен застана на негова страна; и двамата не се побояха, че ще срещнат враждебност, вървяха по своя път, дори с риск да се стигне до разцепление на школата, затова чест и слава на тяхната смелост! Вдъхновената, непоколебима вяра в идеята, която е присъща на новохегелианството, е единствената крепост, където свободомислещите могат да се оттеглят в безопасност, когато подкрепяната отгоре реакция удържи временно надмощие над тях.

Това са най-новите моменти в развитието на немския политически дух и задачата на нашето време е да завърши взаимопроникването на Хегел и Бьорне. Голям дял в младохегелианството има вече Бьорне и някои статии в «Hallische Jahrbücher» той би подписал, без да се подвоуми. Но обединяването на мисълта с делото отчасти още не е осъзнато, отчасти още не е проникнало сред нацията. Все още Бьорне се смята от някои за диаметрална противоположност на Хегел, но както не бива да се съди за практическото значение на Хегел за настоящето (не за неговото философско значение за вечни времена) по чистата теория на неговата система, така също не подхожда и за Бьорне едно повърхностно осъждане на неговите едностранчивости и екстравагантности, които никога не са били отричани.

Смятам, че с това достатъчно характеризирах позицията на тевтонщината към съвременността, за да мога да премина към по-детайлирано разглеждане на отделните ѝ страни, както ги е изложил Арнд в своята книга. Дълбоката пропаст, която разделя Арнд от сегашното поколение, намира най-ярък израз в това, че на него е безразлично тъкмо онова в държавния живот, за което ние проливаме кръвта си и даваме живота си. Арнд се обявява за решителен монархист; добре. Но дали конституционен или абсолютистки — за това той изобщо не споменава. Точката, по която се различаваме, е следната: Арнд и всички негови привърженици виждат благото на държавата в това, че княз и народ изпитват един към друг искрена любов и в стремежа си към общото благо взаимно си правят отстъпки. За нас, напротив, е безспорно, че отношението между управляващи и управлявани трябва първо да бъде уредено *правово*, преди да може да стане и си остане задушевно. Най-напред правото, след това съгласието! Кой княз е бил толкова лош, че да не е обичал своя народ и — говоря за Германия — да не е бил обичан от своя народ дори само затова, защото е негов княз? Но кой княз може да се похвали, че от 1815 г. насам съществено е помогнал на народа си да напредне? Всичко, което притежаваме, не е ли наше собствено дело,

не е ли наше въпреки контрола и надзора? Може красиво да се говори за любовта на княза и на народа и откакто великият поет[126] на «Хвала на теб с победния венец» изпя: «Любовта на свободния охранява стръмните върхове, где стоят князете», оттогава насам се издрънкаха безкрайни глупости по това. Заплашващият ни сега от известна страна начин на управление би могъл да бъде наречен реакция, отговаряща на времето. Патримониални съдилища[101] за създаване на висша аристокрация, цехове за възраждане на едно «почтено» бюргерско съсловие, облагодетелствуване на всички така наречени исторически кълнове, които са всъщност стари окастрени пънчета.

Но не само по отношение на тази точка тевтонщината се остави върлата реакция да я изиграе със свободата на нейната мисъл, нейните идеи за държавно устройство също са ѝ пошепнати от господата от «Berliner politisches Wochenblatt». Болно му става на човек, като вижда как дори здравомислещият, спокойният Арнд се е оставил да бъде заслепен от софистката златна дрънкулка: «органична държава». Фразите за историческо развитие, използване на дадения момент, организъм и така нататък са имали навярно на времето си някаква магическа сила, за която ние не можем да имаме и най-малка представа, защото виждаме, че в повечето случаи това са красиви думи, които не могат да се вземат сериозно в истинското им значение. Да се нахвърлим най-после върху тези призраци! Какво разбирате под думата «органична държава»? Държавата, чиито институции са се развивали заедно и въз основа на нацията в течение на векове, а не са конструирани въз основа на теорията. Много добре. Сега идва прилагането към Германия! Този организъм се състоял в това, че поданиците се разделят на аристокрация, бюргери и селяни заедно с всичките им там джунджурии. Всичко това се съдържало в думата «организъм» in nuce*. Не е ли това жалка, позорна софистика? Саморазвитие на нацията — не изглежда ли това досущ като свобода? Посягате с две ръце и хващате — цялото потисничество на средновековието и на ancien régime **. За щастие това фокусничество не може да се мине на сметка на Арнд. Не привържениците на делението на съсловия, ние — техните противници — искаме органичен държавен живот. Засега не става дума изобщо за «конструкция въз основа на теорията», а става дума за това, с което искат да ни заслепят — за саморазвитието на нацията. Единствено ние имаме сериозно и честно отношение към нея; тези господа обаче не знаят, че всеки организъм става неорганичен, щом умре;

* — в зародиш. *Ред.*
** — стария режим. *Ред.*

със своите галванични токове те раздвижват всички трупове на миналото и искат да ни баламосват, че това не било механизъм, а живот. Те искат да ускорят саморазвитието на нацията, а ѝ заковават на крака топуза на абсолютизма, за да върви тя по-бързо напред. Те не искат да знаят, че онова, което наричат теория, идеология или бог знае какво, отдавна е влязло в кръвта и плътта на народа и отчасти е вече навлязло в живота; че следователно не ние, а *те* блуждаят в утопиите на теорията. Защото онова, което преди половин век наистина беше теория, след революцията се разви като самостоятелен момент в държавния организъм. А — и това е главното — не стои ли развитието на човечеството над развитието на нацията?

А дандания със съсловията? Между бюргери и селяни изобщо няма никаква преграда, дори историческата школа[127] не се отнася сериозно към това. Тази преграда е поставена само pro forma*, за да се направи по-приемливо за нас обособяването на аристокрацията. Всичко се върти около аристокрацията, с аристокрацията пада и съсловният строй. Но положението със съсловието на аристокрацията е още по-лошо, отколкото с нейното състояние**. Та едно наследствено, основаващо се на майората съсловие според съвременните разбирания е все пак най-безсмисленото нещо. През средновековието, разбира се! Та тогава и в имперските градове (както например и сега още в Бремен) цеховите сдружения и техните привилегии са били наследствени, тогава е имало потомствени хлебари и отливачи на оловени изделия. Разбира се, какво представлява аристократическата гордост в сравнение със съзнанието: моите прадеди са били пивовари до двадесетото коляно! Кръв на колачи, или според по-поетичното бременско название кръв на кожодери, още има в жилите на аристокрацията, войнствената професия на която, установена от господин Фуке, е и непрекъснато убиване и кожодерство. Смешна претенция на аристокрацията е да се смята за съсловие, тъй като според законите на всички държави на нея изобщо не ѝ се дава изключително право на никаква професия — нито войнствената, нито професията на едро земевладение. Всяко съчинение за аристокрацията би могло да има за мото стиха на трубадура Вилхелм Гийом дьо Поатие: «Тази песен се върти около нищо». И понеже аристокрацията чувствува своето вътрешно нищожество, никой аристократ не може да прикрие болката си от това — като се почне от много остроумния барон фон Щернберг и се стигне до много неостроумния К. Л. Ф. Г. фон Алвенслебен. Толерантността, която иска да направи удоволствието на аристокрацията да се смята за

* — за форма. *Ред.*
** Игра на думи: «Stand» — «съсловие»; «Bestand» — «състояние». *Ред.*

нещо особено, ако тя инак няма претенции за каквито и да било привилегии, е неуместна. Защото докато аристокрацията представлява още нещо особено, тя иска и трябва да има привилегии. Ние държим на нашето искане: никакви съсловия, а само една велика, единна равноправна нация от поданици!

Друго едно искане на Арнд за неговата държава са майоратите, изобщо аграрно законодателство, установяващо поземлената собственост върху основата на фиксирани отношения. Тази точка, независимо от нейното общо значение, също заслужава внимание дори само поради това, че споменатата, съобразена с духа на времето реакция и в това отношение заплашва отново да върне нещата до положението преди 1789 година. Та неотдавна на мнозина бяха дадени аристократически звания при условието да създадат майорат, който да гарантира благосъстоянието на семейството! — Арнд решително се обявява против неограничената свобода и раздробяването на поземлената собственост; той вижда, че неизбежна последица от тази свобода ще бъде разделянето на земята на парцели, нито един от които не ще може да изхрани своя стопанин. Но той не вижда, че тъкмо пълното освобождаване на поземлената собственост дава възможност да се уравновеси, общо взето, всичко онова, което тя, разбира се, в отделни случаи може тук-таме да извади от релсите. Докато обърканото законодателство на повечето германски държави, а също така и обърканите предложения на Арнд никога не могат да направят невъзможни известни затруднения в аграрните отношения, а ги отежняват до крайност; те същевременно пречат за доброволното връщане назад към съответния ред, когато възникнат някакви затруднения, те правят необходима извънредната намеса на държавата и възпрепятствуват прогреса на това законодателство със стотици дребнави лични съображения, които обаче никога не могат да бъдат избягнати. Обратно, свободата на земята не позволява да възникне никаква крайност — нито образуването на голямо поземлено владение на аристокрацията, нито разпокъсването на нивите на съвсем малки парчета, които стават безполезни. Наклони ли се едното блюдо на везните много надолу, съдържанието на другото блюдо тутакси се концентрира, за да се уравновесят. И поземлената собственост преминава от едни ръце в други — аз предпочитам вълнуващия се световен океан с неговата величествена свобода пред тясното езеро на сушата с неговата спокойна повърхност, миниатюрните вълни на което на всеки три крачки се разбиват от някой тесен нос, от някой корен на дърво, от някой камък. Разрешението да се създават майорати е не само съгласие на държавата да се създава аристокрация, не, това сковаване на поземлената собственост съдействува — както всяко неотчуждаемо наследствено право — тъкмо

за избухване на революция. Когато най-хубавата част от земята се закрепостява към отделни семейства и се прави недостъпна за останалите граждани на държавата, не е ли това пряко предизвикателство спрямо народа? Не почива ли даването на право на майорат на един възглед за собствеността, който отдавна вече не отговаря на нашето разбиране? Сякаш едно поколение има правото неограничено да се разпорежда със собствеността на всички бъдещи поколения, която то в момента ползва и управлява, сякаш свободата на собствеността няма да бъде унищожена в резултат от разпореждането с тази собственост,което ограбва на всички потомци тази свобода! Сякаш едно такова закрепостяване на човека към земята може наистина да съществува вечно! Впрочем вниманието, което Арнд отделя на поземлената собственост, е напълно заслужено и важността на тази тема си струва едно изчерпателно обсъждане от висотата на времето. Досегашните теории всички до една страдат от наследствената болест на немските учени, които виждат самостоятелността си в това, всеки да си има своя отделна система.

Ако ретроградните страни на тевтонщината заслужаваха вече едно по-подробно разглеждане отчасти от уважение към човека, който ги отстоява като свое убеждение, отчасти заради покровителството, на което те се радваха неотдавна в Прусия, едно друго течение в тевтонщината трябва да бъде толкова по-решително отхвърлено, защото в момента то заплашва отново да вземе надмощие сред нас — омразата към французите. Аз нямам намерение да споря с Арнд и другите дейци от 1813 г., но сервилното драскотене, което безпринципността сега е подхванала срещу французите във всички вестници, ми е крайно противно. Иска се висока степен на верноподаничество, за да се убеди човек от юлския трактат[128], че източният въпрос е жизнен въпрос за Германия и че Мохамед Али заплашва нашата народностност. От това гледище Франция извърши, разбира се, с подкрепата, оказана на египтянина, същото престъпление спрямо немската националност, в което тя се провини в началото на нашия век. Тъжно е, че от половин година насам човек не може вече да вземе вестник в ръка, без да срещне французоядския бяс, който отново се събужда. И защо? За да се позволи на русите да увеличат територията си и на англичаните — търговската си мощ достатъчно, та да могат напълно да задушат и смажат нас, германците! Принципът на Англия за стабилност и системата на Русия — това са смъртните врагове на европейския прогрес, а не Франция и нейното движение. Но понеже двама немски князе сметнаха, че е добре да се присъединят към трактата, този въпрос изведнъж става немски, Франция — старият безбожен, «романски» смъртен враг, а напълно естествените въоръжавания на без съмнение оскърбената Франция са

кощунство спрямо немската нация. Глупашкият вой на някои френски журналисти за рейнската граница заслужават по-обширни възражения, които французите за съжаление изобщо не четат, и песента на Бекер: «Те няма да го получат»*, се превърна par force** в народна песен. Не завиждам на Бекер за успеха на неговата песен, аз нямам никакво намерение да разглеждам поетическото съдържание на тази песен, дори се радвам, когато чувам такова немско убеждение от левия бряг на Рейн, но заедно с излезлите вече в тези вестници статии за нея, които току-що видях, намирам, че е смешно да се иска скромното стихотворение да бъде издигнато в национален химн. «Те няма да го получат». Значи, пак отрицание? Можете ли да бъдете доволни от една отричаща народна песен? Може ли немската народностност да намира опора само в полемиката срещу тази чужда страна? Въпреки всичкото си вдъхновение текстът на «Марсилезата»** не струва много, но колко по-благородно е тук излизането извън рамките на националността и обхващането на цялото човечество. И — след като откъснаха от нас Бургундия и Лотарингия, след като допуснахме Фландрия да стане френска, а Холандия и Белгия — независими, след като Франция заедно с Елзас стигна вече до Рейн и само една сравнително малка част от някогашния немски ляв бряг на Рейн е още наша, — сега ние не се срамуваме да се перчим и да пишем: вие няма да получите поне последното парче. Ох, тези немци! А ако французите бяха получили Рейн, ние все пак щяхме да крещим със смешна гордост: Те няма да го получат, свободния немски Везер, и така нататък до Елба и Одер, докато Германия бъде поделена между французите и русите и на нас ни остане само да пеем: Те няма да го получат, свободния поток на немската теория, докато той спокойно носи своите вълни към морето на безкрайността, докато една непрактична мислеща рибка още мърда перки на неговото дъно! Вместо да посипем главата си с пепел за греховете, заради които загубихме всички тези прекрасни земи, за разединението и предателството спрямо идеята, за провинциалния патриотизъм, който се отрече от цялото заради местни облаги, и за липсата на национално съзнание. Разбира се, фикс идея на французите е, че Рейн е тяхна собственост, но единственият достоен отговор на немския народ на това нахално искане е отговорът на Арнд: «Вън от Елзас и Лотарингия!»

Впрочем аз — може би в противоположност на мнозина, гледището на които инак споделям, — разбира се, смятам, че отвоюването

* Първият стих от стихотворението на Н. Бекер «Немският Рейн» («Der deutsche Rhein»). *Ред.*

** — насила. *Ред.*

*** Автор на текста и на музиката е Руже дьо Лил. *Ред.*

на говорещия немски ляв бряг на Рейн е въпрос на национална чест, германизирането на отцепилата се част на Холандия и Белгия е политическа необходимост за нас. Ще допуснем ли немската националност в тези страни да бъде напълно потисната, докато на изток славянството все по-мощно се надига? Нима ще закупим приятелството на Франция с цената на отказване от немския характер на нашите най-хубави провинции; нима ще се задоволим с едно владение, което датира едва от сто години и завоевателят на което не можа да асимилира дори завоюването; нима ще смятаме договорите от 1815 г.[129] за присъда на световния дух от последна инстанция?

Но, от друга страна, ние не заслужаваме елзасците, докато не можем да им дадем онова, което те сега имат — свободен обществен живот в една голяма държава. Без съмнение пак ще се стигне до борба между нас и Франция и тогава ще проличи кой е достоен да притежава левия бряг на Рейн. Дотогава можем спокойно да предоставим този въпрос на развитието на нашия народностен характер и на световния дух, дотогава ние ще работим за постигане на ясно, взаимно разбирателство между европейските нации и ще се стремим към вътрешно единство, което е първа наша потребност и база за нашата бъдеща свобода. Докато нашето отечество е разпокъсано, ние сме нула в политическо отношение и обществен живот, усъвършенствуван конституционализъм, свобода на печата и още много други неща, които искаме, ще бъдат само благи пожелания, които винаги ще бъдат само наполовина осъществени; тъй че стремете се към това, а не към изтребване на французите!

Но все пак тевтонското отрицание все още не е изпълнило докрай задачата си: още доста неща трябва да се изпратят отвъд Алпите, Рейн и Висла. Ние ще оставим на русите пентархията[44]; на италианците — техния папизъм и всичко, което е полепнало по него, техния Белини, техния Доницети и дори Росини, ако те поискат да се перчат с него като го противопоставят на Моцарт и Бетховен; на французите — тяхната арогантна преценка за нас, техните водевили и опери, техния Скриб и техния Адан. Ние ще изхвърлим там, откъдето са дошли всички смахнати чуждестранни обичаи и моди, всички излишни чужди думи; ние ще престанем да бъдем шутове на чужденците и ще се сплотим в един единен, неделим, силен — и дай боже, *свободен* немски народ.

Написано от Ф. Енгелс през декември 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 2, 3, 4 и 5 януари 1841 г.

Подпис: Ф. Освалд

НОЩНО ПЪТУВАНЕ

Пътувах сам през нощ една дълбока
из немски край, на всички вам известен,
де угнетени от властта жестока,
пламтят сърцата с порив смел и честен.

Затуй, че свободата, с труд добита,
опазвана със ревност непрестанна,
прогонена е пак и без защита
от зли езици дръзко поругана.

Мъгла покриваше полята голи
и тласкани сегиз-тогиз сурово
от вятъра, крайпътните тополи
се будеха, за да заспят отново.

Но горе като на Дамокла меча
над оня град провиснал бе в небето
изостреният лунен сърп — далече
гневът на краля стига до сърцето.

И около колата бясно скача
една сюрия псета безобразни,
тъй сродни с тези столични драскачи,
които моят дух свободен дразни.

За тях не ме е грижа; да си лаят!
В ума роят се блян след блян в превара,

живея с бъдещето аз и зная:
гнети най-вече призори кошмара.

Разсъмва утрото и в небесата
звезда проправя пътя му прекрасен,
зоват камбаните на свободата,
ала не буря, мир вещаят ясен!

Дървото на духа със корен смазва
на времето изгнилите останки
и ръси цвят от щедрата си пазва
и над света разперва свойте гранки.

Заспах тогава; сутринта събуден,
видях в далечината озарени
града на *Щюве** чуден, многолюден:
градът на свободата бе пред мене.**

Написано от Ф. Енгелс в края на 1840 г.

Отпечатано в списание «Deutscher Courier», кн. 1, 3 януари 1841 г.

Подпис: Фридрих Освалд

* Оснабрюк, кмет на който бил Йохан Карл Бертрам Щьове. *Ред.*
** Превел Ч. Шишманов.

ПРЕНАСЯНЕ ТЛЕННИТЕ ОСТАНКИ НА ИМПЕРАТОРА[130]

Париж е опустял, сега народа
върви на тумби към брега на Сена;
във креп е слънцето на небосвода
и капят сълзи на печал стаена.

Днес с лаври няма никого да кичат,
смълчани парижаните се взират:
насам пристига на Европа бичът,
Наполеон, на Франция кумирът.

И ветерани, воини сурови,
от славни боеве останка тъжна,
под знамена и грохот на топове
ковчега носят към Париж. Несдържна

се хвърля столицата с умиление
на своя свиден идол във краката;
и ако трябва ново изкупление,
готови са — гори за мъст душата!

И музика на смърт и бран тогава
въззема се,. сърцето бий в гърдите,
тъй влизаше той, увенчан със слава,
на Аустерлиц и на Маренго в дните.

И както яздеше преди надменен
в тълпите, сякаш люшнати от вятър,

тъй носи се и днес, прах вече тленен,
сред тях любимият им император.

Къде е гвардията? И Домбровски,
с войските от славянските предели?
Мюра, юнакът-княз, и Понятовски?
Къде е Ней, най-смел от всички смели?

Редиците им оредяха, много
загинаха при Ватерло сразени,
последните от тях пристъпват строго,
едничък Монталон в окови стене.

Цветът на цяла Франция, и днешна,
и вчерашна, след саркофага крачи,
във общата покруса безутешна
и върлият републиканец плаче.

Приведени от скръб, но непреклонни,
кои са тези хубавци-юнаци?
Вървят напето техните колони,
макар и в траур — туй са, знай, поляци.

И императора приветстват арки
и паметници от метал и камък,
възвеличили мислите му ярки,
на волята му вихрения пламък.

Съдбата взе му златната корона,
блена за власт разся, дома отне му;
без да остави своя син на трона,
сломен във гроба слезе той без време.

Спи императорът, колоните тъмнеят,
заглъхна величавият молебен.
Виши над него купол мавзолеят:
един самотен бог е тук погребан.*

Написано от Ф. Енгелс през декември 1840 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 23, февруари 1841 г.

Подпис: Фридрих О.

* Превел Ч. Шишманов.

«СПОМЕНИ» ЗА ИМЕРМАН

ПЪРВИ ТОМ. ХАМБУРГ, ХОФМАН И КАМПЕ. 1840*

Вестта за смъртта на Имерман беше тежък удар за нас, жителите на Ренания, не само заради значението му като поет, но и като личност, макар че това му последно значение още повече, отколкото първото, едва сега започна истински да се разкрива. Неговото отношение към по-младите литературни сили, които се появиха неотдавна в Ренания и Вестфалия, беше особено; защото в литературно отношение Вестфалия и Долна Ренания представляват едно цяло, докато в политическо досега бяха рязко разделени; затова и «Rheinisches Jahrbuch» играе ролята на общ център на авторите от двете провинции. Колкото Ренания се държеше дотогава настрана от литературата, толкова сега рейнските поети се мъчеха да се изявят като представители на своята родина и действуваха макар и не по план, но все пак в името на *една* цел. Такъв стремеж рядко остава без център в лицето на една силна личност, на която по-младите се подчиняват, без да се отказват ни най-малко от своята самостоятелност, и такъв център за рейнските поети изглеждаше, че възнамерява да стане Имерман. Въпреки някои предразсъдъци по отношение на жителите на Ренания той все пак постепенно се беше натурализирал сред тях; открито се примири със съвременната литература, към която принадлежаха всички млади, проникна се от нов, по-свеж дух и неговите произведения получаваха все по-голямо признание. Така и кръгът на младите поети, които се групираха около него и идваха при него от съседните селища, все повече се раз-

* Immermanns Memorabilien. Erster Band. Hamburg. Hoffmann und Campe. 1840. *Ред.*

ширяваше. Колко пъти само например Фрайлиграт, когато той още пишеше фактури и съставяше конти коренти в Бармен, захлопваше търговския дневник и главната книга, за да прекара един или няколко дни в компанията на Имерман и дюселдорфските художници! Стана така, че Имерман зае важно място в мечтите за рейнско-вестфалска поетическа школа, които се зараждаха тук-таме. Той беше — преди да узрее славата на Фрайлиграт — съединителното звено между провинциалната и общонемската литература. Който има поглед за такива взаимоотношения и връзки, на него това отношение отдавна вече не е никаква тайна; преди една година между другите и Райнхолд Кьостлин намекна в «Europa», че Имерман узрява за мястото, което Гьоте заел в по-напредналата си възраст[131]. Смъртта разби всички тези мечти и надежди за бъдещето.

Няколко седмици след смъртта на Имерман излязоха неговите «Спомени». Беше ли той — в разцвета на зрялата си възраст — достатъчно узрял, за да напише собствените си спомени? Неговата съдба дава положителен отговор на този въпрос, а книгата му — отрицателен. Но ние не трябва да гледаме и на «Спомени» като на приключване на сметките с живота на един старец, който с това обявява жизнения си път за завършен; Имерман прави равносметка по-скоро само на един по-раншен, изключително романтичен период от своята дейност и затова върху тази книга витае един по-друг дух в сравнение с произведенията му от този период. При това описаните тук събития в резултат на мощния прелом през последното десетилетие толкова са се отдалечили, че те са се стрували дори на него, техния съвременник, като историческо минало. И все пак смятам, че бих могъл да твърдя, че десет години по-късно Имерман щеше да обхване по-широко, по-свободно съвременността и нейната позиция към оста на неговото произведение — освободителната война. Засега се налага все пак да разгледаме «Спомени» такива, каквито са те.

Докато предишният романтик в «Епигони» се стремеше вече към по-високото равнище на Гьотевата пластика и спокойствие, докато «Мюнхаузен»[132] е построен вече изцяло върху основата на съвременното стихосложение, посмъртното му съчинение още по-ясно показва колко много е знаел да цени Имерман най-новите литературни постижения. Стилът, а заедно с него и формата на възприятието са напълно съвременни: само по-основно обмисленото съдържание, по-строгото разпределение на материала, релефно изобразеното своеобразие на характерите и антисъвременните, макар и доста завоалирани убеждения на автора отделят тази книга от масата описания, характери, спомени, отзиви, ситуации, обстоятелства и т. н., с които е наситена сегашната ни литература, която

жадува за здрав поетически живителен въздух. При това Имерман е достатъчно тактичен, за да изнася рядко на форума на рефлексията неща, които трябва да се отнасят до друг съд, а не до съда на чистия разсъдък.

За сюжет на този първи том са послужили «младежта преди двадесет и пет години» и господствуващите влияния върху нея. Увод към него е едно обръщение «Към читателите», в което най-точно се излага характерът на цялото произведение. От една страна, съвременен стил, съвременни изрази, а и съвременни принципи, а, от друга, своеобразности на автора, значението на които отдавна е мъртво за широк кръг читатели. Имерман пише, както той доста сухо отбелязва, за съвременните немци, за онези, които са еднакво далеч от крайностите както на тевтонщината, така и на космополитизма; той схваща нацията съвсем съвременно и изхожда от предпоставки, които, последователно развити, би трябвало да доведат до суверенността като предназначение на народа; той решително се обявява против «липсата на самоувереност, манията да служат и да се унижават»[133], от която страдат немците. И все пак наред с това — едно пристрастие към прусачеството, което Имерман може само много слабо да обоснове, едно толкова хладно, равнодушно споменаване на стремежите към конституционализъм в Германия, което съвсем ясно показва, че той още ни най-малко не е разбрал единството на съвременния духовен живот. Ясно личи, че понятието съвременно никак не му е по вкуса, защото той се съпротивява срещу някои фактори на това съвременно, и че все пак не може да отхвърли това понятие.

Истинските мемоари започват със «Спомени на момчето». Имерман удържа обещанието си да разкаже само онези моменти, когато «историята преминава през него»[134]. Заедно със съзнанието на момчето растат и световните събития, издига се колосалната сграда, на рухването на която той щеше да бъде свидетел; отначало, бучейки в далечината, вълните на историята скъсват в битката при Йена бента на Северна Германия, разливат се по самодоволната Прусия, като доказват и сега специално за неговата държава[135] думите «Après moi le déluge»* на великия крал, и веднага заливат най-напред родния град на Имерман — Магдебург. Тази част е най-хубавата от книгата; Имерман е по-силен в разказването, отколкото в разсъждението, и отлично е успял да предаде отражението на световните събития в сърцето на отделния човек. При това тъкмо тук е моментът, от който той открито се присъединява — разбира се, само временно — към прогреса. За него, както и за всички доброволци от

* — «След мен и потоп». *Ред.*

1813 г., Прусия от преди 1806 г. е ancien régime* на тази държава, но и, което сега по-малко се признава, Прусия след 1806 г. е напълно възродена, новият ред на нещата. Само че работата с възраждането на Прусия е малко особена. Първото възраждане — дело на великия Фридрих — беше така превъзнасяно по повод на миналогодишния юбилей, че човек просто не разбира как едно двадесетгодишно междуцарствие може да направи необходимо едно второ възраждане[136]. И след това могат да твърдят, че въпреки двойното кръщаване с огън старият Адам неотдавна отново е дал силни признаци на живот. В този раздел Имерман все пак ни пощадява и не възхвалява status guo** и едва при по-нататъшното повествование по-точно се установява къде пътят на Имерман и пътят на новото време се разделят.

«Младежта, докато влезе в обществения живот, се възпитава от семейството, обучението, литературата. Като четвърто средство за възпитание на поколението, което разглеждаме, се прибави още и деспотизмът. Семейството я лелее, обучението я изолира, литературата отново я извежда на простор; деспотизмът ни даде наченките на характера.»[137]

По тази схема е построена съдържащата разсъждения част на книгата и човек едва ли може да не одобри тази схема, тъй като тя има това голямо предимство, че развитието на съзнанието се разглежда в последователността на неговите степени. — Разделът за семейството е прекрасен, доколкото той се спира на *старото* семейство, и може само да се съжалява, че Имерман не се е постарал повече да свърже в едно цяло светлите и сенчестите страни. Бележките, които той дава тук, са крайно сполучливи. Обратно, неговият възглед за *новото* семейство отново показва, че той все пак още не се е отърсил от старото предубеждение и недоволство от явленията през последните десет години. Наистина «патриархалното доволство», задоволството от домашното огнище все повече отстъпва място на недоволство, на неудовлетвореност от радостите на семейния живот, но пък и все повече изчезват еснафщината на патриархалния бит, ореолът на нощната шапчица и причините за недоволството, които Имерман почти винаги съвсем правилно и само прекалено рязко изтъква, са тъкмо симптоми на една още бореща се, незавършена епоха. Векът преди чуждото господство беше завършен и като такъв носеше отпечатъка на спокойствието — но също и на бездействието, и се тътреше със зародиша на упадъка. Нашият автор би могъл съвсем накратко да каже: новото семейство не може да се отърве от известно тягостно чувство, защото към него се предявяват нови

* — старият режим. *Ред.*
** — съществуващото положение. *Ред.*

изисквания, които то още не умее да съчетае със собствените си права. Обществото, както признава Имерман, е станало друго, общественият живот се е появил като съвсем нов момент, литература, политика, наука — всичко това сега навлиза по-дълбоко в семейството и то сега вижда голям зор да приюти всички тези чужди гости. Там е работата я! Семейството е още прекалено много от стария стил, за да се разбере напълно и установи добри отношеиия с тези неканени гости, и тук действително има известно израждаие на семейството; този мъчителен процес все пак трябва някога да се извърши и на мене ми се струва, че той може би е необходим за старото семейство. Впрочем Имерман е проучил съвременното семейство тъкмо в най-оживената, най-податливата на съвременните влияния част на Германия — на Рейн — и тук всъщност се е проявила най-ясио досадата от един преходен процес. В провинциалните градове на централна Германия продължава да си живурка старото семейство под сянката на единствено спасяващия домашен халат, обществото още се намира на положението от 1799 г. и обществен живот, литература, наука се отпращат най-спокойно и най-предпазливо, без някой да позволи да бъде смущаван в неговата рутина. — Като илюстрация на казаното за старото семейство авторът разказва и «педагогически анекдоти», а след това с «Чичото», характерен образ от старото време, завършва повествователната част на книгата. Възпитанието, което подрастващото поколение получава от семейството, е завършило; младежта се хвърля в обятията на учението и литературата. Оттук започват по-несполучливите части на книгата. Що се отнася до учението, Имерман влязъл в досег с него по време, когато душата на цялата наука — философията — и базата на онова, което се е предлагало на младежта — изучаването на древността, са се намирали в процес на шеметно преустройство, и Имерман не е имал предимството да участвува като ученик в това преустройство до постигането на крайната му цел. Когато това преустройство завършва, той отдавна вече е надраснал училищната възраст. И той засега казва почти само това, че обучението през онези години е било ограничено, и допълнително се спира на най-решаващите двигатели на времето в отделни глави. По повод на Фихте той ни поднася философски неща, които могат да се сторят доста странни на нашите господа философи. Тук той се изкушава да се впусне в остроумни разсъждения върху нещо, за вникването в което не е достатъчно остроумно и поетическо око. Как ли изтръпват нашите стриктни хегелианци, когато четат как е изложена тук на три страници историята на философията! И трябва да се признае, че трудно може да се говори за философията по-дилетантски, отколкото се прави това тук. Още първата теза, че философията винаги се ко-

лебаела между две точки, търсела достоверното или в нещото, или в «Аз», явно е написано в угода на следването на Фихтевото «Аз» след Кантовото «нещо в себе си» и в краен случай може да бъде приложено към Шелинг, но в никакъв случай към Хегел. — Сократ е наречен въплъщение на мисленето и тъкмо затова му се отрича способността да има система; в него се съчетавала чистата доктрина с едно непосредствено проникване в емпирията и тъй като това съчетание излизало извън границите на понятието, той можал да се изяви само като личност, но не и като (създател на) учение. Не са ли това такива тези, които могат да объркат извънредно много едно поколение, израснало под влиянието на Хегел? Не свършва ли всякаква философия там, където съгласуваността на мисленето и емпирията «излиза извън границите на понятието»? Каква логика ще се задържи там, където липсата на система се прибавя като необходим атрибут към това «въплъщение на мисленето»?

Но защо да проследяваме Имерман в една област, през която той самият е искал само да прелети? Достатъчно е да посочим, че той също толкова малко може да се справи с философиите от предишните векове, колкото и да съчетае философията на Фихте с неговата личност. Обратно, той пак отлично изобразява характера на Фихте, оратора, който се обръща към немската нация, и вманиачения ревнител на гимнастиката Ян. Тези характеристики хвърлят повече светлина върху въздействуващите сили и идеи, в сферата на които се е намирала тогавашната младеж, отколкото дългите разсъждения. Също и там, където тема е литературата, ние с далеч по-голямо удоволствие четем описанието на отношенията на «младежта преди двадесет и пет години» към големите поети, отколкото слабо обоснованата аргументация, че немската литература за разлика от всички свои сестри има съвременен, неромантичен произход. Винаги ще излиза принудено, когато някой търси у Корней романтично-средновековен корен, или иска да отнесе към средновековието от Шекспир нещо повече, а не само суровия материал, който той е взел от него. Тук може би заговорва не съвсем чистата съвест на някогашния романтик, която иска да отбие упрека в продължаващ прикрит романтизъм?

Разделът за деспотизма, именно Наполеоновия, също не задоволява. Хайневият култ към Наполеон е чужд на народното съзнание, но все пак на никого няма да се хареса, че Имерман, който тук претендира за безпристрастието на историка, говори като оскърбен прусак. Той навярно е почувствувал, че тук е необходимо да се издигне над национално-немското и особено над пруското гледище, затова по възможност е предпазлив в стила, нагажда своя начин на мислене колкото се може по-близко до съвременния и се осмелява да

разказва само за незначителни и странични неща. Но постепенно той става по-смел, признава, че просто не проумява как Наполеон може да бъде причисляван към великите мъже, излага една завършена система на деспотизма и показва, че в този занаят Наполеон бил доста голям бездарник и профан. Само че това не е верният път да бъдат разбрани великите мъже.

Така Имерман се отдалечава — независимо от отделни мисли, които са изпреварили неговото убеждение — наистина в главното от съвременното съзнание. Но все пак той не може да бъде причислен към една от онези партии, на които обикновено делят духовното status quo на Германия. Течението, до което, както изглежда, стои найблизко — тевтонщината, — той категорично отхвърля. Известният дуализъм на Имерман се е изразил в начина на мислене, от една страна, като прусачество, от друга, като романтика. Но първото постепенно преминава — особено за този чиновник — в най-сивата, механически размерена проза, а второто — в една безпочвена екзалтираност. Докато Имерман оставаше на тази позиция, той не можеше да си извоюва истинско признание и трябваше все повече и повече да се убеждава, че тези течения бяха не само пълни противоположности, но и че винаги оставят равнодушно сърцето на нацията.

Най-после той се осмели да направи крачка напред в поезията и написа «Епигони». И едва напуснало магазина на издателя, това произведение даде възможност на своя автор да разбере, че само неговата досегашна насоченост е била пречка за всеобщо признание на неговия талант от страна на нацията и на младата литература. Почти навсякъде «Епигони» бяха достойно оценени и дадоха повод за диатрнби относно характера на техния автор, на каквито дотогава Имерман не беше свикнал. Младата литература — ако тази дума може още някак да бъде употребена за остатъците от нещо, което никога не е било цяло — първа призна значението на Имерман и тъкмо сега го представи на нацията както трябва. Поради все порязкото разграничаване на прусачеството и романтичната поезия, както и поради сравнително не много голямата популярност, на която се радваха неговите произведения, Имерман се чувстваше дълбоко засегнат и неволно все повече слагаше върху своите произведения печата на недостъпна изолираност. Сега, когато беше направил крачка напред, заедно с признанието го изпълни и друг, посвободен и по-весел дух. Предишният младежки възторг отново се появи и в «Мюнхаузен» се насочи към примиряване с практичноразсъдъчната страна на характера. Романтичните си симпатии, които все още го обладаваха, той уталожи с «Гисмонда» и «Тристан»; но каква разлика в сравнение с предишните романтични поетически творби и особено каква пластика има в тях в сравнение с «Мерлин»![138]

Изобщо романтиката беше за Имерман само форма; от мечтателността на романтическата школа го предпази трезвостта на прусачеството; но пък и тя беше, която го направи донякъде закостенял по отношение на съвременното развитие. Известно е, че в религиозно отношение Имерман беше дори много свободомислещ, но в политическо беше прекалено горещ привърженик на правителството. Поради отношението си към младата литература той наистина се беше приближил до политическите стремежи на века и се учеше да ги опознае откъм една друга страна; както впрочем показват «Спомените», прусачеството беше още здраво заседнало в него. При все това тъкмо в тази книга се срещат немалко изказвания, които толкова много контрастират на основния възглед на Имерман и толкова много почиват върху съвременна база, че изобщо не може да се отрече, че съвременните идеи са оказали значително влияние върху него. «Спомени» ясно показват известно усилие на техния автор да върви в крак със своето време и кой знае дали потокът на историята нямаше постепенно да подкопае консервативно-пруския бент, зад който се беше прикрил Имерман!

А сега още една забележка! Имерман казва, че характерът на епохата, която описва в «Спомени», била предимно младежка; младежки мотиви зазвучали и младежки настроения се появили. Не е ли същото и с нашата епоха? Старото поколение в литературата измря, младежта завладя словото. Нашето бъдеще зависи много повече откогато и да било от подрастващото поколение, защото то ще трябва да разрешава противоречията, които все повече се изострят. Наистина старите страшно много се оплакват от младежта, вярно е, че тя е много непослушна; но нека само върви по своя собствен път, тя ще се оправи, а онези, които се заблудят, сами ще си бъдат виновни. Защото ние имаме пробен камък за младежта в лицето на новата философия; касае се упорито да я овладяваме и все пак да не загубваме младежкото си въодушевление. Който се плаши от гъстата гора, в която се намира палатът на идеята, който не се промъкне през нея с меча и с целувката си не събуди спящата царска дъщеря, той не заслужава нея и нейното царство, той нека си върви, да става селски пастор, търговец, застрахователен агент, или каквото си ще там, да си вземе жена, да наплоди деца с всичката му там благочестивост и благопристойност, но векът няма да го признае за свой син. За това не е нужно да ставате старохегелианци, да сипете наляво и надясно термини «в себе си» и «за себе си», «целокупност» и прочие мъглявост, но вие не трябва да се плашите от работата на мисълта; защото само онова въодушевление е истинско, което, като орелът, не се плаши от мрачните облаци на спекулацията, от разредения, префинен въздух на висшите сфери на абстракцията, когато се ка-

сае да полети срещу слънцето на истината. И в този смисъл днешната младеж всъщност също мина през школата на Хегел и някои семена на системата, освободени от сухата обвивка на плода, покълнаха чудесно в младежките сърца. Но това и вдъхва най-голямата вяра в съвременността, че нейната съдба зависи не от плашещото се от дела благоразумие, от станалата привичка еснафщина на старостта, а от благородния, неукротим огън на младостта. Затова нека се борим за свободата, докато сме млади и пълни с пламтяща сила; кой знае дали ще можем още да направим това, когато, без да я усетим, дойде старостта!

Написано от Ф Енгелс в началото на 1841 г.

Отпечатано в списание «Telegraph fur Deutschland», кн. 53, 54 и 55 април 1841.

Подпис: Фридрих Освалд

[КОРЕСПОНДЕНЦИИ-НОВИНИ ОТ БРЕМЕН]

ЦЪРКОВНИЯТ СПОР*

Бремен, януари

С изтичането на старата година приключиха кажи-речи и преписките по нашия църковен спор. Най-малкото полемичните съчинения, които сега ще се очакват още, не могат вече да разчитат на онази отзивчивост сред публиката, на която се радваха предишните; не може вече да се повтори за една седмица да се разграбят няколко издания. А пък при подобни спорове се касае главно за такова участие на народа в тях. Един въпрос, който има значение само на почвата на течения, отдавна оборени научно, не може да претендира за чисто научен интерес. — Пастор Паниел компенсира проточилото се излизане на своето съчинение против Круммахер «Теологическа реплика»[110] с обема му. С десет коли той поставя противника си натясно. В предговора авторът заявява, че на евентуалните по-нататъшни нападки ще отговори с една история на пиетизма[9] и в нея ще докаже, че изворът на това течение е в езичеството. Разбира се, това би трябвало да бъде някакъв извор à la Аретуза[139], който дълго е текъл под земята, преди да избие на християнска почва. Изобщо той използва срещу своя опонент правото на реторсия, като добросъвестно му връща, независимо от упреците, които обикновено се правят на пиетизма, всяка ругателна дума. По този начин цялата борба се свежда в края на краищата до дребнав спор за думи; полуверни твърдения се подхвърлят като топки насам и натам и в последна сметка се касае май само за едно определение на понятие, което все пак би трябвало да бъде формулирано преди спора. Но рационализмът[106] винаги ще се оказва поставен в това положение пред

---

* Ср. настоящия том, стр. 101—102 и 106—108 *Ред.*

лицето на ортодоксията. Това той дължи на халтавата си позиция, при която иска да бъде смятан ту за ново развитие на християнския дух, ту за негова първоначална форма, като и в двата случая си присвоява библейските изрази на ортодоксията — само че с променено значение. Той не е честен спрямо самия себе си и спрямо Библията; понятията откровение, спасение, внушение свише звучат в неговата уста крайно неопределено и изопачено. Разсъдъчната сухота на рационализма е стигнала у Паниел до рядко срещана висота. С една отблъскваща, повече Волфова, отколкото Кантова, логика той вижда най-голямото си достойнство в това, всички подразделения на неговото произведение да изпъкват съвсем рязко. Неговите аргументации не са жива плът, с която обвива логическия скелет, те са потопени в разнежена сантименталност дрипи, които той наокачва по издадените ъгли на църковната сграда да съхнат. После Паниел също така много обича онези разводнени екскурси, по които въпреки ортодоксалните изрази навсякъде се познава рационалистът; само че той не умее да ги слее със сухотата на своите разсъждения и често се вижда принуден да прекъсва прекрасното течение на фразите с първо, второ и трето. Но няма нищо по-противно от тази и без друго блудкава разнеженост, когато тя редовно се появява. Най-интересното от цялата книга са извадките от съчиненията на Круммахер, от които проличава най-ярко грубият начин на мислене на този човек. Решителността, с която действуваше тук рационализмът, подтикна проповедниците от противната страна да излязат с обща декларация, която беше публикувана като брошура и подписана от двадесет и двама проповедници[140]. Тя съдържа основните принципи на ортодоксията, изложени последователно и с полуприкрито позоваване на фактите от неприключилия още спор. Предвиждаше се декларация на седемте проповедници-рационалисти, обаче тя отпадна. Но човек много би сгрешил, ако по съотношението на броя на проповедниците съди и за съотношението на страните сред публиката.

Голямото мнозинство от проповедниците-пиетисти се състои от енорийски свещеници в нашата област, получили службите си отчасти в резултат на временно надмощие на тяхната партия, отчасти на един умерен непотизъм. Обратно, по брой сред публиката рационалистите най-малкото не са по-долу от пиетистите и на тях им липсва само един енергичен представител, за да им помогне да осъзнаят своето положение. В това отношение Паниел е неоценим за своите привърженици; той има смелост, решителност и в известно отношение достатъчно ерудиция, но липсва му само ораторски и писателски талант, за да създаде нещо значително. Оттогава се появиха някои, повечето анонимни, съчиненийца, които обаче не оказаха ни-

какво влияние върху настроението на публиката; преди няколко дни излязоха «Непиетистки рими»[141] в една кола, които обаче не правят особена чест на своя автор и трябва да бъдат споменати само заради странността им. Главният представител на бременските пиетисти, талантливият проповедник Ф. Л. Малет, обещава да издаде брошурата: «Д-р Паниел и Библията», но и тя едва ли би могла да разчита, че противната страна ще ѝ обърне внимание, тъй че може да смятаме борбата за приключила и да обобщим от общо гледище перипетиите ѝ като завършени. Трябва да се признае, че този път пиетизмът се държа много по-умело от противника си. Той впрочем си и имаше известно превъзходство над рационализма — двехилядогодишен авторитет и, макар и едностранчива, научна подготовка, получена от по-новите ортодоксални и полуортодоксални теолози, докато рационализмът и в своя разцвет се намираше между два огъня — нападан беше едновременно от Тулук и Хегел. Рационализмът никога не е бил наясно за отношението си към Библията; тази нещастна половинчатост, която отначало, както изглеждаше, решително признава вярата в откровението, но при по-нататъшните си изводи така стесни божествеността на Библията, че от нея не остана почти нищо, това клатушкане винаги поставят рационализма в неизгодна позиция, когато се касае за библийско обосноваване на принципите на учението. Защо величаят разума, а пък не прокламират неговата автономия? Защото когато и двете страни признават Библията за обща основа, тогава пиетизмът е винаги прав. Но освен това този път на страната на пиетизма беше и талантът. Един Круммахер в отделни неща може да каже някоя безвкусица, но никога не може на цели страници да върти и сучи нищо неказващи изрази, както прави Паниел. Най-хубавото, което беше написано от страна на пиетистите, бяха «Анатеми», за автор на които се призна *В. Е. Вебер*[109]. Веднъж Г. Шваб казал на Щраус, че се отличава от целия куп противници на позитивното[142] по едно много тънко чувство за красивото във всякакъв вид. Със същата характеристика бих могъл да отделя Вебер от рационалистическото простолюдие. Благодарение на рядкото си познаване на гръцките и немските класици той е разширил кръгозора си и макар че не винаги можем да се съгласим с неговите твърдения, по-специално с догматичните му, при все това свободното мислене и благородната, силна дикция винаги ще му се признават. Всички тези качества липсват на едно наскоро излязло съчинение против него. Едно току-що получаващо се тук съчинение: «Павел в Бремен»[143], е написано не без остроумие и в него има пикантни намеци за политическите и социалните порядки в Бремен, но и то също така малко разрешава каквото и да било, както и споменатите вече. Специално за Бремен този спор беше от голямо значение.

Страните безсмислено се противопоставяха една на друга, без да се отиде по-далеч от дребнави клъввания. Пиетизмът преследваше свои собствени цели, докато рационализмът не се интересуваше от него и тъкмо затова имаше доста погрешна представа за него. В министериума, т. е. узаконеното събрание на всички реформистки и униатски проповедници в града, рационализмът беше представен досега само от двама, и на това отгоре много свити членове. Веднага след пристигането си Паниел започна да действува по-решително и вече се чуваше за разногласия в министериума. Сега, откакто Круммахер раздуха спора, всяка страна знае какво трябва да прави. Пиетизмът отдавна знаеше, че неговият принцип за авторитета никога не може да бъде съгласуван с основата на рационализма — разума, и с право видя в това течение още при неговото покълване отпадане от староортодоксалното християнство. Сега и рационалистът разбира, че не някакво друго тълкуване на Библията отделя неговото убеждение от пиетизма, но че то е диаметрално противоположно на последния. Едва сега, когато страните взаимно се опознаха, може да стане обединяването върху по-висока основа и с оглед на това спокойно да се изчака бъдещето.

ОТНОШЕНИЕ КЪМ ЛИТЕРАТУРАТА. МУЗИКА

Бремен, януари

Изглежда, че сега ханзейските градове сякаш насила са въвлечени в потока на литературата. След «Очерци» на Бойрман[144] валят отзиви за този наистина интересен материал. Самият Бойрман е отделил в «Германия и германците»[145] значително място на тези три свободни морски града. «Freihafen» публикува «Ханзейски писма» на Золтведел[146]. Хамбург от доста отдавна има вече известно отношение към немската литература; Любек се намира някак малко настрана и остави далеч зад себе си и материалния си разцвет. Но А. Золтведел сега иска да основе и там списание. Бремен гледа на литературата подозрително, защото неговата съвест по отношение на нея не е съвсем чиста и защото тя обикновено не го е докосвала съвсем нежно. И все пак не може да се отрече, че поради своето местоположение и политическите си условия Бремен повече от всеки друг град е подходящ да стане център на образованието в Северозападна Германия. Само да успеят да привлекат тук двама-трима кадърни литератори, тук би могло да се основе списание, което ще има огромно влияние върху културното развитие на Северна Германия. Бременските книжари са достатъчно предприемчиви и аз вече съм чувал мнозина да се изказват,

че на драго сърце ще дадат необходимите средства и ще поемат евентуалните загуби на първите годишнини.

Най-добрата страна на Бремен е музиката. В малко градове на Германия се свири толкова много и така добре, както тук. Основани са сравнително голям брой певчески дружества и често изнасяните концерти винаги много се посещават. При това музикалният вкус се е запазил почти напълно чист; немските класици — Хендел, Моцарт, Бетховен, от по-новите Менделсон-Бартолди и най-добрите композитори на песни — решително затвърдиха предимството си. Публиката на новите френски и новите италиански школи са почти само млади канторски служещи. Би могло да се пожелае Себастиан Бах, Глук и Хайдн по-малко да се изтикват на заден план. При това новите явления в никакъв случай не се отхвърлят, напротив, навярно малко са градовете, където произведенията на младите немски композитори се изпълняват с такава готовност, както тук. Но и тук все пак се срещат имена, които са известни предимно в музикалния свят. Години наред извънредно талантливият композитор на песни Шегмайер беше диригент на оркестъра на нашия театър. Неговото място зае Космали, който навярно си е спечелил някои приятели отчасти с композициите си, отчасти със статиите, които публикува най-често в Шумановото «Neue Zeitschrift für Musik». Рим, който е диригент на хоровата капела и дирижира повечето концерти, е също така признат композитор. Той е мил старец с младежко пламенно сърце. Никой не умее като него да въодушевява певци и инструменталисти за пълно с живот изпълнение.

ДОЛНОНЕМСКИ

Бремен, януари

Първото нещо, което се хвърля на очи на чужденеца тук, е употребата на долнонемското наречие, дори и в най-знатните семейства. Щом бременецът става сърдечен и интимен, започва да говори на долнонемски, та той толкова много е привързан към този диалект, че дори не се разделя от него и отвъд океана. На хаванската lonja* се говори толкова на бременски долнонемски, колкото и на испански. Познавам хора, които в Ню Йорк и Веракрус отлично са научили от тамошните многобройни бременци диалекта на родния си град. А пък няма още и триста години, откакто високонемският език е обявен за официален език. Основните закони на града — *Скрижали* и *Ново съгласие*[147] —

* — борса. *Ред.*

са написани на долнонемски и първите звуци, които се учи да произнася тукашното кърмаче, са на долнонемски. Рядко някое дете започва ва да говори на високонемски преди четвъртата или петата си година. Селяните от областта никога не го изучават и това принуждава съдилищата да провеждат съдебните заседания на долнонемски, а да ги протоколират на високонемски. Впрочем долносаксонското наречие се говори тук все още съвсем чисто и напълно се е запазило от онзи примес с високонемски форми, който изопачава хесенския и рейнския диалект. Северноховерският диалект има предимство пред бременския по отношение на отделни архаизми, но пък толкова повече страда от най-различни местни оттенъци; вестфалският се е изгубил в противно широкото произношение на дифтонгите, докато западно от Везер започва да преминава във фризки. Бременското наречие спокойно може да се смята за лишено от примеси по-нататъшно развитие на стария долносаксонски писмен език; народният език дори има още толкова усет, че непрекъснато променя високонемски думи по законите на прегласа на гласните на долносаксонското наречие и ги възприема — една способност, на която още могат да се радват само малко долносаксонски народни наречия. Езикът на «Райнике лисан»[148] се отличава от сегашния диалект само по по-пълните, сега контрахирани форми, докато корените на думите, с много малки изключения, все още са запазили своята жизненост. Затова и езиковедите постъпиха напълно правилно, когато сметнаха «Бременски речник» в лексикално отношение за средно аритметично на сегашния долносаксонски народен говор, и една граматика на бременския диалект, като се вземат под внимание наречията между Везер и Елба, би била много благодатна работа. Доста тукашни учени проявиха интерес към долнонемски и много желателно е някой от тях да се заеме с тази работа.

Написано от Ф. Енгелс през януари 1841 г.

Отпечатано без подпис във вестник «Morgenblatt für gebildete Leser», бр. 13, 14 15 и 16 от 15, 16, 18 и 19 януари 1841 г.

СТРАНСТВУВАНИЯ ИЗ ЛОМБАРДИЯ[149]

I

ПРЕЗ АЛПИТЕ!

Слава богу, напуснахме вече Базел! Такъв скучен град, пълен с рединготи и триъгълни шапки, филистери и патриции, както и методисти, в който няма нищо свежо и силно освен дърветата около керемиденочервената катедрала и багрите на «Страдания господни» на Холбайн, която може да се види тук в библиотеката сред другите картини; една такава дупка с всички грозотии на средновековието без неговите красоти не може да се хареса на една младежка душа, фантазията на която работи колкото си щеш във връзка с Швейцарските Алпи и Италия. Може би преходът от Германия в Швейцария, от мекото заобиколено с лозя баденско маркграфство в Базел е затова толкова обезсърчаващ, че след това впечатлението от Алпите да бъде още по-силно? Местността, през която току-що преминахме, също не е от най-хубавите. Отдясно — последните разклонения на Юра, наистина зелени и свежи, но без своеобразен характер, отляво — тесният Рейн, който сякаш също изпитва ужас от Базел, така бавно пълзи през долината, а оттатък Рейн — още едно късче от Германия. Постепенно се отдалечаваме от зелената река, пътят върви нагоре и се изкачваме на най-високия хребет на Юра, вклинил се между Аар и Рейн. Тук декорът изведнъж се променя. Пред нас се открива слънчева, весела долина — не, три, четири долини. Аар, Рьойс, Лимат, които се виждат на далечно разстояние, лъкатушат между хълмове и се сливат. Селца и градчета са накацали по техните брегове и в далечината, оттатък предните редици от възвишения, се издигат една зад друга планински вериги като пейките на огромен амфитеатър; през мъглата, която се стели около най-далечните зъбери, тук-таме блести сняг и над многобройните върхове се извисява Пилат, сякаш раздава право-

съдие, както някога юдейският прокуратор, който му е дал името си — това са Алпите!

Пътят бързо се спуска надолу и едва сега, с приближаването на Алпите, човек разбира, че е в Швейцария. Швейцарските носии и швейцарският архитектурен стил се появяват заедно с швейцарската природа. Езикът звучи по-хубаво, по-духовно от базелския диалект, на който охолството на патрицианския градски живот е придал някаква материална, тромава разтегнатост; лицата стават по-свободни, по-открити, по-живи, трикрилата шапка отстъпва място на кръглата, дългите, влачещи се отзад пешове на саката — на късото кадифено яке. Скоро градчето Бруг остава зад нас и продължавайки пътя си, пресичаме бързите, зелени реки. Зървайки бегло множество привлекателни, бързо изменящи се гледки напускаме Аар и Рьойс с Хабсбург, чиито развалини се взират надолу от един обрасъл с гори връх, и навлизаме в долината на Лимат, за да се движим по нея до Цюрих.

В Цюрих трябваше да остана един ден, а на път за обетованата земя на немската младеж един ден е вече доста продължителен престой. Какво можех да очаквам от Цюрих? Щеше ли да се възнагради това забавяне? Признавам си, че след септемврийската история, след победата на пфефиконските стражи на Цион[150] никога не можех да си представя Цюрих друг освен като втори Базел и с ужас си мислех за изгубения вече ден; от наивност за езерото изобщо вече и не мислех, още повече, че проливният дъжд, който накрая след дългото слънчево време ме връхлетя между Базел и Цюрих, ми обещаваше влажен ден. Но когато при събуждането си видях синьо сутрешно небе над облените в слънце планини, пъргаво скочих и се завтекох навън. Тръгнах да обикалям наслуки и стигнах до нещо като тераса, която беше заобиколена от парк и на върха обрасла със стари дървета. От надписа на една дървена табелка разбрах, че паркът е обществен, и аз бързо се изкачих горе. Тогава именно видях ширналото се пред мен езеро блестящо в утринната зора, с издигащата се над него ранна мъгла, плътно обградено от обраслите с гъсти гори планини, и в първия момент дори бях изумен — донякъде наивно, — че може да съществува така изненадващо красива местност. Един любезен цюрихчанин, когото заговорих, ми каза, че от върха на Ютлиберг се откривала такава красива гледка, че цюрихци нарекли своята планина малкия Риги — и не съвсем без основание. Погледнах след това към купена — той беше най-високият от веригата Албис, която се простира до югозападната страна на езерото и изобщо се извисява над останалите планини, които се виждаха. Попитах за пътя и без много да се бавя, поех нагоре. След час и половина изкачване бях вече горе. Сега тук езерото се простираше пред мене в цялата си дължина с цялото си пъстро преливане на зелени и сини багри, с града и безбройните къщи по неговите хъл-

мисти брегове, там — от другата страна на Албис — една долина със зелени пасбища, до които от планините се спускаше светлата дъбова и тъмната борова гора, едно зелено море с хълмисти талази, в което къщите стояха като кораби, а на южната част на хоризонта се простираше блестящата верига на глетчерите — от Юнгфрау до Септимер и Юлийските Алпи; а отгоре, от синьото небе, майското слънце изливаше сиянието на лъчите си върху празнично украсения свят, така че езеро, поле и планина блестяха едно от друго по-ярко и това великолепие нямаше край.

Уморен да съзерцавам, влязох в дъсчената къща, която се намираше на върха, и поисках да ми дадат нещо за пиене. Получих го — а заедно с него и книгата за гости. Известно е какво може да се прочете в такива книги; всеки филистер ги смята за място за увековечаване — в тях той може да остави на поколението своето напълно неизвестно име и една от своите най-тривиални мисли и колкото поограничен е човек, с толкова по-дълги забележки придружава името си. Търговците искат да докажат, че освен кафе, рибено масло и памук в техните сърца заема едно местенце и красивата природа, която е произвела всичко това, че дори и златото. Жените изливат в тях преливащите си емоции, студентите — своята веселост и страст към подигравки, а мъдри даскали издават на природата високопарно зрелостно свидетелство. «Великолепен Ютли, опасен съперник на Риги!» — така започваше един доктор на несвободните изкуства своите цицероновски апострофи. Раздразнен, обърнах страницата, без да чета всички тези немци, французи и англичани. Там намерих един сонет от Петрарка на италиански език*, който в превод звучи приблизително така:

Мечта издигна ме при мойта мила.
Оназ, която търсих безнадеждно;
Пред мен застана като ангел нежен
В сферата на третото светило.

Ръка ми даде тя и тъй ми рече:
«Нас тук съдбата няма да разлъчи;
Аз съм оназ, която те измъчи,
И чийто земен ден залезе вече.

Изпълват ме най-сладостни копнежи!
Теб само чакам и покрова земен,
От теб обичан, в света останал».

Защо заглъхна тъй гласът ѝ нежен?
Един звук само и — сразен блажено —
Щях вечно на небето да остана.[161]

---

* Sonetti di Petrarca, in morte, 261.

Записалият сонета се казваше Йоахим Трибони от Генуа и с този запис той беше станал и мой приятел. Защото колкото по-празни и безсмислени бяха останалите излияния, толкова по-релефно изпъкваше този сонет на техния фон, толкова повече ме завладяваше той. Който не може да почувствува нищо там, където природата се разкрива в цялото си великолепие, където дремещата в нея идея, ако не се пробужда, то все пак сънува златен сън, който не може да каже нищо друго освен: «Колко красива си ти, природо!», той няма право да си въобразява, че се издига над обикновената, плитка, невежествена маса. Обратно, при по-дълбоката душа тогава изплуват личните болки и страдания, но само за да се разтворят във великолепието на природата и да се превърнат в кротко примирение. И това примирение едва ли би могло да бъде изказано по-хубаво, отколкото в този сонет. Но имаше и едно друго обстоятелство, което ме сближаваше с този генуезец. Значи и преди мене някой беше вече донесъл на този връх своята любовна мъка; значи не стоях аз там сам със сърце, което преди месец само беше безкрайно щастливо, а сега разкъсано и изпепелено. И коя друга болка има повече право да се излее пред красивата природа от най-благородната, най-възвишената от всички лични страдания — страданието на любовта?

Огледах още веднъж зелените долини и след това се спуснах надолу по планината, за да обгърна по-пълно с поглед града. Той е разположен амфитеатрално около тесния отточен ръкав на езерото и оттук също се разкрива прелестна гледка със заобикалящите го села и вили. И улиците се отличават с хубави, предимно нови сгради. Че това състояние на града впрочем съществува от не много отдавна, научих от разговора си вечерта с един стар екскурзиант, който не можеше да сѐ начуди колко много се е разхубавил старият Цюрих от шест години насам и колко блясък е придало предишното правителство на външния представителен вид на републиката с построяването на обществените сгради. Сега, когато една известна партия не се насища да хвърля кал върху трупа на това правителство, може би заслужава да се спомене, че когато беше живо, то не само има безпримерната досега смелост да повика един *Щраус*, но и изпълни с чест останалите си правителствени задължения.

На другата сутрин продължихме на юг. Отначало пътят минаваше покрай цялата дължина на езерото до Рапершвил и Шмерикон — един чудесен път през градини, вили и живописно групирани, заобиколени с лозя села; от другата страна на езерото се издигаше дългият, тъмнозелен хребет на Албис с неговите пищни предпланини, а на юг, където планините се раздалечават — ослепителните зъбери на Гларнските Алпи. В средата на езерото е изплувал остров Уфнау, гробът на Улрих фон Хутен. Така са се сражавали за свободната идея и така

си почиват от битки и труд — на когото е отредено това! — плискани от зелените вълни на езерото, които се разбиват в гроба на героя като далечно дрънчене на оръжия и боен вик, охранявани от покрития със сняг вечно млад великан — Алпите! А после един Георг Хервег, който като представител на немската младеж идва на поклонение на този гроб и полага на него песните си, най-прекрасният израз на чувствата, които въодушевяват младото поколение — това е равностойно на статуи и паметници.

В Уцнах, за където пътят зави, след като напусна езерото, имаше събор и горният етаж на пощенската кола, който досега заемах само аз, се напълни с гости на събора, които постепенно започваха да чувствуват последиците от прекараната във веселба нощ и задрямаха, като ме оставиха на моите размисли. Сега ни пое чудно красива долина; меко заоблени хълмове, покрити със зелени поляни и увенчани с гори, ни обграждаха. Тук за пръв път видях отблизо своеобразно нюансираната зеленина на швейцарските гори, състоящи се от широколистни и иглолистни дървета, и не мога да опиша силното впечатление, което ми направи тя. Смесването, при което еднакво силно изпъкват светлите и тъмните тонове, придава и на еднообразните местности необикновено очарование и макар тъкмо тук съчетанието на планина и долина да не беше оригинално, все пак изненадваше фактът, че може да се срещне местност, цялата красота на която се крие в колорита. Но затова пък и тя беше толкова по-красива. Величественост и суровост на природата ми предстоеше да видя достатъчно до върха на алпийския хребет; но тази мекота и прелест видях отново едва на италианския склон.

Скоро обаче пак се озовах в подножието на по-висока планина, чиито върхове, макар и да се намираха под линията на снега, и сега, през май, бяха бели. Ту през тесни, ту през по-широки долини пътят вървеше покрай канала, който свързва Цюрихското езеро с Валенщедското. Скоро то блесна пред мен. Тук вече характерът на местността е съвсем различен от този на Цюрихското езеро; почти непристъпен лежи басейнът между стръмни скали, които се издигат направо от водата и оставят само един малък отвор при входа и изхода му. Един не много хубав параход взе пътниците от пощенската кола и скоро Везен, градчето, където се бяхме качили на парахода, изчезна зад притискащите се една в друга планини. Всички следи на човешка дейност останаха зад нас, самотно навлизаше параходът навътре в прекрасната девственост, все по-навътре в това тихо царство на природата; на ярката слънчева светлина блестяха зелените гребени на вълните, снежните купени на планините и бучащите водопади, които се спускаха тук-таме от тях, между сивобелия гранит на скалите понякога се показваше някое усмихнато зелено гористо дефиле,

някоя мъничка ливадка, а леката мараня, която се издигаше от езерото, се превръщаше в далечината на фона на планините в нежни, виолетови сенки. Това беше една от онези местности, които почти предизвикват човека да персонифицира природата, което намираме в народните предания, в които прорязаните с цепнатини скали с техните снежни върхове се уподобяват на лицата на старци с дълбоки бръчки и сребърни къдри, а от прозрачните води се показват на повърхността зелените коси на очарователни русалки. Постепенно надвесените стени малко се поодръпват и обрасли с гъсти храсталаци издатини се спуснаха навътре в езерото, през синята мараня блясна бяла ивица — това бяха къщите на Валенщед, разположен в дъното на езерото. Слязохме на брега и весело се отправихме за Кур, а над главите ни се беше надвесила скалистата верига, най-високите върхове на която се наричат Седемте курфюрста. Тези могъщи владетели така тържествено седяха там в своите вкаменени хермелинови мантии и с позлатените си от вечерното слънце снежни корони, сякаш са се събрали в Рьомера* във Франкфурт, за да избират император, невъзмутимн пред виковете и натискането в техните крака на народа на цялата Свещена римска империя[152], конституцията на която с течение на времето също така се вкамени, както тук нейните седем представители. Такива наименования в устата на народа са впрочем доказателство какви немци са от главата до петите швейцарците, колкото и да не искат те самите да признаят това. Аз може би понататък ще се върна на тази тема и ще я развия по-изчерпателно, затова засега я пропускам.

Все по-дълбоко навлизахме сега в скалните масиви, все по-редки ставаха местата, където човешката ръка е придала по-мек облик на дивата природа; като ластовиче гнездо беше увиснал на една отвесна скала замъкът на Сарган, докато при Рагац дърветата най-после бяха намерили достатъчно земя по камънаците, за да могат да го покрият с гъста гора. И тук на склона има замък, но разрушен, както впрочем проходите от една речна долина към друга са осеяни с доста такива следи от юмручното право. При Рагац долината се разстила надалеч, планините почтително се отдръпват назад пред мощния гений на младата река, която мощно си пробива път през гранитните великани при Готард и Шплюген и сега младежки гордо и смело шуми към своята велика съдба; това е Рейн, който сега отново поздравяваме. В широко русло той тържествено се носи по чакъл и пясък, но по разпръснатите надалеч камънаци човек разбира колко диво се бие той за себе си, когато му дотегне уютното удобство и скочи, жаден за разрушение.

---

* — кралския дом във Франкфурт на Майн. *Бълг. ред.*

Оттук нататък неговата долина образува път, който води към Кур и оттам — към Шплюгенския проход.

В Кур вече започва смесицата на езиците, която цари по целия най-висок хребет на Алпите; в станцията за смяна на пощенските коне се носеше смесен глъч на немски, романски и италиански на ломбардски диалект. За романския език, на който говорят планинците от Граубюнден, лингвистите изказват най-различни мнения и все пак върху него все още лежи тайнствена неяснота. По отношение на самостоятелността някои го отнасяха към главните романски езици, други намираха френски елементи в него, без да размислят откъде са могли да проникнат те в него. Щом веднъж искат да удостоят този говор с известно внимание, сравняването му със съседните диалекти е все пак нещо, което е най-близко до ума. Това обаче досега е пропускано. Доколкото можах да разузная от сведущи в езика хора при бързото преминаване, словообразуването в този говор е доста много сродно със съседния ломбардски диалект и има някои различия с него само в говоримия език. Всичко, което се е смятало за френско влияние, отново се среща южно от Алпите.

На другата сутрин продължихме пътя си от Кур нагоре по течението на Рейн, по една широка долина, заобиколена от непристъпни скали. След няколко часа от леката утринна мъгла изплува отвесен скат, увенчан с развалини от замък, и прегради пътя. С този скат долината пред нас беше като зазидана и ние можехме да се провираме напред само през едно тясно дефиле. Пред нас израсна тясна, бяла кула; това беше кулата на Тузис, или както казват ломбардците — Тозана, т. е. град на девойките. Той е разположен чудно красиво в една тясна котловина, обградена от отвесни скали, на най-недостъпната от които се намират развалините на Хоенретийския замък. Няма по-голяма откъснатост от тази, на която природата е осъдила това село, и все пак и тук хората са били по-силни от природата и сякаш напук на нея са прокарали широк войскови път точно през средата на Тузис и всеки ден оттук минават англичани, търговци и туристи. След Тузис започна всъщност и изкачването на алпийския пояс, който трябваше да изкатерим до вечерта. Изоставих колата и тръгнах, подкрепен с една чашка ветлинско вино, което тук е най-хубавото, по пътя. Такъв път няма никъде в света. Изсечен в надвесените скали, той се вие нагоре по дефилетата, които си е пробил Рейн. Огромните гранитни стени се спускат отвесно от двете страни на пътеката, до която на някои места не проникват дори обедните лъчи, а дълбоко долу по пропуканите камъни бучи и гърми буйната планинска река, изкоренявайки смърчове и търкаляйки скални блокове като някакъв разгневен титан, върху гърдите на когото някой бог е запокитил две планини. Тук, изглежда, са избягали послед-

ните вироглави планини, които не са искали да се подчинят на всеподчиняващото господство на хората и тук са се строили в редици да пазят своята свобода; заплашително и втренчено гледат те пътника и ти се струва, че чуваш гласовете им: «Ела тук, човече, изкачи се, ако се осмеляваш, на нашите глави и посей твоето семе в браздите на нашите чела; но горе чувството за твоето нищожество така ще те обземе, че ще ти се замае главата, почвата ще се изплъзне изпод краката ти и ти ще полетиш надолу от скала на скала, разбивайки се! Строй твоите пътища само между нас; всяка година нашият съюзник, Рейн, се спуска надолу, гневно надигайки вълни, и ще разрушава твоето творение!»

Никъде тази опозиция на природната сила срещу човешкия дух не е така огромна, би могло да се каже дори така осъзната, както тук. Ужасът, навяван от уединеността на пътя, и опасността, с която е било свързано някога преминаването през Алпите, са му дали и името Via mala*. Сега, разбира се, е друго. Духът и тук е победил природата и като свързваща лента се точи от скала към скала сигурният, удобен и почти неразрушим път, който е проходим по всяко време на годината. И все пак, когато човек погледне заплашително издигащите се скали, обзема го ужас; те сякаш замислят отмъщение и освобождение.

Но постепенно дефилето се разширява, бучащите бързеи започват да се срещат по-рядко, коритото на Рейн, който често си пробива път през тесни ждрела, измерващи се само с цолове, става по-широко, стръмните скали стават по-полегати и се отдръпват назад, разкрива се зелена долина и в средата на тази първа тераса на Шплюген се намира Андер — селище, което е известно на жителите на Граубюнден и Велтлин като курорт с минерална вода. Растителността тук е значително по-оскъдна, което още повече бие на очи, защото от Тузис дотук не можеше да се видят шумак и трева, а само ели бяха успели да се покатерят по стръмните чукари. И при все това толкова приятно е за окото, когато след всички тези сухи, сивокафяви гранитни стени най-после отново вижда долина със зелени ливади и покрити с шубраци скатове. Веднага след Андер започва изкачването по един стръмен склон, по който пътят се вие нагоре в хиляди серпентини. Предоставих ги на колата и се закатерих нагоре по скалисти сипеи, през храсталаци и гъсто преплетени ластари, дотам, където пътят, прехвърлил билото, се виеше от другата страна на планината. Там дълбоко под мен се простираше зелената долина с лъкатушещия през нея Рейн, громолът на който отново стигна до мен. Хвърлих още един поглед за поздрав надолу и след това продължих напред. Пътят отново

* — Злия път. *Ред.*

ме отведе в една котловина между две високи до небето, полегати скали — в най-откъснатото от света място. Облегнах се на каменния парапет и погледнах надолу към Рейн, който образуваше басейн под тъмната шума на дърветата. Спокойната, зелена повърхност, над която клоните се навеждаха и навсякъде образуваха зашумени потайни, скрити кътчета, покритите с мъх стени на скалите, тук-таме падащите слънчеви лъчи — във всичко това имаше някакво своеобразно вълшебство. Ромонът на успокоената река звучеше почти разбираемо като бъбренето на онези красиви девойки-лебеди, които летят далеч над планината и на уединено, потайно място смъкват лебедовите си пера, за да се окъпят в леденостудените вълни под зелените клони. А през това време бученето на бързеите се носи като разгневения глас на речния дух, който им се кара за тяхната непредпазливост, защото те знаят, че ще трябва да последват оня, който им открадне перата, а там долу вече пристига цяла пощенска кола, пълна с пътници, които гледат девойките, пък и изобщо не е прилично жени — дори те и да са романтични девойки-лебеди — да се къпят на открития друм. Но прекрасните вълшебнички се смеят на страхливия старец, защото знаят, че никой друг не може да ги види освен онзи, на когото се е открил приказният живот на природата, и че той нищо няма да им направи.

В планината ставаше все по-студено. След няколко изкачвания към обяд намерих първия сняг и изведнъж, разгорещен от бързото изкачване и ходене на жаркото слънце, ме лъхна доста студен въздух. Това беше температурата на втората тераса на този проход, на която се намира селото Шплюген — последното селище, където се говори немски, — сред високите планини, от зелените стени на които се подават тъмнокафявите мандри. В една, построена вече напълно в италиански стил, къща, която чак до най-горния етаж имаше само каменни подове и дебели каменни стени, обядвахме и след това продължихме нагоре по една почти отвесна скала. В едно гористо дефиле, между последните дървета, които видях от тази страна на Алпите, имаше една лавина — широка снежна река, която се беше смъкнала надолу по стръмните стени на върховете. Не след дълго време започнаха пустинните дефилета, в които планинските потоци гръмолят под здрава, сводеста покривка от сняг, и голите скали са покрити само тук-таме с мъх. Все по-дълбок, все по-нашироко се простираше снегът. На самия връх беше разчистено място за път, от двете страни на който снегът беше дълбок три, че и четири човешки боя. Издълбах с токовете си стъпала в снежната стена и се изкачих на върха. Там пред мен се разстилаше широка, снежнобяла долина, в средата на която стърчеше сив покрив — австрийската митница, първата сграда на италианската страна на Алпите. Прегледжането на вещите ни в тази

сграда, при което аз все пак благополучно скрих моя варинаски тютюн* от погледа на пазителите на границата, ми остави време да поразгледам наоколо си. От всички страни голи, сиви скали, чиито върхове бяха покрити със сняг, една долина, в която от сняг и само сняг не можеше да се види нито един стрък, да не казвам храст или дърво — накратко, страшна, захвърлена пустиня, над която се кръстосват италиански и немски ветрове и винаги се трупат сиви облаци — пущинак, по-зловещ от Сахара и по-прозаичен от Люнебургската степ, местност, където година след година девет месеца вали сняг и три месеца дъжд — това беше първото нещо, което можах да видя от Италия. Но сега бързо се движехме надолу, снегът изчезна и там, където едва вчера се беше стопила бялата зимна покривка, днес вече разцъфтяваха жълти и сини минзухари, тревата започваше отново да се раззеленява, отново се появиха храстите, след това дърветата, между които шуртяха белите водопади, а дълбоко долу в една долина, изпълнена с виолетови сенки, течеше пенливата Лиро, снежнобелият блясък на която проблясваше иззад тъмните кестенови алеи, въздухът ставаше все по-топъл и по-топъл, макар че слънцето се беше вече скрило зад планината, и в Кампо Долчино се озовахме, макар и още не в същинска Италия, все пак сред истински италианци. Жителите на селцето се трупаха около нашата кола и бърбореха на своя гърлен, носов ломбардски диалект за коне, кола и пътници; всички имаха истински романски лица с решително изражение и подчертани от гъсти, черни коса и брада. И продължихме бързо пътя си, надолу по течението на Лиро, сред ливади и гори, между безброй, огромни гранитни блокове, които кой знае кога са се изтърколили от алпийските върхове надолу и които много своеобразно изпъкват на фона на светлозелените ливади със заострените си черни зъбери и кантове. Редица чудно красиви, допрени до скалите села с техните тънки, снежнобели камбанарии на църквите, и особено Санта Мария ди Галиваджо, прелитаха пред погледите ни; най-после се открива долината; в единия край се извисява кулата на Чиавена, или на немски Клевен — един от главните градове на Ветлин. Чиавена е вече напълно италиански град с високи къщи и тесни улици, по които на всяка крачка се чуват избухванията на ломбардския темпераментен характер: fiocul d'opa putana, porco della Madonna** и т. н. Докато тук опустошавахме италианската вечеря и ветлинското вино, слънцето потъна зад Ретийските Алпи, една австрийска кола с италиански кондуктор и ескортиращ я карабинер ни взе и ние продължихме пътя си към езерото Комо. Пълна и светла луна светеше на тъмносиньото

* — Варинас (Баринас) — град във Венецуела. *Ред.*
* Италиански ругатни. *Ред.*

небе, по което тук-таме заблещукваше някоя звезда, след това пламна вечерната заря и позлати планинските върхове; спусна се великолепна южна нощ. Тъй пътувах през зелените лозя, които виеха ластарите си над шумата и в короните на черничевите дървета, топлото дихание на Италия ме облъхваше все по-нежно и по-нежно, вълшебството на една непозната досега, дълго бленувана природа ме изпълни със сладостен трепет и съзерцайвайки с духовния си поглед прелестите, които щяха да видят очите ми, блажено задрямах.

Написано от Ф. Енгелс през май 1841 г.

Отпечатано в списание »Athenäum», кн. 48 и 49; 2 и 11 декември 1841 г.

Подпис: Фридрих Освалд

ШЕЛИНГ ЗА ХЕГЕЛ[153]

Ако запитате сега тук, в Берлин, когото и да било, който има поне някаква представа за властта на духа над света, за арената, на която се води борба за господството над общественото мнение на Германия в политиката и религията, следователно за господството над самата Германия, той ще ви отговори, че тази арена се намира в университета, и то в аудитория № 6, където Шелинг изнася лекциите си по философия на откровението. Защото в момента всички отделни противоречия, които правят спорно това господство на Хегеловата философия, потъмняха, заличиха се и отстъпиха на заден план пред едната опозиция на Шелинг; всички онези нападатели, които стоят извън философията — Щал, Хенгстенберг, Неандър, — правят място на един борец, от когото се очаква, че ще победи непобедимия в собствената му област. А борбата е наистина доста своеобразна. Двама стари приятели от младини, другари по стая в Тюбингската духовна семинария, отново се срещат след четиридесет години като противници лице срещу лице; единият мъртъв от десет години, но по-жив от когато и да било в лицето на своите ученици; другият от три десетилетия, както казват последните, духовно мъртъв, а сега най-неочаквано претендиращ за пълен със сили живот и признание. Който е достатъчно «безпристрастен», та да се смята за еднакво чужд и на двамата, т. е. за не хегелианец — защото досега никой наистина не може да се обяви за привърженик на Шелинг след няколкото думи, казани от него, — следователно който има това много похвално предимство на «безпристрастността», той ще види в смъртната присъда срещу Хегел, произнесена с Шелинговата поява в Берлин, отмъщението на бого-

вете за смъртната присъда срещу Шелинг, която Хегел на времето си оповести.

Една значителна, пъстра аудитория се беше събрала, за да бъде свидетел на тази борба. Начело са нотабилите на университета, корифеите на науката, мъже, всеки от които е създал някакво своеобразно течение, за тях са запазени най-близките до катедрата места, а зад тях, насядали най-безразборно, както се е случило — представители на всички обществени положения, нации и вероизповедания. Сред самоуверената младеж тук-таме седи някой белобрад щабен офицер, а до него, явно съвсем непринудено, доброволец, който в друго общество няма да знае къде да се дене от почтителност към по-висшето началство. Стари доктори и духовници, матрикулът на които скоро ще празнува своя юбилей, чувствуват отново да се появява в тях отдавна забравеният студентски дух и те отиват да четат лекции. Евреи и мюсюлмани искат да видят как стои работата с християнското откровение; чува се смесен говор на немски, френски, английски, унгарски, полски, руски, новогръцки и турски — ето прозвучава сигналът за тишина и Шелинг се качва на катедрата.

Среден на ръст човек, с бяла коса и светлосини, засмени очи, изразът на които е по-скоро жив, отколкото импониращ, и в съчетание с известна embonpoint* може да бъде взет по-скоро за добродушен баща на семейство, отколкото за гениален мислител, остър, но силен глас, швабско-баварски диалект с постоянно «eppes» вместо «etwas»** — такъв е външният облик на Шелинг.

Аз ще пропусна съдържанието на първите му лекции[154], за да премина направо към изказванията му за Хегел, като си запазвам само правото да добавя необходимото за разясняването им. Предавам тези изказвания, както съм ги записал на самата лекция.

« Философията на тъждеството, както съм я изложил, беше само една страна на цялата философия, а именно — негативната. Това негативно или трябваше да се допълни с излагането на позитивното, или поглъщайки позитивното съдържание на предишните философски системи, самото то да се настани като позитивното и да се обяви за абсолютната философия. Над съдбата на човека също витае някакъв разум, който го кара да упорствува в едностранчивостта, докато той изчерпи всичките ѝ възможности. Така Хегел беше, който прокламира негативната философия като абсолютна. — Споменавам името на господин Хегел за пръв път. Тъй както се изказах вече свободно за Кант и Фихте, които бяха мои учители, така ще направя същото и за Хегел, макар че тъкмо това не ми доставя никаква радост. Но заради откровеността, която ви обещах, господа, ще направя това. Нека не ви се струва, че се страхувам от нещо си, че има пунктове, по които не бих могъл да се изкажа свободно. Спомням си времето, когато Хегел беше мой слушател, мой другар в живота, и трябва да ви кажа, че докато философията на тъждеството беше схващана общо взето по-

* — снажност. *Ред.*
** — «нещо». *Ред.*

върхностно и плоско, Хегел беше, който спаси нейната основна мисъл за бъдещето и непрекъснато до последния момент я признаваше, както ми доказаха това преди всичко неговите «Лекции по история на философията»[155]. Той, намерил вече разработен богат материал, се придържаше главно към метода, докато ние, другите, отстоявахме предимно съдържанието. Аз самият, незадоволен от получените негативни резултати, бих приел с готовност всяко задоволяващо решение, дори от чужда ръка.

Впрочем тук става дума за това, дали мястото, което Хегел заема в историята на философията, мястото, което трябва да му бъде отредено между великите мислители, е тъкмо това, че той се опита да издигне философията на тъждеството до абсолютната, до последната философия, което, разбира се, можеше да стане само със значителни изменения; и аз възнамерявам да докажа това въз основа на неговите собствени, достъпни за целия свят съчинения. Ако някой каже, че тъкмо в това се крие упрекът срещу Хегел, аз ще му отговоря, че Хегел направи онова, което се намираше непосредствено до него. Философията на тъждеството трябваше да се бори със самата себе си, да излезе извън собствените си рамки, докато не съществуваше още онази наука за позитивното, която се разпростря и върху съществуването. Затова в този си стремеж Хегел трябваше да изведе философията на тъждеството извън нейните рамки, извън потенцията на битието, чистата възможност на битието, и да подчини съществуването на нея.

«Хегел, който се издигна заедно с Шелинг до признаването на абсолютното, се отдели от него, тъй като той твърдеше, че това абсолютно не е предпоставено в интелектуалното съзерцание, а е намерено по научен път.» Тези думи представляват текста, върху който ще ви говоря сега. — В основата на горния пасаж е залегнало мнението, че философията на тъждеството имала за резултат абсолютното не само по същество, но и по съществуване; а тъй като изходната точка на философията на тъждеството е индиферентността на субект и обект, то и тяхното съществуване се приема като доказано чрез интелектуалното съзерцание. По този начин Хегел съвсем безхитростно смята, че аз съм искал да докажа с помощта на интелектуалното съзерцание *съществуването, битието* на тази индиферентност и ме упреква, че доказателството ми е незадоволително. Че не съм искал да доказвам това, показва толкова често изказвания от мен протест, че философията на тъждеството не е система на съществуването, а що се отнася до интелектуалното съзерцание, това определение изобщо не се среща в онова изложение на философията на тъждеството, което признавам за единствено научното от по-ранния период. Това изложение се намира там, където никой не го търси, именно в «Zeitschrift für spekulative Physik», втора книга на втория том. То се среща, разбира се, май и другаде и е част от наследството на Фихте. Фихте, с когото не исках да скъсвам направо, стигна с помощта на интелектуалното съзерцание до своето непосредствено съзнание — до «Аз»; аз се присъединих към това, за да стигна по този начин до индиферентността. Тъй като сега «Аз» в интелектуалното съзерцание не се разглежда вече субективно, то влиза в сферата на мисълта и по такъв начин не е вече непосредствено достоверно съществуващо. Следователно самото интелектуално съзерцание не би могло да докаже дори съществуването на «Аз»; и ако Фихте го употребява за тази цел, аз все пак не мога да се позовавам на това съзерцание, та изхождайки от него, да докажа нагледно съществуването на абсолютното. Тъй че Хегел можеше да ме упреква не в незадоволителност на едно доказателство, което никога не съм искал да привеждам, а само в това, че недостатъчно изрично съм казал, че мен изобщо не ме занимава въпросът за съществуването. Защото когато Хегел иска доказателство за битието на безкрайната потенция, той излиза извън рамките на разума; ако я имаше безкрайната потенция, философията не би била свободна от битието; и тук всъщност трябва да се постави въпросът, може ли да

се мисли prius* на съществуването? Хегел отговаря отрицателно, защото той започва своята логика с битието и веднага преминава към една екзистенциална система. Ние обаче отговаряме положително, започвайки с чистата потенция на битието като съществуваща само в мисленето. Хегел, който говори толкова много за иманентността, е все пак иманентен само в *не* иманентното мислене, защото битието е това неиманентно. Да се оттеглиш в чистото мислене, това значи да се оттеглиш особено от цялото битие извън мисленето. Твърдението на Хегел, че съществуването на абсолютното било доказано в логиката, има още и този недостатък, че по този начин имаме безконечното два пъти — в края на логиката и след това още един път в края на целия процес. Изобщо човек не разбира защо логиката в «Енциклопедия»[125] предхожда останалото, вместо животворно да пронизва целия цикъл.»

Така каза Шелинг. До голяма степен и доколкото ми беше възможно, приведох собствените му думи и смело мога да заявя, че той не би могъл да откаже да се подпише под тези извадки. Като допълнение ще прибавя от предишните лекции, че той разглежда нещата откъм две страни, отделя quid от quod**, същността и понятието за съществуването; първото препраща към чистата наука за разума, или негативната философия, второто — към една наука с емпирични елементи, която тепърва трябва да се създаде — позитивната философия[142]. За последната не се е чувало още нищо, първата се появи преди четиридесет години в незадоволителна редакция, от която се отказа самият Шелинг, и сега той я развива в истинския ѝ, адекватен израз. Нейната основа е разумът, чистата потенция на познанието, непосредствено съдържание на която е чистата потенция на битието, безкрайната възможност на битието. Необходимият трети елемент за това е потенцията *над* битието, която не може вече да се самоотчуждава, и тази потенция е абсолютното, духът, онова, което е свободно от необходимостта да преминава в битието и се намира във вечна свобода по отношение на битието. Абсолютното може да бъде наречено също «орфическо»*** единство на тези потенции, като онова, извън което не съществува нищо. Щом тези потенции влязат в противоречие помежду си, тази тяхна изключителност е крайността.

Смятам, че тези няколко тези са достатъчни да се разбере предидущото и да се изяснят основните характерни черти на новошелингианството, доколкото те могат да бъдат посочени тук и засега. На мен сега ми остава още да направя оттук изводите, премълчавани от Шелинг навярно преднамерено, и да изляза в защита на великия покойник.

Ако освободим Шелинговата смъртна присъда над Хегеловата

---

* — първичността. *Ред.*

** — quid и quod—латински местоимения: нещо. В схоластичната философия quid се отнасяло за понятието същност, а quod — за понятието съществуване. *Ред.*

*** — съответствуващо на култа на Орфей, мистично. *Ред.*

система от канцеларския език, получава се следното: Хегел всъщност изобщо не е имал собствена система, а едва-едва е поддържал живота си с отпадъците от моите мисли; докато аз се занимавах с partie brillante*, позитивната философия, той тънеше в блаженство в partie honteuse**, негативната, и се нагърби, тъй като аз нямах време за това, с нейното усъвършенствуване и разработване, чувствувайки се безкрайно щастлив, че аз още и му поверих това. Ще го укорите ли заради това? «Той направи онова, което се намираше непосредствено до него.» Все пак той има «място между великите мислители», защото «беше единственият, който призна основната мисъл на философията на тъждеството, докато всички други я схващаха плоско и повърхностно». Но въпреки това той се нареди лошо, защото искаше да превърне половината философия в цяла.

Разказват една известна фраза, излязла уж от устата на Хегел, но като се имат предвид горните изказвания, тя без съмнение принадлежи на Шелинг: «Само един мой ученик ме разбра, но и той за съжаление ме разбра погрешно.»

Но да говорим сериозно; могат ли да се пишат такива хули на надгробния камък на Хегел и ние, които дължим на него много повече, отколкото той е дължал на Шелинг, да не се осмелим да защитим честта на мъртвия, па макар и неговият противник да е толкова страшен? А все пак това са хули, каквото и да казва Шелинг, колкото и формата привидно да е толкова научна. О, ако бъде поискано, аз бих могъл да представя господин фон Шелинг и всеки друг «по чисто научен начин» така лошо, че той сигурно би разбрал предимствата на «научния метод». Но защо ми е нужно това? И без друго би било фриволно, ако аз младежът, бих взел да поучавам един старец, а още повече Шелинг, който, колкото и решително да се е отрекъл от свободата, все пак си остава откривател на абсолютното и името на когото, щом той се явява като предшественик на Хегел, се споменава от всички ни само с най-дълбоко страхопочитание. Но Шелинг, приемникът на Хегел, може да претендира само за известен пиетет, а от мен наймалко може да иска спокойствие и равнодушие; защото аз се застъпвам за един покойник, а на борещия се все пак подхожда известна страст; който изтегля шпагата си хладнокръвно, рядко е много въодушевен от делото, за което се сражава.

Трябва да кажа, че тукашната проява на Шелинг и по-специално тези оскърбления срещу Хегел не оставят вече съмнение в това, което досега не искахме да вярваме, а именно, че портретът, нарисуван в предговора към известната най-нова брошура на Ридел[156], е сходен на

* — благородната част. *Ред.*
** — неблагородната част. *Ред.*

оригинала. Ако похватът цялото развитие на философията в нашия век — Хегел, Ганс, Фойербах, Щраус, Руге и «Deutsche Jahrbücher» — да се обяви най-напред за зависимо от него и след това не само да бъде отречено, не, а с една банална фраза, която трябва да постави само *него* в по-добра светлина, да бъде представено като някакъв лукс, който духът си позволява със самия себе си, като някакво куриозно недоразумение, като низ от безполезни заблуждения, — ако това не надминава всичко, в което Шелинг е упрекнат в споменатата брошура, тогава аз нямам и най-малка представа какво във взаимните отношения е нравственост. Разбира се, може би е било трудно за Шелинг да намери някакъв среден път, който да не компрометира нито него, нито Хегел, и егоизмът, който го е подтикнал да пожертвува приятеля си, за да се задържи той самият, би бил извинителен. Но все пак прекалено е донякъде, когато Шелинг иска от века да зачеркне четиридесет години, изпълнени с усилия и работа, четиридесет години на мислене, на жертвуване на най-скъпи интереси и на най-свети традиции като прахосано време, като погрешно течение, само и само той да не се окаже излишен човек през тези четиридесет години. Звучи повече от ирония, когато той отрежда на Хегел място между великите мислители тъкмо с това, че по същество го зачерква от техния списък, че го третира като свое творение, като свой прислужник. И в края на краищата не изглежда ли донякъде като скъперничество на мисълта, като дребнава — ама как се нарича тази известна страст, която кара човека да позеленява?, — когато Шелинг рекламира всичко, което признава у Хегел, като своя собственост, дори като плът от своята плът. Все пак би било странно, ако старата Шелингова истина можеше да се задържи само в лошата Хегелова форма и тогава упрекът за мъглявия начин на изразяване, който Шелинг отправи завчера срещу нападания от него, неизбежно би рекуширал в самия него, което той, разбира се, според общото мнение и сега вече прави, въпреки обещаната яснота. Който се впуска в такива периоди, както Шелинг прави това непрекъснато, който употребява изрази като quidditativ* и quodditativ**, орфическо единство и т. н., а дори и те така не му стигат, та всяка минута е принуден да прибягва до помощта на латински и гръцки фрази и думи, той се лишава все пак от правото да ругае стила на Хегел.

Впрочем Шелинг трябва да се съжалява най-вече за нещастните недоразумения относно съществуването. Добрият, наивен Хегел със своята вяра в съществуването на философски резултати, в правото на разума да навлиза в съществуването, да господствува над битието!

* — отнасящ се до понятието същност. *Ред.*
** — отнасящ се до понятието съществуване. *Ред.*

Но пък странно би било, ако той, който все пак така старателно е изучавал Шелинг и дълго време лично е общувал с него, ако и всички други, които са се опитвали да проникнат във философията на тъждеството, изобщо нищо не са забелязали от главното, а именно, че всичко това са само измислици, които са съществували само в главата на Шелинг и изобщо не са имали никакви претенции да имат някакво влияние върху външния свят. Все пак това би трябвало да е написано някъде и някой положително би го намерил. И наистина човек се изкушава да се съмнява дали това са били от самото начало възгледите на Шелинг, или е по-късна добавка.

А новата редакция на философията на тъждеството? Кант освободи разумното мислене от пространство и време, Шелинг ни отнема и съществуването. Тогава какво ни остава още? Тук не е мястото да доказвам в противовес на него, че съществуването спада наистина към мисленето, че битието е иманентно на духа и че основният принцип на цялата съвременна философия — cogito, ergo sum* — не може така урбулешката да бъде съборен. Но нека ми бъде позволено да запитам дали една потенция, която самата няма битие, може да поражда битие, дали една потенция, която вече не може да бъде отчуждена, е още потенция и дали трихотомията на потенциите не отговаря по един странен начин на произхождащата от Хегеловата «Енциклопедия триединност на идея, природа и дух?

И какво следва от всичко това за философията на откровението? Тя, разбира се, спада към позитивната философия, към емпиричната страна. Шелинг няма друг изход освен да приеме факта на едно откровение, който той ще обоснове може би по някакъв начин — само не чрез разума, защото си е затворил вратата за него. Хегел направи това все пак малко трудничко — или Шелинг има може би в джоба си други средства да си помогне? Тъй че всъщност тази философия може да бъде наречена съвсем правилно емпирична, нейната теология — позитивна, а нейната юриспруденция ще бъде навярно историческа. Това би било, разбира се, нещо като поражение, защото ние знаехме всичко това още преди Шелинг да дойде в Берлин.

Нашата задача ще бъде да проследим неговия ход на мисли и да защитим гроба на великия учител от ругатни. Ние не се плашим от борбата. На нас не може да ни се случи нищо по-желателно от това, да бъдем известно време ecclesia pressa**. Тук умовете се разделят. Което е истинско, оцелява в огъня, което е неистинско, с удоволствие ще забелязваме отсъствието му в нашите редици. Противниците трябва да признаят пред нас, че никога младежта не се е стичала така

* мисля, следователно съществувам. Декарт. «Принципи на философията». *Ред.*

** — гонената църква. *Ред*

многобройно към нашите знамена, никога мисълта, която ни владее, не се е разгръщала така богато, никога не е имало на наша страна толкова много смели, убедени и талантливи хора, както сега. Тъй че ние спокойно ще се възправим срещу новия враг; в края на краищата ще се намери все пак някой сред нас, който ще докаже, че мечът на ентусиазма е също така добър, както и мечът на гения.

А *Шелинг* нека види дали ще успее да събере някаква школа. Мнозина се присъединяват сега към него само защото те, както и той, са против Хегел и с благодарност приемат всеки, който го напада, бил той Лео или Шубарт. А за тях, смятам аз, Шелинг е прекалено добър. Но дали той ще има освен това и привърженици, ще покаже бъдещето. Аз още не вярвам в това, макар че някои от неговите слушатели отбелязват напредък и стигнаха вече до *индиферентността*.

Написано от Ф. Енгелс през втората половина на ноември 1841 г.

Отпечатано в списание «Telegraph für Deutschland», кн. 207 и 208; декември 1841 г.

Подпис: Фридрих Освалд

Schelling

und die

Offenbarung.

Kritik

des neuesten Reaktionsversuchs

gegen die

freie Philosophie.

Leipzig,
Robert Binder.
1842.

Титулната страница на брошурата
«Шелинг и откровението»

ШЕЛИНГ И ОТКРОВЕНИЕТО

КРИТИКА НА НАЙ-НОВОТО ПОКУШЕНИЕ НА РЕАКЦИЯТА СРЕЩУ СВОБОДНАТА ФИЛОСОФИЯ

От едно десетилетие по планините на Южна Германия бе надвиснал буреносен облак, който все по-заплашително и по-мрачно се сгъстяваше за северногерманската философия. Шелинг отново се появи в Мюнхен. Чуваше се, че неговата нова система скоро ще бъде завършена и ще се противопостави на надмощието на Хегеловата школа. Той самият решително се изказа против това течение и когато всички аргументи трябваше да отстъпят пред побеждаващата сила на това учение, на другите противници на същото все още оставаше опората да сочат Шелинг като човека, който в последна сметка ще го унищожи.

Затова учениците на Хегел можеха само да желаят това, когато преди половин година Шелинг пристигна в Берлин и обеща да предаде своята сега вече завършена система за обществена преценка. Тъй че човек можеше да се надява, че най-после няма вече да бъде принуден да слуша скучни, празни приказки за него, великия непознат, и ще види веднъж какво представлява всъщност тази система. И без друго при боевия дух, с който винаги се е отличавала Хегеловата школа, при самоувереността, която тя имаше, този случай беше за нея само добре дошъл, за да премери сили с един прочут противник. Та нали Ганс, Михелет и «Athenäum» отдавна бяха извикали Шелинг на борба, а «Deutsche Jahrbücher» — неговите по-млади ученици.

И тъй буреносният облак се зададе и се разрази с гръмотевици и мълнии, които, посипали се от катедрата на Шелинг, започнаха да възбуждат цял Берлин. Сега гърмът е затихнал, мълнията вече не святка; улучи ли тя целта си, обхваната ли е в пламъци постройката на Хегеловата система, този горд палат на мисълта, спускат ли се

хегелианците да спасяват онова, което още може да бъде спасено? Досега още никой не е видял такова нещо.

А пък от Шелинг бяха очаквали всичко. Не бяха ли паднали на колене «позитивните»[142], не се ли вайкаха за голямата суша на земята господня и не умоляваха ли дъждоносния облак, който се беше надвесил далеч на хоризонта, да се приближи насам? Не беше ли точно така, както някога в Израел, когато са заклинали Илия да прогони някогашните Ваалови свещеници*? И когато сега той, великият заклинател на бесовете, дойде, как секна изведнъж цялото това гръмко, безсрамно доносничество, цялото това диво вилнеене и крещене само и само да не бъде пропусната нито дума от новото откровение! Как скромно се отдръпнаха тези храбри герои от «Evangelische » и «Allgemeine Berliner Kirchenzeitung»**, от «Literarischer Anzeiger», от Фихтевото списание[157], за да направят място на свети Георги, който щеше да срази страшния дракон на хегелианщината, дихането на който беше пламък на безбожието и дим на помрачението! Не настъпи ли такава тишина в страната, сякаш светият дух щеше да слезе, сякаш самият господ искаше да говори от облаците?

И когато този философски месия се качи на своя дървен, много лошо тапициран трон в «Auditorium maximum***, когато обеща дела на вярата и чудеса на откровението, какъв ликуващ вик се понесе към него от бойния стан на «позитивните»! Как всички уста славословеха него, на когото «християните» бяха възлагали надеждите си! Не казваха ли, че смелият витяз сам като Роланд ще тръгне за неприятелската област, ще забие знамето си в сърцето на вражеската земя, ще хвърли във въздуха най-вътрешната крепост на нечистивостта, тази никога неовладявана твърдина на идеята, та враговете, останали без база, без център, да не могат да намерят нито съвет, нито сигурни местенца в собствената си страна? Не се ли оповестяваше вече очакваното към Великден 1842 г. разгромяване на хегелианството, смъртта на всички атеисти и нехристияни?

Всичко стана другояче. Хегеловата философия продължава да живее, както преди, на катедрата, в литературата, сред младежта; тя знае, че всички сражения, водени досега срещу нея, не можаха нищо да ѝ сторят, и тя спокойно продължава хода на собственото си вътрешно развитие. Нейното влияние върху нацията, както вече доказват увеличилият се бяс и засилилата се дейност на противниците, бързо нараства, а Шелинг не задоволи почти всичките си слушатели.

Тези са фактите, срещу които е невъзможно дори за малцината привърженици на новошелингианската мъдрост да възразят нещо

* Библия. Стар завет. Трета книга на царствата, глава 18. *Ред.*

** — «Berliner Allgemeine Kirchenzeitung» *Ред.*

*** — Най-голямата аудитория. *Ред.*

що-годе състоятелно. Когато забелязаха, че създадените по отношение на Шелинг предубеждения прекалено много се потвърдиха, отначало се позамислиха как да съчетаят пиетета към стария учител на науката с онова открито, решително отбиване на неговите претенции, което беше техен дълг към Хегел. Впрочем скоро той, Шелинг, ни направи услугата да ни избави от тази дилема, като се изказа за Хегел по такъв начин, които ни освободи от каквото и да било съобразяване с този мним приемник и победител на Хегел. Затова и не ще могат да ми се сърдят, ако в моята оценка следвам демократически принцип и без оглед на лицето се огранича само върху този въпрос и неговата история.

Когато в 1831 г. Хегел, умирайки, завеща на учениците си своята система, те бяха още сравнително малко на брой. Системата съществуваше само в онази наистина строга и неподвижна, но и солидна форма, която оттогава насам толкова много порицават, но която не беше нищо друго освен само една необходимост. Самият Хегел, с гордата вяра в силата на идеята, беше направил малко за популяризирането на своето учение. Съчиненията, които беше публикувал, почти всички бяха написани на строго научен, че дори и почти чепат стил, и можеха да разчитат, както и «Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik», където неговите ученици пишеха по същия начин, само на незначителна, и то пристрастена към него публика от учени. Езикът нямаше защо да се срамува от получените в борбата с мисълта ръбци. Касаеше се на първо време решително да се отхвърли всичко, съобразено с представите, всичко фантастично, всичко, свързано с чувството, и чистата мисъл да се схване в нейното самосъздаване. Спечелеше ли се първо тази сигурна оперативна база, човек можеше спокойно да очаква една по-късна реакция на изключените елементи и дори да се спусне в нефилософското съзнание, тъй като гърбът щеше да бъде прикрит. Въздействието на Хегеловите лекции остана винаги ограничено върху малък кръг и колкото и значително да беше то тогава, все пак то можеше да даде своите плодове едва през следващите години.

Но едва след смъртта на Хегел неговата философия започна истинския си живот. Издаването на пълното събрание на неговите съчинения[158], особено на лекциите му, оказа безкрайно голямо въздействие. Нови врати се отвориха към онова скрито, чудно съкровище, което лежеше в потайните недра на планината и великолепието на което досега беше сияло само за малцина. Малък беше броят на онези, които имаха смелостта на своя отговорност да навлязът в този лабиринт от ходове; сега имаше прав, удобен път, по който можеше да се стигне до тази приказна скъпоценност. Същевременно в устата на Хегеловите ученици това учение получи по-човешка, по-нагледна форма, опозицията от страна на самата философия ставаше все по-слаба и

по-незначителна и постепенно само теологическата и юридическата рутина се чуваха да се оплакват още от дързостта, с която един некомпетентен човек се пъха в тяхната специалност. Младежта овладяваше предложените ѝ нови неща толкова по-жадно, защото междувременно в самата школа беше отбелязан напредък, който подтикваше към извънредно важни дискусии, отнасящи се до жизнените въпроси както на науката, така и на практиката.

Преградите, с които самият Хегел беше заприщил мощния, младежки кипящ поток от изводи на своето учение, бяха обусловени отчасти от неговото време, отчасти от неговата личност. Системата беше завършена в основните ѝ линии преди 1810 г., мирогледът на Хегел се беше оформил окончателно към 1820 година. Неговите политически възгледи, неговото учение за държавата, развито с оглед на Англия, явно носят отпечатъка на периода на Реставрацията[41], както впрочем на него не му стана ясна и Юлската революция с нейната световноисторическа необходимост. Тъй че той самият потвърди верността на собствения си афоризъм, че всяка философия е само мисловното съдържание на своето време. От друга страна, неговите лични мнения бяха наистина избистрени благодарение на системата, но не без да повлияят върху изводите на същата. Така например философията на религията и философията на правото щяха да бъдат безусловно съвсем други, ако той повече се беше абстрахирал от позитивните елементи, от които беше проникнат по силата на образованието на своето време, и в замяна на това беше развивал идеите си, изхождайки от чистата мисъл. До това се свеждат всички непоследователности, всички противоречия у Хегел. Всичко, което във философията на религията е прекалено ортодоксално, в държавното право — прекалено псевдоисторическо, трябва да се разглежда от това гледище. Принципите са винаги независими и свободомислещи, изводите — това никой няма да отрече — тук-там сдържани, че и нелиберални. Тук сега се появиха част от неговите ученици, придържаха се към принципите и отхвърляха изводите, когато те не можеха да се оправдаят. Сформираше се лявата група, Руге основа за нея в лицето на «Hallische Jahrbücher» орган и моментално беше обявено за падането на властта на позитивното. Но още не се осмеляваха открито да изкажат всички изводи. Смятаха, че дори след Щраус още се намират в християнството, да, хвалеха се пред евреите с тази християнщина; на самите тях не им бяха още достатъчно ясни такива въпроси като например въпросите за личността на бога и за индивидуалното безсмъртие, за да могат да произнесат безапелационната си присъда; дори когато видяха, че предстои да бъдат направени тези неизбежни изводи, започнаха да се съмняват дали новото учение не трябва да остане езотерична собственост на школата и тайна за на-

цията. Тогава Лео излезе с «Хегелингите»[48] и с това съчинение направи най-голямата услуга на своите противници; то, както и изобщо всичко, което целеше унищожаването на това течение, се обърна в негова полза и най-ясно му показа, че то върви ръка за ръка със световния дух. Лео помогна на хегелингите да си създадат ясна представа за самите себе си, отново събуди у тях гордата смелост, която съпътствува истината до нейните най-крайни изводи и ги изказва ясно и разбираемо, а после да става, каквото ще. Забавно е да се четат сега появилите се тогава защити срещу Лео, как бедните хегелинги се мятат като риби на сухо, как се бранят срещу изводите на Лео и правят най-различни уговорки. Сега на никого от тях и през ум не му минава да опровергава точките в обвинителния акт на Лео. Толкова много се повиши дързостта им за три години. «Същност на християнството» на Фойербах, «Догматика» на Щраус[159] и «Deutsche Jahrbücher» показват резултатите, до които доведе доносничеството на Лео; дори и «Тръбата на страшния съд»[160] доказва изводите, до които се стигна още у Хегел. Тази книга затова е и толкова важна за позицията на Хегел, защото показва колко често у него независимият, смел мислител е побеждавал изпитващия хиляди влияния професор. Тя е реабилитация на личността на човека, от когото се искаше да надскочи своето време не само там, където беше гениален, но и там, където не беше такъв. Тук е доказателството, че той направи и това.

Тъй че «хегелингската банда» не скрива вече, че тя повече не може и не иска да гледа на християнството като на свой предел. Всички основни принципи на християнството, че дори и на онова, което досега наричаха изобщо религия, рухнаха пред неумолимата критика на разума; абсолютната идея претендира да бъде основателка на нова ера. Великият преврат, на който френските философи от миналия век бяха само предшественици, завърши, осъществи своето самосъздаване в царството на мисълта. Философията на протестантизма, започнала от Декарт, завърши развитието си; настъпи ново време и найсвещен дълг на всички, които следват саморазвитието на духа, е да доведат до съзнанието на нацията и да въздигнат в жизнен принцип на Германия този грандиозен резултат.

Докато се извършваше това вътрешно развитие на Хегеловата философия, нейното външно положение също се измени. Министър Алтенщайн, с посредничеството на когото на новото учение беше приготвена люлка в Прусия, умря; заедно с последвалите промени не само престанаха да покровителствуват по какъвто и да било начин новото учение, но и се стремяха да го изключат от държавата. Тази беше последицата от по-силно изтъкнатите принципи както от страна на държавата, така и от страна на философията; както последната не се страхуваше да каже необходимото, така и напълно естествено беше,

че държавата по-определено направи своите изводи. Прусия е християнско-монархическа държава и нейното световноисторическо положение ѝ дава право нейните принципи да бъдат признати за фактически валидни. Човек може да ги споделя или да не ги споделя, достатъчно е, че те съществуват, а Прусия е достатъчно силна, за да може, когато е необходимо, да ги отстоява. При това Хегеловата философия няма никакво основание да се оплаква от туй. Нейното предишно положение хвърляше фалшив блясък върху нея и беше привлякло към нея привидно множество последователи, на които не можеше да се разчита по време на борбата. Нейните фалшиви приятели — егоистите, повърхностните, половинчатите, несвободните хора — сега благополучно се отдръпнаха и сега тя знае на какво може да се надява и на кого може да разчита. При това тя може само да се радва, ако противоречията се изострят, тъй като все пак нейната крайна победа е сигурна. Тъй че напълно естествено беше, че като противовес на господстващите дотогава тенденции бяха повикани хора от противоположното течение; борбата против тази философия отново се подкладе и когато историко-позитивната фракция пак набра известна смелост, повикан беше Шелинг в Берлин, за да нанесе последния удар в този спор и да обяви Хегеловото учение извън закона в собствената му философска област.

Неговото появяване в Берлин трябваше да предизвика общо напрежение. Той вече беше изиграл такава значителна роля в историята на най-новата философия. Въпреки всички изхождащи от него внушения все пак той никога не беше дал завършена система и все отлагаше сумирането на резултатите от научните си занимания, докато найпосле сега обеща този велик отчет за цялата си житейска дейност. Той и наистина се беше заел да осъществи примирението на вяра и знание, на философия и откровение и още много други неща обеща той в първата си лекция[154]. Друг важен момент, който събуди повишен интерес към него, беше отношението му към онзи, когото беше дошъл да победи. Приятели и другари по стая още в университета, двамата мъже са били след това толкова интимни приятели в Йена, че и до ден днешен остава нерешено какво влияние са си оказвали един на друг. Сигурно е само това, че именно Хегел е помогнал на Шелинг да осъзнае колко далеч вече е излязъл той извън рамките на Фихте, без сам да знае това*. Но след като се разделят, техните пъти-

* Ако Шелинг наистина притежава онази «прямота и откровеност», с която се хвали, ако той смята, че твърденията му за Хегел са наистина искрени и има основания за това, нека го докаже, като издаде преписката си с Хегел, която той, както казват, притежавал или публикуването на която все пак зависи само от него. Но тук е уязвимото място на Шелинг. Тъй че ако той иска да вярват на неговата правдивост, нека излезе с това доказателство, което би разрешило всички възникнали по този повод спорове.

ща на развитие, дотогава паралелни, започват скоро да се раздалечават един от друг. Хегел, чиято дълбоковътрешна, неспокойна диалектика започва истински да се разгръща едва сега, след като влиянието на Шелинг отстъпва на заден план, направи през 1806 г. във «Феноменология на духа»[161] гигантска крачка напред в сравнение с натурфилософското становище и заяви за независимостта си от него. Шелинг все повече се отчайваше, че ще може по досегашния път да стигне до големите резултати, към които се стремеше, и се опита вече по онова време да овладее абсолютното по непосредствен начин с помощта на емпирическата предпоставка на едно висше откровение. Докато творящата мисли сила на Хегел се проявяваше все по-енергично, по-живо и по-дейно, Шелинг, както вече доказва едно такова предположение, изпадаше в инертна немощ, която намери израз и в неговата скоро започнала да заглъхва литературна дейност. Сега той може все пак самодоволно да говори за своята продължителна, мълчаливо вършена философска работа, за тайните съкровища в своята писалищна маса, за своята тридесетгодишна война с мисълта, но никой не му вярва. Който насочва всички усилия на своя дух върху една точка, който още апелира към младежката сила, която надви един *Фихте,* който претендира да бъде герой на науката, първокласен гений — а само един такъв гений би могъл да обори Хегел, което всеки ще признае, — той ли ще е употребил тридесет години, че и повече, за да постигне някакви си незначителни резултати? Ако Шелинг не е търсил толкова много леснината в заниманията си с философия, нямаше ли тогава всички степени на неговия ход на мисли да бъдат налице в отделни съчинения? И без друго той открай време не е показвал в това отношение много самообладание и всичко ново, което намираше, веднага пускаше на белия свят без много критика. Ако той все още се чувствува крал на науката, как е могъл да живее без признанието на своя народ, как е могло да го задоволява жалкото съществуване на един детрониран княз, на един Карл X, как е могъл да го задоволява отдавна изтърканият и избледнял пурпур на философията на тъждеството? Не трябваше ли той да рискува всичко, та да си възвърне загубените права, отново да си отвоюва трона, който му беше отнел един «по-късно дошъл»*? Вместо това той изостави пътя на чистата мисъл, затъна в митологически и теософически фантазирания и е държал, както изглежда, своята система на разположение на пруския крал**, защото по зова на последния веднага завърши онова, което дотогава не беше завършено. И тъй той дойде тук с примирението на вяра и знание в куфара, накара да заговорят за

* *Шилер.* Перифразирани думи от трагедията «Пиколомини». Първо действие, явление второ, сцена втора. *Ред.*

** — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

него и най-после се качи на катедрата. И какво беше новото, което той носеше, нечутото, с което възнамеряваше да върши чудеса? Философията на откровението, която «от 1831 г. насам абсолютно по същия начин» излагаше в Мюнхен, и философията на митологията, която «датира от още по-ранен период». Съвсем стари неща, които от десет години насам безплодно се възвестяваха в Мюнхен, които бяха в състояние да пленят само някой си Рингсайс, някой си Щал. И това Шелинг значи нарича своя «система»! Тук се крият спасяващите света сили, анатемите за безбожието, в онова семе, което не поиска да покълне в Мюнхен! Че защо Шелинг не отпечата тези готови от десет години лекции? Въпреки всичката му самонадеяност и увереност в успеха все пак зад това непременно трябва да се крие нещо, все пак някакво тайно съмнение непременно трябва да го е накарало да се въздържи от тази стъпка.

Когато се яви пред берлинската публика, той, разбира се, се представи малко по-разгърнато на обществеността, отколкото досега в Мюнхен. Онова, което там лесно можеше да остане езотерично тайно учение, защото никого не го беше еня за това, тук безмилостно трябваше да се изнесе на бял свят. Никой не се пуска в рая, преди да е преминал през чистилището на критиката. Всичко необикновено, което се казва днес в университета, на другия ден е отпечатано във всички немски вестници. Тъй че всички причини, които са карали Шелинг да се въздържа да отпечата лекциите си, би трябвало да го възпрат и да се пресели в Берлин. Дори още повече, защото отпечатаната дума изключва всякакво недоразумение, докато бегло казаното веднъж, записаното набързо, а може би и само чуто-недочутото неизбежно е изложено, разбира се, да бъде погрешно схванато. Но сега наистина нямаше друг изход; той трябваше да дойде в Берлин или с отказа си би признал неспособността си да победи хегелианството. А и за публикуване сега беше вече много късно, защото той трябваше да донесе в Берлин нещо ново, неотпечатано, а че няма и други неща «в писалищната си маса», показва тукашната му изява.

И тъй той уверено се качи на катедрата и обещавайки още в самото начало на своите слушатели да чуят нещо най-необикновено, започна лекциите си пред около четиристотин души от всички съсловия и националности. От тези лекции сега ще цитирам — моите собствени записки, сравнени с други по-възможност най-точни тетрадки, са залегнали в основата — онова, което е необходимо за потвърждаване на моята преценка.

Досега всяка философия си е поставяла за задача да схваща света като разумен. Което е разумно, то е, разбира се, и необходимо, а което е необходимо, трябва да бъде или поне трябва да стане действително. Това е мостът към великите практически резултати на най-новата

философия. Щом Шелинг не признава тези резултати, логично беше и да отрече разумността на света. Впрочем той не се осмели да заяви това направо, а предпочете да отрече разумността на философията. Така той се промъква всъщност по възможно най-крив път между разум и неразумност, нарича разумното разбираемо a priori*, а неразумното разбираемо a posteriori** и отнася първото към «чистата наука за разума или негативната философия», а второто — към «позитивната философия», която тепърва ще се създаде.

Това е първата, дълбока пропаст между Шелинг и всички други философи; това е първият му опит да промъкне контрабанда в свободната наука за мисленето вярата в авторитета, мистиката на чувството, гностическата фантастика. Единството на философията, целостта на мирогледа се разкъсва заради най-незадоволителния дуализъм, а противоречието, което съставлява световноисторическото значение на християнството, се въздига в принцип и на философията. Тъй че ние още в самото начало трябва да протестираме срещу това разединяване. Колко несъстоятелно е освен това то, ще стане ясно, когато проследим хода на мислите, с който Шелинг се опитва да оправдае своята неспособност да схване вселената като нещо разумно и цяло. Той изхожда от схоластичната теза, че в нещата трябва да се прави разлика между quid и quod, между *какво* [*Was*] и *че* [*Daß*]. *Какво* представляват нещата, ни учи разумът, *че* те съществуват — доказва опитът. Ако се премахне тази разлика с твърдението, че мислене и битие са тъждествени, това било злоупотреба с тази теза. Резултатът от логическия мисловен процес била само идеята за света, но не и реалният свят. Разумът бил абсолютно безсилен да докаже съществуването на каквото и да било и в това отношение показанието на опита трябвало да се приеме за достатъчно. Но философията се занимавала и с неща, които са извън обсега на всякакъв опит, например с бог; пита се следователно дали разумът е в състояние да даде доказателства за съществуването на тези неща? За да може да отговори на този въпрос, Шелинг се впуска в дълга дискусия, която е съвсем излишно да цитирам тук, тъй като горните предпоставки не допускат друг отговор освен едно категорично *не*. Това всъщност е и резултатът от Шелинговото разяснение. Оттук според Шелинг неизбежно следва, че в чистото мислене разумът трябва да се занимава не с действително съществуващите неща, а с нещата като възможни, с тяхната същност, а не с тяхното битие; тъй че същността на бога, а не неговото съществуване била предмет на разума. Следователно за действителния бог трябвало да се потърси друга сфера,

* — преди опита. *Ред.*

** — след, въз основа на опита. *Ред.*

а не сферата на чистия разум, нещата трябвало да съдържат предпоставката за съществуването, което едва по-късно, а posteriori, могат да се окажат възможни или разумни, а в своите следствия — достъпни за опита, т. е. действителни.

Тук противоположната на Хегел теза е изказана вече в цялата ѝ рязкост. Хегел, с онази наивна вяра в идеята, над която вяра Шелинг толкова се е извисил, твърди, че което е разумно, то е и действително; Шелинг обаче казва: което е разумно, то е възможно, и по този начин се застрахова, защото при общоизвестната разтегливост на понятието възможност тази теза е неопровержима. Но същевременно с това той вече доказва, както по-късно ще проличи, че не е наясно по всички чисто логически категории. Аз бих могъл дори още сега да посоча онзи пробив в посочения по-горе боен ред от изводи, през който се е промъкнал злият дух на зависимостта в редиците на свободните мисли, но ще запазя това за друг повод по-нататък, за да не се повтарям, и веднага ще премина към съдържанието на чистата наука за разума, както Шелинг — за голямо забавление на всички хегелианци — конструира това съдържание пред своите слушатели. То е следното:

Разумът е безкрайната потенция на познанието. Потенция е същото, каквото е способност [Vermögen] (Кантовата познавателна способност). Като такава тя изглежда да е без каквото и да било съдържание, обаче тя, разбира се, има такова съдържание, и то без съдействие, без акт от нейна страна, защото в противен случай пък престава да бъде потенция, тъй като потенция и акт противостоят едно на друго. Това, следователно по необходимост непосредствено, вродено съдържание може да бъде — тъй като на всяко познание отговаря едно битие — само безкрайната потенция на битието, отговаряща на безкрайната потенция на познанието. Тази потенция на битието, тази безкрайна възможност за битие [Seinkönnen] е субстанцията, от която трябва да извеждаме нашите понятия. Занимаването с нея представлява чистото, иманентно на самото себе си мислене. Тази чиста възможност за битие е сега не само готовност за съществуване, а понятието за самото битие, по своята природа вечно преминаващото в понятието, или биващото в понятието, което се стреми да премине в битието, score неможещото да се въздържи от битието и затова преминаващо от мисленето в битието. Това е подвижната природа на мисленето, по силата на която то не може да се спре само при мисленето, а е принудено вечно да преминава в битието. Но това не е преминаване в реалното битие, а само логическо преминаване. Така че вместо чистата потенция се появява едно логическо биващо. Но тъй като безкрайната потенция е prius* по отношение на онова,

* — първо, първично. *Ред.*

което възниква в самото мислене чрез преминаване в битието, а на безкрайната потенция отговаря само всяко действително битие, разумът има за свое сраснало се с него съдържание потенцията да заема априорно положение спрямо битието и така, без да прибягва до помощта на опита, да стига до съдържанието на всяко действително битие. Онова, което става в действителността, той [разумът] го е познал като логически необходима възможност. Той не знае дали светът съществува, знае само, че ако съществува, той трябва да има такива и такива свойства.

Обстоятелството, че разумът е потенция, ни принуждава следователно да обявим и неговото съдържание за потенциално. Следователно бог не може да бъде непосредствено съдържание на разума, защото той е нещо действително, а не само потенциално, възможно. В потенцията на битието ние откриваме сега за пръв път възможността да премине в битието. Това битие ѝ отнема властта над самата себе си. Преди тя имаше власт над битието, тя можеше да премине, но можеше и да не премине; сега тя е подчинена на битието, намира се в неговата власт. Това е лишено от дух битие, без понятие, защото духът е власт над битието. Това битие без понятие вече не може да се срещне в природата, то вече цялото е обсебено от формата, но лесно може да се види, че това последното битие е било предшествувано от едно сляпо, безгранично битие, то лежи в основата като материя. Но потенцията е онова свободно, безкрайно нещо, което може да премине в битието, а може и да не премине, така че в нея не се изключват двете противоречиви противоположности — битие и небитие. Тази възможност и да не премине е — докато първата си остава в потенцията — равна на последната. Едва когато непосредствено можещото да бъде битие действително извърши прехода, другото се изключва от него. Индиферентността на двете в потенцията престава, защото сега първата възможност поставя втората извън себе си. На втората възможност се дава тази способност [Können] едва с изключването на първата. Както в безкрайната потенция възможността да премине и възможността да не премине не се изключват взаимно, така те не изключват и свободно витаещото между битие и небитие. Тъй че имаме три потенции. В първата непосредствено отношение към битието, във втората — опосредовано, едва чрез изключването на първата потенция можещо да бъде битие. Следователно имаме: 1) тежнеещото към битието, 2) тежнеещото към небитието, 3) свободно витаещото между битие и небитие. Преди преминаването третото не се различава от непосредствената потенция и то ще стане битие едва тогава, когато се изключи от първите две; то може да се осъществи едва тогава, когато първите две потенции преминат в битието. С това се затваря кръгът на всички възможности и вътрешният организъм на разума се изчер-

пва в тази тоталност на потенциите. Първата възможност е само онази възможност, която може да бъде предшествувана само от самата безкрайна потенция. Има нещо, което, когато е напуснало мястото на възможността, е само едно нещо, но докато се реши на това, то е instar omnium*, непосредствено предстоящото, също и противостоящото, онова, което оказва съпротива на другото, определеното да го последва. Като напуска мястото си, то предава властта си на друго, издигайки го в потенция. На това друго, издигнатото в потенция, то самото се подчинява като относително небиващо. На първо място излиза можещото да бъде битие в преходен смисъл, което затова е и най-случайно, най-необосновано, което може да намери своята основа само в следващото, а не в предшествуващото. Като се подчини на това следващо, спрямо което то става относително небиващо, то самото едва с това получава основа, едва с това става нещо, тъй като самичко би било загубено. Това първото е brima materia** на всяко битие, самото то стигащо до определено битие, след като постави над себе си нещо по-висше. Второто можещо да бъде битие се полага от своята невъзмутимост едва в резултат на горното изключване на първото и се издига в своята потенция; това само по себе си още не можещо да бъде битие става сега можещо да бъде битие чрез отрицанието. От своята първоначална не-непосредствена възможност за битие то сега е поставено като невъзмутимо спокойно искане и по този начин по несбходимост ще действува, та самото да отрече онова, от което е било отречено, и се върне в своето невъзмутимо битие. Това може да стане само в резултат на туй, че първото е върнато от своето абсолютно отчуждение в своята възможност за битие. Така ние получаваме една по-висша възможност за битие, едно върнато в своята възможност битие, което като нещо по-висше е владеещото самото себе си битие. Тъй като след непосредствената възможност за битие безграничната потенция не е изчерпана, второто, което се намира в нея, трябва да бъде непосредствено само-не-възможност за битие. Но непосредствено можещото да бъде битие е излязло вече извън рамките на възможността; затова втората потенция трябва да бъде непосредствено не-невъзможност за битие, цялото чисто битие, защото само биващото не е можещо да бъде битие. Чистото битие може, разбира се, да бъде — макар и да изглежда още толкова противоречиво — потенция, защото то не е действително битие, то не е преминало като последното a potentia adactum***, а е actus purus****. То, разбира се, не е непосредствена потенция, *но от това не следва,*

* — замяна на всичко. *Ред.*
** — първа материя. *Ред.*
*** — от потенция в акт. *Ред.*
**** — чист акт. *Ред.*

че то изобщо не може да бъде потенция. То трябва да бъде отречено, за да бъде осъществено; тъй че то не е навсякъде и непременно потенция, но в резултат на отрицанието може да стане потенция. Докато непосредствено можещото да бъде битие оставаше само потенция, то самото се намираше в чистото битие; щом се издигне над потенцията, то измества чистото битие от неговото битие, за да стане самото то битие. Чистото биващо, отречено като actus purus, става по такъв начин потенция. Тъй че то няма никаква свобода на волята, а е принудено да действува, да отрече отново своето отрицание. По този начин то би могло, разбира се, да премине ab actu ad potentiam* и така да се осъществи извън себе си. Първото, безграничното битие, е било онова нежелано, онази hyle**, с която демиургът е трябвало да се бори. То е предположено, за да бъде веднага отречено от втората потенция. На мястото на безграничното битие трябва да се появи едно оформено [битие], то трябва отново да бъде върнато със степенуване във възможността за битие и тогава е владеещата себе си и на най-висока степен самоосъзната възможност. Така че следователно между първата и втората възможност се намират множество производни възможности и междинни потенции. Те вече са конкретният свят. Щом сега предполаганата извън себе си потенция е върната напълно във възможността, във владеещата себе си потенция, тогава и втората потенция слиза от сцената, защото тя се намира там само за да отрече първата и в този акт на отрицание на първата тя самата се разпада като потенция. Колкото повече побеждава противостоящото, [толкова] тя самата се унищожава. *Тук сега не може да се спре.* Щом в битието трябва да съществува завършеното, на мястото на напълно победеното от втората потенция битие непременно трябва да бъде поставено нещо трето, на което втората потенция предава напълно властта си. Това не може да бъде нито чиста възможност за битие, нито чисто налично битие, а само това, което в битието е възможност за битие и във възможността за битие е битие, предположеното като тъждество противоречие между потенция и битие, свободно витаещото между двете, *духът* — един неизчерпаем извор на битие, който е напълно свободен и не престава да си остава потенция в битието. Тази потенция не може да действува непосредствено, а се осъществява само чрез втората потенция. Но тъй като това второ е опосредствуващото между първото и третото, това трето е поставено от победеното от второто първо. Това трето, останало непобедено в битието начало, е поставено като дух можещото да бъде битие и завършващото, тъй че с влизането си в битието завършеното битие е вече налице. В тази вла-

* — от потенция в акт. *Ред.*

** — материя. *Ред.*

деeща самата себе си възможност, в духа, е завършъкът на природата. Тази последна възможност сега също може да се отдаде на едно ново, съзнателно предизвикано движение и така да си сътвори над природата един нов, интелектуален свят. Тази възможност също трябва да бъде изчерпана от науката, която с това става философия на природата и философия на духа.

В резултат на този процес всичко, което не е иманентно на мисленето, което е преминало в битието, е изключено и остава потенцията, която вече няма нужда да преминава в битието, която вече няма битие извън себе си и чиято възможност за битие е нейното битие; същността, която вече не е подчинена на битието, а нейното битие е в нейната истинност, е така наречената висша същност. По такъв начин е осъществен върховният закон на мисленето, потенция и акт се намират заедно в една същност, сега мисленето е при самото себе си и затова е *свободно мислене,* то вече е подложено на едно неудържимо, необходимо движение. Тук е постигнато желаното в началото, владеещото самото себе си понятие (защото понятие и потенция са тъждествени), което има — понеже е единствено по рода си — особено название и понеже е желаното в началото, се казва идея. Защото който в мисленето не иска да обръща внимание на резултата, философията на когото не осъзнава своята задача, *той прилича на онзи художник, който рисува наслуки, пък да се получи каквото и да е там.*

Толкова ни съобщи Шелинг за съдържанието на своята негативна философия и тези бегли щрихи са напълно достатъчни, за да се види фантастичният, нелогичен характер на неговия начин на мислене. Той вече не е способен да се движи дори за кратко време в сферата на чистото мислене; всеки миг по пътя му пробягват фантастични, най-причудливи фантоми, тъй че конете на неговата мисловна колесница уплашено се изправят на задните си крака и той самият изоставя своята цел, за да преследва тези мъгляви призраци. Че тези три потенции, ако бъдат сведени до тяхното голо мисловно съдържание, не са нищо друго освен трите момента на Хегеловия ход на развитието чрез отрицанието, само че откъснати един от друг, фиксирани в тяхната откъснатост и съответно нагодени за целта от «осъзналата своята задача философия», се вижда от пръв поглед. Тъжно е да виждаш как Шелинг смъква мисълта от нейната възвишена, чиста сфера в областта на сетивната представа, снема от главата ѝ короната от чисто злато и я кара за смях на гаврошите да се клатушка насам-натам с корона от златна хартия, упоена от мъглата и изпаренията на необикновената, романтична атмосфера. Тези така наречени потенции вече не са изобщо мисли, това са мъгляви, фантастични образи, в които през облачното покривало, тайнствено обгръщащо ги, вече ясно се очертават контурите на трите божествени хипостаси. Наистина, те сега имат известно

самосъзнание, едната «тежнее» към битието, другата към небитието, третата «витае свободно» между двете. Те «си правят място една на друга», те имат различни «места», те се «изтикват» една друга, те «си противостоят», те се борят помежду си, те «се мъчат взаимно да се отрекат», те «действуват» и «се стремят» и т. н. Това странно онагледяване на мисълта е произлязло пак от погрешно разбиране на Хегеловата логика. Онази мощна диалектика, онази вътрешна, движеща сила, която непрекъснато тласка отделните определения на идеята — сякаш е гузната съвест за тяхното несъвършенство и едностранчивост — към все ново развитие и възраждане, докато те най-после за последен път възкръснат от гроба на отрицанието като абсолютна идея в непреходен, неопетнен блясък, Шелинг не е могъл да разбере другояче освен като самосъзнание на отделните категории, докато тя всъщност е самосъзнание на общото, на мисленето, на идеята. Той иска да издигне патетичния език до абсолютно научния, без да ни е показал преди това чистата мисъл на единствено прилягащия за нея език. От друга страна, той също така не е способен да схване идеята за битието в нейната съвършена абстракция, както вече показа това с туй, че непрекъснато употребява определенията битие и биващо като равнозначни. Битието за него е мислимо само като материя, като hyle, като объркан хаос. При това ние сега имаме вече няколко такива материи — «безгранично битие», «оформено битие», «чисто битие», «логическо битие», «действително битие», «невъзмутимо битие», а по-късно ще получим допълнително още и едно «предвечно битие» и едно «противоречиво битие». Забавно е да гледаш как тези различни битиета се сблъскват и взаимно изместват, как потенцията има само избора да се загуби сред тази хаотична маса или да си остане празен фантом. Не ми казвайте, че работата е само в образния начин на изразяване; напротив, това гностическо-ориенталско мислене насън, което схваща всяко определение на идеята или като личност, или като материя, е основата на целия процес. Премахнете този начин на съзерцание и всичко ще се разпадне. Дори основните категории, потенция и акт, произхождат от едно объркано време и Хегел беше напълно прав, когато изхвърли тези неясни определения от логиката. Шелинг особено още повече увеличава тази бъркотия й употребява тази противоположност, редувайки я, както си ще, за следните Хегелови определения: битие в себе си и битие за себе си, идеалност и реалност, сила и проявление, възможност и действителност, а на всичко отгоре потенцията е и още някаква особена, сетивно-свръхсетивна същност. Главното значение, което Шелинг влага в нея, е впрочем значението на възможност и по този начин ние имаме тук една основана върху възможност философия. В това отношение Шелинг с право нарича своята наука за разума «нищо неизключваща», защото в края на

краищата всичко е възможно. Но работата е там мисълта да се потвърди чрез вътрешната си сила да се осъществява. Немците покорно ще благодарят за една философия, която ги мъкне по изрътен път из безкрайно скучната Сахара на възможността, без да им даде нещо реално за ядене и пиене и без да ги води към някаква друга цел освен натам, където според нейните изявления за разума няма вече път по-нататък.

Все пак нека си направим труда да проследим пътя през нищото. Шелинг казва: «Същността е за понятието, битието е за познанието. Разумът е безкрайна потенция на познанието, неговото съдържание е безкрайната потенция на битието, както е изложено по-горе.» Но сега той изведнъж започва действително да познава безкрайната потенция на битието с потенцията на познанието. Може ли да направи той това? Не, познанието е акт, на акта отговаря акт, «на познанието отговаря битие», следователно на горното актуално познание отговаря актуалното, действителното битие. Тъй че разумът ще трябва все пак против волята си да опознае действителното битие и въпреки всички старания да държим курс към откритото море на възможността, ние веднага бихме били запратени на омразния бряг на действителността.

Но, ще ми се възрази, потенцията на битието се опознава едва след нейния преход, който, разбира се, е логически. Та самият Шелинг казва, че логическо битие и потенция на битието, понятие и потенция са тъждествени. Ако следователно потенцията на *познанието* действително преминава в акт, тогава потенцията на *битието* не може да се задоволи с един мним, привиден преход. Ако потенцията на битието не извършва действително този преход, тя си остава потенция, тя не може да бъде опозната от разума и следователно не е «необходимото съдържание на разума», а тъкмо абсолютно неразумното.

Или Шелинг иска да нарече дейността, която разумът посвещава на своето съдържание, не познание, а, да речем, разбиране? Тогава разумът би трябвало да бъде безкрайната потенция на разбирането, тъй като в своята собствена наука той [разумът] изобщо не би стигнал до познанието.

От една страна, Шелинг изключва съществуването от разума, от друга страна, той отново му го дава заедно с познанието. За него познание е единство на понятие и съществуване, на логика и емпирия. Следователно противоречия накъдето и да се обърнем. Че как така?

Всъщност разумът безкрайната *потенция* на познанието ли е? Окото потенцията на зрението ли е? Окото, дори и затвореното, непрекъснато вижда, то вижда, дори когато смята, че нищо не вижда, все пак вижда тъмнината. Само болното око, излечимо сляпото е потенция на зрението, без да бъде акт, единствено неразвитият или временно помътен разум е само потенция на познанието. Но пък толкова

ли е приемливо разумът да се схваща като потенция? Той е и такава не само възможност, но и абсолютна сила, необходимост на познанието. Но последната трябва да се прояви, да се познае. Разделянето на потенция и акт, на сила и проява е присъщо само на безкрайността, в безкрайното самата потенция е свой акт, силата — своя собствена проява. Защото безкрайното не търпи никакво противоречие в себе си. Ако сега разумът е безкрайна потенция, тогава и той поради тази безкрайност е също безкраен акт. В противен случай самата потенция би се схващала като крайна. Това е заложено вече и в непосредственото съзнание. Разум, който е спрял в потенцията на познанието, се нарича неразумност. Само онзи разум се смята за разум, който действително се доказва чрез познанието, само онова око — истинско око, което и вижда. Следователно тук противоречието между потеция и акт веднага се оказва разрешимо, незначително в последна сметка, и това разрешение е триумф на Хегеловата диалектика над ограничеността на Шелинг, която не надмогна това противоречие; защото дори там, където в идеята потенция и акт били съвпадали, това само се твърди, но не се показва преливането на тези две определения едно в друго.

Каже ли обаче Шелинг: разумът е разбиране, и тъй като понятие е потенция, той е потенция на познанието, която едва тогава става действително познание, когато намери нещо реално за опознаване; обратно, в чистата наука за разума, където той (разумът) се занимава с потенцията на битието, той си остава вътре в потенцията на познанието и само разбира — тогава пък никой, независимо от горното разяснение за потенция и акт, няма да отрече, че целта на потенцията на познанието е действително да премине в познание и докато не направи това, тя е нищо. Следователно оказва се, че съдържанието на чистата наука за разума е кухо, празно, безполезно, а разумът, когато постигне целта си и действително познае, се превръща в неразумност. Ако Шелинг признава, че същността на разума е неразумността, тогава аз, разбира се, нямам какво повече да кажа.

Тъй че Шелинг още в самото начало така се е оплел със своите потенции, преходи и съответствуващи, че от тази бъркотия от логическо и реално битие, от която иска да се отърве, може да се измъкне само като признае един друг път на мислене, различен от неговия собствен. Но да продължим.

По този начин според Шелинг разумът трябва да схваща съдържанието на цялото действително битие и да заема по отношение на него априорно положение; той не можел да докаже, че нещо съществува, но ако съществува, то трябвало да притежава такива и такива свойства, в противоположност на твърдението на Хегел, че заедно с мисълта е дадено и реалното съществуване. Тези тези са пак съвсем

объркани. Нито на Хегел, нито на някой друг и през ум не е минавало да доказва съществуването на каквото и да било без емпирически предпоставки; той доказва само необходимостта на съществуващото. Шелинг схваща тук разума също така абстрактно, както преди потенция и акт, и поради това е заставен в извода да му припише предисторическо съществуване, откъснато от всякакво друго съществуване. Изводът на най-новата философия, който Шелинг го имаше в по-ранната си философия — поне в предпоставките— и който пръв Фойербах доведе до съзнанието с цялата му острота, е, че разумът може да съществува чисто и просто само като дух, а последният — само във и заедно с природата, а не някак си изолиран от нея, бог знае къде, води отделен живот. Това признава и Шелинг, когато поставя като цел на индивидуалното безсмъртие не освобождаването на духа от природата, а тъкмо истинското равновесие на двете; когато той понататък казва за Христос, че последният не се бил *разлетял във вселената,* а като човек се възнесъл към дясната страна на бог. (Следователно другите две божествени личности би трябвало все пак да се разлетят във вселената, нали?) Но ако разумът съществува, неговото собствено съществуване е доказателство за съществуването на природата. Тъй че налице е необходимостта, че потенцията на битието непременно трябва веднага да премине в акт на битието. Или да изходим от една съвсем обикновена, разбираема дори без Фойербах и Хегел теза: докато се абстрахирваме от всякакво съществуване, за него изобщо не може да става дума. Но ако се изхожда от нещо съществуващо, тогава от него може, разбира се, да се мине към други неща, които, ако всички изводи са правилни, също трябва да съществуват. Признае ли се съществуването на предпоставките, тогава съществуването на следствието се разбира от само себе си. Но базата на цялата философия е съществуването на разума; това съществуване е доказано с неговата дейност (cogito, ergo sum*); следователно ако се изхожда от него като съществуващ, тогава съществуването на всички негови последствия следва от само себе си. Че съществуването на разума е предпоставка, това още никой философ не е отричал; ако Шелинг все пак не иска да признае тази предпоставка, нека той остане изцяло извън философията. Тъй че Хегел можа да докаже, разбира се, съществуването на природата, т. е. нейното необходимо следствие, от съществуването на разума. Шелинг обаче, който се е запънал в една абстрактна и невалидна иманентност на мисленето, забравя, че в основата на всички негови операции съществуването на разума лежи от само себе си, и предявява смешното искане действителният разум да

* Мисля, следователно съществувам. Декарт. «Принципи на философията». *Ред.*

има недействителни, само логически резултати, едно действително ябълково дърво да ражда само логически, потенциални ябълки. Такова ябълково дърво обикновено наричат безплодно; Шелинг би казал безкрайната потенция на едно ябълково дърво.

Ако следователно Хегеловите категории наричат не само образци, по които са създадени нещата в този свят, но и сътворяващи сили, с които те са създадени, това не означава нищо друго освен че те изразяват мисловното съдържание на света и неговото необходимо следствие от съществуването на разума. Шелинг, напротив, действително смята разума за нещо, което може да съществува и извън световния организъм, и по този начин определя истинското царство на разума в кухата, празна абстракция, в «еона преди сътворението на света», който обаче за щастие никога не е съществувал и в който разумът далеч още по-малко се е подвизавал или дори се е чувствувал блажен. Но тук проличава как крайностите се допират; Шелинг не може да схваща конкретната мисъл и я гони в най-главозамайващата абстракция, която веднага отново му се явява като сетивен образ, тъй че тъкмо тази хаотична смесица от абстракция и представа е характерното за схоластично-митическия начин на мислене на Шелинг.

Ние пак ще получим нови доказателство за това, ако се обърнем към излагането на съдържанието на «негативната философия». Потенцията на битието служи за база. Окарикатуряването на Хегеловата диалектика изпъква най-ясно. Потенцията може да извърши преход, но може и да не направи това, както ѝ се хареса. Така от неутралната потенция в ретортата на разума се отделят двете химически съставни части: битие и небитие. Ако изобщо е възможно тази каша с потенциите да се върне към здравия разум, тук би било мястото, където се оказва един диалектически момент, и Шелинг, изглежда, се догажда, че същността на потенцията е необходимостта на прехода и че потенцията се абстрахира едва от акта на действителността. Но не, той все по-дълбоко се заплита в едностранчивата абстракция. Той кара потенцията да извърши веднъж за опит прехода и открива великата мисъл, че след този преход тя е проиграла шанса и да *не* го извърши. Същевременно той открива в потенцията и нещо трето, възможността да не направи нито едното, нито другото и да витае свободно между двете. Тези три възможности, или потенции, включвали в себе си всякакво разумно съдържание, всякакво възможно битие.

Възможността да може да бъде битие става действително битие. С това втората възможност — да може и да не бъде битие — се отрича. Ще се опита ли тя да се възстанови? Как може да направи това, защото онова, на което тя се подлага, не е само отрицание в Хегеловия смисъл, тя е напълно унищожена, сведена е до нищичко, до едно такова радикално небитие, каквото може да се срещне само в една философия

на възможността. Откъде тази взривена, погълната, изядена възможност ще вземе още сили да се възстанови? Защото се отрича не само втората възможност, но дори и първичната потенция, субектът, прост предикат на който е тази втора възможност, и тогава би трябвало да се опитва да се възстанови не тя, а онази, първичната потенция. Но това никак не може да бъде нейната цел — за да запазим Шелинговия начин на размишление, — защото е трябвало да знае предварително, че ставайки акт, тя ще отрече самата себе си като потенция. Едно такова възстановяване може изобщо да стане само когато се отричат *лица*, а не категории. Само безкрайно неразбиране, само неимоверна страст за изопачаване на думите е могла да изопачи по един толкова безсмислен начин принципа на Хегеловата диалектика, който явно лежи тук в основата. Колко недиалектически е целият процес, личи и от следното: ако двете страни в потенцията имат еднаква сила, тя все пак навярно няма изобщо да се реши без тласък отвън да извърши прехода и ще си остане така. Тогава, разбира се, целият този процес не би се състоял и Шелинг би се видял в чудо откъде да вземе прототиповете на света, на духа и на християнската троица. Тъй че човек не разбира необходимостта на цялата тази работа, остава неясно защо потенцията зарязва своя прекрасен потенциален покой, подчинява се на битието и т. н., и целият процес от самото начало почива върху произвол. Ако това става в «необходимото» мислене, какво ли ще се случи тепърва в «свободното»! Но това е така, този преход трябва да остане произволен, защото в противен случай Шелинг щеше да признае необходимостта на света, а тя не подхожда за неговия позитивизъм. Тук обаче пак има доказателство, че потенцията е потенция само като акт, обратно, без акт тя е пуст, празен призрак, с който дори и самият Шелинг не може да се задоволи. Защото в лицето на празната потенция той няма никакво съдържание; това съдържание се появява едва когато тя става акт, и следователно той е принуден против волята си да признае неверността на противоположността на потенция и акт.

Да се върнем още веднъж към втората потенция, от която Шелинг прави най-чудното същество. По-горе видяхме как тя беше отречена, сведена до нищо. Сега Шелинг продължава: Тъй като първата потенция е можещото да бъде битие, втората е неговата противоположност, всичко друго само не това можещо да бъде битие, следователно съвсем чистото битие, actus purus! Последният обаче трябва и да е бил вече заложен в първичната потенция, но как се оказва той вътре в нея? Как онова «отвърнало се от битието, тежнеещото към небитието» и т. н. изведнъж става съвсем чистото битие, по какво се отличава «чистото битие» от «безграничното битие», защо за можещото да не бъде битие няма никаква друга възможност, освен да бъде биващо? На

това ние не получаваме никакъв отговор. Вместо това ни уверяват, че тази втора потенция връща обратно в сферата на възможността първата, станала безгранична, потенция, по този начин тя се възстановява и същевременно — унищожава. Върви че го разбери! По-нататък този редукционен процес се фиксира в своите степени в степените на природата. Че при този процес била възникнала природата — това никой не разбира. Защо например безграничното битие е hyle? Защото Шелинг отнапред е имал предвид тази hyle, домогвал се е до нея, инак това битие би могло да има и всичко друго за сетивно или духовно съдържание. Защо степените на природата трябва да се схващат като потенции, също не може да се разбере. По този начин най-мъртвото, неорганичното би трябвало да бъде най-вече биващото, а органичното — повече можещото да бъде битие; това обаче може да се разглежда като митичен образ, в който е изчезнало каквото и да било мисловно съдържание.

Вместо да схваща третата потенция, духа — защото личи, че до него Шелинг отново вече отдавна се домогва, — като най-високата качествена степен на първата потенция, победена от втората, на която степен същевременно става и количествено изменение, Шелинг пак е в чудо откъде да я вземе. «Науката се оглежда за нещо трето.» «Тук сега не може да се спре.» «На мястото на победеното от втората потенция битие трябва да бъде поставено нещо трето.» Това са магическите формули, с които той извиква *духа*. Сега ни поучават как този появил се чрез generatio primitiva* дух е създаден. Ако имаме предвид природата, ясно е, разбира се, че съгласно дадените предпоставки духът трябвало да се схваща като владеещата самата себе си възможност за битие (а не само възможност), което, разбира се, е вече достатъчно лошо; но ако се абстрахираме от тази само бъдеща природа, която може би и няма изобщо да се появи, ако останем при чистите потенции, тогава въпреки всички усилия не може да се разбере как първата потенция, върната от втората във възможността за битие, може да бъде нещо друго, а не първичната потенция. Шелинг като че ли се е догаждал за дълбочината на преминалото през отрицанието и противоположността опосредуване у Хегел, обаче той не може да възпроизведе това. У него има две безразлични едно към друго неща, едното от които изтиква другото, след което второто отново отвоюва мястото си и избутва първото на първоначалното му място. Невъзможно е при всичко това да се получи нещо друго освен първоначалното състояние. Освен това, ако първата потенция е достатъчно силна, за да изтика втората, откъде из един път идва силата на втората да премине след едно злополучно отстъпление в настъпление и да изгони

* — самопроизволно зараждане. *Ред.*

първата? За нещастната дефиниция на духа изобщо не искам и да говоря; тя опровергава самата себе си и целия процес, резултат от който е.

И тъй ние благополучно щяхме да проследим докрай този така наречен процес на развитие и бихме могли веднага да преминем към други неща, ако Шелинг, след като духът беше последното, което завършваше всичко, не ни беше обещал един друг, интелектуален свят, ключов камък на който той нарича идеята. Как сега Шелинг *след* конкретната природа и живия дух може да получи още и абстрактната идея (при това положение тя, разбира се, може да бъде само абстрактна), е наистина необяснимо и Шелинг би трябвало да обоснове това, тъй като той все пак отхвърля положението на Хегеловата идея спрямо тази идея. Той обаче стига до това благодарение на горещото желание непременно да има абсолютното в края на философията и в резултат на това, че не е разбрал как Хегел наистина е постигнал туй. Но абсолютното е самопознаващият се дух — и това навярно ще да е и Хегеловата идея; но според Шелинг този дух бил постулат в края на негативната философия. Само че тук пак има противоречие. Историята не може да попадне в нея, тъй като тя не се занимава с действителността, от друга страна, тя е философия на духа, а пък венец на последната е философията на световната история; тази негативна наука също трябва «да изчерпи тази последна възможност на един извършващ се съзнателно (а такъв може да бъде само историята) процес». Как стои работата с това? Едно е сигурно, ако Шелинг имаше една философия на историята, самопознаващият се дух нямаше да бъде за него постулат, а резултат. Самопознаващият се дух обаче далеч още не е понятието за личния бог, както твърди това Шелинг за идеята.

След като Шелинг завърши с това, той заяви, че преди четиридесет години се бил потрудил да даде тази току-що изложена наука в нейния систематизиран вид. Философията на тъждеството искала да бъде само тази негативна философия. Нейното бавно, постепенно издигане над Фихте било поне отчасти преднамерено; «той искаше да избегне всички резки преходи, да запази непрекъснатостта на философското развитие и дори се ласкаеше с надеждата, че може би ще привлече по-късно самия Фихте на своя страна». Човек би трябвало да знае горното изказване на Хегел и колко малко Шелинг познава самия себе си, за да му повярва. Субектът, който във философията на тъждеството беше поел в себе си всичкото позитивно съдържание, сега се обявява за потенция. В нея вече степените на природата били относително биващи по отношение на следващите всеки път по-високи степени; самите тези по-високи степени били можещи да бъдат битие и отново относително биващи по отношение на по-високите от тях,

така че онова, което там се нарича субект и обект, тук се нарича можещо да бъде битие и биващо, докато на края се получава вече не относително биващото, абсолютно «свръхбиващото», тъждеството, вече не просто индиферентността на мислене и битие, на потенция и акт, субект и обект. Всичко в тази философия обаче било казано «с предпоставка на чистата наука за разума» и най-лошото недоразумение било, че цялото това нещо са вземали за един не само логически, но и действителен процес, че са мислили, че от един сам по себе си верен принцип тя заключава за истинността на всичко следващо от него. Едва в нейния край оставало да стърчи score неможещото повече да се отчужава — битието в пълния си блясък — и гледало на природа и дух като на свой трон, на който то се е възкачило; обаче въпреки всичката си възвишеност това било чисто и просто мисловен образ и само като се преобърне наопаки, можело да се превърне в действителен процес.

Засега ще оставим настрана въпроса, дали това изложение на философията на тъждеството не е приспособено към сегашните възгледи на Шелинг, дали той преди четиридесет години също така малко е държал на реалността на своите мисли, както сега, и дали би било по-добре, вместо важно да мълчи, да отстрани «най-голямото недоразумение» с две думи, което би могло лесно да стане; искаме да преминем веднага към преценката за онзи човек, който «изтика от мястото му» Шелинг, без последният досега «да е могъл отново да отрече отричащото го».

Докато, казва Шелинг, почти всички схващаха философията на тъждеството погрешно и плоско, Хегел спаси нейната основна идея и я признаваше до края си, доказателство за което са неговите «Лекции по история на философията»[155]. Хегел сгреши в това, че смяташе философията на тъждеството за абсолютната философия, и не признаваше, че има неща, които излизат извън нейните рамки. Нейната граница беше възможността за битие; той излезе извън тази граница и въвлече битието в нейната сфера. Това, че той искаше да я направи екзистенциална система, беше неговата основна грешка. Той мислеше, че философията на тъждеството има за свой предмет абсолютното не само по същество, но и по съществуването. Тъй като въвлича съществуването в системата си, той отпада от развитието на чистия разум. Тъй че логично е, когато започва своята наука с чистото битие и по този начин отрича prius на съществуването. В резултат на това се получи, че той беше иманентен само в неиманентното, защото битието е неиманентното в мисленето. Освен това той твърдели сега, че в логиката доказвал абсолютното. По този начин той всъщност имал абсолютното два пъти — в края на логиката, където то е точно така определено, както в края на философията на тъждеството, и в края

на целия процес. Следователно тук проличава, че логиката не трябва да бъде изведена напред като първа част на развитието, а трябва да пронизва именно целия процес. У Хегел логиката се определя като субективна наука, в която мисленето е само в себе си и със себе си, преди и извън каквато и да било действителност. И все пак то било имало за своя крайна точка *действителната,* реалната идея. Докато философията на тъждеството с първата си крачка е в природата, Хегел изхвърля природата от логиката и с това я обявява за нелогична. Абстрактните понятия на Хегеловата логика тъкмо не са в началото на философията, те могат да се появят едва тогава, когато съзнанието е възприело цялата природа, защото те са тъкмо абстракциите от природата. Тъй че у Хегел не може да става и дума за обективна логика, защото там, където започва природата, обектът, там престава тъкмо логиката. Следователно в логиката идеята се намира в процес на ставане, но само в мисълта на философа, нейният обективен живот започва едва тогава, когато тя е стигнала до съзнанието. Тя обаче се явява като действително съществуваща вече в края на логиката — следователно сега с нея все пак не може вече да се продължава нататък. Защото идеята, като абсолютен субект-обект, като идеално-реално, е завършена в себе си и вече не е способна за никакъв прогрес; тъй че как може тя още и да премине в друго, в природата? Тук вече проличава, че в чистата наука за разума не може да става и дума за действително съществуваща природа. Що се отнася до действителното съществуване, то трябва да бъде запазено именно за позитивната философия.

Превратното в това изложение почива главно върху наивната вяра, че Хегел не е отишъл по-далеч от Шелинговото гледище и на това отгоре и криво го е разбрал. Че въпреки всички усилия Шелинг не може да излезе извън рамките на съществуването, видяхме, тъй че всъщност не е нужно никакво оправдание, че Хегел не е предявявал тази претенция за абстрактната идеалност. Дори ако Шелинг можеше да стои упорито в чистата потенция, неговото собствено съществуване би трябвало да му докаже, че потенцията е извършила прехода, следователно всички изводи на само логическото битие сега попадат в реалното и по този начин «абсолютното» съществува. Какво ще прави той сега по-нататък с позитивната философия? Ако от логическия свят следва логическото абсолютно, тогава пък от съществуващия свят следва съществуващото абсолютно. Но че Шелинг не може да се задоволи с това, а приема още и една позитивна философия на вярата, показва колко много противоречи емпиричното, извънсветовното съществуване на абсолютното на всякакъв разум и колко силно чувствува това самият Шелинг. Понеже сега Шелинг иска да смъкне до своето ниско гледище Хегеловата идея, която стои безкрайно високо

над абсолютното във философията на тъждеството, защото тази идея е онова, което абсолютното само твърди, че е, той не може да схване отношението на идеята към природа и дух. Шелинг пак си представя идеята като извънсветовна същност, като личен бог, което изобщо не е минавало през ума на Хегел. Реалността на идеята у Хегел не е нищо друго освен природа и дух. Затова и у Хегел абсолютното го няма два пъти. В края на логиката идеята се явява като идеално-реално, но тъкмо затова тя веднага се оказва и природа. Ако тя е изразена само като идея, тогава тя е само идеално, само логически съществуваща. Идеално-реалното, завършеното в себе си абсолютно е тъкмо само единството на природа и дух в идеята. Шелинг обаче все още схваща абсолютното като абсолютен субект, защото, макар и да е изпълнено със съдържанието на обективността, то си остава все пак субект, без да става обект, т. е. за него абсолютното е реално само в представата за личния бог. Но нека той не намесва последния в играта и да се държи за чисто мисловното определение, при което не се касае за личност. Тъй че абсолютното не е реално извън природата и духа. Ако не беше така, тогава сигурно и двете щяха да бъдат излишни. Следователно ако в логиката се касаеше за идеалните определения на идеята като реална в природа и дух, тук сега се касае за самата тази реалност, за доказателството на тези определения в съществуването, което е последната проверка и същевременно най-високата степен на философията. Тъй че един напредък от логиката нататък е, разбира се, не само възможен, но и необходим и тъкмо този напредък се връща обратно към идеята в самосъзнаващия се, безкраен дух. Следователно проличава несъстоятелността на Шелинговото твърдение: Хегел обявявал природата за нелогична (за какъвто впрочем Шелинг обявява дори целия свят), неговата логика, необходимото, самостоятелното развитие на мисълта било «субективна наука, а обективната логика не можела изобщо и да бъде налице, тъй като това е философия на природата, а последната е изхвърлена от логиката». Сякаш обективността на науката се състои в това, че тя разглежда един *външен* обект като такъв! Ако Шелинг нарича логиката субективна, тогава няма никакво основание и философията на природата да не се обяви за субективна, защото същият субект, който се има предвид тук, се има предвид и там, а разглежданото съдържание не е от значение. Само че Хегеловата обективна логика не развива мислите, тя ги *оставя сами* да се развиват, а мислещият субект съвсем случайно е само зрител.

След това Шелинг, преминавайки към философията на духа, засяга онези изказвания, в които Хегеловата философия е в борба с неговите лични симпатии и предразсъдъци. Религиозно-философската страна на Хегеловата система му дава повод да открива противоречия между предпоставки и изводи, които отдавна са открити и признати от

младохегелианската школа. Така например той съвсем правилно казва: тъй че тази философия иска да бъде християнска, а пък нищо не я принуждава да бъде такава; ако се беше спряла на първия стадий на науката за разума, тя щеше да има своята истина в самата себе си. След това той завършва бележките си с признаването на Хегеловата сентенция, че последните форми на завоюването на абсолютното са изкуство, религия и философия. Само че — и това той смята за диалектически момент в тази сентенция, тъй като изкуство и религия излизали извън рамките на чистата наука за разума — тази философия също трябвало да направи това и да бъде една втора, различна от досегашната. Но къде всъщност Хегел казва това? В края на «Феноменологията», където той има пред себе си цялата логика като втора философия. «Феноменологията» обаче — тъкмо тук изпъква обратното на Шелинговото схващане — беше не чиста наука за разума, а именно само пътят към нея, издигането на емпиричното, на сетивното съзнание върху гледището на чистата наука за разума. Не логичното, а феноменологичното съзнание намира пред себе си, като последни, тези три «възможности да се увери в съществуването на абсолютно свръхбиващото». Логичното, свободното съзнание вижда съвсем други неща, за които обаче ние засега няма защо да се безпокоим — то *има* вече в себе си абсолютното.

И тъй решителната стъпка сякаш е направена — отричането от чистия разум е изказано открито. След схоластиците Шелинг е първият, който се осмелява да направи тази стъпка; защото Якоби и подобните на него не се броят, тъй като те представляваха само отделни страни на своето време, никога цялото свое време. За пръв път от петстотин години насам се появява един герой на науката и я обявява за слугиня на вярата. Той направи това — той ще тегли последиците. Нас може само да ни радва, че човекът, който като никой друг беше изразител на своето време, в лицето на когото неговият век стигна до самосъзнанието, че този човек също и Шелинг обявява за най-високия връх на науката за разума. Който вярва във всемогъществото на разума, нека вземе присърце това показание на един враг.

Шелинг описва позитивната философия по следния начин: тя е напълно независима от негативната и не може да започне с края на последната като нещо съществуващо, а тя сама трябва тепърва да докаже съществуването. Краят на негативната философия не е принцип в позитивната, а задача; началото на позитивната философия е само по себе си абсолютно. Единство на двете никога не е съществувало и не е могло да се постигне нито с потискане на едната, нито със смесване на двете. Може да се докаже, че открай време двете философии са се борили помежду си. (Тук следва опитът да се приведе такова доказателство, като се започне от Сократ и се стигне до Кант, при който

опит емпиризъм и априоризъм пак рязко са разграничени. Ние трябва да прескочим този опит, тъй като той остава напълно безрезултатен.) Но позитивната философия не е чист емпиризъм, и най-малко такъв, който се базира на вътрешен, мистично-теософски опит, а има за свой принцип това, което не се намира нито в чистото мислене, нито в опита, следователно абсолютно трансцендентното, което излиза извън рамките на всякакъв опит и всякакво мислене и предхожда и едното, и другото. Затова началото трябва да бъде не относително prius, както в чистото мислене, където на потенцията предстои преход, а абсолютно prius, тъй че се върви не от понятието към битието, а от битието към понятието. Този преход не е необходим, както първият, а е последица от свободно, преодоляващо битието действие, което се доказва a posteriori чрез емпирията. Защото ако на негативната философия, която почива върху логическата последователност, може да е безразлично дали има някакъв свят и дали той съответствува на нейното построение, позитивната философия крачи напред посредством *свободното* мислене и така трябва да получи потвърждението си в опита, с който тя трябва да върви в крак. Ако негативната философия е чист априоризъм, позитивната е априорен емпиризъм. Понеже в нея се предпоставя свободно, т. е. искащо мислене, то и нейните доказателства са само за искащите и «умните»; човек трябва не само да ги разбира, но и да *иска* да почувствува тяхната сила. Ако сред предметите на опита се намира все пак и откровението, тогава то спада колкото към позитивната философия, толкова и към природата и човечеството, и затова за тази философия то няма по-друг авторитет, отколкото за всичко останало; както например за астрономията авторитети са, разбира се, движенията на планетите, с които трябва да се съгласуват изчисленията ѝ. Ако кажат, че без горното откровение философията нямаше да стигне до този резултат, това без съмнение е вярно донякъде, но сега философията може да направи туй и сама; както има хора, които могат да открият и с просто око малки, неподвижни звезди, след като вече веднъж са ги опознали с помощта на телескопа, и по този начин вече са независими от него. Философията трябва да включи в себе си християнството, което е също така реалност, както природата и духът, обаче не само някакво откровение, а вътрешната необходимост на чисто логическата философия заставя последната да излезе извън собствените си рамки. Негативната философия довежда всичко до простата познаваемост и го предава след това на другите науки и само това «едно последно» тя не може да доведе дотам, а пък то най-много заслужава да бъде познато; следователно тя трябва отново да включи това в една нова философия, която има задачата да докаже тъкмо това «последно» като съществуващо. Тъй че негативната философия става философия едва във връзка с позитив-

ната. Ако негативната бъде самичка, тя не би имала никакъв реален резултат и разумът би бил нищо и никакъв,в позитивната той триумфира; в нея превитият в негативната философия разум отново се изправя.

Аз наистина няма какво да кажа, за да разясня тези Шелингови тези, те се обясняват сами. Но нека ги сравним с обещанията, които Шелинг даде в началото, каква разлика се оказва тук! Философията уж щеше да бъде революционизирана, щеше да се развие едно учение, което ще сложи край на отрицанието през последните години, помиряването на вяра и знание беше в ход, а какво излезе накрая? Едно учение, основата на което не е нито в самото него, нито в нещо друго, в нещо доказано. То ту се опира на едно освободено от всякаква логическа необходимост, т. е. произволно, несъстоятелно мислене, ту на онова, реалността на което тъкмо е поставена под въпрос, твърденията на което тъкмо се оспорват — на откровението. Какво наивно искане — че за да се излекува човек от съмнението, трябва отхвърли именно съмнението! «Да, ако не вярвате, не може да ви се помогне!» Какво всъщност е искал да направи Шелинг тук, в Берлин? Вместо своето позитивно съкровище той би трябвало да донесе опровергаване на «Животът на Исус» от Щраус[162], на «Същност на християнството» от Фойербах и т. н., тогава той би могъл и да направи гешефт; а така хегелианците предпочитат да си останат в познатата «задънена улица», отколкото «да се предадат на неговата милост и немилост»; и позитивните теолози също ще предпочетат да се измъкват, както досега, от откровението, отколкото да задълбават в него. Впрочем на това и съответствува повтаряното от нова година насам всеки ден признание, че той не възнамерявал да дава никакво доказателство за християнството, както и никаква спекулативна догматика, а искал само да даде своя принос към обясняването на християнството. Това с необходимостта за негативната философия да излезе извън собствените си рамки, както видяхме, също не звучи много убедително. Ако предпоставката за прехода a potentia ad actum по необходимост води към зависимия само от тази предпоставка логически бог, тогава и доказаният чрез опита действителен преход също води към действителния бог и позитивната наука е излишна.

Прехода към позитивната философия Шелинг взема от онтологическото доказателство за битието на бога. Бог не може да съществува случайно, следователно *«ако съществува»*, той съществува по необходимост. Това вмъкнато изречение в пролуката на силогизма е съвсем правилно. Тъй че бог може да бъде само биващото само по себе си и *преди* самото себе си (не *за* себе си; — Шелинг е толкова ядосан на Хегел, та смята, че дори неговите изрази трябва да укри като чужди на духа на езика и да ги поправи), т. е. той съществува преди самия себе си, преди своята божественост. Тъй че той е чисто и просто пред-

хождащото всякакво мислене сляпо биващо. Но тъй като сега е съмнително дали той съществува, ние трябва да изхождаме от това сляпо биващо и да видим дали пък не можем оттук да стигнем до понятието бог. Следователно ако в негативната философия предхождащото всякакво битие мислене е принцип, в позитивната философия принцип е предхождащото всякакво мислене битие. Това сляпо битие е необходимото битие; бог обаче не е това, а необходимо «необходимото биващо»; необходимото битие е само възможността за битие на висшето същество. Това сляпо биващо е сега това, което не се нуждае от никакво обосноваване, защото то предхожда всякакво мислене. Така позитивната философия започва с онова, което е напълно безпонятно, за да го направи a posteriori, като бог, понятно и иманентно съдържание на разума. Едва тук последният е свободен и се изплъзва от необходимото мислене.

Това «сляпо биващо» е hyle, вечната материя в предишната философия. Че тя се развива в бог, е най-малкото нещо ново. Досега тя винаги е била противопоставяният на бога дуалистичен принцип. Но да видим по-нататък съдържанието на позитивната философия.

Това сляпо биващо, което може да бъде наречено и «предвечно битие», е purus actus на съществуването и тъждество на същност и битие (това, което се казва за бог като Aseität*). Но това, както изглежда, не може да служи за база на един процес, тъй като му липсва каквато и да било движеща сила, а такава се намира само в потенцията. Но защо е трябвало да се отрязва на actus purus възможността след това да стане и потенция; изводът, че биващото битие и post actum** не било можещото да бъде битие, е неуместен. На предвечното битие може — на него нищо не му пречи — да се представи възможност да произведе от себе си второ битие. С това сляпото битие става потенция, защото то получава нещо, което то може да иска, и така става господар на собственото си сляпо битие Освободи ли това второ битие, първото сляпо битие е само potentia actus purus и следователно владеещо самото себе си битие (но всичко това е само хипотеза, която трябва да се докаже с резултата), едва в резултат от различаването си от второто битие то става осъзнаващо самото себе си като необходимо по своята природа; сляпото битие е случайно, защото не е предвидено, и като преодолее своята противоположност, то трябва да докаже, че е необходимо. Това е последната основа на заставащото на пътя му битие и следователно последната основа на света. Законът, че всичко става ясно и нищо не остава скрито, е върховният закон на всяко битие; наистина това не е закон, който стои над бога, но е та-

* — самосъщност (термин от средновековната схоластика). *Ред.*
** — след акта. *Ред.*

към, който тъкмо го прави свободен, следователно самият вече е божествен закон. Този велик световен закон, тази световна диалектика именно не иска нещо да остане неразрешено. Само тя може да разреши великите загадки. Да, бог е толкова справедлив, че той е признал този противоположен на него принцип докрай и го е изчерпал до всякакво противоречие. Всяко недоброволно, предвечно битие е несвободно; истинският бог е живият бог, който може да стане нещо по друго от предвечното [битие]. В противен случай или трябва да допуснем заедно със Спиноза, че всичко по необходимост е еманация от божествената природа, без неговото [на бога] съдействие (лош пантеизъм), или че понятието за сътворението е непостижимо за разума (плосък теизъм, който не може да превъзмогне пантеизма). Така предвечното битие става потенция на противоположното и тъй като потенциалността е нещо нетърпимо за него, то по необходимост ще иска да действува отново да се възстанови в actus purus. Тъй че второто битие трябва отново да бъде отречено от първото и отново върнато в потенцията. Така то става господар не само на първата потенция, но и на втората да превръща своето предвечно битие в едно биващо и по този начин да го отдели от себе си и така да се откаже от цялото си съществуване. В това се заключава и неговата досега прикрита от битието същност; чистото битие, което благодарение на противодействието е получило потенция в себе си, сега е самостоятелно като същност. По този начин на господаря на първата възможност е дадена също възможността да се прояви като самия себе си, като свободен от необходимото битие, да се постави като *дух;* защото духът е онова, което е свободно да действува и да не действува, онова, което в битието владее себе си и и си остава биващо, дори и да не се изявява. Но това не е непосредствено *можещото да бъде битие [Seinkönnende],* не е и *дълженствуващото да бъде битие [Seinmüssende],* а *можещото да бъде битие-дълженствуващото да бъде битие [Seinkönnend-Seinmüssende].* Тези три момента се явяват за предвечното битие като всъщност *трябващи да бъдат битие [seinsollende],* тъй че извън тези три момента няма нищо друго и всякакво бъдещо е изключено.

Ходът на мислите в позитивната философия е, както виждаме, много «свободен». Тук Шелинг не крие, че той изказва само хипотези, правилността на които трябва тепърва да бъде доказана от резултата, т. е. от съгласуването с откровението. Една от последиците на това свободно, искащо мислене е, че то заставя това «предвечно битие» да се държи точно така, сякаш е онова, което тепърва трябва да се развие от него, именно бог. Та това предвечно битие още изобщо не може да вижда, да иска, да освобождава, да връща обратно. Та то не е нищо друго освен гола абстракция на материята, която е най-далеч тъкмо от каквото и да било лично, от каквото и да било самоосъзнато.

С никакво развитие не е възможно да се внесе самосъзнание в тази застинала категория, това би било възможно, ако тя бъде схващана като материя и се развива от природата към духа, както «безграничното битие» в негативната философия, което се различава от последния само по нищо незначещото определение на предвечността. Тази предвечност може да води само до материализма и най-многото до пантеизма, но не и до монотеизма. Думите на Кювие се оправдават и тук: Шелинг замества доказателствата с метафори и вместо да развава понятия, изменя образи и алегории според нуждата.»[163] Освен това във философията, поне досега, не са били развивани такива тези, в които се отхвърля всякакъв напредък с изявления като: «Няма причина това да не стане; липсва логическа последователност защо това трябвало да бъде невъзможно» и т. н. По този начин от «предвечното битие» също може да се развие както китайската, така и отаитската* религия, а тя също се потвърждава с това, че е факт, както и християнството. Що се отнася обаче до новооткрития световен закон, че всичко става ясно, не може да се отрече, че *тук* поне много малко неща стават ясни и доста много остават скрити. Тук човек вижда само яснотата на мисълта да потъва в тъмната пропаст на фантазирането. Но ако този закон гласял, че всичко трябва да оправдава своето съществуване пред разума, това е пак една от основните мисли на Хегел, и при това още неприложена от самия Шелинг. Човек ще трябва, изглежда, още известно време напразно да се озорва, та в заключение на горното изложение с неговите възможности, дълженство и трябване, дотам да го докара, че всичко да стане ясно. Преди всичко пита се, в какво отношение се намират тези три позитивни потенции към трите негативни? Става ясно само това, че те във всеки случай са наистина трябващи да бъдат, но не и можещи да бъдат-дълженствуващи да бъдат възможности.

Единствено за тази «най-решителна диалектика», твърди Шелинг, е възможно да стигне от actu необходимо съществуващото на Спиноза до natura sua** необходимо биващото. Защото той само това е могъл да желае, тъй като искал да докаже не съществуването на божественото, а само божествеността на съществуващото (тъкмо същото прави и младохегелианската философия), именно божествеността на actu вечно, от само себе си биващото. Но пък кой ще ни докаже, че нещо съществува от вечни времена? Това actu само по себе си биващо може да води само до вечността на материята, щом само се заключава логично. А нелогичните заключения са невалидни, макар и откровението да ги потвърждава.

* — таитинската (Otaheiti — едно от имената на остров Таити). *Ред.*
** — actu — в действителност; natura sua — по своята природа. *Ред.*

«Ако следвайки една *слаба* диалектика, кажем: бог приема потенцията на противоположното битие само за да превърне сляпото потвърждаване на своето съществуване в опосредовано чрез отрицанието, пита се, *защо* той прави това? Не заради самия себе си, защото той знае своята мощ; само за други той може да прави това различно от него битие в предмет на искането. В това отчуждаване от само себе си се крие тъкмо същността на бога, неговото блаженство, всички негови мисли са само извън него, в творението. Тъй че това е, разбира се, един процес на суспендиране и възстановяване, но между тях се намира целият свят.»

Колко смешна става тук надменността, с която окарикатурената, най-решителна диалектика гледа отвисоко на своя «слаб» първообраз! Тя дори дотолкова не е разбрала този първообраз, че да може да го представи правилно. Самият Хегел, според Шелинг, мисли по този представен начин; Шелинг го кара да прави дедукции горе-долу по следния начин: тук е бог. Той сътворява света. Последният го отрича. Защо? Защото светът е лош ли? Пази боже, само защото съществува. Светът заема цялото пространство за себе си, а бог, който не знае къде да се дене, се вижда принуден отново да го отрече. Макар че той би трябвало, разбира се, да го унищожи. Но онази дълбочина [на концепцията], според която отрицанието по необходимост произтича от тъкмо само по себе си биващото, като разгръщане на най-вътрешната същност, като пробуждащо самосъзнанието, докато това отрицание в най-висшата си дейност отново от само себе си трябва да отрече себе си и позволява в резултат да възникне развитото, самобитното, свободното — за тази дълбочина Шелинг не може да има и хабер, защото неговият бог е свободен, т. е. действуващ произволно.

Бог, или предвечното битие, е създал сега света, или противоположното битие. Светът съществува тъкмо само по волята на бога и зависи от него. Божествената справедливост не допуска да го унищожи с един удар за това, че се е възстановил, защото сега противоположното има до известна степен някакво право, някаква независима от бога воля. Затова то постепенно и по един принцип, определящ степените на процеса, се възвръща чрез двете последни потенции. Ако следователно първата потенция беше причината, предизвикваща цялото движение и противоположното битие, втората потенция беше поставена ex actu*, осъществяващата се при предоляването на първата, и която, действувайки върху противоположното битие, подчини последното на третата потенция, така че противоположното битие се появи като конкретно нещо между тези три потенции. Тези последните се оказват сега: causa materialis, ex qua, causa efficiens, per quam, causa finalis, in quam (secundum quam) omnia fiunt**.

* — посредством акта. *Ред.*

** — материална причина, от която, действуващата причина, чрез която, последната причина, по която (съгласно която) всичко става. *Ред.*

Ако сега предвечното битие е условие за божествеността, тогава, със сътворяването бог е налице като такъв, като господар на битието, в чиято власт е да направи тези възможности действителни или да не ги направи. Той остава извън целия този процес и се издига над тази триада от причини като causa causarum*. А сега, за да не допусне светът да се появи като еманация на неговата същност, във властта на бога било да опита всички възможни положения на потенциите една спрямо друга, т. е. *да накара* бъдещият свят да *премине край него като в привидение*. Защото за всичко това съдействуват не единствено самото всемогъщество и самата премъдрост, но творенията съществуват и като видения на твореца. Затова онази първоначална потенция, първата подбуда на противоположното битие, винаги е била особено почитана; тя е индийската *Майя* (сродна с немската дума *Macht»*, потенция), която изплита мрежата на само явяващото се, та да размърда твореца за действително творчество, както Fortuna primigenia[164] в Пренесте.

Няма да прибавя нито дума към това, за да не размажа пеперудения прашец на това видение.

Че сега бог действително създава, не може да се докаже a priori; това се обяснява с единствената, допустима у бога потребност да бъде познат, което е присъщо най-вече на най-благородните натури. Богът на творението не е абсолютно прост, но е прост в едно множество, а тъй като тази множественост (онези потенции) е затворена в себе си, творецът е *всеединен* и това е монотеизъм. Понеже предхожда всичко, той не може да има равен на себе си, защото битие без потенция изобщо не *може* (!). Бог, за когото се споменава само мимоходом, че бил единственият, е само богът на теистите; монотеизмът изисква единствеността, без която бог не е бог, докато теизмът си остава при безкрайната субстанция. Следващата крачка оттук към онова, което е бог по отношение на нещата, е пантеизмът; в него нещата са определения на бога. Само монотеизмът съдържа бог като действителен бог, като жив, където единството на субстанцията е изчезнало в потенцията и на негово място се е появило едно свръхсубстанционално единство, така че бог е непреодолимият един срещу трима. Макар и да са много, няма много *богове*, а има само един бог, *в божествеността* няма много. Тъй че монотеизмът и пантеизмът са крачка напред в сравнение с теизма, който е последният израз на абсолютното в негативната философия. Монотеизмът е преходът към християнството, защото всеединството има своя определен израз в триединството.

Постарайте се да разберете това триединство, както искате, винаги остават трима срещу един и един срещу трима. Ако бог е един-

* — причина на причините. *Ред.*

ството на трима, той може да бъде това само като четвърти, или остават три бога. Ако само божествеността е тяхното единство, тогава и човечеството е също така единство на всички хора и имаме както един бог, така и само един човек. Но многото също така не могат да се премахнат, както и тримата, и от трите лица никога не може да се получи едно лице. Старото противоречие на триединството тук е съвсем явно и човек се изумява от смелостта на Шелинг да твърди, че то било разрешено. Твърдението, че триединството било само истинският израз на единството, е заимствувано пак от Хегел, но, както обикновено, опростено до чиста безсъдържателност. У Хегел тройствеността си остава градация на моментите на развитие на бога, щом се иска да има такъв у него. Но тук тези три момента стоели един до друг като *личности* и по оригинален начин се твърди, че истинската личност на *едно* лице се състояла в това, че тя била *три* лица.

Досега впрочем ние имахме само едното лице, бащата. Защото ако едно по-напред биващо махва от себе си едно принадлежащо към него, така че то самото по необходимост се осъществява, тогава то с право се нарича порождение. Ако сега в този процес на осъществяване противоположното битие (Б) е действително преодоляно, тогава и втората потенция е господар на това битие, както първата, и тогава божествеността на сина е равна на божествеността на бащата. Същото е и с третата потенция, която като свободна от битието същност може да се върне отново в битието едва след побеждаването на Б; но тогава тя притежава същото величие и същата личност, както първите две, и се явява като дух. Следователно накрай имаме три личности, но не и три бога, защото битието на единия, следователно и господството над тях е само едно (като че ли двамата спартански царе са били само един цар, защото тяхната власт е била една!). В потенциите, докато те са в напрежение, ние виждаме само естествената страна на процеса («напрежение», изглежда, е процесът в негативната философия) като възникване на света; едва заедно с лицата се открива светът на *божественото* и божественото значение на онзи процес, в който битието първоначално като възможност при бащата, се предава на сина и от него отново се връща на бащата като преодоляно. Освен на сина то е предадено от бащата и от сина също и на духа и той има само общото на двамата битие. Напрежението на потенциите преминава през цялата природа и всяко нещо има известно отношение към него. Всяко възникващо е нещо четвърто между тези потенции, но човекът, в когото напрежението напълно се изпразва, има вече отношение към *личностите* като такива, защото в него намира израз онзи последен момент на осъществяването, в който потенциите се превръщат в действителни личности. Следователно за нещата този процес е творчески процес, а за личностите — теогонически.

Така Шелинг всъщност като някакъв магьосник ни измъкна от бездната на предвечното битие на бял свят не само личния, но и триединния бог — баща, син и дух, последният, разбира се, само с усилие беше приютен, — след това произволно създадения, зависим от произвола, следователно пуст и нищожен свят, и по този начин получава базата на християнството. Моето намерение не може да бъде да посочвам отделно непоследователностите, произволностите, дръзките твърдения, празнотите, скоковете, предпоставките, бъркотиите, които тук Шелинг си е позволил; ако положението с необходимото мислене беше толкова лошо, тогава в свободното мислене човек би могъл да очаква още по-голяма бъркотия от схоластика и мистика — това е същността на новошелингианството. Нито читателият може да иска от мен татова нечовешко търпение, нито пък аз от него такъв интерес към тази работа. Освен това онуй, което е съвсем очевидно, не е и нужно тепърва да се разкрива. Моята цел е само в общи линии да проследя хода на мислите, само да покажа как отношението между Хегел и Шелинг се оказва тъкмо обратното на това, което Шелинг твърди. Сега, на почвата на християнството, можем да оставим фактите да говорят още повече. Преди всичко Шелинг афишира неспособността си да разбере света, затова, че не може да разбере злото. Човекът имал възможност да остане в бога, а също и да не остане; че той не правил това, било свободна воля от негова страна. С това той се бил поставил на мястото на бога и ето, когато изглеждаше, че всичко е наред, отново всичко е поставено на карта. Светът, отделен от бога, бил предоставен на външността, съществeният елемент бил загубил положението си на такъв. Бащата бил «като че ли» изместен от мястото си (по-късно това «като че ли» се изпуска).

Но християнската троица все още я нямало, собствената, независима от бащата воля на сина още не била изявена. Сега обаче в края на сътворението се появява нещо ново, владеещото самото себе си в човека *Б*. От неговия избор зависи дали да бъде едно с бог или да не бъде. Той *не* иска и с това изтиква по-висшата потенция обратно в потенциалността, която потенция едва сега, отделена по волята на човека от бащата, е също толкова *син на човека,* колкото и син на бога (това е значението на израза в Новия завет) и има божествено-небожествено битие. Сега тя може да последва битието в извънбожествеността и да го върне обратно при бог. Сега бащата се е отвърнал от света и действува в него не вече по своя воля, а по своя неволя (това е истинското значение на божия гняв). Така че бащата също не унищожил лошия свят, а го запазил с оглед на сина си, както е казано в писанието. В името на него, т. е. с оглед на него, са създадени всички неща. Тъй че тук имаме две ери: еона на бащата, където битието (светът) още се намирало като потенция в бащата и синът още не бил са-

мостоятелен, и еона на сина, ерата на света, чиято история е историята на сина. Тази ера от своя страна има два периода; през първия човекът е изцяло във властта на противоположното битие, на *Б,* на космическите потенции. Тук синът е в състояние на отрицание, на най-голямо страдание, на пасивност, изключен засега от битието (т. е. от света,) несвободен, извън човешкото съзнание. За завоюването на битието тя [потенцията] може да действува само по естествен начин. Това е ерата на стария съюз, когато синът се стреми към господството над битието не по своя воля, а по своята природа. Това значение на горната ера е липсвало досега в науката, у никого не го е имало. То е изразено най-определено в Стария завет, именно в глава 53 на Исайя, където се говори за *сегашно* страдание на месията. Едва със закрепването на втората потенция, със завоюваното господство над битието. започва втората ера, където тя действува свободно и по своя воля. Това е времето на нейното появяване в Христос, времето на откровението. Това е ключът на християнството, с тази Ариаднина нишка е възможно човек «да се оправи в лабиринта на моя ход на мисли». — Вследствие разбунтуването на човека възникналите при сътворяването в резултат от побеждаването на *Б* личности отново са върнати само във възможности, в потенциалността, и изключени от съзнанието, стават извънбожествени. Тук сега се крие причината на един нов процес, който се извършва от само себе си в съзнанието на човека и от който е изключена божествеността, защото в своето напрежение потенциите са извънбожествени. Този процес на подчиняване на съзнанието под господството на потенциите е протичал в езичеството като митологическо развитие. По-дълбоката историческа предпоставка на откровението е митологията. Във философията на митологията сега ние трябва да докажем отделните потенции в митологическото съзнание и осъзнаването им в гръцките мистерии.

Пита се, дали, както твърди Шелинг, влиянието на човека върху саморазвитието на бога — защото само така може да бъде наречено това — е християнско? Но християнският бог е завършен от предвечни времена, неговото спокойствие не се нарушава дори от временния земен живот на сина. Изобщо според Шелинг сътворението завършва най-позорно. Картонената къща на «междинните потенции» — относително биващи и можещи да бъдат битие» — едва е построена, трите потенции се намират в точката да станат личности и глупавият човек извършва лекомислена постъпка и цялата изкусна архитектоника рухва и потенциите си остават потенции както досега. Това е точно така, както в приказката, в която едно съкровище, заобиколено от ослепително блестящи духове, се измъква със заклинания от недрата на земята; съкровено желаното вече се подава от края на бездната — и тъкмо тогава се изговаря несъзнателно някаква дума, духовете из-

чезват, съкровището потъва и бездната завинаги се затваря над него. Шелинговият бог би могъл и малко по-умно да свърши своята работа, тогава той щеше да спести на себе си много усилия, а на нас — философията на откровението. Но Шелинговата мистика достига разцвета си тук в страдалческото състояние на сина. Това мъгляво, тайнствено положение на божествена извънбожественост, на съзнателна безсъзнателност, на действено бездействие, на безволева воля, тази надпревара на натискащи се противоречия е, разбира се, за Шелинг безценно находище на изводи, защото от него може да се изведе всичко. Още по-неясно е отношението на тази потенция към съзнанието на човека. Тук всички потенции действуват като космически, естествени, но как? Какво е космически потенции? Нито един ученик на Шелинг, дори той самият, не може да отговори разумно на този въпрос. Това е пак едно от онези объркани, мистични мисловни определения, към които е принуден да прибегне, за да стигне той самият «със свободното, искащо мислене» до откровението. «Митологическите представи не могат да бъдат обяснени другояче освен като необходим продукт на попадналото във властта на космическите потенции съзнание». Но космическите потенции са намиращите се в своето напрежение божествени потенции, божественото като небожествено. С това всъщност трябвало да се обясни и връзката на митологията с природата, с това били придобити напълно нови факти и пълнеж на предисторическия период на човечеството, а именно посредством «огромното душевно възбуждане при създаването на представите за боговете».

Можем да си спестим излагането на «философията на митологията», тъй като тя не спада непосредствено към философията на откровението, а и освен това през следващия семестър Шелинг ще я изложи по-изчерпателно. Тази част от лекциите беше впрочем далеч най-добрата и съдържа някои неща, които, ако бъдат освободени от мистичния, изопачаващ начин на мислене, не би могъл да отхвърли и онзи, който разглежда тези фази на съзнанието от свободно, чисто човешко гледище. Пита се само доколко тези мисли са собственост на Шелинг и дали те изобщо не произхождат от Щур. Превратното в Шелинговото изложение се състои главно в това, че той схваща митологическия процес не като свободно саморазвитие на съзнанието в рамките на световноисторическата необходимост, а винаги оставя да действуват някакви свръхчовешки принципи и сили, и то по такъв съвсем объркан начин, че тези потенции са същевременно «субстанцията на съзнанието» и все пак отново нещо повече. Разбира се, човек трябва да се реши на такива средства, щом веднъж се установяват абсолютно свръхчовешки влияния. Тъй че аз с готовност признавам на Шелинг главните му резултати от митологията по отношение на хри-

стиянството, само че по друг начин, тъй като схващам двете явления не като внесени в съзнанието отвън, по свръхестествен начин, а като най-вътрешни продукти на съзнанието, като чисто човешки и естествени.

И тъй сега стигаме най-после до подготвеното от митологията откровение. Последното е цялото християнство. Затова философията на откровението няма защо да се грижи за догматика и т. н., тя дори не възнамерява да установява някакво учение, а иска само да обясни историческия факт, какъвто е християнството. Впрочем ще видим как постепенно възниква цялата догматика. Ще видим как Шелинг разглежда «християнството само като факт, както и езичеството». Той не приемаше фактите на езичеството, както те сами са се представяли, за истински, например не приема Дионис за действителен бог; фактите на християнството, напротив, са за него абсолютни; когато Христос се обявява за месия, когато Павел казва едно или друго, Шелинг му вярва безусловно. Митологическите факти Шелинг *обясняваше* — поне по своя си начин, а фактите на християнството той твърди. И при всичко това той се ласкае с мисълта, «че е спечелил любовта на младежта с прямотата и откровеността си и не само любовта, но и възторга й».

За да обясни сега откровението, той изхожда от онзи пасаж в писмото на Павел до филипяните, глава 2, 5—8, който давам тук в извадки:

«Христос, бидейки в образа божий (ἐν μορφῇ θεοῦ), не счете за похищение (ἅρπαγμα) да бъде равен на богу, но понизи (ἐκένωσε) себе си, като прие образ на раб и се уподоби на човеците, и по вид се оказа човек; смири себе си, бидейки послушен дори до смърт, и то смърт кръстна.»

Без да се впускам в обстойните екзегетични изследвания, с които Шелинг придружаваше своето философско обяснение, тук искам да предам по Шелинговия начин само разказания от Павел факт. В страдалческото си състояние Христос постепенно станал господар на съзнанието благодарение на митологическия процес. Независим от бащата, той имал свой собствен свят и можел да се разпорежда с него, както си иска. Бил богът на света, но не абсолютният бог. Той можел да остане в това извънбожествено-божествено състояние. Това Павел нарича: да бъде в образ божи, ἐν μορφῇ θεοῦ. Но той не пожелал да направи това. Той станал човек, отказал се от това свое величие, за да го предаде на бащата и по този начин да съедини света с бог. Ако не бил направил това, за света нямало да има вече възможност да се съедини с бог. Това е истинското значение на послушанието на Христос. В този смисъл трябва да се обясни и историята с изкушението. Сатаната, слепият космически принцип, стигнал толкова далеч, че

предлага на Христос своето царство, ако последният му се поклони, т. е. ако си остане космическа потенция, ἐν μορφῇ θεοῦ. Но Христос отхвърля тази възможност и подчинява своето битие на бащата, като прави това битие креатурно [сътворено] и става човек.

«Опазил ме бог да дедуцирам като християнски философски учения, за които християнството нищо не знае» — с тези думи Шелинг завърши тази си дедукция. Да се спори за християнския характер на тези учения би било лукс, защото дори и той да се докажеше, Шелинг все едно още нищо не би спечелил от това. Според мен обаче тези учения противоречат на целия основен начин на мислене на християнството. Никакво изкуство не е да доказваш най-необикновени неща въз основа на отделни пасажи от Библията, но пък и работата съвсем не може да бъде в това я. Скоро ще станат две хиляди години, откакто християнството съществува, и е имало достатъчно време да се оправи със самото себе си. Съдържанието на християнството е изразено в църквата и невъзможно е освен това съдържание в него да се крие и някакво скрито значително позитивно съдържание или пък изобщо едва сега да бъде разбран истинският смисъл. И без друго би било прекалено късно сега да се открива този смисъл. Независимо от това обаче в горното обяснение има и доста поучителни неща. Свободно действие на Христос ли е било, че се е подчинил на бащата? Невъзможно, това е било естествена необходимост. Все пак не подобава да се допуска възможността за зло у Христос, без да се унищожи неговата божественост. Който може да върши зло, той никога не може да стане бог. Как изобщо може *да се стане* бог? Но да допуснем сега случая, че Христос е запазил за себе си света. По-безсмислено и по-комично положение от това, което тогава би се получило, изобщо не можем и да си представим. Тук Христос със своя прекрасен свят, живеещ в блаженство и радости, разцветът на елинизма на небето и на земята, а там — самотен и без деца старият бог, покрусен от несполучилия удар срещу света. Главната грешка на Шелинговия бог е, че той има повече късмет, отколкото разум. Все пак всичко е минало добре, но би могло и да завърши съвсем другояче. Изобщо учението на Шелинг за бога е изцяло антропопатическо. Ако дяволът беше предложил на Христос царството на света, преди последният да стане човек, той поне е щял да има шанс да го спечели и кой знае какво е щяло да стане. Но когато Христос станал човек, с това той вече се е бил подчинил на бога и всички надежди на бедния дявол рухнали. Освен това — Христос не си ли е бил извоювал господството над света още в митологическия процес, тъй че какво още е можел да му предложи дяволът?

С това предадохме главното от онова, което Шелинг каза за обяснението на християнството. Останалото са отчасти цитати от Библията

и тяхното тълкуване, отчасти детайлно излагане на изводите. От тези изводи искам да съобщя по-важните.

Съгласно изложеното по-горе учение за последователността на потенциите в господството над света е ясно, че всеки път господствуващата потенция е вестителка на следващата. Така например в Стария завет бащата пророкува за сина, в Новия — синът за духа. В книгата на пророците тая работа се преобръща и третата потенция пророкува за втората. Тук сега проличава едно придвижване на потенциите заедно с времето, именно до «малаха на Йехова», «ангела на бога», който наистина не е непосредствено второто лице, но все пак е втората потенция, причината за появяването на втората потенция в *Б*. В различните времена той е различен, тъй че по начина на неговото появяване може да се определи възрастта на отделните книги и по този начин въз основа на това придвижване на потенциите могат да се постигнат «изумителни» резултати, които надминават всичко, което е направила досега критиката. Това определение е «ключът за Стария завет, въз основа на който може да се докаже реалността на старозаветните представи в тяхната относителна истинност».

Старият завет има с езичеството обща основа и обща предпоставка. Оттук и езическият характер на толкова много обреди на мозаизма. Така например обрязването явно е само смекчена форма на скопяването, което в най-старото езичество играе толкова голяма роля и представлява мимическо-символично побеждаването на най-древния бог, Уран, от следващата степен. Такава е например забраната на храна, построяването на скиния на завета, която напомня на египетските светилища, както киотът на завета — на свещения сандък на финикийците и на египтяните.

Появяването сега на самия Христос не е случайно, а предопределено. Римската епоха била прекратяване на митологията, тъй като без самата тя да внесе някакъв нов момент, възприела всички религиозни представи на света, включително и най-старите източни религии, и с това дала да се разбере, че е неспособна да създаде нещо ново. Същевременно от празнотата на тези отживели времето си форми възникнало чувството, че непременно трябва да се появи нещо ново. Светът притихнал и с трепет очаквал нещата, които трябвало да станат. От тази външна [показна] римска световна империя, от това унищожаване на националностите произлязло вътрешното царство божие. Тъй че когато настъпило времето, бог изпратил своя син.

Христос, отказвайки се от μορφῇ θεοῦ*, от извънбожественото битие като божествено, станал човек, като доказал по този начин най-ясно и най-блестящо своята продължаваща в него божественост.

* — образа божи. *Ред.*

Ставането на Христос беден заради нас няма значение на отказване от своята божественост, няма значение на non usus* на тази божественост, а на смъкване от себе си на μορφῇ θεοῦ, на божия образ. Божествената същност остава в него. Само той можел да бъде посредник, тъй като произхождал от бога и бил с човешко съзнание. Този в своето действие в езичеството и юдейството спъващ и може би унищожаващ човечеството принцип не бил снет; в резултат на периодичните жертви били отстранени само симптомите, но не и причината на болестта. Гневът на бащата можел да бъде прекратен само чрез една друга воля, по-силна от него, от смъртта, от всяка друга воля. Допустимо било не физическо, а само морално побеждаване на тази воля, и то в резултат на най-голямото доброволно подчинение на посредника вместо на човека. Най-голямото доброволно подчинение на човека никога не е било напълно доброволно, обратно, подчинението на посредника е свободно, не по негова воля и не по негова вина свободно по отношение на бога. Затова е и този процес през езичеството, та да може да се появи посредникът, като представител на съзнанието. Решението да направи това е било най-голямото чудо на божествения промисъл.

Физическата страна на превръщането в човек не може, разбира се, да се изясни до най-малките подробности. Материалната възможност за това той има в себе си. Да бъдеш материален, това значи да служиш за материя на една по-висша потенция, да бъдеш подчинен на нея. Тъй като Христос се подчинява на бога, той става материален по отношение на него. Но той има правото да бъде извън бога само като сътворен. Тъй че той е бил принуден да стане човек. Онова, което в началото е било у бога, което в образ божи е владеело съзнанието в езичеството, във Витлеем се ражда като човек от жена. Помирението винаги е било само субективно, затова и вече са били достатъчни субективни факти. Тук обаче се е касаело да се победи гневът на бащата, а това е можело да направи само един обективен факт — ставането човек.

И ето сега при ставането човек като посредничеща личност се появява третата потенция. Христос е заченат от, т. е. по силата на светия дух, но не е негов син. Функцията на демиург преминава в третата потенция; нейната първа проява е материалният човек Исус. Втората потенция е материалът, третата е ваятелката на този материал. Даденото протичане на процеса е необикновено, непонятно материално, но за едно по-възвишено схващане то без съмнение е разбираемо. Материала за ставането на човек Христос е взел от самия себе си. Това първо образуване, свойството на което тук повече не

* — неизползване. *Ред.*

ни интересува, е било възприето в органическия процес на майката. Задаването на повече въпроси би било нещо повече от микрология.

Когато бог действува някъде по своя воля, това е чудо. В природата всичко е безволево. Такъв е и Христос. Функцията на демиург той притежава natura sua, без своя воля, следователно като човек той не може да я отхвърли; тук тя става ръководител на неговата воля. Това, че синът се намира в природата със своя воля, зависи от волята на бащата, тъй че синът върши чудесата със силата на бащата. Който прочете след тези лекции Новия завет, ще намери в него някои неща, които досега не е видял там.

Смъртта на Христос е била решена още преди той да стане човек, била е одобрена от Христос и бащата. Следователно тя не е била случайна, а е жертва, която е искал божественият промисъл. Касаело се е да се отнеме на злия принцип всякаква сила да бъде преодолян той в неговата потенция. Това е могла да направи само посредничещата потенция, но не като се противопостави тя на този принцип само като естествена потенция. Тъй като впрочем самият бог е искал преодоляването на този принцип, втората потенция е била принудена да му се подчини. Защото в очите на бог втората потенция като естествена потенция не струва повече от отричащото бога начало, макар тя да е станала естествена не по своя вина, а по вина на човека. Последното обстоятелство ѝ дава също и известно право да бъде по този начин извън бога. Бог е толкова справедлив, че не премахва едностранчиво този противоположен принцип, да, той е толкова човечен, че обича това всъщност само случайно начало, което му е дало възможността да бъде бог, повече, отколкото необходимият момент, потенцията, изхождаща от самия него. Той е кажи-речи също така бог на противоположния принцип, както бог на втората потенция. Това е неговата природа, която стои дори над неговата воля. Това всеединство на всички принципи представлява неговото божествено величие и то не позволява едностранчиво да бъде съкрушен онзи принцип. Ако той трябва да бъде премахнат, ред на втората потенция е да излезе пред него и в своето извънбожествено битие изцяло да се подчини на бог. Но тук ставането на човек още не било достатъчно. Веднага след грехопадението Христос последвал човека в отчуждаването от бога и застанал между света и бог. Застъпвайки противоположния принцип, той се противопоставил на бащата, влязъл в напрежение с него, станал съучастник на онова битие и трябвало като без вина виновен, като гарант на отчужденото от бога битие, да изтърпи наказанието. Това свое приравняване с противоположното начало заедно с поетите върху себе си грехове на света той изкупил със смъртта. Това е причината за неговата смърт. Разбира се, и другите хора умират, но той е умрял със смърт, съвсем различна от тяхната. Тази

смърт е чудо, което ние изобщо не бихме се осмелили да повярваме, ако не беше така достоверно. На неговата смърт е присъствувало цялото човечество в лицето на своите представители; на нея са присъствували евреи и езичници. Езическият принцип е трябвало да умре с езическа смърт, със смъртта на кръста; в това впрочем няма нищо особено. *Разпъването* на кръст е било изпразване на дългото *напрежение**, в което се е намирал Христос в езичеството, както се казва в писанието, чрез смъртта той бил спасен от съда и страха (т. е. от напрежението). Това е великата тайна, която и днес още е за евреите (моралистите) съблазън, а за езичниците (чистите рационалисти) — глупост.

Възкръсването на Христос открай време е било разглеждано като гаранция за личното безсмъртие. За това учение, като се остави настрана възкръсването на Христос, трябва да се отбележи следното. В този живот природата господствува над духа и заедно с туй се предполага един втори живот, като последният е компенсиран с господството на духа над природата, и един трети, последен, в който двата момента се изравняват и се намират в хармония. Досега философията не е имала никаква успокоителна цел за безсмъртието, тук в християнството тя е дадена.

Самото възкръсване на Христос е доказателство за неоспоримостта на неговото превръщане в човек. В това възкръсване човешкото битие отново е прието от бога. Не отделното деяние на човека е било неугодно на бога, а цялото състояние, в което се е намирал той, следователно и отделният човек, още преди да е съгрешил. Затова никаква човешка воля, никакво деяние не може да бъде истински добро, преди бащата да се е помирил. Благодарение на възкръсването на Христос бог признал това състояние, на света била върната радостта. Тъй че оправданието се извършило само благодарение на възкръсването, тъй като Христос *не се разнесъл във вселената,* а като човек седи от дясната страна на бога. Възкръсването е светкавица на вътрешната история във външната. Който го отнема, има само външността без божествено съдържание, без онова трансцендентно, което единствено прави историята история, има само материал за паметта и тук той е в същото положение, както голямата тълпа по отношение на събитията на деня, вътрешните причини на които ѝ са неизвестни. Освен това той попада още и в ада, т. е. «моментът на умирането се проточва за него във вечността».

Най-после идва светият дух и завършва всичко. Той може да се излее едва след като бащата напълно се е помирил, и неговото идване е знакът, че това е станало.

---

* Игра на думи: «Ausspannung» — «разпъване», «Spannung» — «напрежение». *Ред.*

Тук Шелинг вмъкна своята преценка за най-новата критика от Щраус насам. Тя никога не могла да го предизвика за един вид полемика, което той бил доказал с това, че четял тези лекции от 1831 г. насам винаги по същия начин, без да прибавя нищо. Философията на митологията той отнесе към още по-ранен период. След това говорѝ за «пошлия, извънредно филистерски ум» на тези хора, за тяхната «ученическа трактовка на незавършени тези», за «безсилието на тяхната философия» и т. н. Срещу пиетизма и чисто субективното християнство той, обратно, нищо не можел да каже, само че то не било единственото и най-висшето.

Трябва ли да излагам още и сатанологията? Дяволът не е нито лично, нито безлично същество, той е потенция; злите ангели са потенции, но такива, които не трябва да ги има, тъй като са се появили в резултат от грехопадението на човека; добрите ангели също са потенции, но такива, които трябва да ги има, но в резултат от грехопадението на човека ги няма. Засега това е достатъчно.

Църквата и нейната история се развиват въз основа на тримата апостоли Петър, Яков (заедно с неговия приемник Павел) и Йоан. Неандър е на същото мнение. Католическата църква е църквата на Петър, която е консервативната, юдейско-формалистката; протестантската е църквата на Павел; третата, която трябва още да се очаква и навярно е подготвена от Шелинг, е църквата на Йоан, който съчетава простотата на Петър и диалектическата острота на Павел. Петър е представител на бащата, Павел — на сина, Йоан — на духа.

«Онези, които господ обича, на тях той възлага работата по завършването. Ако аз трябваше да съградя църква, бих я съградил на свети Йоан. Но някога ще бъде съградена обща църква и на тримата апостоли и тя ще бъде последната, истинският християнски пантеон.»

Това е главното съдържание на Шелинговите лекции, доколкото то можа да бъде установено въз основа на сравняването на три тетрадки[165]. Аз имам съзнанието, че съм пристъпил към работа най-честно и откровено. Та пред нас са цялата догматика, триединството, сътворяването от нищото, грехопадението, първородният грях и безсилието да се прави добро, помиряването чрез смъртта на Христос, възкръсването, изливането на духа, общността на светиите, възкресяването от мъртвите и един вечен живот. Тъй че Шелинг сам отново снема разграничаването на факт и догма, което беше установил. Но ако разгледаме тази работа по-прецизно, дали тогава това християнство е все още старото? Който подходи към въпроса без предубеждение, ще трябва да каже: да и не. Несъвместимостта на философия и християнство е стигнала вече дотам, че дори Шелинг изпада в още по-лошо противоречие от Хегел. Последният все пак имаше една философия,

макар че при това се получи само привидно християнство; а онова, което Шелинг поднася, не е нито християнство, нито философия и в туй, че той представя това и за едното, и за другото, се състои «прямотата и откровеността», се състои заслугата му, че «на онези, които искаха от него хляб, бе даден истински хляб, а не камък, казвайки при това, че *това е хляб»*. Че Шелинг никак не познава самия себе си, доказа отново речта, от която са взети тези думи. На какви слаби крака стои днешното християнство, човек за лишен път разбира много ясно при една такава доктрина.

Ако хвърлим още един поглед върху цялото учение, ще получим освен вече споменатите още и следните резултати за определянето на новошелингианския начин на мислене. Объркването на свободата и произвола е в най-пищен разцвет. Бог винаги се схваща като действуващ човешки-произволно. Това, разбира се, е необходимо, докато бог се схваща като единичен, само че то не е философско. Само *оназu* свобода е истинската, която съдържа необходимостта в себе си, дори която е само истината, разумността на необходимостта. Затова Хегеловият бог никога не може да бъде единично лице, тъй като всичко произволно е отстранено от него. Затова Шелинг е принуден да използва «свободното» мислене, когато говори за бог, защото необходимото мислене на логическата последователност изключва каквато и да било божествена личност. Хегеловата диалектика, тази мощна, никога несекваща, движеща сила на мисълта, не е нищо друго освен съзнанието на човечеството в чистото мислене, съзнанието на всеобщото, Хегеловото божествено съзнание. Където — както е у Хегел — всичко става от само себе си, там всякаква божествена личност е излишна.

По-нататък, сега проличава още едно ново противоречие при раздвояването на философията. Щом негативната философия няма никакво отношение към съществуването, тогава «няма логическа последователност» защо тя да не съдържа и неща, които не се срещат в действителния свят. Шелинг признава това, когато казва за нея, че тя не се интересувала за света и че ако той съвпадал с нейните построения, това било случайно. По този начин обаче негативната философия е съвсем празна, пуста философия, която се подвизава в най-произволната възможност и широко отваря вратите за фантазията. Но, от друга страна, ако съдържа само онова, което действително го има в природата и духа, тогава тя пък включва реалността и позитивната философия е излишна. Това проличава и от друга страна. У Шелинг природа и дух са единствено разумното нещо. Бог не е разумен. Следователно и тук също проличава, че безкрайното може да съществува по разумен начин реално само тогава, когато се явява като крайност, като природа и дух, а едно отвъдно извънсветовно съществуване на

безкрайното трябва да бъде отнесено към царството на абстракциите. Тази особена позитивна философия зависи, както видяхме, единствено от вярата и съществува само за вярата. Ако един евреин или мохамеданин признае предпоставките на Шелинг в негативната наука, той неизбежно ще си създаде и еврейска или мохамеданска позитивна философия. Да, дори за католицизма, за англиканската църква тя ще бъде различна. Всички имат еднакво право, защото «се касае не за догмата, а за факта». И с това любимо «свободно» мислене всичко може да се конструира като абсолютно. Именно в мохамеданството фактите са далеч по-добре конструирани, отколкото в християнството.

И тъй ние май завършихме с философията на Шелинг и можем само да съжаляваме, че един човек като него така е паднал в клопката на вярата и несвободата. Когато беше още млад, той беше друг. Тогава от неговата кипяща глава се раждаха сияещи като Палада образи-мисли, някои от които се устремяваха и в по-сетнешните битки; тогава той свободно и смело се впускаше да плава в откритото море на мисълта, за да открие Атлантида, абсолютното, чийто първообраз той толкова често виждаше да се издига като бленуван и мержелеещ се мираж от далечната морска далнина; тогава целият огън на младостта избухваше от него в пламъци на възторга; опиянен от бога пророк, той пророкуваше за ново време; вдъхновен от осенилия го дух, той самият често не можеше да разбере значението на своите думи. Той широко разтвори дверите на философствуването, тъй че свежият полъх на природата повя в килиите на абстрактната мисъл, топлият пролетен лъч падна върху семената на категориите и събуди всички дремещи сили. Но огънят угасна, смелостта изчезна, кипящата мъст, преди още да бъде станала бистро вино, се превърна в кисел оцет. Дръзкият, весело танцуващият върху вълните кораб се обърна и влезе в плиткото пристанище на вярата, заби кила си така здраво в пясъка, че той и досега още е заровен в него. Там той лежи и сега и никой не може да познае в тази стара, порутена верантетина стария кораб, който някога беше потеглил в открито море с надути платна и развяващи се флагове. Платната отдавна са изгнили, мачтите изпочупени, вълните нахлуват през зеещите пролуки и всеки ден нахвърлят нов пясък около кила.

Но да се извърнем от това разрушение на времето. Има по-хубави неща, които можем да разгледаме. Никой не ще поиска да ни показва тази верантетина и да казва, че това е единственият кораб, който може да издържи на плаването в морето, докато в едно друго пристанище се намира цяла флота от горди фрегати, готови да отплават в откритото море. Нашето спасение, нашето бъдеще е другаде. Хегел е човекът, който откри нова ера на съзнанието, след като той завърши старата. Характерно е, че тъкмо той е нападан сега от две страни —

от своя предшественик Шелинг и от своя по-млад следовник Фойербах. Когато последният упреква Хегел, че още е затънал дълбоко в старото, той би трябвало да има предвид, че съзнанието за старото е тъкмо вече новото, че едно старо тъкмо затова принадлежи на историята, защото е било напълно осъзнато. Тъй че Хегел е без съмнение новото като старо, старото като ново. И следователно Фойербаховата критика на християнството е необходимо допълнение към обоснованото от Хегел спекулативно учение за религията. Това учение достигна своя връх при Щраус, догмата, благодарение на собствената си история, се разрешава *обективно* във философската мисъл. Същевременно Фойербах свежда религиозните определения до *субективни* човешки отношения и с това не само не снема изводите на Щраус, но тъкмо истински ги проверява; а всъщност и двамата стигат до един и същ извод, че тайната на теологията е антропологията.

Сипва се нова зора, световноисторическа зора, както онази, когато от сумрака на Ориента изскочи светлото, свободното, елинско съзнание. Изгря слънцето, което жертвени клади от всички планински върхове приветствуваха, появяването на което възвестиха радостните звуци на рогове от всички стражеви кули, светлината на което плахото човечество очакваше с копнеж. Ние се събудихме от дългата дрямка, кошмарът, който душеше гърдите ни, изчезна, разтъркваме очите си и изумени се оглеждаме наоколо си. Всичко се е изменило. Светът, който ни беше толкова чужд, природата, скритите сили на която ни плашеха като призраци, колко близки, колко родни са ни те сега! Светът, който ни изглеждаше като затвор, сега ни се разкрива в истинския си лик, като разкошен царски палат, в който всички ние — бедни и богати, високопоставени и нископоставени — влизаме и излизаме. Природата се разкри пред нас и ни вика: Не бягайте от мен, та аз не съм отхвърлена, не съм изменила на истината, елате и вижте — вашата най-вътрешна, най-собствена същност е, която дава и на мене жизнени сили и младежка красота! Небето е слязло на земята, неговите богатства лежат пръснати като камъните по пътя, който ги иска, трябва само да ги вдигне. Всякаква раздвоеност, всякакъв страх, всякакво разединение е изчезнало. Светът отново е едно цяло, самостоятелен и свободен; той разби портите на своя спарен манастир, захвърли власеницата на каещ се и си избра за жилище свободния, чист етер. Той вече няма нужда да се оправдава пред безразсъдството, което не можеше да го разбере. Неговата разкошност, неговата прелест и пълнота, неговата сила, неговият живот е неговото оправдание. Наистина прав е бил оня, когато преди осемнадесет века е предугаждал, че светът, космосът, ще го измести някога, и е заповядал на учениците си да се отрекат от света.

И най-милото дете на природата, човекът, завръщайки се след

дълги борби в юношеската си възраст, след дълго отчуждаване като свободен мъж при майка си и защищавайки я от всички призраци на сразените в битката врагове, е превъзмогнал и отделянето си от самия себе си, разединението в собствените си гърди. След невъобразимо дълга борба и стремежи светлият ден на самосъзнанието изгря над него. Свободен и силен, вярващ в себе си и горд е той, защото води битката на битките, победи самия себе си и си постави на главата короната на свободата. Всичко му се откри и нищо не беше достатъчно силно, та да остане скрито за него. Едва сега пред него се разкрива истинският живот. Онова, към което преди се е стремял със смътно предчувствие, сега го постига с пълна свободна воля. Онова, което е изглеждало, че се намира извън него, в мъглявата далечина, той го открива в себе си като своя собствена плът и кръв. Той не смята, че е заплатил скъпо за това — с най-хубавата кръв на сърцето си, — защото короната си струваше тази кръв; дългото време на ухажване не е загубено за него, защото благородната, прекрасна годеница, която той води в стаята, му е станала благодарение на това само още по-скъпа. Съкровището, светинята, която той намери след дълго търсене, си струваше многото заблуди. И тази корона, тази годеница, тази светиня е *самосъзнанието на човечеството,* новият грал[166], около чийто трон се събират, ликувайки, народите и който прави крале всички, които му се посвещават, тъй че цялото великолепие и мощ, цялото царство и цялата власт, цялата красота и пълнота на този свят трябва да лежат в краката им и да се жертвуват за тяхното прославяне. Нашето призвание е да станем рицари на този грал, да препашем за него меча около кръста си и с радост да посветим живота си на последната, свещена война, след която ще последва хилядогодишното царство на свободата. И силата на идеята е тази, че всеки, който я познае, не може да престане да говори за нейното великолепие и да възвестява нейното всемогъщество, че той весело и с леко сърце захвърля всичко друго, когато тя иска това, че той жертвува тяло и живот, имот и кръв само и само да бъде осъществена тя. Който веднъж я е зърнал, на когото тя веднъж се е явила в тихата, обгърната от нощта стаичка в целия си блясък, той не може да се откъсне от нея, той ще я последва, накъдето го води тя — пък дори и на смърт. Защото той знае за нейната сила, че тя е по-силна от всичко на небето и на земята, че тя си пробива път през всички врагове, които се опълчват срещу нея. И тази вяра във всемогъществото на идеята, в победата на вечната истина, тази твърда увереност, че тя никога не може да се огъне и отклони от пътя, дори и когато целият свят се надигне срещу нея, това е истинската религия на всеки действителен философ, това е базата на истинската позитивна философия, философията на световната история. Това е най-висшето откровение, откровението на

човека пред човека, в което всяко отрицание на критиката е позитивно. Този бурен устрем на народите и героите, над който витае идеята във вечен мир и най-после се спуска сред тази гмеж и става нейна найвътрешна, най-жива, самоосъзната душа — това е изворът на всяко спасение и изкупление; това е царството, в което всеки от нас трябва да се бори и действува на своя пост. Идеята, самосъзнанието на човечеството е онзи чудодеен феникс, който от най-ценното, което има в света, си струпва клада и възкръсва, подмладен, от пламъците, които унищожават едно старо време.

Тъй че впрочем нека занесем на кладата на този феникс най-скъпото и най-милото си; всичко, което е било свято и велико за нас, преди да станем свободни! Нека не смятаме никаква любов, никаква печалба, никакво богатство за прекалено големи, та да не можем с радост да ги принесем в жертва на идеята — всичко това тя ще ни го върне хилядократно! Нека се борим и проливаме кръвта си, да гледаме, без да мигнем, врага в жестоките му очи и да издържим докрай! Виждате ли, нашите знамена се развяват на планинските върхове? Виждате ли, блестят мечовете на нашите другари, развяват се перата на техните шлемове? Те идват, идват, от всички долини, от всички върхове се стичат към нас, с песни и звуци на рогове: денят на великото решение, битката на народите наближава и ние ще победим!

Написано от Ф. Енгелс
в края на 1841 и началото на 1842 г.

Отпечатано без името на автора като
отделна брошура в Лайпциг в 1842г.

ШЕЛИНГ, ФИЛОСОФЪТ ВО ХРИСТЕ, ИЛИ ПРЕОБРАЖЕНИЕТО НА СВЕТСКАТА МЪДРОСТ В БОЖЕСТВЕНА МЪДРОСТ

ЗА ВЯРВАЩИТЕ ХРИСТИЯНИ, НА КОИТО НЕ Е ИЗВЕСТНА ФИЛОСОФСКАТА УПОТРЕБА НА ЕЗИКА

«Казвам ви, че тъй и на небесата повече радост ще има за един каещ се грешник, нежели за деветдесет и девет праведници, които нямат нужда от покаяние» (Лука, 15, 7).

Тези думи на господ могат май да дойдат наум на човек, когато иска да говори за Шелинг, защото при него явно са станали чудеса на божията милост, та да бъде прославено името на господа. Защото той се е смилил над него, както някога се смилил над Павел, който също, преди да се покръсти, отивал и разрушавал общините и задъхан, сипел заплахи и закани за убийство срещу учениците на господа. Но когато наближавал Дамаск, внезапно го озарила светлина и той паднал ничком на земята; но господ му заговорил и го привлякъл към себе си, тъй че той начаса повярвал, покръстил се и проповядвал името господне на всички народи и станал избрано оръдие пред господа. Така също милостта на Спасителя простря ръката си и над Шелинг и когато дойде времето, велико прозрение го осени. Защото кой би могъл някога по силата на човешко прозрение да предскаже, че човекът, който в началото на века поставяше заедно с тогавашния си приятел, прочутия *Хегел,* основата на онази презряна светска мъдрост, която сега вече не се промъква в мрака, а стрелите ѝ унищожават посред бял ден — че този човек ще нарами някога още и своя кръст и ще последва Христос? Но и така стана. Онзи, който направлява сърцата на хората като водни потоци, беше избрал по своята милост и него и само е чакал с трепет сгодния момент, та да го привлече към себе си. И сега той стори това, просветли го и го направи един от своите ратници срещу неверието и безбожието. Няма вече никакво съмнение; той самият призовава от катедрата вярващите:

Елате и вижте и прославяйте милостта, която господ прояви към мен! Да, стражът в Израел не спи и не дреме, старият бог е още жив, напук на всички подигравачи, и още дава поличби и върши чудеса за всички, които искат да ги видят. Те вдигат врява, тези безбожници, и казват в сърцето си: няма бог, но онзи, който живее на небето, им се надсмива, а господ се подиграва с тях. Той е триумфирал над тях, откакто свят светува, и ще триумфира над тях во веки веков. Той държеше със здрава ръка своето управление и навсякъде си създаде оръдия, за да прославят името му. И сега той пак блестящо триумфира над философите, които през цялото време бяха страшилище за него, като издигна измежду тях най-добрия и най-кадърния, истинския основател на тяхното учение и го направи свой слуга. Че впрочем преди сам Шелинг съвсем жалко беше затънал дълбоко в този така наречен пантеизъм, в това обожествяване на света и на самия себе си, е ясно като бял ден от по-раншните му книги. Само че той още не виждаше както трябва всичко в неговата взаимна връзка и не знаеше твърде добре къде ще го доведе този път. Да благодари на господ, че го отклони от този път и го поведе по тясната пътека, която води към небето, и по този начин в неговото лице най-ясно показа своята мощ, противно на всички врагове на вярата. Сега те вече не могат да кажат: Къде е вашият бог? Какво прави той? Къде се шляе? Защо не върши вече чудеса? Та той е тук, той спуска като мълния своята ръка сред собствената им тълпа и прави от водата огън, от бялото — черно, от несправедливото — справедливо. Кой може тук още да отрича, че това е пръст божи?

Но това не е всичко. С повикването на Шелинг господ ни подготви и втори триумф над безбожниците и богохулниците. Той избра тъкмо Шелинг, защото, запознат с мъдростта на този свят, той беше най-много подходящ да оборва гордите, надменни философи и благодарение на това със своята безкрайна милост и любов им откри път отново да стигнат до него. Може ли да се иска повече от него? На онези, които го хулят, които беснеят срещу неговото съществуване, които са неговите най-обезумели, най-яростни, най-ожесточени врагове, на тях той подава, вместо да ги заличи от лицето на земята и ги запрати в най-дълбоката бездна на ада, на тях той винаги отново подава спасителната си ръка, та да се измъкнат от гибелната пропаст, в която се намират, на светлина; да, милостта на господ се простира толкова надалеч на небесата от изгрева до залеза и неговото милосърдие няма да има край. Кой би могъл да устои на такова дълго търпение и любов? Но техните сърца са толкова ожесточени и закоравели в греха, че те и сега още отблъскват ръката, която иска да ги спаси; толкова са заслепени те от съблазните на този свят и от беса на собственото си високомерие. Те си копаят продупчени кладенци и отблъскват извора на живота, който блика в кръвта на Христос. Те си запушват

ушите за спасението, което идва отгоре, те намират удоволствие в онова, което е противно на господ.

«Изразът на лицата им свидетелствува против тях и за греха си те разказват открито, както содомци, и не го крият; горко на душата им! Защото сами на себе си навличат зло» (Исайя 3, 9).

Но все пак господ не се е отказал да ги призовава при себе си, макар да нямат никакви извинения. Чрез Шелинг той им показа колко слаб и нищожен е човешкият разум. Ако сега не се покръстят, това си е само тяхна вина и те не могат да кажат, че не са знаели евангелието.

Но понеже сега господ е извършил такова велико дело и е дал на целия християнски свят такава утешителна поличба, че той е близо до него и че няма да го остави в нуждата и борбата на този свят, на всеки вярващ трябва да бъде присърце да съобщи тази радостна вест на своите братя християни. И тъй като Шелинг сега открито заяви във формата на лекции[165] за своето признаване на Христос, това стана, от една страна, известно само на малцина, а, от друга страна, е изложено на един толкова труден философски изкуствен език, че е разбираемо само за онези, които по-дълго време са се занимавали със светската мъдрост; от трета страна обаче и много неща са предназначени за философите, а други — за вярващите, тъй че простият християнин би срещнал трудност да се оправи тук. Затова авторът на тези редове сметна, че не е съвсем излишно да изложи това на всички, които нямат нито време, нито желание да се впускат в безрезултатно изучаване на тази светска мъдрост, но все пак навярно биха имали желание да знаят за какво всъщност става дума у прочутия Шелинг, накратко простичко, та да не остават незаети в лозето господне. Да благослови господ това начинание, та то да бъде от полза и за благото на неговото царство.

Но преди това трябва да се отбележи още, че въпреки всичките си заслуги към истинското християнство Шелинг все пак не може напълно да се отърси от старата си, превратна мъдрост. Има още някои възгледи, които ни карат да вярваме, че той все пак не може напълно да потъпква високомерието на собствения си разум и като че ли още се стеснява донякъде от света да признае с най-голяма радост и благодарност към Христос пълния си поврат. Ние няма да му придиряме чак толкова за това; онзи, който така великолепно е излял върху него благодатта си, ще измие също това петно от него; онзи, който е започнал делото, той и ще го завърши. Но нека смелият поборник за истината, за когото говорим, си спомни за този трън в плътта си, когато го овладее бесът на високомерието и го изкушава. Нека той отхвърли от себе си всякаква гордост с някогашната си философия, която роди

все пак само безбожни рожби, и се гордее само с онзи, който го спаси по свободна, безкрайна милост от тази гибел.

Първото нещо, което Шелинг направи тук на катедрата, беше, че направо и с открито чело се опълчи срещу философията и изтръгна изпод краката ѝ нейната почва — разума. С най-убедителни, взети от нейните собствени арсенали аргументи той им доказа, че естественият разум не бил способен да докаже дори и съществуването на един стрък трева; че с всичките си нагледни посочвания, основания и заключения той не може и куче да примами от печката и изобщо не може да се издигне до божественото, защото със своята тромавост винаги си остава на земята. Това ние наистина знаем отдавна, но досега то не беше казвано още така прекрасно и ясно на тези заинатени философи. Това той направи в една много обширна система на така наречената негативна философия, в която им показа ясно като бял ден, че техният разум може да опознае само възможното, но не и действителното, а най-малкото бог и тайните на християнството. Трудът, който той си е направил с един толкова неблагодатен предмет — с миражите на светската мъдрост, — заслужава голяма признателност заради царството божие. Защото докато тези философи още можеха да се перчат със своя разум, с тях нищо не можеше да се направи. Но сега, когато и от тяхното гледище им е доказано, че техният разум е абсолютно неспособен да познае истинното, а създава само празни, пусти фантазии, които изобщо нямат правото да съществуват, иска се заинатена и посивяла от грехове глава, за да се упорствува в езическото учение и, както изглежда, възможно е с помощта на божията милост един или друг да се откаже от лошото си поведение. Това е много правилно и трябва винаги да се повтаря, че помраченият разум на човека е абсолютно некадърен и няма славата, която би трябвало да има пред бога, защото главната опора на невярващите е това, че техният разум ще им каже по-различни неща от божието слово. Но светотатство спрямо всевишния е да искаш да познаеш него, врага на всякакви грехове, с опетнения и заслепен от греха разум, да, дори да поставяш над самия бог този предал се на всички съблазни на този свят, на всички изкушения на сатаната разум, а пък това правят светските мъдреци, като критикуват с този свой покварен разум словото божие, изхвърлят онова, което не им харесва, докосват с нечисти ръце и отричат дори не само светостта на Библията, но и съществуването на самия бог, та вместо него те самите да се обожествят. Това са естествените последици от туй, че възкачват разума — както някога онази курва в кървавите дни на френската революция — на божия трон и той се осмелява да критикува разпорежданията на всемогъщия господар на света. Тук онова, което трябва да бъде лекувано, се намира не на повърхността, а в корена на злото. Та и слага ли се нова

кръпка на стара дреха?* Как да се съчетае Христос с Велиал? Това е невъзможно, богохулство е, когато искат да разберат изкупителната смърт на господа, възкръсването и възнесението с естествения разум. Затова да се заловим здравата заедно с Шелинг на работа и да изхвърлим разума от християнството в езичеството, защото там му е мястото, там той може да се бунтува срещу бога и да смята света с неговите съблазни и страсти, от които сме се отрекли, за божествен, да разкрасява всички грехове и пороци, ужаса на чревоугодието и разврата като добродетели и богослужение, а самоубийството на Катон, блудството на Лаиса и Аспазия, убиването на роднини от Брут, стоицизма на Марк Аврели и бясното преследване на християните от него да посочва на човечеството като образец. Тогава той явно противоречи на християнството и всеки знае на какво може да разчита от него. Но главна хитрост на изкусителя е била да го промъкне контрабанда в християнството, където той след това е породил чудесни копелета като например: пелагианството, социнианството[167], рационализма[106] и спекулативната теология.

«Ала бог избра онова, що е безумно на тоя свят, за да посрами мъдрите» (Първо послание до коринтяните, 1, 27); затова «естественият човек не възприема онова, що е от божия дух; за него това е безумство и не може да го разбере, понеже то духовно се изпитва» (1 пос. до кор., 2, 14).

Тъй че наистина християнски стремеж е, когато в чистата наука за разума, каквато е именно негативната философия, *Шелинг*, вместо да позволи на разума да се възгордее някак си, съвсем го принизява и смирява, та да осъзнае своята слабост и греховност и готов за разкаяние, да се обърне към милосърдието, защото само то може да го освети, просветли и възроди, за да стане кадърен да познае бога. По-трудно е да се разпне разумът и затова е по-важно, отколкото да се разпне плътта. Тя все пак е подчинена на съвестта, която е била дадена също и на езичниците, за да обуздават своите похоти и да бъде вътрешен съдия на техните грехове; разумът обаче се поставя над съвестта и дори много добре се погажда с нея и само на християнина е дадено да я постави под лекото иго на вярата. Но това иска от нас писанието и тук не важат никакви уговорки или извъртания: или предай своя разум в плен на вярата, или върви на лявата страна, при козлите (най-злостните от тези самообожествители като за подигравка се наричат *лявата* страна), там ти си на мястото си!

С това *Шелинг* сега си разчисти почвата. Всички остатъци от езичеството, които отново се измъкват в наше време и трябва да имат значението на нова истина, всички изопачени изчадия на нецеломъдрения, похотлив разум са премахнати и сега неговите слушатели са спо-

---

* Ср. настоящия том, стр. 433—434. *Немс. ред.*

собни да всмучат млякото на евангелието. Това е верният път. Езичниците можаха да бъдат пипнати при техните мирски наслаждения и страсти; но нашите философи още се преструват, поне в днешно време, че все още признават християнския морал. Затова, щом апостолите са искали от езичниците готово за разкаяние, за покаяние, разбито и съкрушено сърце, от съвременните надменни светски мъдреци трябва да се иска готов за разкаяние, смирен и съкрушен разум, преди да бъдат способни да се наслаждават на благодатта на евангелието. Тъй че *Шелинг* всъщност едва сега можеше да съди правилно и за някогашния си другар по безбожието, хуления *Хегел*. Защото този *Хегел* беше толкова високомерен с този разум, че направо го обяви за бог, когато разбра, че с него не може да се стигне до някакъв друг истински, стоящ над човека бог. Затова впрочем *Шелинг* и открито заяви, че не иска повече да има нищо общо с този човек и учението му, и по-нататък не се интересуваше от него.

След като сега разумът се е смирил и проявява желание да приеме спасението, сега той може отново да се възвиси и да бъде просветлен от духа на истината. Това става в позитивната философия[142], където той благодарение на свободното, т. е. просветеното мислене, с помощта на божественото откровение се допуска до даровете на благодатта на християнството. Сега, когато за него е достъпно разбирането на висшия свят, той изведнъж вижда цялата чудна взаимовръзка в историята на царството божие и онова, което преди е било необяснимо за него, сега му е ясно и обяснимо, сякаш изобщо не е могло и да бъде другояче. Защото само очите, просветлени от господ, са истински и виждащи очи; но там, където цари мракът и похотите и страстите на този свят бушуват, там никой не може да види нищо. Това въздействие на милостта *Шелинг* разяснява, като казва, че тази философия била само за желаещите я и мъдрите и че се потвърждавала в откровението. Следователно, който не вярва в това откровение, за него не съществува и тази философия. С други думи, това всъщност не е истинска философия, а това име е избрано само заради светските мъдреци, както се казва в Свещеното писание: «Бъдете мъдри като змиите и незлобиви като гълъбите» (Матей, 10, 16); но във всичко останало това е истинско и действително християнство, както скоро ще стане ясно. *Шелинг* възроди доброто старо време, когато разумът се предава в плен на вярата, и светската мъдрост [философията], като се подчинява като слугиня на теологията, на божията мъдрост, се преобразява в божия мъдрост. Защото «който превъзнесе себе си, ще бъде унижен, а който се смири, ще бъде въздигнат» (Матей, 23, 12).

По този път на просветеното мислене уважаемият мъж, за когото говорим, впрочем и веднага стига до истинското основно учение на цялото християнство, а именно до триединството на бога. От бого-

боязливия читател не може да се иска да измине заедно с него този път, защото нали той знае, че този път може да води само до истината; това е казано само за невярващите, за да им се покаже как могат да стигнат до истината и колко много трябва да бъде очистен и осветен техният разум, за да може да познае и схване изкуплението в лицето на Христос. Затова ние ще пропуснем тези неща, които все пак нямат никакво значение за познанието на спасението при вярващите. Сега *Шелинг* описва съгласно писанието как бог е създал света от нищо и как човекът, подведен от сатаната в образа на змията, загубил първоначалния си начин на живот и станал жертва на княза на мрака. С това той откъснал целия свят от бога и го предал във властта на сатаната. Всички сили, които по-рано са били споени от божественото единство, сега се разпаднали и изпаднали в дива враждебност, така че сатаната можел да се разпорежда в света, както си иска, само не трябва да се оставяме да бъдем заслепени от философския начин на изразяване на нашите богослови. В нашето безбожно време светските мъдреци не разбират вече простия, внушен от самия бог език на Свещеното писание; това трябва да им се поднесе по техния начин, докато отново узреят за разбирането на Библията, както е казано в писанието:

«. . .Прославям те, отче, господи на небето и на земята, задето си укрил това от мъдри и разумни, а си го открил на младенци» (Матей, 11, 25).

Ето защо *Шелинг* казва за ангелите, които «не запазиха своето достойнство, а напуснаха жилището си» (Послание на Юда, 6), за дявола и неговите безбожни шайки, че са космически потенции, което означава само едно: князе на този свят. Сега, разбира се, светът не може вече да се харесва на бог. Съобразно своята справедливост той го отблъсква от себе си и там, където действува в него, той прави това в гнева си и без своята напълно свободна воля. Но вечният милостивец не може да се откаже от него; словото, чрез което «всичко стана, и без което не стана нито едно от онова, което стана» (Йоан, 1, 3), еднородният син божи остава със своята безгранична любов и милост при бедния, отритнат свят. Неговото състояние на страдание започва с грехопадението, а не едва след като станал човек по времето на Ирод, защото с грехопадението той е бил изтикан напълно от човечеството, сред което живял още повече, отколкото бащата. Да, когато застанал между разгневения бог и падналия свят, който бог искал да унищожи, и застанал на страната на света, той се отделил от бащата и по такъв начин в известна степен станал съучастник във вината и не можел да предявява никакви претенции за божествено величие, докато бащата не се помири. Това велико дело на помиряването, борбата с княза на този свят, той започнал сега в този небо-

жествен и нечовешки образ, в това отделяне от бащата, което представлява неговото страдание и неговата болка. Че това тълкуване е обосновано в Свещеното писание, показва най-ясно 53-а глава на пророк Исайя, където става дума за сегашно, а не за бъдещо страдание. И тази велика борба започва сега в юдейството и в езичеството. Как господ подчинява юдейството, показва историята на израелския народ в Стария завет и славните пътища, по които господ е водил своя народ, са добре известни на християните. А в езичеството? Не е ли бил тъкмо дяволът богът на езичниците? Ще се опитаме да отговорим на това, колкото е възможно по-ясно, без да се отклоняваме от мъдростта на Свещеното писание.

Навярно всеки вече е чувал, че и сред езичниците, в сибилинските книги[168] и някъде другаде е имало предсказания за Христос. Тъй че и оттук вече личи, че те не са били чак толкова изоставени от бог, както се смята обикновено, защото тези предсказания имат божествен произход. Но с това въпросът не се изчерпва. Защо господ със своето милосърдие е трябвало да ги остави така напълно да се заблудят и да попаднат в ноктите на дявола? Та нали той все пак допуска да вали дъжд над добри и лоши и слънцето да свети над справедливи и несправедливи! Да, ако езичниците така напълно без закрила и ръководство на бога са се намирали във властта на злия враг, нямаше ли техните грехове да бъдат по-големи и по-чудовищни, отколкото са били в действителност? Нямаше ли тогава всички тези позорни наслади и противоестествени страсти, тези плътски и други грехове, убийство, прелюбодеяние, курварство, кражба, измамничество, безсрамие, да крещят толкова силно до небето, че бог би трябвало незабавно да ги унищожи? Да, нямаше ли те дори да се избиват и изяждат един друг? Оттук вече следва, че бог навярно се е смилил и над езичниците и им е изпратил някаква светлина отгоре; и тази светлина се състои в това, че те постепенно и без да забележат туй, са били преведени през всички степени на идолопоклонството и доведени до поклонението на истинския Христос, но без да знаят, че техният бог и богът на християните е един и същ и че богът, който в езичеството е бил скрит, сега в християнството се открил. А онези, които не осъзнавали това, когато евангелието им го е проповядвало, сега вече не се молели на скрития Христос, защото преследвали открилия се, а техен бог бил сега врагът на Христос — дяволът. Велика заслуга на *Шелинг* е, че той е първият, който се жертвува, та да открие делата господни сред езичниците и по този начин да въздаде нова възхвала на любовта на Христос към грешниците.

След като сега евреите съзнателно, а езичниците без да знаят това и във фалшива форма стигнали до познанието на истинския бог, когато гордите дворци на гръцкия свят рухнали и желязната ръка на

римския император се простряла над целия свят, тогава настъпило времето и господ изпратил своя син, та всички, които вярват в него, да не бъдат погубени, а да получат вечен живот. Това станало по следния начин. След като Христос подчинил езичеството, той бил негов бог, но не истинският бог, какъвто не можел да бъде без бащата. Така че той отвоювал от дявола света и можел да прави с него, каквото си иска; той можел да го запази за себе си и в този *божествен образ* сам да господствува над него; но проявявайки доброволно послушание, той не направил това, а го предал на своя баща, като смъкнал от себе си образа божи и станал човек.

«Той, бидейки в образа божий, не счете за похищение да бъде равен богу; но понизи себе си, като прие образа на раб и се уподоби на човеците и по вид се оказа като човек; смири себе си, бидейки послушен дори до смърт, и то смърт кръстна» (Послание до филипяните, 2, 6—8).

В Свещеното писание има още маса места, които потвърждават това тълкуване като правилно и го доказват. По този начин и всичко останало може да се приеме съвсем просто и буквално, без да са нужни много извъртания и ученост.

Величието на послушанието на Христос е тъкмо в това, че Спасителят е можел да владее сам целия свят и да се отрече от бащата и че той не пожелал да направи това, а поставил в краката на своя баща отвоювания от дявола свят и изстрадал смъртта за помиряването в полза на много хора.

Тук виждаме също какво означава историята с изкушаването на Христос. Ако подчиняването или неподчиняването на Исус на бащата не е зависело от свободния му избор, тогава дяволът изобщо не би могъл да го изкушава, защото той пък е трябвало да знае, че това все пак ще бъде напразно. Тъй че горното тълкуване на *Шелинг* е без съмнение правилно.

Че следователно Христос е истинският бог, ние чухме и сега нашият авторитетен мъж преминава към втората му природа — човешката. И той също твърдо вярва, че Христос действително е бил истински човек, а не, както смятат мнозина еретици, само явление или дух божи, който бил слязъл върху един вече съществуващ човек.

Докато Христос се застъпвал за света пред бога, поръчителствувал за него, той излизал извън бога и срещу него. Тъй че докато светът не се бил отново помирил с бога, Христос не бил бог, а се намирал в едно междинно състояние, което в резултат от побеждаването на езичеството се превърнало в божествен образ, но самото то не било истинското божествено състояние. За да премине отново в това божествено състояние, Христос трябвало да предаде на своя баща света, който той бил отвоювал от дявола, трябвало да смъкне образа божи и самият той смирено да се подчини на бащата, за да поеме върху себе

си наказанието за греха на света. Той проявил това смирение, като станал човек, роден от жена, бил послушен до смърт, да, до смъртта на кръста. Никакви очиствания и жертви не са могли да помирят бога и са били само прелюдия към една велика жертва, при която не само било унищожено злото, но и смирен гневът на бога. Последният е можел да бъде помирен само в резултат на най-великото, най-доброволното, най-смиреното подчинение, и това можал да направи само синът, а не човекът, когото страхът и мъчението на съвестта, страшният гняв на бога принуждавали да се подчини. Сега Христос можел да се застъпва също и за хората пред бога, тъй като благодарение на поклонението, което те му въздавали, без да знаят това, той бил станал техен господ, техен защитник. И сега, за да понесе действително вместо човека полагащото се на последния наказание, той станал човек; решението за превръщането в човек е чудо на божия промисъл. Тъй че онзи, който в началото е бил при бога, дори самият е бил бог, и след грехопадението е бил в «образ божи», сега се родил във Витлеем като човек, и то от Мария, заченала от светия дух, без помощта на някой мъж.

Кой би се осмелил да се надява, че в 1842 г. един философ, да, основателят на новата богохулствуваща школа, така отрадно ще се преобърне и така бойко ще изповядва главните учения на християнството? Фактът, че онова, в което винаги се е пораждало преди всичко съмнение, онова, което полухристияните открай време са отхвърляли и което е все пак крайъгълният камък на християнската вяра — раждането на Христос от Мария без помощта на мъжа, — фактът, че и това *Шелинг* изказва като свое убеждение, е едно от най-отрадните знамения на времето и удостоеният с високата милост мъж, който има смелостта да направи това, може да претендира за благодарността на всеки вярващ. Но кой не разпознава тук пръста божи в тази чудна, великолепна воля на съдбата? Кой не вижда, че тук господ дава поличба на своята църква, че той не я е изоставил и е мислил за нея ден и нощ?

За смъртта на господа *Шелинг* се произнася по един също така истински християнски и поучителен начин. Тя била решена от самото начало на света на съвета на стражите и била жертва, която искал божественият промисъл. Бог бил справедлив и към сатаната и толкова му зачитал правото, че предал собствения си син на смърт, та всички, които вярват в него, да не бъдат погубени, а да получат вечен живот, за да няма дяволът и най-малкото основание да каже, че е бил несправедливо съборен благодарение на по-голямата мощ на бога. Величието и великолепието на самия бог не търпи и най-малката сянка на едно такова петно. Затова Христос трябвало да стане човек и да поеме върху себе си греха на изоставеното от бога човечество и да пре-

търпи смърт на кръста, та чрез смъртта на един да бъде даден живот на много хора. Затова със своята милост и милосърдие господ трябвало да се пожертвува за нас, да поръчителствува за грешниците пред бащата и да заплати нашата вина, та ние пак да имаме достъп до престола на благодатта. И макар всички други хора до един също да са обречени на смърт, никой не е умирал така, както господ, никой не е претърпявал такава изкупителна смърт, както Исус Христос. Тъй че и този венец на вярата — очистването от греховете в кръвта на Христос — пак е спасен по чудодеен начин от ноктите на стария дракон, който сега броди в образа на философията и на пагубния дух на времето, и господ отново е потвърдил скъпоценното обещание, че вратите на ада няма да надвият неговата църква. По-нататък *Шелинг* много хубаво казва за Христос: Тази смърт е такова велико чудо, че ние изобщо не бихме се осмелили да го повярваме, ако не знаехме, че е толкова достоверно. При неговата смърт е имало представители на цялото човечество; там са присъствували евреи и езичници, а те са представлявали двете страни на целия човешки род. Принципът на езичниците, какъвто станал Христос в езичеството в резултат на своята борба със сатаната, трябвало да умре със смъртта на езичниците — със смъртта на кръста. Разпъването на кръста е само освобождаване от продължителното напрежение, в което той се намирал сред езичниците, т. е. извънбожественото положение на господ се прекратило и чрез смъртта си отново станал едно цяло с бог, както се казва в писанието:

«От затвор и съд той биде грабнат, но рода му кой ще обясни? Защото той бе изтръгнат от земята на живите; за престъпленията на моя народ претърпя смърт» (Исайя, 53, 8).

А за възкръсването на господ *Шелинг* казва: то било доказателство, че Христос взел човешкия си образ не привидно, а сериозно и станал човек завинаги, и че бог отново възвърнал човешкия образ и човешката същност към милостта, и то не само човечеството во Христе, но и цялото човечество изобщо, само застъпник на което бил Христос. Защото не отделният грях е толкова неугоден на бога, че заради него е бил принуден да изостави човечеството, но най-лошото било цялото грешно, предало се на злото състояние на целия човешки род и затова бог бил недоволен от човека още преди последният да съгреши, тъй че пред бога е било също така грях да бъдеш човек. Затова преди Христос да умре, в света не е можело да се намери никаква добра, угодна на бога воля, нито едно единствено добро, праведно пред бога деяние и затова сега само вярващите могат да вършат добри дела и да имат добра воля. Но с възкръсването на господа човешкото състояние отново било оправдано пред бога и признато от бог като очи-

стило се от греховете, тъй че това оправдание станало едва в резултат на възкръсването. Така сега Христос се възнесъл на небето и седи от дясната страна на бога-баща като истински човек и истински бог, който се застъпва пред бащата за човечеството.

По-нататък, възкръсването е за нас доказателство за безсмъртието на собствената ни душа и за възкръсването на плътта. Това *Шелинг* също признава и добавя, че щом в този живот плътта господствува над духа, трябвало да последва втори живот, в който духът е надвил плътта, и в последна сметка било необходимо уравновесяване на двете страни. Това напълно отговаря на учението в писанието, защото последното състояние след възкръсването и страшния съд, след преображението на тялото, не е нищо друго освен онова, което *Шелинг* нарича уравновесяване между душата и тялото. За състоянието на неразкаялите се и прокълнатите, отишли си от тоя свят в неверие, коравосърдечие и грехове, *Шелинг* също изказва едно предположение. Втората, вечната смърт той смята за вечно умиране, без да може някога да се стигне до истинската смърт. Задълбочаването в това би могло май да се изпусне и да се предостави на господ да наказва и измъчва, както си ще, тези, които го презират и хулят.

А накрая уважаемият *Шелинг* привежда следното ценно доказателство за възкръсването на нашия господ и спасител Исус Христос: това възкръсване е светкавица на вътрешната история във външната. Който отхвърля такива факти, за него историята на царството божие си остава само низ от външни, случайни събития, без каквото и да било божествено съдържание, без онова трансцендентно (което излиза извън рамките на разума), което единствено е същинската история. Без нея историята е само едно външно явление на паметта и никога не е истинско, цялостно познание на събитията. — Това са красиви и християнски думи, обратно, дрънканиците на светските мъдреци за бог в историята и за развитие на родовото съзнание са суетни гадости и богохулство. Защото ако богът на тези високомерни развратители на младежта е в историята на всички човешки грехове и престъпления, къде остава богът извън тези грехове. Тези присмехулници не искат да разберат, че цялата световна история е низ от всевъзможни несправедливости, лошотии, убийства, прелюбодеяния, курварство, кражби, богохулство, светотатство, гняв и ярост и пиянство, които неминуемо са щели да се сгромолясат в ада, а заедно с тях и целият свят, ако не се виждала навсякъде спасителната ръка на бог, която се бори срещу злото и го възпира; и тази срамна сцена на пороците е тяхното небе, цялото им безсмъртие, което те самите открито заявиха. Но ето и прекрасните последици от това, че изхвърлиха всички божествени действия от историята. Бог си отмъщава на тях, като скрива за тях истинската си същност и ги оставя да си съз-

дадат един бог, който е още по-нищожен от един глух идол от дърво и слама, който е празен мираж, един така наречен световен дух и дух на историята. Ние видяхме какво се получава при едно такова разглеждане на историята, главен инициатор на което е спечелилият си лоша слава при всички дсбри християни *Хегел;* да сравним впрочем с това картината на света, която нахвърля един божи човек като *Шелинг.*

Сред дванадесетте, казва *Шелинг,* които винаги са заобикаляли господ и били определени от него за апостоли, имало главно трима, към които той при всяка възможност най-напред проявявал милостта си — Петър, Яков и Йоан. В тези трима апостоли са дадени първообразите на цялата християнска църква, ако вместо убития по-рано в името на Христос Яков вземем за негов приемник покръстилия се приблизително по същото време Павел. Петър, Павел и Йоан са властелините над трите различни периода на християнската църква, както в Стария завет Мойсей, Илия и Йоан Кръстителя са били тримата представители на три периода. Мойсей е бил законодателят, чрез когото господ поставил основата; Илия — огненият дух, който отново връща към живот и дейност инертния, вероотстъпнически народ; Йоан Кръстителя е завършителят, който осъществява преминаването от Стария завет в Новия. Така също за новозаветната църква Петър е бил Мойсей, основоположникът, в лицето на когото е била представена юдейската същност на тогавашното време в християнската църква; Павел е движещият, огненият Илия, който не оставял вярващите да охладнеят и заспят и представлявал същността на езичеството, образованието, учеността и светската мъдрост — доколкото тя се предавала в плен на вярата. Йоан обаче пак ще бъде завършителят, посочващият бъдещето, защото онези, които господ обича, на тях той възлага работата по завършването. Така че всъщност и Йоан, още приживе посочващ бъдещето, е написал откровението. Църквата на апостол Петър сега е католическата църква, церемониалната литургия на която — както и нейното учение за добрите дела — отговаря на юдейския закон; и не може да се отрече, че думите на господ: «Ти си Петър* и на тоя камък аз ще съградя моята църква и вратите адови няма да ѝ надделеят»**, се отнасят за основаната от него църква. Както той три пъти се отрекъл от бога, така може да се докаже също, че римската църква три пъти се е отричала от господ. Най-напред, когато тя самата се стремяла към световно господство, след това, когато успяла да използва светската власт за своите цели, и, най-после, когато се унизила да служи на светската власт като средство

* — Petra (лат.) значи камък. *Бълг. ред.*

** Библия. Нов завет. Евангелие от Матей, глава 16, стих 18. *Ред.*

за постигане на нейните цели. Сега втората църква на апостол Павел е протестантската, в която господствуваща е учеността и всякаква благочестива мъдрост, следователно същността на дошлите тук от езичеството християни, и в която вместо непоклатимото, трайното начало на католическата църква сега се появява подбуждащото начало, образуващият партии живот на разпадащата се на много секти евангелистка църква. Кой знае дали помислите и желанията на тези езически християни не са в края на краищата по-благоприятствуващи за царството божие от помислите и желанията на юдейските християни!

Но нито едната, нито другата партия не е истинската, последната църква на господа, а такава църква ще стане само онази, която, изхождайки от основата на Петър, минавайки през Павел, стига до Йоан и по този начин подготвя последните времена. Тази последна църква е църквата на любовта, както Йоан беше вестителят на любовта, завършекът на църквата, по време на който ще стане предсказаното накрая голямо вероотстъпничество, а след това ще последва страшният съд. На всички апостоли са построени много църкви, но сравнително по-малко на свети Йоан. И ако аз трябваше да съградя църква, бих я посветил на него; но някога ще бъде съградена църква и на тримата апостоли и тя ще бъде последната, истинският християнски пантеон.

С тези думи първият истински християнски философ завърши лекциите си и по този начин ние май го проследихме докрай. Авторът на тези редове смята, че достатъчно показа какво избрано оръдие е пробудил господ за своята църква в лицето на този уважаем мъж. Той е човекът, който ще прогони езичниците в сегашния свят, които се подвизават тук под най-различни образи като светски хора, като «Млада Германия»[5], като философи или както и там още да се наричат те. Наистина, когато човек влизаше в залата, в която *Шелинг* четеше своите лекции, и чуеше тези хора да се подиграват и пускат шеги по адрес на избраника измежду светските мъдреци, не можеше да не си спомни за апостол Павел, когато е проповядвал в Атина. Сякаш точно се повтаряше историята, разказана в «Деяния на апостолите», 17, 16 и следващите, където тези думи гласят така:

«Докато Павел ги чакаше в Атина, възмущаваше се духом, гледайки тоя град, пълен с идоли. И той беседваше в синагогата с иудеите и с набожните, и всеки ден на тържището, с които се срещаше. А някои епикурейски и стоически философи се запрепираха с него; едни думаха: «Какво иска да каже тоя празнословец?», а други: «Види се, той проповядва за чужди божества», защото им благовестеше за Исус и за възкресението.»

Както изглежда, и *Шелинг* би могъл да се разгневи тук, в Берлин, виждайки този град дотолкова съвсем идолопоклонически. Защото

къде другаде се занимават повече с идолопоклонство и техни идоли са земни неща, с Мамона и почестите на този свят, със собственото им мило Аз, а истинският бог е повече пренебрегнат, отколкото именно тук? Къде светският живот с неговата пищност, с неговия разкош и неговото празно, суетно великолепие, с неговите блестящи пороци и прикрити грехове е стигнал до по-високо равнище, отколкото именно тук? Не искаха ли вашите учени, вашите плитки и нехристиянски писатели да ви ласкаят, когато те толкова често сравняваха вашия град с Атина? О, каква горчива истина са ви казвали те! Разбира се, Атина е пълна с езическа, горда образованост и цивилизация, която именно ви заслепява очите за простата истина на евангелието, Атина е пълна с блясък и илюзии и земно великолепие, пълна с благоденствие и удобна рутина [на хората], които се изтягат и прозяват в меките постели и на които думите за кръста са прекалено скучни и покаянието твърде уморително, Атина, пълна с буйно диво упоение и чувствено опиянение, в което гръмкият глас на съвестта е сподавен и заглушен, душевното безпокойство и терзание са покрити с блестящ покров! Разбира се, Атина, пълна с високомерни светски мъдреци, които си блъскат главата над битие и небитие и други блудкави неща и отдавна са ликвидирали с бог и свят, но се надсмиват над думите за смирение и духовна бедност като глупост и някакъв куриоз от отминали времена; Атина, пълна със солидни учени, които знаят наизуст всички видове инфузории и всички глави на римското право и улисани в това, забравят за вечното спасение, което е блаженство на душите! Тук май и един *Шелинг* може да се разгневи, както някога Павел, когато влязъл в един такъв град. А когато той дойде тук, светските мъдреци думаха, както много отдавна епикурейците и стоиците в Атина: «Какво иска да каже този празнословец?» Те говореха вече лошо за него още преди той да си беше отворил устата, те го хулеха още преди да е стъпил в техния град. Но да видим какво ни разказва по-нататък Свещеното писание:

> «И взеха и го отведоха в ареопага, казвайки: може ли да знаем какво е това ново учение, което проповядваш? Защото нещо странно влагаш в ушите ни. Затова искаме да знаем какво е то. А пък всички атиняни, както и чужденците, които живееха у тях, с нищо друго тъй не обичаха да си прекарват времето, както с това — да говорят или слушат нещо ново.»*

Е, не са ли това берлинчани, цели целинички? Не са ли устремени те само към това, да чуят и видят нещо ново? Та идете някога във вашите кафенета и сладкарници и вижте как новите атиняни се нахвърлят на вестниците, докато Библията си стои в къщи, покрита с прах, и никой не я отваря; вслушайте се дали, когато се срещнат,

* Библия. Нов завет. Деяния на светите апостоли, глава 17, стихове 19—21. *Ред.*

техният поздрав не е само този: «Какво ново? Няма ли нещо ново?» Винаги нещо ново, винаги нещо още невиждано и нечувано, инак се отегчават до смърт въпреки всичкото си образование, всичкия си разкош и удоволствия. Кой е за тях мил, интересен и заслужаващ внимание? Който е най-много просветлен от светия дух ли? Не, онзи, който винаги може да разкаже най-много новини. За какво най-много се грижат те? Дали някой грешник се е покаял, на което все пак ангелите господни се радват? Не, какви скандални истории са станали през нощта, какво се съобщава в «Leipziger Allgemeine Zeitung» от Берлин! Но преди всичко това змийско котило на политиците и кръчмарските политикани е най-лошото и най-вече побъркано на тема новини. Тези лицемери най-нахално си пъхат гагата в [работите на] правителството, вместо да оставят на кесаря кесарьовото, и нито за момент не се сещат за спасението на безсмъртната си душа; те искат да извадят треската в окото на правителството, а не искат да видят гредата в собственото си безбожно, сляпо за Христовата любов око. Те са съвсем същите, както някогашните атиняни, които също цял ден са се въртели на агората и са слухтели за новини, а старата истина обратно, е лежала недокосната в долапа. Какво друго искаха да чуят те от *Шелинг* освен нещо ново и как се навъсиха, когато той им донесе само старото евангелие! Колко малко бяха сред тях онези, които не се стремяха винаги към нови неща, а искаха от *Шелинг* само старата истина, думите за изкуплението чрез Исус Христос! —

И тъй тук с *Шелинг* се повтори цялата история, както там с Павел. Те слушаха неговата проповед с критично изражение на лицата си, от време на време важно се усмихваха, клатеха глави, хвърляха си многозначителни погледи, а след това състрадателно поглеждаха *Шелинг,* а «като чуха за възкресването от мъртвите, започнаха да се присмиват» (Деяния на светите апостоли, 17, 32). Само малцина станаха негови последователи. Защото както в Атина, и днес е още така: възкресването от мъртвите предизвиква главното раздразнение у тях. Повечето са достатъчно честни, за да не искат да знаят изобщо за каквото и да било безсмъртие; малцинството признава някакво много несигурно, колебливо, мъгляво безсмъртие на душата, но оставя тялото вечно да тлее и всички са единодушни в това, че еднакво се подиграват с действителното, решително и неприкрито възкресване на плътта и го смятат за нещо невъзможно, сякаш в писанието не е казано: За бог няма нищо невъзможно.

Но ако се върнем към изложената пред вярващия читател история на Христовата църква, както тя ни е представена образцово в лицето на тримата апостоли — Петър, Павел и Йоан, — остава ни да направим още една забележка. От тази история следва, че е крайно несправедливо и грешно спрямо нареждането на самия бог, ако ние, както

някои правят още и до ден днешен, поискаме да се отнасяме с презрение към католическата църква и да я слагаме по-долу от нашата. Защото тя е също така предварително установена, както и протестантската, по решение на божествения съвет и ние дори можем да научим някои неща от нея. В католическата църква още я има старата апостолска църковна дисциплина, която при нас е напълно изчезнала. От писанието знаем, че апостолите и общините изпъждали от общуването на светия дух невярващите, лъжеучителите и грешниците, които били съблазън за общината. Не казва ли Павел (Първо послание до коринтяните, 5, 3—5):

«Аз пък, макар и отсъствуващ телом, но присъствуващ духом, вече реших, като да съм между вас, оногова, който е извършил това нещо — в името на господа нашего Исуса Христа, като се съберете вие и моят дух, със силата на господа нашего Исуса Христа — да го предадете на сатаната за омаловажаване на плътта, та духът да бъде спасен в деня на нашего Исуса Христа.»

Не е ли казал Христос на Петър:

«И ще ти дам ключовете на царството небесно; и каквото свържеш на земята, ще бъде свързано на небесата, и каквото развържеш на земята, ще бъде развързано на небесата» (Матей, 16, 19).

Не е ли казал той след възкръсването на всички ученици:

«На които простите греховете, тям ще се простят; на които задържите ще се задържат» (Евангелие от Йоан, 20, 23).

Подобни пасажи от Свещеното писание навеждат на мисълта за здрава църковна дисциплина, каквато е процъфтявала в апостолската църква и още съществува при католиците, а щом апостолската църква е нашият образец и Свещеното писание — нашето ръководство, то и ние трябва, да се стремим отново да възвърнем престижа на онази стара институция и въпреки яростта, с която злият враг и до днес преследва и напада църквата на господа, ние, разбира се, трябва да се погрижим, да се въоръжим не само вътрешно с вяра и надежда, но и външно, като затвърдим общността в духа и изгоним фалшивите пророци. Вълкът не бива да дойде сред стадото, без отново да бъде изгонен от него. По-нататък, не трябва също напълно да се отхвърля и безбрачието на католическите свещеници. В евангелието от Матей, 19, 10—12, се казва:

«Казват му неговите ученици: ако е такова задължението на човека към жената, няма полза да се жени. А той им рече: не всички възприемат тая дума, но ония, на които е дадено; защото има скопци, родени тъй от майчина утроба; има и скопци, които сами са се скопили заради царството небесно. Който може възприе, нека възприеме.»

След това в Първо послание до кори[нтяните], 7 от начало до края се говори за предимствата на безбрачието пред брака и аз искам да цитирам от него само няколко пасажа:

Стихове 1, 2: «Добре е за човека да не се допира до жена. Но за да се избягва блудството, нека всеки си има своя жена и всяка жена да си има свой мъж.»

Стих 8: «А на неженените и вдовиците казвам: добре им е, ако си останат като мене.»

Стих 27: «Развързан ли си от жена, не търси жена.»

Стихове 32, 33: «Неженениятсе грижи за господни работи — как да угоди господу; а жененият се грижи за световни работи — как да угоди на жената.»

Стих 38 и след.: «Така щото и оня, който омъжва девицата си, добре прави, но оня, който не я омъжва, по-добре прави. Жената е свързана чрез закона, докле е жив мъжът ѝ, ако пък умре мъжът ѝ, тя е свободна да се омъжи, за когото си иска, но само в име господне. Но тя е по-блажена, ако си остане тъй— според моето мнение; а мисля, че и аз имам дух божий.»

Впрочем тези сентенции са достатъчно ясни и трудно е да се разбере как при такива предписания безбрачието може да се ползва с такава лоша слава сред протестантите. Следователно виждаме, че в някои отношения католическата църква е по-близка до Свещеното писание от нас, а ние нямаме никакво основание да се отнасяме с презрение към нея. Напротив, нашите братя в католическата църква, тъй като са вярващи и богобоязливи, са ни по-близки от протестантите — вероотстъпници и нехристияни — и време е вече да започнем да подготвяме църквата на Йоан, като се сбединим с католиците срещу общите врагове, които заплашват цялото християнство. Сега вече не е време да спорим за различията между отделните вероизповедания, трябва да предоставим това на господа; след като ние, хората, в продължение на триста години не можахме да си изясним това, трябва да бодърствуваме, да се молим и да бъдем въоръжени по всяко време

«препасали кръста с истина и облечени в бронята на правдата и обули нозете си в готовност да благовестите мира: а преди всичко вземете щита на вярата, с който ще можете да угасите всички нажежени стрели на лукавия; вземете и шлема на спасението и духовния меч, който е божието слово» (Послание до ефисяните, 6, 14 — 17). Защото е настъпило лошо време «и противникът като рикащ лъв обикаля и търси кого да глътне» (Първо послание на Петър, 5, 8)[169].

И ако авторът би могъл да изкаже смиреното си мнение, след като толкова много благочестиви и просветени мъже са могли да говорят, той смята, че църквата на Йоан и заедно с нея последните дни са пред прага. Та кой е следил събитията през последните години с оглед на господа и не е забелязал, че наближават велики неща и божията ръка направлява действията на крале и страни! От страшната френска революция насам един съвсем нов, дяволски дух се е вселил в голяма част от човечеството и безбожието надига безочливата си глава така

безсрамно и надменно, че трябва да се мисли: предсказанията в писанието сега се сбъдват. Но да видим какво се казва в писанието за безбожието през последните времена: Господ Исус казва, Матей, 24, 11—14:

«Много лъжепророци ще се повдигнат и ще прелъстят мнозина. И понеже беззаконието ще се умножи, у мнозина ще изстине любовта. А който претърпи докрай, той ще бъде спасен. И ще бъде проповядвано това Евангелие на царството по цялата вселена, за свидетелството на всички народи; и тогава ще дойде краят.» И стих 24: «Защото ще се появят лъжехристи и лъжепророци и ще покажат големи личби и чудеса, за да прелъстят, ако е възможно, и избраните.» А Павел казва, Второ послание до солуняните, 2, 3 и след.: «И ще се открие човекът на греха, синът на погибелта, който се противи и се превъзнася *над всичко, що се нарича Бог, или светиня;*. . . по действието на сатаната ще е с всяка сила и с поличби и лъжливи чудеса и с всяко неправедно прелъстяване сред тия, които загиват, задето не са приели любовта на истината за свое спасение. *И затова Бог ще им прати действие на заблуда, за да повярват на лъжата,* та да бъдат осъдени всички, които не са повярвали в истината, а обикнали неправдата.» И Първо послание до Тимотей, 4, 1: «Духът ясно говори, че в последните времена някои ще отстъпят от вярата, като се предават на фалшиви духове и бесовски учения.»

Не е ли това сякаш господ и Павел са виждали пред очите си нашето време цяло целеничко? Общото отстъпничество от царството божие става все по-голямо, безбожието и богохулството от ден на ден стават по-нахални, както казва Петър (Второ послание на Петър, 3, 3):

«И знайте, че в последните дни ще се явят подигравачи, които ще вървят по своите си похоти.»

Всички врагове на бога сега се сплотяват и нападат вярващите с всички възможни оръжия; равнодушните, които се отдават на удоволствията на този свят и на които думите за кръста бяха прекалено скучни, сега се обединяват, терзани от съвестта, с атеистичните светски мъдреци и с помощта на тяхното учение искат да заглушат угризенията на съвестта; от друга страна, те с открито чело отричат всичко, което не може да се види с очи — бог и какъвто и да било живот след смъртта, и тогава от само себе си се разбира, че за тях този свят е най-висшето — този свят с неговите плътски удоволствия, с неговото плюскане, пиене и блудство. Това са най-лошите езичници, които сами са се ожесточили и вироглаво се опълчват срещу евангелието и за които господ казва, че на страната на содомци и гоморци ще бъде по-леко в деня на страшния съд, отколкото на тях. Това вече не е равнодушие и хладина към господ, не, това е открита, явна вражда и вместо най-различни секти и партии сега имаме само две: християни и антихристи. Но който има очи да вижда, нека вижда и не ги затваря; защото сега не е време за спане и извъртания; когато знаменията

на времето говорят така ясно, те трябва да се вземат под внимание и да се вниква в думите на пророчеството, което не напразно ни е дадено. Ние виждаме фалшивите пророци сред нас и на тях

«се дадоха уста, които говореха големи думи и богохулства, и те отварят уста за хули срещу бога, за да похулят името му, жилището му и ония, които живеят на небето. И даде им се да воюват против светиите и» (създава се почти такова впечатление) «да ги победят». Откровение на Йоан, 13, 5—7.

Те са загубили всякакъв срам и свян и страхопочитание, а срамните подигравки на някой си Волтер са детинска игра в сравнение с отвратителната сериозност и обмисленото богохулство на тези съблазнители. Те обикалят из Германия и искат навсякъде да се промъкнат, те проповядват своите сатанински учения по тържищата и носят знамето на дявола от град на град, примамват нещастната младеж след себе си, за да я бутнат в най-дълбоката бездна на ада и смъртта. Изкушението е получило нечувано надмощие, а щом господ го е допуснал толкова, не ще да е без някакво особено намерение. Впрочем не ще ли да е за нас казано:

«Лицемери, лицето на небето умеете да разпознавате, а личбите на времената не можете ли?» Матей, 16, 3.

Не, ние трябва да отворим очите си и да се огледаме; времето е важно и се налага да бодърствуваме и да се молим, та да не се изкушим, и господ, който ще дойде през нощта като крадец, да не ни завари да спим. Големи горести и изкушения ще ни сполетят, но господ няма да ни изостави, защото е казал в Откровение на Йоан, 3, 5:

«Който побеждава, той ще се облече с бели дрехи, и аз няма да залича името му от книгата на живота, а ще изповядвам името му пред моя отец и пред неговите ангели.» И стих 11: «Ето, ида скоро; дръж, що имаш, за да не вземе никой венеца ти!»

Амин.

Написано от Ф. Енгелс в началото на 1842 г.

Отпечатано без посочване на автора като отделна брошура в Берлин в 1842 г.

СЕВЕРНОГЕРМАНСКИЯТ И ЮЖНОГЕРМАНСКИЯТ ЛИБЕРАЛИЗЪМ[170]

Берлин, март. До не много отдавна Южната част на нашето отечество минаваше за единствената негова част, способна на решителен политически начин на мислене; Баден, Вюртемберг и Рейнска Бавария, както изглеждаше, бяха единствените три олтара, пред които можеше да запламти огънят на единствено достойния, независим патриотизъм. Северната част, както изглеждаше, беше изпаднала в инертно равнодушие, в една, ако не сервилна, то все пак сънена и упорита изнемога. В нея той искаше да си отдъхне от наистина грандиозното и необикновено напрежение през освободителната война, в която Южната част не беше взела никакво участие. Северната част, както изглеждаше, беше доволна от този подвиг и сега претендираше за известно спокойствие, тъй че Южната част вече започваше да гледа на нея отгоре, да кори нейната незаинтересованост, да се подиграва с търпението й. Събитията в Хановер[171] също бяха използвани широко от Южната част, за да оправдае високомерието си към Северната. Докато последната се държеше привидно по-тихо, по-бездейно, Южната част триумфираше, перчеше се със своя развиващ се парламентарен живот, с речите си в камарите, с опозицията си, която уж трябвало да подкрепя Северната част, докато тя, Южната, знаела да осигури съществуването си и без Северната.

Всичко това се промени. Движението в Южната част замря, зъбците на колелата, които преди това така здраво се захапваха и се задържаха при въртенето, постепенно се изхабиха и не искат вече да влизат едно в друго както трябва, устата замлъкват една след друга, а младото поколение няма желание да върви по пътя на своите пред-

ходници. Обратно, Северната част — макар че външните условия далеч не са така благоприятни за нея, както за Южната, макар че трибуната, където не липсва съвсем, никога не можа да достигне значението на южногерманската — все пак от много години насам можа да покаже такъв запас от истински политически начин на мислене, от волева, жива енергия, талант и публицистична дейност, какъвто Южната част не може да натрупа по време на най-големия си разцвет. Освен това и севèрногерманският либерализъм безспорно има по-висока степен на развитие и всестранност, по-здрава както историческа, така и национална основа в сравнение с онова, което свободомислието на Южната част можа да си извоюва когато и да било. В това отношение Северната част далеч е изпреварила Южната. На какво се дължи това? Историята на двете явления дава най-ясен отговор на този въпрос.

Когато от 1830 г. политическата мисъл в цяла Европа започна да се събужда и интересите на държавата започнаха да излизат на преден план, от събитията и вълненията през тази година в резултат на тяхното сблъскване с отново събудилите се мечти на тевтонщината се разви новият продукт — южногерманският либерализъм. Породен от непосредствената практика, той ѝ остана верен и в областта на теорията си се включи в нея. Но практиката, въз основа на която той си беше построил теорията, беше, както е известно, многопластова — френска, немска, английска, испанска и т. н. Затова получи се така, че и теорията, истинското съдържание на това течение, прие формата на нещо много общо, неопределено, мъгляво, че тя беше нито немска, нито френска, нито национална, нито несъмнено космополитична, а тъкмо абстракция и половинчатост. Имаха една обща цел — законната свобода, но обикновено две диаметрално противоположни средства за постигането ѝ; така например искаха конституционни гаранции за Германия и за да постигнат това, днес предлагаха по-голяма независимост на князете от Бундестага, на другия ден — по-голяма зависимост, но и народна камара наред със Съюзното събрание[17]: две средства, едното от които при съществуващите условия беше толкова непрактично, колкото и другото. За да бъде постигната тази велика цел, днес искаха по-голямо единство на Германия, а на другия ден — по-голяма независимост на малките князе от Прусия и Австрия. Така винаги единни относно целта и никога — относно средствата, скоро далеч по-мощната партия беше надвита от правителството и тя твърде късно разбра глупостта си. А и нейната сила беше свързана с едно временно вълнение, с въздействието на едно чисто външно събитие — Юлската революция — и когато последната стихна, тя също трябваше да залинее.

През това време в Северна Германия всичко беше далеч по-спо-

койно и наглед по-бездейно. Само един човек излъчваше тогава всичкия жар на своята жизнена душа в живи пламъци и той струваше повече от всички южногерманци, взети заедно — имам предвид *Бьорне*. В Бьорне той, който с цялата енергия на своя характер се издигна над половинчатостта на южногерманците, тази едностранчивост водѝ със себе си борба до пълна победа и по този начин превъзмогна самата себе си. При него теорията покара от практиката, разцъфна като най-красивия ѝ цвят. Така той решително застана на гледището на северногерманския либерализъм и стана негов предшественик и пророк.

Това течение, на което вече не може да се оспорва господството днес над Германия, благодарение на своята база получи вече по-пълно съдържание и си осигури по-продължително съществуване. То още в самото начало свърза своето битие не с някакъв отделен факт, а с цялата световна история и по-специално с немската; изворът, от който то потече, не беше в Париж, той беше избликнал в сърцето на Германия; това беше новата немска философия. На това се дължи, че северногерманският либерал се отличава с решителна последователност, определеност в исканията си, с точно съгласуване на средства и цел, към което южногерманският досега напразно се стремеше. На това се дължи, че неговият начин на мислене е неизбежен продукт на националните стремежи, и затова самото то е национално, защото иска да види Германия да заема достойно положение както във вътрешно, така и във външно отношение и не може да изпадне в комичната дилема дали човек трябва да бъде първо либерал и след това немец, или първо немец и след това либерал. Затова то се чувствува еднакво застраховано от едностранчивостите на една или друга партия и е свободно от извъртливостта и софистиката, в които тези партии се заплетоха поради собствените си вътрешни противоречия. Затова то може да обяви такава решителна, такава енергична, такава успешна борба срещу всички и всякаква реакция, каквато южногерманският либерализъм никога не може да води, и затова в края на краищата победата му е сигурна.

Впрочем южногерманският либерализъм не трябва да се разглежда като загубен форпост, като несполучлив експеримент. Благодарение на него ние постигнахме резултати, които наистина не бива да се пренебрегват. Преди всичко именно той сложи основата на немска опозиция и по този начин създаде възможност да се появи в Германия политически начин на мислене и събуди парламентарния живот; той не позволи да изсъхне и изгние семето, което се намираше в немската конституция, и от Юлската революция извлече онази полза, която можеше да се извлече от нея за Германия. Той вървеше от практиката към теорията и поради това не постигна целта си; тъй че нека започ-

нем обратно и се опитаме от теорията да проникнем в практиката — обзалагам се на каквото искате, така ние най-после ще тръгнем напред.

Написано от Ф. Енгелс през март 1842 г.

Отпечатано без подпис в «Rheinische Zeitung», бр. 102 от 12 април 1842 г.

ДНЕВНИК НА ЕДИН СЛУШАТЕЛ

I

[МАРХАЙНЕКЕ]

В един град като Берлин чужденецът би извършил истинско престъпление спрямо самия себе си и спрямо добрия вкус, ако не разгледа всички забележителности. И все пак много често се случва чужденците да не обръщат внимание на най-забележителното нещо в Берлин, онова, с което пруската столица толкова много се отличава от всички други; имам предвид университета. Не импозантната фасада на площад «Опера», не музея по анатомия и минералогия имам предвид, а еди-колкото си аудитории с остроумни и педантични професори, с млади и стари, весели и сериозни студенти, с първокурсници и вечни студенти, аудитории, в които са се произнасяли и всеки ден още се произнасят думи, предел за разпространението на които не е границата на Прусия, че и немската езикова област. Славата на Берлинския университет е в това, че никой университет не участвува така активно като него в идейното движение на времето и не се е превърнал в такава арена на идейните борби. Колко много други университети — Бон, Йена, Гисен, Грайфсвалд, та дори и Лайпциг, Бреслау и Хайделберг — се оттеглиха от тези борби и изпаднаха в онази учена апатия, която открай време е нещастието на немската наука! Обратно, сред своите академични преподаватели Берлин има представители на всички течения и поради това прави възможна оживената полемика, която осигурява на студента лесно, ясно да се ориентира относно тенденциите на съвременността. При тези обстоятелства прииска ми се да се възползвам от станалото сега всеобщо право да посещавам лекциите като слушател и така една сутрин отидох там тъкмо когато започваше летният семестър. Някои преподаватели бяха започнали лекциите си, повечето започваха тъкмо него ден. Най-интересното, което ми се

предлагаше, беше съобщението за лекциите на *Мархайнеке* за въвеждането на Хегеловата философия в теологията. Изобщо първите лекции на тукашните хегелианци през този семестър будеха изключителен интерес, защото някои от тях още предварително даваха основание да се допуска, че ще се води пряка полемика с Шелинговата философия на откровението, а от другите се очакваше, че те няма да се въздържат да не защитят честта на поруганата памет на Хегел. Курсът на Мархайнеке прекалено явно беше насочен срещу Шелинг, за да не привлече особеното внимание върху себе си. Още дълго време, преди да пристигне той, аудиторията беше пълна, млади и стари хора, студенти и офицери и кой знае още какви, седяха и стояха прави, плътно притиснати един до друг. Най-после той влиза; разговорите и бръмченето секват веднага, като по команда шапките се смъкват от главите. Здрава, силна фигура, сериозен, решителен облик на мислител, високото чело, обградено с коси, посивели в тежката работа на мисълта; при самото изнасяне на лекцията — благородни маниери, нито помен от учения, забил нос в тетрадката, от която чете, нито помен от театрално-изкуствена жестикулация; младежки изправена осанка, погледът неподвижно вперен в множеството в аудиторията; самата лекция спокойна, достойна, бавна, но винаги плавна, без разкрасявания, но неизчерпаема на съкрушаващи мисли, които напират една след друга и една от друга по-точно попадат на целта. На катедрата Мархайнеке импонира с увереността си, непоклатимата си твърдост и достойнство, но същевременно и със свободната мисъл, която се излъчва от цялото му същество. Днес обаче той се качи на катедрата в съвсем особено настроение, импонираше на слушателите си далеч по-мощно, отколкото обикновено. Той цял семестър беше понасял недостойните изказвания на Шелинг за мъртвия Хегел и неговата философия, спокойно беше изслушал лекциите му докрай — а за човек като Мархайнеке това наистина никак не е дребна работа — и сега беше дошъл моментът, когато можеше да отвърне на атаката, когато можеше да хвърли на полесражението срещу гордите думи горди мисли. Той започна с общи бележки, в които с майсторски щрихи характеризира сегашното отношение на философията към теологията, отзова се ласкаво за Шлайермахер, за учениците на когото каза, че неговата подтикваща към мислене мисъл ги довела до философията, а онези, които са тръгнали по-друг път, има да се разкайват за това, Постепенно той премина към философията на Хегел и скоро взе отношение към Шелинг, което лесно можеше да се разбере.

«Хегел», каза той, «искаше преди всичко във философията човек да се издига над *собствената си суетност* и да не си въобразява, че е мислил нещо особено, което може да си остане окончателно; и по-специално той не беше чо-

век, *който даваше големи обещания* и говореше *гръмки думи,* а спокойно остави на философското *дело* да говори за него. Той никога не е бил miles gloriosus* във философията, който много шуми за самия себе си... Сега, разбира се, никой не се смята за прекалено невеж и прекалено ограничен, та да не може да се изкаже отрицателно за него и неговата философия, и който има в джоба си изчерпателни опровержения на тази философия, безпогрешно би създал щастието си; защото колко може човек с едно такова опровержение да спечели доверието, се вижда от онези, които само обещават да я опровергаят, *а след това не изпълняват обещанията си.*»

При тези последни думи одобрението на аудиторията, което досега се изразяваше само с отделни възгласи, избухна в бурна акламация, която — нещо ново при една теологическа лекция — силно порази доцента и със свежата си оригиналност караше да се направи забележително сравнение с мършавите, с усилие организирани одобрителни възгласи в края на лекциите, които Мархайнеке оборваше. С движение на ръката си той успокои възгласите и продължи:

«Това желано опровержение впрочем още го няма и няма да го има, докато все още срещу Хегел се използват *раздразнение, недоброжелателство, завист,* изобщо страст вместо спокойното, научно проучване; докато се смята, че *гностиката* и *фантастиката* са достатъчни, за да съборят от трона философската мисъл. Първото условие за това опровержение е без съмнение правилно да се разбере противникът, а в това отношение, разбира се, някои от враговете на Хегел приличат на джуджето, което се бореше с великана, и на още по-известния рицар, който се сражаваше с вятърни мелници.»

Това е главното съдържание на първата лекция на Мархайнеке, доколкото то би могло да интересува по-широката публика. Мархайнеке отново показа колко смел и неуниващ е той винаги на полесражението, когато се касае да защищава свободата на науката. Благодарение на своя характер и остър ум той е далеч повече последовател на Хегел от Габлер, на когото обикновено се дава тази титла. Широкият, свободен поглед, с който Хегел обглеждаше цялата област на мисленето и схващаше явленията в живота, е наследен и от Мархайнеке. Кой ще го осъди, че той не иска да пожертвува дългогодишното си убеждение, трудно извоюваната си придобивка за един прогрес, който настъпи в живота едва от пет години насам? Мархайнеке достатъчно дълго крачеше напред в крак с времето, за да има право на научна равносметка. Ценно негово качество е, че той се равнява по дори най-крайните изводи на философията и прави тяхната кауза своя кауза, както е правил това непрекъснато от появяването на «Хегелингите» на Лео[48] до уволняването на Бруно Бауер[172].

Впрочем Мархайнеке ще публикува тези лекции, след като ги завърши[173].

* — хвалещ се боец, самохвалко. *Ред.*

II

[ФОН ХЕНИНГ]

В една просторна аудитория седяха, пръснати на различни места, няколко студенти и очакваха доцента. В афиша на вратата се съобщаваше, че в този час професор фон *Хенинг* ще започне публичната си лекция за *пруската финансова система.* Темата, поставена на дневен ред от Бюлов-Кумеров[174], както и името на доцента, един от най-старите ученици на Хегел, ме бяха привлекли и аз се учудих, че по всяка вероятност няма да се окажат повече слушатели. Хенинг влезе — строен мъж в «разцвета на годините си», с рядка руса коса — и започна да развива темата си, като говореше бързо, плавно и може би прекалено обстоятелно.

«Прусия», каза той, «се отличава от другите държави по това, че нейната финансова система е изградена изцяло върху основата на най-новата политико-икономическа наука, че тя имаше безпримерната досега смелост да осъществи на практика теоретическите изводи на един Адам Смит и на неговите последователи. Англия например, от която все пак изхождаха най-новите теории, и досега още е затънала до гуша в старата система на монополи, запретителни мита, Франция дори още повече и нито Хаскисън в първата страна, нито Дюшател във втората можаха със своите по-разумни възгледи да надвият частните интереси — за Австрия и Русия изобщо и да не говорим; а пък Прусия решително призна принципа на свободната търговия и свободата на промишлеността и отмени всякакви монополи и запретителни мита. Така че тази страна на нашето държавно устройство ни издига високо над държави, които в друго отношение, в развитието на политическата свобода, далеч са ни изпреварили. Ако нашето правителство е постигнало сега във финансово отношение такива изключителни успехи, от друга страна, трябва да се признае, че то намери изключително благоприятни условия за една такава реформа. Ударът, нанесен в 1806 г., разчисти място, на което можа да се издигне новата сграда; едно представително държавно устройство, при което биха придобили значение отделни интереси, не върза ръцете му. За съжаление обаче намериха се все още стари господа, които със своята ограниченост и навъсеност критикуваха новото и го упрекваха, че било неисторично, изхождало от абстрактната теория, било непрактично, насилствено конструирано; сякаш историята беше спряла от 1806 г. нататък и е укорително за новата практика, че се съгласува с теорията, с науката; сякаш същността на историята е застоят, въртенето в кръг, а не прогресът, сякаш изобщо има практика, свободна от всякаква теория!»

Ще ми бъде позволено да се спра по-подробно на тези последни точки с които несъмнено ще се съгласи общественото мнение в Германия и особено в Русия. Отдавна е вече време решително да се обявим срещу вечните приказки на една известна партия за «историческо, органично, природосъобразно развитие», за «самобитната държава» и т. н. и да разобличим пред народа тези блестящи образи. Ако има държави, които наистина трябва да се съобразяват с миналото и са принудени да се задоволяват с по-бавен прогрес, това не е приложимо

за Прусия. *Колкото и бързо да върви напред Прусия, колкото и бързо да се развива,* е все недостатъчно. Нашето минало лежи погребано под развалините на дойенска Прусия[136], то е отнесено от потока на Наполеоновото нашествие. Какво ни сковава? Ние не трябва повече да влачим онези средновековни букаи на краката, които пречат на толкова държави да се движат; калта на мниалите столетия не лепне вече по нашите стъпала. Тъй че как могат да говорят тук за историческо развитие, без да си имат наум връщане към ancien régime*. Връщане назад, което би било най-позорното връщане, което е съществувало когато и да било, което най-страхлнво би отрекло най-славните години от пруската история, което — съзнателно или несъзнателно — би било измяна спрямо родината, тъй като то пак би направило неизбежна една нова катастрофа като тази от 1806 година. Не, ясно е като бял ден, *че спасението на Прусия е само в теорията, в науката, в развитието въз основа на духа.* Или подхождайки от друга страна, Прусия не е «самобитна» държава, а държава, възникнала в резултат на политика, на целеустременост, благодарение на *духа.* Неотдавна французите искаха да представят това като най-голямата слабост на нашата държава. Напротив, това обстоятелство, стига само да бъде правилно използвано, е главната ни сила. Както съзнаващият своята сила дух се издига високо над несъзнателната природа, така и Прусия може, ако иска, да се издигне високо над «самобитните» държави. Тъй като различията между провинциите в Прусия са толкова големи, държавното устройство, за да не бъде несправедливо към никого, трябва да възниква *само от мисълта;* тогава различните провинции постепенно ще се претопят от само себе си, като отделните своеобразности ще се разтворят в по-висшето единство на свободното държавно съзнание, докато в противен случай няколко века не биха стигнали, за да се създаде вътрешното законодателно и национално единство на Прусия, и първият разтърсващ удар навярно ще има последици за вътрешната спойка на нашата държава, за които никой човек не може да поеме отговорността. За другите държави пътят, по който трябва да тръгнат, е предначертан от определен национален характер; ние сме свободни от тази принуда; ние можем да направим от себе си, каквото искаме; Прусия може, без да се съобразява с каквото и да било, да следва само внушенията на разума, може както никоя друга държава да се учи от своите съседи, може — и това никой не ще успее да направи като нея — да служи като образец на държава за Европа, да бъде на висотата на своето време, да въплъщава най-пълното държавно съзнание на своя век в своите институции.

Това е нашето призвание, за това е създадена Прусия. Нима ще

---

* — стария режим. *Ред.*

пропилеем това бъдеще заради няколко празни фрази на едно отживяло времето си течение? Нима няма да се вслушаме в самата история, която ни посочва призванието да претворим в живота цвета на цялата теория? Базата на Прусия, повтарям го още веднъж, не са развалините на миналите векове, а вечно младият дух, който се осъзнава в науката и в държавата сам си създава своята свобода. И ако се откажем от духа и от своята свобода, ние ще се отречем от самите себе си, ние ще предадем най-святото си благо, ще умъртвим собствената си жизнена сила и няма да бъдем достойни да стоим в редицата на европейските държави. Тогава историята ще произнесе срещу нас смъртната си присъда: «Ти си претеглен и излезе прекалено лек!»

Написано от Ф. Енгелс
между 2 и 24 май 1842 г.

Отпечатано в «Rheinische Zeitung»,
бр. 130 и 144 от 10 и 24 май 1842 г.

Подпис: Ф. О.

РЕЙНСКИ ПРАЗНИЦИ[175]

Берлин, 6 май

Има определени времена през годината, когато една съвсем особена носталгия обзема подвизаващия се в чужбина жител на Ренания по неговата прекрасна родина. Тази носталгия се появява особено през пролетта, около Света Троица, времето на рейнския музикален празник, и това е много неприятно чувство. Сега — това само че за съжаление се знае прекалено точно, — сега на Рейн се раззеленява; прозрачните вълни на реката се къдрят при пролетния полъх, природата облича празничната си премяна и в къщи сега се стягат за заминаването на певците, утре те потеглят, а тебе те няма там!

О, това е прекрасен празник, рейнският музикален празник! На претъпкани, украсени със зеленина параходи с развяващи се знамена, със звуци на рогове и с песни, в дълги влакове и кервани от пощенски коли, с размахвани шапки и развявани кърпи приииждат от всички страни гостите — весели мъже, млади и стари, красиви жени с още по-красиви гласове, все само празнично настроени хора с усмихващи се празнични лица. Каква радост! Всички грижи, всички работи са забравени; тук, в гъстата тълпа на пристигащите, не може да се види нито едно сериозно лице. Подновяват се стари познанства, завързват се нови, младежите се смеят и непрекъснато се задяват и бъбрят, и дори старите, които милите им дъщери насила са склонили да вземат участие в празника въпреки ревматизма, подаграта, простудата и ипохондрията, са заразени от общата радост и трябва да бъдат весели, щом веднъж са тръгнали с тях. Всички се готвят за празника Света Троица, а един празник, който води началото си от общото изливане на светия дух, не може да бъде отпразнуван по-достойно, освен като се отдадат на божествения дух на радостта и наслаждава-

нето от живота, най-съкровената същност на което е тъкмо наслаждаването от изкуството. А никое от изкуствата не е толкова подходящо да стане център на един такъв дружески провинциален събор, където всички образовани хора от околността се събират да подновят куража си за борба с живота и младежкото веселие, както тъкмо музиката. Ако при древните комичното представление, състезаването на поетите-трагици именно са привличали народа при панатинеите[176] и на Бакхусовите празненства, при нашите климатични и социални условия на това съответствува само музиката. Защото както музиката, която е само отпечатана, а не говори на слуха, не може да ни достави никаква наслада, така и трагедията си е оставала мъртва и чужда на древните, докато не заговорела от тимела* и оркестъра** чрез живите уста на артистите. Сега всеки град си има свой театър, където всяка вечер се дават представления, докато за елините сцената се е оживявала само на големи празници; сега печатът разпространява всяка нова драма из цяла Германия, докато при древните само малцина са имали възможност да прочетат написаната трагедия. Затова драмата не може вече да стане център на големи събори, друго изкуство трябва да се притече на помощ и това може да направи само музиката; защото тя единствено позволява сътрудничеството на голяма маса от хора и с това дори спечелва значително откъм сила на израза; тя е единствената, при която насладата се покрива с живото изпълнение и кръгът на въздействие на която отговаря по размер на въздействието на античната драма. И наистина немецът може да празнува и да покровителствува музиката, в която той е цар сред всички народи, защото както само на него се е удало да изтръгне най-възвишеното и найсвятото, най-съкровената тайна на човешката душа от нейната скрита дълбочина и да ги изрази в тонове, така и само на него е дадено да почувствува изцяло силата на музиката, да разбира докрай езика на инструментите и на пеенето.

Но не музиката е главното в случая. А какво?.Е, музикалният празник. Както центърът не може да образува кръг без окръжността, така и музиката в случая не представлява нищо без радостния, дружен живот, който е окръжността на този музикален център. Жителят на Ренания е изцяло сангвиник, неговата кръв така леко тече по жилите му, като току-що ферментирало рейнско вино, и той винаги гледа с бодри и весели очи на заобикалящия го свят. Той е щастливото дете сред немците, за когото светът е винаги по-красив и животът винаги по-весел, отколкото за другите. Той седи, смеейки се и бъбрейки, под асма-

* — подиум на оркестъра в древногръцкия театър. *Нем. ред.*
** — място на хора на сцената в древногръцкия театър. *Нем. ред.*

та и пред чашата отдавна е забравил всичките си грижи, докато другите с часове още умуват дали да отидат там и да направят същото и пропускат най-хубавото време. Положително никой жител на Ренания не е пропускал никакъв случай да се наслаждава на живота, инак ще го сметнат за най-големия глупак. Този весел нрав ще поддържа ренанеца още дълго време млад, докато същинският северногерманец от години насам е преминал в еснафската улегналост и проза. Ренанецът през целия си живот се забавлява с весели, палави щуротии, с младежки лудории, или както казват мъдрите, улегнали хора, с ужасни глупости и безразсъдства; най-веселите и най-безгрижни университети са били Бонският и Хайделбергският. И дори старият еснафин, който се е вкиснал в грижи и труд, в сухотата на всекидневието, може сутринта и да е напердашил момчетата си за техните немирства, но вечерта забавно им разказва на чашка за старите забавни историйки, които сам е вършил на младини.

При този вечно весел характер на ренанците, при една такава открита, непристорена безгрижност никак не е чудно, че на този музикален празник почти всички искат нещо повече, а не само да слушат или да ги слушат. Това е едно веселие, един раздвижен, непринуден живот, една свежест на насладата, каквито на друго място човек дълго може да търси. Само весели, доброжелателни лица, дружелюбие и сърдечност за всички, които вземат участие в общата радост; като часове отлитат трите празнични дни в пиене, пеене и шеги. А сутринта на четвъртия ден, когато цялата радост е изпитана и трябва да се разделят, вече пак се радват с надеждата за идната година, уговарят се за това и всеки тръгва по своя път и за всекидневната си работа още по-весел и отново оживен.

Написано от Ф. Енгелс на 6 май 1842 г.

Отпечатано без подпис в «Rheinische Zeitung»,бр. 134 от 14 май 1842 г.

КОМЕНТАРИИ И БЕЛЕЖКИ КЪМ СЪВРЕМЕННИ ТЕКСТОВЕ

ЧЕТИРИ ПУБЛИЧНИ ЛЕКЦИИ, ПРОЧЕТЕНИ В КЬОНИГСБЕРГ ОТ ЛУДВИГ ВАЛЕСРОДЕ. КЬОНИГСБЕРГ, Х. Л. ФОЙХТ, 1842[177]

От няколко години насам Кьонигсберг в Прусия се издигна до забележително положение, което навярно е отрадно за цяла Германия. Откъснат формално от Германия със съюзния акт, немският елемент там се окопити и претендира да бъде признат за немски и зачитан като представител на Германия, борещ се срещу варварството на славянския изток. И наистина източните прусаци не биха могли да отстоят образоваността и националността на Германия срещу славянството по-добре, отколкото го направиха. Духовният живот, политическата мисъл се извисиха там до такава енергичност в проявата си, до такава висота и свобода на възгледа, както в никой друг град. С многостранния си и жив ум *Розенкранц* представлява там немската философия по един отраден начин и макар да няма смелостта да направи решителен извод, несъобразяващ се с нищо, неговият тънък такт и непредубедени възгледи освен знанията и таланта му го издигат много високо. Яхман и други обсъждат свободомислещо злободневните въпроси и тъкмо в горната книга ни се дава ново доказателство за високата степен на образоваността на тамошната публика.

В тази книга талантливият автор е обединил четирите, прочетени пред многолюдна аудитория хумористични лекции върху материал, почерпан от непосредствената, жива съвременност. Наистина тук се проявява такава дарба за жанрови картини, такава лекота, изящество и яркост на изобразяването, такова бликащо остроумие, че на автора не може да се отрече значителна дарба на хуморист. Той има верен поглед, който веднага намира в събитията на деня благодатната, поддаваща се на разработка страна, и умее така фино да поднесе своите безброй асоциации и намеци, че самият засегнат непременно ще се

усмихне; при това те следват една след друга и накрая всъщност никой не може да се сърди на присмехулника, защото всички са получили по нещо. Първата лекция: «Маските на живота», ни показва Мюнхен, Берлин, немския Михел, пустотата на благородническата аристокрация, духовната разпокъсаност и една галерия от немски знаменитости; от тази лекция ще цитирам следните места:

«Недалеч от нас на масата седи млад мъж, който пие виното си от тежка сребърна чаша. Веднъж с една единствена песен той разрушил двадесет френски батареи, насочени срещу свободните наяди на зеления, свободен Рейн, и със своите четиристъпни ямби обърнал в неудържимо бягство няколко кавалерийски полка от френския авангард, които били стигнали вече до Андернах, чак до Тионвил. За този си смел подвиг той бил награден със сребърна чаша и партиципиална* конструкция, която била още по-смела от неговата песен, толкова поразително-гигантска, че всички гимназиални учители в Германия побледнели, а третокласниците скочили от чиновете си и лудо завикали: «Ето че имаме лятна ваканция!»[178]

Малко след това се казва:

«Срещу нас се зададе маска на цензор. Ако тя откриеше нецензурирано мастилено петно на пръстите ни, с нас беше свършено. Един цензор изглежда като всеки друг човек, но неговата служба е повече от човешка. Той направлява ума и мислите и в ръцете си държи везни, които би трябвало да управлява единствено вечната справедливост. Той е поставен в литературата, за да бъде изпълняван фараоновият закон, съгласно който всички литературни рожбици от *мъжки пол* се умъртвяват или най-малкото се абелизират**. Цензурата на древния Рим е представлявала строг съд на нравствеността над гражданите на републиката; тя престава да действува, когато, както казва Цицерон, не е в състояние вече да направи нищо друго, освен да накара някого да се изчерви от срам. Нашата цензура може да престане да действува едва *тогава*, когато цялата нация ще може като *един* човек да се изчерви от срам за нея!»[179]

Във втората лекция, «Нашият златен век», по същия лек начин се разказва за паричната аристокрация; третата, «Литературният турнир на донкихотовците», се опълчва с вдигнато копие срещу най-различни нелепости на нашето време и преди всичко срещу германския политически стил.

«Немският език», се казва в тази лекция, «се е родил свободен и републикански; той се изкатерва до най-високите върхове на Алпите и глетчери на стихотворното изкуство и мисълта, за да полети като орел към слънцето. Но той и се унижава, като портиер, да служи за лейбгвардия на деспотизма. Онова, което хановерският крал*** е казал на своя народ на най-лошия немски език, той не би могъл да го изрази и с най-хубавия английски език. Накратко, нашият език, като морисоновите хапове, е добър и може да се използва за всичко; липсва му само едно нещо, което му е много необходимо — политическият стил! Разби-

* — от причастия. *Бълг. ред.*

** — т. е. скопяват. Намек за биографията на средновековния философ Абелар. *Ред.*

*** — Ернст Август. *Ред.*

ра се, във времена на най-голяма опасност, когато Кьолнската катедрала се оглежда в Рейн, което тя има навик да прави само при много критични обстоятелства, той с височайшето разрешение на властта придобива нещо като политически патос; тогава всяка картофена нива се нарича «област», а честните провинциалисти се провъзгласяват за «мъже» и всяка шивачка изведнъж за миг се превръща в немска «девойка». Но това е само политическият отбранителен стил, който обикновено се мобилизира едновременно с ландщурма. За офанзива нашият език още не е използван. Когато немецът иска да предяви претенция за най-елементарното си политическо право, което му се потвърждава на гербова хартия така законно, както и жена му с венчалното свидетелство, тогава той излага своето искане с толкова много канцеларски усуквания, с такива дълги изрази на дълбоки уважения, почитания и с толкова много уверения в неумираща любов и вярност, че човек би могъл да сметне всичко това по-скоро за церемониално любовно писмо на някой шивашки калфа, отколкото за справедливо искане. Защото немецът няма достатъчно кураж да има право и затова хиляди пъти моли за извинение, ако се е осмелил да вярва, да мисли, да допуска или дори само да подозира, че имал да получава от един високопоставен клиент още едно политическо вземане*. Например повечето молби за свобода на печата не напомнят ли напълно на изцяло дегизирания в театрални дрехи маркиз Поза, който се хвърля в краката на крал Филип с думите: «Сир, дайте свобода на мисълта!»** Трябва ли след това още да се чудим, когато такива прошения също се отхвърлят с думите на крал Филип: «Странен мечтател!»***, и се слагат към дело? Малцината немци, които са имали смелостта като адвокати на своето отечество да изложат неговите политически права на ясен и свързан език, както се полага на мъже, само на тази страхливост на нашия политически стил дължат това, че станаха жертва на държавната инквизиция. Защото където страхливостта е норма, там смелостта е престъпление! Един политически писател в наше време само заради стилови грехове, за това, че казва голата истина, без да облича думите и мислите си в предписания от церемониалмайстора костюм, би могъл много лесно — в малко посмекчена форма — да бъде разпънат на колело с главата надолу, и всичко това заради правото. Така евнуски страхлив е впрочем немският стил, когато той трябва да предявява политически права, така дебелашки пак кади тамян на силните на деня. Ако някъде някой княз каже: «Аз ще раздавам право и справедливост!», веднага цял рояк от вестникарски фрази като оси налитат върху капчицата мед и бръмчат от блаженство над скъпоценната находка в голата политическа пустиня. Но има ли наистина нещо по-оскърбително за един княз от това, когато само изказаното желание да изпълни първото си задължение на владетел, без което би трябвало да му дадат прозвището Нерон или Бузирис, се разтръбява от всички вестници като изключителна, нечувана добродетел на княза? И това става в държавни вестници, пред очите на цензорите, под закрилата на Бундестага! Не трябва ли към един такъв непохватен възхвалител да бъде приложен с цялата му строгост параграф 92 от Наказателното право?»[180]

Четвъртата лекция дава «Вариации на любими съвременни и национални мелодии», между които се намира «Орденска колегия», която започва така:

---

* В оригинала «Forderung» — «искане»и «вземане»,«стар дълг». *Бълг. ред.*

** *Шилер.*«Дон Карлос, испански инфант». Действие трето, явление 10. *Ред.*

*** Пак там. *Ред.*

«Князете са пастирите на народите, както казва още Омир, и затова народите естествено са овце на князете. А пастирите много обичат своите овце и ги водят с пъстър копринен ремък, за да не се откъснат от ръцете им, а пък овцете се радват на тази прекрасна, преливаща във всички цветове на дъгата панделка и не забелязват, че това украшение е същевременно и тяхна верига защото са именно овце» и т. н. 181.

С тези четири рецитала Валесроде доказа способността си да бъде хуморист. Но това не е достатъчно. Такива неща имат дори правото да бъдат несериозни, разпокъсани, несвързани, когато изпълняват задачата си само на лекции; но истинският хуморист би подчертал още повече, отколкото е направил това Валесроде, фона на един позитивен, широк мироглед, в който в края на краищата се разтварят за най-голямо удоволствие всяка подигравка и всяко отрицание. В това отношение с издаването на горното малко произведение Валесроде е поел едно задължение; той трябва да оправдае колкото се може поскоро надеждите, които пробуди тук, и да докаже, че може също така да се концентрира, да преработва възгледите си в едно цяло, а не само да ги разхвърля, както тук. И това е толкова по-необходимо, защото с произхода си от Бьорне, с възгледите си и стила си показва голямо родство с авторите от блаженопочившата «Млада Германия»[5]; почти всички автори, които спадат към тази категория, обаче не оправдаха породените надежди и са изпаднали в немощ, както впрочем тя неизбежно трябваше да бъде последица от един безплоден стремеж към вътрешно единство. Неспособността да предложат нещо цялостно беше подводната скала, в която те се разбиха, защото самите те не бяха *цялостни* хора. Но у Валесроде прозира тук-таме по-възвишено, позавършено становище и следователно дава право да се иска от него да уравновеси отделните си преценки както помежду им, така и с равнището на философията на времето.

Впрочем пожелаваме му успех пред публиката, която можа да оцени тези лекции, и пред цензора, който не ги потули от обществеността. Надяваме се, че такова поведение на цензурата, както доказва тази книга, ще надделее над всички други, халтави принципи в цензурата — поне за Прусия, — и ще се наложи за всички; че цензурата, навсякъде ще се упражнява от такива мъже, както в Кьонигсберг, където, както казва нашият автор, цензорите са мъже,

«който с мъчителна саможертва са поели най-омразната от всички длъжности, за да не премине тя в такива ръце, които с радост биха искали да я поемат»[182].

Написано от Ф. Енгелс в края на април и началото на май 1842 г.

Отпечатано в «Rheinische Zeitung» бр. 145 от 25 май 1842 г.

Подпис: Ф. О.

[ПОЛЕМИКА СРЕЩУ ЛЕО]

От Хазенхайде, май. С онова, което според просветеното мнение на «Literarische Zeitung» Хегеловата философия не могла да направи, а именно да изгради една, почиваща на нейните принципи система на природните науки, сега се нагърбва да направи от свое гледище и с огромен успех «*Evangelische Kirchen-Zeitung*». В една статия, поместена в последните му броеве и подписана с инициалите *Х. Л.* (Лео), се излага, по повод на едно съчинение на професор Лойполд в Ерланген[183], *програмата за тотална революция в медицината*, последиците от която засега не могат да се предвидят. Както винаги, и тук Лео започва с хегелингите[48], макар и да не ги назовава говори за пантеистичното, езическо течение, което е овладяло найновото природознание, за «философското опипване на природата и увлечението по субтилните системи», бичува анатомическия възглед, който лекувал отделен болен, а не тутакси цели поколения и народи, и накрая стига до извода:

«че болестта е наказание за греховете, че родствените поколения солидарно отговарят за своите грехове във физическо отношение, дори и в духовно, ако дарената по божията милост вяра не разкъса веригата на наказанието; както отделният човек не се освбождава във физическо отношение чрез покаянието от наказанието за извършените грехове, например когато вследствие на греховно безпътство е загубил носа си, покаянието не му го възвръща; както в чисто природно отношение зъбите на внуците и днес още имат скомина от киселото грозде, което предците им са яли, и когато една твърда вяра не дойде на помощ, низът от духовни наказания не се прекъсва. Колко често един човек, живял в разкош и грехове, и при това завършил живота си привидно щастливо, оставя в наследство на сина си, на внука си зародиша на най-разрушаваща нервите болнавост, който продължава да вилнее в него, докато правнукът, у когото нито една дума на благодатта не е намерила плодородна почва, в най-потиснато

състояние вследствие на болести на половите органи грабва в отчаянието си бръснача и на собственото си гърло изпълнява наказанието, което би трябвало да получи виновникът на неговите страдания, неговият прадядо.»

Без тези възгледи световната история щяла да бъде крещяща несправедливост. — След това Лео продължава:

«Станал набожен, грешникът без нос може да вижда в своята уродливост само знак на божията справедливост и онова, което за невярващия е било наказание, за вярващия става нова основа за неговата вяра.»

С народите положението е същото:

«Духовни, както и телесни болести и разстройства на дадено време от известно гледище и днес, както и по време на пророка, са божии наказания.»

Такива са философските. . . исках да кажа религиозните принципи, върху които Лео, който би бил достоен да се нареди до един Рингсайс, основава своята нова медицинска практика. Какво ще помогне цялото това дребнаво суетене с излекуване на отделния човек, че и на отделния орган? Тутакси трябва да се излекуват цели семейства, цели народи! Ако дядото страда от треска, цялото семейство — синове, дъщери, внуци с жените и децата — трябва да гълтат хинин! Ако кралят има възпаление на дробовете, всяка провинция да изпраща няколко депутати, на които да се пусне кръв, че ако не е и подобре — от предпазливост, — веднага на всички, на толкова и толкова милиона да се пусне кръв по една унция на човек! А какви изводи само могат да се направят оттук за санитарната полиция! На никого, който не носи удостоверение от лекаря, че както той самият е здрав, така и неговите предци, чак до прадядото, са били с добро телосложение, и удостоверение от попа, че както той, така и неговите предци, чак до прадядото, винаги са се старaели да водят християнски, благочестив и добродетелен начин на живот, не трябва да се разрешава да сключи брак, ако ли не, както казва Лео,

«греховете на бащите падат върху децата до трето и четвърто коляно!»

Затова и лекарят носи

«страшна отговорност и е в положението на ужасяваща съпричастност, защото той може да бъде колкото пратеник на бога до отделния човек, който, доколкото е възможно, го избавя от разплатата за греховете на предците, толкова и *слуга на дявола,* който се опитва със силата си да противодействува на божието наказание и да унищожи действието му.»

Отново изводи за държавата! Предписаният философски курс за медиците трябва да бъде отменен и вместо него въведен теологически; полагащият медицински изпити трябва да носи свидетелство за своето вероизповедание, а практиката на медиците евреи, ако не напълно забранена, то поне да бъде ограничена с техните едноверци. Лео продължава:

«Болният, както престъпникът, е свещен, светата божия ръка е простряна над него — който може да бъде излекуван, нека бъде излекуван! Но да не се плаши от нажежената стомана и режещото желязо и страшния глад, когато те единствено могат да помогнат. Слабата помощ вреди в медицината, както и в гражданското общество.»

Само смело да се впуснем да режем и горим! Там, където се прилагаше жалката терапия, сега помагаме с просто отсичане на главата; ако се окаже порок на сърцето, той обикновено се смята за наказание за любовните грехове, извършени някога от майката на болния — и ако кръвта прекалено силно нахлува към сърцето, ние ще ѝ открием излаз с едно забиване на ножа в сърцето; който има рак в стомаха, на него ще му изрежем целия стомах — старият доктор Айзенбарт, за когото народът пее песен, наистина не е бил толкова лош, само че неговите съвременници не са го разбрали. Така, заключава Лео, стои въпросът и с престъпниците; трябва да бъдат наказвани не само те, но заедно с тях и целият народ, а наказанията, налагани в нашето кекаво време, не са достатъчно строги; трябва повече да се обезглавява и изтезава, инак ще се навъдят повече престъпници, отколкото места-та в трудово-изправителните домове. Съвсем правилно! Когато някой извърши убийство, цялото му семейство трябва да бъде изтребено и всеки жител на неговия роден град трябва да получи поне двадесет и пет удара с тояга за съучастието си в това убийство; когато един брат прави незаконна любов, всичките му братя трябва да бъдат кастрирани. И налагането на по-тежки наказания също може да бъде само от полза. Откакто отсичането на главите, както видяхме по-горе, не е вече наказание, а само медицинска ампутация, за да бъде спасено тялото, този вид смърт трябва да бъде зачеркнат от законниците на наказателното право и да се замени с колела за изтезаване, разкъсване на четири, набиване на кол, изгаряне, измъчване с нажежени клещи и т. н.

По този начин Лео противопостави на станалите езически медицина и юриспруденция християнската медицина и християнската юриспруденция, които без съмнение скоро ще се наложат навсякъде. Известно е как той съгласно същите тези принципи въведе християнството в историята и по този начин държи например отговорни за пролятата в Париж, Лион и Нанси кръв, за деянията на самия Наполеон хегелингите, които според него са рожба на френските революционери, и аз споменавам това тук само за да покажа радващата всестранност на този неуморим мъж. Както се чува, скоро ще очакваме от него една немска граматика, съставена съгласно християнските принципи.

Написано от Ф. Енгелс между 7 и 11 май 1842 г.

Отпечатано без подпис в «Rheinische Zeitung», бр. 161 от 10 юни 1842 г.

УЧАСТИЕТО В ДЕБАТИТЕ НА БАДЕНСКАТА КАМАРА

Берлин, 21 юни. Колкото повече се повишава политическото съзнание у нас, колкото *по-свободно* и по-гръмко се изразява общественото мнение в Прусия, толкова повече се проникваме от чувството за единство с останалите германски племена, с толкова по-голям интерес наблюдаваме обществените явления и техния държавен живот. Това е безспорно доказателство, че бариерите, които толкова дълго време съществуваха в общественото мнение между Прусия и конституционна Германия, са паднали и че няма вече национално разделение, предизвикано, от една страна, от високомерното самодоволство на мнозина прусаци, а от друга — от недоверието на южногерманските либерали към нашето правителство. Докато още миналата година приемът, оказан на Велкер както в цяла Северна Германия, така и в Берлин, говореше за помиряването на северногерманските и южногерманските представители на прогреса, едва сега, с установяването на по-свободна цензура в Прусия, двете големи части на нашето отечество започнаха все по-явно да се обединяват в един общ стремеж към свобода. Прусаците изведнъж се отказаха от своето самодоволство, от самовъзхваляването и хвалтотенето си със своите свръхсъвършени институции; за по-малко от половин година бяха открити недостатъци, за които повечето от нашите съграждани не си позволяваха и да мислят. От друга страна, свободомислещият, често пъти дори открито опозиционен пруски печат подтикна южните немци да се откажат от запазилите се у тях предубеждения към пруския народ и неговото политическо равнище. Ясно е, че при това положение дебатите в баденската камара на депутатите бяха посрещнати при нас с жив интерес. Очакваше се, че след като Прусия потвърди в печата

политическата си зрелост, южните немци ще положат всички усилия да не останат по-назад от нас. Но при обсъждането на съдопроизводството във вюртембергската камара стана съвсем ясно, че в нея силно се чувствува липсата на корифеите от 1833 година. Обратно, за Баден можеше да се очаква, че след случая с разтурянето на камарата политическият живот тук няма така лесно да замре. Силните вълнения по време на изборите бяха приятен симптом за активизиране и събуждане на интереса към вътрешните работи на страната. И макар на печата да не беше позволено да ни даде възможност да вземем участие поне отдалеч, духовно, в събитията, за тях се поведе разговор в камарата при дебатите за изборите и сега те съвсем очевидно излязоха на преден план. Съпоставени с намеците, които се правеха сегиз-тогиз от печата във връзка с празненствата, устройвани в чест на отделни депутати, тези дебати ни дадоха ярка картина на онези дни на напрежение и борба. По време на изборите в окръга Шветцинген-Филипсбург отново се разкри, впрочем най-пълно, че нищо друго не навреждa толкова много на правителството, колкото служебното престараване на чиновниците. Машинациите, с които си послужиха тук — резултатите от изборите да бъдат в полза на Ретиг, са без прецедент в баденската конституционна история. Само простият факт, че избирателен окръг, който *двадесет години наред* винаги е избирал за свой представител Ицщайн, сега, след като той доста често беше действувал, както му диктуваха неговите убеждения, изведнъж го провали и избра депутат от управляващата партия, вече ясно показва, че това избиране не е било свободно. Толкова по-отрадно беше удовлетворението, което камарата даде на Ицщайн[184]. В камарата с радост слушат ветераните на немската свободна мисъл — Ицщайн и Велкер, — както и по-младото поколение — Риндешвендер и други, които се изказват по своя си, отдавна известен маниер. Избирането на депутата Мати, въпреки враждебното отношение към него, прави толкова по-добро впечатление, тъй като той изобщо е първият журналист в Германия, който е член на камарата.

Написано от Ф. Енгелс на 21 юни 1842 г.

Отпечатано без подпис в «Rheinische Zeitung», бр. 176 от 25 юни 1842 г.

СВОБОДОМИСЛИЕТО НА «SPENERSCHE ZEITUNG»

Берлин 22 юни. Неотдавна «Spenersche Zeitung»* сам — тъй като досега никой друг не се заемаше с тази работа — си отпечата похвалата, каквато според него заслужавал[185]. Един «Поглед назад», който вестникът хвърля върху своята дейност през изтеклата половин година, е достатъчен за него, за да направи важното откритие, че именно *той* е проправил пътя на движението за свободен печат. Забавно е да се гледа как то с тържествен израз на повишено самочувствие, с празнично изчеткан редингот се появява пред своята публика, пред чуждестранните вестници и си слага на главата гражданския венец на свободомислието. «Spenersche Zeitung» твърди, че ако не бил той, или по-точно звездичката, която стои под въпросната статия, следователно, ако не била тази звездичка, никой пруски вестстник нямало да стигне и до ден днешен до сегашната точка, на която се намира свободомислието. Именно звездичката веднага след излизането на окръжното за цензурата[186] пробвала докъде може да се отиде в опозиционерствуването, тихичко почукала и — гледай ти! — отворили ѝ. Разбира се, защото тези тихи, правещи метани, добронамерени, смирени и кротки статии биха могли всъщност да минат в края на краищата и по-рано. Звездичката ще да е смятала своя цензор за все пак толкова способен, та да може да различи едно домашно животно от един хищник. Но опазил бог! Изолираността на еснафщината е толкова скудоумна, че най-тривиалната мисъл, която ѝ е хрумнала, тя смята за оригинална,гениална, единствена по рода си. Окръж-

* Има се предвид вестник «Berlinische Nachrichten von Staats-und gelehrten Sachen». *Ред.*

ното за цензурата излиза;сега всеки писател все пак трябва да измени начина си на писане и да се изказва по-свободно. Но нашият човек-звездичка се смята за единствения човек в света, чийто разум е способен на тази комбинация, и иска да въвре в носа на всички останали журналисти факта, че сега те могат да пишат по-свободно. Но това още не е всичко. Той се смята за свободомислещ. Той има известен усет за публични изяви. Може би в най-съкровеното, най-недостъпното кътче на душата му се таи някаква плаха мисъл за усъвършенстване на съсловните отношения.— Какво следователно ще направи той? Пише редица статии, които образуват пълна скала на свободомислието; днес се пуска най-кротката, утре — с 1/2 гран по-малко кротката и т. н. Но той си остава на онази степен, на която кротостта и така нареченото свободомислие се уравновесяват. Това нашият човек-звездичка нарича «проправяне на път»!? Останалите пруски редакции ще си направят още и труда да прочетат «Spenersche Zeitung», та да се научат от него какво е свободомислие! При всичко това смешно е, че нашият политикан не може да разбере защо със статиите си не прави същата голяма сензация, както някои други вестници със своите статии; защо той, знаменосецът на пруската свободна мисъл, великият пионер, се вижда все пак осмян във всички чуждестранни вестници и е принуден да се утешава с мисълта, че не е разбран правилно.

Написано от Ф. Енгелс на 22 юни 1842 г.

Отпечатано без подпис в «Rheinische Zeitung», бр. 177 от 26 юни 1842 г.

[СПИРАНЕТО НА «CRIMINALLISTISCHE ZEITUNG»]

Берлин, 25 юни. Тукашният «Criminalistische Zeitung» на 1 юли престана «засега да излиза». Значи неговите тиради срещу съдилищата със съдебни заседатели все пак не срещнаха желаното одобрение на публиката. Той беше вестник на «Juste-milieu»* в юридическата област. Искаше публичност и гласност, но, за бога, никакви съдебни заседатели. За щастие обаче половинчатостта на една такава тенденция все повече и повече се признава и привържениците на съда със съдебни заседатели се увеличават от ден на ден. «Criminalistische Zeitung» провъзгласи принципа: никакъв клон на изпълнителната власт не бива да се дава непосредствено в ръцете на народа, следователно не бива да се дава и съдийската длъжност. Това наистина би било много хубаво, ако съдебната власт не е нещо съвсем различно от изпълнителната власт. Във всички държави, където разделението на властите е действително прокарано, съдебна и изпълнителна власт са напълно независими една от друга. Така е във Франция, Англия и Америка; смесването на двете власти води до страхотна бъркотия и крайният резултат от това би било обединяването в едно лице на началника на полицията, следователя и съдията. Но че съдебната власт е непосредствена собственост на нацията, която я упражнява чрез своите съдебни заседатели, е доказано открай време не само от самия принцип, но и от историята. За предимствата и гаранциите, които дава съдът със съдебни заседатели, изобщо няма да говоря — би било излишно да се хаби дори и още една дума за това. Но още съществуват закоравелите юристи, буквоедите, чийто девиз е: fiat justitia, ре-

* — златната среда. *Ред.*

reat mundus!* На тях, разбира се, не им допада свободният съд със съдебни заседатели. Защото в резултат на един такъв съд не само те биха били изхвърлени от съдебната длъжност, но и свещената буква на закона — мъртвото, абстрактно право — би се оказало в опасност. А то в никакъв случай не бива да бъде загубено, то е техният паладиум**и затова тези господа викат «помощ!», когато някой път съдебните заседатели във Франция или Англия оправдават някой нещастен пролетарий, откраднал в отчаянието си поради глад хляб за една стотинка, въпреки че вината е доказана от свидетели и признание на подсъдимия, — тогава те, ликувайки, викат: Виждате ли, това се получава от съдилищата със съдебни заседатели, подкопана е сигурността на собствеността, на самия живот, санкционира се несправедливостта, открито се прокламира престъплението и революцията! — Надяваме се, че «Criminalistische Zeitung» засега няма да започне пак «засега» да излиза.

Написано от Ф. Енгелс на 25 юни 1842 г.

Отпечатано без подпис в «Rheinische Zeitung», бр. 181 от 30 юни 1842 г.

* — да се извърши правосъдието, пък ако ще светът да загине. *Ред.*

** — защита, опора. *Ред.*

КЪМ КРИТИКАТА НА ПРУСКИТЕ ЗАКОНИ ЗА ПЕЧАТА[187]

Берлин, юни. Пред прусака са открити два пътя за публикуване на мислите си. Той може или да ги отпечата в самата страна, където тогава трябва да се подложи на родната цензура; или ако евентуално е срещнал възражение тук, той може все пак да ги отпечата извън границите на своята държава или да мине през цензурата на някоя друга държава от Германския съюз[77], или да се възползва от свободата на печата в други страни. Във всички случаи държавата си запазва правото да вземе репресивни мерки срещу евентуални незаконни действия. В първия случай, естествено, такива мерки ще бъдат прилагани само крайно рядко, тъй като обикновено цензурата зачерква по-скоро прекалено много, отколкото прекалено малко, и най-малко *наказуемите* неща пуска. Но пък при публикациите, които се издават в чужбина при съществуващото там законодателство, дадено произведение може далеч по-скоро и по-често да бъде конфискувано и започнато съдебно преследване на автора. За да можем сега да дадем преценка за общото състояние на пруското законодателство за печата, много важно е да не се изпускат изпредвид и репресивните мерки, предвиждани от законите.

Тъй като ние и досега още нямаме специално репресивно законодателство за печата, отнасящите се за него закони са пръснати сега в Пруското право[188] под различни титули. Засега можем да оставим настрана наказателните закони за оскърбление, безнравственост и т. н., тъй като се касае все пак само за политически провинения, а съответните данни тук намираме в рубриките: държавна измяна, дръзко, непочтително осъждане или осмиване на законите на страната и за оскърбление на величеството. Както скоро ще се изясни, тези

закони са формулирани впрочем толкова неопределено и особено по отношение на печата им се дава толкова широко и безспорно произволно тълкуване, че преценката за тях трябва да се формулира всъщност [само] по практиката на съдилищата. Защото ако е правилна предпоставката, че духът на всяко законодателство е въплътен в съдебните чиновници, приетото при тях тълкуване на отделните постановления непременно трябва да бъде съществен допълнителен момент в това законодателство, както и всъщност при съмнителните случаи досегашната практика оказва значително влияние върху съдебното решение.

Пишещият тези редове в случая има възможност да допълни преценката си за пруските закони за печата с едно намиращо се пред него подробно мотивирано решение на един пруски съд. Авторът* на едно отпечатано извън Прусия съчинение за вътрешните работи[189] на страната бил привлечен към следствие за всички споменати по-горе простъпки и наистина бил оправдан безусловно от обвинението в държавна измяна, но пък бил признат за виновен в дръзко и непочтително осъждане и осмиване на законите на страната, както и за оскърбление на величеството.

В пруското наказателно право престъплението държавна измяна е формулирано в параграф 92 по следния начин:

«деяние, което е насочено към насилствено събаряне на държавния строй или срещу живота или свободата на държавния глава, е държавна измяна».[190]

Може да се допусне, че при сегашните условия тази формулировка на закона ще бъде призната от всички за задоволителна. Но тъй като сега не може да се очаква, че подобни деяния се извършват с помощта на печата и от такива хора, които попадат под действието на нашето правосъдие, тази точка кажи-речи не е важна за печата. Ясната дума «насилствено» достатъчно предпазва от съдебен произвол или несвобода. Обратно, една друга точка е от извънредно голямо значение за печата, а именно точката, която се отнася за непозволеното коментиране на законите на страната. Формулировките на закона във връзка с това са следните. Наказателно право § 151:

«Който с дръзко, непочтително осъждане или осмиване на законите на страната или наредбите в държавата става причина за недоволство, подлежи на наказание със затвор или крепост от шест месеца до две години.»[191]

Тук спада едиктът от 18 октомври 1819 г., който под XVI, № 2 е формулиран така:

«че при дръзко, непочтително осъждане и осмиване на законите на страната и наредбите в държавата не се касае само за това, дали са станали

---

* — Й. Якоби. *Ред.*

причина за недоволство или неудовлетвореност, но горното наказание се налага заради самите такива наказуеми изказвания»[192].

Но от пръв поглед прави впечатление колко неопределени и незадоволителни са тези постановления на закона. Какво значи *дръзко* и *непочтително?* Очевидно в параграфа на наказателното право или първата, или втората част е излишна. Дръзко осъждане или осмиване на законите на страната се обявява кажи-речи за синоним на подстрекателство към недоволство, а едиктът от 18 октомври 1819 г. говори направо за съвпадане на тези понятия. Формулировката на закона следователно би трябвало да се схваща по следния начин: който се провинява в дръзко, непочтително осъждане или осмиване на законите на страната и наредбите в държавата, той се опитва да подстрекава към недоволство и неудовлетвореност с тези действия и затова подлежи на въпросното наказание.

Едва сега законът може да бъде ясно схванат. Поставянето едно до друго на определенията *дръзко* и *непочтително* е било грешка на законодателя, която може да доведе до най-голямо объркване. Човек може да бъде непочтителен, без да бъде дързък. Непочтителността е пропуск, небрежност, невнимание, дължащо се на прекалено бързане, което може да се случи и с най-добрия човек; дързостта предполага animus injuriandi*, зла умисъл. А сега пък и осмиване! Каква дистанция от «непочтителност» до «осмиването»! И при все това и за двете едно и също наказание. Тези две понятия не се различават само малко *количествено,* не са само малка различна степен на едно и също нещо, а са съществено различни качествено, те са направо несъизмерими. Насреща ми се задава някой, на когото съм благодарен за нещо, забелязвам го и свървам настрана, за да не го поздравя — това е *непочтително;* ако го гледам нахално в очите, нахлупвам шапката си на челото и при разминаването го ръгвам с лакътя в хълбока — това е *дръзко;* но ако пред него му направя кавал с разперени пръсти на носа и някаква мутра — това е *осмиване.* Някои хора ще смятат дори за непочтително, ако не ги забележат. И трябва ли в един закон тези различни неща да бъдат набутани в един кюп? Във всеки случай тук «непочтително» трябва да бъде зачеркнато и ако не може напълно да отпадне, да бъде поставено в някакви други параграфи. Защото с непочтително осъждане никога не може да се *цели* недоволство и неудовлетвореност, тъй като непочтителността при всички случаи е *непреднамерена, непроизволна* или поне винаги без *зла* умисъл. Следователно остане ли думата «непочтително» на това място, с това се изказва мисълта, че всяко и всякакво осъждане на порядките в държавата се свежда до възбуждане на недоволство и затова е нака-

* — умисъл да оскърбиш· *Ред.*

зуемо. Но това ще бъде в пълно противоречие с нашите сегашни цензурни порядки. Накратко, цялата бъркотия произлиза от това, че от инструкцията за цензурата, в която думата «непочтително» е уместна, тя е преминала в *закона*. При случаите, отнасящи се до цензурата, може да се предостави на цензора като полицейски служещ, и докато цензурата бъде полицейска мярка, да реши дали да смята нещо за «непочтително» или «добронамерено»; цензурата е изключение и тук никога не са възможни по-точни формулировки. Но в наказателния кодекс не бива да се среща едно такова мъгляво понятие, не бива да се оставя място за субективен произвол, а най-малкото там, където в тази работа *трябва* да се намеси различието на политически възгледи и съдиите не са съдебни заседатели, а държавни служители.

Че тази критика на закона е правилна, упрекът за смесване на понятията обосиован, може да се докаже най-добре с примери от практиката на съдилищата. Ще цитирам споменатото по-горе (подписаио иа 5 април т. г) и вече публикуваио решение.

Авторът* иа въпросното печатно произведение дава в него едно описание на — забележете добре — съществуващата към края на 1840 г. в Прусия цензура, от което са инкриминирани следните места:

«Както е известно, у нас нито най-малката вестннкарска статия, иито съчинения с над двадесет коли не могат да излязат, без да се прегледат от цензурата; ако темата е политическа, прегледът се предоставя на някой полицейскн агент, който при мъглявите формулировки на регламента за цензурата (от 18 октомври 1819 г.) трябва да се ръководи само от специалните инструкции на мнистъра. Напълно зависим от министър и отговарящ само пред него, цензорът е принуден да зачеркне всичко, което не е по угодата на личните възгледи и намерения на неговия началник. Ако авторът подаде оплакване срещу него, той обикновено ще получи отрицателен отговор или ще получи правото си чак толкова късно, че няма да може вече да се възползва от него. Инак как е възможно след онази изказана в 1804 г. похвала на благопристойната публичност да не може да се намери в никой пруски вестник, в никоя отпечатана тук книга дори и най-плахо осъждане на начииа на действие на най-нискостоящия чиновник и всеки намек, засягащ само отдалеч въпроси от обществен характер (рубриката: Вътрешен живот на «Staats-Zeitung»**, разбира се, никой не причислява тук), за да бъде публикуван, трябва най-напред да нзбяга извън границите на Прусия!

Но и тук той не е застрахован срещу онова опасно чиновническо своеволие, което Вилхелм III с право характеризира като неизбежна последица от потисната публнчност; за да не стигне до Прусия и чрез чуждестранните вестинцн никаква неблагоприятна оценка за действията на чиновниците, никакво що годе прямо осветление на нашнте порядки, тези вестници или се забраняват, или с добре известни средства техните редакции се правят послушни. За съжаление! — не преувеличаваме. Френскнте вестници наистина са разрешени, но повечето от тях не могат да се получат с бандерол в Прусия, тъй че пощенскнте разноски на *един* такъв вестник биха надхвърлили 400 талера годишно; запазена

* — Й. Якоби. *Ред.*

** — «Allgemeine Preußische Staats-Zeitung». *Ред.*

е само външната форма, но по същество едно такова разрешение е равносилно на забрана. Иначе се постъпва с *немските* вестници. Ако техните редактори вече не в свой *собствен* добре разбран интерес са на свой акъл, приемат някоя негодна в Берлин статия за Прусия или за пруски чиновници, тогава до тях се отправят от страна на пруското правителство (на онзи, който се съмнява, ние сме готови да му докажем това с документи) упреци и рекламации, заплашвайки ги, искат от тях данни за техните кореспонденти и само при унизителни условия доходният пруски пазар остава и занапред открит за тях.»[193]

След това описание обвиняемият отбелязва, че една цензура, която е процедирала по този начин, се превръща в арогантно опекунство, в истинско потискане на общественото мнение и в края на краищата води до крайно рисковано, еднакво опасно както за народа, така и за краля своеволие на чиновниците.

Е, как ви се струва този пасаж? Нима едно съчинение, написано в този тон, днес няма да получи разрешението за печат на пруската цензура? Не се ли среща във всички пруски вестници съвсем същата оценка за тогавашните цензурни порядки? Не са ли казани дори далеч по-силни неща за *още съществуващи* институции? А какво се казва в нашето съдебно решение?

«Един поданик не може да се изказва по този начин за законите и наредбите в държавата, твърденията, че всеки намек, засягащ само отдалеч въпроси от обществен характер, за да бъде публикуван, трябва най-напред да избяга извън границите на Прусия, че цензурата, както тя била процедирала в Прусия, се превръщала в арогантно опекунство, в истинско потискане на общественото мнение, съдържат по същество и на думи *дръзко осъждане* и накърняват дължимата към държавата почтителност. Но изказването, че с това се създавало крайно рисковано, еднакво опасно както за народа, така и за краля своеволие на чиновниците, ясно доказва тенденцията да се предизвика недоволство и неудовлетвореност от така описаните институции. При настоящото следствие обвиняемият се опита да докаже, че неговата преценка за цензурното ведомство е в действителност обоснована и че в това отношение той е приел много специални случаи, когато на статии с публицистично съдържание е отказвано да се даде разрешение за печат <той представи също преписката между главния таен правителствен съветник Зойферт и редактора на «Leipziger Allgemeine Zeitung» като доказателство, че този вестник наистина се намира под влиянието на пруското правителство>.

Тези доводи впрочем очевидно са несъществени, защото — независимо от това, че отделни примери изобщо не доказват дали една държавна институция е полезна или безполезна — дори да се допусне, че дадената от обвиняемия преценка е правилна, формата, в която тя е изказана, би дала основание да остане в сила упрекът в дързост и непочтителност. Той не изказва своята преценка в тон на спокойно обсъждане, а осъжда с такива изрази, които, ако бяха насочени срещу някои лица, би трябвало без съмнение да се третират като оскърбление.»[194]

По-нататък се казва:

«Относно общинското законодателство обвиняемият заявява; «Преди всичко трябва наистина да се прави разлика между наредбата за градовете от

1808 г. и изменената наредба от 1831 година. Първата има либералния характер на тогавашното време и зачита самостоятелността на гражданите; втората навсякъде е покровителствувана от сегашното правителство и настоятелно се препоръчва на градовете.» Съдържащото се в тези думи противопоставяне на думите: либералния характер на тогавашното време и сегашното правителство — съдържа дръзко укоряващо твърдение, че сегашното правителство не само не е либерално, но че то изобщо не зачита самостоятелността на гражданите (??). Но нелоялното настроение и осъдителната тенденция на неговото съчинение проличават особено ясно от примерите, които обвиняемият дава след това, за да докаже направените от него паралели, като при това приведените от него формулировки на двете наредби за градовете той предава непълно и изопачено.»[195]

Аз мога да се откажа от отиващите прекалено далеч извадки, които сега следват, толкова повече че дори и да се признае неправилността и непълнотата на изложението на обвиняемия, от това все пак не би следвало «нелоялно настроение и осъдителна тенденция». Искам да цитирам още само заключението:

«Ако се вземе под внимание недаването на гласност на заседанията на съсловните събрания, предизвиканото от това равнодушие сред образованите класи, което се разкрива както при изборите, така и навсякъде, и най-после, последвалото два пъти, в 1826 и 1833 г., отхвърляне на подобно общинско устройство от страна на либералните рейнско-пруски съсловни събрания, тогава едва ли някой наистина ще бъде склонен да признае *прехваленатa* пруска наредба за градовете като противовес на самостоятелното съзнание на народа по отношение на произвола на правителството, да не говорим като сурогат на конституционно представителство.»[196]

Относно тези думи в присъдата се отбелязва:

«Това място също съдържа явно подигравателно осъждане, а издава също така и тенденцията да възбуди неудовлетвореност и недоволство. На когото желанието му е само да бъде полезен на отечеството, той няма да се мъчи да доказва, че преди се провеждала по-полезна за народа линия, която сега все повече и повече се изоставяла и се заменяла с вредна за общото благо тенденция. Едно такова сравнение между предишното уж по-добро положение и сегашното е съвсем ненужно, за да се разкрият предполагаемите недостатъци на съществуващия държавен строй; затова то не може да има друга цел, освен да предизвика възгледа, че сега работата с благото на нацията не е вече така добра, както преди, та да се възбуди недоволство и неудовлетвореност.»[197]

Стига извадки, каквито впрочем бих могъл да приведа десет пъти повече! Казаното по-горе за закона само прекалено много се потвърждава от практиката. Формулировката за непочтителността, която спада към ресора на полицията и цензурата, тук оказва отрицателното си действие. С пресаждането на това понятие на почвата на закона то всеки път се прави зависимо от по-строгата или по-снизходителната цензура. Ако цензурата е направо потискаща, както през 1840 г., тогава и най-плахото осъждане е непочтително. Ако тя е снизходителна и хуманна, както сега, онова, което тогава се е смятало за

дръзко, днес надали се смята за непочтително. Оттук и противоречието, че в «Rheinische Zeitung» и «Königsberger Zeitung»* получават разрешение за печат от пруската цензура неща, които през 1840 г. бяха не само непозволени, но дори наказуеми. *Цензурата* по своята същност трябва да бъде колеблива; *законът* обаче трябва да бъде непоклатим, докато не бъде отменен; той трябва да бъде независим от зигзагите на полицейската практика.

А пък сега и още това «възбуждане на недоволство и неудовлетвореност»! Това в действителност е и целта на вяка опозиция. Ако осъждам дадено законоположение, аз действително имам намерението да възбудя с това недоволство, и то не само сред народа, но дори по възможност у правителство. Как може нещо да се осъжда другояче освен с намерението да бъдат убедени и другите в — меко казано — несъвършенството на това, което се осъжда, следователно да се възбуди с това осъждане у тях недоволство? Как мога ту да осъждам, ту да хваля, как мога да смятам нещо едновременно и за лошо, и за добро? Това е просто невъзможно. Аз съм също и достатъчно честен веднага да кажа направо, че имам намерението да възбудя с тази статия недоволство и неудовлетвореност от параграф 151 от пруското наказателно право, и при все това съм убеден, че го осъждам не «дръзко и непочтително», както се казва в този параграф, а «пристойно и доброжелателно», както се казва в окръжното за цензурата[186]. Окръжното за цензурата обаче санкционира правото да се възбужда неудовлетвореност, а за слава на пруската нация оттогава вече е направено всичко възможно да се възбужда недоволство и неудовлетвореност. Благодарение на това тази част от параграфа е фактически снета и наказуемостта на «непочтителното осъждане» е значително ограничена. Достатъчно доказателство за това е, че в този параграф са омешани и наблъскани в един кюп хетерогенни законодателни и полицейско-цензурни формулировки.

Това се обяснява също много просто с времето, когато е било събрано цялото право на страната, с конфликта на свободомислещото просвещение от онази епоха с тогавашния пруски ancien regime**. Недоволството от правителството, от държавните институции тогава не е било по-добро от държавна измяна или във всеки случай поне престъпление, което е могло да послужи за база на едно доста сериозно следствие и присъда.

Оскърблението на величеството много не ни интересува. Пруските публицисти досега са проявявали достатъчно такт да не намесват особата на краля. Това е антиципацията на конституционния

— * «Königlich-Preußische Staats-Kriegs-und Friedens-Zeitung». *Ред.*
— ** стария режим. *Ред.*

принцип за неприкосновеността на кралската особа и може само да бъде одобрена.

С тези разяснения горният параграф би могъл настоятелно да бъде препоръчан на комисията по изменение на закона; а ние междувременно ще продължаваме да възбуждаме по споменатия добър, доброжелателен и пристоен начин доста много неудовлетвореност и недоволство от всички отживели времето си и нелиберални остатъци в нашите държавни институции.

Написано от Ф. Енгелс през юни 1842 г.

Отпечатано без подпис в притурката към «Rheinische Zeitung», бр. 195 от 14 юли 1842 г.

ДРЪЗКО ЗАСТРАШЕНАТА, НО ЧУДОТВОРНО ИЗБАВЕНАТА БИБЛИЯ, ИЛИ: ТЪРЖЕСТВО НА ВЯРАТА

ТОЕСТ: УЖАСНА, НО ИСТИНСКА И ПОУЧИТЕЛНА ИСТОРИЯ ЗА БЛАЖЕНОПОЧИВШИЯ ЛИЦЕНЦИАТ БРУНО БАУЕР; КАК СЪЩИЯТ БИЛ ОТ ДЯВОЛА СЪБЛАЗНЕН, ОТРЕКЪЛ СЕ ОТ ЧИСТАТА ВЯРА, СТАНАЛ СТАРШИ ДЯВОЛ И НАКРАЯ БИЛ НАСИЛСТВЕНО СНЕТ ОТ ДЛЪЖНОСТ

Християнска героична поема в четири части[198]

ПЪРВА ПЕСЕН

Послушно, о, душа, си разпери крилата,
възхвала да въздам на вярата ни свята!
На нейната победа! Не! Певецът тук
е слабата тръстика. Сока дава друг.
Дарява само той и воля, и умение.
Свят вярващ, измоли за мен благоволение!
От заалския бряг, о, Лев*, надавай рев!
Победоносна длан простри ти, *Хенгстенберг!*
Със лирата велик, велик върху катедра,
в перото ми влей, *Зак,* от силата си щедра!
Круммахер, божи мъж, на вярата чертог,
ти научи ме как да възвестявам бог!
О, праведни мой *Кнап!* Срещу порока бесен
ще вдигна смело факела на твойта песен.
О, *Клопщок,* който с кръста, дързък и открит
бой водиш срещу присмеха, бъди ми щит!
Без теб не бих успял, *Йоане* Богослове!
Със слово в мен пали божествени огньове!
Давиде, Йезекиля, с помощта на вас
напълно богохулството ще смажа аз.
О, стълбове на вярата, със мен бъдете,
от присмехи и дръзки хули ме пазете!
Простирайте ръце към светлия престол,
на бога да създам чрез слово ореол!

---

*—Хайнрих Лео. *Ред.*

Die
frech bedräute,
jedoch wunderbar befreite

Bibel.

Oder:

Der Triumph des Glaubens.

Das ist:
Schreckliche,
jedoch wahrhafte und erkleckliche

Historia

von dem weiland Licentiaten

Bruno Bauer;

wie selbiger
vom Teufel verführet,
vom reinen Glauben abgefallen,
Oberteufel geworden
und endlich
kräftiglich entsetzet ist.

Christliches Heldengedicht

in vier Gesängen.

Neumünster bei Zürich
Druckts und verlegts Joh. Fr. Heß
1842.

Корица на брошурата
«Чудотворно избавената Библия»

Какво така смути блажената осанна?
Химн ангелски, защо изчезна твойта манна?
Дали със хитрост и в небесния простор
проникна дявола, та стихна всеки хор?
Наместо да ехтят възторзи и възхвали,
отекват гласове, печално заридали.
Оплаква някой там, друг кряска на възбог.
Душите праведни надават стон висок:
«О, боже, чуй ни, чуй ни воплите безмерни!
Защо търпиш ти мъките на свойте верни?
Кога ще отмъсти на гнусните злодеи
за нашта кръв, която всеки ден се лее?
Как може богохулци дръзки на земята
във блясък да живеят с гордост във душата?
Как философът смей да казва «Аз съм аз!»?
Как волнодумци дръзват да те хулят с бяс?
Безочливият присмех все по-нагъл става.
Защо за страшен съд тръба не проехтява?»
Успокоява бог: «Не е дошъл часът.
Все още поносимо мършите вонят.
И трябва мойта рат да стане по-сърцата,
че инак ще побегне тя пред сатаната.
Мнозина с жар ме търсят долу там в Берлин,
но всеки иска да си бъде властелин;
не вяра търсят те, да ме разбират искат
и в обръчи от мисли силно ме притискат.
Ей *Бруно Бауер:* той вярва, мой по плът,
все още размишлява — слаб му е духът.
Но скоро ще изхвърли всяка смет. Тогава,
щом мисли, дяволът не ще го омотава.
Тъй вярно щом ме търси, ще ме намери той,
от себе си ще смъкне суети безброй.
Разбрал, че тези мисли вятърът ги вее,
в душата раздвоена радост ще огрее.
А философията с присмех най-жесток
ще гледа и ще вярва свято: «Бог е бог!»
Блаженство предизвика тази реч тъй блага,
хвалебствен химн към бога полетя веднага
«Достойно с мощ и чест, и слава засиял,
ти цялата вселена, боже, си създал!
Ти ще накажеш скоро грешните жестоко,
а всеки верен раб ще възвисиш високо!»
И продължава бог: «Да, Бруно е призван

да води моите во̀йни на последна бран.
Над грешните, когато своя гняв излея,
когато от кръвта морето аленее,
и пламъци от бездна гибелна текат,
и облаци от скакалци навред летат,
и огнена градушка после се изсипе,
и срутят се от земетръс дори скалите,
тогава в битката за вяра и престол
ще литне Бруно Бауер като сокол.»
Блаженство предизвика тази реч тъй блага,
хвалебствен химн към бога полетя веднага:
«Амин! На теб тамян вовеки ще кадим!»
Щом този химн достигна небесата,
тозчас дойде с воня и врява сатаната.
В очите му гореше бясна адска стръв,
жадуваше да пие праведната кръв.
Пред божия престол същ гръм устата скверни
изригнаха връз бог и ангелите верни:
«Във колебание ли още ще стоиш?
И докога в бездействие ще ме държиш?
Ти май се плашиш да не разпилея
на пух и прах аз твойта рат
и в битката последна да не завладея
короната на този свят?
Не се ли плашиш, влизай във сражение!
Да затръбят тръбите!
Със мойта дива рат горя от нетърпение
да полетя във твоите владения
и ти сразя войските!»
Всевишният: «Ще разбереш във близък час,
че господар на господарите съм аз!
Ти виждаш ли знаменията ясни,
които предвещават времена ужасни?
Ту чума, ту война, ту бунт или пожар.
Охулени закон, корона и олтар.
Безбожникът охолства, праведникът страда,
но ти почакай, идва време за награда.
Сега съм си избрал един слуга, раб мой.
Между безбожниците бог ще слави той.
О, те ще го петнят, ще го осмиват, зная.
Желая го това — да сложа бързо края.
Не е преляла чашата, но скоро ще прелей,
щом още присмех зъл сърцата им владей.»

Лукавият: «И кой ще е във тез дела слугата?»
«Това е *Бауер*».
«Нали лиценциата?»
«Да, той!»
«Особено ти служи. Без метани.
С молитви своето сърце не ще да храни.
От тебе той най-ярките звезди желае,
че да прониква в тях с ума му стана страст.
Абстрактните ядра на догмите дълбае,
но утолен от тях не съм го виждал аз.»
Всевишният: «Сега ми служи заблуден,
но скоро светли пътища към мен ще хване.
Макар че още смей да мисли тъй вглъбен,
помни, че скоро без разсъдък ще остане!»
Лукавият: «Ще ти го взема. Хващам се на бас.
Короната ми ще краси като елмаз.
Щом *Хегел* е в главата му, не е проблема
аз здраво да го пипна за перчема.»
Всевишният: «Добре! Отстъпвам го блуждаещ.
От първоизточника този вярващ отклони!
И ако чрез измама ти го омотаеш,
по своя пъклен път надолу го тласни!
Ще се червиш, когато проумееш сам,
че вярващият, даже в размисли отнасян,
открива със сърцето праведния храм.»
Лукавият извика радостно: «Съгласен!
Не се боя! Над *Бауер* владетел аз съм!»
И като буря той тозчас навън изскочи.
Догдето горе с бога дяволът общува,
тълпата грешна в пъкъла се разбунтува.
Мятежната тълпа бучи като вълна,
кънти страхотен рев: «Къде си, сатана?»
Сам *Хегел* с две главни се носи пред тълпата,
след него е *Волтер* със боздуган в ръката,
безумства *Еделман,* надига вой *Дантон,*
«Напред, изчадия!» — зове *Наполеон.*
И ордата върви през пламъка и чада,
настръхнала зове владетеля на ада.
Той бързо долетя от ясни висини
във свойта гробница сред огнени вълни.
«Презряна шайка! — крясва той. — Какво желаете?
Мощта на дявола да подиграете?
Дали катрана аз не съм нагорещил?

Или с кръв праведна не съм ви напоил?»
«Не! Не!» — крещи *Волтер*. — Не, дяволе бездеен!
Защо съмнението винаги съм сеял,
щом днес с абстрактните мъглявини
самичка философията се петни?
Дори французите в бог вярват и ме мразят!
И твоите очи без гняв това понасят?»
«Защо гилотинирах — пита го *Дантон* —
и сложих вместо бога разума на трон,
щом царства глупостта и знатност празноглава
със расото поделя цялата държава?»
А *Хегел*, чийто гняв бе устните слепил,
вмиг заговори, ръст гигантски извисил:
«В науката аз цял се потопих.
За атеизма сили не пестих.
Самосъзнанието възкачих на трона,
че бог успях от него да прогоня.
Но служи си невежеството с мен
и от страхливци съм преиначен,
а умозрението е в окови,
за да се ширят глупостите нови.
Най-после *Щраус* смело се яви.
Наполовина той ме долови,
но в Цюрих, вече в тогата загърнат,
от стълбите обратно беше върнат.[150]
Какъв позор! Кипи гръдта от яд.
Прогонена отвред по този свят
за свободата смелата боркиня —
от мен създадената гилотина.
Напразно ли, о, дяволе, живях?
Напразно ли в науката горях?
Ще дойде ли човек във близко време
да разгроми това набожно племе?»
Ухили му се дяволът лукаво-нежно:
«Млъкни, най-верни рабе! Хленчиш безполезно!
И вие, верни раби, чуйте блага вест:
«Човекът е открит! Открит е! Не от днес!»
«Кажи ни кой е?» — всички кряскат с нетърпение.
«Това е *Бруно Бауер*» — той каза с умиление.
А *Хегел* е вбесен, говори *Хегел* с гняв:
«Да се гавриш ли с нас искаш ти, проклета твар такава?
Бауер ще ни помогне?! . . . Разума той съкрушава.
Заради вярата присъди над науката издава.»

«О, *Хегел,* сляп ли си? Във *Бауер* се взри ти!
Плодът на вярата не може да насити
духовния му глад. Той търси ден и нощ.
Не ще отпадне лесно тая страшна мощ.
Макар и в дрипите на вярата облечен,
ще ги захвърли той. Съюз ще сключим вечен.»
«Прекланям ти се!» — каза *Хегел* с весел глас.
Пое след властелина ордата тозчас
и с вой го придружи до адските му двери.
В успеха уверен, крилете той разпери. —
Сред дом благочестив във мисли е вглъбен
сам *Бруно Бауер,* от книги обкръжен.
Отпреде петокнижието го пленява,
отзаде дяволът съмнението всява:
«Мойсей ли е написал тази книга стара?
О, рядко философът ясно отговаря!
Изучих логика, феноменология,
в естетиката задълбах,
и метафизика, и теология
с успех, за жалост, овладях.
Сега съм доктор и лиценциат,
над лекции превивам врат,
във умозрението се вглъбих,
с бог абсолютната идея примирих,
булата смъквах и във всяка тайна
прониквах с острота необичайна,
разбрах и догмите за изкуплението,
за сътворението и грехопадението,
дори за чудотворното зачатие
на девата добих понятие.
И в тези вехти, за боклук, неща
на петокнижието търся същността.
И кой пред мен ще смъкне всякакви завеси?
Кой хляба на познанието ще замеси?
Там книга тайнствена лежи.
От Филип лично сътворена е.
Тя нека да ме придружи
през лабиринта от съмнения!
Отварям я. Тозчас в душата просветля,
поток от категории зашумоля:
Блестят с лъчи невероятни,
подават се ведрата златни.
Простори без мяра.

Сред тях — примирени
наука и вяра
в прегръдки свещени.
Природните стихии са пред мен!
Вълшебно зрелище! Но аз съм угнетен.
Над петокнижието пак завесата мъглива
виси и произхода му закрива.
Яви се, Филипе!»
Стената зейва и трикратно увенчан
пристъпи призрак, вдигнал сухата си длан:
«О, *Бауер*, недей, недей напуска пътя,
от логиката *Хегелова* начертан пред теб!
Където в абсолютна яснота понятието
сияй, не позволявай ти представно мислене
да противодейства на духа, че той е свободата.»
«Но тази книга истинска ли е, кажи ми?
Въпроса не отбягвай! О, отговори ми!»
«Приличаш на духа, когото ти разбираш,
на мене — не!»*
«Недей изчезва, друже! Стой!»
Лукавия пред себе си съгледа той.
«Ха, ха-ха, ха-ха, ха-ха, ха-ха, ха!
Самият богослов ли е това?
Как тъй не си разбрáл, ти, учен със престиж,
че в омагьосан кръг отдавна се въртиш?»
Уплашен *Бруно* взема Библията стара.
Лукавият се смей: «Защо ти е буквара?
Изхвърлихме отдавна този стар боклук.
Не вярвам угощение за теб да има тук.
Та свърян между стени, мухлясали догоре,
когато с болен мозък мътиш категории,
водата с огъня да смесиш се стремиш,
с помия жадния си дух да утолиш,
а той за свобода копнее и се бори
срещу лъжи, вериги тежки и затвори —
нима си вярваш, че си вече утолен?
Спомни си ти за Хегел, богомразец смел!
Не те е учил той съюз да се създава
на хълм със долина и на вода с жарава.
Пред разума, презиращ фактите безброй,
захвърли мнението на традициите той.

* *Гьоте.* «Фауст», част I, първа сцена («Нощ»). *Ред.*

«Речта ти, дяволе, се лее, сякаш пада
небесна светлина — струи тъй дим от ада;
но с нея никога не би ме омотал,
чрез умозрение и тебе съм разбрал.
Пред моя дух, щом всяка същност се открива,
нима ще пощадя аз твойта същност дива?
Със своя блясък ти, с филистерски слова
омайваш най-напред, увличаш след това.
Над факта да ни извисиш ти обещаваш,
в страната на абстракциите ни отвяваш.
Към крайността ме води твоят дух тогаз,
където зная само туй, че аз съм аз.
Такава хладна красота не ме пленява,
че там духът руши, каквото проумява.
Молох е твоят дух, не знай предел стръвта,
към позитивното озъбил е уста.
Видя, че твоя нрав познавам из основи —
безсмислено така красиво празнослови.
А петокнижието позитивно проумял,
аз и юдейството добре ще съм разбрал.»
Лукавият се смее: «Ха! За смях ти ставаш.
Ръждясалото искаш лъскаво да правиш.
Където божи пръст във въшки е видян,*
където даже дом градят по божи план**
и божи глас във всичко дава наставление —
в теглилки, в мерки*** — там върви ли умозрение?
Защо безрадостно умът да се мори?
Със вярата ти смело сили премери!
Литни! Където сам духът е господаря
и като червей той не рови в гнилоч стара!
Където той стои по право върху трон
и свежда се пред него вярата в поклон!»
«О, дяволе, което скривах упорито
от себе си дори, говориш ти открито!
Ах, колко силно аз от него съм пленен
и как мъчително звучи гласът във мен:
«Напразно си живял!»
«Недей да губиш време!
Поискай само, вмиг ще смъкна твойто бреме!»
«Какво да сторя аз?»

---

* Втора книга на Мойсей, гл. 8, 19;
** Пета книга иа Мойсей, гл. 22, 8;
*** Пета книга на Мойсей, гл. 25.

«В набожния Берлин
не ще успееш ти да станеш властелин
в оная висина, от веселби люляна,
където казват: «Не!» на вярата презряна.
Във Бон, при Рейн аз искам да те заведа[199],
за да измиеш там на вярата калта
и да усетиш ти веселие в душата
от верния съюз със сока на лозата!
С победен дъх там дишат волните гърди,
жарта на свободата в жилите пламти!»
«Води ме! Аз съм твой!»
«Там истината свети,
родена в гордата борба на духовете.
Върху руините на стари догми с жар
на мисълта свободна изгради олтар!»

ВТОРА ПЕСЕН

Горко ти, *Бон!* Горко ти, хрисим факултете!
Посипвай си цял ден главата с пепел, клети!
На вярата ти беше бастион за чест,
а *Бауер* катедрата владее днес.
От гняв се пени той — ум дяволът му дава
как ужас между богословите да всява.
Същинско бясно куче, вие и крещи —
безбожна реч чрез него дяволът реди:
«О, срам за вас, ако коварни богослови
със блага реч ви впримчат в своите окови.
Как само думите извъртат както щат,
как пълзешком по тъмни пътища вървят!
О, погледнете тези буквоядци плитки
как вечно помежду си водят подли битки!
Лъжи, забулени в словесната мъгла,
страдания за бог са техните дела!
Пред селския учител честичко децата,
избягали от клас, крещят до небесата,
със пръчка във ръката той търчи след тях,
а шумно тичат те и се заливат в смях.
Така и богословът вечно се проваля,
съзрял противоречия в оригинала.
Върти и сучи той, разтяга и сече —
забравя в миг това, което изрече.
Във задимена кухня готви с шум и трясък,
догде противоречията хукнат с крясък.

Ах, как ги гони той и как крещи след тях:
«Върнете се! Назад! Не влизайте във грях!»
За вярата върти свещената тояга
и де когото стигне, здравата налага.
А щом ги пипне — бам в магьоснишки казан!
И те от страшен дим се задушават там.
И този богословски нрав ще си остане,
догдето на земята има християни.
Един евангелист погрешно схваща друг,
от мъки се поти, върти оттам, оттук,
уви! — объркването още задълбава
и смисълът неясен по-неясен става;
разкъсва той, сече, разваля текста чужд,
а всички — на *Йоан.* корона сложил уж.
О, вижте! . . .» — Вярващите тук не издържаха:
«Вън богохулника! Бесилка! Да се маха!
Катедрата е наша свята твърдина.
Вън! Алилуя! Вън, о гнусен Сатана!»
Но «Да живее Бауер!» — раздра простора. —
Ура! О, волнодумци! Имаме опора!
Млък, лицемери вярващи, че ще играй юмрук!
Да видим бог дали ще ви помогне тук!»
«Лъжеца вън!» — отекват викове отдясно.
«Вън вярващите!» — крякат тия вляво бясно.
«Христос е господаря!» «Бауер е вожда!»
И ето — с тропот ред на палките дохожда.
Жестока битка пламва. Екват викове.
Съборени катедри, чинове — на две.
Безбожниците дръзки вдигат барикади
и като бомбен дъжд от техните засади
мастилници и тежки библии валят
над вярващата рат, която трети път
щурмува крепостта на дяволското племе,
но пак назад се връща, без да я превземе.
И не един набожен, люто наранен,
на някой чин лежи, от атеист сразен.
На щурм тогава богохулните отряди
се вдигат, смитат всякакви прегради,
със вой се втурват срещу своя вярващ враг,
пред тази дива орда удря той на бяг.

Навсякъде дрънчат от този бяг стъклата,
най-после вярващите стигат до вратата.
На помощ праща бог разсилните в шпалир,

след тях — на куп и ректор, и сенат, и клир.
Те с бащински слова зоват към помирение,
но грабва ги потока в своето течение.
Отново дива битка еква с бесен вой.
Глави премъдри стават на пестил от бой,
изправя здрав пердах гръбнаци изкривени,
носове вирнати увисват поразени.
На облак се кълби изтупаният прах,
хвърчат перуки, вятър си играе с тях.
И философите ведно с позитивистите
побягнаха панически пред атеистите.
От палтото ти, *Брандис,* и във този бяг
изтупват на системата праха все пак!
Май в бързия галоп устата ти ще зине,
на великана *Фихте,* жалък малък сине!
Оборили сте *Хегел,* но сега — уви! —
котилото му бъхти вашите глави.
Под ударите тежки просто тежко става
на бога вярващият да се уповава.
О, не! Окото божие отгоре бди.
Като настъпиха най-тежките беди
за божиите раби — да стъписа злите
бе *Зак* изпратен. Сресал си на път косите,
от лозето господне тръгна той на път:
в църковното небе очите му лъщят,
носът му е здрав стълб на вярата Христова,
от устните обилно капе благослова.
Магарешката дева язди той с мерак,
макар и да влече върху земята крак.
Библейски текст краси опашката красива —
дано да порази оная паплач дива.
Замислен язди *Зак* с отпусната глава —
на бойното поле кога се озова?
Когато чу врага с победен вик да вие,
животното встрани поиска да отбие.
Послушна всеки път, ослицата сега
се вдигна изведнъж на задните крака.
«Какво ти е, кажи? Какво ти се изпречи?
Покорна ми бъди, юздата следвай вече!»
Но тя не ще да чуе господаря свой,
за първи път ядосан, пръчка стисва той,
налага по гърба, пердаши по главата,
но не помръдва тя, той пада на земята.

Устата на ослицата отвори бог
и на ездача смаен рече с глас висок:
«Не удряй! Виж духа как пътя ми пресича,
към бойното поле юздата ми повлича.
С предишна смелост ти се хвърляй в тази бран,
че много зле си пати вярващият стан!
О, *Зак,* уши отваряй: чрез уста добича
за тебе блага вест самият бог изрича:
Бе *Зак,* но *Бойтел** ти ще бъдеш отсега!
Изпращам тебе, *Бойтел,* в разпрата с врага!»
«О, господи! — брат *Бойтел* шепне с упование. —
Пред теб е суета човешкото ни знание.
Животното избираш ти за глашатай.
На твоя зов покорен аз ще съм докрай!»
Той полетя тозчас на мястото ужасно,
където бедни жертви стенеха нещастно.
Препусна презглава смелчагът между тях
и псалом на мира запя як в небесах.
Във двата стана смут настана вмиг и ето:
Брат *Бойтел* зърна там отворено небето.
«Тук, дето е звучал — крещи — хвалебствен хор, —
царуват днеска буря, натиск и раздор.
Небето се отвори, но не се срамите
и пред лика на бог гръбнаци да трошите.»
Набожната войска плах поглед в него рей,
безбожната тълпа нахално му се смей.
Брат *Бойтел* продължи: «Тук смърт, неразбории,
но горе мир цари и пълно с красоти е.
Стоят край трона божи ангели безброй.
Агнецът божи също е сред този рой.
Аз виждам бог на трона в блясъци да грее,
хор ангелчета химн хвалебствен да му пее.
Аз виждам — о блаженство! — и агнецът там —
на мене повелява със божествен плам:
«Надеждата ми беше в *Бруно* теолога,
с измама сатаната го отне от бога.
Преди в килия той се молеше смирен,
свещените слова днес хули разярен,
Връз божии чада насъсква сбор злодеи,
над него бог-отец гневът си ще излее.

* Игра на думи: Sack значи чувал, а Beutel — торба. В стих звучи така: «Чувал бе, но торба ще бъдеш отсега». *Бел. прев.*

Избран си ти! Тръгни през ниви и гори
и праведната рат за битка събери!
С туй хрисимо добиче обходи земята
и възвести навред на кръста свят словата!
Със божията ризница стегни ти гръд,
че идва, идва за последен бой денят;
и пояса на истината препаши ти,
и бронята на справедливостта сложи ти,
обуй се и готов за похода, тръгни,
с щита на вярата стрелите посрещни,
и в шлема на спасението най-сурово
размахвай меча на божественото слово!»
«Чух, боже, твоя зов и тръгва твоят раб
да проповядва словото сред грешна рат.»
Към църквата вървяха праведните вече,
а грешната тълпа пак кръчма я повлече.
Добичето ситни, *брат Бойтел* с глас висок
пей: «Слава господу в небесния чертог!
На всички земни люде — мир и благоволение!»
И надалеч лети туй сладко песнопение.
Блажено с псалми той пътува по светът,
добичето самò му сочи божи път.
По същото туй време в *Лайпциг* е събрана
компания от трима, само за катрана.
Седи в средата *Руге,* мъж необуздан,
угрижено глава подпира с тежка длан.
Уж дебелак с вид хрисим, но в борбата става
същински остър меч десницата корава.
Дори с филистер бирен би го приравнил,
но адът във гърдите му се е стаил.
О, *Руге,* смей се ти! Съд страшен се задава.
Ще смъкнат и на тебе маската тогава!
До него *Пруц,* надменно стискайки стакан,
кипи от адски помисли като вулкан.
Човешката сърдечност му е непозната —
медузите са и мислите му, и делата.
В невинните сърца със звънки рими той
посял на атеизма семена безброй.
О, *Пруц,* о смей се ти! Съд страшен се задава.
Ще смъкнат и на тебе маската тогава!
А третият — тоз, който suче чер мустак,
е *Блюхер-Виганд,* станал в хитростта юнак.
Той богохулници издава без умора,

със своя капитал е тяхната опора,
О, *Виганд*, смей се ти! На *Блюхера* брадата
не ще те отърве в последната разплата!
Край масата стоят. В очите гняв гори.
Вмиг *Виганд* казва с горест: «Своите пари
прахосвах с пълни шепи. Питам, за това ли
да забранят накрая *«Халските анали»*?»*
«Какво ужасно време! — казва *Руге* с яд,
насищам твърде трудно цензорския глад.
От ръкописа той поне две трети иска
и вестника ми все в железни клещи стиска.»
А *Пруц*: «Шест месеца от мене нито ред
не иска да пропусне цензорът проклет.
Ще си умра от глад, о мои братя славни!
Май пак ще съчинявам песнички забавни.»
«Какво да правиш? — крясва *Руге* пак. — Разбрах,
че ще остана само с моя алманах.**
По дяволите Хегел! Сладкопойни трели,
елате заедно със скучните новели!»
«Аз — *Виганд* продължи — на *Мюге* път ще дам,
на четиритомния му нов роман.[200]
До мен се приближете, благи белетристи,
не ви задраскват както дръзките софисти!
Под своето крило със жар ще приютя
и вас, певци на бирата и любовта!
Ръце подайте! Няма вече да сме от злощастните.
Порядъчни ще станем. Да живеят властите!»
Вмиг дяволът се втурна с пламък на уста.
«Свободни![201] Жалка паплач! — гневно закрещя.
От смелостта и риска нищо не остана.
Загубихте кураж от цензорска забрана.
О срам голям за мен. На вас заложил бях.
Магарето във лъвска кожа не познах.
Почакайте! Веднъж да ви натикам в ада,
ще ви варя в катрана с истинска наслада.
Но не, страхливци! Не! Към вас ще съм по-строг:
ще ви пропъдя горе чак при господ-бог!»
«Разумно говори! — спокойно *Виганд* рече. —
Какво да предприемем? Изход няма вече.»
«Говеда тъпи! — кресна дяволът със бяс. —

* «Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst». *Ред.*
** «Deutscher Musenalmanach». *Ред.*

Гората скриват май дърветата от вас?
На *«Халските* анали» вързаха ръцете,
«Аналите» веднага *Немски* наречете![202]
На мен предоставете цензора проклет.
Кураж, където има, всичко е наред.
За всеки мой съюзник страшно срамота е
да хуква, щом негодник някой го залае.
Сега по-смело! Бързам! Времето лети.
А вие богохулствайте като преди!»
Тъй рече и изчезна. Като от земята
брат Бойтел се яви, загледан в небесата.
На кротката ослица влачеше нозе.
(Навярно върху нея ще се възнесе.)
Обзет от божи плам, към бога вперил взори,
на богохулниците гневно заговори:
«Сам господ ви говори, дяволски чада:
Кръв праведна жадуват вашите уста.
Чрез моя раб ви каня сетен път, презрени —
пред трона ми елате кротки и смирени,
покайте се, лазете във праха пред мен,
преди да ви е грабнал вечен огън в плен!
Сам господ ви говори: Скланяйте главата,
че сам ще ви измъкна иначе червата!
Ще станеш вкусна плячка, безобразна рат,
на моя *Хенгстенберг, на Бойтел,* моя раб!
В рода благочестив ще гинеш ти мърцина.
Сам господ-бог говори». — Рече и отмина.

ТРЕТА ПЕСЕН

Какво да видя? Армия изригва хули.
Дали самото слънце няма да затули?
Кои са? И защо така един след друг
прииждат те от изток, запад, север, юг?
Това е изметът на цялата Германия —
ще се съветват тук за нови злодеяния.
Над себе си усещаха на бог длaнта,
поглеждаха страхливо вече пропастта
на своя дявол те и атеизма гаден
по дяволите с яд от тях би бил запратен,
но екна зов на *Арнолд* — дяволския хор
той в *Бокенхайм* зовеше гръмко на събор:
«На крак, свободни! Стига хурки сте тъкмили,
когато романтици света са затъмнили!
Реакция протяга дълги пипала,
науката възсяда с лъскави седла.
Грози опасност *Бруно,* цензура изяжда
най-ценното, което мисълта ви ражда.
О чуйте, братя, моя манифест към вас
(във случай, че го пусне цензорската власт):
За нас е крайно време като дипломати
свещения съюз да поразим с дебати.
Полицията с бяс насам-натам търчи,
та словото *«свободен»* вред да заличи.
С жандарма е в съюз агнеца богороден,
обича те, ако с животните си сходен.

Свободна рат, на крак! Във *Бокенхайм* ела!
Да хвърлим семена на новите дела!»
Щом този манифест обиколи страната,
какъв злодейски устрем пламна във сърцата!
«По-скоро в *Бокенхайм!»* — крещят като един.
Най-наглите изпраща, то се знай, *Берлин.*
В безредица вървят. Начело *Арнолд* крачи,
след него дива хайка с ревове се влачи.
Прииждат атеистите, реват със стръв —
и якобинците не помнят рев такъв.
Върви след тях и *Кьопен* — оня с очилата —
човек със кротък нрав, но *Руге* с ярост сляпа
кръвта му зарази и в мътния порой
се юрна изведнъж, препасал сабя, той —
ръждива, крива, също дяволска опашка,
при танца бесен тя насам-натам се лашка.
Красят го еполети, с рупор на уста
тръби, че знания примамват младежта.
А ето го и *Майен*,* който с шумна слава
в Европа се прочу, че с радости дарява
най-злите между злите; атеист роден,
в утробата Волтер е сричал всеки ден.
Чрез теб, о нежен *Майен*, дявола узнават!
Кои до тебе редом викове надават?
Роднини са ти тия млади господа —
към пъкъла ли водиш своята рода?
Фучи най-вляво *Освалд***, дълъг и наперен,
облечен в сив жакет и панталон пиперен,
самия пиперлия, монтаняр по нрав
и в принципите свои като дъб корав.
В *едно* е виртуоз — в свирня на гилотина —
и свири все *една* и *съща* каватина,
и вечно пее с рев един и същ рефрен:
«Formez vous Bataillons! aux armes citoyens!»***
Със пивоварски мишци, жаден за разправа,
до него *Едгар Бауер* надава врява.
Брада, едва набола по мургавия лик,
на възраст — твърде млад, но в хитростта — старик.
Отвънка — синкав фрак, отвътре — ад страхотен,

* Едуард Майен. *Ред.*

** — псевдоним на Фридрих Енгелс. *Ред.*

*** Формирайте батальони! На оръжие, граждани! (думи от «Марсилезата»). *Ред.*

отвънка — моден франт, отвътре — санкюлотен.
О, вижте чудо: щрапа сянката му там. —
Зла сянка. С прякор *Радге** назова я сам.
Ей *Щирнер* — враг заклет на всяка управия,
той бира пие днес, а утре кръв ще пие.
Щом чуе нейде да крещят: à bas les rois!**
допълва изведнъж: à bas aussi les lois!»***
Ситни отзад, оголил зъбите зелени,
несресан, със черти, отрано състарени,
боящ се от сапун и кърви *Патриот,*****
отвътре — нежен, фин, отвънка — санкюлот.
Начело *Арнолд* Диви, който техен крал е,
развява на бастуна «Халските анали».
След него се влече рояк неизброим —
за дяволската паст деликатес любим.
  Едва пристигат те и *Бауер* долита
обвит във адски дим и пара страховита.
В зелен жакет вилней тоз костелив злодей,
във дебнещия поглед пъклен огън тлей.
Високо като знаме своя труд развява,
където Библията дръзко разгромява.
Със бяс неудържим се носи отподир
и юначага чер*****, чудовище от *Трир*.
С огромни скокове на токове подскача,
ръце протяга, сякаш е решил да сграбчва
самия небосвод, изопнал се над нас,
и да го смъкне долу в дивия си бяс.
Върлуват в него сякаш дяволски пълчища,
та яростта му буйна нищо не насища.
Младеж от *Кьолн****** върви с патрициански ход —
не е за ада, ни за райския живот.
Полуаристократ е, полу и санкюлот е,
но както гъсто е нагънато жабото,
тъй с гънки зли в душата е набъкан той,
а в джоба му са сбрани дяволи безброй
със прелестни лица. И *Ртг.******** е тука,

* — псевдоним на Едгар Бауер. *Ред.*
** — долу кралете! *Ред.*
*** — долу също и законите! *Ред.*
**** — Има се предвид Лудвиг Бул. *Ред.*
***** — Карл Маркс. *Ред.*
****** — Георг Юнг. *Ред.*
******* — Адолф Рутенберг. *Ред.*

проклетият, не се шегува със юмрука.
Устата му изпуща като стар комин
един и същи дим, тютюнев пъклен дим.
Лулата, лакът дълга, вече всеки знае,
той маха от устата, само щом ругае.
Но кой самичък там, от юг, се е задал?
Самият цял съюз, утехата презрял,
самият — армия от дръзки атеисти,
самият — склад, препълнен с хитрини нечисти,
самият — цял поток от богохулствен смях.
Свети Йоане, помощ! Туй е *Фойербах!*
Не бяга той, не скача, а лети отгоре,
обвит от адска смрад. Същински метеор е.
В едната си ръка блестящ бокал държи,
а в другата му хляб живителен лежи.
До пъпа в купел скрит, главата си изправя
и ритуала нов на дръзките явява.
Единственото тайнство тук било в това:
след къпане да пиеш и плюскаш на глава.
Посрещат го със рев, ликуват: «Да живее!»,
към кръчмата веднага тръгват със злодея.
Беснеят диво там, един през друг крещят,
две думички не могат да се разберат.
Не сядат мирно те. Насам-натам припрени
се блъскат, бутат, в кръг от злия дух въртени.
Покой ни миг, че тях покоят ги гнети.
За тишина и ред напразно се крещи.
Вмиг *Кьопен,* кротък мъж, с очи от гняв свирепи,
високо закрещя: «Нима сьм в диви степи?
Забравихте ли, орди варварски, съвсем
защо сме призовани тук да се сберем?
Диспута почвай, *Арнолд,* наш закрилник верен!
О, изход по-добър ще бъде ли намерен?»
Освалд и *Едгар* крясват: «Чуй, о бесен хор:
Млъкни най-сетне! Стига крясък без разбор!»
Замлъкнаха. И *Арнолд,* който три бифтека
излапа междувременно полека-лека,
последния си залък глътна с апетит,
уста отвори и подхвана с боен вид:
«Ах, каква прекрасна гледка е съюзът! Може той
и на смърт без страх да тръгне, щом идеята зове за бой.
Нека да крещи реакцията и срещу ни да надава вой,
о свободни, неразривен е единият ни строй!»

Освалд и *Едгар* не му дават да говори.
Те скачат върху масата, крещят отгоре:
«Наслушали сме се на думите ти, *Руге*.
Днес вече друго искаме: дела!»
Отекна гръмко «Браво!» — С вихрени крила
политна ехото: «Дела! Дела! Дела!»
Но *Руге* викна вмиг с насмешка на уста:
«Нашите дела до днес са само думи и така ще бъде,
от абстракцията ще възникне практиката от само себе си.»
От жажда за дела двамината на стола
качиха *Бруно* като крал върху престола.
Стълпиха се край тях отвсякъде глави.
И Бруно, същ орел, отгоре се изви.
Ах, вижте как зловещо му искрят очите!
От гняв върху челото бръчки са извити.
Реве той с ярост. Но отсреща — олеле! —
Чудовището черно яхва *Ртг*.
Бауер: Виж, заслепени
в празните думи,
войски набожни
идат срещу ни.
Чудовището: Настъпват те.
Сганта расте.
Бауер: *Бойтел* снове
и заблуди кове.
Чудовището: Отдавна дядо Господ беше мераклия
да прати на земята нов месия.
Бауер: Но не един агнец днес грижи ни създава,
а цяло стадо агнета ни притеснява.
Чудовището: Духът светѝ
във хиляди лица ни се вести.
Двамата: Тормози ни не само триединството,
а на полиция и вяра двуединството.
Чудовището: Щом те не се шляят,
как ние да зеем?
Бауер: Те знаме развяват,
а ние да блеем?
Крещят оттук-оттам: «Ще им дадем отпор!»
Но заради *Фойербах* отново почва спор.
Извика той: «Защо в дебати губим време?
Дела бил искал тоз — с дела да се заеме!
Свободният човек ще си помогне сам.
Ако го води друг, за него ще е срам.»

Но *Кьопен* се изправя. Лъскат очилата.
Пред Юпитеровата му глава тълпата
замлъква: «*Фойербах,* защо съюз не щеш?
Той ред ще въведе във нашия кипеж!
Реките на прогреса ще текат спокойни,
без кръв да се пролива на полета бойни!»
Едгар и *Освалд* крясват: «Долен жирондист!
Измитай се оттук! Не си ти атеист!»
Но *Щирнер* става: «Волята му кой потиска?
И кой закони с ред да ни натрапи иска?
И как човек свободни да ви нарече?!
Изглежда, че кръвта към робство ви влече.
Закон и устав долу!» — От неразбории
конгресът пъклен почва да крещи и вие.
Но зейна вмиг таванът, всеки там видя
как *Блюхер* на летало собствено влетя.
Хвърчило книжно яха! Странни дяволии!
«Защо са — гръмко виква — тия щуротии?
Я вижте, вижте:
летя на книжки
от «Немски годишници».*
Сам ги подлепих,
сам ги натъкмих
на своите мишници.
Щом те ме носят в синевите,
горе главите!
Без сговор зле е.
Франкфурт ей де е.
Вземете пример, господа!
Там мир и сговор царят на воля.
Там височайшата воля
е за висшите и най-висшите,
е за низшите и най-низшите
светлина, пътеводна звезда!
Уви! Тук зле е:
От Франкфурт вее
ужасен вятър към вас.
Нима свободни не виреят,
където ветровете на Съюза веят?
Добре! Напред след мен тогаз!
Към *Лайпциг!* Батареи чудни струпах там.

* — «Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst». *Ред.*

Набожните от тях ще имат страх гвах,
Домът, където с хегелианството търгу
в несъкрушима крепост преобразувах.
Във *«Гутенберг»*, във Лайпциг нека се сберем —
в издателството център общ да създадем!»
«Към *Лайпциг!* — вмиг откликват гръмки хорове. —
Да бъде център на обединени спорове!»
Потеглят всички. *Виганд* пръв лети над тях.
По път отделен тръгва само *Фойербах.*
Но махам се оттук. С простори засияли
зове ме божи град, зове на *Заале Хале.*
О, град блажен! На бог остана верен ти.
Напук на дявола звездата ти блести.
Не ти попречи *Руге* с гадостта безмерна.
Тъй плана му разби със твърдост боговерна,
че с гняв се махна той, не хвърли взор назад.
Благодари на бог, че победи, о град!
И ето, вярващите днес са се събрали,
на бог отдават с псалмопения възхвали.
Каква дружина! Вижте, сбущаря там
със хлътналата гръд — реди молитва с плам.
До него трезв кръчмар с ръка благочестива
водица чистичка срещу пари налива.
Сияй като луна на ясни небеса —
нали от силна вяра стават чудеса!
А бабичката суха — тежък грях я сгърбва,
но мършавото тяло от екстаз потръпва.
Тя псалм възвишен хрипа с поглед озарен —
в молитви може би прекарва нощ и ден.
О, вижте — тук е *Лева* от брега на Заале,
от ангелите чак заслужил е похвали.
Нападна с вяра *хегелингски*[48] легион,
със вяра защити от враг олтар и трон.
Дори безбожната история всемирна
поправи с божа светлина ефирна.
Влез в моя дом, дружино, като в храм —
хвалебствен химн към бога да изпееш там!
О, чуйте колко мило химна прозвучава,
подобно жертвен дим нагоре полетява:
«Пред тебе, господи, сме смрад,
храна за някой лешояд,
свърталище на грехове!
Покварени сме по рождение,

стъпчи ни, господи, с презрение,
заради наште грехове!
Висша милост ти към нас показа,
от зараза
ни спаси, не ни наказа.
В небето ни допусна ти,
при ангелските красоти.
И тинята от нас смъкни!
От себе си пропъди злия,
подтикващ ни към лошотия.
Изяж го и го прокълни!
Той горящ, искрящ сред чада
долу в ада,
нека ври в катрана
като всяка твар презряна!»
Съвсем внезапно мършавият обущар,
на стол качен, за ада заговори с жар:
«О, вижте бездната, която дим извива,
която с огън и катран света залива!
О, вижте как от нея дяволи летят,
те искат християните да изядат.
Разпръсват се ужасни семена на ада.
Велик е бог! Амин! Света пропада!»
«Така е — *Лев* извика. — Тия със рогите
не си прикриват вече даже срамотите.
Дойде ужасна блудница от Вавилон:
богинята на разума — цял легион
жреци на революцията са край нея.
Във *Бруно Бауер Робеспиер* живее,
във *Фойербах* — *Марат,* а *Руге* е *Дантон.*
О, бдете и славете божия закон!»
Тъй рече и във миг, като дошъл отгоре,
брат Бойтел се яви. Небето се отвори.
На кротката ослица влачеше нозе.
(Навярно върху нея ще се възнесе.)
Шептеше взрян в небето с вяра във душата:
«О, вярваща дружино, слушай ми словата:
Тъй каза господ-бог: това е рабът мой,
избрал съм го за вожд в последния ни бой.
Брат Бойтел слушайте, бъдете му покорни,
ще победи той всички дяволи злосторни.
Тъй бог ми рече; на колене паднах аз
и казах: «Господи, ще следвам твоя глас.

По този грешен свят веднага се отправям
и словото ти аз навред ще прогласявам!»
Отидох най-напред в богатите дворци
с княгини и князе, със знатни първенци.
От земни суети напълно заслепени,
с презрение и присмех гледаха към мене.
Събрани бяха те на диво пиршество
с безброй наслади от различно естество.
Тогава божи глас от небесата сини
дочух: «Ако успей камила да премине
през иглено ухо, тогава и богат
ще влезе в рая! Знай, за други ти си брат.
Тръгни по пътища познати, непознати,
иди при бедни, слепи, хроми и сакати!
Те чакат край огради, силно ги викни,
до святото причастие ги допусни!
От тях ще създадеш ядрото на войската.
Потегляй! Има много раби по земята!»
Тъй рече господ-бог и ето че при вас
по негова повеля бързо идвам аз.
Гласът на бога чуйте, властно той ви вика,
че близък е часът на битката велика.
Свободните към *Лайпциг* се тълпят без страх,
домът на *Блюхер-Виганд* крепост е за тях.
Зад книжни камари ще бъдат окопани,
щом танцът на борбата скоро се подхване.
Но бъде ли у нас голяма смелостта,
със щурм ще завладеем бързо крепостта.
С любов и със надежда, с вяра във сърцето
след мене! Виждам аз отворено небето.
Основа е на всичко вярата света!
Със вяра се прослави *Хале* по света,
със вяра божи син заченала Мария,
със вяра е изплют от кита Йон, горкия,
със вяра и Христос възкръснал в късен час,
със вяра от ослица слушах божи глас,
със вяра светлината слепият намери,
със вяра виждам аз на небесата двери,
със вяра викам гръмко: credo ut intelligam*,
със вяра гледам кръста, като вляза в храм,
със вяра и надежда върша всичко. Ето —

* Вярвам, за да опозная. *Ред.*

със вяра виждам пак отворено небето.
И ми говори бог: на *Лев,* мой верен раб,
ти Хале остави — да бъде негов щаб!
А обикаляй сам по селищата родни
вербувай там войници и хирурзи ротни!
И не почивай никак през нощта дори —
набожната войска по-скоро събери!
Тъй рече бог. За мен опора той намери.
Прощавайте! Аз виждам в небесата двери!»

ЧЕТВЪРТА ПЕСЕН

Какво да видя! О, прати ми просветление,
да се захласна в твоите творения,
свети *Йоане,* който лично си следил
как с дракона се бий Архангел *Михаил!*
Какво да видя! Грозна битка се задава —
последната! Часът за страшен съд настава!
На небесата облаците се тълпят,
спокойно, грациозно най-напред кръжат,
но изведнъж връхлитат като лъв на плячка.
Безбожната тълпа дивашки танци пляска
сред облачна мъгла и въздуха сѐче
със огнена опашка; лудо се влече,
върти се, с бесен рев просторите раздира
и ярост хищнишка в гърдите ѝ напира.
Презряна сган, защо в небето се тълпиш?
По божии места как смееш да вървиш?
След бесния от *Бон* безбожници вървите!
Светкавици и гръм в ръцете си държите!
Но божията милост вечно зорко бди —
със слава увенчана даже и в беди.
  Свободните вървят разпалено и бясно,
но скоро бог гнева си ще стовари властно.
Същинска хала те са — тътне и кънти.
А *Виганд* със леталото пред тях лети.
Към *Лайпциг* бързат те, плацдарм набързо стана
там *«Гутенберг»* за тази армия презряна.

От книжни бали укрепления стърчат,
навред и насипи, и ровове личат.
Писанията *Брунови* — на четири равелина —
добре прикрита от оръдия куртина.
От *«Фридриха»* на *Кьопен*[203] тук-там екземпляри
и от «Аналите» годишнини по-стари.
«Тръбата»[160], *Фойербах* лежат във тежки бали,
с тях здрава крепостна стена са очертали.
Рогатка стана *Ругевият «Новелист»*,
потта ще бършат с *«Халерският пиетист»*[204].
А къщата — същинско адско поселение —
е станала сега най-силно укрепление:
барикадирани прозорци и врати,
лежат муниции до покрива почти,
та праведната рат, когато щурм подеме,
да ѝ троши главите дяволското племе.
Ей нà: свободните довтасват с бесен вик,
по бастионите се настаняват в миг.
От *Хале* праведниците настъпват с песни,
за щурма стълбата на *Якова** понесли.
Отпреде като знаме — огненият стълб**,
припламват храстите по нощния им път.
О, как да нарисувам тяхното движение,
изваел ореол със свято озарение!
Предвожда първата колона властен *Лев* —
като оръжие с ужасно страшна цев
«Световната история»[205] в пет тома стиска,
а иначе оръжие той няма. Иска
със вярата да бъде в битката могъщ.
И втората колона води божи мъж —
той *Юлиус ван дер Зюнден*[206] е наречен —
оръжие си няма милия човечец,
с вида си само плаши дяволската сган.
Въоръжен е неговият вярващ стан
единствено със химни, псалми и молитви —
небесното им пение като политне,
побягва всеки антихристки легион.
Безбройно храбри воини праща *Бон*

* Яков, син на Исаак, според Библията (Мойсей, кн. I, 28, 12) е видял насън стълба, изправена до небето. По нея слизали и се качвали ангели. *Бел. прев.*

** Огненият стълб, с който бог е светил нощем на Израилевите синове при бягството им от Египет (Мойсей, II, 13, 21). *Бел. прев.*

с брат *Нихтс** начело. *Шваби* също се задават —
за знаме «Християнски пратеник»** развяват.
Предвожда *бременците Малет,* славен син,
а *Хегстенберг* е с праведните от *Берлин.*
Сам *Хирцел,* поп от Пфефикон, предвожда тия,
които уволниха *Щраус* с дандания.
И *базелци* пристигат. А от *Вупертал*
Круммахер, божи мъж се е задал.
По лайпцигски стъгди войската се събира;
вмиг пение долита сякаш от ефира,
сърцата то пречиства, влива в тях покой.
«Кой тъй вълшебно пее?» — шептят уста безброй.
С ослицата *брат Бойтел* идва тук и ето:
отново вижда той отворено небето.
И пее: «Меч държим на бог и Гидеон.***
Напред! Сразете дяволския легион!
Макар че адска крепост вдигнал е злодея,
закриляни от бога, с щурм ще влезем в нея!»
И втурва се напред с ослицата си той,
набожните след него с псалми литват в бой.
Това се казва щурм! От ужас треперете
и дявола зовете, грешници проклети!
Ей на: *брат Бойтел* стига крепостния вал.
След *Хегстенберг* — отряд, на пристъп затърчал.
Но дяволът съвети за защита дава,
съмнения и страх набързо разпилява.
И ето: върху равелина покачен,
със *Майен* огън пръска *Блюхер* разгневен;
огромни книжни бали сръчно *Щирнер* мята
и просва не един набожен на земята;
на вала *Арнолд* героично води бой —
с «Аналите» замерва вярващия строй;
на книжната стена, застанал най-начело,
върти «Тръбата» *Бруно Бауер* умело;
от място сигурно, за ударите скрит,
брошури хвърля *Патриотът* с боен вид;
фехтува в боя *Кьопен* също с ярост дива,
но се старае, все пак, кръв да не пролива;
воюва *Едгар* с пивоварска мощ и стръв,

* Игра на думи: «Nichts»— «нищо».Има се предвид Карл Имануил Ницше *Ред.*

** «Der Christen-Bote. Ein kirchlich-religioses Sonntagsblatt». *Ред.*

*** Гидеон — един от съдиите на Израел. *Бел. прев.*

пипереният *Освалд* вече цял е в кръв.
А вижте Кьолнската дружина! Във борбата
угасна изведнъж на *Ртг* лулата,
но без да се смути, той стисна я отзад
и взе да гъделичка вярващата рат.
Младежът с гняв монети златни разпилява,
фучи *чудовището**, лъвски се сражава.
Но праведната рат все по-напред лети
и алилуята омайващо звънти.
И вижте, *Виганд* как за русата брада
от *Хегстенберг* е хванат горе на зида,
отскубва се брадата и със ярост бясна
е тласнат *Виганд* долу във калта ужасна;
в беда е *Арнолд, Едгар* — силно застрашен,
а *Кьопен* с *Патриота* бяга угнетен.
Над гордата стена разруха връхлетява,
но яростно все още *Бруно* се сражава.
Връз *Бойтел* цяла бала мята изведнъж
и гибелна е тя за този божи мъж.
От негов удар също *ван дер Зюнден* пада,
но *заалският Лъв* воюва срещу ада:
като Самсон събаря крепостния вал
и *Бруно,* вижте, *Бруно* пада пребледнял.
Притискат го веднага книжните грамади,
връхлитат го със псалми вярващи отряди.
Брат Бойтел се съвзема, с чувство на герой
победно за ухото хваща *Бруно* той
и казва: «Братя, бог ни даде мощ и ето —
отново виждам аз отворено небето.
Напред! Докрай сразете в битката врага!
А *Бауер* аз сам ще пазя засега.»
Те връзват *Бауер* и в битка се понасят,
и стълбата на Якова за щурм нагласят
до «Гутенберг», трепери тежката врата,
муницните свършват, идва гибелта:
отчаяно ръцете *Патриота* кърши,
ранен дълбоко, *Арнолд* кървите си бърше,
от ноздрите на *Майен* струи кръв шурти.
Уплашен дяволът към пъкъла лети.
Долита с вой свиреп във димните си бедни,
събират се накуп тревожно всички бесни.

* — К. Маркс. *Ред.*

Те питат, хулят, той — с тревога във очите:
«Позор! Свободните напълно са разбити!
Напразно се присмивах, гаврех и смърдях.
Със псалми и молитви победен аз бях.
И *Виганд* — без брада. И *Бруно* — плен. Едва ли
два щурма издържа зидът от книжни бали.»
От ревове и ужас адът се тресе.
От гняв и болка *Хегел* устните гризе.
Но щом като премина първата уплаха,
витязите на ада пак се развилняха.
Фучат бунтовно те: «Това щом стана с нас,
за дявол ли се мислиш?» — крясва *Хегел* с бяс. —
Къде бе твойта сяра, огъня, катрана?
Ти пред едно «Амин» побягна, твар презряна!
От старост слаб си станал — късно го разбрах! —
У старци и деца вселяваш само страх.
Не хленч помага тук, а действия! *Волтер,*
ела! И ти, *Дантон!* И ти, *Робеспиер!*
На вас разчитам, че живота сте познавали.
При бога — дявола! Сами ще станем дяволи!
Митическият род е твърде треперлив —
и огън не разпалва смелост у страхлив.
Стани, *Марат!* Сред нас, които бяхме хора,
ще търсим и водач, ще търсим и опора!
Митическо лице е дяволът, все пак.
Като небесно чедо също ни е враг.
«Нагоре! Към победа!» — В кръвопийство вещи
от ада хукват тези азове* зловещи.
Сам *Хегел* с две главни се носи пред тълпата,
след него е *Волтер* със боздуган в ръката.
Безумства *Еделман,* надава вой *Дантон.*
«Напред, изчадия!» — зове *Наполеон.*
Марат държи в ръце по две деца на ада —
във лочене на кръв намира той наслада.
Робеспиер търчи, трепери цял от яд.
О ужас! Все такива бълва злият ад.
И тая бясна хайка с ярост се отправя
към *брата Бойтел,* който *Бруно* охранява.
Брат Бойтел — ужасен, ослицата — ридай:
«О, боже, вече идва страшният ни край!»

* — древногермански митически същества с божествен произход. *Бел. прев.*

Стрелата на *Марат* брат *Бойтел* вмиг умери,
той падна и съзря във небесата двери.
А *Хегел* бащински на *Бауер* шепти:
«Ти вярно ме разбра! Мой син любим си ти!»
Оковите му снемат. Бандата ликува.
«Води ни, *Бауер*! Ти слава завоюва!
Свалихме дявола! Бъди наш храбър вожд!»
И се понасят те като в «Напред, на нож!»
Набожните побягват презглава, но ето:
брат Бойтел пак видя отворено небето.
Ослицата нагоре го понесе вмиг.
О вижте, чудо стори богът ни велик
Брат Бойтел се възнася — нов *пророк Илия!*
Злодейци, вашта цел сам господ провали я!
След *Бойтел* към небето праведният стан
със псалми полетя, от ореол огрян.
Уви! И горе няма мира нито миг.
Свободните летят натам с победен вик.
На страх и ужас стават праведните плячка,
за адската тълпа са истинска играчка.
  По същото туй време като онемял
лукавият стоеше. Бунтът бе отвял
от ада най-достойните. Какво дочака!
Втрещен и смаян, мрачно гледаше към прага,
отдето с цяла шайка Хегел излетя.
Най-после гняв изригна злобната уста:
«Предаден съм! И сам посях за бунта семе.
По-дяволско от мен излезе, адско племе!
Свободни! Свобода премного им се ще.
Дори от мен свободни искат да са те.
Дори и мен не могат вече да изтраят.
Престъпници! Най-дръзка свобода желаят
и не признават нищо свято на света.
Ще дойде и за мен накрая гибелта.
Със себе си, не с бог съм водил битки върли —
като ненужен мит тълпата ме изхвърли.
Нагоре! Трябва с господ да се разберем:
в съюз и вечна вярност да се закълнем!»
Довтаса той при бог и падна на колене:
«Не искай да се кая! Нека съюзени
в борба да тръгнем с теб!» — И рече благо бог:
«Добре! На първо време няма да съм строг.
Измий си греховете с кръв на сган лукава

и ако пак се върнеш, ще решим тогава!»
Към боя с радост литна дяволът космат.
Макар и подкрепена, праведната рат —
о, ужас и позор! — попада в обкръжение
и вече я грози жестоко поражение.
Прескачайки звездите, *Бруно* развилнян
размахва с бяс «Тръбата» като боздуган;
Срещу му — четиримата евангелиста!
Но дръзко бой и с тях повежда атеиста:
реве лъвът на *Марко*, волът на *Лука*
върти рога, а той с «Тръбата» във ръка
светците разпиля. И *Хегел* с бяс се хвърля —
крилата ангелски със пламъци опърля;
и подлият *Волтер* размахва боздуган;
пердаши богослови *Руге* с тежка длан;
ей *Бауер* една звезда със ярост хваща
и в бягащия враг веднага я запраща;
със удар на «Тръбата» дявола сразил,
подгони с нея пак Архангел *Михаил*.
А *Хегел* грабва Сириус и с вик победен
халосва *Хегстенберг*, той става смъртно бледен.
Орляк от ангели с опърлени крила,
крещейки, се премятат в облачна мъгла.
Срещу Чудовището тръгва с кръст агнеца,
но то с юмруци тежки погва младенеца.
Дори самата Дева с огнени слова
към смелост в боя ангелите призова:
«Сразете, Бауер! Смъкнете го от свода!
Той искаше да вникне в моята природа!»
Напразно тя зове и гледа с нежен взор.
Свободните летят в неудържим напор.
Светилището боже вече приближават,
набожните пред тях съвсем се ужасяват.
Ослицата се блъска в някаква звезда,
търкулва се *брат Бойтел* с нея в пропастта,
връз него *Бауер* се спуска и с «Тръбата»
успя да му издуха отведнъж душата.
А *Руге* хваща *Лева* от брега на Заале,
натиква му в устата листи от анали. —
Ала какво насам искрящо се понесе?
Какво така внезапно *Бауер* разтресе?
Това е пергамент! Съвсем обикновен!
С небесна светлина защо е озарен?

Пред *Бауер* той пада, *Бруно* от земята
го вдига, става блед, треперят му краката.
В студени струйки пот челото му бразди.
Със глух, неясен глас той «уволнен» шепти:
Щом туй небесно слово злият произнесе,
рев «уволнен» тозчас сред злите се понесе.
Победно възликува ангелската рат,
свободните със ужас хукнаха назад.
Набожните ги гонеха до издихание.
Очаква всички зли такова наказание.*

Написано от Ф. Енгелс
през юни — юли 1842 г.

Отпечатано като отделна брошура в Ной-
мюнстер край Цюрих през декември
1842 г.

* Превел Ал. Миланов.

[Ф. В. АНДРЕЕ
и «ВИСШАТА АРИСТОКРАЦИЯ НА ГЕРМАНИЯ»]

Не искам да пропусна да обърна внимание на господа католическите рицарствени членове на рицарството върху едно стихотворение, което е написано от един бюргер, но именно затова и толкова повече заслужава да бъде изтъкнато като скъпоценна перла, като дължим данък на бюргерското смирение.

В Ерфурт при Ф. В. Ото в лето господне хилядо осемстотин четиридесет и второ излезе една книжка: «Най-важното, което заслужава да се знае за хералдиката, или науката за гербовете», от Ф. В. Андрее[207], посвещението на която гласи: «На цялата *висша аристокрация* на Германия почтително се посвещава от издателя.»

Подхожда на аристократите да са на първо място,
заслуги на дедите им са ги извели там.
Наследството от доблести сега е умножено
и миналото с днешното не може се сравни.
И затова аристокрацията почитат всички хора,
че тя е на държавата най-здравата опора.

И в каменните гербове се вижда ясно всичко:
какви са на аристократите великите дела,
князете как са тачили през цялото туй време
заслугите им във война, услугите им в мир.
Венец е гербът им и той достойни увенчава:
за подвизи аристократът го само получава.

От трепет съкровен обзет пред славата, която
през всички векове сияй със блясък величав,
аз дръзвам паметник един на обич и на почит
към тез герои доблестни пред вас да осветя.

Вий слабия ми искрен труд радушно приемете,
на моя спотаен копнеж красноречив свидетел.*

Този човек заслужава да получи благородническа титла, нали?

Написано от Ф. Енгелс около 19 август 1842 г.

Отпечатано без подпис в Rheinische Zeitung», бр. 241 от 29 август 1842 г.

* Превел Ч. Шишманов.

[НАЙ-РАЗЛИЧНИ НЕЩА ОТ БЕРЛИН]

Берлин, 19 август. Днес Ви пиша, за да Ви съобщя, че оттук всъщност няма нищо за съобщаване. Бог е свидетел, сега, както казват тук, е мъртъв сезон за кореспондентите. А и нищо, абсолютно нищо не се случва! Съюзът на историческия Христос също така никак не се обажда, както и Съюзът на свободните[201]. Въпреки че той официално съществува, всъщност никой студент не знае къде съществува и кой членува в него. Навярно положението с него е същото, както преди половин година с прочутото факелно шествие по лайпцигските улици в чест на философа[208]. След това студентите твърдяха, че не били участвували в него, и за което още предния ден се казваше, че за съжаление там ще бъдат предимно «филистери». Съсловните комисии[209] също още не могат да се съберат въпреки «Leipziger Zeitung»*, който със своето предпочитание към пруските неснесени яйца разисква на път и под път по това, което ще бъде предложено на комисиите. Но ние се утешаваме с мъдростта на нашия крал** и оставяме неснесените яйца на мира. Той щял да сключи търговски договор и нова конвенция за картелите и това навярно няма да бъдат неснесени яйца! Обаче ние нехаем и за това, имам предвид нас, берлинчаните, но завиждаме на жителите на Ренания за върховното удоволствие, което им предстои да изпитат след няколко седмици, когато за полагането на основния камък на Кьолнската катедрала, която трябва да бъде завършена за благото на немския народ, там ще отиде не само нашият крал, но между многото други високопоставени особи също и до-

* — «Leipziger Allgemeine Zeitung». *Ред.*

** — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

стойният крал Лудвиг Баварски — поетът на трона, авторът на «Героите на Валхала» и «основателят на Валхала[210]». «Героите на Валхала» предизвикаха истинска сензация сред тукашните образовани среди и общото, компетентното мнение безусловно е, че крал Лудвиг си е вплел нова лаврова клонка около своята корона. Тацитовски сбитият, първобитно мощният стил на краля ще може без съмнение да служи за подражание, но все пак май малцина ще го постигнат.

Написано от Ф. Енгелс на 19 август 1842 г.

Отпечатано без подпис в «Rheinische Zeitung», бр. 241 от 29 август 1842 г.

ЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ И СВОБОДА

На пръв поглед изглежда необяснимо, че такова правителство като правителството на Гизо се задържа толкова дълго време във Франция и че то изобщо можа да дойде на власт. Въпреки наличието на камара на депутатите, която има пълномощия да назначава и уволнява министрите, въпреки наличието на свободен влиятелен печат, въпреки наличието на най-свободните в Европа институции, въпреки наличието на концентрирано, рязко враждебно на него обществено мнение, министърът на външните работи Гизо почти две години оказваше противодействие на всичко, преследваше печата, пренебрегваше общественото мнение, ръководеше камарата на депутатите, разтуряше я и свикваше нова, компрометира честта на Франция пред великите държави и си спечели напълно славата на непопулярно лице, към която той се стремеше. И човекът, който направи всичко това, човекът, който открадна на французите две години от тяхната история, може да се похвали с толкова силна партия в камарата, че опасност за него може да представлява само форсираната коалиция на най-противоположните мнения.

Правителството на Гизо е период на разцвет на юлското правителство, триумф на Луи Филип и най-горчиво унижение на всички, които очакваха от Юлската революция* освобождението на Европа. Принципите за народен суверенитет, свободен печат, независимо правосъдие с участието на съдебни заседатели, за парламентарна форма на управление във Франция фактически са ликвидирани. Правителството на Гизо увенча реакционните тенденции, които успяха

* — от 1830 г. *Ред.*

отново да придобият сила във Франция, и открито демонстрира пред легитимистките сили в Европа безсилието на френския либерализъм.

Този факт е безспорен. Реакцията в цяла Европа ликува във връзка с това. Либералната партия е принудена постоянно да слуша, че Франция всеки ден се отрича от своите институции, че опровергава историята си след 1789 г., че избира камари, списъкът на членовете, на които сам по себе си е пасквил срещу Юлската революция, с една дума, че най-либералният народ в Европа с всяко свое действие извършва предателство спрямо либерализма. И либералите — по-специално добродушните немци — са червят от срам,привеждат някакви глупави извиняващи доводи, които и самите те не вземат сериозно, и тайничко се надяват на либерална камара на депутатите или, вече съвсем тайно, потайно на нов юли.

Ние не само можем да признаем този факт, без едновременно с това да накърняваме принципа на свободата; тъкмо заради този принцип той трябва специално да бъде отбелязан. Причината за този факт са две обстоятелства: в борбата с реакционерите първото от тях по-смелите либерали вече неведнъж са посочвали — това е половинчатостта и двусмислеността на френската конституция, в която принципът за свободата никога не е бил изразен в категорична форма и никога не е бил осъществяван; второто обстоятелство е *централизацията*.

Въпреки брошурата на Корменен, въпреки неговата блестяща и красноречива защита на френската централизация последната си остава главната причина за регреса във френското законодателство. Всъщност Корменен не доказва нищо, макар че в неговата книга почти всичко е вярно и хубаво казано. Защото той обосновава централизацията не с общите закони на разума, а я оправдава с вродените особености на френския народен дух и с развоя на историята.

Такива са положенията, на които засега можем да се базираме, защото преди това трябва да се приведат доказателства, че подобна централизация е неразумна и поради това е причина за посочените по-горе последици.

Централизацията в нейната крайна форма, която господствува сега във Франция, представлява излизане на държавата извън своите рамки, извън рамките на своята същност. Но рамки на държавата са, от една страна, индивидът, а от друга страна — световната история. Централизацията наврежда и на едното, и на другото. Когато държавата си присвоява право, което принадлежи само на историята, тя унищожава с това свободата на индивида. От незапомнени времена историята е имала правото, което тя ще има винаги — да се разпорежда с живота, щастието и свободата на отделните индивиди, защото тя е дело на цялото човечество, живота на даден род, и като такава е суверенна; никой не може да ѝ противостои, тъй като тя е абсолютното

право. Нито един човек не може да се оплаква от историята, защото, както тя му е отредила, така той и се наслаждава на живота или участвува в развитието на човечеството, което е нещо повече от всяка друга наслада. Колко смешно би било, ако поданиците на Нерон или Домициан поискаха да се оплачат, че не са се родили в такова време както нашето, когато не изгарят хората и не им отсичат главите така лесно, или ако жертвите на средновековния религиозен фанатизъм започнеха да упрекват историята, че не са живели след Реформацията при веротърпими правителства! Като че ли без страданията на едните другите биха могли да направят крачка напред! По същия начин и английските работници, които сега гладуват жестоко, имат право да се оплакват от сър Робърт Пийл и английската конституция, но не и от историята, която ги е направила носители и представители на новия правов принцип. Не стои така въпросът с държавата. Тя е винаги нещо особено и никога не може да претендира за правото, което, разбира се, притежава цялото човечество в своята дейност и в развитието на историята — правото да жертвува единичното заради общото.

Така че централизираната държава извърши, разбира се, несправедливост, когато тя, както става това във Франция и както признава това Корменен, жертвува провинциите заради центъра и установява олигархия, аристокрация в една местност, която никак не е по-справедлива и по-разумна от благородническата аристокрация или паричната аристокрация. Свободата се обуславя до голяма степен от равенството, а въпреки égalité devant la loi* разликата между парижаните и провинциалистите във всичко, което се отнася до образованието, участието в управлението на страната и до истинската духовна наслада от живота, е все пак предостатъчно голяма, за да се пречи на френските институции да се развиват естествено към пълна свобода.

Историята на централизацията във Франция се е развивала, както и навсякъде, успоредно с историята на абсолютизма. Лудовик XI постави основите и на едното, и на другото; хугенотските войни[211] бяха последният значителен опит на провинциите да въстанат срещу хегемонията на Париж и оттогава господството на столицата над Франция беше признато от всички. Защото щом централизацията на държавата се провежда сериозно, локалната централизация, хегемонията на центъра става неизбежна. Докато абсолютизмът се запазваше, само Париж имаше изгоди от него, а провинциите бяха принудени да се задоволяват с участието си в поемането на държавните разходи и с най-всемилостивия произвол. Културата, esprit**, науката

* — равенство пред закона. *Ред.*
** — умът. *Ред.*

на цяла Франция бяха съсредоточени в Париж, съществуваха за Париж; печатът действуваше само в Париж и за Париж; парите на провинцията, които кралският двор измъкваше за себе си, той пропиляваше в Париж и за Париж. Но оттук възникна огромното несъответствие в културата между Париж и цялата останала страна, което с падането на абсолютизма получи крайно неблагоприятна форма във Франция. Единствено централизацията направи възможна революцията в онзи вид, в който тя беше извършена, но същата тази централизация изкопа такава дълбока пропаст между Париж и цялата страна, че Париж не се грижеше много-много за благото на провинциите, докато той самият не беше засегнат от общото потисничество. Генералните щати[212], представителите на потиснатата *страна,* а не град Париж започнаха делото на революцията; и едва когато въпросите придобиха принципен характер и бяха засегнати интересите на столицата, тя взе инициативата и овладя развоя на събитията. Но резултатът от това беше, че участието на страната в революцията отслабна, и нейните представители, както и представителите, изразяващи нейните настроения, със своята апатия дадоха възможност на Наполеон да се издигне постепенно до императорския трон. При Реставрацията[41], когато се образуваха партии, същата борба се водеше между столицата и останалата страна. Скоро Париж ясно осъзна всичко и се вдигна срещу Бурбоните и кралската власт по божия милост; страната, която имаше по-ниска култура, изпрати на полесражението малко либерали, в по-голямата си част тя беше апатична и затова се обяви за съществуващото положение на нещата или дори фанатично държеше на ancien régime*. В резултат на това Юлската революция беше извършена само от Париж; огромната маса на индиферентните беше твърде инертна, за да се опълчи срещу столицата и нейния нов принцип; провинциалните области с най-ниска култура останаха верни на Бурбоните, но не можаха да направят нищо срещу централизацията. Оттогава обаче почти всяка камара позволяваше да ѝ отнемат едно след друго завоеванията на Юлската революция и виновна за това — наред с другите причини — беше същата тази централизация. Защото всички части на страната изпращат депутати в камарата и въпреки натиска и подкупите по време на изборите, всеки избирателен окръг демонстрира с избора си степента на политическото си развитие. Та нали всеки, който се поддава на натиска или на подкупа не е свободен и самостоятелен в своите решения; следователно той постъпва съвсем логично, когато, избирайки угодни на правителството депутати, попада под опека, която му и подхожда. Противоречието между Юлската революция и камарата от 1842 г. е противоречие меж-

* — стария режим. *Ред.*

ду столицата и останалата страна. С помощта на Париж Франция може да извършва революции и с едно махване на ръката да създава институции на свободата, но тя не може да ги задържи. Който не е способен да разбере камарата на депутатите от 1842 г., той показва с това, че бърка французите с парижаните, че противоречието на централизацията не е стигнало до неговото съзнание.

Нека не бъдем несправедливи! Противоречията, от които страда централизацията, са безспорни; но нека признаем нейното историческо и разумно право на съществуване! Централизацията е същността и жизненият нерв на държавата и това е нейното оправдание. Всяка държава по необходимост трябва да се стреми към централизация, всяка държава е централизирана, като се започне от абсолютната монархия и се свърши с републиката. Както Америка, така и Русия. Нито една държава не може да мине без централизацията, федеративната държава в никакъв случай не е по-малко централизирана от вече оформилата се централизирана държава. Докато съществуват държави, всяка от тях ще има свой център и всеки гражданин ще изпълнява гражданските си функции само по силата на централизацията. При това, т. е. при подобна централизация, напълно може да се допусне комунално управление, да се допусне всичко, което има отношение към отделните граждани или корпорации, това дори е необходимо. *Защото* доколкото централизацията е съсредоточена в един пункт, доколкото всичко тук е събрано на едно място, нейната дейност по необходимост трябва да бъде всеобща, а нейната компетенция и пълномощия съдържат всичко, което се смята за *всеобщо,* като обаче оставя свободно онова, което се отнася лично до един или друг. Оттук произтича държавното право на централната власт да издава закони, да господствува над органите на управлението, да назначава държавните чиновници и т. н.; но оттук същевременно следва и принципът, че съдебната власт в никакъв случай не трябва да бъде свързана с центъра, а трябва да принадлежи на народа, на съдилищата със съдебни заседатели, че, както вече споменахме, комуналните работи не могат да бъдат от компетенцията на централните власти и т. н.

Впрочем същността на централизираната държава не означава, че неин център е една единствена личност, както е при абсолютната монархия, а само това, че в нейния център се намира един отделен човек, какъвто може да бъде президентът в републиката. Тоест, не трябва да се забравя, че главното тук е не личността, която се намира в центъра, а самият център.

Ние отново се връщаме към нашата теза в началото. Централизацията е държавен принцип и все пак именно с централизацията неизбежно е свързано онова, което заставя държавата да излиза извън своите рамки, да конституира себе си, особеното, като всеобщо послед-

но и най-висше, да претендира за правото и положението, които принадлежат само на историята. Държавата не е реализиране на *абсолютната* свобода, за каквото тя се смята, в такъв случай споменатата по-горе диалектика на понятието държава би била недействителна, тя е само обективната свобода. Истинската *субективна* свобода, която е равносилна на абсолютната свобода, иска за своето осъществяване по-други форми от държавата.

Написано от Ф. Енгелс през първата половина на септември 1842 г.

Отпечатано без подпис в притурката към «Reinische Zeitung» бр., 261 от 18 септември 1842 г.

«TIMES» ЗА НЕМСКИЯ КОМУНИЗЪМ

ДО РЕДАКТОРА НА «NEW MORAL WORLD»

Сър,

Виждам, че статията на «Times» за комунистите в Германия е препечатана в «New Moral World»[213] и не мога да я отмина, без да направя някои бележки, които Вие може би ще намерите, че заслужават да бъдат публикувани.

Досега «Times» се ползваше на континента със славата на добре информиран вестник, но още няколко такива статии, като тази за немския комунизъм, биха могли много скоро да унищожат това мнение. Онзи, който има и най-малка представа за социалните движения във Франция и Германия, веднага ще забележи, че авторът на тази статия говори за нещо, от което абсолютно нищо не разбира. Неговата неосведоменост е толкова голяма, че той дори не е в състояние да открие слабите страни на партията, която напада. Ако е искал да оклевети Вайтклинг, той би могъл да намери в неговите съчинения много по-подходящи за своята цел места от тези, които цитира. Ако само си беше направил труда да прочете отчета на цюрихската комисия[214] — който той уверява, че е прочел, което очевидно не е така, — той би намерил изобилен материал за оклеветяване, маса натъкмени места в текста, събрани тъкмо за тази цел. Общо взето, много странно е, че комунистите трябва да снабдяват своите противници с оръжия за борбата; но тъй като се опират на широкия фундамент на философските доказателства, те могат да си позволят това.

Кореспондентът на «Times» започва с това, че представя комунистическата партия във Франция като много слаба партия. Той се съмнява, че въстанието от 1839 г. в Париж[215] е организирано от нея,

и смята, че е много вероятно това да е направено от «мощната» републиканска партия. Смятате ли, мой добре информиран осведомителю на английската общественост, за много слаба една партия, която наброява около половин милион възрастни мъже? Знаете ли Вие, че «мощната» републиканска партия във Франция от девет години насам се намира в състояние на пълно разложение и прогресиращо разпадане? Знаете ли Вие, че вестник «National», органът на тази «мощна» партия, има много по-малък тираж от всеки друг парижки вестник? Аз ли, един чужденец, трябва да Ви припомням за проведената миналото лято от «National» републиканска акция за събиране на пари за ирландския фонд на рипилерите, по която се събраха помалко от сто фунта, макар че републиканците изпитват голяма симпатия към рипилерите[216]? Не знаете ли, че масата от републиканската партия, работещите класи, отдавна се отдели от своите богати партийни съмишленици и не се присъедини към комунистическата партия, а я *основа,* дълго време преди Кабе да започне да защищава комунизма? Не знаете ли, че цялата «мощ» на френските републиканци се състои в доверието към комунистите, защото последните искаха да видят установяването на републиката, преди да започнат да осъществяват комунизма на практика? Изглежда, че всички тези неща не са Ви известни, макар че би трябвало да ги знаете, за да можете да си съставите правилно мнение за социализма на континента.

Що се отнася до въстанието от 1839 г., аз не гледам на тези неща като такива, които правят чест само на една партия; но зная от хора, които активно са участвували в този *émeute**, че той е бил подготвен и извършен от комунистите.

Добре информираният кореспондент заявява по-нататък, че «ученията на Фурие и Кабе са занимавали, изглежда, повече умовете на неколцина литератори и учени, отколкото да са спечелили общото благоразположение на народа». По отношение на Фурие това е вярно, както имах случай вече да го изложа в един от предишните броеве на този вестник[217]. Ама Кабе! Кабе, който не написа почти нищо друго освен малки памфлети, Кабе, когото постоянно наричат татко Кабе, име, което едва ли му е дадено от «литераторите и учените» — Кабе, най-голямата грешка на когото е неговата повърхностност и пренебрегването на справедливите изисквания за научно изследване, — Кабе, издателят на един вестник**, който е предназначен да информира онези, които именно могат да *четат* — ученията на този човек били занимавали ума на един професор от Парижкия университет като

* — метеж, бунт. *Ред.*
** — «Le Populaire de 1841», *Ред.*

Мишле или Кине, гордостта на когото е много по-голяма от мистицизма му, така ли? Та това е просто смешно.

След това кореспондентът разправя за прочутото немско нощно събрание в Хамбах и Щайнхьолцли[218] и изказва мнението си, че «то имало по-скоро политически, отколкото социален и революционен характер». Просто не зная откъде да започна, за да разкрия грешките в тази мисъл. Първо, «нощни събрания» на континента са съвсем непознати; ние нямаме събрания на факелна светлина, както тези на чартистите, или нощни митинги като митингите на ребекаитите[219]. Хамбаховското празненство се състоя посред бял ден пред погледа на властите. Второ, Хамбах се намира в Бавария, а Щайнхьолцли в Швейцария — на няколко хиляди мили от Хамбах; при все това нашият кореспондент говори за «хамбаховско и щайнхьолцлихско събрание». Трето, двете събрания доста значително ги разделяше едно от друго не само пространството, но и времето. Щайнхьолцлихското събрание се проведе няколко години след първото. Четвърто, те имаха не само *привидно,* но и фактически изключително политически характер; те се състояха, преди да се появят комунистите.

Източниците, от които нашият кореспондент е почерпил безценните си информации, са били «отчетът на (цюрихската) комисия, публикуваните и непубликуваните комунистически съчинения, които бяха открити при арестуването на Вайтлинг, и личното му разследване». Неосведомеността на нашия кореспондент показва недвусмислено, че той никога не е чел този отчет; доказано е, че «публикуваните комунистически съчинения» не могат да бъдат *«открити»* при арестуването на едно лице, тъй като самият факт, че те са публикувани, изключва каквато и да било възможност за «откриване». Главният прокурор на Цюрих сигурно не би се хвалил с «откриването» на книги, които всеки книжар би могъл да му набави. Що се отнася до «непубликуваните» съчинения, за потулването на които беше започнато съдебно преследване, цюрихските сенатори щяха да бъдат всъщност непоследователни, ако те, както вероятно смята нашият кореспондент, сами ги бяха публикували след това! Те не направиха такова нещо. Фактически в цялата дописка на нашия кореспондент не е цитирано нищо, което той е можел да вземе от тези източници и от личното си разследване, с изключение на двата нови факта, че немските комунисти са заимствували своето учение главно от Кабе и Фурие, т. е. от същите, които те нападат, което нашият кореспондент би могъл да прочете в същата книга, от която той така изчерпателно цитира (Вайтлинг, «Гаранции», стр. 228)[220], и че те «виждат в лицето на Кабе, Прудон, Вайтлинг и — и — Констан своите четирима евангелисти»! Бенжамен Констан, приятелят на мадам дьо Стал, отдавна вече е мъртъв, а и никога съвсем не е помислял да се залавя със со-

циалната реформа. Очевидно нашият кореспондент има предвид Консидеран, привърженика на Фурие, издателя на «Phalange» и сега на «Démocratie pacifique», който изобщо не е свързан с комунистите.

«Комунистическото учение засега е повече отрицателно, отколкото положително» — и непосредствено, след като е изказал това твърдение, нашият кореспондент сам си плюе в лицето, като в дванадесет параграфа нахвърля скица на предложения от Вайтлинг нов социален строй, институциите на който са напълно позитивни и не се споменава изобщо за събаряне на сегашния социален режим.

Впрочем тези извадки се дават много объркано и показват, че в различни случаи нашият кореспондент не е разбрал същността на работата; вместо това той съобщава незначителни подробности. Така например пропуска да изясни главната точка, в която Вайтлинг е надминал Кабе, а именно да се унищожи всяко почиващо на насилие и преобладаване господство и да се замени чисто и просто с едно управление, което да организира различните отрасли на труда и да разпределя неговите продукти. Той пропуска предложението чиновниците на това управление и във всеки отделен клон да се назначават не от едно мнозинство на общността, а само от ония, които познават специфичния характер на работата, която трябва да вършат бъдещите чиновници. По-нататък, той пропуска една от най-характерните особености на този план, че членовете на тази изпитна комисия избират най-подходящите лица чрез нещо като конкурс, без дори да се знаят авторите на представените работи. Имената се поставят в запечатан плик и се отваря само пликът, в който се намира името на кандидата с най-добър успех. По този начин се изключва всякакъв личен мотив, който би могъл да окаже влияние върху членовете на изпитната комисия.

Що се отнася до останалите цитати от Вайтлинг, предоставям на читателите на вестника да съдят дали те съдържат такива презрени неща, каквито нашият кореспондент изкарва, или пък отстояват в повечето, че ако не и във всички случаи, същите принципи и предложения, за разпространяването на които беше основан този вестник. Във всеки случай, ако «Times» отново пожелае да се впуска в разсъждения за немския комунизъм, той ще направи добре да си потърси друг кореспондент.

Оставам, уважаеми господине,

Ваш предан

Ф. Енгелс

Написано от Ф. Енгелс на 13 януари 1844 г.

Отпечатано във вестник «New Moral World», бр. 30 от 20 януари 1844 г.

ФРЕНСКИЯТ КОМУНИЗЪМ

ДО РЕДАКТОРА НА «NEW MORAL WORLD»

Манчестър, 28 януари 1844 г.

Уважаеми господине,

В писмото си до Вас от 13 т. м. в «New Moral World»* съм се заблудил. Мислех, че кореспондентът на «Times» греши, като окачествява някой си господин Констан като комунист. Откакто написах това писмо, получих редица френски комунистически публикации, в които някой си абат Констан е наречен привърженик на комунистите. По същото време господин Гудуин Бармби беше любезен да ми даде някои по-подробни сведения за абат Констан, който, както той казва, бил хвърлен в затвора заради убежденията му и е автор на различни комунистически трудове. Неговото кредо е изразено в собствените му думи: «Аз съм християнин и разбирам християнството само като комунизъм.»

Ето защо моля Ви в следващия брой на Вашето издание да опровергаете споменатото по-горе заблуждение.

Оставам, уважаеми господине,

Ваш предан

Ф. Енгелс

Отпечатано във вестник «New Moral World», бр. 32 от 3 февруари 1844 г.

Оригиналът на английски

---

* Вж. настоящия том, стр. 320—323. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ПИСМА

(август 1838 — август 1842)

1838 година

1
ДО МАРИ ЕНГЕЛС
В БАРМЕН

Бремен, 28—29 август 1838 г.

28 август

Мила Мари,

Щом само видях писмото ти, веднага познах, че е от тебе, макар изобщо да не зная почерка ти. Защото писмото е точно като тебе; писано е страшно бързо, всичко е в мил безпорядък, морализаторства, които обаче съвсем не трябва да се приемат сериозно. Как си ти, как е здравето ти, Емилхен* и Аделинхен**, нещастни случаи — всичко едно през друго. — И тук наскоро имаше нещастен случай, един бояджия — за една седмица втори — падна от скелята и веднага умря.

Че Емилхен и Аделинхен заминават, е просто изумително; поне семейство Тревиранус бяха съвсем изумени от това, всички мислеха, че Карл*** ще ги възпитава.

29 август

Че възнамерявате да отидете в Ксантен, е много добре и вие наистина трябва да отидете там, щом мама е обещала това на леля**** и баба*****. Непременно трябва да направите така, че да отидете там в сезона на гроздето, тогава ще можете да ядете, колкото можете. В нашата градина тук също има грозде, но то още не е узряло, затова пък ябълките са узрели, райски ябълки, които са много по-вку-

* — Емилия Енгелс. *Ред.*
** — Аделине Енгелс. *Ред.*
*** — Карл Енгелс. *Ред.*
**** — Фридерике фэн Грисхайм. *Ред.*
***** — Франциска ван Хаар. *Ред.*

сни от ябълките в двора на Каспар* на дебелото дърво, което те отсякоха.

Представи си, Мари, ние имаме за теб една квачка със седем пиленца, които са едва на осем дни, и когато нямаме работа в кантората, отиваме на двора и ловим мухи, комари и паяци, и тогава идва старата, взема ги от ръката ни и ги дава на тях. Но там има едно черно пиленце, което е голямо колкото канарче, и лапа мухите направо от ръката. И всички тези малки животинчета ще станат тътлести кокошки, и всички ще имат пера на краката. Обзалагам се, че една такава квачка с пиленца ще ти достави голяма радост. Та ти самата си такова пиленце. Кажи на мама идната година и тя да насади една кокошка. Имаме и гълъби — както у Тревиранус, така и у Лойполдови — котбеке и гушести [Kröpper], които тук наричат «коронованп гълъби» (защото имат на гърдите си жабо, което тук наричат корона) и кропери. Особено красиви са котбеке. Храним ги всеки ден — Еберлайн и аз; но те не ядат фий — такъв тук няма, — а грах или съвсем малки букови желъди, които не стават по-големи от грахови зърна.

Ти би трябвало да видиш веднъж, когато сутрин пазарът е пълен с народ, какви чудни носии имат селянките. Особено интересни са шапките и сламените капели. Ако някой път успея наистина спокойно да наблюдавам някоя жена, след това ще се опитам да я нарисувам и ще ти пратя рисунката. Момичетата носят съвсем малки червени шапчици на върха на темето, а старите жени — големи криловидни шапки, прилепнали плоско иа главите им и нахлупени до лицето им, или пък големи кадифени шапки, които отпред са обшити с черна дантела. Това е много своеобразно.

Прозорецът на моята стая гледа към една странична уличка, а в уличката бродят духове. Когато вечерно време късно още не съм си легнал, към единадесет например — тогава в уличката започва да се вдига врява: котките мяукат, кучетата лаят, духовете се кискат и стенат, и чукат по капаците на прозорците на съседната къща; но всичко това се обяснява много просто, защото в уличката живее фенерджията и той излиза точно в единадесет часа.

Вече изписах цели две страници; ако исках да направя като теб, сега щях да напиша: «Е, навярно си доволен, тъй като ти разказах толкова много неща, следващия път ще ти разкажа пак толкова много.» Така правиш ти; изпълниш ми две страници с много раздалечени редове и ми оставяш другите две страници празни; но за да видиш, че аз не постъпвам като теб и не ти връщам със същата монета, ще се постарая да ти запълня четири страници, гъсто изписани.

Тая заран дойде един бръснар и тогава господин пасторът** на-

* — Каспар Енгелс-млади. *Ред.*
** — Георг Готфрид Тревиранус. *Ред.*

стоя да се обръсна, видът ми бил много страшен. Но аз няма да направя това, татко ми каза да не разпечатвам бръснача си, докато не започна да го употребявам, а татко си замина преди две седмици, а пък през това време мустаците ми не можаха да пораснат толкова. Сега и няма да се бръсна, преди да ми пораснат гарвановочерни мустаци. Да, ти знаеш още, че мама каза татко да ми даде несесер за бръснене, който да взема със себе си, а той отговори, че това означавало да ме изкуши и че в Манчестър той самият ще ми купи такъв; но аз няма да го използвам — по принцип.

Току-що се връщам от парада, който става всеки ден на площада пред катедралата. Тук се упражнява великата ханзейска армия, която се състои от около 40 войници и 25 музиканти, също и от 6—8 офицери, и (като изключа дружинния капелмайстор) всички заедно имат толкова мустаци, колкото един пруски хусар. Повечето изобщо нямат брада, други само намек за такава. Парадът трае цели две минути, войниците пристигат, строяват се, вземат за почест и пак си отиват. Но музиката е хубава (много хубава, чудесна, прекрасна — казват бременци). Вчера докараха един ханзеец, който бил дезертирал. Това момче беше еврейче, идваше при пастор Тревиранус да взема уроци по закон божи и искаше да се покръсти. Сега дезертирал, но не напуснал града, а написал писмо до пастор Тревиранус, че се намира в Бринкум и че един роднина го бил увещавал да отиде там; той, пасторът, ако обича, да помоли наказанието да бъде смекчено̀. Пасторът възнамеряваше да направи това, когато изведнъж този хубостник беше арестуван вчера край Бремен и стана ясно къде е бил. Сега ще изяде хубав лобут, или 60 тояги — защото тук войниците винаги ги пердашат с тояги.

В Бремен изобщо не живеят евреи — само неколцина евреи със специално разрешение в предградието, но никой няма право да се преселва в града.

Днес пак целия ден валя дъжд. Само веднъж, преди една седмица, изобщо не валя, инак всеки ден, макар и често пъти съвсем малко. В неделя беше много горещо, а и вчера въздухът беше малко душен, макар че небето често беше покрито с облаци, но днес, не, днес не може да се издържи. Покажеш ли се навън, и се намокряш до кости. Как е при вас? Сега ще пиша на мама. — Сдобрихте ли се с Камперманови, гъски такива?

Adieu*, Мари.

Твой брат

Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* Довиждане. *Ред.*

2

ДО ФРИДРИХ И ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

В ЕЛБЕРФЕЛД

[Бремен], 1 септември [1838 г.]

До господа братя Гребер от Бармен, понастоящем в Елберфелд. Като потвърждавам получаването на почитаемото писмо на господин Ф. Гребер, позволявам си да ви отправя няколко реда. Да ме вземат мътните, добре върви! Е, да започнем веднага с изобразителното изкуство. Работата е там, че моят съквартирант на име Джордж (произнесено на английски) Горисен е първият хамбургски глупак, който е съществувал някога; вземете средното от двете рисунки, които са нарисувани тук, поставете го на тясно туловище и дълги крака, придайте на очите съвсем тъпо изражение, един език, абсолютно същия, както говори Кирхнер, само че на хамбургски диалект, и вие ще имате пълния портрет на този тъпак, какъвто е. Бих искал да мога само да го изобразя така дсбре, както снощи, когато го нарисувах на една дъска, и то така сполучливо, че го познаха всички, дори прислужничките. Дори един художник*, който живее в нашата къща и видя рисунката и който инак нищо не харесва, я намери за много хубава. — Този Дж. Горисен е най-големият фръцлю, който се среща на земята; всеки ден измисля някаква нова глупост, неизчерпаем е на блудкави и скучни идеи. На съвестта на тоя тип тежат най-малко двадесет часа, през които ме е отегчавал.

Неотдавна си купих писмената защита на Якоб Грим[221]; тя е превъзходна и в нея има такава сила, каквато рядко се среща. В *една* книжарница неотдавна прочетох не по-малко от седем брошури за кьолнската история[222]. — N B. Тук прочетох още изрази и неща — особено в тази литература се школувам, — каквито у нас никога** не биха могли да отпечатат, напълно либерални идеи и т. н., разсъждения за стария хановерски вълшлив козел***, просто великолепни.

Тук има много хубави сатирични илюстрации. — Видях една лошо нарисувана, но с много характерни физиономии. Един шивач на козел, когото майсторът придържа да не падне, а

* — Г. В. Файсторн. *Ред.*

** Оттук до «налял съм се с бира» текстът на писмото на първата страница е написан с червено мастило напреки върху черното. *Ред.*

*** — Ернст-Август. *Ред.*

обущарите стоят и гледат. Какво става още след това, се подразбира от текста под рисунката:

«Майсторе, не придържайте коня ми!»

Но за това следващия път, понеже сега не мога да намеря тази [. . .]*, защото тук седи принципалът**. Инак той е страшно добър човек, о, много добър, ти изобщо не можеш да си представиш.

Извинявай, че пиша така лошо, налял съм се с три шишета бира, ура, повече не мога вече и да пиша, защото трябва веднага да занеса писмото на пощата. Часовникът бие вече три и половина, а в четири часа писмата трябва да бъдат там. Дявол да го вземе, забелязваш ли, че съм се налял с бира. — . . . .***

Имайте добрината веднага пак да ми драснете нещо, адреса ми знае Вурм, на когото бихте могли и да дадете това писмо. О, господи, какво да пиша? О, господи, о, господи, о, господи! Беда! Старият, т. е. принципалът, тъкмо излиза и аз съм съвсем объркан, не зная какво пиша, в ушите ми пищят всякакви звуци. Поздрави П. Йонгхаус и Ф. Плюмахер, нека ми пишат, а следващия път ще ги отегча с някое писмо. Ще можете ли да прочетете какво съм надраскотил?

Роланд
рицарят от Бремен

Какво ще ми дадеш за фунт глупост? Имам голям запас тъкмо от нея. О, господи!

Твой предан

Предан на Ваши високоблагородия

Ф. Енгелс

Публикувано за пръв път
с малко съкращение в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920
и изцяло в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* Думата не е разчетена. *Ред.*

** — Хайнрих Лойполд. *Ред.*

*** Една фраза не е разчетена, тъй като листът е повреден. *Ред.*

3

ДО МАРИ ЕНГЕЛС
В БАРМЕН

[Бремен], 11 септември [1838 г.]

Мила Мари,

«С надеждата, че пак ще получа писмо от теб от *четири страници* оставам и т. н.» Да, патенце, ще получиш четири страници, но и те ще са написани по принципа — с каквато мярка мериш, с такава и ще те мерят*, и все пак и това дори е прекалено много за теб. Защото аз пиша на една такава малка страница толкова, колкото ти на една голяма, а и следващия път не позволявам такова похабяване на хартията; когато дебелият пише така разкрачено, това е друго. Разбирате ли ме, госпожичке? — Ако тази година не отидете в Ксантен, трябва да кажете:

Утеши се със Хиоб
и нагости монаха със сироп.

Нищо не мога да помогна, казват тук, в Бремен. Та вие бихте могли да си представите, че сте били там, не помниш ли вече как правеше Херман**, когато получаваше чаша вино? Той пиеше съвсем бавно, за да изпитва дълго удоволствие от него. Та и вие би трябвало да кажете: Ако сега бяхме в Ксантен, нямаше да можем да се радваме вече, че ще отидем там, а сега имаме пред себе си цяла година, изпълнена с надежди, тъй че можем да се радваме, колкото си щем. Виж това е политично, така биха казали и Сократ, и Ойленшпигел. Запомни го за в бъдеще. Виждаш, че и аз мога да ти давам наставления също така добре, както ти на мен. И когато пак ми пишеш, не започвай всеки нов ред с: «Представи си.» Как си придобила този благороден навик? Как можеш да казваш: «Не зная вече какво да ти пиша», когато още не си ми казала какви бележки — по главните предмети — имате двете с Ана***, кой е написал увода към тазгодишната ви програма; дебеланкото е пуснал навярно някой виц през тези два месеца, откакто заминах, не можеш ли да ми пишеш за това. А и колко много други неща още могат да се случат, за които нищичко не зная? Кажи, извинение ли е това: «Не зная какво да ти пиша?» И аз не зная какво да ти пиша, когато започвам един ред, още не зная какво

---

* Библия. Нов завет. Евангелие от Матей, глава 7, стих 2(перифразирано). *Ред.*

** — Херман Енгелс. *Ред.*

*** — Ана Енгелс. *Ред.*

да напиша в следващия и все пак винаги ми теква нещо. А и се надявам, че онова, което ти пиша, ще ти бъде отрадно и не от малка полза за теб. Ама когато запълваш две страници с много раздалечени редове, ти вече си въобразяваш, че си извършила някаква невиждана херкулесовска работа. А мислиш ли за мене? Щом свърша това писмо до теб, трябва да напиша още други три, а утре или в други ден да ги отнеса на пощата. Пък и нямам много време, защото днес след обед корабът «Панчита» заминава за Хавана и трябва да преписвам писма, вместо самият аз да пиша такива; днес по обяд очаквам писмо от Щрюкер и той навярно също ще иска да получи отговор; а и не мога да пиша на един пак същото, което съм писал на другия; виждаш ли сега, че би било правилно ти да ми пишеш шест страници и че нямаш право да се оплакваш, когато ти пиша само 1/6 страница? Впрочем това конско евангелие е толкова дълго, колкото цялото ти писмо, и за да разбереш, че мога да ти пиша и нещо друго, сега ще си позволя и да ти кажа, че ако намеря четка, преди да замине това писмо, ще ти изпратя рисунки на бременски селски моди. — Но сега ти си права, не зная вече какво да ти пиша, ама все пак ще видя дали ще успея да измисля още нещо; четирите страници трябва да бъдат изпълнени, и това е честно. Много неприятно е, че вратите вечер ги затварят, щом се мръкне, и който иска след това да излиза или влиза, трябва да плаща такса на портиера; сега това започва още от седем часа, след това трябва да се плащат 2 гроти и таксата се повишава с напредването на времето; след 9 часа се плаща 3 гроти, в 10 часа — 6 гроти, в 11 часа — 12 гроти. За коне трябва да се плаща още повече. И на мен ми се случи вече няколко пъти да плащам такса.—Тъкмо сега консулът* говори с господин Граве за писмата, които трябва да се напишат днес след обед; подслушвам това с най-свито сърце като мошеник, който вижда да излизат съдебните заседатели и сега очаква да кажат: «Виновен» или «Невинен». Защото когато Граве започне веднъж да пише, тогава, докато се усетя, имам на масата си шест, седем, осем или повече писма от по една, две, че и три страници. Откакто съм тук, съм преписал вече 40 страници, 40 страници на една такава огромна книга за преписи. Ето вече пред мен пак лежи едно писмо за Балтимор и виждам, че четирите страници са изпълнени, сега е единадесет и половина и ще ида на пощата под предлог да взема писмата на консула, а всъщност да видя дали има там писмо от Щрюкер. Adieu**, мила Мари, очаквам четири *големи* страници.

Твой брат *Фридрих*

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* Хайнрих Лойполд. *Ред.*
** Довиждане. *Ред.*

4

ДО ФРИДРИХ И ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

В БАРМЕН*

[Бремен], 17 — 18 септември [1838 г.]

17 *септември.* Най-напред черното мастило, след това пак започва отначало червеното**.

Carissimi! In vostras epistolas haec vobis sit respondentia. Ego enim quum longiter latine non scripsi, vobis paucum scribero, sed in germanico-italianico-latino. Quae quum ita sint***, вие няма да получите вече нито дума на латински, а на чист, истински, ясен, съвършен немски език. Но да започна с една много важна работа — искам да ви кажа, че моят испански романс се провали; тоя обесник, изглежда, е антиромантик, той си е и такъв. Но едно стихотворение от мен лично — «Бедуини»****, препис от което прилагам — беше отпечатано в един друг вестник; само че тоя хубостник ми е изменил последната строфа и с това се е получила страшна конфузия. А именно, той, изглежда, не е разбрал думите: «че чужд е бедният ви плац на нашия парижки фрак и стонът — на стиха звънтящ!», защото са му се сторили чудновати. Главната мисъл е противопоставянето на бедуините, дори при сегашното им състояние, на публиката, която е съвсем чужда на тези хора. Ето защо тази противоположност не може да се изрази само с голото описание, дадено в двете рязко обособени части, а на края едва то получава истински жив живот чрез противопоставянето и заключението в последните строфи. Освен това в него са изразени и някои подробности: 1) леката ирония по адрес на Коцебу и неговите привърженици чрез противопоставяне на Шилер като добрия принцип в нашия театър; 2) болка за сегашното състояние на бедуините — чрез противопоставяне на предишното им състояние. Тези две второстепенни неща се дават паралелни в двете главни противоположности. Махни сега последната строфа и всичко ще се разпадне; но ако редакторът иска да тушира финала и завършва така: «Те за пари подскачат тук. Против природния закон угаснал взор и нито звук. Един сам пее песен-стон!», тогава финалът

* На обратната страна на писмото има надпис: До господин Фридрих Гребер. Адр. До господин пастор Гребер. Бармен. Франко. *Ред.*

** Писмото от 17 септември е написано с черно мастило, а писмото от 18 септември — с червено мастило напреки на текста на първото писмо. *Ред.*

*** Най-скъпи! На вашите писма отговарям с настоящото. Тъй като отдавна не съм писал на латински, ще ви пиша малко, но на немско-италиано-латински. Щом това е така. *Ред.*

**** Вж. настоящия том, стр. 3—4 . *Ред.*

е, първо, бледен, защото се състои от употребени вече по-рано общи фрази, и, второ, той ми унищожава главната мисъл, като я замества с второстепенната мисъл: окайване на положението на бедуините и противопоставяне на предишното положение. Тъй че той е направил следната поразия: унищожил е напълно 1) главната мисъл, 2) вътрешната връзка на стихотворението. Впрочем това ще струва на този хубостник още една грота (= 1/2 сребърен грош*), защото ще получи отговор от мен във формата на конско евангелие. Впрочем по-добре да не бях написал това стихотворение, никак не ми се удаде да изразя мисълта си в ясна, изящна форма; баналните фрази на Щр. . .** са тъкмо само банални фрази, страна на финикийците и Билед Ул Джерид са едно и също, следователно една мисъл се изразява два пъти с едни и същи думи, а и какво неблагозвучие: «със звучен смях» и «уста безкрай!». Особено чувство изпитваш, когато виждаш стиховете си така отпечатани, те ти са станали чужди и ги гледаш с много по-остър поглед, отколкото когато са написани.

Здравата се смях, когато се видях така публикуван, но скоро смехът ми секна, когато забелязах изменението, побеснях и варварски вилнях. — Satis autem de hac re locuti sumus!***

Днес сутринта намерих при един антиквар една много странна книга — откъс от «Деяния на светиите», за съжаление само за първата половина на годината, със снимки, жития на светиите и молитви; но всичко много накратко. Струваше ми 12 гроти, 3 сребърни гроша и толкова дадох и за «Диоген от Синоп, или Σωκράτης μαινόμενος****» от Виланд.

От ден на ден все повече се отчайвам от моята поезия и нейната творческа сила, откакто прочетох у Гьоте двете статии «За младите поети»[223], в които се видях така сполучливо характеризиран, както само е възможно, и от които ми стана ясно, че с моето стихоплетство нищо не е направено за изкуството; но въпреки това ще продължавам да съчинявам рими, защото това е «приятно допълнение», както казва Гьоте, пък и може би някое стихотворение ще бъде отпечатано в някое списание, тъй като и други хубостници, които са също такива, че може би и още по-големи магарета от мен, го правят, и защото с това няма нито да издигна, нито да понижа немската литература; но когато чета талантливо стихотворение, душата ми всеки път се изпълва с яд: защо ти не можа да напишеш това! Satis autem de hac re locuti sumus!

---

* — сребърен грош — монета от десет пфенига. *Бълг. ред.*

** В текста думата е незавършена: Str. — навярно се има предвид Щрюкер (Strücker) — приятел на Енгелс. *Ред.*

*** Но стига сме говорили за това! *Ред.*

**** — Бедният Сократ. *Ред.*

Мои cari amici*, все пак много ми липсвате! Като си помисля колко често влизах във вашата стая и там Фриц така уютно седеше зад печката с късата си лула в устата, а Вилм в дългия си домашен халат наперено крачеше из стаята и пушеше само 4-пфенигови пури и пускаше такива шеги, че стаята се тресеше, а след това се размърдваше мощният Фелдман, подобно на ζαηδός Μενελάος**, и влизаше в стаята, а след това идваше Вурм в дългото си палто, с бастун в ръката и гуляехме така, че се вдигаше олелия до небето, а сега трябва да се задоволявам с писма — това е подло! Но че вие ще ми пишете акуратно и от Берлин, е constat*** и naturaliter****; писмата за там пътуват само един ден повече, отколкото за Бармен. Адреса ми знаете; впрочем това няма значение, защото станах толкова близък с нашия пощенски раздавач, че той винаги ми носи писмата в кантората. Но honoris causa***** за всеки случай можете да пишете на плика: Сант Мартин Кирххоф, № 2. Това приятелство с раздавача се дължи на сходството на нашите имена — той се казва Енгелке. — Днес ми е малко трудничко да пиша писма; завчера изпратих писмо на Вурм в Билк, а днес — на Щрюкер, първото от 8, второто от 7 страници, а сега и вие трябва да получите своя пай. Ако получите това писмо, преди да отидете в Кьолн, поръчвам ви следното: щом пристигнете там, потърсете Щрайтцойггасе, идете в печатницата на Еверерт, номер 51, и ми купете там народни книги; «Зигфрид», «Ойленшпигел» и «Елена» имам; най-важни за мен са «Октавиан», «Гражданите на Шилда» (непълно в лайпцигското издание). «Децата на Хаймон», «Доктор Фауст» и някои други с гравюри на дърво; ако има мистически, също ги купете, особено «Пророчествата на Сибила». Два-три талера все ще можете да дадете. След това ми ги пратете с бърза поща, съобщете ми и сумата[224], аз ще ви изпратя полица на името на моя старец******, който с удоволствие ще я изплати. Или дори можете да изпратите книгите на моя старец, на когото ще обясня цялата работа, и той може да ми ги подари за Коледа или както иска. — Ново мое сериозно занимание е Якоб Бьоме; той е тъмна, но дълбока душа. Но по-голямата част трябва страшно да се щудира, ако човек иска да проумее нещо от това; той е богат на поетически мисли и е много алегоричен автор; езикът му е съвсем своеобразен, всички думи имат друго значение, а не обикновеното; вместо същество, същност [Wesen, Wesenheit] той казва мъчение [Qual]; бог той нарича безоснование

---

* — скъпи приятели. *Ред.*

** — червенокосия Менелай. *Ред.*

*** — установено. *Ред.*

**** — естествено. *Ред.*

***** — за почит. *Ред.*

****** — Фридрих Енгелс-стари, бащата на Енгелс. *Ред.*

[Ungrund] и основание [Grund], тъй като неговото съществуване няма нито основа, нито начало, а самият той е основата на своя живот и на всеки друг. Досега можах да изнамеря само три негови съчинения, на първо време това, разбира се, е достатъчно. — А тук искам да прибавя моето стихотворение за бедуините:

Звънец! И лека като пух
завесата се вдига вмиг.
Напряга публиката слух
към всеки шум, към всеки вик.
Не Коцебу* ви е събрал
да ви разсмей със звучен смях,
нито пък Шилер, строг и зрял,
ще лее стих от златен прах.
Днес на пустинята чеда
пристъпват тихичко към вас.
В очите няма и следа
от волността им в този час.
Те за пари подскачат тук.
Тъй малчуганът бързешком
подскача. Но от тях ни звук.
Един сам пее песен-стон.
Таи се дивна мощ у тях.
Аплодисментите гърмят.
Тъй Коцебу за плосък смях
сте аплодирали друг път.
Пустинни силни синове!
Вървели сте под парещ зной
край марокански брегове
или в оазисов покой.
Или в градини с полъх свеж
в страната Билед Ул Джерид.
Умът замислял смел грабеж,
в бой литвал конят упорит.
Друг път под лунния гледец
край палмов извор в душен край
за вас от приказки венец
изплитала уста безкрай.
Приспивала ви е с напев
във тясна шатра любовта,

* Коцебу — автор на 216 плоски сантиментални пиеси, реакционер, убит студента К. Занд.

а от съня камилски рев
ви е събуждал сутринта.
В страната си идете пак,
че чужд е бедният ви плащ
на нашия парижки фрак
и стонът — на стиха звънтя!*

18 [септември]

Cur me poematibus exanimas tuis?** — ще извикате вие. Но аз сега ще ви измъча още повече с тях или по-скоро заради тях. Гуилелмус*** има още една тетрадка с мои стихотворения, които съм му изпратил. Моля да ми върнете тази тетрадка, и то така: можете да изрежете цялата неизписана хартия и след това във всяко ваше писмо да слагате по няколко листа — това няма да повиши пощенските разноски. При нужда може дори и още някое парче, ако хитро го опаковате и преди да изпратите писмото, го притиснете добре, например една нощ да стои между няколко речника, тия типове нищо няма да забележат. — Приложеният вестник навярно ще предадете на Бланк. Водя страшно обширна кореспонденция: с вас в Берлин, с Вурм в Бон, също за Бармен и Елберфелд, но ако не правех това, как щях да убивам безкрайното време, което трябва да прекарвам в канторага, без да мога дори да чета? — Завчера бях при моя старец****, id est principalis*****, на жена му казват старицата [«Altsche»] (на италиански alce, лос, се произнася точно така), на село, където живее семейството му, и изпитах голямо удоволствие. Старият е прекрасен човек, ругае момчетата си винаги на полски: ах вие, лайдаки, ах вие, кашуби! На връщане се опитах да разясня на един филистер, който пътуваше с мен, красотата на долнонемското наречие, но видях, че това е невъзможно. Един такъв филистер е все пак нещастник, но пък и е прещастлив с глупостта си, която смята за най-голямата мъдрост. Неотдавна бях една вечер на театър, даваха «Хамлет», само че ужасно лошо. Затова по-добре е да не говоря за това. — Че отивате в Берлин, е много добре, там ще ви бъде предложено навярно толкова много изкуство, колкото изобщо в никой друг университет с изключение на Мюнхен; обратно, поезията на природата там я няма: пясък, пясък, пясък! Тук е далеч по-хубаво; шосетата извън града в по-голямата си част са много интересни и прелестни с разнообразните групи от дър-

* Превел Ал. Миланов.
** Защо ме измъчваш с твоите стихотворения? *Ред.*
*** — Вилхелм Гребер. *Ред.*
**** — Хайнрих Лойполд. *Ред.*
***** — това е принципалът. *Ред.*

вета; но планините, да, планините са дяволски красиви. После в Берлин я няма поезията на студентския живот, която е най-голяма в Бон, за което немалко допринася скитането в поетичната околност. Е, вие ще идете и в Бон. Мой мили Вилхелм, с голямо удоволствие бих ти отговорил на твоето остроумно писмо също така остроумно, ако не ми липсваше каквото и да било остроумие изобщо и ако особено пък тъкмо сега имах това желание, което човек не може да си създаде и без което всичко е принудено. Но чувствувам, че се изчерпвам, чувствувам се така, сякаш ми изфирясва всякаква мисъл от главата, сякаш ми отнемат живота. Листата на дървото на моя дух съвсем окапаха, защото всичките ми остроумия са измъчени и ядката олющена от черупката й. И моите макам и, които едва ли заслужават това име, тези, които пиша тук, страдат от подагра, куцат, залитат, потъват, да, те вече са потънали в пропастта на забравата, не стигнаха до оная висота да се четат — докато твоите си спечелват славата на Рюкерт. О мъка, седя си аз тук, в стаята, и ако халосам главата си с чук, от нея ще потече само вода, силно шуртейки. Но това ни най-малко не помага, вдъхновението е изфирясало и не се връща. Снощи, когато си лягах, си ударих главата и тя изкънтя, както когато удряш съд с вода и водата се лисва на другия му край. Би трябвало да се смея, когато истината така яката ми се навря в носа. Да, вода, вода! В стаята ми изобщо бродят духове; снощи чух някакъв точилар-часовниче да цъка в стената, на уличката до мен трополяха патки, котки, кучета, уличници и хора. Изобщо искам от вас едно също толкова дълго, че и още по-дълго писмо, et id post notas*, и по ноти.

Най-отличната църковна песнопойка[225], която съществува, е безспорно тукашната; в нея има всички прочути имена на немската поезия: Гьоте (песента «Ти, който си на небето»), Шилер («Три думи на вярата»[226]), Коцебу и много други. Също и швейцарски пастирски песни и какви ли не още глупости. Това е безподобно варварство; който не го е видял, няма да повярва; при това отвратително опошляване на всички наши хубави песни — престъпление, в което се е провинил и Кнап в неговата «Съкровищница от песни»[227]. — По повод на изпращането от нас на партида шунка за Източна Индия си спомних следната крайно интересна история: изпращат веднъж шунка за Хавана; писмото със сметката пристига едва по-късно и получателят, който вече е забелязал, че липсват 12 парчета, вижда записано в сметката: «Изядено от плъховете. . . 12 парчета.» Само че тези плъхове били младите служещи в кантората, които си подсладили душицата с тази шунка; тази история е вече забравена. — Тъй като си позволявам да

* — и това след бележките. Игра на думи: notas (лат.) — бележки, и Noten (нем.) — ноти. *Ред.*

запълня останалото още място със скици и художествено изображение на външности (доктор Хе), признавам ви, че едва ли ще мога да ви съобщя много неща за моето пътуване, понеже бях обещал това найнапред на Щрюкер и Вурм; аз вече се страхувам, че ще трябва да пиша това нещо два пъти, а три пъти да пиша цялата тази дрънканица, примесена с много глупости, би било малко множко. Но ако Вурм иска да ви изпрати тетрадката, която той, разбира се, едва ли ще получи преди края на годината, съгласен съм, инак не мога да ви помогна, докато сами не отидете в Бон.

Ваш най-предан
слуга

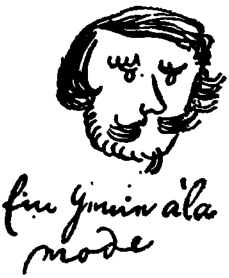

Моден гений

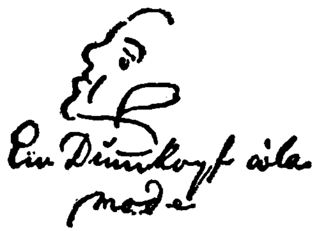

Моден глупак

Поздравете П. Йонгхаус, той може да приложи писмо към вашето, аз бих писал и на него, но тоя обесник сигурно се е пръждосал оттам.

Фридрих Енгелс

Отговорете по-скоро. Вашият берлински адрес!!!!!!

Публикувано за пръв път с големи съкращения в списание «Die neue Rundschau», 9. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

5

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БАРМЕН

Бремен, 9—10 октомври 1838 г.

9 октомври

Мила Мари,

Най-после четири пълни страници! Е, а сега ще те похваля така, та ще ти пламнат ушите, както се казва обикновено. Язденето за съжаление вече свърши, затова в неделните дни съм си най-често в къщи, където обаче също си имам много удоволствия; или карам да ми изсвирят или изпеят нещо, или пиша, а вечерно време се вършат най-различни глупости; завчера — него ден, както е известно, беше неделя — сложихме пръстен в една купа, пълна с брашно, и играхме известната игра да го вземем с уста. Всички участвувахме в нея — госпожа пасторшата*, момичетата, художникът**, също и аз, а през това време пасторът*** седеше в ъгъла на дивана и димейки с пурата си, наблюдаваше този фокус-покус. Госпожа пасторшата не можа да сдържи смеха си, когато тя трябваше да измъкне пръстена, и цялата се набрашнени, а когато дойде редът на художника, той задуха с все сила в чашата, така че брашното се разлетя на всички посоки като мъгла и покри зеления му с червено домашен халат. След това си хвърляхме брашно в лицата, аз си начерних с една тапа лицето, всички се смяха, а когато и аз започнах да се смея, те трябваше все по-лудешки, все по-гръмко да се смеят, тогава аз се засмях силно така: хе-хе-хе-хе-хе, всички останали след мен: хи-хи-хи-хи-хи, ха-ха-ха-ха-ха, беше също като в приказката, когато евреинът трябвало да танцува в тръната, докато най-после ме помолиха, за бога, да спра.

Ти си все още същинска патка, щом Етхен Трост те отегчава, защо не ѝ дадеш пътя?

Сега патката ще започне да ми чете морал; това е трогателно. Кажи, патко, не знаеш ли поговорката: Каквото повикало, такова се обадило? Ама не знаеш ли, че ако продължаваш още да ми пишеш толкова малко, аз ще пиша два пъти по-малко от тебе? Но да сложим край на тази работа, ако ми пишеш четири страници, ти пак ще получиш четири страници и с това баста. Впрочем ако знаеше колко писма съм написал тази седмица и колко още трябва да напиша, щеше да се смилиш над мен и да бъдеш доволна от две страници. Попитай някой

* — Матилде Тревиранус. *Ред.*
** — Г. В. Файсткорн. *Ред.*
*** — Георг Готфрид Тревиранус. *Ред.*

път Щрюкер колко съм му писал, попитай Вурм — но него го няма там, — е, ще ти го кажа аз — навярно дванадесет страници като тези и след това още толкова, изписани напреко с червено мастило. Само че и той ми пише толкова. После, трябва да пиша и на мама, на Херман*, на Август**, на Рудолф***, какво прави всичко това, а? Смятам, че тъй като можеш да четеш и другите писма, за в бъдеще ще бъдеш по-скромна и ще искаш от мен само половината от това, което ти ми пишеш. — Мислиш, че превъзнасям Ана**** до небесата, не, съвсем не е така, не правя това, но ако тя ми пише четири страници, а ти само три, тогава тя все пак е по-добра от тебе, нали? Инак на драго сърце ще ти призная, че ти си верен другар и най-прилежно ми пишеш. Но все пак не трябва да си позволяваш да ми правиш такива скандали и сцени и да си мислиш, че си много права, когато всъщност би трябвало да паднеш на колене и да молиш за прошка! — Оплакваш се от корсета, е, мое патенце, сама се дръж изправена, тогава няма и да ти го слагат. — Времето тук беше същото, каквото пишеш, че е при вас, но днес е отвратително, вали и непрекъснато ръми, а понякога се излива пороен дъжд и тогава цели двадесет и четири часа мъничко синьо парче на небето и през цялата половин година един слънчев лъч.

Сега да ти пиша ли какво ми е нужно за Коледа? Да, каквото имам, не е нужно да ми пращаш, каквото нямам — знаеш ли какво ще ти пиша? Изплети ми кесия за пури, или — не зная какво, но можеш от време на време, например всеки 2—3 дни, да навиваш мама да ми изпрати за Рождество Христово Гьоте; той наистина ми е много нужен, защото човек може да не чете нищо, но хората се позовават на него. «Кой беше този Гьоте?» Господин Рипе: «Деца, той беше —!»

Твоята рисунка на кокошия двор можах най-лесно да проумея и това е много практично нещо — котки и порове не могат да влизат вътре, а животните — да излизат.

Миналия петък бях на театър, даваха «Нощен лагер в Гранада»*****, опера, която е много хубавичка; довечера ще дават «Вълшебната флейта»****** — непременно трябва да отида; копнея да видя какво представлява, надявам се, че ще бъде много хубава.

10 октомври. Ходих на театър и «Вълшебната флейта» много ми хареса; бих искал и ти някой път да отидеш с мен там, обзалагам се, че много ще ти хареса. — Да, Мари, сега какво да ти пиша? Поради липса на нещо по-добро да поломотя ли малко? Аз решително не зная

---

* — Херман Енгелс. *Ред.*

** — Август Енгелс. *Ред.*

*** — Рудолф Енгелс. *Ред.*

**** — Ана Енгелс. *Ред.*

***** — опера от К. Кройцер. *Ред.*

****** — опера от Моцарт. *Ред.*

нищо по-добро, а и ти ще бъдеш доволна, ако са изпълнени четирите страници, все едно с какво. Тук, в Бремен, къщите на търговците са много своеобразни; те не са, както нашата къща, обърнати с дългата си страна към улицата, а с тясната и по този начин покривите им са един до друг,

а преддверието е много голямо и високо като малка църква; отгоре и отдолу, точно един под друг, има отвори, които се затварят с капаци, и през тях може да се движи нагоре-надолу скрипец, защото там горе на тавана се намира склад за стоки и през отворите със скрипеца се издигат кафе, ленено платно, захар, рибено масло и т. н. На всички преддверия има два реда прозорци един над друг. — Сега госпожа консулшата пак се пресели в града с четирите си малки деца; те вдигат страшна тупурдия. За щастие две от тях, Елизабет и Лойн (навярно се казва Лудвиг) ходят на училище, тъй че човек не е принуден цял ден да слуша шума, но Лойн и Зигфрид, когато са заедно, вдигат такава врява, че не може да се издържи; неотдавна те танцуваха върху сандъците с ленено платно, и двамата въоръжени със своите пушки и саби, извикваха се на дуел и тогава Лойн така надуваше голямата си раковина, че ти проглушаваше ушите; това ми доставя голямо удоволствие, пред моята писалищна маса има голям прозорец, който гледа към преддверието, тъй че не мога да гледам много добре всичко, което става там.

Тъй като си ми нарисувала птичия двор, аз

пък ти рисувам църквата, както се вижда от кантората. Farewell*.

Твой брат *Фридрих*

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* Довиждане. *Ред.*

6

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БАРМЕН*

Бремен, 13 ноември 1838 г.

Мила Мари,

Много се зарадвах на двете ти писма и ще гледам да ти разкажа още доста нещица, доколкото позволяват мястото и времето. Там е работата, че вече минава три часът, а в четири трябва да занеса писмото на пощата. Но аз всъщност наистина нямам абсолютно нищо за разказване, тук не става нищо необикновено освен това, че бременци отново поставиха двете си великолепни оръдия на хауптвахта, че тук вместо «столче за крака» [Fußbank] казват «ритник» [Fußtritt], че тук се носят извънредно много макинтоши, че нощес беше безкрайно студено и на прозорците се образуваха ледени цветя, че сега слънцето грее и т. п. Сетих се още нещо, което трябва да кажеш на мама, а именно: в края на септември писах на братя Гребер, когато отидат в Кьолн, да ми изпратят народни книги и да поискат парите от татко**; но тъй като те самите не ходили там, писали на братовчеда си; тъй че ако той ги изпрати per mezzo*** господин пастора Гребер, това ще бъде добре и татко навярно ще ми направи услугата да заплати тези неща за моя сметка; ако не прати такива, пак ще бъде добре, а вие не се измъчвайте за това. Щях да пиша за това по-рано, но едва днес бяха уведомен за съответната процедура. Вилхелм Гребер ми пише също — това е тъкмо за тебе, — че в Берлин нямало истински клозети, а само нощни гърнета-столчета и дори за тях трябвало да се плаща отделно наем, което струва 5 сребърни гроша месечно; обаче те — като пасторски синове — и в това отношение били освободени от данъци; пишат и много неща за излетите си пеша из Харц и на Блоксберг и как са пътували с един дългуч гвардейски подофицер от Магдебург за Берлин. Ако някой път пожелаеш да ми дойдеш на гости, ще ти прочета цялата тази история, също и историята за прекрасната Доротея, станала в Зибертал в Харц, където един богат, много богат господин се влюбил в едно малко момиче на седем години и дал на баща ѝ пръстен в знак, че ще се върне и ще се ожени за нея, когато пръстенът ѝ стане; а когато след десет години се завърнал, момичето било умряло вече една година преди това и тогава господинът също

---

* На обратната страна на писмото има надпис: До госпожа Елизе Енгелс. Адр. До господин Фридрих Енгелс и К°, Бармен. *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 336. *Ред.*

*** — посредством. *Ред.*

умрял от скръб, за което Фриц Гребер съчинил трогателна песен и т. н. Ама страницата вече се изпълни, искам да препиша още едно писмо, което трябва да замине заедно с това, и после да отида на пощата. Пишеш ли на Ида*? Юлхен** в Манхайм много се харесала на г[осподин] Холер, но Карл*** много се ядосвал, че той я посещава толкова често, само че не разказвай това на никого. Adieu****, мила Мари.

Твой
Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

7

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БАРМЕН

[Бремен, края на декември 1838 г.]

Мила Мари,

Е, ама и ти ги вършиш едни с твоето боледуване, мине се не мине, и се бухаш веднага в леглото, трябва да отвикнеш от това. Отново да си ми на крака, когато получиш това писмо, чуваш ли? Благодаря ти за красивата кесия за пури и мога да те уверя, че тя получи най-висока оценка — както по отношение на избора на модела, така и на изпълнението — от най-строгия от всички критици, господин Г. В. Файсткорн, художник. Мари Тр[евиранус] също ми беше изплела една, но си я взе обратно и сега тя пътува за Мюнстер на Щайн край Кройцнах при господин пастор Хесел, на когото Мари също беше обещала кесия. Вместо нея ще ми направи кошничка за пури. Госпожа пасторшата***** ми изплете кесия за пари. И момчетата на Лойполдови получиха пистолна пушка, също и саби, а старецът****** не ги

* — Ида Енгелс. *Ред.*
** — Юлия Енгелс. *Ред.*
*** — Карл Енгелс. *Ред.*
**** — Довиждане. *Ред.*
***** — Матилде Тревиранус. *Ред.*
****** — Хенрих Лойполд. *Ред.*

нарича другояче освен: «Ах ти, боецо! Ей ти, кашуб!» Каква е тая гатанка с езерото, не разбирам, но аз ще ти задам една — знаеш ли какво е лайдак? (Аз самият не зная какво е, това е някаква ругатня, която старецът употребява много често.)* Това е отговорът, ако не можеш да го разгадаеш, сложи го срещу огледалото и тогава ще можеш да го прочетеш. Току-що чувам, че семейство Лойполд се е увеличило с едно малко момиченце.

Искам да ти кажа също, че сега композирам и дори съчинявам хорали. Само че е страшно трудно; тактът, диезите и акордите създават много работа. Досега още не съм напреднал много, но все пак ще ти напиша един образец. Това са първите два реда от: «Нашият бог е здрава крепост»**.
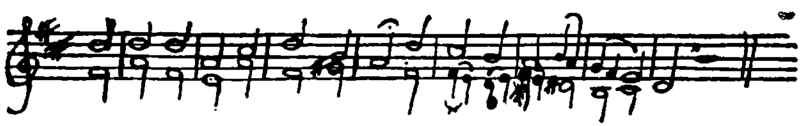
По-нататък съм успял да го съчиня само за два гласа, за четири гласа е прекалено трудно. Надявам се, че не съм направил никаква правописна грешка, тъй че опитай се някой път да го изсвириш.

Adieu***, мила Мари.

Твой брат

Фридрих

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920

* Изречението в скобите е написано в обратен ред на буквите. *Ред.*

** Началните стихове от църковния хорал на Мартин Лутер. *Ред.*

*** — Довиждане. *Ред.*

1839 година

8

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БАРМЕН

[Бремен], 7 януари 1839 г.

Мила Мари,

Надявам се, че си извадила вече зъба или изобщо не е станало нужда. — Гатанката за езерото е много хубава, но ти трябва сама да я разгадаеш. Слушай, композирането е трудна работа, тъй като човек трябва да внимава за толкова много неща, за хармонията на акордите, за правилното използване на контрапункта, това създава много работа. Но ще гледам другия път да ти пратя пак нещо. Сега съм зает с композирането на един друг хорал, там се редуват във вокалната партия бас и сопрано. Гледай:

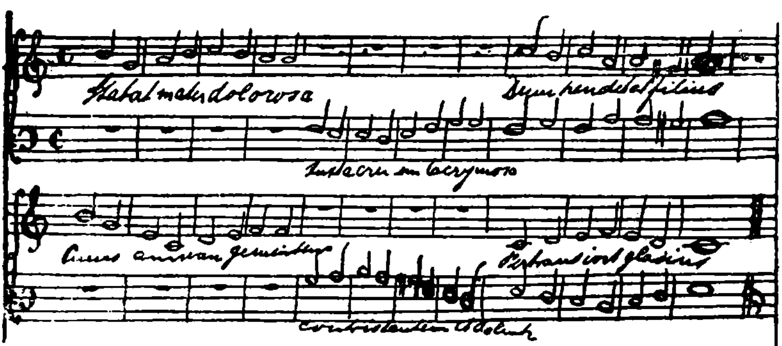

Още няма съпровод, вероятно ще изменя и още някои неща. Че по-голямата част, с изключение на четвъртия ред, е откраднато от

църковната песнопойка, е ясно. Текстът е на известния латински химн: «Stabat mater dolorosa juxta crucem lacrymosa Dum pendebat filius»*.

Днес по обед господин пасторът** закла едно прасе в пералнята, отначало госпожа пасторшата*** не искаше и да чуе за тази глупост, но той каза, че ще ѝ го подари, и тогава тя трябваше да се съгласи. То изобщо и не изквича. Когато беше вече мъртво, дойдоха всички жени от семейството. Старата баба изобщо не даде да се събере кръвта и това беше много смешно; утре ще правят наденици, това е за нея истинско удоволствие.

Казваш, че си видяла маймуна и че това си била ти. А знаеш ли, че на лепенката, с която беше запечатала писъмцето си, беше написано: «Ji dis la vérité»****?

И огледало беше нарисувано отгоре.

Кажи на мама да не пише вече: Тревиранус; тя може и изобщо да не посочва в адреса господин пастора, та раздавачът знае къде живея, тъй като всеки ден нося писма на пощата; инак той се изкушава да ми ги носи не в кантората, а у Трев[иранус] и тогава ги получавам едва няколко часа по-късно, когато си отида в къщи.

Щрюкер ми писа, че в неделята преди Нова година Херман***** изпълнявал различни роли, келнер и т. н., нека ми пише нещо за това. — Щр[юкер] много хвали неговата ловкост в тази роля, толкова хубаво изиграл келнера, сякаш е бил три години в някоя пивница. Той навярно усилено расте, а?

Мама да не показва композираните неща на Шорнщайн, инак той пак ще каже: «Това е вече прекалено.» Та аз научавам всичко, което става; следващия път, когато пак дойда в Бармен, ще стана бременски консул като стареца******.

Addiòs mi hermana*******.

Твой

Фридрих

* «Под кръста стоеше скръбно майката и ронеше сълзи, като гледаше сина си на кръста» (Началните думи от духовния католически химн, посветен на божията майка. По тези думи са написали музика много композитори, включително Перголезе, Палестрина, Росини). *Ред.*

** — Георг Готфрид Тревиранус. *Ред.*

*** — Матилде Тревиранус. *Ред.*

**** — «Казвам истината». *Ред.*

***** — Херман Енгелс. *Ред.*

****** — Хайнрих Лойполд. *Ред.*

******* — Довиждане, моя сестро. *Ред.*

Трябва да извиниш многобройните грешки в баса; не съм свикнал да пиша ноти. В случай че не можеш да прочетеш предпоследния ред, пиша ти го още веднъж.

Публикувано за пръв път с малко съкращение в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bz. 4, 1920 изцяло в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

9

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

[Бремен], 20 януари [1839 г.]

На Фриц Гребер

Флорида

I

Духът на земята говори:

Години са това. Три века стана,
откакто дързък бял народ доплува
дотук от градове зад океана.
Той островите скоро завоюва
и от морето вдигнах аз юмрук —
ще дръзне ли в страната да върлува?
С гори и със цветя бе пълно тук,
без страх и смут пристъпваха в браздите
кафявите мъже един след друг.
Бог щедро сипеше над равнините
благата. Белите се появиха
на кораб, разлюляван от вълните.

Те както островите покориха
страната ми с просторът ѝ голям
и робство над народа въздариха.
Изтриха древни граници без срам,
с квадрати ми нашариха дланта
и чужди знаци начертаха там.
Навсякъде сега тежи гнета.
Единствен пръст свободен е останал —
но тук, щом дойдат, чака ги смъртта.
На този пръст отдавна съм надянал
аз пръстен от мъжете ми кафяви.
И всеки остро копие е хванал.
Ако не могат с щитовете здрави
да ме спасят от дива бяла власт,
в стихията ръцете си корави
ще потопя с нашественика аз!

II

Семинол говори:

Към мир не призовавам, мои братя!
Зова ви на война и сетна бран.
И пламне ли любов към свободата
като пожар в гора при ураган,
със право Слънце, цар на светлините,
във стари времена съм назован.
Тъй както вие в ловна страст търчите,
подгонили животните невинни,
и градоносно сипете стрелите,
тъй белите вас гонят от години.
Но вашите стрели сега зоват:
погнете вие белите гадини!
Червената ни кожа, щом съзрат,
завиждат те и пъстро се обличат
да скрият бялата презряна плът.
Те цветен рай земята ни наричат,
че щедро тя с цветя е украсена.
Цветята с пъстри дрешки се обличат,
но ще надянат дрешка, напоена
с кръвта на белите ни врагове,
като фламинго пурпурночервена.
Ний робски не превихме вратове,

робуват негри в нашите полета.
За бран велика моят глас зове.
Посмей да дойдеш, бяла сган проклета,
самоокичила се с ореол.
Зад всичките тръстики и дървета
те дебне със стрелата Семинол.

III

Белият говори:

Последен път аз искам да застана
лице в лице със участта сурова,
без страх от смъртоносната стомана.
Не си, о участ зла, за мене нова!
Веднъж ли ти живота ми отравя!
И в радостта любовна вля отрова.
Погаври се със мен жена лукава.
В свещения стремеж към свободата
утехата потърсих аз тогава.
На немските младежи обществата
уплашиха царете и князете.
Изплащайки за дързостта вината
бях шест лета с окови на нозете,
а след това — на кораб бърз откаран:
«Свободен във далечен край бъдете!»
Брегът е близко! Но в скала ударен,
потъна корабът в стихия дива.
Заплувах аз, върху дъска стоварен.
За първи път към мен така грижлива,
съдбата ми изпрати избавление.
Към другите бе тя немилостива.
Намерих ли от гибелта спасение?
Диваци връхлетяха върху мен,
жадуващи за кръв и отмъщение.
Очаквах свобода след дълъг плен,
борци за свобода ми готвят смърт
за грях на бели, раждащ гняв свещен.
Но там какво ли плува към брегът.
Разпятие! Чертите му блажени
поглеждам нежно. Ах, да прошептят
благословия устните свещени
в мига, когато смърт ме връхлетява!

Роптая! Във войната зарад мене
сам бог със адски мъки жертва става!*

Ето ти моя принос за следващия жур, разбрах, че той пак е станал у нас, и съжалих много, че не изпратих нещо за него. Сега в отговор на твоето писмо. — Аха! Защо не четеш вестника? Щеше веднага да видиш какво е отпечатано в него от тази история и какво не. Аз не съм виновен, когато ти се излагаш. Във вестника бяха отпечатани само официални отчети на Сената, които и, разбира се, бяха съответно съставени. Комедията с Плюмахер е била навярно много хубава, аз два пъти писах по това, а той не обели зъб. — Що се отнася до Йонгхаус и неговата любов, аз ще си имам още един специален разговор по това с него. Вие, хора, винаги допускате «това и онова» да ви пречи да пишете, я ми кажи, не можеш ли всеки ден, след като получиш моето писмо, да ми пишеш по половин час? Така след три дни ще напишеш писмото. Аз трябва да пиша всички тези писма, 5 парчета, пиша по-гъсто от вас и пак свършвам за 4—5 дни. Да, това е страшно. Давам ви осем дни, но на деветия след получаването на моето писмо трябва да предадете вашето на пощата, другояче не може. Дори и да съм дал на Вурм други нареждания, с настоящето ги отменявам, давам ви осем дни, в противен случай влизат в сила наказанията, с които заплаших Вурм: никакви стихове и също толкова дълго ще ви карам да чакате.

Раздавачът: Господин консул, писмо!
Консулът: Аха! Добре.
Енгелс: Няма ли за мене?
Раздавачът: Не.

* Превел Ал. Миланов.

Ето ти една гравюра на дърво à la народните книги, която ясно ти показва как очаквам вас, т. е. вашите писма. Мислех, че днес ще успе да изпратя писмото (неделя, 20 януари), но удари четири и половина, а днес пощата заминава още в пет. Пак ми се объркаха сметките. Но пък хубавото е, че сега спокойно ще се изкензам и след това спокойно ще мога да ви пиша. Още не съм започнал да пиша писмо за Петер Й[онгхаус]. О, ужас, там в клозета има някой, а ме натиска от горе до долу да си пусна водата.

Интересно е, че ако вземем нашите най-големи поети, винаги се допълват двама по двама — Клопщок и Лесинг, Гьоте и Шилер, Тик и Уланд. Но сега Рюкерт стои съвсем сам и ще ми се веднъж да видя дали той ще получи още еш или ще умре преди това. Почти изглежда, тъй ще бъде. Като поет на любовта би могло да бъде съпоставен с Хайне, но инак за съжаление двамата са толкова хетерогенни, че те никак не могат да бъдат съчетани. Клопщок и Виланд са все пак противоположности, а Рюкерт и Хайне нямат и най-малкото сходство и двамата стоят сами. Берлинската група на «Млада Германия»[5] пък е чудесна компания! Те искат да преиначат облика на нашето време във време на «обстоятелства и изтънчени отношения», което означава само едно: пишем, каквото ни скимне, и за да запълним страниците, описваме неща, които не съществуват, и това ние наричаме обстоятелства, или скачаме от една тема на друга и това минава за «изтънчени отношения». Този Теодор Мунд драскоти, каквото му скимне, за мадмоазел Тальони, пише «Гьоте танцува», труфи се с фрази от Гьоте, Хайне, Рахил* и Щиглиц, казва най-забавната безсмислица за Бетина**, но всичко е толкова съвременно, толкова съвременно, че навярно е удоволствие за някой франт или някоя млада, суетна и сладострастна дама да прочете такова нещо. Този Кюне, агент на Мунд в Лайпциг, е редактор на «Zeitung für die elegante Welt» и сега този вестник прилича на някоя дама, чието телосложение е за кринолин, а сега се е напъхала в модерна дреха, тъй че при всяка крачка през тясноприлепналата рокля се виждат очарователните ѝ криви крака. Това е възхитително! И този Хайнрих Лаубе! Този хубостник непрекъснато плескоти характери, каквито не съществуват, драскоти пътни новели[228], които не са никакви новели, безсмислица след безсмислица, това е ужасно. Какво ще стане с немската литература, не зная. Три таланта имаме ние — Карл Бек, Ферд[инанд] Фрайлиграт и Юлиус Мозен; третият наистина е евреин и в своя «Ахасфер»[229] кара вечния евреин навсякъде да се противопоставя на християнството; Гуцков, който е и най-разумният измежду тях, го укорява, че Ахасфер е най-обикно-

* Има се предвид Рахил Варнхаген фон Ензе. *Ред.*
** — Арним. *Ред.*

вен характер, истински евреин-търгаш[230]; Теодор Крайценах, също juif*, яростно напада Гуцков в «Zeitung fur die elegante Welt»[231], ама Гуцков много го превъзхожда. Този Кр[айценах], един обикновен злободневен драскач, превъзнася Ахасфер до небесата като смачкан червей, а ругае Христос като самовластен, горд господ бог; смята също, че в народната книга Ахасфер бил, разбира се, именно само един най-обикновен човек, но и Фауст от панаирджийските представления не е бил нищо повече от обикновен магьосник, докато Гьоте бил вложил в него психологията на много «векове». Последното ясно е, че е безсмислица (ако се не лъжа, това е чисто латинска конструкция), но мене това ме засяга само заради народните книги. Разбира се, щом Теодор Крайценах ги ругае, те наистина трябва да са много, много лоши, но аз се осмелявам да отбележа, че в народния Ахасфер има повече дълбочина и поезия, отколкото в целия Т. Кр[айценах] заедно с неговите уважаеми ортаци.

Сега работя над някои епиграми, от които ти прилагам, колкото от тях са вече завършени.

Списания и вестници

1. «Телеграф»**

Сам се зовеш бързописец, едва ли се някой съмнява,
че не е бърже от теб писано всичко до днес.

2. «Утринен лист»***

Ти прочетеш ли ме сутрин, вечер едва ще си спомниш
празен ли лист си държал, или печатан пред теб.

3. «Вечерен вестник»****

Сън ли не хваща те вечер, вземи този лист във ръцете
и неусетно завчас ти ще задремеш тогаз.

4. «Литературен лист»*****

В литературния лес е тоз лист най-бодлив и най-остър,
но и затуй много сух! Вятърът ще го отвей!

* — евреин. *Ред.*
** — «Telegraph für Deutschland». *Ред.*
*** — «Morgenbl tt für gebildete Leser». *Ред.*
**** — «Abend-Zeitung». *Ред.*
***** — «Literatur-Blatt». *Ред.*

Други тъкмо сега не ми идват наум, тъй че май трябва да прекъсвам. Както тъкмо забелязвам, трябва бая да побързам, ако аз, нещастникът, искам още утре да отпратя писмата; ей сега ще имаме гости, след това утре ще падне голямо търчане и преписване, тъй че няма да е безполезно да пиша много бързо.

Сега чета «Император и папа» от Дулер, четиритомен роман. Дулер се ползва с прекомерно голяма слава; неговите «Вителсбаховски» романси[232], много от които има в Хюлщет[233], са страшно лоши; той е искал да подражава на народното звучене и е станал фамилиарен; неговият «Лойола» е отвратителна бъркотия от всички добри и лоши елементи на един исторически роман, подправен с лош стилов сос; неговият «Животът на Грабе»[234] е страшно едностранчив и изопачен; романът, който чета сега, е вече по-добър, отделни характери са добре обрисувани, други поне нелошо, отделни ситуации са доста добре схванати, а измислените герои са интересни. Но на него напълно му липсват чувство за мярка [в разпростирането]* и в изтъкването на второстепенните герои и, ако се съди по първия том, на каквито и да било нови, смели възгледи за историята. За него не е нищо да убие в края на първия том най-добре обрисувания характер; има също слабост към чудатите видове смърт; така например един умира от ярост тъкмо когато се кани да забие меча в гърдите на своя враг, а този враг е застанал на кратера на Етна и тъкмо когато иска да се отрови там, една образувала се пукнатина в планината го погребва в потока на лавата. След като е описана тази сцена, томът завършва така: «Вълните на океана заляха върха на слънчевия диск»[235]. Много пикантен, но по начало изтъркан и глупав край. Нека с него завърша и моето писмо. Addio, adieu, adiòs, adeus**.

Твой
Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път като откъс в списание «Die neue Rundschau», 9. Heft, Berlin, 1913, с малки съкращения в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920 и изцяло в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* В оригинала тази дума е зачеркната. *Нем. ред.*

** — Довиждане (на италиански, френски, испански и португалски). *Ред.*

10

ДО ХЕРМАН ЕНГЕЛС

В БАРМЕН

Бремен 11—12 февруари 1839 г.

Драги Херман,

Моля Ваше високоблагородие в бъдеще да не ме измъчва повече със започването на писмата, както сте го научил от господин Рипе, и си позволявам само да отбележа, че всяка сутрин имаме зима и всеки обяд — лято. Защото сутрин имаме —5 градуса, а по обяд +10°. Пеенето и композирането си остават постоянно занимание, тук имаш от последното един образец:

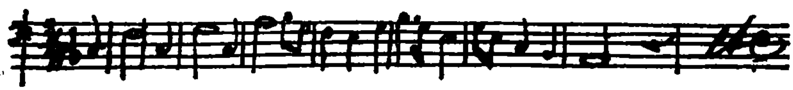

Можеш да пееш слепеца по мелодията, но можеш и да изоставиш това.

12 февруари. Че сега скоро ще отидеш при твоето куче, много ме радва, какво представлява всъщност госпожа майката и как изглежда това животно? Сега влиза в кантората негова древност, господин Лойполд, та ще трябва да премина на сериозен тон, както казва великият Шекспир. Тук започна да излиза един нов вестник, казва се «Bremer Stadtbote», редактиран от Албертус Майер, който е много голям глупак. Преди четеше лекции за щастието на народите, възпитанието на децата и на други още теми, а когато поиска да ги отпечата, милите власти не разрешиха — щяло да бъде съвсем безсмислено. По начало е търговец на порцеланови изделия и още от първия брой започна спор с «Unterhaltungsblatt»*. Там така се ядат, че да ти призлее от смях. Продължението при Мари.

Пред «Градски куриер» върви един хубостник, който изглежда така

Твой обичащ те брат *Фридрих Енгелс*

Публикувано за пръв път в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* — «Bremisches Unterhaltungsblatt». *Ред.*

11

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БАРМЕН

Бремен, 12 февруари* 1839 г.

Мила Мари,

(Продължение на писмото до Х[ерман]). В този «Stadtbote»** се печатат само глупости и сега съчинявам в кантората стихотворения, в които за подигравка винаги много го хваля — съвсем объркана работа — и ще му изпратя всичко това под името Т. Хилдебранд; тогава той съвсем добросъвестно ще го отпечата. Сега имам едно стихотворение на писалищната си маса, той ще го получи; заглавието му е

Книжна мъдрост[236]

Не е мъдрец, не е голям мъдрец тоз, дето
натрупал е от книги знания безброй,
не ще повдигне булото на битието,
и всичките науки да познава той.
И цялата ботаника ако владее,
тревата няма той да чуе да расте,
ни ще научи някого как се живее,
нравоучения и с дни да му чете.
Не, в твойта гръд е кълнът на това изкуство,
що сочи ти в света спасителния брод,
и няма да пречупиш страст и низко чувство,
човече, даже и да учиш цял живот.
Ти длъжен си гласа да слушаш на сърцето,
загива, който се не вслушва в тоя глас,
от съдържателните му слова най-свѐто
и съдържателно е «разумът» у нас.***

И така нататък, все в същия дух, всичко е подигравка. Обикновено, когато не зная добре какво да му пратя, вземам «Bote» и скалъпвам нещичко оттам. Неотдавна настаних Карл Лойполд на моята писалищна маса и му продиктувах грубо писмо до «Bote», което той

* В оригинала неволна грешка: «март». *Нем. ред.*
** — «Bremer Stadtbote». *Ред.*
*** Превел Ч. Шишманов.

получи и отпечата със страшно глупави бележки. Но сега трябва да изляза, затова оставам

твой обичащ те брат]
Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

12

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

[Бремен], 19 февруари 1839 г.

Et tu, Brute? Friderice Graeber, hoc est res quam nunquam de te crediderim? Tu jocas ad cartas? passionaliter? O Tempores, o moria? Res dignissima memoria! Unde est tua gloria? Wo ist Dein Ruhm und Dein Christentum? Est itum ad Diabolum! Quis est, qui te seduxit? Nonne verbum meum fruxis (hat gefruchtet)? O fili mi, verte, sonst schlag ich Dich mit Rute und Gerte, cartas abandona, fac multa bona, et vitam agas integram, partem recuperabis optimam! Vides amorem meum, ut spiritum faulenzendeum egi ad linguam latinam et dic obstupatus: quinam fecit Angelum ita tollum, nonsensitatis vollum, plenum et, plus ancora viel: hoc fecit enorme Kartenspiel!* Опомни се, престъпнико, помисли каква е целта на твоето съществуване! Разбойнико, помисли какъв грях вършиш спрямо всичко, което е свято и несвято! Карти! Те са изрязани от кожата на дявола! О, вие,злодеи! Мисля за вас още само със сълзи на очи или със скърцане на зъби! Ах, вдъхнових се! На деветнадесетия ден от втория месец на 1839 г. през деня, тъй като обяд е в 12 часа, вихърът ме подхвана и ме отнесе надалеч и тогава ги видях да играят карти, а беше време да ядат. Продължението следва.

И гледам, от изток се изви страшна буря, така че прозорците дрънчаха и зърната на градушката се сипеха, но те продължаваха да

---

* И ти ли, Бруте? Фридрих Гребер, това е нещо, което никога не съм очаквал от теб. Играеш на карти? Страстно? О, времена, о нрави! Нещо, което напълно заслужава да се запомни! Къде е твоята слава, къде е твоето християнство? Всичко е отишло по дяволите! Кой те съблазни? Нима моите слова не ти подействуваха? О, сине мой, вразуми се, инак ще те бия с тояга и камшик, остави картите, върши много добро и води чист живот — и пак ще получиш найголямата част! Виждаш моята любов, която накара моя ленив дух да се обърне към латински език, и кажи изумен: кой доведе ангела до такова безумие, кой го изпълни с глупости и много по-чисти от това нещо: това направи неумерената игра на карти! (В тази част на писмото, написана на латински с вмъкнати немски думи и фрази, окончанията на някои думи нарочно са изменени заради рима-та.) *Ред.*

играят. Затова се поведе спор и кралят на изгрева потегли срещу князете на залеза и дълбоката нощ пак се огласи от виковете на спорещите. И князът на морето се надигна срещу страните на изгрева и се завърза такава битка пред неговия град, каквато човечеството не е виждало. Но те продължаваха да играят. И от небето се спуснаха седем духа. Първият носеше дълго палто и брадата му стигаше до гърдите. Те го назоваха Фауст. Вторият дух беше с побеляла коса около плешивата си глава и той извика: «Горко ви, горко ви, горко ви!» Те го назоваха Лир. А третият дух беше с високо туловище и мощен, името му беше Валенщайн. Четвъртият дух беше като децата на Енак и носеше кривак като кедрите в Ливан. Него назоваха Херакъл. А петият дух беше от горе до долу в броня и името му беше написано на челото: Зигфрид. До него вървеше мощен боец, мечът му блестеше като светкавица, той беше шестият и се казваше Роланд. А седмият дух носеше меч с тюрбан на върха му и развяваше около главата си знаме, на което беше написано: Mio Cid*. Седемте духа почукаха на вратата на играчите, но те не чуха. И гледам — от среднощната тъма се появи голяма светлина, която се понесе над цялата земя като орел и когато тя изчезна, аз вече не виждах играчите. Но на вратата беше написано с черни знаци ובָרלין !** И аз онемях.

Ако писмото ми до Вилх[елм] не е достатъчно доказателство за безумието ми, сега, надявам се, на никого от вас вече няма да му мине и през ум да се съмнява в това. Ако ли не, искам да ви убедя в това още по-нагледно.

Петима бъдещи каторжници

* — Аз съм Сид. *Ред.*
** — Берлин! *Ред.*

Току-що виждам в «Telegraph» рецензия за стихотворенията на барменския мисионер Винклер[237]. Те са страшно разкатани; дават се маса примери, които издават тъкмо мисионерския му вкус. Щом списанието се получи в Бармен, с репутацията на Гуцков, която вече е доста незначителна, е свършено. Тези примери са отвратителни, безкрайно ужасни образи — в сравнение с тях Пол е ангел. «Господи Исусе, излекувай кръвотечението на моите грехове» (намек за известната история в Евангелието*) и други подобни неща. Аз все повече се отчайвам от Бармен, в литературно отношение той е свършен град. Отпечатаното там, с изключение на проповедите, е най-малкото глупотевини; религиозните издания обикновено са безсмислици. Бармен и Елберфелд са си спечелили славата — и то не без основание — като обскурантски и мистични градове; Бремен има същата слава и много общо с тях; еснафщината, съчетана с религиозния фанатизъм, към което в Бремен се прибавя и една долна конституция, пречат на всякакъв полет на духа и една от главните пречки е Ф. В. Круммахер. — Бланк така ужасно се оплаква от елберфелдските проповедници, особено от Кол и Херман; бих искал да зная дали е прав; преди всичко той ги упреква в сухота, само Крум[махер] правел изключение. — Крайно комично е онова, което този мисионер казва за любовта. Чакай, ще ти съчиня нещо подобно.

Любовно обяснение на един пиетист

Честна госпожице! Аз след борба упорита
срещу съблазън, която срещу ми връхлита,
идвам да моля: не искаш ли ти, вместо друг,
според дълга си, почтено, аз да ти стана съпруг.
Не те обичам, това е за мен непосилно,
бога обичам във тебе, когото. . .**

не, не върви, такива неща не могат да се парадират, без да се въвлече в този кръг и най-святото, зад което се крие този народ. Бих желал да видя веднъж такъв брак, при който мъжът обича не своята жена, а Христос в лицето на жена си, и тогава няма ли да възникне веднага въпросът: не спи ли той с Христос в лицето на своята жена? Къде в Библията е написана такава безсмислица? В «Песен на песните» се казва: «Колко сладка си ти, любима, в насладите»***; но, разбира се, сега се ругае всяка защита на чувствеността в разрез с Давид, Соломон и бог знае още кой. Това страшно ме ядосва. Тези обесници

* Библия. Нов завет. Евангелие от Лука, глава 8, стих 43. *Ред.*

** Превел Ал. Миланов.

*** Библия. Стар завет. Книга «Песен на песните» на Соломон, глава 7. *Ред.*

отгоре на това се перчат, че тяхното учение било истинското, и проклинат всеки, който не че се съмнява в Библията, а по-различно я тълкува от тях. Това е истинско безобразничене. Я иди при някой и му кажи, че един или друг стих е вмъкнат по-късно, те ще те изтормозят. Густав Шваб е най-славният момък в света, дори ортодокс, но мистиците никак не държат на него, защото той не винаги им каканиже духовни песни като: «Казваш, че съм християнин», и в едно стихотворение намеква за възможно примиряване на рационалистите и пиетистите. Религиозната поезия най-напред ще загине, докато се появи някой, който да ѝ осигури подем. Както при католиците, така и при протестантите всичко си върви по стария утъпкан път, католиците съчиняват песни за Мария, протестантите пеят старите песни с най-прозаичните изрази в света. Тези отвратителни абстрактни понятия: освещаване, покръстване, оправдаване и бог знае още какво, са повече loci communes* и изтъркани реторически фрази. От яд заради сегашната религиозна поезия, следователно от благочестивост, човек ще излезе от кожата си. Та толкова гадно ли е нашето време, че да не може някой веднъж да прокара нов път за религиозната поезия? Впрочем аз смятам, че най-съвременен начин е този, който съм използвал в «Буря» и «Флорида»**, за които моля за най-подробна рецензия под страх на наказание да не получиш вече никакво стихотворение. Че Вурм е задържал писмата, е непростимо.

Твой
Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път като откъс в списание «Die neue Rundschau», 9. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

13

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

[Бремен], 8—9 април 1839 г.

8 (nisi erro***) април 1839 г.

Най-скъпи Фриц,

Това писмо — да, ти навярно си мислиш, че много ще се позаба-

* — общи места. *Ред.*
** Вж. настоящия том, стр. 349—352. *Ред.*
*** — ако не греша. *Ред.*

вляваш с него, не, по-малко. Ти, ти, който ме огорчи, ядоса, вбеси не само с това, че ме накара дълго да чакам, но и че оскверни най-светите тайни, които някога са оставали скрити за човешкия гений — виденията, непременно трябва да получиш особено наказание — трябва да умреш от скука — и от какво? От една статия, и за какво? За много предъвкания овен*: съвременната литература.

Какво имахме преди 1830 г.? Теодор Хел и компания, Вилибалд Алексис, един стар Гьоте и един стар Тик — c'est tout**. И изведнъж като гръм от ясно небе избухна Юлската революция — най-прекрасният израз на народната воля след освободителната война насам. Гьоте умира, Тик все повече запада, Хел е заспал, Волфганг Менцел продължава да пише нескопосни критики; но в литературата се появява нов дух. От поетите преди всичко Грюн и Ленау; Рюкерт получава нов размах, Имерман придобива влияние, Платен също, но това не е достатъчно: Хайне и Бьорне още преди Юлската революция бяха завършени характери, но едва сега те придобиват влияние и върху тях се опира едно ново поколение, което се възползва от литературите и живота на всички народи; начело е Гуцков. През 1830 г. Гуцков беше още студент, отначало работеше за Менцел в «Literatur-Blatt», само че не дълго време възгледите им не съвпадаха; Менцел постъпи хъшлашки; Гуцков написа прословутата «Вали» (съмняващата се), а Менцел охули книгата, вдигайки отвратителен шум, като приписа на самия Гуцков изказаните от Вали възгледи и наистина допринесе невинната книга да бъде забранена[21]. Към Гуцков се присъедини незначителният, разбира се, Мунд, който, за да изкара пари, започваше всевъзможни мероприятия, в които той cum suibus*** даваше и статии от други. Скоро към тях се присъедини Бойрман — остроумен момък и тънък наблюдател, — след това Лудолф Винбарг, Ф. Густав Кюне и за петимата тези писатели Винбарг измисли (nisi erro, anno 1835****) името: «Млада Германия». В другия лагер беше Менцел, който по-добре да си беше стоял мирно, тъй като Гуцков тъкмо затова го и би до смърт, след това «Evangelische Kirchen-Zeitung», който във всяка алегория вижда идолопоклонничество и във всяка проява на чувственост — един от първородните грехове (не се ли казва например Хенгстенберг по принципа на lucus a non lucendo*****, т. е. скопен

* Често употребяван от Маркс и Енгелс израз от романа на Рабле «Гаргантюа и Пантагрюел»; тук в смисъл на тема. *Бълг. ред.*

** — това е всичко. *Ред.*

*** — наред със своите. *Ред.*

**** — ако не се лъжа, в 1835 г. *Ред.*

***** — буквално: гора, защото в нея не е светло. Известен похват на сравняване не по сходство, а по контраст. *Ред.*

жребец*, кастрат, евнух?). Тези благородници обвиняваха «Млада Германия», че искали еманципация на жените и реставриране на плътта, а освен това, че възнамерявали да съборят няколко кралства и да станат папа и император в едно лице. От всички тези нападки основателно беше само обвинението за еманципацията на жените (в Гьотевия смисъл), а и то можеше да се отнася само за Гуцков, който покъсно го дезавуира (като високомерна младежка прибързаност). Благодарение на тази сплотеност техните цели се открояваха по-ярко; това бяха «идеите на времето», които се осъзнаваха сред тях. Тези идеи на века (така казваха Кюне и Мунд) не са от някакъв демагогски и антихристиянски характер, както ги охулват, а почиват върху естественото право на всеки човек и се разпростират върху всичко, което при сегашните условия противоречи на това право. Така например към тези идеи спадат: преди всичко участието на народа в управлението на държавата, следователно конституционализъм, после еманципацията на евреите, премахването на всякаква религиозна принуда, на цялата благородническа аристокрация и т. н. Кой може да има нещо против това? На съвестта на «Evangelische Kirchen-Zeitung» и на Менцел тежи обругаването така на честта на «Млада Германия». Още през 1836—1837 г. сред тези писатели, свързани чрез единството на възгледите, а не чрез някаква специална асоциация, тази идея беше ясна и определена; със своите талантливи съчинения те получиха признание при другите в по-голямата си част жалки литератори и привлякоха към себе си всички млади таланти. Нейните поети са Анаст[азиус] Грюн и Карл Бек, нейните критици са превсичко Гуцков, Кюне, Лаубе, а от по-младите — Лудвиг Вил, Левин Шюкинг и т. н.; при това те правят опити в романа, драмата и т. н. Напоследък наистина избухна спор между Гуцков и Мунд, страната на когото взеха Кюне и Лаубе; те и двамата имат привърженици — Гуцков младите — Вил, Шюкинг и др., — а Мунд измежду по-младите само неколцина; Бойрман се държи доста неутрално, също и младият, много талантлив Дингелщед, но мнозина силно клонят към Гуцков. В резултат на спора Мунд загуби целия си кредит; кредитът на Кюне значително спадна, защото той е толкова подъл, че прави на бъзе и коприва всичко, което пише Гуцков; Гуцков, обратно, се държи много благородно и се възмущава най-вече само от голямата любов между Мунд и Кюне, които взаимно се хвалят. Че Г[уцков] е прекрасен, честен човек, доказва последната му статия в «Jahrbuch der Literatur»[57].

Освен «Млада Германия» ние имаме само малко активни изяви. Швабската школа още от 1820 г. беше само пасивна, австрийците — Цедлиц и Грилпарцер будят слаб интерес, защото те пишат стихове на

* Игра на думи: «Hengst» — «жребец». *Ред.*

толкова чужди на нас теми (Ц[едлиц] на испански, Гр[илпарцер] — на античии); от лириците Ленау вече премина към «Млада Германия» въпреки църковните си сюжети, Франклин е един добродушен Уланд en miniature*, К. Е. Еберт напълно се е обохемил**; саксонците — Хел, Хелер, Херлосзон, Морвел, Ваксман, Тромлиц — ах, боже мой, тук липсва Виц***; писателите от Марто[238] и берлинчаните (към които ти не спадаш) са подли, рейнците — Левалд е далеч найдобрият от писателите в областта на развлекателната литература; неговата «Европа» може да се чете, но рецензиите в него са отвратителни. Хуб, Шнецлер и компания не струват много, Фрайлиграт още веднъж ще се насочи към «Млада Германия» — ще видиш, Дулер също, ако само преди това не западне, и Рюкерт, който стои там като стар баща и простира ръце над всички тях, благославяйки ги.

9 април. Това е тя тази вълнуваща статия. Какво да започна сега аз, клетникът? Да продължавам да зубря за самия себе си ли? Нямам никакво желание. Да стана лоялен ли? Дявол да го вземе! Да се придържам към саксонската посредственост ли? — угитугит (о боже, о боже! — тукашен израз на отвращение). Следователно трябва да стана младогерманец, или по-точно, аз съм вече такъв телом и духом. Нощем не мога да спя от всички тези идеи на века; когато стоя в пощата и гледам пруския държавен герб, обзема ме духът на свободата; всеки път, когато поглеждам в някое списание, следя успехите на свободата; в моите поеми тези идеи се промъкват и подиграват мракобесниците с монашески качулки и в хермелин. Но от техните реторични фрази: мирова скръб, световноисторическо, болката на евреите и т. н., стоя настрана, защото те са вече остарели. И ще ти кажа едно, Фриц, тъй като ще станеш някога пастор: ти можеш да станеш колкото си щеш ортодоксален, но ако ми станеш пиетист, който ще ругае «Млада Германия», ще смята «Evangelische Kirchen-Zeitung» за оракул, наистина ти казвам, ще си имаш работа с мен. Ти трябва да станеш пастор в Гемарке и да прогониш проклетия, охтичав, плесенясал пиетизъм[9], за разцвета на който допринесе Круммахер. Тогава те, разбира се, ще те нарекат еретик, но нека някой дойде и въз основа на Библията или разума ти докаже, че ти не си прав. Тоя Бланк впрочем е смахнат рационалист, изхвърля на бунището цялото християнство, но какво от това? Е, аз никога не съм бил пиетист, известно време бях мистик, но това са tempi passati****; сега съм честен, много либерален спрямо другите супернатуралист. Докога ще остана такъв, не зная, но се надявам да остана такъв, макар че кога повече,

* — в миниатюр. *Ред.*

** — станал е неразбираем. *Бълг. ред.*

*** Игра на думи: «Witz» — фамилно име и «остроумие». *Ред.*

**** — минали времена. *Ред.*

кога по-малко клоня към рационализма. Всичко това трябва да се решава. Adios, Friderice, пиши по-скоро и много. Tuus.

Do hêst de mî dubbelt.*

Фридрих Енгелс Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път в списание «Die neue Rundschau», 9. Heft, Berlin, 1913

14

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БАРМЕН

Бремен, 10 април 1839 г.

Мила Мари,

Пардон, че толкова дълго време не съм ти писал, но пък сега ще ти разкажа и нещо хубаво. На разпети петък почина тукашният кмет, негово превъзходителство д-р Гройнинг, и преди една седмица стана изборът на нов кмет; негово високоблагородие господин сенаторът д-р Й. Д. Нолтениус получи това място и в петък беше въведен на поста си с дълго шествие. Най-отпред вървяха осем господарски слуги, хора, от които на всеки кмет се полагат двама, за да го обслужват, в бели като порцелан къси панталони и красиви чорапи, във фрак с кърваворозов цвят, с шпага на хълбока и с бонапартовска шапка на главата; след тях вървяха кметовете, най-напред негово превъзходителство господин д-р Смид, който е най-умният от всички и е кажиречи крал на Бремен; господин д-р Дунце, който беше увит до гушата с кожи и който винаги носи със себе си на заседанията на Сената термометър, после сенаторите, проповедниците и гражданите, над 6[00]—800 души; всички отидоха в една или няколко къщи, където се състоя гайст (не Гайст)**; тоест всички получиха ореховки, пури и вино, ядоха и си натъпкаха всички джобове. Младежите стояха пред вратите и вдигаха врява и когато някой излизаше, викаха подир него: «Ето го, ето го!» Това те направиха дори и с господин старшината Хазе, тогава той величествено се обърна и каза: «Аз съм господин старшината Хазе.» Тогава те закрещяха: «Ето го старшината Хазе, ето го старшината Хазе!» Можеш да си представиш как този стълб на

* — Твой, имаш ме двоен. *Ред.*

** Игра на думи: гайст — пиршество; Гайст — дух. *Ред.*

бременската държава приведе в движение стълбовете на собственото си тяло, за да се спаси. Миналата събота беше избран нов сенатор на мястото на д-р Нолтениус и с тази чест беше удостоен д-р Мор, пирът в негова чест се състоя в понеделник. При такива случаи има обичай един от роднините на новия сенатор да напие «свинята», т. е. напива се, та се търкаля по пода, която трудна задача за общо задоволство изпълни впрочем господин Х. А. Хайнекен, посредник.

Защото —

Да се наслаждаваш на препълнения с мъка живот
Е добродетел и ум —

казва един велик поет[239]. —

Мари: «Но, Фридрих, как можеш наистина да ми пишеш такива глупости? Това е ни в клин, ни в ръкав!» Фридрих: «I can't help it*, та страницата трябва да бъде запълнена — ха, сетих се нещо. Миналата неделя излязохме с коне с Н[евианд] и Рот, а Н[евианд] взе със себе си едно малко англичанче, колкото Ана**; тъкмо излязохме от града и то поиска камшик и удари коня така, че той се понесе презглава. Англичанчето остана да си стои спокойно на седлото, животното се хвърля на всички страни, само че оня не пада. Най-после слиза, за да намери камшика, който беше изгубил, и оставя, о велика глупост, коня съвсем сам, който малко се замисля и веднага драсна. Англичанчето се спуска след него, Невианд слиза и той се спуска след него, но се връща, без да направи нещо. — Джон и конят изчезнаха. Ние препускаме към Хорн, там хапнахме нещо и тъкмо се каним да потегляме обратно, мистър Джон пристига, препускайки коня plein carrière***. По пътя конят бил спрян, той го яхнал, препуснал към конюшнята и си набавил нов камшик. Сега продължаваме да яздим. Нев[ианд] и аз имахме доста диви коне и когато започнахме да препускаме в лек тръст, мистър Джон се стрелна съвсем бясно покрай мен в галоп. Моят кон започна да капризничи и фъсна, колкото му сили държат. Разбрах какво става, оставих го спокойно да препуска и само от време на време се опитвах да го задържа; но тъкмо когато го бях извел от бясното препускане, Джон профуча край мен и това беше по-досадно отпреди. При това той непрекъснато крещеше, като размахваше шапката си: My horse runs better than yours****, ура! Най-после неговият кон се блъсна в една каруца и спря и тогава видях, че и моята Норма се е спряла. Ако тия глупави коне само знаеха какво голямо удоволствие доставят на ездача, когато се понесат; аз поне не

* — Не мога нищо да помогна. *Ред.*
** — Ана Енгелс. *Ред.*
*** — с все сила, с отпуснати юзди. *Ред.*
**** — Моят кон препуска по-добре от вашия. *Ред.*

изпитах и най-малък страх и успях да се справя съвсем добре. Adieu*.

Твой
Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

15

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

В БЕРЛИН

[Бремен, около 23 април] — 1 май 1839 г.

Фриц Гребер. Сега много се занимавам с философия и критическа теология. Когато на 18 години се запознаваш с Щраус, рационалистите и «Kirchen-Zeitung»** трябва или всичко да четеш, без да мислиш, или започваш да се съмняваш във вупerталската си вяра. Не разбирам как ортодоксалните проповедници могат да бъдат толкова ортодоксални, тъй като в Библията се срещат все пак явни противоречия. Как могат да се съгласуват двете родословия на Йосиф, мъжа на Мария, различните твърдения за състоялата се тайна вечеря (това е моята кръв, това е новият завет в моята кръв), за побеснелите (първият разказва, че демонът просто излязъл, а вторият, че влязъл в свинята), твърдението, че майката на Исус тръгнала да търси сина си, когото смятала за побъркан, макар да го заченала по чудодеен начин и т. н., с правдивостта, дословната правдивост на евангелистите? А после отклоненията в «Татко наш», в последователността на чудесата, своеобразното дълбоко тълкуване на Йоан, с което обаче явно е замъглена формата на разказа — как да се разбере това? Christi ipsissima werba***, с които така се перчат ортодоксите, във всяко евангелие са различни. За Стария завет изобщо и да не говорим. Но в милия Бармен това не се казва на никого, тъй като се преподава по съвсем други принципи. И върху какво се основава старата ортодоксия? Върху нищо друго освен върху рутината. Къде в Библията се иска буквално да се вярва на нейното учение, на фактите в нея? Къде *някой* апостол казва, че всичко, което разказва, е непосредствено внушение свише? Онова, което искат ортодоксите, не е никакво роб-

* — Довиждане. *Ред.*
** — «Evangelische Kirchen-Zeitung». *Ред.*
*** — Най-истинските думи на Христос. *Ред.*

ско послушание на разума на Христос, не, това е убиване на божественото у човека, за да бъде заменено то с мъртвите букви. Затова аз съм си все такъв добър супернатуралист, както и преди, но отхвърлих ортодоксията. Тъй че никога не мога да повярвам, че един рационалист, който се опитва с цялото си сърце да прави, колкото може, добро, трябва да бъде прокълнат во веки. Това противоречи и на самата Библия, защото е написано, че никой не е прокълнат заради първородния грях, а заради собствените си грехове; ако сега с всички сили се съпротивява на първородния грях и прави, каквото може, все пак неговите действителни грехове са само неизбежна последица от първородния грях, следователно тия не могат да го прокълнат.

24 април. Ха, ха, ха! Знаеш ли кой е съчинил статията в «Telegraph»? Пишещият тези редове е авторът[240], но те съветвам да не споменаваш нищо за това, инак ще ми стане адски горещо. Кол, Бал и Херман познавам само по рецензиите на В. Бланк и Щрюкер, от които преписах почти буквално; но че Кол дрънка глупости*, а Херман е хилав пиетист, това зная от собствен опит. Д. е канторският момък *Дюрхолт* при Витенщайнови в Долен Бармен. Впрочем гордея се мъничко, че там не съм казал нищо, което не мога да докажа. Само за едно ме е яд: че не представих достатъчно добре *Щир*. Като теолог той не бива да се пренебрегва. Но не се ли учудваш на моето познаване на характерите, особено на Круммахер, Дьоринг (онова, което съм казал за неговата проповед, ми го разказа Р. Йонгхаус) и на литературата? Бележките за Фрайлиграт навярно са били добри, в противен случай Гуцков щеше да ги зачеркне. Стилът впрочем е страшно лош.— Статията впрочем, изглежда, е направила сензация. — Обвързвам ви петимата с честната ви дума да не казвате на никого, че аз съм авторът. Разбра ли? Що се отнася до ругатните, стоварих ги предимно върху теб и Вилхелм, защото тъкмо вашите писма стояха пред мен, когато ме обзе желанието да ругая. Особено Ф. Плюмахер не трябва да узнае, че аз съм написал статията. Ама какъв тип е тоя Бал! На разпети петък трябва да произнесе проповед, но го домързява да проучи въпроса, затова научава наизуст някаква проповед, която намира в «Menschenfreund», и я произнася; Круммахер бил в църквата, проповедта му се сторила позната и накрая се сеща, че той самият е произнесъл тази проповед на разпети петък през 1832 г. Други хора, които били прочели проповедта, също я познали, викат Бал да даде обяснения и той бил принуден да признае: Signum est, Ballum non tantum abhorrere a Kr[ummachero], ut Tu quidem dixisti**. Много съм

* Игра на думи: «Kohl» — фамилно име и «kohlt» —«дрънка глупости». *Ред.*

** — Белег, че Бал не страни толкова от Круммахер, колкото ти някога казваше. *Ред.*

ти признателен за подробната рецензия за «Фауст»[241]. Преработката на това нещо е наистина мизерна работа на Раупах, тая гад се меси във всичко и разваля не само Шилер, като опошлява неговите образи и мисли в своите трагедии, ами и Гьоте, с това, че го малтретира. Че моите поеми ще се продават като топъл хляб, е съмнително, но че ще имат някакъв дрислив пласмент, е много възможно, защото ще се превърнат в макулатура и хартия за задни цели. Написаното от теб с червено мастило не можах да прочета, тъй че няма да пратя нито 5 сребърни гроша, нито пури. Този път ще получиш или канцоне, или някакъв откъс от започната, но недовършена комедия. Сега трябва да вървя на урок по пеене, adieu*.

27 април,

ФРАГМЕНТИ ОТ ТРАГИКОМЕДИЯ: НЕУЯЗВИМИЯТ ЗИГФРИД

I

Дворецът на крал Зигхард

Заседание на Съвета

Зигхард

И тъй събрахте се вий, знатни хора,
на хубавата ни страна опора,
около трона всички до един,
но няма го любимият ни син!
Далече той в горите скита сам,
не поумнява, а си е голям.
Наместо да седи в Съвета с нас,
където се потим до късен час,
и старците да слуша, той оставя
на птици цвъркот да го поучава;
наместо мъдростта тук да лови,
борба със мечки дири той, уви.
И с нас случайно поведе ли реч,
говори все за битки и за меч.
Ний бихме му отстъпили отколе,
ако не кара божията воля
човешкият ни ум да разбере,
че да не бързаме е по-добре.

* — довиждане. *Ред.*

Потънала ни би страната в мрак,
ако зависеше от тоз хлапак!

•

Един съветник

Говори мъдро Вашата уста:
вий, кралю наш, улучвате в целта.
Но тук все пак със Ваше позволение
ще изразя аз своято скромно мнение.
Във всяка връст е нравът друг, бих казал.
Едва на осемнадесет е князът.
В лова и боя му е мисълта,
но с времето дохожда мъдростта.
На воля дързостта младежка тича,
а мъдростта спокоен дом обича;
но дързостта ще стихне укротена
и ще отслабне силата надменна,
тогаз и мъдростта ще стигне той,
намерил в нея радост и покой.
Младежа оставете да поскита,
с гигант и дракон сили да опита;
че, знай се, старостта не е далеч,
тя и животът (в тях е, кралю, ключът)
на разум и на ум ще го научат,
и той ще слуша вашта мъдра реч.

Зигфрид (в л и з а)

Нима напускам скоро
зелената гора?
По-скъпа си ми, горо,
от кралската софра.
Покой где звярът вижда,
ако не в твоя хлад?
На твоя дом завижда
и златният палат.

Разбирам, татко, вие ме корите,
че днес тъй дълго скитал съм се пак;
та крив ли съм, че толкоз упорити
са горските глигани в своя бяг?
Ако ловът не ви допада вече,
вий кон и меч дарете ми тогаз,

в чужбина ще замина надалече,
това съм искал неведнъж от вас.

Зигхард

Таз мисъл все в ума ти се върти.
Кажи, кога ще поумнееш, сине?
Да, няма, знам, да се опомниш ти,
додето тоз младежки жар не мине.
Най-хубаво ще е без глъч и ропот
веднага свобода да ти дадем,
върви, дано една гигантска сопа
от твоя блян те отрезви съвсем.
Нà меч и кон, и чуждите страни
избродил, тук по-умен се върни!

Зигфрид

Вий чувате ли? Меч и кон чевръст!
Защо ми са на мене шлем и броня,
тълпа оръженосци околвръст?
Сам с мойта смелост пътя си ще гоня!
Когато лих потокът в планините
през горския овраг се втурва с вой,
пред него сгромолясват се елите
и волен в долината слиза той.
Като планинския поток голям
да си пробивам пътя искам сам.

Съветник

Затуй вий не жалете, кралю драг,
че заминава младият юнак.
В полето слязъл, буйният поток
не ще троши дърветата жесток,
ще потече през нашта полска шир
и тъй ще оплоди страната цяла,
вълната му ще стихне най-подир,
в тръстики и във пясъци замряла.

Зигфрид

Що още ме задържа
тук в стария дворец?

Сега напред! По-бърже!
Чуй, цвили вън жребец.
Меч остър, от стената
в ръката моя слез!
Прощавай, сбогом, тате,
аз заминавам днес.

(Излиза)

II

Ковачница в гората

Влиза Зигфрид.
Майсторът идва.

Майсторът

Добре дошли в ковачницата, дето
новели хубави се майсторят,
които с много песни на поети
във алманаси заедно блестят.
Журнали тежки тук се изковават
със критика и стихове прекрасни,
защото работите не престават:
цял ден в огнището жарта не гасне.
Сега се подкрепете с хляб и вино —
води, момче, във къщи господина!

(Зигфрид излиза с чирака)

Майсторът

На работа, на работа, момчета,
на помощ аз ще ви се притека;
творби на наковалнята ковете,
да тръгнат смело по света така.
В огнището вий песните турете,
по-пламенни да стават стиховете.
Хвърлете всичко заедно без страх
на публиката в грубия стомах.
Ако желязо ви не стигне там,
не бойте се — съвет аз ще ви дам:
герои три от Скот и три жени от Гьоте

и от Фуке един витяз самотен,
та повече от тях не трябват — знай се,
ще стигнат те за разказвачи двайсет!
За песните ви Уланд е един
със вехтории пълен магазин.
Чука въртете; най-добър, ей богу,
е този, който изкове най-много!

Зигфрид (влиза пак)

За твойто вино, майсторе, сполай,
изпих от него двайсет чаши май.

Майсторът

(Проклетник дързък!) Радвам се тогаз,
че мойто рейнско тъй ви се понрави;
ако желаете, самият аз
работниците си ще ви представя.
Тоз тук е най-ценeният от мене,
новели ниже високопочтени
или безпътни, както заповедам,
с добро око от Волфган Менцел гледан,
що в Щутгарт го познават като свой,
фон Тромлиц се нарича той.
Тук другият почти е също пръв,
и той е с благородническа кръв,
фон Ваксман — да, голямото ни Це,
аз ви го препоръчвам от сърце.
Във всеки алманах на тоя век
ще го намери, без да ще, човек,
с новели на дузини тоз приятел
обсипва изумения читател,
работи с пот на чело и нощe,
и казва си каквото му се ще.
Заслугите му във стиха не са,
но притъпил е много той вкуса.
А този вкус — пред него тръпна цял,
той само ще ни донесе провал.
А този Хелер е неподражаем,
лъщи стилът му като съд калаен,
ала, за наше щастие и добро,

го взема публиката за сребро.
Макар и в производството по-доле,
той търси всякога характеристика,
ала сега, от нея недоволен,
ударил го е презглава на мистика.
Четирите евангелисти, вижте,
са пиетисти глупави и нищи,
той малко нещо в тях се е увлякъл;
от благочестието ги е посъблякъл
и на трапеза слага ги, уви —
«Сестри на Лазар» прочетете вий.
Да пише знае той и леки прози,
търсете ги в клюкарските му «Рози».
А тук, от ученост и глупост сплав,
е Фридрих Норк, човек дребнав,
най-личният и най-голям поет,
откакто е светувал свет.
Той пише стихове и лъже-маже,
с езици източни ще ви докаже
че сте магаре, а пророк Илия
бил слънцето, и други като тия.
Но смисъл няма нито има тука
етимология или наука.
А ей и доблестният Херлосзон.
Той е достоен да седи на трон,
голям лирик, известен новелист,
на лудост не една панегирист:
познава му «Кометата» светът,
която всичките глупци четат.
Предвождани от Винклер ето идат
тез от «Вечерен вестник» да ни видят:
Турингус, Фабер, фон Гроскройц — човек ще каже,
че в имената техни прелест има даже.
Но трябва ли им моята похвала?
Та публиката, малко пощуряла,
ги е избутала във висините
да светят там наравно със звездите.
И други има — те са във отлъчка,
берат в гората сухорляк и съчка;
чираците едва изкарват хляба:
ковашката им работа е слаба,
но който има капка кръв на новелист,
надявам се, ще стане с време специалист.

Зигфрид

Но вашто име, майсторе, не чух.

Майсторът

Саксонският литературен дух
е в мойта скромна личност въплътен.
Представа, виж, ще ви даде за мен
жилавостта на моята ръка
и моя мощен удар на чукà.
И вие, вярвам, харно ще ковете,
помощник мой бъдете решете!

Зигфрид

Съгласен майсторе, и със любов
като чирак да служа съм готов.

Майсторът

Поставям ви на учене при Хела,
опитайте се в някоя новела.

Зигфрид

Щом с моите пестници
прекършвах дъб голям
и мечките стръвници
убивах смело сам,
щом можех на земята
да поваля бика,
нима сега ръката,
не ще върти чука?
Чирак не ще да ставам
тук нито миг при вас;
помощник не оставам,
сам майстор съм си аз.
Желязо тук сложете!
Ха, ето го на две!
Таквиз ми са ръцете,
така се нà кове!

Теодор Хел

Какво е туй? По-кротко ученика!
Ще ви ударя, както вий челика!

Зигфрид

Какво ми там дърдориш?
Я виж се цял във прах!
Със мен ли ще се бориш?
Ще станеш ти за смях.

Теодор Хел

На помощ тук! На помощ!

Майсторът

Момко млад,
Защо вий биете работниците мои?
Я се омитайте оттук! Назад!
Или ще счупя дръзкия ви врат!

Зигфрид

Ти се пази — аз да не счупя твоя!
(Поваля го.)

Майсторът

Ох, ох, боли, боли! и т. н.

Зигфрид отива в гората, убива дракона и когато се връща, убива майстора, разгонва помощниците му и заминава.

III

В гората

Зигфрид

Отново чувам в близката кория
как двоица мъже се бият.

Я, ето ги! Изглежда, че са тъпи,
от тях не иска никой да отстъпи.
Гиганти, мислех аз, със сила мъжка,
на пиките си взели бор за дръжка,
а то професори два идат сухи,
със книги се замерват по ушите глухи.
(Влизат Лео и Михелет)

Лео

Я, ти, хегелианско пале, млък!

Михелет

Ти сам си, пиетисте, дребосък!

Лео

С таз Библия по твоята глава!

Михелет

От Хегел свойта ти не можеш отърва!

Лео

Аз Хегел, куче, хвърлям ти обратно!

Михелет

Аз Библията по врата стократно!

Лео

Що искаш? Ти отдавна си умрял!

Михелет

Труп ти си, фанатик закоравял!

Зигфрид

Приятели, защо е тоя спор?

Лео

Това хегелианче, о позор,
във Библията смей да се съмнява!
Човек ще трябва да го убеждава.

Михелет

Не, лъже; тоз голям дръвник обаче
не иска Хегеля дори да тачи!

Зигфрид

Но вий защо се биете, бре хора,
със книги, във които крий се спора?

Лео

Ех, все едно, не е християнин той.

Михелет

Дваж по-добър от тебе, не се бой!
Той плещи, не разбира тез неща.

Зигфрид

Свой път тук всеки няма ли в света?
Кажете, спора кой от вас захвана?

Лео

Аз. Не отричам. С грижа непрестанна
сражавах се за бога с божа помощ.

Зигфрид

Тогава ти си яздил конче хромо.
Той няма християнството да увреди,
ни ти ще го избавиш от беди,
да действува както той си мисли смело,
а ти се залови за друго дело!
Не изкушавай бог да ниспосли

възмездие за твойте хули зли!
Върви ти тук насам, а ти натам,
тоз спор не продължавайте за срам.

(Лео и Михелет се отдалечават на разни страни)

Зигфрид

Не съм аз виждал никога в света
такава ярост и мъже такива,
а на науката и мъдростта
се смятат челяд уж миролюбива!
Но ето че ме пак замъчи глад,
затуй ще сляза в някоя долѝна
и там, в колиба ли или в палат,
ще мога най-подир да си почина,
а пътем ще намеря лов богат.*

И тъй нататък. Частите на действието пропуснах, преписах само увода и сатиричните моменти. Това е последното, сега би трябвало да се вземе отнякъде баварският крал, но тук се запъна. На това нещо липсва завършеност и завръзка. — Моля Вурм да изпрати стихотворенията до «Musenalmanach»,** сега трябва да завърша, пощата заминава.

Твой
Фридр[их] Енгелс

1 май 39 г.

Публикувано за пръв път като откъс в списание «Die neue Rundschau», 9. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

16

ДО МАРИ ЕНГЕЛС
В БАРМЕН

[Бремен], 28 април 1839 г.

Мила Мари,
И ти ще получиш днес само мъничко, за да смогна за комедията,

* Превел Ч. Шишманов.
** — «Deutscher Musenalmanach». *Ред.*

която искам да ви изпратя. Че тези господа изядоха шест табли, пълни с ореховки, е все пак истина, пък ти можеш да вярваш или да не вярваш, те бяха около 600 души.

Че си получила копривна треска, пада ти се, теб винаги те сърбят пръстите да вършиш глупости, сега имаш какво да чешеш. Ти си и ще си останеш стара чесална машина. 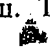

Съветвам те също да не ми оставяш никакво празно място в писмото си, защото тогава аз винаги ще рисувам карикатури там, за да не си изгубя тренинга.

Dios*, моя мила Мари

Dios, моя мила Мари

Твой брат
Фридрих

Това е стенография — тия драскулки.

Преобличането. Комедия в едно действие, за Мари.

Първа сцена

Всекидневна, до масата седи майката и помага на Емил** и Хедвиг***. Мари седи до печката и чете; Рудолф**** снове насам-натам и дразни всички.

Майката: Мари, стига си чела. Тази книга не е за тебе. Ти четеш толкова много глупости, които съвсем не ти са нужни.

Мари: О, мамо, само още един разказ, след това ще получиш книгата обратно!

Емил: Мамо, какво значи думата кеватрозе?

Майката: О, това значи quatorze, 14, та това ти си го учил отдавна; не трябва всичко да забравяш. — Хедвиг! Това дете все тича подир Мари и се бие с Рудолф. Хедвиг! Ама ти ще работиш ли? Та вие днес всички сте се побъркали!

* — Сбогом! *Ред.*
** — Емил Енгелс. *Ред.*
*** — Хедвиг Енгелс. *Ред.*
**** — Рудолф Енгелс. *Ред.*

Влизат Ана* и Лаура Камперман

Ана: Е, мамо, ние си свършихме работата, сега отиваме горе и ще се преоблечем — това ще направим.

Майката: Добре, само че не вдигайте много шум.

Хедвиг: Мамо, не мога да реша тази задача!

Майката: Ох, че помисли де! Аз вече я решавах веднъж с тебе. Не бъди толкова разсеяна!

Хедвиг плаче: Ама аз не мога да я реша!

Ана: Мамо, ще се преобличаш ли и ти?

Майката: Какво казваш? Върви, остави ме на мира. Все мамо, мамо.. Това не се търпи.

Ана: Кажи, мамо, ще се преобличаш ли?

Майката: Да, да! Махайте се оттук!

(Ана и Лаура излизат, ликувайки и викайки.)

Мари: Ето книгата, мамо! Прочетох разказа, аз също искам да се преоблека. Кажи какво да облека?

Майката: Ох! Току-що казах на Ана да мирува, а сега ти ли започваш?

Рудолф пада на земята: О, мамо, о-о-о- мамо (пищи).

Майката: Какво ти е? (отива при него).

Емил: Мамо, какво е това изречение.

Хедвиг: Мамо, тук има едно число, то е толкова странно.

Майката: Ама вие ще млъкнете ли? Всички един през друг, не мога да понасям!

Емил: Мамо, няма ли да ми помогнеш, кажи? О, мамо, мамо, трябва да отида в клозета!

Майката: Че върви, де!

Мари: Мамо, наистина ли ще се преобличаш?

Майката: Глупачка! Още ли те боли, Рудолф?

Хедвиг: Да, мамо, той има голяма цицина на главата! Какво е това число, мамо?

Мари: Да, само че ти трябва да се преоблечеш.

Ана влиза: Мамо, Лаура е в клозета, а Емил стои пред него, реве с цяло гърло и блъска по вратата.

Майката: И ти ли ми дойде? Сега нямам време.

Луизе (влиза): Мадам, Вендел отива в Гемарке, имате ли да поръчате и вие нещо?

Майката: Да, разбира се, най-напред трябва да се опомня. Мирувайте де! Рудолф, престани да цивриш!

Мари: Ана, нали мама каза, че и тя ще се преоблече?

---

* — Ана Енгелс. *Ред.*

Ана: Да, мамо, ти каза това.
Майката: Ама вие няма ли да млъкнете? Марш да ви няма!
Емил (влиза плачейки): О, мамо, тая Лаура — не иска да ме пусне в клозета и аз. . . и аз. . . в. . .
Всички: Я, той е напълнил гащите!
Майката: Само това липсваше, нали? Не може ли човек да има една минута спокойствие? Всички крещят един през друг (взема камшика). Ето ти, Емил, един, два, три, Ана, Мари, махайте се! Нека Вендел сам дойде!

(Влизат две маски — мъж и жена.)

Майката: Кои са тези? Какво е сега пък това?

(Мъжът се хвърля върху майката и тихичко взема камшика от ръката ѝ Всички наскачват и крещят един през друг. Жената застава до майката и ѝ слага пенсне на носа.)

Майката: Глупачка! Че и ще се подиграват на това отгоре. (Влиза Вендел.) Вендел, отнеси това писмо тук на пощата. То е за Кленерсови. Парите занеси на шивача Хюнербайн. Това е всичко. (Вендел излиза; майката сяда с пенснето.) Емил, най-напред иди и кажи да те измият. (Маските хващат Емил, който стои с отворена уста, и с викове и удари го помъкват към вратата.)

Хедвиг: О, мамо, тъкмо виждам, че съм решила вече две задачи повече, отколкото е нужно. Ура!
Мари: Слушай, мамо, ама ще се преоблечеш ли и ти сега?
Майката: Ох, глупачка!
Мари: Ама слушай, мамо, тогава пък ще ти кажа нещо. (Шепне ѝ нещо на ухото.)
Майката: Не, това не може.
Мари: Да, може! Ще видиш! (Всички излизат.)

(След два часа. Хедвиг е облякла дрехите на Рудолф, а Рудолф дрехите на Хедвиг, двамата са с маски, които си завързват взаимно. След това един по един влизат и останалите, всички най-странно преоблечени.)

Херман*: О, Август**, все пак аз имам най-дългия нос! Гледай, Джон, имам и брада, каквато имаше преди нашият Фриц.
Август: А пък аз имам такива чудесни зелени страни и такава бяла брада, а носът ми е съвсем червен.
Мари: Гледай, Лаура, аз станах такова мило момиче! А ти толкова мъничка, млада, аз съм малко по-голяма от теб. И моята шапка също е по-голяма!

---

* — Херман Енгелс. *Ред.*
** — Август Енгелс. *Ред.*

(Влиза майката в стар пеньоар, върху него халата с кожа на бащата, на главата с островърха нощна шапка и пенснето на носа.)

Всички викат: О, мама, мама!
Хермаи: Август, това не е моята майка!
Майката: Момче, ще млъкнеш ли най-после? И сядайте всички на масата, докато дойда.

(Пауза. Влиза бащата, изумен се оглежда, докато най-после всички свалят маските си и сред викове, врява и възторжени възклицания се спускат към него; край: невиждано пиршество.)

Бих могъл да продължа още тази сцена, но времето май няма да позволи, след половин час пощата заминава, тъй че завършвам.

Твой брат
Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

17

ДО ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

[Бремен, около 28] — 30 април [1839 г.]

Guglielmo carissimo! τήν σοῦ ἐπιστόλην εὗρηκα ἐν τοῖς τῶν ἑτέρων, καὶ ἡδὺ μὲν ἦν ἐμοί τὸ αὐτοῦ ῥῆμα. Τὸ δὲ δικαστήριον τῶν πέντε στουδιώσων, καὶ τὴν αὐτῶν κρίσιν οὐ δύναμαι γινώσκειν ἤ αὐθεντικήν ἤ κομπετέντην. — Ἐστῖν γάρ χάρις ὑπ ἐμοῦ, ει δίδωμι ποιήματα ἐν ταῖς εἰς ὑμάς ἐπιστόλαι*.

Щом не искаш да критикуваш «Св. Ханор», «Флорида»** и «Буря», ти пак не заслужаваш никакво стихотворение; твърдението за debilitatis ingenii abhorret ab usata tua veriloquentia. Meam quidem mentem ab juvenilem Germaniam se inclinare, haud nocebit libertati; heac enim classis scriptorum non est, ut schola romantica, demagogia, et cet., societas clausa, sed ideas saeculi nostri, emancipationem judeaorum servorumque, constitutionalismum generalem aliasque bonas ideas in succum et sanguinem populi Teutonici intrare volunt tentantque. Quae quum ideae haud procul sint a directione animi mei, cur me separare? Non enim est, quod tu dicis: да се предадеш на някакво течение, sed: да се присъединиш; sequitor a continuation in my room, and in writing a polyglottic letter, I will take now the English language, ma no, il mio bello Italiano, dolce e soave, come il zefiro, con parole, somiglianti alle flori del più bel giardino, y el Espanol, lingua como el viento en los árboles, e o Portuguez, como as olas da mar em riba de flores e prados, et le Français, comme le murmure vîte d'un font, très amusant, en de hollandsche taal, gelijk den damp uijt eener pijp Tobak, zeer gemoedlijk***; но нашият мил

---

* Най-драги Гулиелмо! (итал.). Намерих писмото ти сред писмата на другите и сладка беше за мен неговата реч. Но не мога да призная за автентичен или компетентен съда и присъдата на петимата студенти. — Защото любезност е от моя страна, когато ви пращам в писмата си стихотворения (гръц.). *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 349—352 *Ред.*

*** — . . .слабост на духа не се съгласува с твоята обикновена правдивост. Това, че моят дух клони към «Млада Германия»[5], няма да навреди на свободата, защото тази група от писатели, за разлика от романтическата, демагогската школа и т. н. — не е затворено общество; те искат и се стремят идеите на нашия век — еманципация на евреите и на робите, общ конституционализъм и други хубави идеи — да станат плът от плътта и кръв от кръвта на немския народ. Тъй като тези идеи не са далеч от насоката на моя дух, защо трябва да се отделя от тях? Та става дума не за това — както ти казваш. . . но да се присъединиш; продължението следва (лат.) в моята стая и тъй като пиша многоезично писмо, сега преминавам на английски (анг.) — или не, на моя прекрасен италиански, нежен и приятен като зефир, с думи, подобни на цветята на найпрекрасна градина (итал.), и испански, като вятъра в дърветата (исп.), и португалски, като бученето на морето край брега, осеян с цветя и ливади (порт.) и френски, като бързо шуртене на мило ручейче (френ.), и холандски, като дима на лула, такъв уютен (хол.). *Ред.*

немски е всичко това, взето заедно:

Като дългите морски вълни е езикът на Омир,
в долината Есхил скали мята една подир друга,
а езикът на Рим — пред войските сам Цезар говори,
от словата гребе — те лежат като камъни груби —
и израства от тях изведнъж циклопическо здание.
Ала нежен и благ е езикът по-млад на Италия,
той отвежда поета в най-дивната земна градина,
там е късал Петрарка цветя, Ариосто венец си изплете.
Пък езикът испански — о чуй: върху връх гъстолистен
господарства могъщият дух и могъщи, възвишени песни
от старинното време ехтят, и свесла от шумнати лозници,
дето вият стеблата нагоре, се полюшват в листата зелени.
Португалската реч — туй е морски тих плисък край бряг от цветя,
дето нимфи въздишат и зефир им отнася въздишките;
и езикът на франките — сякаш поточе игриво се спуща,
упоритня камък заобля, догдето достигне
до реката, където не стихват вълните спокойно.
С древна мощ е езикът на Англия — в бурени тънещ
паметник на исполини — бушува край него със бяс
и връхлита отгоре му буря, дано го катурне.
Но езикът на Германия —отеква той както прибоя
край корали назъбени — носят те остров примамлив.
Там приижда шумът от вълните на Омир,
там протътват скалите, които Есхил е запратил,
там високо е вдигнало ръст циклопическо здание,
и ухае градина с цветя, благородни и дивни,
и от връх гъстолистен се лее могъща хармония,
тихо нимфи въздишат, заоблят поточета камъни,
брули вятър снага исполинска на някаква сграда —
туй е вечният, в слава обвеян език на Германия.*

Тези хекзаметри ги написах импровизирано, те могат да ти помогнат да ти стане малко по-поносима безсмислицата на предишната страница, от която те произлязоха. Само че ги критикувай като импровизирани.

29 април. Продължавайки последователно писмото ти, установявам, че днес времето е чудесно, така че вие — posito caso aequalitatis temporalis** — днес навярно и по право сте изфъскали от всички лекции. Бих искал да съм при вас. — Може би вече съм ви писал,

* Превел Ал. Миланов.

** — тъй като предполагам еднаквост на времето. *Ред.*

че под името Теодор Хилдебранд излях остроумието си по адрес на «Bremer Stadtbote», сега се отричам от него със следното писмо:

Чуй, «Градски вестнико», не дигай врява,
че съм ти се надсмивал дълго аз:
зер само подигравки заслужава
тоз, който сипе глупости на глас.
Над тебе небето се заоблачава,
откакто почна да се вреш сред нас.
Предназначението ти едничко
бе да преживяш, мой любезний, всичко.

От тебе често взимах мойте теми,
та ти ми ги приготвяше самия,
от твойте речи правех аз поеми,
шега в които с тебе да си бия.
И всеки, ако римите им снеме,
във тях лика ти пълен ще открие.
Проклинай, ако щеш, от яд терзан,
теб вечно предания

Хилдебранд[242].

Ти също би трябвало да започнеш да писателствуваш по малко, в стихове или проза, и след това да изпращаш до «Berliner Conversations-Blatt», ако още съществува, или до «Gesellschafter». По-късно ще я подкараш по-здравата, ще съчиняваш новели, които ще отпечатваш най-напред в списание, след това отделно, ще се прославиш, ще си спечелиш име на умен, остроумен разказвач. Отново ви виждам: Хойзер велик композитор, Вурм пише дълбокомислени изследвания върху Гьоте и съвременното развитие, Фриц става прочут проповедник, Йонгхаус съчинява религиозни поеми, ти пишеш остроумни новели и критически статии, а аз — ставам градски поет на Бармен, та да заместя лейтенант Симонс обидена му (в Клеве) памет. — За тебе има също още едно стихотворение тук — песента, предназначена за «Musenalmanach»*, която нямам желание още един път да преписвам. Навярно ще напиша още нещо към нея. Днес (30 април), тъй като времето беше чудесно, стоях от 7 до 8 и половина в градината, пуших и четох «Лузиади»[243], докато дойде време да вървя в канторага. Никъде не се чете така хубаво, както в градината в ясна пролетна утрин, с лула в устата и слънчевите лъчи да ти напичат гърба. Днес на обед ще продължа тези усърдни занимания със старонемския Тристан и неговите сладки разсъждения

* — «Deutscher Musenalmanach». *Ред.*

за любовта, довечера отивам в общинската изба, където нашият господин пастор ще черпи с рейнското вино, което получи, както му е редът, от новия кмет*. При такова невиждано време винаги изпитвам безкрайна носталгия по Рейн и неговите лозя, но какво може да се направи тук? Най-много няколко стихотворения. Готов съм да се обзаложа, че В. Бланк ви е писал, че съм написал статиите в «Telegraph»[244], и затова вие така ги ругахте. Тази сцена

се разиграва в Бармен, какво означава, можеш да се досетиш. — Току-що получих писмо от В. Бланк, в което ми пише, че статията вдигнала страшен шум в Елберфелд; д-р Рункел я ругае в «Elberfelder Zeitung» и ме упреква в неистини; аз писмено ще му загатна да ми посочи поне една неистина, което той няма да може да направи, защото всичко са доказани факти, които научих от свидетели, видели ги с очите си и чули ги с ушите си. Бл[анк] ми изпрати вестника, който веднага пратих на Гуцков с молба и занапред да държи в тайна името ми[245]. Неотдавна Круммахер заявил в проповедта си, че земята била неподвижна, а слънцето се въртяло около нея, и на 21 април 1839 г. този хубостник се осмелява да разпространява това из целия свят, и при туй казва, че пиетизмът[9] не връщал света назад към средновековието!** Това е позорно! Този тип би трябвало да бъде прогонен, в противен случай виж, че станал и папа, докато се усетиш, но след това шафраненожълта мълния ще го порази: Dios

* — пастор Георг Готфрид Тревиранус; кметът — Й. Д. Нолтениус *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 10. *Ред.*

lo sabe, един господ знае какво още ще стане от Вупертал. Adios. Очакващ скорошното ти писмо или неизпращащ пак никакви поеми

Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път като откъс в списание «Die neue Rundschau», 9. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

18

ДО МАРИ ЕНГЕЛС
В БАРМЕН

Бремен, 23 май 1839 г.

Мила Мари,

Сега яздя всяка неделя с Р. Рот по широкия свят, миналия понеделник бяхме във Фегезак и Блументал и тъкмо искахме да поразгледаме прочутата Бременска Швейцария (това е съвсем малка ивица земя с малки пясъчни хълмове), когато се зададе огромно като облак вълмо пушиляк, в продължение на пет минути беше почти съвсем тъмно, тъй че изобщо не можахме да се насладим на този, както се казва, красив изглед. — Ама на втория ден на петдесетница, тогава тук ще бъде славно! Всички излизат навън, в Бремен става тихо като в гробища, но пред вратите впряг до впряг, талиги, конници и пешеходци. И прах — страшна работа. Защото шосетата целите са покрити с пясък, дебел почти половин лакът, и той, разбира се, всичкият се вдига нагоре. Тъкмо влиза един посредник, казва се Ян Крусбекер, когото ще ти нарисувам.

Ян Крусбекер

Той е точно такъв, очите му са като ракети, физиономията му е винаги меланхолично усмихваща се. Adieu*.

Твой брат
Фридрих

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920

19

ДО ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

В БЕРЛИН

[Бремен], 24 май — 15 юни [1839 г.]

My dear William!**

Днес е 24 май и още нито ред от вас! Осъждате се пак да не получите стихове! Не ви разбирам. Междувременно ще получиш един принос към съвременната литература.

Събрани съчинения на Лудвиг Бьорне. 1 и 2 том. «Драматургични страници»[246]. — Бьорне, титаничният борец за свобода и правда, се проявява тук в естетическата област. И тук той пак се чувствува като риба във вода, онова, което казва, е толкова определено и ясно, така изхождащо от вярното му чувство за красотата и така убедително доказано, че изобщо не може да става и дума за противоречие. Върху всичко това се излива море от бликащо остроумие и тук-таме на повърхността се показват като подводни скали непоклатимите и остри свободолюбиви мисли. Повечето от тези критики (защото тази книга се състои от такива критики) са написани едновременно с излизането на пиесите, т. е. по време, когато преценката на критиката за тях се изказваше слепешката и колебливо; а Бьорне е видял всичко и е проникнал до най-вътрешните пружини на действието. Най-прекрасни са критиките за Шилеровия «Тел»[247] — една статия, която повече от двадесет години се противопоставя на възприетото схващане и е неопровергана, тъкмо защото е неопровержима. — «Карденио» и «Хофер» на Имерман, «Изидор и Олга» на Раупах, «Пазар за вълна» на Кларенс — с тях се свързват други интереси, — «Маяк» и «Картина» на Хоуалд[248], които той така уни-

* — Довиждане. *Ред.*
** — Мой драги Вилхелм! *Ред.*

щожително критикува, че от тях не остава нищо, ама нищичко, и Шекспировия «Хамлет». Навсякъде личи великият човек, който предизвика един спор, последиците от който още не могат да се предвидят, и само тези два тома биха осигурили на Бьорне място до Лесинг; но той стана Лесинг в друга област, дано в лицето на Карл Бек го последва един Гьоте!

«Нощи. Бронирани песни» от Карл Бек

«Аз див съм и неукротим султан,
Стихът ми диша непокорна сила,
Скръбта с тайнствени е бръчки свила
Около моето чело тюрбан»*.

Ако такива образи се срещат още в двете строфи на един пролог, каква ли пък ще бъде вече самата книга[22]? Ако един двадесетгодишен младеж лелее такива мисли, как ли ще пее тепърва зрелият мъж? — Карл Бек е поетически талант, какъвто от Шилер насам още не се е появявал. Аз намирам очебийно сродство между «Разбойници» на Шилер и «Нощи» на Бек — същия пламенен свободолюбив дух, същата необуздана фантазия, същата младежка предизвикателна надменност, същите недостатъци. В «Разбойници» Шилер се стремеше към свобода, те бяха сериозно предупреждение към неговото сервилно време; но тогава такъв стремеж още не можеше да получи определен облик; сега в лицето на «Млада Германия»[6] ние имаме определено, систематизирано течение — появява се Карл Бек и гръмко призовава своето време да признае това течение и да се присъедини към него. Benedictus, qui venit in nomine Domini!**

«Странствуващият поет». Стихотворения от Карл Бек[29].

Веднага след първото произведение младият поет предлага втора книга, която ни най-малко не отстъпва на първата по сила, пълнота на мислите, лирическо вдъхновение и дълбочина, но безкрайно я превъзхожда по изящната си форма и класичност. Какъв напредък — от «Творение» в «Нощи» до сонетите за Шилер и Гьоте в «Странствуващият поет»! Гуцков смята, че сонетната форма навреждa на ефекта от цялото, но аз бих се осмелил да твърдя, че този шекспировски сонет е тъкмо подходящата за този своеобразен вид поезия средна форма между епическата строфа и отделното стихотворение. Та това не е епично стихотворение, то е чисто лирично,

* Из стихотворението на Карл Бек «Султан». *Ред.*
** — Благословен е, който идва в името на бога! *Ред.*

свързано със слаба епическа нишка, още по-слаба от Байроновия «Чайлд Харолд». Но добре е за нас, германците, че се е родил Карл Бек.

«Блазедов и неговите синове» — комичен роман от Карл Гуцков[64]. Първи том. В основата на този тритомен роман е залегнала идеята за един съвременен Дон Кихот, една наистина вече много пъти използвана, обаче в повечето случаи лошо разработена, а камо ли изчерпана идея. Характерът на този съвременен Дон Кихот (Блазедов, селски поп), както първоначално се е мержелеел на Гуцков, е бил отличен, но пък при изпълнението на отделни места е наистина несполучлив. Поне в сравнение с обрисовката на Сервантес, която, разбира се, е и творение на зрял мъж, този роман на едва тридесетгодишния Гуцков (при това, както разправят, той бил завършен още преди три години) стои много по-долу. Обратно, второстепенните характери — Тобианус, както изглежда, отговаря на Санчо Панса, — ситуациите и езикът са великолепни.

Толкова с моите рецензии, ще ги продължа, когато ми пишеш. — Знаеш ли кога пристигнаха писмата ви? На — петнадесети юни! А последните се получиха на — петнадесети април! Значи точно два месеца! Редно ли е това? С настоящото декретирам, че под страх на наказание никога вече да не получите стихотворения, да не се позволява на Вурм да оказва каквото и да било влияние върху изпращането на писмата. И ако в съответното време Вурм още не е готов със своето писмо, пращайте ги без неговото! Не са ли достатъчни четиринадесет дни, за да ми напише две страници кварта? Това е позорно. Ти също не слагаш никаква дата, с това също не съм съгласен. — Статията в «Tel[egraph]» е моя неоспорима собственост и извънредно много се хареса на В. Бланк; в Бармен също получи доста голямо одобрение и освен това беше цитирана с най-похвални думи в нюрнбергския «Athenäum»[249]. В нея може да има някои преувеличения, но като цяло дава вярна картина, погледната от разумно гледище. Когато, разбира се, човек я чете с предубеждението, че е объркана нескопосана работица, тя наистина ще изглежда такава. — Онова, което казваш за комедията, е justum*.

Justus judex ultionis,
Donum fac remissionis!**

Канцоната никак не сте засегнали. Трябва да се навакса.

---

* — справедливо. *Ред.*

** — Справедливи съдия, като наказваш, милостив бъди към мен! *Ред.*

Кандидати за «Musenalmanach»*

Що се отнася до *Лео* и *Михелет,* това го зная наистина само от *«Хегелингите»*[48] на *Лео* и от няколко реплики. От тях научих: 1) че *Лео,* който по собствените му думи от единадесет години се бил отказал от всякаква философия, няма поради това никакво мнение за нея, 2), че той намерил призванието си за нея само в собствения си преобилен и самохвалски мозък; 3) че нападал изводите, които по силата на своеобразната *Хегелова* диалектика по необходимост произтичаха от общоприетите предпоставки, вместо да напада диалектиката, а щом не е направил това, би трябвало да не закача и следствията; 4) че опровергавал репликите само с груби възклицания, че дори и с ругатни; 5) че се смята за далеч превъзхождащ противниците си, важничи, а на следващата страница отново кокетира си безкрайното смирение; 6) че напада само четирима, докато всъщност с това напада цялата школа, която не може да се отдели от тях; защото Ганс и т. н. в отделни неща може и да са се разграничили от тях, но вътрешно те така са свързани, че поне *Лео* не е бил в състояние да докаже, че точките, по които те имат разногласия, са важни; 7) духът на «Ev[angelische] K[irchen]-Z[eitung]», който [вестник] Лео предвожда, господствува в цялото *му* книжле; извод: по-добре щеше да бъде Лео да си беше затварял устата. Какъв е бил този *«най-горчив опит»,* който е накарал Лео да се развилнее? Не ги ли нападаше още в брошурата си за *Гьорес,*[250] и то още по-силно, отколкото в *«Хегелингите»?* За научен спор е призван всеки, който има съответните знания (дали Лео ги е имал?), обаче който иска да анатемосва, трябва да внимава: а направи ли това Лео? Не заклеймява

* — «Deutscher Musenalmanach». *Ред.*

ли той заедно с Михелет и Мархайнеке, когото «Ev[angelische] K[irchen]-Z[eitung]» на всяка крачка следи, като някакъв човек, който се намира под неговия полицейски надзор, дали това също е ортодоксално? Ако се прави последователен извод, Лео би трябвало да анатемоса безкрайно много хора, само че той нямаше куража да направи това. Който иска да напада Хегеловата школа, той самият трябва да бъде един Хегел, който създава на нейното място нова философия. А напук на Лео тази школа от ден на ден все повече се разраства. И нападката на хиршберговския Шубарт[53] срещу политическата страна на хегелианството не звучи ли като амин на клисаря към попското кредо на халския лъв, който, разбира се, не може да измени на котешката си порода? Апропо, Лео е единственият академичен преподавател в Германия, който ревностно защищава благородническата аристокрация! Лео нарича също В. Менцел свой приятел!!!

Твой верен приятел
Фридрих Енгелс
младогерманец

Бяхте ли на погребението на Ганс? Защо не пишете нищо за него?

Публикувано за пръв път със значителни съкращения в списание «Die neue Rundschau», 9. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit»: Berlin, 1920

20

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

В БЕРЛИН

[Бремен], 15 юни [1839 г].

Фриц Гребер. Господа, тук виждате съвременни характери и състояния*.

---

* Под рисунките на 394 страница има следните текстове (от ляво на дясно): Weltschmerz (Мирова скръб), Moderne Zerrissenheit (Съвременна разпокъсаност), Kölner Wirren (Кьолнски смутове), Der noble, moderne Materialismus (Благородният, съвременен материализъм), Frauenemancipation (Еманципация на жените), Zeitgeist (Духът на времето), Emancipation des Fleisches (Еманципация на плътта). *Ред.*

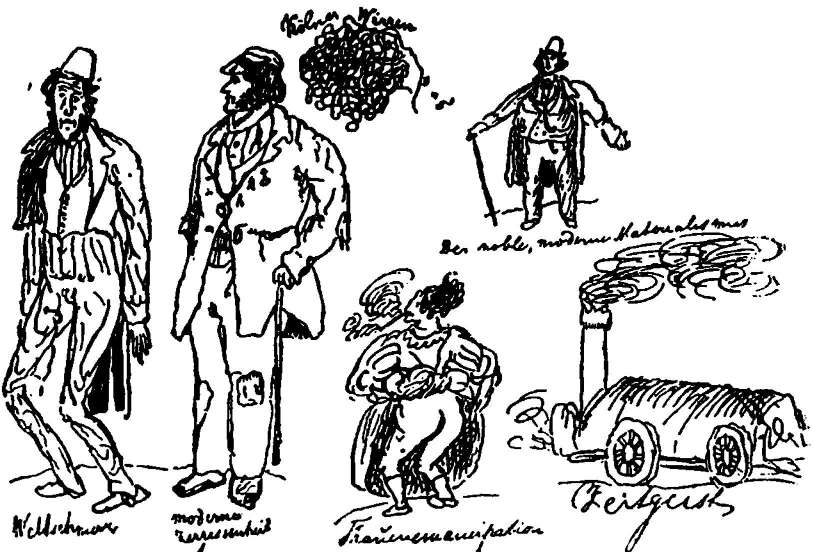

15 юни. Днес пристигнаха писмата ви. Декретирам Вурм никога вече да не изпраща писма. Преминавам към главното. Онова, което ми пишеш за родословното дърво на Йосиф, вече го знаех в основни линии и мога да възразя следното:

1. Къде в Библията в някой *родословен регистър* зетят при подобни обстоятелства е наречен и *син?* Без да бъде посочен такъв пример, мога да смятам това само за принудено, изкуствено обяснение.

2. Защо Лука, който е писал на гръцки за гърците, за гърците, които не са могли да знаят за този юдейски обичай, не казва изрично, че е било така, както ти казваш?

3. Защо е нужен изобщо някакъв родословен регистър на Йосиф, който е съвсем излишен, тъй като и в трите синоптични евангелия изрично се казва, че Йосиф не е баща на Исус?

4. Защо един човек като Лафатер не прибягва до това обяснение и предпочита да остави противоречието? Най-после защо са-

мият Неандър, който все пак е по-голям учен дорн от Щраус, казва, че това е неразрешимо противоречие, за което трябва да бъде обвинен гръцкият обработвач на хебрейския [европейския] Матей?

По-нататък, аз няма да се откажа така лесно от моите останали съмнения, които ти наричаш «жалко буквоедство». Вуперталци дотолкова учат буквалната инспирация, че господ бил вложил във всяка дума особено дълбок смисъл, което доста често съм слушал да се казва от амвона. Че Хенгстенберг не споделя този възглед, вярвам напълно, защото от «K[irchen]-Z[eitung]» личи, че той изобщо няма ясни възгледи, а тук много леко признава на някой ортодокс нещо, което след това леко отново приписва като престъпление на някой рационалист. Но всъщност докъде се простира инспирацията в Библията? Разбира се, не толкова далеч, че единият да кара Христос да казва: «Това е моята кръв», а другият: «Това е новият завет в моята кръв», нали? Защо тогава бог, който все пак е предвидил спора между лутераните и реформистите, не е предотвратил този злополучен спор с някое безкрайно нищожно въздействие? Дори да е налице някаква инспирация, тук има само две възможности: или бог е направил това умишлено, *за да* предизвика този спор, което не мога да стоваря върху бог, или пък бог не е забелязал това, което също не може да се допусне. Че този спор е довел до нещо добро, също не може да се твърди, а да се допуска, че той, след като в продължение на 300 години е раздирал християнската църква, в бъдеще ще постигне нещо добро, е съвсем безпочвено предположение и съвсем невероятно. Тъкмо това място в тайната вечеря е важно. А има ли тук някакво противоречие, цялата вяра в Библията се убива.

Ще ти кажа направо само едно, че сега съм стигнал дотам, че смятам за божествено само онова учение, което може да устои пред разума. Кой ни дава право сляпо да вярваме на Библията? Само авторитетът на ония, които са правили това преди нас. Разбира се, коранът е по-органически продукт от Библията, защото той изисква вяра в цялото му *последователно развиващо* се съдържание. А Библията се състои от многобройни парчета от много автори, мнозина от които дори *сами* не изявяват *претенции* за божественост. И ние, противно на нашия разум, трябва да им вярваме само защото нашите родители са ни казали това, така ли? Библията проповядва осъждане на рационалистите во веки веков. Можеш ли да си представиш, че човек, който през целия си живот (Бьорне, Спиноза, Кант) се е стремял към съединяване с бог, да, че един човек като Гуцков, върховната цел на когото в живота е да намери точката, където позитивното християнство и съвременното образование се побратимяват, че той след смъртта си ще бъде во веки, во веки веков отдалечен от бога

и ще понася физически и душевно гнева на бога безкрайно в най-страшни мъки? Ние не трябва да измъчваме дори муха, която ни краде захарта, а господ трябвало да измъчва такъв човек, заблужденията на когото са също така несъзнателни, десет хиляди пъти по-жестоко и во веки веков, така ли? После, един рационалист, който е искрен, греши ли, ако се съмнява? Никога. Та той би трябвало през целия си живот да изпитва най-страшни угризения на съвестта; щом той се стреми към истината, християнството би трябвало да му се натрапи с непреодолимата сила на истината. Става ли така? По-нататък, каква двойствена позиция заема ортодоксията спрямо съвременното образование? Позовават се на това, че християнството било донесло със себе си навсякъде образованието; сега изведнъж ортодоксията повелява образованието да спре в разгара на своя прогрес. За какво е например цялата философия, щом вярваме на Библията, която учи, че бог е непознаваем чрез разума? А пък ортодоксията смята, че малко — само не много — философия е напълно целесъобразна. Ако геологията стига до по-други изводи от тези, които проповядва Мойсеевата праистория, ругаят я (вж. нещастната статия в «Evang[elische] K[irchen]-Z[eitung]»: «Границите на наблюдението на природата»)[251], ако стига привидно до същите изводи, както и Библията, тогава се позовават на нея. Например ако един геолог казва, че земята, вкаменелостите доказват, че е имало голям потоп, тогава се позовават на това; ако обаче някой друг открие следи от някаква по-различна възраст върху тези неща и доказва, че този потоп е станал в различно време на различни места, тогава анатемосват геологията. Честно ли е това? По-нататък: ето например «Животът на Исус»[162] от Щраус, едно неопровержимо съчинение, защо не напишат някакво убедително опровержение? Защо охулват този наистина почтен човек? Колцина са онези, които, като Неандър, се обявяват против него по християнски, а пък той не е ортодокс. Да, има наистина съмнения, силни съмнения, които аз не мога да преодолея. По-нататък: учението за изкуплението: защо не извличат от него морала, че ако някой доброволно се явява да отговаря за друг, той трябва да бъде наказан? Всички вие бихте сметнали това за несправедливо; но онова, което е несправедливо за хората, трябва ли да бъде висша справедливост за бога? По-нататък: християнството учи: аз ви освобождавам от греха. Но към това се стреми и останалият, рационалистическият свят; но ето че се намесва християнството и им забранява занапред да се стремят, защото пътят на рационалистите отклонявал още повече от целта. Ако християнството ни покажеше един човек, когото то е направило в този живот толкова свободен, че той никога вече не е грешил, тогава то би имало известно право да говори така, но преди това наистина няма право.

По-нататък: Петър говори за по-разумното, по-чисто мляко на евангелието[252]. Аз не разбирам това. Казват ми: това е просветленият разум. Но нека ми покажат един просветлен разум, който проумява това. Такъв досега не съм срещал, дори за ангелите това е «велика тайна». — Надявам се, че имаш много добро мнение за мен, за да припишеш подобни неща на някаква мания за съмнения и самохвалство; зная, че с това ще си навлека най-големи неприятности, но от онова, което ми се натрапва по убеждение, не мога да се отърва, колкото и да бих искал. Ако с моя остър език съм накърнил убеждението ти, от сърце те моля да ме извиниш; говоря само, както мисля и което ми се е натрапило. Аз съм като Гуцков; когато някой се отнася с високомерно презрение към позитивното християнство, тогава защищавам това учение, което, разбира се, изхожда от най-вътрешната потребност на човешката природа — от копнежа за избавление от греха по божията милост; когато обаче се касае да се защищава свободата на разума, тогава протестирам срещу всякаква принуда. — Надявам се, че ще доживеем до радикална промяна в религиозното съзнание на света — само на мен самия първо всичко да ми беше ясно! Но и това вече ще стане, стига само да имам време да се развивам спокойно и несмущаван.

Човекът се е родил свободен, той е свободен!

Твой верен приятел

Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път със съкращение в списание «Die neue Rundschau», 10. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

21

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

В БЕРЛИН

[Бремен], 12—27 юли [1839 г.]

Fritzo Graebero. *12 юли.* Бихте могли наистина да благоволите да ми пишете. Скоро ще станат пет седмици, откакто получих последното ви писмо. — В предишното си писмо ти нахвърлях маса скептични тъпащини, бих подхванал това нещо другояче, ако тогава бях запознат вече с учението на Шлайермахер. Защото това е все пак вече разумно християнство; него все пак всеки го разбира ясно,

дори и да не го приема напълно, и човек може да признае ценността му, без да е задължен да се присъединява към него. Онова, което намерих в това учение по отношение на философски принципи, вече съм го възприел; още не съм наясно относно неговата теория за изкуплението и ще се пазя да я приема като убеждение, та да не бъда принуден скоро пак да се отмятам. Но ще проуча тая работа, щом имам време и възможност. Ако бях запознат по-рано с това учение, никога не бих станал рационалист, но къде ти човек чува за такива неща в нашата Мукертал*? Вбесявам се от това безобразие, ще се боря срещу пиетизма[9] и вярата в буквата, доколкото мога. За какво е нужна тази глупост? Онова, което отхвърля науката, в чието развитие сега е залегнала цялата история на църквата, не трябва вече да съществува и в живота. Преди пиетизмът може да е бил исторически оправдан елемент в развитието на теологията; той е получил своето право, отживял е времето си и сега, без да се опъва, трябва да отстъпи мястото си на спекулативната теология. Само от нея може да се развие нещо по-надеждно. Не разбирам как могат още да се опитват да запазят вярата в буквата на Библията или да защищават непосредственото въздействие на бога, тъй като то все пак никъде не може да се докаже.

26 юли. Ето ви и вас. Към въпроса. В твоето писмо е съвсем странно, че ти се придържаш към ортодоксията и все пак признаваш отделни неща на рационалистическото течение, с което ми даваш оръжие в ръката. Родословното дърво на Йосиф. На първото мое възражение ти ми отговаряш: Кой знае дали в библейските родословни регистри не сме вземали много често зетя и племенника за сии. Не разрушаваш ли с това цялата достоверност на библейските родословни регистри? Как може законът да докаже нещо тук, никак не разбирам. — На второто ми възражение ти казваш: Лука е писал за Теофил. Мили Фриц, що за инспирация ще бъде това, когато така се съобразяват със знанията на онзи, в чиито ръце тази книга случайно попада за пръв път? А пък щом не се съобразяват и с всички бъдещи читатели, не мога да призная никаква инспирация, ти, изглежда, изобщо не си още наясно относно понятието инспирация. 3. Че един родословен регистър на Йосиф разяснява сбъдването на пророчеството, не съм в състояние да проумея; обратно, евангелистите би трябвало да имат всичкия интерес да не представят Исус като син на Йосиф, да разрушават този възглед и изобщо да не удостояват Йосиф с излагането на неговия родословен регистър. — «Да се казва, че Исус е син на Мария, а Мария дъщеря на Илия, би било

---

* Игра на думи: «Muckertal — «фарисейска долина»; намек за Вупертал. *Ред.*

напълно в разрез с обичая.» Мили Фриц, може ли обичаят да оказва тук, макар и най-малко влияние? Вгледай се внимателно дали по този начин не се приближаваш съвсем близо до твоето понятие на инспирацията. Наистина не мога да гледам на твоето обяснение другояче освен като на така безкрайно принудено, че на твое място по-скоро бих се решил да смятам едното [от твърденията] за неправилно. — «На християнството трябва да противостоят неразрешими съмнения и все пак до достоверността може да се стигне с божията милост.» Аз се съмнявам в това влияние на божията милост върху отделния човек в този вид, в който ти си го представяш. На мен, разбира се, ми е познато блаженото чувство, което изпитва всеки — както рационалист, така и мистик, — който общува вътрешно, сърдечно с бога; но изясниш ли си това чувство, поразсмислиш ли върху него, без да се придържаш към библейските изрази, тогава ще установиш — това е съзнанието, че човечеството има божествен произход, че ти като част от това човечество не можеш да загинеш и след всички безброй борби в този, както и в онзи свят, ще се върнеш, освободен от тленното и грешното, обратно в лоното на божественото; това е моето убеждение и при това убеждение съм спокоен; в това отношение мога да ти кажа също, че божият дух ми дава поличба, че аз съм дете на бога; и както казах, не мога да повярвам, че ти би могъл да изразиш това другояче. Разбира се, ти си много по-спокоен с това си убеждение, докато аз ще трябва още да се боря с различни мнения и не мога да оставя убеждението си така неоформено; но затова пък мога да призная, че тази разлика ще бъде поскоро качествена, а не количествена. — Че съм грешник, че имам дълбоко в душата си склонност към греха, това наистина признавам и се държа съвсем настрана от каквото и да било учение за оправдаване с дела. Но че тази греховност е заложена във волята на човека — това не признавам. Напълно признавам, че възможността за грях наистина не е заложена в идеята на човечеството, но тя *по необходимост трябва да е заложена* в нейното реализиране. Аз без съмнение съм готов да се разкайвам толкова, колкото само някой поиска това. Но, мили Фриц, никой мислещ човек не може да вярва, че моите грехове трябва да бъдат опростени благодарение на заслугата на трето лице. Размисля ли по това, независимо от всякакви авторитети, намирам — заедно с новата теология, — че греховността на човека се съдържа в по необходимост несъвършеното реализиране на идеята; че затова всеки човек трябва да се стреми да реализира в себе си идеята на човечеството, т. е. да се изравни с бога по духовно съвършенство. Това е нещо съвсем субективно — как ортодоксалната теория за изкуплението, която поставя едно трето лице, нещо обективно, ще осъществи това субективно нещо? Признавам, че за-

служавам да бъда наказан, и ако бог иска да ме накаже, той може да направи това, но вечно отдалечаване от бога, макар и на една най-малка частица от духа — това абсолютно не мога да си представя и да го повярвам. Че божия милост е това, че ни приема, е, разбира се, истина, та всичко, което бог прави, е милост, обаче всичко, което той прави, е същевременно и необходимост. Та нали обединяването на тези противоречия представлява значителна част от същността на бог. С онова, което ти тук казваш по-нататък, че бог не може да се отрече и т. н., струва ми се, че искаш да заобиколиш моя въпрос. Можеш ли да вярваш, че човек, който се стреми към съединяване с бог, трябва завинаги да бъде отблъснат от бога? Можеш ли? Не можеш, затова и се боиш да подхванеш този въпрос. Не е ли един много долен възглед, че бог трябва да наказва и за минала злина — освен наказанието, което се съдържа в самата зла постъпка? Щом допускаш вечното наказание, трябва да допускаш и вечния грях; заедно с вечния грях — вечна възможност да вярваш, следователно да бъдеш опростен. Учението за вечното проклятие е страшно непоследователно. По-нататък. Историческата вяра за теб е все пак много съществен елемент на вярата и без нея вярата е немислима; но ти не можеш да отречеш пред мен, че има хора, за които е *абсолютно невъзможно* да притежават тази историческа вяра. И трябва ли бог да иска от тях да вършат невъзможното? Мили Фриц, размисли, че това би било безсмислица и че божият разум, разбира се, е по-висш от нашия, но при все това не е друг; защото тогава не би бил вече разум. Та библейските догми трябва да се възприемат и с разума. — Да не можеш да се съмняваш, казваш ти, било свобода на духа, така ли? Най-голямото робство на духа е това; свободен е само онзи, който е победил всякакво съмнение в своето убеждение. И аз съвсем не искам *ти* да ме сразиш; аз извиквам на борба цялата ортодоксална теология, нека тя ме срази. Ако старата християнска наука, датираща от цели 1800 години, не е могла да противопостави на рационализма никакви контравъзражения и отбива само малко на брой от неговите атаки, ако тя се бои от битката на чисто научната арена и предпочита да охулва личността на противниците — какво трябва да се каже за това? Да, *способно* ли е ортодоксално-християнското учение на чисто научна трактовка? Аз казвам не; какво може повече да направи то освен мъчно маневриране, обяснение и дискутиране? Съветвам те да прочетеш някога «Излагане и критика на съвременния пиетизъм» от д-р К. Мерклин, Щутгарт, 1839[253]; ако опровергаеш тази книга (т. е. не позитивното, а негативното в нея), ти ще бъдеш първият теолог в света. — «Простият християнин може и да се задоволи напълно с това, той знае, че е дете на бога, и за него не е нужно да може да дава обяснение на всички привидни противоречия.» На «привид-

ните противоречия» не може да даде обяснение нито простият християнин, нито Хенгстенберг, защото това са действителни противоречия; но наистина, който се задоволява с това и се перчи с вярата си, той няма никаква основа на своята вяра. Чувството наистина може да се потвърждава, но без съмнение не и да се обосновава, та това е все едно да искаш да миришеш с ушите. Онова, заради което толкова мразя Хенгстенберг, е наистина позорното редактиране на «Kirchen-Zeitung»*. Почти всички сътрудници са анонимни и следователно редакторът трябва да отговаря заради тях. Но ако някой, който е бил засегнат във вестника, го пипне за обяснение за това, господин Хенгстенберг не знае нищо, не казва името на автора, но и не иска да носи отговорността. Това вече се е случвало на някой и друг нещастник, който е бил нападнат в «K[irchen]-Z[eitung]» от бог знае коя личност и който е получавал от Хенгстенберг, когато го е пипвал за обяснение по това, отговор, че той не е писал статията. При това «Kirchen-Zeitung» все още има голямо реноме сред проповедниците пиетисти, защото те не четат репликите, и така се задържа. Не съм чел последните броеве, иначе бих могъл да ти дам примери. Когато избухна цюрихската история с Щраус[150], ти изобщо не можеш да си представиш как «K[irchen]-Z[eitung]» отвратително оклевети и очерни характера на Щраус, докато пък той — всички съобщения напълно се покриваха в това — се държа изключително благородно в цялата тази история. На какво се дължи например голямото усърдие на «K[irchen]-Z[eitung]» да постави на една дъска Щраус и «Млада Германия»[5]? А за мнозина «Млада Германия» за съжаление е страхотно лошо нещо. — Относно поезията на вярата ти си ме разбрал превратно. Аз повярвах не заради поезията; повярвах, защото разбрах, че мога да си живея вече безгрижно, защото се разкайвах за греховете си, защото изпитвах нужда от общуване с бога. С готовност веднага се отказах от най-милото си, пренебрегнах най-големите си радости, най-милите си другари, опозорих се пред света от всички страни; изпитвах огромна радост, че в лицето на Плюмахер намерих човек, с когото можех да говоря по това, на драго сърце търпях фанатичната му вяра в предопределението; ти сам знаеш, че за мене това беше сериозно, свято нещо. Тогава бях щастлив — зная го, сега съм също така щастлив; тогава чувствувах увереност, изпитвах радост да се моля; и сега ги имам, дори още повече, защото се боря и имам нужда от подкрепа. Но никога не съм изпитвал и сянка от онова екстатично блаженство, за което толкова често слушах от нашите амвони; моята религия беше и е спокоен, блажен мир, и ако аз го имам и след смъртта си, ще бъда доволен. Нямам никакви осно-

* — «Evangelische Kirchen-Zeitung». *Ред.*

вания да смятам, че бог ще ми го отнеме. Религиозното убеждение е въпрос на сърцето и има отношение към догмата само дотолкова, доколкото чувството противоречи или не противоречи на нея. Така например, че божият дух може да ти даде благодарение на твоето чувство доказателство, че ти си дете на бога — това е много възможно, но че ти си такова дете благодарение на смъртта на Христос — това положително не е така; в противен случай чувството би било способно да мисли, твоите уши способни да виждат. — Аз се моля всеки ден, да, почти цял ден за истина, правя го, откакто започнах да се съмнявам, и все пак няма да се върна при вашата вяра; а е и написано: искайте и ще ви се даде*. Аз търся истината, където само имам надежда да намеря и сянка от нея; но не мога да призная вашата истина за вечната истина. А е и написано: търсете и ще намерите. Има ли сред вас някой, който, кога му поиска син му хляб, ще му даде камък? Толкова повече може ли да постъпи така вашият небесен отец?**

Очите ми се наливат със сълзи, когато пиша това, целият съм развълнуван, но чувствувам, че аз няма да загина, че ще стигна до бога, към когото се стреми цялото ми сърце. И това е също доказателство на светия дух, гарантирам за това с живота си, макар че в Библията десет хиляди пъти е написано обратното. И не се заблуждавай, Фриц, че ти положително ще направиш това. Докато се усетиш, ще дойде и някакво съмнение и тогава решението на твоето сърце често пъти ще зависи от най-малката случайност. — Но че догматичната вяра няма някакво влияние върху вътрешния мир — зная от опит.

27 юли

Ако постъпваш така, както пише в Библията, ти не би трябвало изобщо да другаруваш с мен. Във второто послание на Йоан (ако не се лъжа) се казва, че не трябва да се поздравява невярващият, на него не трябва да се казва дори χαῖρε***. Такива места се срещат много често и те винаги са ме ядосвали. Но вие далеч не правите всичко, което пише в Библията. Впрочем, когато наричат ортодоксалното евангелистко християнство религия на любовта, това ми звучи като най-чудовищна ирония. Според вашето християнство девет десети от хората ще бъдат вечно нещастни и една десета — щастли-

---

* **Библия.** Нов завет. Евангелие от Матей, глава 7, стих 7. *Ред.*

** **Пак там.** Стихове 7, 9 и 11. *Ред.*

*** — **здравей.** (Библия. Нов завет. Второ послание на Йоан, стих 10). *Ред.*

ви, и това ли, Фриц, трябва да бъде безкрайната любов на бог? Помисли, колко малък щеше да бъде бог, ако това беше неговата любов. Та ясно е, че ако има религия на откровението, богът на тази религия би бил наистина по-голям, но той не може да бъде друг освен онзи, който показва разумът. В противен случай всяка философия ще бъде не само суетна, но дори и грешна, без философия няма образование, без образование няма хуманност, без хуманност пак няма религия. Но така да хули философията не се осмелява дори фанатикът Лео. И това е пак една от непоследователностите на ортодоксията. С хора като Шлайермахер и Неандър аз вече ще се разбера, защото те са последователни и са с чисто сърце; напразно търся и едното, и другото в «Evangelische Kirchen-Zeitung» и в останалите пиетистки вестници. Особено към Шлайермахер аз имам много голямо уважение. Ако си последователен ти, разбира се, непременно ще го осъдиш, защото той не проповядва християнството, както и ти го разбираш, а по-скоро, както го разбират «Млада Германия», Теодор Мунд и Карл Гуцков. Но той беше велик човек и сред живите познавам сега само един, който има същото разбиране, същата сила и същата смелост — това е Давид Фридрих Щраус.

Зарадвах се, че така енергично си се заел да ме опровергаваш, но едно ме ядоса и ще ти го кажа направо. Това е пренебрежението, с което говориш за стремежа към съединяване с бога, за религиозния живот на рационалистите. Ти, разбира се, се чувствуваш удобно в своята вяра като в топло легло и не познаваш борбата, която сме принудени да водим, когато ние, хората, трябва да решим дали бог е бог или не е; ти не знаеш тежестта на такова бреме, което човек чувствува, когато се породи първото съмнение, бремето на старата вяра, когато човек трябва да се реши за или против, да продължи ли да го мъкне или да го смъкне от себе си. Но още веднъж ти го казвам — ти не си така застрахован от съмнението, както си въобразяваш, и не бъди заслепен спрямо съмняващите се, ти самият можеш да се окажеш един от тях и тогава и ти ще искаш да бъдат справедливи към теб. Религията е въпрос на сърцето, а който има сърце, той може да бъде благочестив; но благочестието на когото се корени в разсъдъка или дори в разума, у него такова благочестие изобщо няма. Дървото на религията израства от сърцето и хвърля сянката си върху целия човек и всмуква храната си от въздуха на разума; но неговите плодове, които носят в себе си най-благородната кръв на сърцето — това са догмите; всичко останало е от лукавия. Това е учението на Шлайермахер и не отстъпвам от него.

Adieu*, драги Фриц, помисли си хубавичко дали наистина

* — Довиждане. *Ред.*

искаш да ме пратиш в пъкъла и по-скоро ми пиши за присъдата си над мен.

Твой
Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път със съкращение в списание Die «neue Rundschau», 10. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit.» Berlin, 1920

22

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

[Бремен, края на юли или началото на август 1839 г.]

Драги Фриц!

——Recepi litteras tuas hodie, et jamque tibi responsurus sum*. Не-мога да ти пиша много — ти още си ми длъжник и чакам дълго писмо от тебе. Брат ти В[илхелм] също ли е свободен? Вурм следва ли сега също с вас в Бон? Да благослови бог дебелия Петер** и неговите studia militaria***. Една малка поема, съчинена на 27 юли, нека ти послужи да се поупражниш в либерализма и в четенето на антична метрика. Инак в нея няма нищо.

ЮЛСКИ ДНИ В ГЕРМАНИЯ

1839 година

Как вълна след вълна се издига, кипи,
как дойде неочаквана буря!
Виж, вълните достигат човешки ръст,
ту потъва, ту вдига се чълнът!
Откъм Рейн пронизителен вятър свисти,
който облаци сбира в небето,
дъбове кърши, издига вихрушки от прах
и издън преобръща водите.
В чълна люшнат неволно си спомням за вас,
о князе и крале на Германия,
как неотдавна народът на своите плещи
позлатения трон ви издигна.

* — Днес получих писмата ти и веднага ти отговарям. *Ред.*
** — Петер Йонгхаус. *Ред.*
*** — военни занимания. *Ред.*

и с триумф ви понесе из нашта страна,
поробителя дързък изгони.
Тъкмо тогава с надменност и наглост
потъпкахте вашата дума.
Но от Франция бурята вей и насам,
развълнуван е вече народът,
като лодка във буря клатушка се тронът,
люлее се вашият скиптър.
Преди всичко към тебе, Ернст Август,
с възмутено сърце се обръщам
ти, деспот своеволен, закона потъпкал,
послушай как бурите виятǃ
Виж, народът навдига глава и не иска
в ножница меча да скриеǃ
Тъй ли сигурен чувстваш се в златния трон,
както аз в разлюления кораб?*

Това с високите вълни на Везер е действителен факт, също, че във великия ден на Юлската революция[254] пътувах по него.

Поздрави Вурм, той трябва да ми пише много.

Твой
Фридр[их] Енгелс

Публикувано за пръв път в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

23

ДО ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

Бремен, 30 юли 1839 г.

Драги ми Гулиелмоǃ

Що за извратени представи имаш за мен? Тук не може да става дума нито за странствуващ поет-музикант, нито за верния Екарт[110] (или както ти пишеш Екард), а само за логика, разум, последователност, propositio major et minor** и т. н. Да, имаш право, с кротост тук нищо не може да се постигне, тези джуджета — сервилност,

* Превел Ч. Шишманов.
** — голяма и малка предпоставка. *Ред.*

аристократическо хазяйничене, цензура и т. н. — трябва да бъдат прогонени с меч. В случая аз би трябвало наистина да вдигна голяма врява и да вилнея, но тъй като това си ти, ще се отнеса кротко с тебе, та да не се «прекръстиш», когато «дивата сюрия» на моята безредна, поетическа проза профучи край теб. Най-напред протестирам срещу несправедливото ти обвинение, че едно след друго съм ритал по задника духа на времето, та да върви по-бързо напред. Мило човече, що за мутра си представяш моя беден, чипонос образ! Не, деликатно се отказвам от това, напротив, когато духът на времето връхлети като вихрушка и подкара влака по железопътната линия, аз бързо ще скоча във вагона и ще се повозя малко. Да, значи един Карл Бек — шантавата идея, че се бил изчерпал като поет, положително е на пропадналия Вихелхаус, за когото съответно ме информира Вурм. Мисълта, че един двадесет и две годишен човек, който е написал такива яростни стихове, изведнъж ще престане да пише — не, такава безсмислица още не ми се е случвало да чувам. Можеш ли да си представиш, че след «Гьоц»* Гьоте е престанал да бъде гениален поет, или Шилер след «Разбойници»? Освен това историята си била отмъстила на «Млада Германия»[5]! Опазил ме бог, наистина, ако милият господ бог е поверил световната история на Бундестага като наследствено ленно владение, то тя си е отмъстила на Гуцков с тримесечен арест[255], но ако тя — в което вече не се съмнявам — е в общественото мнение (т. е. в случая в литературното), тя си отмъсти на «Млада Германия» с това, че се остави да бъде победена от нея с перо в ръка и сега «Млада Германия» се настанява на трона като царица на немската съвременна литература. Каква беше съдбата на Бьорне? Той загина като герой през февруари 1837 г. и още през последните дни на живота си имаше щастието да види как неговите рожби — Гуцков, Мунд, Винбарг, Бойрман — бяха стъпили здраво на краката си веднага след бурята — разбира се, над главите им още бяха надвиснали злокобните черни облаци и Германия беше опасана с дълга, дълга верига, която Бундестагът кърпеше там, където имаше опасност да се скъса, но дори и сега той се присмива на князете и може би знае часа, когато от главите им ще падне откраднатата корона. За щастието на Хайне не ти гарантирам, изобщо от дълго време насам този момък е циник; за щастието на Бек също не, защото той е влюбен и тъгува за нашата мила Германия; последното споделям и аз, ще трябва впрочем още много да се боря, но все пак добрият дядо господ ме е надарил с отличен хумор, който значително ме утешава. *Ти,* човече, щастлив ли си? — Хем да пазиш възгледа си за инспирацията в тайна, в противен случай никога няма да

* — драмата «Гьоц фон Берлихинген». *Ред.*

станеш проповедник във Вупертал. Ако не бях възпитан в крайностите на ортодоксията и на пиетизма[9], ако в църквата, при религиозното обучение за деца, и в къщи не ми беше говорено винаги за най-непосредствената, безусловната вяра в Библията, и за съответствието между библейското учение и църковното, дори със специалното учение на *всеки* свещеник — аз може би още дълго време щях да се придържам към някакъв либерален супернатурализъм. В това учение има достатъчно противоречия, толкова, колкото са авторите на Библията, и по този начин вуперталската вяра е побрала в себе си една дузина индивидуалности. Колкото до родословното дърво на Йосиф, Неандър, както е известно, приписва това родословие в Матей на гръцкия преводач на еврейския оригинал; ако не се лъжа, *Вайсе* в своя «Животът на Исус» се е изказал подобно на теб против Лука[256]. Обяснението на Фриц се свежда в последна сметка до такива невероятни възможности, че може да се смята, че то не е никакво обяснение. Аз съм, разбира се, πρόμαχος*, само че не на рационалистическата, а на либералната партия. Противоположностите се разделят, възгледите рязко се противопоставят един на друг. Четирима либерали (същевременно и рационалисти), един аристократ, който премина към нас, само че от страх да не се сблъска с наследените в семейството му принципи, отново веднага изтърча при аристокрацията, един аристократ, който дава, както се надяваме, добри надежди, и някои и други тъпаци — това е кръжокът, в който се спори. Аз съм начело на борбата като познавач на древността, средновековието и на съвременния живот, като грубиян и т. н., но тази борба вече е излишна, моите подчинени добре се оправят. Вчера им набивах в главите историческата необходимост от историята от 1789 до 1839 г. и освен това за моя изненада научих, че в диспутирането значително съм превъзхождал всички тукашни деветокласници. След като веднага извадих от строя двама — доста отдавна, те решили и се сговорили да ми тропнат най-умния, който да ме срази; за нещастие той бил влюбен тогава в Хораций, тъй че аз го натупах по всички правила на изкуството. Тогава те страшно се уплашили. Сега онзи бивш хорациоман е в много добри отношения с мен и снощи ми разказа за това. В правилността на рецензиите ми ще се убедиш тутакси, ако прочетеш рецензираните книги. К. Бек е страхотен талаит, нещо повече, той е гений. Образи като

Гласът на гръмотевицата възвести
какво написа мълнията върху облака.[257]

---

* — (промахос) челен борец. *Ред.*

се срещат у него страшно много. Чуй какво казва той за обожавания от него Бьорне. Той се обръща към Шилер:

Не от химера Поза бе роден.
Нима ще падне Бьорне във борбата?
Нов Тел, към връх човешки устремен,
наду високо рог на свободата.
Опъна лък, стрелата полетя,
. . . .
не в ябълка, в земята кръгла тя,
стрела на свободата, падна точно. . .*

А как чудесно описва мизерията на евреите и студентския живот; а пък «Странствуващият поет»[29]! Човече, та проумей и го прочети. Слушай, ако само опровергаеш статията на Бьорне за Шилеровия «Тел»[247], ще получиш целия хонорар, който се надявам да получа за превода ми на Шели. Че ти така ми разката моята вупертална статия[244], ще ти простя, тъй като неотдавна отново я прочетох и се изумих от стила ѝ. Оттогава не съм писал пак толкова прекрасно. Следващия път не забравяй Лео и Михелет. Много грешиш, както казах, ако смяташ, че ние, младогерманците, сме искали да раздухваме духа на времето; но помисли си, ако този πνεῦμα ** духа и духа благоприятно за нас, няма ли да бъдем магарета, ако не опънем платната? Че сте вървели след ковчега на Ганс, няма да бъде забравено. В най-скоро време ще поместя нещо за това в «Elegante Zeitung»***. Крайно смешно ми става, че всички вие със задна дата така хубавичко молите да ви извиня за мъничката ви патардия; та вие изобщо и не сте могли да ругаете здравата, а ето ви и всичките: Фриц ме праща в пъкъла, придружава ме до вратата и ме бута вътре с дълбок поклон, та да може той самият отново да хвръкне на небето. Ти през твоите очила от шпат всичко виждаш двойно и вземаш трима ми приятели за духове от планината на госпожа Венера — човече, какво крещиш по верния Екарт[119]? Гледай, та той е вече тук — малък човек, с остър, еврейски профил, казва се Бьорне, остави го само да се развихри, той ще прогони целия народ на госпожа Венера-сервилната. След това и ти също крайно смирено се прощаваш с мен — гледай, идва и мосю Петер****, с едната половина на лицето си той се смее, а с другата половина се мръщи, и първо ми показва намръщената, а след това смеещата се страна.

---

* *К. Бек.* Из стихотворението «Къщата на Шилер в Голис»(«Нощи. Бронирани песни». Приказка първа. Пета нощ). *Ред.*

** — дух. *Ред.*

*** — «Zeitung für die elegante Welt». *Ред.*

**** — Йонгхаус. *Ред.*

В милия Бармен сега започва да се пробужда интерес към литературата. Фрайлиграт основа кръжок за четене на драми, в който, след като Фр[ай]л[играт] замина, Щрюкер и Нойбург (търговски служещи при Лангевиш) са *πρόμαχοι** на либералните идеи. И ето господин Евих направи остроумните открития: 1) че в този кръжок броди духът на «Млада Германия», 2) че този кръжок in pleno** написал писмата от Вупертал в «Telegraph». И той внезапно разбра, че стиховете на Фр[ай]л[играт] са най-блудкавото нещо в света, че Фрайл[играт] стои много по-долу от дьо ла Мот Фуке и че за три години ще бъде забравен. Точно като твърдението на К. Бек:

О, Шилер, Шилер, в полета ти смело
туптеше най-горещото сърце!
Предтеча млад, ти крачеше начело
с развято знаме, с дързостно лице.
Цял свят загуби вяра във борбата,
душите дребни сведоха главата,
а ти кръвта си не пести ни миг
и за света със жар безумна даде
горещото сърце в гърдите млади,
но жертвата прие той с хладен лик.
Във буйната вълна на песента,
от теб със кръв и сълзи разлюляна,
светът остана глух за горестта —
единствено хармонията схвана.***

От кого е това нещо? — от Карл Бек, из «Странствуващият поет» с всичките му могъщи стихове и с пищността на образите му, но и неяснотата му, с прекомерните му хиперболи и метафори; а че Шилер е нашият най-голям либерален поет, е безспорно, той е предугадил новата епоха, която ще настъпи след френската революция, а Гьоте не направи това, дори и след Юлската революция не я предугади; а когато събитията са се приближавали прекалено до него, та той все пак е трябвало почти да повярва, че идва нещо ново, той се оттеглял в покоите си и заключвал вратата, за да не го безпокоят. Това много навреди на Гьоте; но когато избухна революцията, той беше на 40 години и вече оформен човек, затова не може да бъде упрекван за това. Накрая искам да ти нарисувам още нещо****.

* — челни борци. *Ред.*

** — в пълен състав. *Ред.*

*** *К. Бек.* «Странствуващият поет». Песен трета, стих. 52. *Ред.*

**** Под рисунките са написани следните текстове (от ляво на дясно): Gemeinheit (Пошлост); Eine Karrikatur von Goethe (Карикатура на Гьоте); L'homme (Човек); K. Gutzkow (К. Гуцков); Kön. Preuß. Soldat (Кралско-пруски войник); Nichts (Нищо). *Ред.*

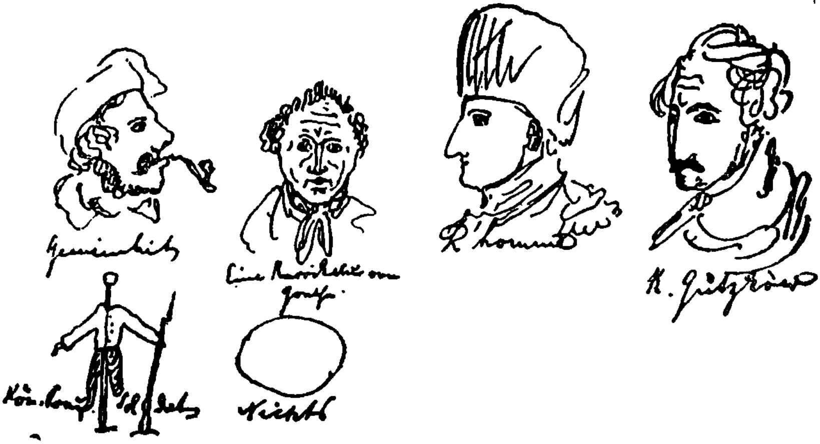

Изпращам ви куп стихотворения, поделете си ги.

Твой
Фридрих Енгелс

*Публикувано за пръв път като откъси
в списание «Die neue Rundschau»,
10. Heft, Berlin, 1913
и изцяло в книгата: F. Engels.
«Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920*

24

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БАРМЕН

Бремен, 28 септември 1839 г.

Мила Мари,

Крайно време беше Ваша милост да ми пише веднъж, това продължи доста дълго, мадмоазел! Но аз ще простя тежките ти прегрешения и ще ти разкажа някои нещица. Утре ще станат две седмици, откакто отидохме на коне в Делменхорст. Това е малко градче във вътрешността на Олденбург със зверилница, която се нарича така, защото тук винаги идват бременци и олденбургци, и след като сме постояли там, обърнали сме пак конете и сме си отишли в къщи —

така си мислиш, нали? Да, но след някои и други приключения. Отначало до половината път седях в кабриолета, а когато пристигнахме на мястото, където трябваше отново да получа коня си, конниците още не бяха дошли и бяхме принуденн да отседнем там, да пием лоша бира и да пушим лоши пури. Най-после конниците пристигнаха, беше вече осем часът и тъмно като в рог. Когато намерих коня си, продължихме пътя си, платихме такса за влизане в града и тръгнахме през Нойщад. Изведнъж се появиха осем барабанчици, които биеха барабаните за вечерна проверка, и строени в редица, завиха зад един ъгъл право срещу нас, а конете се метнаха на различни страни, барабанчиците удряха все по-силно, бременската благородна улична младеж крещеше, тъй че ние скоро се разпръснахме. Р. Рот и аз се срещнахме пак първи и продължихме да яздим, излязохме на другия край на града, където пак трябваше да платим такса, тъй като наемодателят на конете живее от другата страна на вратата. При него заварихме останалите, конете на които се били подплашили, и сега потеглихме пеша за в къщи, и трябваше да платим за *трети път* такса за влизане в града. Не е ли интересна история? Това не можеш да отречеш, поне като научиш, че след туй, тъй като бях закъснял за вечерята в къщи, отидох в съюза, изядох бифтек с яйца и се вслушвах в един много забавен разговор, който се водеше недалеч от мен и се отнасяше за млади кучета и умрели котки. Indeed, very interesting! Very amusing!* В момента се намирам именно в съюза, който е същото, каквото е в Бармен Конкордия или поправителният дом. Най-хубавото тук са многото вестници — холандски, английски, американски, френски, немски, турски и японски. Възползвах се от случая и научих турски и японски, така че сега зная двадесет и пет езика. Това е също крайно интересно да го знае една млада дама, която възнамерява да заминава за Манхайм в пансион. Тук беше и Якоб Шмид, който ще дойде пак идната седмица и ще дойде с мен във винарската изба. Това безспорно е най-доброто заведение в Бремен. Имаме също пак театър, но още не съм ходил там.

Farewell, my dear.

— Yours for ever**

Фридрих

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920

---

* — Наистина, много интересно! много забавно! *Ред.*

** — Довиждане, скъпа моя, навеки твой. *Ред.*

25

ДО ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

В БЕРЛИН

[Бремен], 8 октомври 1839

О, Вилхелм, Вилхелм, Вилхелм! Значи най-после се чува нещо от теб, а? Е, човече, сега пък ти ще чуеш нещо: сега аз съм възторжен щраусианец. Елате ми само сега, сега имам оръжие, шлем и щит, сега се чувствувам уверен; елате ми само и така ще ви натупам, въпреки вашата теология, че няма да знаете накъде да бягате. Да, Гуилермо, jacta est alea*, аз съм щраусианец, аз, един жалък поет, се пъхам под крилото на гениалния Давид Фридрих Щраус. Чуй, какъв юнак е той! Ето четирите евангелия — объркани и безредни като самия хаос; мистиката ги забулва и молитвен екстаз — гледай, ето появява се Щраус като млад бог, измъква хаоса на дневната светлина и — Adios** вяра! — тя се оказва шуплеста като сюнгер. Тук-таме той вижда прекалено много митове, но това е само в дребните неща; а инак е навсякъде гениален. Ако успеете да опровергаете Щраус — eh bien***, тогава пак ще стана пиетист. — Понататък, от писмото ти бих могъл да науча, че Менгс е значителен художник, ако за нещастие не знаех вече това отдавна. Същото е и с «Вълшебната флейта (музика от Моцарт)». Начинанието с читалната зала е наистина великолепно и от най-новите литературни явления ти обръщам внимание на «Цар Саул», трагедия от Гуцков[59]; «Книга очерци»[60] — пак от него; «Поетически творби» от Т. Крайценах[258](евреин); «Германия и германците» от Бойрман[145]; «Съвременни драматурзи», първа книга от Л. Винбарг[27] и т. н. Много съм любопитен да чуя мнението ти за «Саул»; в «Германия и германците» Бойман дава там, където говори за Вупертал, цитат от моята статия в «Tel[egraph]» — Обратно, предупреждавам те за «История на полското въстание» (1830—1831), от Смит, Берлин 1839[259], написана без съмнение по прякото нареждане на пруския крал****. Главата за започването на революцията има мото от Тукидит, горе-долу в такъв смисъл: «А на нас, които в нищо лошо не сме се провинили, те изведнъж, без всякакви причини, обявиха война!!!!!![260] О, велика глупост! Затова пък историята на това славно въстание, написана от граф Солтик и излязла на немски език в Щутгарт в 1834 г.[261], е прекрасна — разбира се, при вас тя навярно е забранена, както

---

* — жребият е хвърлен. *Ред.*
** — сбогом. *Ред.*
*** — е добре. *Ред.*
**** — Фридрих-Вилхелм III. *Ред.*

всичко хубаво. Друга важна новина е, че пиша новела, която ще бъде отпечатана през януари, наистина трябва да отбележа, ако мине през цензурата, а това е трудна дилема.

Никак не зная да ви пращам ли стихотворения или не, но мисля, че последния път ви изпратих «Odysseus Redivivus»*, и моля за критическия ви отзив за последните изпратени неща. Сега тук има един тамошен кандидат, Мюлер, който ще заминава с един кораб като свещеник за южната част на Тихия океан. Той живее в нашата къща и има страшно крайни възгледи за християнството; това ще ти стане ясно, ако ти кажа, че напоследък се е намирал под влиянието на *Госнер*. Човек трудно може да има по-екзалтирана представа за силата на молитвата и за непосредственото въздействие на бог върху живота. Вместо да каже, че човек може да изостри сетивата, слуха, зрението си, той казва: ако господ ми даде служба, той трябва да ми даде сила за нея; но, разбира се, наред с това нужни са гореща молитва и личен труд, инак не може — и по такъв начин той ограничава този общ, известен на всички хора факт само с вярващите. Та дори един Круммахер би трябвало да се съгласи, че такъв светоглед е все пак съвсем детски и детински. — Много ми е приятно, че ти имаш по-добро мнение за статията ми в «Telegraph». Впрочем тази работа е писана разпалено, затова и стилът ѝ е такъв, какъвто само мога да си пожелая за новелата си, но тя страда и от едностранчивости и полуистини. Круммахер — ти навярно вече знаеш това — се запознал във Франкфурт на Майн с Гуцков и, както се говори, разказвал mirabilia** за това — доказателство за правилността на Щраусовата теория за митовете. Сега придавам голямо значение на съвременния стил, който без съмнение е идеалът на всяка стилистика. Образец на такъв стил са произведенията на Хайне, но особено на Кюне и Гуцков. Негов учител обаче е Винбарг. От предишните стилисти особено благотворно са му повлияли: Лесинг, Гьоте, Жан Пол и най-вече Бьорне. О, Бьорне пише на такъв стил, който превъзхожда всичко. «Менцел-французоядът»[28] в стилистично отношение е първото произведение в Германия, и при това първото, в което задачата е напълно да бъде унищожен един автор; при вас то пак е забранено, та да не пишат на по-добър стил в кралските канцеларии от този. Съвременният стил съчетава всички предимства на стила: пределна сбитост и изразителност, характеризираща обекта с една дума, разнообразявана с епическо, спокойно описание; прост език, разнообразяван с блестящи образи и искрящо остроумие — с една дума юношески силен Ганимед с венец от рози на главата и с копието

* — «Възроденият Одисей». *Ред.*

** — чудеса. *Ред.*

в ръка, с което убил питона. При това е открит най-широк простор на индивидуалността на автора, тъй че въпреки родството никой не е подражател на друг. Хайне пише ослепително, Винбарг сърдечно, топло и лъчезарно, Гуцков съвсем точно и находчиво, от време на време облят от живителен слънчев блясък, Кюне пише задушевно-описателно, с донякъде прекалено много светлина и прекалено малко сенки, Лаубе подражава на Хайне, а сега и на Гьоте, но изкилифещено, защото подражава на гьотеанеца Варнхаген, а Мунд също подражава на Варнхаген. Маркграф пише все още доста общо и сякаш пуфтейки с надути бузи, но това ще улегне, а прозата на Бек още не е излязла от стадия на школовката. — Ако се съчетае цветистият език на Жан Пол с прецизността на Бьорне, получават се главните черти на съвременния стил. Гуцков е съумял сполучливо да възприеме блестящия, лек, само че сух стил на французите. Този френски стил е като лятна паяжина; съвременният немски стил е като фъндък коприна. (Този образ, за съжаление, не е сполучлив). Но че покрай новото не забравям старото, показват заниманията ми с божествените песни на Гьоте. Но те трябва да се изучават в музикално отношение, най-добре в различни композиции. Като пример искам да ти приведа Райхардовата композиция на «Песен на съюза»*.

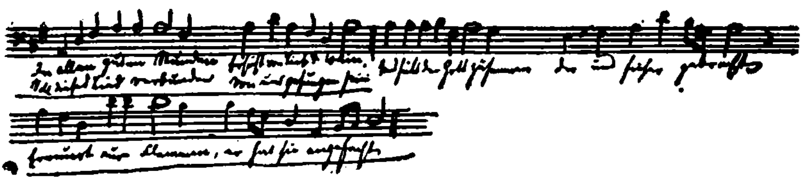

Пак съм забравил тактовите черти, нека ти ги постави Хойзер. Мелодията е прекрасна и благодарение на постоянно запазващата се в съзвучието простота като никоя друга съответствува на текста. Чудесно повишаване на септима от ми към ре и бързо спадане на нона от си към ла. За «Мизерере» от Леонардо Лео ще пиша на Хойзер.

Тези дни ще ви изпратя един добър приятел, който ще следва там, Адолф Торстрик, той е весел, либерален и знае добре гръцки.

---

* По-долу се дава преводът на стиховете под нотите:

Приятели, споени с любов и вино,
При всички наши срещи таз песен пеем ний.
Съюзът ни е вечен: съедини ни бог.
Поддържайте тоз пламък, що бог запали в нас.

(Първата строфа от «Песен на Съюза» («Bundeslied») от Гьоте, музиката на която е съчинена от композитора Райхард). *Ред.*

Другите бременци, които ще дойдат там, не струват много. Ще дам на Торстрик писмо за вас. Приемете го добре, бих искал да ви се хареса. Фриц все още не ми е писал, vermicul* щеше да пише от Елберфелд, но не го е направил от мързел, за което го накастри. Ако дойде Хойзер, на когото не мога да пиша до Елберфелд, тъй като се страхувам, че писмото няма да го завари, вдъхни му надежда, че скоро ще получи нещичко.

Твой
Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път като откъси в списание «Die neue Rundschau», 10. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

26

ДО ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

В БЕРЛИН**

[Бремен], 20—21 октомври [1839 г.]

20 октомври. До господин Вилхелм Гребер. Много сантиментално съм настроен, това е тежък случай. Оставам тук, лишен от всякаква весела компания. С Адолф Торстрик, приносителя на това писмо, си отива последният приятел. Как отпразнувах 18 октомври, ще прочетеш в последното ми epistel*** до Хойзер. Днес гуляй, утре скука, в други ден заминава Торстрик; в четвъртък се връща споменатият в споменатото по-горе послание студент, след туй следват два весели дни, а после — самотна, ужасна зима. Никого от целия тукашен народ не можеш да накараш да погуляе, всички са еснафи-седя си с моя остатък от студентски песни, с моята самохвалска сту, дентска жилка сам в голямата пустиня без другари в пиенето, без любов, без веселие, самотен с тютюна, бирата и с двама неспособни да пият познати. Иска ми се да запея: «Ето ти, сине, парички, вземи, не се стеснявай, погуляй си comme il faut****, та на небето да стане

* — vermicul — (лат.) червейче; намек за Вурм — фамилно име и червей. *Ред.*

** На обратната страна на писмото е написано: До господин Вилхелм Гребер, Берлин, Mittellstaße, 3 етаж. *Ред.*

*** — писмо. *Ред.*

**** — както трябва. *Ред.*

жарко, за твоя стар баща туй е голяма радост»[262] — но на кого да дам моите парички? Пък и не зная свястно мелодията. Имам още само една надежда: да ви срещна след една година в Бармен, когато си отида в къщи, и ако в тебе, Йонгхаус и Фриц още не се е вселил прекалено попът, да си погуляя там с вас.

21. — Днес беше страшно скучен ден. Работих като вол в кантората и бях полумъртъв. След това отидох в певческата академия — страшно удоволствие. Сега трябва да видя какво още да ви пиша. Стихове — при пръв удобен случай, нямам вече време да ги преписвам. Нямаше нищо интересно дори за ядене, всичко е скучно. При това е толкова студено, че в кантората не се трае. Слава богу, надявам се утре да запалят печката. От брат ти Херман навярно в най-скоро време ще получа писмо; той иска да провери от всички страни моята теология и да съкруши убеждението ми. Това идва от скептицизма, хилядите кукички, с които човек се е закачил за старото, изскачат и се закачат на някое друго място и тогава започват диспутите. Дяволите да го вземат тоя Вурм, тоя обесник не се обажда, от ден на ден става все по-голям каналия. Допускам, че ще започне да пие ракия. Е, посрещнете ми сега дружелюбно Торстрик, нека ви разкаже за мен, ако това ви интересува, и му дайте едно хубаво гуляйче. Farewell*.

Твой

Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

27

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

[Бремен], 29 октомври [1839 г.]

Драги ми Фриц — аз нямам същите разбирания като пастор Щир. — На 29 октомври, след един весело прекаран панаир и същевременно с тежка, страхотна кореспонденция, която замина по човек за Берлин, както и след едно писмо до В. Бланк, който трябваше дълго да го чака, аз съм най-после готов и мога да се поборя най-приятелски с теб.

Своя екскурс за инспирацията ти наистина си написал доста

* — Сбогом. *Ред.*

повърхностно, тъй като не трябва да се разбира така буквално, когато пишеш: «Апостолите са проповядвали евангелието в чист вид и това е престанало след тяхната смърт.» Тогава трябва да причислиш към апостолите и автора на «Деяния на апостолите» и «Послание до евреите» и да *докажеш,* че евангелията действително са написани от Мат[ей], Марко, Лук[а] и Йо[ан], когато пък за първите трима е установено обратното. По-нататък ти казваш: «Аз не смятам, че в Библията бихме могли да намерим някаква друга инспирация, освен че апостолите и пророците са излизали и проповядвали пред народа.» Добре, но не се ли иска пак инспирация за правилното записване на тези проповеди? И ако ти в тази фраза ми признаваш, че в Библията има неща, които не са внушени свише, тогава къде ще теглиш границата между тях? Вземи Библията и чети — ти няма да можеш да се откажеш от нито един ред освен там, където има действителни противоречия; но тези противоречия водят до маса изводи: например противоречието, че престоят на децата на Израил в Египет е продължил само четири поколения, докато в посланието си до галатяните (nisi erro*) Павел пише за 430 години**, което дори моят пастор, който на драго сърце би искал да ме държи в неведение, признава, че е противоречие. Ти няма да ми възразиш, че думите на Павел не могат да се смятат за внушени свише, защото той случайно споменава това и не пише история — какво значение има за мен едно откровение, в което се срещат такива излишни и безполезни неща. Но щом противоречието е признато, могат и двамата да са еднакво неправи и старозаветната история се представя в двусмислена светлина, както всъщност и библейската хронология изобщо — това признават всички, с изключение на Тиле от Обернойланд край Бремен — е безнадеждно изгубена за каузата за инспирацията. Това придава на историята в Стария завет още повече митологически характер и няма да мине много време, това ще бъде признато от всички амвони. . . — Що се отнася до спирането на слънцето от Исус Навин, това е най-убедителният аргумент, който можете да използвате, че когато казал това, Исус още не бил получил внушение свише, а по-късно, когато пишел книгата по внушение свише, той само е разказвал. Теорията за изкуплението. — «Човекът е толкова паднал, че той не може по свой почин да направи нещо добро.» Мили Фриц, зарежи я тази хиперортодоксална и дори не библейска глупост. Ако Бьорне, който самият е живял много оскъдно в Париж, е давал целия хонорар от съчиненията си на бедните немци, за което не е получил дори благодарност, това все пак е било, надявам се,

* — ако не греша. *Ред.*

** Библия. Нов завет. Послание на свети апостол Павел до галатяните, глава 3, стих 17. *Ред.*

нещо добро, нали? А Бьорне наистина не е бил «възроден». — На вас тази теза дори никак не ви е нужна, щом само имате първородния грях. Христос също не я е знаел, както впрочем и толкова много неща от учението на апостолите. — Учението за греха аз още най-малко съм обмислил цялостно, обаче ясно ми е, че грехът е необходим на човечеството. Ортодоксията правилно вижда някаква връзка между греха и земните недъзи, болести и пр., но тя греши в това, че представя греха като първопричина на тези недъзи, което е вярно само в отделни случаи. Тези две неща — грях и недъзи — взаимно се обуславят, едното не може да съществува без другото. А тъй като силите на човека не са божествени, то и възможността за извършване на грях е неизбежна; че той действително е трябвало да бъде извършен, се е получило в резултат на първобитната степен на първите хора, а че оттогава насам не е престанал, е пак напълно обяснимо психологически. Той изобщо не може да престане на земята, защото е обусловен от всички земни обстоятелства, а в противен случай господ би трябвало по-иначе да сътвори хората. Но тъй като веднъж ги е сътворил такива, той изобщо не може да иска от тях абсолютна безгрешност, а само да се борят с греха; че тази борба внезапно ще се прекрати със смъртта и ще настъпи някакво dolce far niente* — този извод е могла да направи само повърхностната психология от миналия век. Да, ако се признаят тези предпоставки, моралното съвършенство ще може да се постигне само със съвършенството на всички останали духовни сили, с разтваряне в световната душа, и тук съм при Хегеловото учение, което Лео така ожесточено напада. Тази последната метафизическа теза е впрочем едно такова заключение, за което аз самият още не зная какво да мисля. — По-нататък, съгласно тези предпоставки историята за Адам може да бъде само мит, тъй като Адам е трябвало или да бъде равен на бога, щом е сътворен толкова безгрешен, или е трябвало да греши, щом е сътворен впрочем с човешки сили. — Такава е моята теория за греха, която все пак е още страшно сурова и страда от непълноти. За какво ми е нужно тук още и някакво изкупление? — «Ако бог е искал да намери изход между наказващата справедливост и изкупващата любов, заместителството си е оставало единственото средство.» Е, вижте какви хора сте вие. Натяквате ни, че пускаме нашия критически отвес в бездните на божествената мъдрост, а тук вие поставяте граници дори на божествената мъдрост. По-добре не би могъл да се опровергае и господин професор Филипи. А всъщност престава ли заместителството — дори и да приемем необходимостта от това единствено средство — да бъде несправедливост? Ако бог е наистина

* — блажено безделие. *Ред.*

толкова строг към хората, той трябва и тук да бъде строг и не е имал право да си затваря тук очите. Изясни си само веднъж тази система съвсем отчетливо и определено, и слабите ѝ места няма да ти убягнат. — После следва едно съвсем помпозно възражение срещу «заместителството като единствено средство», като казваш: «Човек не може да бъде посредник, *дори ако в резултат на някакъв акт на божественото всемогъщество бъде освободен от всякакъв грях.»* Значи все пак има и друг път? Да, ако ортодоксията няма по-добър представител в Берлин от професор Филипи, наистина работата ѝ е лоша. — През цялата тази дедукция тихомълком се прокарва принципът за законността на заместителството. Това е един убиец, когото вие сте вербували за вашите цели и който след това убива самите вас. На вас изобщо не ви се иска да докажете, че този принцип не оспорва божествената справедливост, и — признайте си само честно — дори чувствувате, че сте длъжни да приведете това доказателство против собствената си съвест; затова бързо отминавате принципа и тихомълком приемате факта, разкрасен с няколко красиви думи за състрадателната любов и т. п., за справедлив. — «Триединството е условие за изкуплението.» Това е пак някакъв полуправилен извод от вашата система. Разбира се, две хипостази би трябвало вече да се приемат, но третата като че ли само защото така е прието по традиция.

«Но за да страда и да умре, бог е трябвало да стане човек, защото независимо от метафизическата абсурдност да допуснем у бог като такъв способност да страда, налице е била и обусловената от справедливостта етическа необходимост.» — Но ако вие признавате абсурдността, че бог може да страда, тогава в лицето на Христос също не е страдал *бог,* а само човекът, а: «един човек не би могъл да бъде посредник». Но ти все пак си още толкова разумен, че не се хващаш както толкова много хора тук за най-крайния извод: «следователно господ е трябвало да страда» и твърдо да го отстояваш. Как стои работата с тази «обусловена от справедливостта етическа необходимост», това също не е ясно. Щом веднъж е приет принципът на заместителството, не е и необходимо страдащият да бъде именно човек; ако само той е бог. Но бог не може да страда, ergo* — не сме мръднали от мъртвата точка. Това е то тъкмо вашата дедукция, на всяка стъпка трябва да ви правя нови отстъпки. Нищо не се развива изцяло и напълно от предшествуващото. Така че и тук пак съм принуден да се съглася с теб, че посредникът е трябвало да бъде и човек, което още съвсем не е доказано; но ако не се съглася с това, няма да мога да се впусна в разглеждане на следващото твърдение: «По пътя на естественото раз-

* — следователно. *Ред.*

множение обаче не е могло да стане превръщането на бог в човек, защото дори бог и да се е бил съединил с лице, родено от родителска двойка и освободено благодарение на неговото всемогъщество от греха, той е щял да се съедини само с това лице, а не с човешката природа. . . в утробата на дева М[ария] Христос приел само човешката природа, в неговата божественост се е криела силата, образуваща личността.» — Та гледай, това е чиста софистика и към нея ви принуждават да прибягвате нападките срещу необходимостта от свръхестественото зачеване. За да представи тази работа в друго осветление, господин професорът вмъква нещо трето: личността! Но това няма нищо общо с този въпрос. Напротив, връзката с човешката природа е толкова по-тясна, колкото по-човешка е личността и колкото по-божествен е оживяващият я дух. При това на заден план се крие и едно второ недоразумение: вие смесвате тяло и личност; това проличава още по-ясно от следните думи: «От друга страна, бог не е могъл да се внедри в човечеството така съвсем внезапно както първия Адам, защото в такъв случай той не би имал никаква връзка със субстанцията на нашата паднала природа.» Следователно за *субстанцията*, за осезаемото, за телесното се касае, а? Но най-прекрасното е, че най-силните доводи в полза на свръхестественото зачеване — догмата за безличността на човешката природа в Христос — е само гностически извод от свръхестественото зачеване. (Гностически, разбира се, не по отношение на тази секта, но на Γνῶσις* изобщо. (Ако в лицето на Христос бог не е могъл да страда, толкова по-малко е могъл да страда безличният човек, а това именно се получава от това дълбокомислие. «Така Христос се явява без отделни човешки черти.» Това е безотговорно твърдение; и при четirимата евангелисти има определена характеристика на Исус, която по съществените си черти съвпада при всички. Така например ние имаме право да твърдим, че характерът на апостол Йоан е бил най-близък до Христос; но ако Хр[истос] не е имал никакви човешки черти, оттук може да се направи изводът, че Йоан е превъзхождал всички, а такова твърдение може да се окаже рисковано.

Ето и отговора на твоята дедукция. Не успях да го натъкмя много добре, нямах никакви записки, а само книги с фактури и сметки. Затова моля да ме извиниш за срещащите се тук-таме неясноти. — Твоят брат не се обажда. — Du reste**, ако признавате честността на моето съмнение, как ще обясните това явление? Вашата ортодоксална психология неизбежно ще ме нареди сред най-закостенелите, особено тъй като сега съм напълно загубен. Работата е там, че аз се заклех в

* — познание. *Ред.*

** — Впрочем. *Ред.*

знамето на Давид Фридрих Щраус и съм митолог от първа класа. Казвам ти, Щраус е прекрасен човек и гений и притежава такова остроумие като никой друг. Той отне почвата на вашите възгледи, историческият фундамент е безвъзвратно пропаднал, а след това ще го последва и догматическият. Щраус изобщо не може да бъде оборен, затова пиетистите така беснеят срещу него; Хенгстенберг страшно се напъва в «Kirchen-Zeitung» да извлече погрешни изводи от неговите думи и въз основа на тях да отправя злобни нападки срещу неговия характер. — Това именно мразя у Хенгстенберг и компания. Какво ги интересува тях личността на Щраус? Но те се мъчат да дискредитират характера му, та хората да се боят да се присъединят към него. Това е най-убедителното доказателство, че те не могат да го оборят.

Но достатъчно съм говорил вече за теология и искам да насоча погледа си нанякъде другаде. Колко грандиозни са откритията, които направи Германският съюз[77] от демагогията и всички така наречени заговори, личи от факта, че това нещо е отпечатано на 75* страници.[263] Още не съм видял книгата, но четох извадки в някои вестници, които ми показват какви безценни лъжи сервират нашите проклети власти на немския народ. С безсрамно нахалство Германският съюз заявява, че политическите престъпници били осъдени от техните «законни съдии»; а пък всеки знае, че навсякъде, особено там, където съществува публично правораздаване, бяха образувани специални комисии и какво е ставало там, в потайна доба, никой не знае; защото обвиняемите са били заставени да се закълнат, че нищо няма да разправят за разпита. Такова е съществуващото в Германия правосъдие — и ние не можем от нищо, от съвсем нищо да се оплакваме! — Преди около шест седмици излезе една прекрасна книга: «Прусия и прусачеството», от Я. Венедай, Манхайм, 1839[264], в която най-точно се изследват пруското законодателство, държавното управление, разпределението на данъците и т. н. и резултатите са ясни: облагодетелстване на паричната аристокрация за сметка на бедните, стремеж към постоянен абсолютизъм; а средствата за постигане на това са: потискане на политическата интелигентност, затъпяване на мнозинството от народа, използване на религията; блестящо външно лустро, безгранично хвалтотене и създаване на впечатление, че се покровителствува интелигентността. Германският съюз веднага се погрижи да бъде забранена книгата и да се поставят под възбрана неразпродадените екземпляри; последното е само илюзорна мярка, защото непрекъснато питат книжарите имат ли екземпляри, на което, разбира се, всеки съобразителен хубостник казва: не. — Ако там можеш да си набавиш

* В ръкописа неволна грешка: 85. *Ред.*

книгата, прочети я все пак, защото това не са родомонтади**, а доказателства, приведени от *прускoто право*[188]. — Най-вече бих искал да можеш да намериш «Менцел-французоядът»[28] на Бьорне. Това произведение е без съмнение най-хубавото нещо, което имаме в германската проза, както по отношение на стил, така и на сила и богатство на мислите; то е великолепно; който не го знае, той няма представа каква сила притежава нашият език**.

Публикувано за пръв път в книгата:
F. Engels. «Schriften der Frühzeit».
Berlin, 1920

28

ДО ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

[Бремен, 13—20 ноември 1839 г.]

13 ноември 1839 г. — Най-драги Гуилиелме, защо не пишеш? Вие всички сте от категорията на мързеливците и лентяите. А аз съм друг човек! Не само защото ви пиша повече, отколкото заслужавате, защото извънредно много се запознавам с всички литератури в света; аз тихомълком си издигам с новели и стихотворения паметник на славата, който, ако именно цензурата не покрие с дихането си блестящата стомана с отвратителна ръжда, ще блести със светъл младежки блясък по цялата немска страна с изключение на Австрия. В гърдите ми ври и кипи, в пияната ми от време на време глава страшно гори: копнея да намеря някаква велика мисъл, която да избистри мътилката, и облъхвайки жарта, да я превърне в светъл пламък. В душата ми се заражда грандиозен сюжет, в сравнение с който всичките ми досегашни сюжети са само детинщини. Искам в една «приказка-новела» или нещо подобно да покажа съвременните предчувствия, появили се още в средновековието; искам да изровя духовете, които, погребани под основите на църквите и подземните тъмници, чукат под твърдата земна кора да ги освободят. Ще се опитам да разреша поне част от онази задача на Гуцков: истинската втора част на «Фауст», Фауст не вече егоист, а жертвуващ се за човечеството, трябва тепърва да бъде написана. Ето «Фауст», ето «Вечният евреин», ето «Дивият ловец» — това са те трите типа на предчувствуваната свобода на духа,

* — хвалтотения; по името на гордия воин Родомонт в «Бесния Роланд» от Ариосто. *Ред.*
** Краят на писмото липсва. *Ред.*

които лесно могат да бъдат свързани и съотнесени към Ян Хус. Какъв поетически фон, на който се самоволно разпореждат тези три демона, ми се дава тук! Започнатата по-рано в стихове идея за «Дивият ловец» се претопи в това. — Тези три типа (хора, защо не пишете? 14 ноември) ще разработя съвсем своеобразно; особено голям ефект очаквам от трактовката на Ахасфер и на «Дивият ловец». За да направя това нещо по-поетично и подробностите по-значителни, лесно мога да вплета и други неща от немските предания — все ще се намери нещо. Докато новелата, над която сега работя, е само по-скоро упражняване на стила и обрисовката на характерите, тези ще бъдат истинските неща, с които разчитам да си създам име.

15 ноември. И днес ли няма да има писмо? Какво да правя? Какво да мисля за вас? Не мога да ви разбера. 20 ноември. Ако и днес не ми пишете, мислено ще ви кастрирам и ще ви накарам да чакате, както вие правите. Око за око, зъб за зъб, писмо за писмо. А вие, лицемери, казвате: не око за око, не зъб за зъб, *не* писмо за писмо и ме оставяте да седя при вашата проклета християнска софистика. Не, по-добре добър езичник, отколкото лош християнин.

Поети на мировата скръб

Тук се появи един млад евреин, Теодор Крайценах, който пише отлични поетически произведения и още по-хубави стихотворения. Той е съчинил една комедия[68], в която В. Менцел и компания са великолепно осмени. Сега всички са се юрнали към новата школа и строят къщи, дворци или колибки върху основата на великите идеи на времето. Всичко останало отива по дяволите, сантименталните песнички заглъхват, без да бъдат чути, и запокитеният ловджийски рог очаква някой ловец, който да го надуе за лов на тирани; но във върховете на дърветата свисти божията буря и младежта на Германия стои в дъбравата, като дрънчи с мечовете и надига пълни бокали; на планините пламтят горящите замъци, троновете се клатят, олтарите се тре-

сат и ако господ извика сред бурята и урагана: напред, напред! кой ще ни се противопостави?*

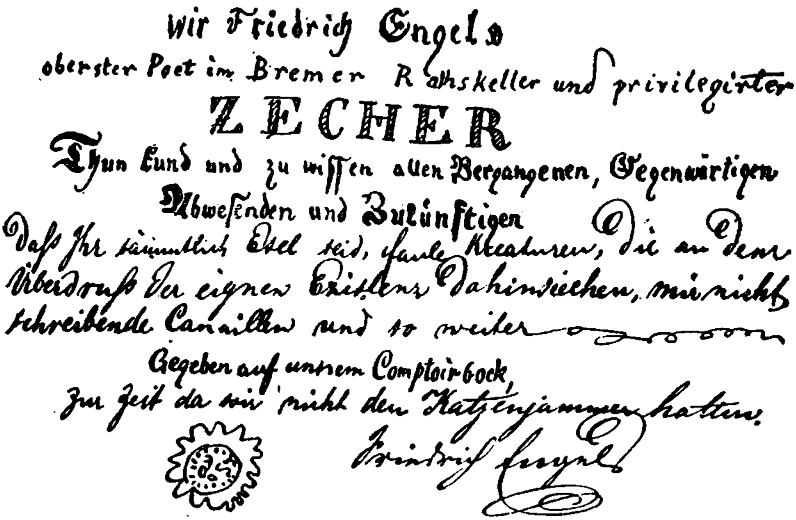
Wir Friedrich Engels
oberster Poet im Bremer Rathskeller und privilegirter
ZECHER
Thun kund und zu wissen allen Vergangenen, Gegenwärtigen
Abwesenden und Zukünftigen
daß Ihr sämmtlich Esel seid, faule Kreaturen, die an dem
Überdruß der eignen Existenz dahinsiechen, mir nicht
schreibende Canaillen und so weiter
Gegeben auf unserm Comptoirbock,
zur Zeit da wir nicht den Katzenjammer hatten.
Friedrich Engels

В Берлин живее един млад поет — Карл Грюн, от когото тези дни прочетох «Пътеписи»[265], която е много хубава. Но казват, че бил вече 27-годишен, и затова би могъл да пише по-добре. Понякога той изказва много сполучливи мисли, но често пъти отвратителни Хегелови реторични фрази. Например какво значи това:

«Софокъл е високонравствена Гърция, която се оставила да се разбият в стените на абсолютната необходимост нейнпте тнтаннчни поривн. В Шекспир се е проявнло понятието абсолютен характер.»

Онзи ден вечерта във винарската изба изгълтах две шишета бира и две и половина шишета рюдесхаймер от 1794 година. С мен бяха моят господин издател in spe** и разни филистери. Ето образец на диспут

* Следва факсимилето на оригинала със следния шеговит текст: «Ние, Фридрих Енгелс, върховен поет в бременската общинска механа и привилегирован гуляйджия, обявявам и възвестявам на всички минали, сегашни, отсъствуващи и бъдещи (хора), че всички вие сте магарета, лениви твари, които вехнат в досадата от собственото си съществуване, непишещи ми каналии и така нататък. . .

Подадено на канторския тезгях, когато не сме били в махмарлук. Фридрих Енгелс.» *Ред.*

** Буквално — в надежда; тук — предполагаем. *Ред.*

с един от тези филистери за бременската конституция: Аз: В Бремен опозицията срещу правителството не е истинска, защото се състои от паричната аристокрация, от старейшините, които се противопоставят на чиновническата аристокрация, на Сената. Той: Все пак вие всъщност не можете напълно да твърдите това. Аз: Защо да не мога? Той: Докажете Вашето твърдение. — Подобни неща тук минават за диспут! О, филистеро, махай се, учи гръцки и тогава ела пак. Който знае гръцки, той и може да води диспут rite*. Но такива обесници аз по шестима наведнъж ги сразявам в диспута, макар и да съм полунатряскан, а те — трезви. Тези хора не могат три секунди да развиват някаква мисъл с нейната необходима последователност, а всичко върви на тласъци; нужно е да ги оставиш да говорят само половин час, да им подхвърлиш няколко уж невинни въпроси и те splendidamente** започват да си противоречат. Отвратително отмерени хора са тези филистери; започнах да пея, тогава те единодушно решиха против мен, че трябвало най-напред да се нахранят, а след това да пеят. Те започнаха да плюскат стриди, а аз ядосано пушех, пеех и ревях, без да се смущавам от тях, докато блажено задрямах. Сега съм страхотен доставчик на забранени книги в Прусията; «Французоядът»[28] от Бьорне в 4 екземпляра, «Писма от Париж»[20] от същия — шест тома, «Прусия и прусачеството» от Венедай[264], строго забранена книга, в пет екземпляра, са вече готови за изпращане в Бармен. Двата последни тома на «Писма от Париж» още не съм чел, те са великолепни. Гръцкият крал Отон страшно е одуман; на едно място той казва така:

«Ако бях дядо господ, щях да си направя чудесна шега — за една нощ щях да възкреся всички велики гърци:»***

После следва прекрасно описание как тези елини, Перикъл, Аристотел и т. н., се разхождат в Атина. Тогава казват: Дошъл е крал Отон. Всички започват да се стягат, Диоген запалва фенера си и всички забързват за Пирея. Крал Отон слиза на брега и произнася следната реч:

«Елини, погледнете нагоре. Небето е оцветено в баварските национални цветове» (Тази реч е прекрасна, трябва да я препиша цялата.) «Защото от най-древни времена Гърция е била присъединена към Бавария. Пелазгите са живеели в Оденвалде, а Инах е родом от Ландсхут. Аз дойдох, за да ви направя щастливи. Вашите демагози, бунтари и вестникари погубиха вашата прекрасна страна. Проклетата свобода на печата обърка всичко. Вижте само какви са маслинените дървета. Отдавна щях да дойда при вас, но не можах да направя това много по-рано, защото *отскоро съм дошъл на света.* Сега вие сте член на Германския съюз[77]; моите министри ще ви съобщят най-новите решения на Бундеста-

* — по всички правила на изкуството. *Ред.*

** — блестящо. *Ред.*

*** *Л. Бьорне.* «Писма от Париж». Писмо осемдесет и девето. *Ред.*

га[17]; аз ще съумея да опазя правата на моята корона и постепенно ще ви направя щастливи. За моята цивилна листа» (заплатата на краля в конституционната държава) «ще ми давате 6 мил[иона] пиастри годишно и аз ще ви позволя да изплащате моите дългове.»*

Гърците са смутени, Диоген тика фенера си в лицето на краля, но Хипократ нарежда да докарат шест каруци кукуряк и т. н. и т. н. Тази изцяло иронична поема е шедьовър на хаплива сатира и е написана на божествен стил. Че на тебе Бьорне по-малко се харесва, се дължи на това, че си чел едно от най-слабите му и най-ранни произведения — «Описания от Париж»[266]. Безкрайно ги превъзхождат «Драматургични страници»[246], критиките, афоризмите и преди всичко «Писма от Париж» и чудесният «Французояд». Описанието на картинната галерия е много скучно, ти си прав в това. Но изяществото, херкулесовската сила, дълбочината на чувствата, убийственото остроумие на «Французояда» са ненадминати. Надявам се, че по Великден или пък през есента ще се видим в Бармен, тогава ти навярно ще имаш вече друга представа за този Бьорне. — Онова, което пишеш за историята с дуела на Торстрик, се различава разбира се, от онова, което той съобщава, но във всеки случай той самият е имал най-много неприятности с него. Момъкът е добър, но изпада в крайности; ту пиян, ту малко педантичен.

Продължение. Ако смяташ, че постепенно немската литература е заспала, дълбоко се лъжеш. Не мисли, че понеже ти като щрауса си криеш главата от нея и не я виждаш, тя е престанала да съществува. Au contraire**, тя видимо се развива, което щеше да ти стане ясно, ако ѝ обръщаше повече внимание и не живееше в Прусия, където произведенията на Гуцков и други трябва първо да получат специално и рядко давано разрешение. — Също така се лъжеш, ако мислиш, че аз непременно трябва да се върна в лоното на християнството. Pro primo***, смешно ми е, че според теб аз вече не съм християнин, и, pro secundo****, защото смяташ, че който веднъж заради понятието се е отърсил от представите на ортодоксията, може отново да се напъха в тази усмирителна риза. Един истински рационалист може наистина да направи това, като признае, че неговото естествено обяснение на чудесата и неговият аскетичен морал са незадоволителни, но митологизмът и спекулацията не могат отново да се смъкнат от своите осветени от утринната зора глетчери в мъгливите долини на ортодоксията. — Работата е там, че се тъкмя да стана хегелианец. Дали ще стана такъв, разбира се, още не зная, но Щраус ми представи Хегел

* Пак там. *Ред.*
** — Напротив. *Ред.*
*** — Първо. *Ред.*
**** — второ. *Ред.*

в такава светлина, че това нещо ми се струва напълно убедително. И без това неговата (на Хегел) философия на историята е написана, сякаш е чел в душата ми. Виж все пак да се снабдиш с «Характеристики и критики» от Щраус, разглеждането на Шлайермахер и Дауб е забележително[267]. Никой освен Щраус не пише така задълбочено, ясно и интересно. Впрочем той съвсем не е безупречен; но дори и цялата му книга «Животът на Исус»[162] да се окажеше сбор от чисти софизми, това е без значение, защото първото нещо, което прави това произведение толкова важно, е залегналата в основата му идея за митичното в християнството; тази идея не би била накърнена дори от това разобличение, защото тя винаги може отново да бъде приложена към библейската история. Но че едновременно с идеята е дадено и безспорно отличното ѝ прокарване, това още повече повишава заслугата на Щр[ау]с. Един добър екзегет би могъл да посочи у него тук-таме някои грешки или изпадане в крайност, така както Лутер е бил уязвим в отделни неща; но това нищо не вреди я. Ако Толук е казал нещо хубаво за Щр[аус][268], това е чиста случайност или добре използвана реминисценция; учеността на Толук се отличава с прекалена широта, а при това той е рецептивен, дори не е критичен, а да не говорим за продуктивен. Хубавите мисли, които е изказал, лесно могат да се преброят и още преди десет години той сам разруши вярата в научността на неговата полемика със спора си с Вегшайдер и Гезениус. Научната дейност на Толук в никакъв случай не е оставила трайни следи и неговото време отдавна е минало. Хенгстенберг все пак е изказал веднъж една оригинална, макар и абсурдна мисъл: мисълта за пророческата перспектива. — За мен е необяснимо, че вие не се интересувате за нищо, което надхвърля рамките на Хенгстенберг и Неандър. Най-голямото ми уважение към Неандър, но той не е учѐн. Вместо да остави в произведенията си да действуват здравата разсъдкът и разумът, дори понякога да влезе в пререкание с Библията, там, където се страхува от такова нещо, той оставя науката на мира и борави с емпирията или благочестивото чувство. Той изобщо е прекалено благочестив и добродушен, за да може да опонира на Щраус. Тъкмо поради тези благочестиви излияния, на които е богата книгата му «Животът на Исус»[269], той притъпява остриетата дори на своите действително научни аргументи.

Apropos* — преди няколко дни прочетох във вестника, че Хегеловата философия била забранена в Прусия, един виден доцент-хегелианец в Хале бил принуден с министерски рескрипт да прекрати лекциите си и на няколко по-млади доценти в Хале от същата боя (може би Руге и др.) било дадено да разберат, че не трябвало да се

---

* — Между другото. *Ред.*

надяват на назначения. С този именно рескрипт окончателно се спирали берлинските «Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik». Нищо повече още не съм чул. Не мога да повярвам на такова нечувано насилие дори от страна на пруското правителство, макар че Бьорне предсказа това още преди пет години, а Хенгстенберг, разправят, бил интимен приятел на кронпринца*, както и Неандър — заклет враг на Хегеловата школа. Ако чуете нещо за това, пишете ми. Сега възнамерявам да изучавам Хегел на чаша пунш. Adios**. Очакващ скорошното ти писмо

Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път като откъси в списание «Die neue Rundschau», 10. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

29

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

В БЕРЛИН

[Бремен], 9 декември [1839 г.] — 5 февруари [1840 г.]

9 декември.

Най-драги — току-що пристигна писмото ти; учудващо е колко дълго човек трябва да чака вие, хора, да се обадите. След твоето писмо и писмото на Хойзер от Елберфелд от Берлин изобщо нищо не се чува. Човек би могъл да стане дявол от злоба, ако беше доказано, че съществува. Но нали твоето писмо пристигна и това е добре.

Следвайки твоя пример, оставям теологията на края, та да увенчая достойно пирамидата на писмото си. Сега много писателствувам; след като получих от Гуцков уверението, че моите статии са му добре дошли, изпратих му статия за К. Бек***; освен това съчинявам много стихове, които обаче се нуждаят доста от шлифоване, и пиша най-различни прозаични неща, за да упражнявам стила си. Завчера написах «Бременска любовна история», а вчера — «Евреите в Бремен». Утре смятам да напиша «Новата литература в Бремен», «Младшият» (става дума за канторския ученик), или нещо от тоя род. При добро настроение за две седмици лесно могат да се надраскат пет коли, след

* — бъдещия крал Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

** — Довиждане. *Ред.*

*** Вж. настоящия том, стр. 22—27. *Ред.*

това се изглажда стилът, вмъкнат се тук-таме за разнообразие стихове и се издава като «Бременски вечери». Моят издател in spe* вчера дойде при мен, аз му прочетох «Odysseus Redivivus»**, от който беше извънредно възхитен; той иска да вземе първия роман от моето производство и вчера искаше на всяка цена да получи томче стихове. Но за съжаление те не са достатъчни, а и — цензурата! Кой ще ти пусне «Одисей»? Впрочем мен цензурата не ме възпира свободно да пиша; след това тя може да зачерква, колкото си иска — *аз* не извършвам детеубийство на собствените си мисли; такива зачерквания на цензурата са винаги неприятни, но и почетни; автор, станал на тридесет години или написал три книги, без цензурата да му зачеркне нещо, нищо не струва. Бойците с белези от рани са най-добрите. По книгата трябва да видят, че идва след битка с цензора. Впрочем хамбургската цензура е либерална; в последната ми статия в «Telegraph» за немските народни книги*** има доста много язвителни сарказми по адрес на Бундестага и пруската цензура, но нито една буква не е зачеркната.

11 декември. — О, Фриц! Така мързелив, както съм в момента, не съм бил от години насам; аха; проблясва ми: зная какво ми липсва — трябва да отида на tertium locum****.

12 декември. — Ама какви говеда — исках да кажа какви добри хора — са тези бременци! При сегашното време всички улици са страшно заледени и те са посипали пясък пред общинската винарска изба, та пияните да не падат.

Тоя момък отстрани страда от мирова скръб, той посетил Х. Хайне в Париж и се заразил от него; след това отива при Теодор Мунд и научава няколко абсолютно необходими за мировата скръб фрази. Оттогава той забележимо е отслабнал и ще напише книга, че мировата скръб е единственото сигурно средство против затлъстяването.

20 януари. Не исках да ти пиша, преди да се реши окончателно дали ще остана тук или ще замина. Сега най-после мога да ти кажа, че до второ нареждане оставам тук.

21. Признавам ти, че нямам голямо желание да продължавам теологическия диспут. Погрешно се разбираме един друг и когато

---

* Буквално: в надежда; тук — предполагаем. *Ред.*

** — «Възроденият Одисей». *Ред.*

*** Вж. настоящия том, стр. 13—21 *Ред.*

**** — на третото място (клозета). *Ред.*

отговаряш, отдавна си забравил своите ipsissima verba*, за които става въпрос, а така не се стига доникъде. За едно основно изясняване на тези неща се иска далеч по-голямо място и на мен често ми се случва така, че под някои неща, които съм казал в някое предишно писмо, в следващото вече не мога да се подпиша, защото те доста много са били от категорията на онези представи, от които междувременно съм се отърсил. Благодарение на Щраус сега съм поел категорично пътя към хегелианството. Такъв закоравял хегелианец като Хинрикс и т. н. аз, разбира се, няма да стана, но непременно трябва да възприема вече значителни неща от тази колосална система. Хегеловата идея за бога е станала вече и моя и по този начин се нареждам в редиците на «съвременните пантеисти», както казват Лео и Хенгстенберг, макар и добре да зная, че вече самата дума пантеизъм предизвиква огромна уплаха у немислещите попове. Днес на обед чудесно се забавлявах с една дълга проповед в «Ev[angelische] K[irchen]-Z[eitung]» срещу пиетизма на Мерклин[270]. Добрият «K[irchen]-Z[eitung]» намира не само за крайно странно, че го причисляват към пиетистите, но установява и още други куриозни неща. Съвременният пантеизъм, т. е. Хегел, независимо от това, че той се среща още при китайците и парсите, е съвсем ярко изразен в нападната от Калвин секта на либертините[271]. Това откритие е наистина съвсем оригинално. Но още по-оригинално е изпълнението. Много трудно е вече да разпознаеш Хегел в онова, което «K[irchen]-Z[eitung]» представя за негов възглед, и това пак има някакво изсмукано от пръстите сходство с една доста неопределено изразена мисъл на Калвин за либертините. Това доказателство беше извънредно забавно. «Bremer Kirchenbote» съумява да изрази това още по-добре и пише, че Хегел отричал историческата истина! Поразително е каква безсмислица се получава понякога, когато се мъчат да представят за нехристиянска една философия, която се изпречва на пътя на някои и която не могат вече да заобиколят. Хора, които знаят Хегел само по име и от «Хегелингите» на Лео[48] са прочели само бележките, искат да катурнат една система, която, тъй като е монолитна, не се нуждае от никакви скоби, за да се държи. — Това писмо го преследва зла съдба. Бог е свидетел, тъкмо се заловя за него, и дяволът се намесва. Винаги получавам канторска работа.

---

* — собствени думи. *Ред.*

Това са две марионетки, които против волята ми са толкова вдървени. Иначе щяха да бъдат хора.

Прочете ли «Характеристики и критики» от Щраус?[267] Гледай да се снабдиш с тях, всички статии там до една са отлични. Статията за Шлайермахер и Дауб е шедьовър. От статиите за вюртембергските обладани от зли духове могат да се научат страшно много психологически неща. Също така интересни са и останалите теологически и естетически статии. — Освен това изучавам Хегеловата «Философия на историята» — грандиозно произведение[155], всяка вечер задължително чета от нея, гигантските мисли страшно ме завладяват. — Неотдавна старият клюкар на Толук, «Literar[ischer] Anzeiger», със своята ахмащина подхвърли въпроса: защо все пак «съвременният пантеизъм» няма никаква лирическа поезия, каквато е имал староперсийският?[272] «Literar[ischer] Anzeiger» нека само почака, докато аз и още някои други хора се проникнем веднъж от този пантеизъм и лирическата поезия ще се появи. Впрочем много е добре, че «Lit[erarischer] Anzeiger» признава Дауб и осъжда спекулативната философия. Сякаш Дауб също не изповядваше принципа на Хегел: че човечество и божество по същество са тъждествени. Това е такава отвратителна повърхностност; че Щраус и Дауб са по принцип единодушни, това малко ги интересува, но че Щраус не вярва в сватбата в Кана[273], а пък Дауб вярва — за това единия възнасят до небесата, а другия определят за кандидат за ада. Освалд Марбах, издателят на народни книги, е най-объркaният от всички хора и особено (cum — tum*) от хегелианците. Как една рожба на Хегел може да каже:

Небето е върху земята също.
Усещам бога в мене на човек да се превръща,

* — както изобщо — така и особено. *Ред.*

ми е просто непонятно, защото Хегел много рязко разграничава целокупността от несъвършеното единично. — Никой не е навреждал на Хегел повече, отколкото неговите ученици; само малцина като Ганс, Розенкранц, Руге и т. н. са били достойни за него. Но един Освалд Марбах е все пак non plus ultra* на всички криворазбиращи хора. Какъв знаменит чешит! — Господин пасторът Малет обяви в «Bremer Kirchenbote» Хегеловата система за «несвързана реч»[97]. Това би било лошо, защото ако тези блокове, тези гранитни мисли се разпаднат, някое отделно парче от тази циклопна постройка може да утрепе не само господин пастора Малет, но и целия Бремен. Ако например мисълта, че световната история е развитие на понятието свобода, се стовари с цялата си сила върху главата на някой бременски поп — как би ахнал, а?

Нека той сам ти разкаже историята на своя живот.

1 февруари. Днес обаче това писмо трябва да замине, пък да става, каквото ще. Русите започват да стават наивни; те твърдят, че войната срещу черкезите още не била отнела живота на толкова хора, колкото едно от по-малките сражения на Наполеон. Такава наивност не съм очаквал от един варварин като Николай.

Берлинците, както чувам, страшно беснеят срещу мен. Аз малко разкатах Толук и Неандер пред тях и не поставих Ранке сред superos** и това ги е вбесило. А освен това написах на Хойзер чудесна глупотевина за Бетховен. — Прочетох една много хубавичка комедия «Тежко на онзи, който лъже»[74] от Грилпарцер от Виена, която значително превъзхожда сегашната традиционна комедия. Тук-таме прозира благороден, свободен дух, за който австрийската цензура е непоносимо бреме. Личи си колко труд му е коствало така да обрисува един аристократ-благородник, че благородният цензор да не намери нищо шокиращо. O tempores, o moria, Donner und Doria***! днес е пети февруари, позорно е, че съм толкова мързелив, but I cannot help it****, бог е свидетел — нищо не правя сега. Работя над няколко статии, само че не напредват, и когато вечер искам да пиша стихове, винаги толкова много съм ял, че не мога вече да надвия съня. — Страшно много ми се иска да пътувам това лято в Дания,

* — крайният предел. *Ред.*
** — великите. *Ред.*
*** Известен латински израз: «O tempora, o mores» («О времена, о нрави!») — на шега перифразирано от Енгелс, за да го римува с «Donner und Doria» («Дявол да го вземе!»). *Ред.*
**** — но нищо не мога да направя. *Ред.*

Холщайн, Ютландия, Зеландия, Рюген. Ще гледам моят старец да ми изпрати тук моя брат*, когото ще помъкна със себе си. Страшно копнея да отида на море, а какъв интересен пътепис може да се направи от това; след туй би могъл да бъде издаден с някое и друго стихотворение. Сега времето е просто божествено, а не мога да излизам, пък страшно много ми се иска, това е цяло нещастие.

Това е един дебел посредник на захар, който тъкмо излиза от къщата и дежурният израз на когото е: «Според мен.» Когато е разговарял с някого на борсата и си отива, той редовно казва: «Останете си със здраве.» Казва се Йох. Х. Бергман.

Тук има трогателен народ. Тъй че веднага ще ти нарисувам една друга житейска картинка:

Този старчок всяка сутрин се насмуква, застава след това пред вратата си и крещи, удряйки се в гърдите: «Ick bin Borger!»**, т. е. благодаря ти, господи, че не съм като онези, хановерците, олденбургците или дори французите, а бременски Borger tågen båren*** — дете на Бремен!

Изразът на лицето на тукашните стари жени от всички съсловия е наистина отвратителен. Особено лицето на тази вдясно с чипия нос е чисто бременско.

Речта на епископ Айлерт на орденското тържество[275] се отличава с едно съществено достойнство; сега знаят какво трябва да мислят за краля****, а неговото нарушение на клетвата е официално потвърдено. Същият този крал, който anno***** 1815, когато се уплашил, обещал в един правителствен указ на своите поданици, че ще получат конституция, ако го измъкнат от голямото затруднение; същият този жалък, подъл, проклет от бога крал заявява сега чрез Айлерт, че никой няма да получи от него конституция, защото принципът «всич-

* — Херман Енгелс. *Ред.*
** «Аз съм гражданин!». *Ред.*
*** — чистокръвен гражданин. *Ред.*
**** — Фридрих-Вилхелм III. *Ред.*
***** — в година. *Ред.*

ки за един и един за всички е правителствен принцип на Прусия» и «никой не слага стара кръпка на нова дреха». Знаеш ли защо четвъртият том на Ротек[276] е забранен в Прусия? Защото там се казва, че нашият височайши сополанко в Берлин признал в 1814 г. испанската конституция от 1812 г.[120] и все пак в 1823 г. изпратил французите в Испания, за да унищожат тази конституция и да върнат обратно на испанците благородния дар: инквизицията и изтезанията. В 1826 г. във Валенсия бил изгорен Рипол от инквизицията и неговата кръв и кръвта на двадесет и трите хиляди благородни испанци, които гниели в затвора заради либералните и еретическите си възгледи, тежи на съвестта на пруския Фр[идрих] В[илхелм] III «««Справедливия»»». Аз го мразя и освен него мразя може би още само двама-трима, мразя го до смърт; и ако не го презирах толкова много — този дрислак, — щях да го мразя още повече. В сравнение с него Наполеон е бил ангел, хановерският крал* е бог, ако нашият крал е човек. Няма време, което да е по-богато на кралски престъпления, от времето от 1816 до 1830 г.; почти всеки княз, който е управлявал тогава, е заслужавал смъртно наказание. Благочестивият Карл Х, коварният испански Фердинанд VII, австрийският Франц — тези машини, които не ги е бивало за нищо друго, освен да подписват смъртни присъди и да сънуват карбонари[277]. Дон Мигуел, който е по-голям мръсник от всички герои на френската революция, взети заедно, но когото все пак Прусия, Русия и Австрия с радост са признали, когато той се е къпел в кръвта на най-добрите португалци, и руският отцеубиец Александър, както и неговият достоен брат Николай, за чудовищните деяния на когото би било излишно да се хабят думи — о, аз бих могъл да ти разкажа забавни истории как князете са обичали своите поданици — нещо добро очаквам само от онзи княз, по главата на когото плющят плесниците на собствения му народ и прозорците на двореца на когото са строшени от камъните на революцията. Сбогом!

Твой

Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път като откъси в списание «Die neue Rundschau», 10. Heft, Berlin, 1913 и изцяло в книгата: F. Engels. «Schriften der Frühzeit». Berlin, 1920

* — Ернст-Август. *Ред.*

1840 година

30

ДО ЛЕВИН ШЮКИНГ

В МЮНСТЕР

Бремен, 18 юни 1840 г.

Драги господин Шюкинг!

Още веднъж сърдечно Ви благодаря за Вашия радушен прием и за прекрасното «Възпоминание за Мюнстер»[93]! Прочетох книгата в Оснабрюк на един дъх и с голяма наслада и завиждам на поетесата* за оригиналните ѝ и нежни природни картини, за многобройните скрити красоти, за духовното ѝ родство с Байрон, което Вие, ако не се лъжа, тогава също изтъкнахте във Вашата критическа статия[278]. Позор е, че тези стихотворения са отминати, без да им се обърне каквото и да било внимание, но за какво ѝ е на повърхностната читателска публика в наши дни тази задушевност? При първа възможност ще отдам справедливост на тази книга в печата**. — Къде има по-прекрасна по рода си балада от «Граф фон Тал»?

Що се отнася сега до нашия план за Шели[279], още вчера говорих с Шюнеман; като споменах за десет талера хонорар, той се дръпна като ударен от гръм и веднага каза, че не може да се съгласи на това. Току-що се връща от панаира, където лично видял своите безброй непродадени книги от всякакъв вид: пиетистки романи, описания от Белгия, испански христоматии и друга марда; на всичко отгоре направил глупостта да сключи договори в Лайпциг за съчинения по теология, световна история и история на литературата на много понисък хонорар, така че не може да вдигне глава от работа. Тези глупави книгоиздатели смятат, че с един коментар към посланията на Йоан, за който навярно се плаща хонорар 2 талера и е лошо издаден, а и се купува може би най-много от 20 студенти, рискуват по-малко,

* — Анете Елизабет Дросте-Хюлсхоф. *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 81. *Ред.*

отколкото с Шели, оформлението и хонорарът на когото ще струват може би три пъти по-скъпо, но към когото ще прояви интерес цялата нация. Току-що пак бях при Шюнеман, за да чуя от устата му окончателното му изявление, че при тези условия не може да се съгласи; една кола стихове съдържала само една четвърт от една кола проза, така че на кола се падали всъщност 40 талера хонорар. Казах му, че да се превежда Шели не е детска игра и че щом не иска, нека, за бога, се откаже от тази работа; впрочем той самият е наясно. Той: ако искаме да дадем по-напред малък пробен превод, който той ще отпечата, и тогава ще се види какво да се прави. Аз: Шюкинг и Пютман не са хора, които ще се съгласят на пробен превод, и онова, което при другите прави пробният превод, при тях го правят имената им. Искате ли или не искате? Той: При тези условия не искам. — Muy bien!*, под нашето достойнство е да молим като просяци, и си тръгнах. Аз съм на мнение, че тази пропаднала надежда никак не трябва да ни обезкуражава, ако един не направи това, друг ще го направи. Пютман, който е превел първата песен на «Кралица Маб»**, я е изпратил на Енгелман в Лайпциг и ако той я приеме, лесно ще склони да приеме цялото. В противен случай може би Хамерих в Алтона и Крабе в Щутгарт ще бъдат първите, към които би трябвало да се обърнем. Впрочем сега, веднага след великденския панаир, моментът за нас е много неблагоприятен да направим предложенията си. Ако беше януари, сигурен съм, че Шюнеман щеше да посегне с двете ръце. Все пак ще отида още веднъж при него и на шега ще го попитам какви условия може да ни постави.

Приятелят Шюнеман избягна посещението ми, като офейка: отишъл на излет извън града. Той навярно щеше да предложи 5 талера хонорар и да уговаря за любимата си приумица — предварително малък пробен превод от три-четири коли. За цялата тази история е виновен само пиетистът Вилх[елм] Елиаз от Хале, от чийто роман «Вяра и знание»[280] Ш[юнеман] е загубил към 2000 талера. Ако успея да пипна този хубостник, ще го извикам на дуел с ятагани.

Какво ще кажете на това? На Пютман ще пиша още днес. Струва ми се, че това начинание е много хубаво, за да го изоставим, без много да му мислим. Някой горе-долу образован издател (Шюнеман е глупак) с удоволствие ще се заеме с отпечатването.

С нетърпение очаквам мнението Ви по този въпрос, а засега моите най-сърдечни почитания на Вашата любезна благосклонност!

С дълбоко уважение

Фридрих Енгелс

---

* — Много добре. *Ред.*

** — «Кралица Маб» — поема от Шели. *Ред.*

Какво ще кажете за исканията на Гуцков в «Telegraph» към «Hallische Jahrbücher»![281] Г[уцков], изглежда, възнамерява да възобнови критическия тероризъм на Менцел и Мюлнер; възможно е той да се пази младите да не го надминат по ръст!

Публикувано за пръв път в списание «Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universität». Jena, Jg. 7, Heft 4, 1957/58

31

ДО ЛЕВИН ШЮКИНГ

В МЮНСТЕР

Бремен, 2 юли 1840 г.

Уважаеми приятелю!

Милите Ви редове от 22 м. м. попаднаха в ръцете ми за съжаление едва на 26, което ми беше много неприятно, тъй като по съвета на един тукашен книжар, при когото се осведомявах за подходящ издател, предната вечер бях писал на Хамерих в Алтона и му предложих да издаде Шели*. Едва днес получих отговор от него, който се оказа отрицателен, тъй като заявява, че бил претрупан с издателски поръчки.

Що се отнася до Г. К. А. Майер-стари, аз съм на мнение, че него при всички случаи трябва да зарежем. Първо, този обесник и неговите помощници в производството (Бринкмайер, Берман и К[9]) са прекалено подли; второ, Пютман никога не би се съгласил да пише за това издателство; трето, М[айер] плаща отвратителни хонорари и, четвърто, бихме били принудени безброй пъти да напомняме и да си имаме други въртели, за да си приберем хонорара. Аз самият в момента съм с него в процес на напомняния за хонорара за статията ми в «Mitt[ernacht] zeitung»**, за която той не иска да се издължи, и макар че тук Бринкмайер е посредникът между нас, при все това аз в никакъв случай не бих могъл да направя тази оферта. За съжаление още не съм получил отговор от Пютман и следователно не мога да взема никакви енергични мерки. Освен това М[айер] навярно вече е раздал всичко на своите подчинени и на нас вече няма да може нищо да се даде от Ш[ели]. Тези издатели ca свикнали да се разпореждат неограничено с подвластните им пера, а кой от нас би се съгласил на това?

* Ср. настоящия том, стр. 435—436. *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 51—73. *Ред.*

Смятам, че най-добре е Пютман, който май е най-опитният между нас в това отношение, да получи неограничено пълномощно да сключи договор; той без съмнение ще свърши тази работа за наше най-голямо задоволство и много по-лесно от *мен* поне. Освен това той е предложил вече «Кралица Маб» на В. Енгелман, а последният би бил най-добрият издател за нас. И едно нещо тук е много важно: Вие, както и аз, сте писали досега за вестници и списания; Пютман, обратно, е публикувал вече едно произведение и е обявил второ[282]. На такива като него тези подли издатели обръщат внимание.

Когато се получи Вашето писмо, Шюнеман тъкмо беше заминал и още не се е върнал. Колридж[283] вече ще му пробутам — на отпразнувания тук бляскаво празник на Гутенберг сред парите на шампанското пих с него брудершафт, от което той се почувства много поласкан. Ако сте завършили, тъй да се каже, вече ръкописа, пратете ми го.

Злобната клевета на «Hall[ische] Jahrb[ücher]» е отпечатана в кн. 97 или 98 на «Tel[egraph]», който се получава тук по пощата и поради това далеч по-рано, отколкото е възможно при вас. Аз пак изпратих нещичко на Г[уцков] и много ми се иска да разбера как ще го приеме той след стат[ията] в «Mitt[ernacht]zeit[ung]» («Съвременна полемика»*).

Току-що получих писмо от Бармен, в което, кой знае защо, не се споменава нищо за Пютман. Ако Вие сте съгласни П[ютман] да свърши тази история с договора, ще му пиша веднага, след като получа Вашия отговор, и ще му предам всичко. Бъдете така любезен да ми кажете как стои въпросът с хонорара в Rhein[isches] Jahrbuch»; тези дни ще изпратя нещо на Фрайлиграт. Точно тук не ми е до транкането на монетките, но все пак искам да зная предварително на какво мога да разчитам.

Превода Ви от Шели и Колридж[284] в списанието на Пфицер прочетох с удоволствие; днес ще завърша «Нежно растение» на Шели и веднага ще му го пратя. Това прекрасно стихотворение е написано в такъв дух, който е още по-близък до произведенията на Д[росте], отколкото Байрон. Тези стихотворения непрекъснато ми доставят голяма наслада и аз отново Ви изказвам моята благодарност за тях.

С уверение в искреното ми дълбоко уважение моите почитания на Вашето приятелско внимание

изцяло предан

Фр. Енгелс

Публикувано за пръв път в списание «Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller-Universität», Jena, Jg. 5, Heft 4/5, 1955/56

---

* Вж. настоящия том, стр. 61—73. *Ред.*

32

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ*

Бремен, 7—9 юли 1840г.

Мила Мари!

Работата ти скоро наистина ще стане много лоша; щеше да ми пишеш веднага, след като пристигнеш в М[анхайм], а аз съм отново тук вече три седмици и още нямам писмо от теб. Ако продължава така, ще трябва май да се реша да пиша направо на госпожица Юнг, за да бъдеш донякъде заставена да ми докажеш сестринската си обич.

Ще ти пожелая по-хубаво време от това, което ние имаме сега — само буря и дъжд, както през септември и ноември. В морето корабите потъват като мухи, паднали в чаша вода, а параходът, който пътува за Нордернай, едва се добра дотук. Завчера бях в Бремерхафен** и там също валя цялата сутрин. Бях на парахода, с който пътуват преселниците за Америка; те всички са настанени на средната палуба — едно огромно помещение, широко и дълго, колкото целия кораб, по шест койки (така се наричат леглата) една до друга и отгоре още шест. Там лежат всички — мъже, жени и деца,и можеш навярно да си представиш колко отвратително е това душно помещение, където често лежат 200 души, особено през първия ден, когато ги хваща морската болест. Тогава вече въздухът е такъв, че можеш да се задушиш там. Пътниците в каютите обаче са по-добре, те имат повече пространство и много комфортно обзаведени каюти. Но когато се извие някоя буря и вълните заливат кораба, тогава на тях им е по-лошо, защото над каютите има стъклен похлупак, през който влиза светлината, и когато в него се блъсне някоя връхлитаща вълна, стъклото чудесно се пръсва с дрънчене в каютата и водата нахлува. Тогава обикновено цялата каюта се напълва с вода, но леглата са толкова високо, че остават сухи. Когато по обяд си тръгвахме обратно, на рейда пристигна един голям, тримачтов кораб, който се казваше като теб «Мари» и идваше от остров Куба. Поради отлива той не можа да влезе в пристанището и хвърли котва на рейда. Потеглихме с парахода натам и взехме капитана му; но на рейда започнаха да се надигат големи вълни и корабът малко се клатушкаше. Начаса всички дами побледняха и правеха такива физиономии, като че ли ще се удавят. Там набутахме две хубавички шивашки дъщери, с които се държахме

---

* На обратната страна на писмото е написано: До госпожица Мари Енгелс в Института на великото херцогство, Манхайм, таксувано. *Ред.*

** Вж. настоящия том, стр. 92—100. *Ред.*

крайно галантно, и аз метнах тези гъсчици с най-сериозния вид в света, че клатушкането ще продължи чак до Браке, където ще пристигнем едва след час и половина. За съжаление клатушкането пак престана веднага след Бремерхафен. Три неузрели шапки полетяха във водата и вероятно са отплували за Америка, после цяла камара празни винени и бирени бутилки. Освен това не видях нищо особено забележително, с изключение на една умряла котка във Везер, която на своя глава се беше отправила за Съединените щати. Заговорих я, но тя беше толкова груба, че не ми отговори.

Тук имаше една бегла скица на Бремерхафен. Вляво е фортът за защита на пристанището, стара тухлена съборетина, която вятърът в най-скоро време ще отнесе, до нея са шлюзовете, през които се прекарват корабите в пристанището, което представлява дълъг, тесен канал, малко по-широк от Вупер; зад тях е градът, по-нататък вдясно — Гест — нещо като река, над нея — шпилът на църковната кула във въздуха, това е църквата, която тепърва ще се строи. Това вдясно в далечината е Гестендорф.

Тези дни се запознах с един, чийто баща е французин, роден в Америка, а майка му е немкиня, той самият е роден в морето и тъй като живее в Мексико, говори испански като роден език. Кое е сега неговото отечество?

В нашата кантора сега имаме цял бирен склад — под масата, зад печката, зад шкафа, навсякъде се търкалят бирени шишета и когато старият* ожъднее, той взема едно от нас назаем и след това ни кара пак да го напълним. Сега това вече се прави съвсем открито, през целия ден чашите стоят на масата и до тях едно шише. В десния ъгъл стоят празните, в левия пълните шишета, до тях пурите ми. Действително, вярно е, Мари, младежта става все по-лоша, както казва д-р Ханчке, кой преди 20—30 години си е помислял за такова страшно зло — да се пие бира в кантората?

* — Хайнрих Лойполд. *Ред.*

Как ти е на теб най-удобно, аз ли да поема разноските за нашата кореспонденция и да таксувам моите писма, а също и твоите да плащам, които ти след това ще изпращаш нетаксувани? Ако вече си писала, преди да се получи това писмо, аз няма да ти пиша пак, докато в отговор на това писмо не ми напишеш разумно, дълго писмо.

Adieu*

с вярна обич

Твой брат

Фридрих

Б[ремен], 7 юли 40 г.

Писмото благополучно пак остана и по този начин ми дава възможност да отговоря на току-що пристигналото ти писмо. «Бих искала и аз да мога да свиря така добре като тях! Ако се упражнявам много усърдно, и аз ще напредна толкова.» Ти ли? Да изсвириш една соната от 20 страници? Патка такава! Шорнщайн, разбира се, ще се радва. Какво е желанието ми за Коледа ли? Загубих си кесията за пури и ако скоро не я намеря, можеш ли да ми ушиеш нова? Благодари от мое име на Ада** за поздрава ѝ и пак сърдечно я поздрави; кажи ѝ, че тя е първата, която така любезно ме назовава, и че не ѝ съм никакъв братовчед, а най-многото неин най-предан роднина. — Когато пак пишеш, адресирай писмото не до Тревиранус, тъй като ще го получа по-късно, а до Ф. Е., Бремен, Мартини, № 11. Тогава ще ми го донесат в канторката.

Farewell***.

Твой

Фридрих

Б[ремен], 9 юли 1840 г.

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

33

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ****

Бремен, 4 август 1840 г.

Мила Мари!

Трябва само че веднага да ти кажа, че за в бъдеще не позволявам

* Довиждане. *Ред.*

** — Аделине Енгелс. *Ред.*

*** — Сбогом. *Ред.*

**** На обратната страна на писмото е написано: До госпожица Мари Енгелс в Манхаймския институт на великото херцогство. *Ред.*

да ми се дават каквито и да било добри напътствия, излезли изпод твоето перо. Та не мисли, най-скъпо ми патенце, че сега в пансиона ти вече можеш дори да се опитваш да бъдеш мъдра, а освен това, ако имах желание, мога да получа от пастора* цял куп книги, пълни с добри наставления. Бирата в нашата кантора все пак ще си остане, докато бъде изпита, и откакто ти започна да мърмориш срещу това, нашето гуляене с бира само се усъвършенствува още повече, защото имаме, първо, черна бира и, второ, бяла бира. Това се получава, когато самонадеяни госпожици пансионерки се бъркат в работите на своите господа братя.

И тъй аз няма да таксувам писмата си. Адреса пиши само така: До господин Ф. Е. в Бремен, това е достатъчно. Само че махни попа от адреса ми. Неотдавна, от 27 до 30 юли, празнувахме Юлската революция, която избухна преди десет години в Париж; една вечер бяхме в общинската изба, а останалите в кръчмата на Рихард Рот. Този хубостник все още не се е върнал тук. Там пихме най-хубавото в света лаубенхаймско вино и пушихме пури — ако ги беше видяла, само заради тях щеше да се научиш да пушиш. Моята кесия за пури все още не е пристигнала. Завърна се и един мой познат**, който беше в Пинселфания и Калтермориа и видял мистър Сипи (това значи Пенсилвания, Балтиморе и Мисисипи). Този момък е золингенец, а золингенци са най-нещастните хора в света, защото не могат да се отърсят от своя золингенски немски език. Този момчурляк все още казва: im Sohmer is es sehr schön Wätter***, а вместо Каролина непрекъснато казва Калина.

Положението е печално, нямам вече почти нито грота в джоба си, а имам маса дългове, както лични, така и дългове от купуване на пури. Например тормози ме оня, от когото напоследък купувах черни сливи за вас, които още не съм платил, на книговезеца също още не е платено, трите месеца, след които трябваше да заплатя купените пури, отдавна изтекоха и Щрюкер не изпраща полици, а пасторът замина и не може да ми даде пари. Но утре се връща и тогава ще пъхна шест луидора в кесията си и ако изям в кафенето парче сладкиш за три гроти, ще хвърля двоен пистол на тезгяха: «Можете ли да ми ги размените?» И тогава ще ми се отговори: «За бога, не мога», след това търся из всички джобове да намеря трите гроти и горд с моите двойни пистоли, излизам от вратата. Когато след това се върна в кантората, подхвърлям на червенокосия младши ученик един пистол на писалищната маса: «Деркхим, вижте дали не можете да го раз-

* — Георг Готфрид Тревиранус. *Ред.*

** — Хьолер. *Ред.*

*** Вместо правилното: im Sommer ist es sehr schönes Wetter (през лятото времето е много хубаво). *Ред.*

валите», и тогава момъкът е крайно щастлив, защото има повод да излезе за няколко часа от кантората и да поскита, а това невинно удоволствие той много обича. Защото дребните пари тук са голяма рядкост и който има в джоба си пет талера дребни пари, е страшно доволен.

Неотдавна тук се случи чудно смешна история. Във вестника беше дадено обявление, че се търси готвачка. Идва една яка мома в канцеларията на издателството и казва:* «Слушайте, прочетох във вестника, че търсите готвачка.» «Да» — казва служещият. «А какво трябва да умее да върши тя?» — пита момата. «Трябва да свири на пиано, да танцува, да говори френски, да пее, да шие и плете — всичко това тя трябва да умее да върши.» «Дявол да го вземе» — казва момата, — «това аз не умея.» А когато вижда, че цялата канцелария се смее, тя пита: «Вие какво, на подбив ли искате да ме вземете? Дявол да го вземе, аз няма да позволя да се подиграват с мене!» И като казва това, тя се нахвърля върху служещия и иска да го напердаши; разбира се, кротко я избутали през вратата. Неотдавна старецът** изхвърли навън един каруцар. Момъкът искаше да получи пруски златни пари и не искаше да вземе луидорите от по $^{5}/_{12}$ талера. Тъкмо се разправяхме с него, когато старецът дойде. «Що за управия е това тук, дявол да го вземе!», сграбчи момъка за гърдите и го изхвърли на улицата. Сл ед това каруцарят се върна спокойно и каза: «Такова нещо не съм и помислял, сега, разбира се, ще взема луидорите.»

В момента нямам друг плик за писмото освен тази изписана сметка за кафе, която навярно като истинска кафеджийка ще ти бъде добре дошла.

Farewell*** и пиши скоро

на твоя брат
Фридрих

Публикувано за пръв път с малко съкращение в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920 и изцяло в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilun, Bd. 2, 1930

---

* По-нататък разговорът се води на долнонемско наречие. *Ред.*
** — Хайнрих Лойполд. *Ред.*
*** — Сбогом. *Ред.*

34

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ

Бремен, 20 — 25 август 1840 г.

Моя много скъпа Soeur*,

Току-що получих писмото ти и тъй като тъкмо нямам никаква работа, ще ти надраскам няколко реда. В нашата кантора се направи съществено подобрение. А именно, досега беше винаги много скучно веднага след ядене да се буфнеш на писалищната маса, когато все пак така страшно те мързи, и за да отстраним това неудобство, инсталирахме на балкона на стоковия склад два много хубави хамака, в които, след като се нахраним, се люлеем и понякога си подрямваме. Убеден съм, че ще намериш тази мебелировка за много целесъобразна. Днес сутринта получих писмо и от Рот, той се завръща идната неделя след едно отсъствие от четири месеца. За да знаеш: 1700 марки в банкноти правят, при 137 процента, 776 талера и 24 гроти в луидори. Току-що два пъти ги изчислих и е съвсем вярно. Тук прилагам една гравюра на мед. Стар познавач на вино, който получава да пие кисело

вино. Този до него е търговският пътник, от когото онзи е купил киселото вино. Искам да ти нарисувам също как се фризират тук младите господа:

---

* — сестро. *Ред.*

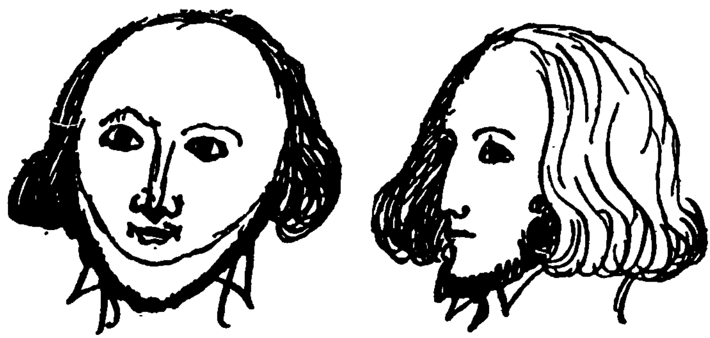

Тези момци
изглеждат
като телета.

Проклятие! След като написах това, отидох в къщи и се нахраних и когато се върнах, запалих пура, за да си легна в хамака. Но той веднага се скъса под мен и когато отидох да взема и забия нови пирони, повика ме този подъл Деркхим и сега не мога пак да се измъкна от кантората.

Слава богу! Все пак получих обедната си почивка! Измъкнах се тихичко от кантората, взех си пура и кибрит и си поръчах бира; след това се замъкнах на най-горния балкон на склада, легнах в хамака и се люлях съвсем леко. После отидох на средния етаж на склада и опаковах два сандъка ленено платно, при което изпафках една пура и изсмуках едно шише бира и страшно се изпотих, защото днес е толкова горещо, че въпреки хремата, от която едва се бях отървал, пак ще се окъпя във Везер. Неотдавна се къпех и накарах един момък да кара лодка след мен, тогава четири пъти преплавах Везер, без да спирам, което никой в Бремен не може да направи така лесно като мен.

Проклятие! По две причини: първо, вали, второ, моят любезен млад принципал* никак не иска да напусне кантората, тъй че съм принуден пак да загася пурата си. Но ще го изгоня вече. Знаеш ли как ще направя това? Ще ида в кухнята и ще извикам с цяло гърло и «Кристине, един тирбушон!» След това ще отворя шише бира и ще си налея една чаша. Ако той тогава има достойнство само за половин грота, трябва да се измете, защото това означава само едно: «Обирай си крушите, дон Гилермо!»

---

* — Вилхелм Лойполд. *Ред.*

Значи ти говориш сега така фамозно английски, а? Ама почакай, когато се върнеш в къщи, така ще те науча на датски или испански, че ще можеш да говориш с мен на един език, който другите не разбират. Danske Sprag fagre Sprag,y el Español es lengua muy hermosa*. Или предпочиташ португалски? O portugues he huma lengoa muito graçosa, e os Portuguezes saõ naçao muito respeitavel**. Но тъй като сега още не си стигнала дотам, ще те пощадя с това.

Тук може да се види моят хамак, в него съм самият аз, както си пуша пура.

Току-що чувам, че пак са продадени 500 сандъка захар, т. е. 250 000 фунта; с тази захар могат да се подсладят доста чаши кафе!
Кой знае дали ти не получаваш в чашата си захар от същия сандък, от който трябваше да взема проба! Но вашата захар на Рейн всичката идва от Холандия, където я правят от *парцали,* но не басмени парцали, а захар на глави***.

В най-скоро време във Фалкенберг, на три часа път оттука, ще има големи маневри, където бременски, хамбургски, любекски и олденбургски бойци, общо цял един полк, ще правят своите фокуси. Това са трогателни бойци, трима от тях заедно нямат и толкова мустаци, колкото имам аз, когато три дни не съм ги подрязвал, по мундирите им няма здраво място и имат не саби, а тлъсти змиорки. Тлъста змиорка е именно пушена змиорка, но при войниците това е кожената ножница за щика, която те носят вместо сабя. Работата е там, че при марширунането тези нещастници рискуват да се намушкат един друг мутрата с щика, ако е поставен на пушката, затова те са толкова разумни да го носят на гърба си. Това са жалки хора, кашуби и лайдаки.

Изчерпаха се моите теми негли,
не знам що има още да се каже,
но страницата ще изпиша, даже
и думите човек с клещи да тегли.

---

* — Датският език е прелестен език, а испанският — много красив език. *Ред.*

** — Португалският език е много изящен, а португалците са нация, много достойна за уважение. *Ред.*

*** Игра на думи: «Lumpen» — «парцали», а също и келе, глава захар. *Ред.*

А в стихове и мислите си нищи
ще можеш колко щеш да разводниш ти.
Затуй писмото с рими ще приключа;
дано Пегас не хвърли в тоя случай
върху пръстта ядача си недраг.
Залязва слънцето, припада мрак,
но вечерта гори със плам чудесен
през облаци далеч на запад чак.
Свят огън, който в този час невесел
гори над гроба на изминалия ден,
нам толкоз много радости донесъл.
Умря денят и тъмна нощ над мен
незабелязано разгръща своя
плащ, със звезди безбройни украсен.
Притихва всичко; сгушва се в покоя
под храста звярът, птицата — в гнездото;
и на комарите замлъква роя.
Затваря се вратата на живота,
като на Сътворението в дните,
когато е било създадено дървото,
но още са не пасли зверове в лъките;
все тъй на вятъра прошумолява
дъхът могъщ през клоните извити.
Не, вей дъхът на бог като тогава
и облаци, на бури перушина,
повдига и далеко разпилява.
Вей вечно млад през хълм и през долина,
но мене ми охотата за рими мина.*

Точка. Ако разбѐреш това, ти си образована и можеш да разговаряш с мен. Ádios**.

Твой
Фридрих

Бремен, 20 авг. 40 г.

25 авг. Завчера Рот пак довтаса тук

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue», Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920

* Превел Ч. Шишманов.
** — Довиждане. *Ред.*

35

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ

[Бремен], 18 — 19 септември 1840 г.

Моя най-скъпа!

В момента бурята при равноденствието се е разразила страшно; нощес един прозорец в нашата къща беше строшен, а дърветата се превиваха страхотно. Утре и в други ден ще има да се получават съобщения за разбити кораби! Старецът* стои до прозореца и е страшно неспокоен, защото завчера един кораб отплува в морето, на който той има ленено платно за 3000 талера, а не са застраховани. Ама ти нищо не пишеш за писмото до Ида**, което бях приложил в предишното си писмо, или може би съм забравил да го сложа вътре, а? — Сега действително ще остана до Великден тук, което по различни причини ми е съвсем добре дошло. Тъй че ако Ида си е отишла, това ще бъде много неприятно за тебе.

Ние си имаме тук и един солиден лагер, който наброява към 3000 души, олденбургски, бременски, лубекски и хамбургски бойци. Неотдавна бях там, стана голяма смехория. Точно пред палатката (там един кръчмар е опънал голяма палатка-кръчма) седеше един французин, който беше съвсем натряскан и не можеше вече да се държи на краката си. Келнерите му окачиха един голям венец и той започна да ръмжи: «С листа милия пълен стакан украсете»***. След това го замъкнаха в моргата, т. е. на тавана на плевнята, той се строполи и заспа. Когато изтрезня, нае от един човек кон, качи се на него и запрепуска нагоре-надолу из лагера. Той всеки момент можеше хубавичко да се изтърси. Там се веселихме извънредно много и пихме чудесно вино. Миналата неделя яздих до Фегезак, при която разходка имах удоволствието дъждът да ме измокри до кости четири пъти, но толкова бях разгорещен отвътре, че всеки път веднага изсъхвах. Но пък и имах отвратителен кон, който тичаше страшно тежко в тръс, тъй че това мръсно друсане целия ме разтръска. — Току-що пак домъкнаха за нас шест шишета бира, които веднага трябва да се подложат на възпламенителен процес — мислех си за пури, би трябвало да се каже изпразнителен процес. — Аз вече почти пресуших едно шише и изпуших при това една пура и щом нашият дон Гилермо****, младият принципал, излезе, веднага ще започнем отначало.

* — Хайнрих Лойполд. *Ред.*

** — Ида Енгелс. *Ред.*

*** *Матиас Клаудиус.* «Рейнска трапезна песен»(«Rheinweinlied»). *Ред.*

**** — Вилхелм Лойполд. *Ред.*

19 септември 1840 г. Все пак вие живеете по-скучно от нас. Вчера след обед нямаше вече никаква работа и старецът беше заминал, а Вилхелм Л[ойполд] рядко се вестяваше. И тъй запалих си една пура, написах първом настоящото до тебе, после взех от писалищната маса «Фауст» от Ленау[285] и се зачетох. След това изпих още едно шише бира и в седем и половина отидох при Рот; замъкнахме се в съюза, аз четох «История на Хоенщауфените», от Раумер[286], после изядох един бифтек и салата от краставици. В десет и половина си тръгнах за в къщи, четох «Граматика на романските езици» от Диц[287], докато ми се доспа. При това утре пак е неделя, а срядата е ден на покаяние и молитва в Бремен и така ще я караме полека-лека до зимата. Тази зима ще вземам заедно с Еберлайн уроци по танци, та да придам малко грация на моите дървени крака.

Ето ти една сцена от Шляхтата, т. е. от улицата, която минава по брега на Везер и където разтоварват стоките. Човекът с камшика е каруцарят, който ей сега ще откара чувалите с кафе, които са отзад; човекът с чувала вдясно е шляхтският носач, който ги товари; до него е един надзорник на винарска изба, който току-що е взел проба и още я държи в ръката си, а до него е лодкарят, от лодката на когото са разтоварени чувалите. Ти няма да можеш да отречеш, че тези фигури са много интересни. Когато каруцарят кара, той седи на коня без седло, без стреме и шпори и непрекъснато го ръга с пети в ребрата ето така:

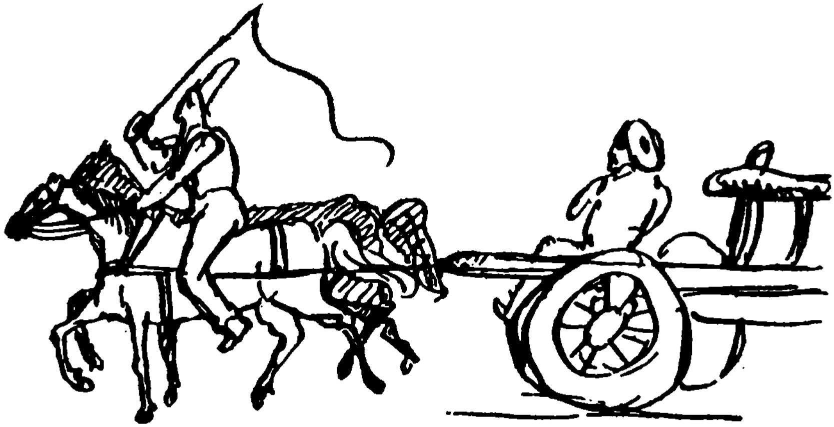

Сега пак вали, което никак не е допустимо за една съботна вечер, всъщност би трябвало да вали само през седмицата, а от събота следобед нататък времето да е хубаво. Знаеш ли какво е суперфайн средно добро ординарно доминиканско кафе? Това е пак едно от онези дълбоки понятия, които се срещат във философията на търговското съсловие и които вашите умствени сили не могат да разберат. Суперфайн средно добро ординарно доминиканско кафе е кафе от остров Хаити, което има лек зелен оттенък, а изобщо е сиво, и при което на десет хубави зърна получаваш отгоре и четири лоши зърна, шест камъчета и четвърт лот кал, прах и т. н. Сега навярно го разбра. Един фунт от него сега струва 9 $^1/_2$ гроти, което прави 4 зилбергроша и 8 $^{123}/_{137}$ пфенига. Всъщност не биваше да издавам такава търговска тайна, тъй като не трябва да се изнасят кирливите ризи навън, но за теб ще направя изключение. — Току-що нашият общ работник каза:* Господин Деркхим, ако дружите с такива младежи, накарайте ги да се отнасят с по-голямо уважение към вас, инак съвсем ще ви стъпят на врата. Хайнрих е лошо момче, той ми е създавал немалко неприятности; по-добре не играйте с него, а му зашлевете един, иначе не помага; а ако отидете при стареца, той нищо няма да направи на момчето, а само ще каже: махайте ми този обесник от главата. Сега можеш да се поупражниш в нашия долнонемски. Впрочем оставам твой найпредан

Фридрих

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920

* По-нататък фразата е на долнонемско наречие. *Ред.*

36

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ*

Бремен, 29 октомври 1840 г.

Мила Мари!

Следващия път не ми пиши пак през Бармен, мама винаги задържа писмата толкова дълго, докато тя самата пише, а често пъти това продължава много дълго. Но ето какво исках да ти пиша: ти обаче не пиши за това в къщи, защото искам да ги изненадам през пролетта — сега имам страхотни мустаци и в най-скоро време ще си оставя козя брада à la Хенрих IV. Мама ще се учуди, когато изведнъж през белянката се зададе един такъв дългуч с черна брада. Идната година, когато отида в Италия, все пак трябва да имам вид на италианец.

Това го написа малката Софи Лойполд, която току-що ми дойде на гости в кантората, докато старецът** и Еберлайн, който се храни тук в къщи, са на един тържествен обяд. О, аз бих могъл да ти разкажа интересни неща за този обяд, за още необявените годявки и откраднатите целувки, но те не са за една девойка-пансионерка. За това ти ще научиш доста скоро, когато пак бъдем у дома. Тогава аз ще седна в градината, ти ще ми донесеш от къщи една голяма кана бира и бутерброт със салам и тогава ще кажа: Слушай, моя мила сестро, понеже сега ми донесе бирата и понеже е прекрасна лятна вечер, аз ще ти разкажа и за тържествения обяд, който се състоя в лето 1840 на 29 месец октомври в Бремен, на улица Мартини, номер единадесети, в консулството на кралство Саксония. Но сега мога да ти кажа само това, че днес на обед ще се изпият огромни количества мадейра, портвайн, пуилак, о-сотерн и рейнско вино. Защото макар там да са само петима господа, те всички до един пият здравата, почти така здравата като мен. — В момента имаме свободен пазар и макар аз да нямам честта да бъда представен на Нейно кралско величество, на една велика херцогиня и на други най-сиятелни принцеси, все пак и ние се забавляваме. За щастие аз съм толкова късоглед, че изобщо не зная как изглеждат тези няколко високи, висши и височайши осо-

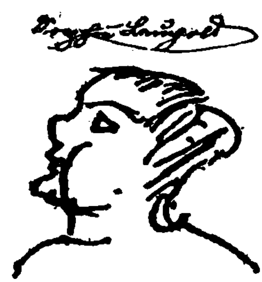

* На сбратната страна на писмото е написано: До госпожица Мари Енгелс в Манхаймския институт на великото херцогство. *Ред.*

** — Хайнрих Лойполд. *Ред.*

би, които имаха честта да минат с карета покрай мен. Ако следващия път на теб пак ти бъде представена една такава всемилостива особа, пиши ми все пак дали е хубавичка, в противен случай такива личности никак не ме интересуват. Нашата благородна общинска изба е така хубаво обзаведена, че по-добре не може да бъде, човек си седи прекрасно сред бъчвите. Миналата неделя в тази изба имахме гуляй на мустакатите. Работата е там, че аз издадох окръжно до всички млади хора, способни да имат мустаци, че е дошло най-после времето да скандализираме всички филистери и това би могло да се постигне най-добре, ако си пуснем мустаци. Тъй че който има достатъчно кураж да се опълчи срещу филистерството и да си пусне мустаци, трябва да се подпише. Веднага събрах една дузина мустакати и двадесет и пети октомври, когато нашите мустаци ставаха на един месец, беше определен за колективен юбилей на мустаците. Аз обаче добре обмислих как да се проведе той, купих малко крем за мустаци, взех го със себе си и отидох там; оказа се, че единият има наистина много красиви, но за съжаление съвсем бели мустаци, а другият получил нареждане от принципала си да отреже това престъпно нещо. Така или иначе, нея вечер непрѐменно трябваше да има някои и други мустаци, а който нямаше, трябваше да си нарисува. След това аз станах и вдигнах следната наздравица:

Вредом по света във всеки век
носил е мустаци смелият човек.
Който за родина меч е вдигал свят,
бивал е без друго мустакат,
и затуй във тези дни военни
от мустаци ний не сме лишени.
Но филистерите ги не щат — еднички
бръснат те мустаците си всички.
Ние пък за разлика от тях
пущаме ги да растат без страх.
Да живее всеки християнин благ,
който гордо сучи днес мустак,
и pereant* хората безлични,
що мустаците намират неприлични.**

След тези бездарни стихове се чукнахме с голям ентусиазъм, после взе думата един друг. Принципалът на тоя не пожелал да му даде ключ от къщата, тъй че в десет часа той трябваше да си бъде у дома, инак къщата ще бъде заключена и нямало да го пуснат вече да влезе. На някои клетници така се случва тук. Той каза:

* — Да пукнат. *Ред.*
** Превел Ч. Шишманов.

Pereant* всички
Принципали
Които не дават ключове от къщата!
Косми и мухи в паницата да намерят
Когато вечерят
И без сън в леглото да се въртят!

След това пак се чукнахме. Така продължи до десет часа, когато тия без ключове трябваше да си тръгнат, а ние, щастливците с ключове, останахме и ядохме стриди. Аз изядох осем парчета, но повече не можах и досега не мога да вкуся тия пущини.

Тъй като ти много обичаш сметките и дори искаш да ме наградиш за това с ордена на жълтия плик, аз ще благоволя да те удостоя със съобщението, че сега курсът е 106 $^{1}/_{2}$%, докато преди една година беше 114. Луидорите така падат, че оня, който тук, в Бармен, е имал преди година един милион талера, сега има само още деветстотин хиляди, значи сто хиляди талера по-малко. Не е ли това страшно много?

Ти все още нищо не ми пишеш относно оня парцал за Ида**, получила ли си го и предала ли си го или не? Ще ми бъде неприятно ако не съм го изпратил, а си е останал тук и попадне в ръцете на стареца. Тъй че пиши ми, и то дългото писмо от шест страници, което ми обеща. Ще съумея да се реваншира. Тук върху плика пак ще бъдеш удостоена с някои и други сметки, които можеш да вземеш присърце. Че бях принуден още веднъж да препиша това писмо, е виновен господин Тимолеон Мизеганс от Бремен, същият, когото преди две години старецът изхвърли веднъж от къщи. С уважение и преданост

Фридрих

Публикувано за пръв път с малко съкращение в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920 и изцяло в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

37

ДО ВИЛХЕЛМ ГРЕБЕР

В БАРМЕН

Бремен, *20 ноември 1840 г.*

Драги ми Вилхелм!

Измина вече най-малкото половин година, откакто не си ми пи-

* — Да пукнат. *Ред.*
** — Ида Енгелс. *Ред.*

сал. Какво да кажа за такива приятели? Ти не пишеш, брат ти* не пише, Вурм не пише, Грел не пише, Хойзер не пише, В. Бланк не драсва нито ред, за Плюмахер ми е известно още по-малко, sacré tonnerre!**, какво да кажа на това? Когато ти писах за последен път моята бала фин тютюн тежеше още седем фунта, сега от него е останало едва един кубически цол и още никакъв отговор. Вместо това вие се веселите в Бармен — почакайте, обесници, сякаш не зная за всяка чаша бира, която сте изпили оттогава насам, дали сте я изпили на един дъх или на няколко.

Особено ти, политическа нощна шапко, би трябвало да се засрамиш да се нахвърляш върху моите политически истини. Ако те оставят спокойно да си седиш в твоята селска епархия, защото не си и поставяш, разбира се, по-висша цел, и всяка вечер да се разхождаш с госпожа попадията и евентуално с младите попски деца, без да ти бъде пратено някакво гюле пред носа, ти ще си блажен и няма да те е еня за злосторника Ф. Енгелс, който мърмори срещу съществуващото положение на нещата. О, вие герои! Но вие все пак ще бъдете въвлечени в политиката, потокът на времето ще залее вашето идилично царство и тогава ще стоите там като волове пред планина. Дейност, живот, младежка смелост — това е истинският смисъл!

За грандиозната смехория, която възбуди тук нашият общ приятел Круммахер, навярно сте чули. Сега това вече горе-долу отшумя но беше страшно. Паниелистите се строиха в батальони, превзеха с щурм арсенала на гражданската милиция и с голямо трицветно знаме устроиха шествие през града. Те пееха «Свободно живеем ний» и «Виват Паниел, да живее Паниел, Паниел е славен мъж!» Круммахерианците се скупчиха на площада пред катедралата, завзеха кметството, където тъкмо тогава заседаваше сенатът, и разграбиха оръжейния склад. Въоръжени с алебарди и боздугани, те се строиха в каре на площада пред катедралата, насочиха двете оръдия, които стоят на хауптвахта (но те нямаха барут) срещу Обернщрасе, откъдето идваха паниелистите, и така зачакаха врага. Само че той, когато се приближи до оръдията, мина от другата страна на площада и го завзе. Конницата, наброяваща 600 души, окупира тревния пазар точно срещу круммахерианците и чакаше команда, за да нападне. Тогава кметът Смид излезе от кметството. Той мина между двата лагера, стъпи здраво на камъка на който е била екзекутирана отровителката Готфрид и който тъкмо стърчеше половин цол от паважа, и заговори, обърнат към круммахерианците: «Вие, мъже на Израил!» След това се обърна към паниелистите: «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι!»*** После, обръщайки се ту надясно,

* — Фридрих Гребер. *Ред.*
** — дяволът да го вземе! *Ред.*
*** — «Атински мъже!» *Ред.*

ту наляво, произнесе следната реч: «Тъй като Круммахер е чужденец, не подобава един спор, който той предизвика, да се решава с бой в нашия красив град. Тъй че предлагам на двете уважаеми страни да бъдат така добри да се отправят към градската ливада, която е много подходящ терен за подобни сцени.»

Това беше одобрено, двете страни се изтеглиха през различни врати, след като Паниел се въоръжи с каменния щит и меч на Роланд. Върховното командуване на круммахерианците, които наброяваха 6239 $^1/_2$ души, пое пастор Малет, участвувал в похода от 1813 г.; той заповяда да купят барут и да вземат със себе си няколко малки павета, за да заредят с тях оръдията. Когато пристигнаха на градската ливада, Малет нареди да се завземат гробищата, които граничат с ливадата и са заобиколени с широк ров. Той се покачи на паметника на Готфрид Менкен и заповяда да се докарат оръдията на гробищния вал. Но тъй като нямаше коне, оръдията не можаха да бъдат докарани. Междувременно стана 9 часа вечерта и тъмно като в рог. Войската се разположи на бивак — Паниел в Швахаузен — в едно село, — а Малет в покрайнините. Главната квартира беше в манежа пред Херденртор, който наистина беше вече окупиран от група циркови ездачи, но когато пастор Колман от Хорн започна да отслужва в манежа вечерна литургия, ездачите се разбягаха. Това стана на 17 октомври. На 18 сутринта двете армии настъпиха. Паниел, който имаше 4267 $^3/_4$ души пехота и 1689 $^1/_4$ конници, нападна. Една колона от пехотата, която предвождаше самият Паниел, се нахвърли върху първата бойна линия на Малет, състояща се от неговите ученици, на които той преподава религия, и няколко жени фанатички. След като три стари жени бяха прободени и шестима ученици по религия разстреляни, батальонът се разпръсна и Паниел ги натика в рова край шосето. На десния фланг на Паниел се намираше пастор Капеле, който с три ескадрона кавалерия, състоящи се от младите канторски служещи, заобиколи Малет и го нападна откъм тила; той завзе покрайнините и по този начин отне на Малет оперативната му база. Левият фланг на Паниел под командата на пастор Роте излезе на Хорнското шосе и отблъсна младежкия съюз, който не умееше да борави с алабардите, към главната армия на Малет. Тогава ние, нашата шесторка, в часа по фехтовка чухме стрелбата и се втурнахме навън с фехтовачните якета, ръкавици, маски и шапки; вратата беше затворена, ние нападнахме стражата и взехме ключа и така, с рапири в ръце, пристигнахме на полесражението. Рихард Рот от Бармен отново строи разпръснатия младежки съюз, докато Хьолер от Золинген с остатъците от учениците по религия се юрна в някаква къща; аз и другите трима смъкнахме няколко паниелисти от конете, възседнахме ги и подкрепени от младежки съюз, отблъснахме вражеската кавалерия; главната армия

на Малет се придвижи напред, нашите рапири сипеха кварти, терци, всяваха ужас и смърт и след половин час рационалистите бяха разпръснати. Сега дойде Малет, за да ни благодари, и когато видяхме за кого се бяхме сражавали, смаяни се спогледахме.

Se non è vero, è comespero ben trovato*. Само че сега пишете скоро! И поощри Вурм да ми пише!

Фр. Енгелс

Публикувано за пръв път в списание «Die neue Rundschau», 10. Heft, Berlin, 1913

38

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ**

Бремен, 6—9 декември 1840 г

Най-верноподаническо благодарствено писмо
на най-милостиво удостоения с ордена на жълтия плик
Ф. Енгелс

Високоблагородна! Дълбокоуважаема госпожице!

Най-верноподанически подписалият се долу, когото Ваше високоблагородие най-милостиво благоволи да награди незаслужено с ордена на жълтия плик, не пропуска най-покорно да поднесе най-искрената си благодарност пред Вашите височайши високородни крака.

Същият най-верноподанически не можеше да не изрази също и възхищението си от високата милост, с която Вашата височайша особа е благоволила да изпрати съпроводителната записка до Вашия готов за услуги роб открито и достъпно за целия свят***, тъй че всеки е могъл да се убеди във високата милост, която Вашата възвишена доброта и всеобемаща мъдрост е благоволила да ми окаже.

---

* — Макар това и да не е вярно, надявам се,че не е лошо измислено. *Ред.*

** На обратната страна на писмото е написано: До госпожица Мари Енгелс в Института на великото херцогство. Манхайм. *Ред.*

*** Получих писмото ти отворено. Нещастната лепенка се беше отлепила.

Накрая с най-дълбоко благоговение изказвам почитанията си за всемилостивия сувенир на Вашата височайша особа, готов да даде живота си, най-верноподанически

Фр. Енгелс

Бремен, 6 дек. 1840 г.

Мила Мари!

Като изоставям формата, която избрах за първата страница на това писмо, трябва да ти кажа, че никак не съм ти благодарен за лошите лепенки, с които запечатваш писмата си и които се разкъсват на половината път. С ордена на какъв плик искаш да ме ощастливиш, ми е безразлично, но удряй им, дявол да го вземе, по-свестен печат, та тия неща да не се разпаднат още в Майнц. Завчера или вчера — това не зная — беше рожденият ден на Ана*, вчера го отпразнувах в Шваххаузен с едно голямо кафе, струваше ми 6 гроти; не е ли това братска любов? Миналата седмица, в събота, когато навърших 20 години, отпразнувах рождения си ден със зъбобол и подута буза, което ми причиняваше отвратително страдание. И ти навярно си чула, че трупът на Наполеон е пристигнал във Франция**, ех, навярно ще стане голяма дандания! Бих искал да бъда сега в Париж, това е весела история! Четеш ли също вестника? Смяташ ли, че ще има война? Какво мислиш за правителството на Гизо—Султ? Пееш ли и ти лошата песен «Те няма да го получат»***? Впрочем, ако можеш да погледнеш надалеч, ще можеш да видиш френската граница на отсрещния бряг на Рейн. Сега имаме урок по фехтовка, аз всяка седмица фехтовам четири пъти, днес по обед пак. На другата страница можеш да се полюбуваш как нанасям удари.

8 декември. Вчера имах страшно много работа и днес сутринта също. Сега искам да завърша това писмо до теб и след това навярно ще отида да пия кафе. Чуваш ли, за Коледа ми ушиваш нова кесия за пури, и то черна, червена и златна, това са единствените цветове, които мога да понасям.

Червен като любовта да бъде за братство знака,
Чист като златото на мисълта, която ни гори,
Че и пред смъртта не ще се нивга ний разкиснем,
Черното да бъде опасващата нашта гръд лента.

---

* — Ана Енгелс. *Ред.*

** Вж. стр. 133—134. *Ред.*

*** Тук Енгелс цитира началните ноти на тази песен по стихотворение на Н. Бекер «Немският Рейн», които той обаче зачеркнал. *Ред.*

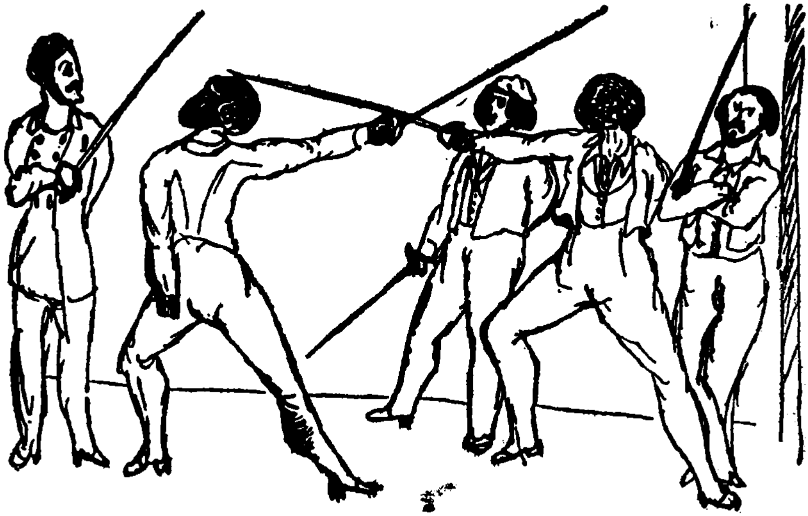

☞ От една забранена студентска песен. Тук няколко тъпаци основаха съюз, където произнасят речи, и аз трябва да отида някой път там и, nolens volens*, да произнеса реч. О, боже, тя ще бъде прекрасна! Впрочем аз мога да проповядвам много добре, макар и предварително да не съм се подготвил, а що се отнася до лъжите, тук вече хич не мога да се спра, а карам без прекъсване. Ако бях в Ландтага, на никого нямаше да дам думата. — Сега ме рисуват с мустаците ми и за да видиш как изглеждам, ще ти нарисувам портрета.

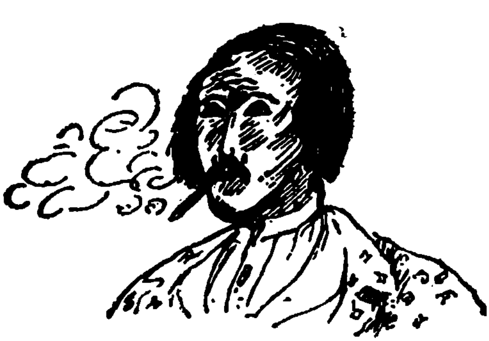

Виждаш, че съм нарисуван, когато бях страшно ядосан. Работата е там, че пурата ми не щеше да се разпали. В този момент бях така одухотворен, че художникът** ме заклинаше да позволя да ме на-

* — искаш-не искаш. *Ред.*
** — Г. В. Файсткорн. *Ред.*

рисува в това състояние. Аз си отделих всички лоши пури и всеки път, когато сядах да позирам, пушех една такава отвратителна пура. Това беше най-голямо мъчение за мен.

Радвай се, че нямаш работа със сандъци с мостри! Това е първокласна безсмислица и галиматия, тъй като човек може цял ден да стои на пода на склада за стоки в този студ до отворения прозорец и да опакова ленено платно — това е нещо страшно, и при това в края на краищата все пак се оказва, че е само безсмислица.

Моя скъпа сестро, аз съм твой предан

[Ф. Енгелс]

[Бремен, 9 декември]

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920

39

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ

[Бремен], 21 декември 1840 г.

Мила Мари!

Не мога да се въздържа да не изкажа благодарността си за красивата кесия за пури, която няма никакъв дефект, освен че не е черночервена-златна. Случайно тя още днес стана мое притежание и веднага влезе в употреба. — Тук беше страшно студено, през целия декември непрекъснато беше замръзнало и още е, Везер е замръзнал чак до Фегезак, на четири часа път оттук, което е крайно необикновено. Тези дни неколцина барменци бяха тук и прекарахме чудно весело, посетихме всички кръчми, винаги вдигахме чашите и сегиз-

тогиз леко се опивахме. Приложено получаваш едно назидателно писмо от бившия ми учител по испански, ако го разбереш, ще ти подаря нова шапка. Може би пък във вашия пансион има някой, който знае толкова испански, а това нещо тук ми пречи. — Впрочем аз едва ли зная какво да ти пиша, тук изгоря една фабрика за захар, а старецът* не ще да излезе от кантората, макар че аз наистина изнемогвам за една пура.

23. Снощи имахме урок по дуелиране, когато се получи чудесната новина, че пак е станал пожар, и то в Нойщад. От чувство за дълг тръгнахме затам и когато пристигнахме, той беше вече загасен. Винаги е така. Трябва да си седиш спокойничко в къщи, докато не ти загори под носа. За Коледа мама ми изпрати пощенски запис за събраните съчинения на Гьоте[288], вчера веднага отидох и си взех първите излезли томове и снощи до дванадесет четох с най-голяма наслада «Родство на душите». Какъв юначага е този Гьоте! Ако ти пишеш на немски като него, с готовност бих те освободил от всички чужди езици. Впрочем съвсем излишно е да оставяш поле, когато ми пишеш, осминката страници са достатъчно тесни и за този удобен начин да се запълват много страници, без да се пише много, не искам и да чувам. За което да се внимава! — казва професор Ханчке.

24. Сега навярно си в страшно вълнение, което мога да си представя, и с грандиозни надежди. Много искам да зная какво ще излезе от това. Все пак с първата поща ще ме уведомиш за това важно събитие, нали? Аз ще се погрижа то веднага да попадне в тукашния вестник.

Тук между другото са няколко черти, заврънкулки и подписи,** с които доказах на моя горд с ъгловатите си черти младши ученик сръчността на ръката си.

28 декември. Сега Везер е напълно замръзнал, тъй че по него се разхождат с карети. Мисля, че може да се стигне с кънки чак до Фегезак, което прави пет часа по Везер. След обед целият beau monde*** отива да се разхожда по него и дамите вървят отпред, за да дадат възможност на господата да ги съборят на леда, което винаги им доставя голямо удоволствие. Дърветата са сякаш от сняг — с такъв дебел бял слой са покрити. — Пасторшата**** ми избродира за Коледа черно-червена-златна кесия за пари, а Мари***** едно черно-червено-златно пискюлче за лулата, което стана нещо изключително. Днес имаме 9 градуса студ, това е живот! Нищо друго не обичам повече от

* — Хайнрих Лойполд. *Ред.*
** Вж. настоящия том, стр. 461. *Ред.*
*** — висш свят. *Ред.*
**** — Матилде Тревиранус. *Ред.*
***** — Мари Тревиранус. *Ред.*

това студено безполезно слънце, което изгрява над твърдата зимна земя. Никакви облаци на небето, никаква мръсотия на земята, всичко твърдо и здраво като стомана и диамант. Въздухът не е толкова отпуснат и охтичав, както през лятото, сега най-после пак го чувствуваш, когато излезеш навън. Целият град е пълен с ледени блокове, хората вече не ходят, а попадат от една улица в друга. Сега все пак отново усещаш, че е зима. В Манхайм, надявам се, между другите полезни фокуси се учите и да се пързаляте на кънки, та да не ми се върнеш в къщи като някоя зиморничава, клечаща до печката дамичка, която не можеш да измъкнеш от стаята — това в никакъв случай няма да допусна. Но ако ми дойдеш такава плашеща се от студа, ще те вържа на една шейна, ще сложа в ушите на конете горяща гъба и така ще те пусна по широкия свят. Или ще ти вържа кънки на краката, ще те занеса до средата на езерото и ще те оставя там сама да лазиш.

Моя много мила сестро! Ще получиш това писмо, ако изчисленията ми не се окажат погрешни, на връх Нова година. По случай този предстоящ много желан от мен, а навярно и от теб празничен ден ти пожелавам всичко, което си пожелаеш, тъй като това пожелание не ми струва нищо, и се надявам, че твоите пожелания за мен ще бъдат поне също такива християнски. Нека през новата година животът в Манхайм ти харесва също така, както — според твоите писма — ти харесваше през старата. (Това го пиша в случай, че това писмо трябва най-напред да мине през цензурата, преди да попадне в твоите ръце.)

Твой
Фридрих

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig, Bd. 4, 1920

1841 година

40

ДО МАРИ ЕНГЕЛС
В МАНХАЙМ*

Бремен, 18 февруари 1841 г.

Мила Мари!

Този път ще получиш много тежко писмо. Отначало исках да ти пиша дори на картон, за да си прииудена да наброиш доста много пари за пощенската такса, но за съжаление не можах да се снабдя с равно парче и сега съм принуден да пиша на най-дебелата хартия, която можа да се открие в нашия книжарски магазин. Щом не знаеш какво е урок по дуелиране, това показва, че позорно си изостанала в културата; но че не си го разбрала от приложените рисунки, свeдочи и за природна ограниченост и си личи, че при теб не само образованието, но и природната интелигентност са загубена работа. На вашия лош немски език урок по дуелиране означава това, което и урок по фехтовка. Аз вече се снабдих с чифт рапири и ръкавици, единствените ръкавици, които имам, защото към гласè и т. н. нямам вкус.

За Stabat mater dolorosa** и т. н. се сетих; все пак провери дали това е композирано от Перголезе. Ако е така, набави ми, ако е възможно, препис на партитурата, ако при нея има и инструменти, те не са ми нужни, само вокалните партии. Ако обаче това е от Палестрина или някой друг, не ми е нужно. В други ден ще изпълняваме «Павел» от Менделсон, най-хубавата оратория, която е написана след смъртта на Хендел. Ти навярно я знаеш. На театър ходя много рядко, тъй като тукашният театър е позорно лош, и само сегиз-тогиз ходя там, когато дават някоя нова пиеса или хубава опера, която още не съм гледал.

---

* На обратната страна на писмото е написано: До госпожица Мари Енгелс в Манхаймския институт на великото херцогство. *Ред*.

** Вж. настоящия том, стр. 347—349. *Ред.*

След като ти изпратих последното си писмо, тук имахме чудесно наводнение. В стаята ми у Тревиранус водата стигна до дванадесет-четиринадесет цола височина и бях принуден да избягам при стареца*, който с присъщата си доброта ме приюти за почти две седмици. Но именно тогава започна истинската суматоха. Водата се покачи половин фут пред къщата и за да не нахлуе в зимника, който има люк, замазахме го с кравешки лайна. Но коварната вода проби през стената от зимника на съседа в нашия и за да не наводни нашите прекрасни бурета с ром и картофите и най-вече богатата на асортимент винарска изба на стареца, бяхме принудени денонощно да изпомпваме водата — четири нощи подред, като и през четирите нощи аз помпах. Вилхелм Лойполд и аз дежурехме обикновено заедно, седяхме на дивана зад масата, на масата стояха няколко шишета вино, салам и едно голямо парче от най-благородното хамбургско пушено месо. При това пушехме, бъбрехме и всеки половин час изпомпвахме водата. Беше много забавно. След това в пет часа сутринта идваше старецът и освобождаваше единия от нас. При това наводнение станаха вълнуващи неща. В една къща в покрайнините на града, в която водата била стигнала чак до прозорците на първия етаж, хората изведнъж видели да плават страшно много плъхове, които нахълтали през прозорците и окупирали цялата къща. При това в тази къща имало само жени, които се страхували от плъховете, никакъв мъж, така че нежните дами въпреки страха си трябвало да се решат да се нахвърлят със саби, тояги и т. н. върху това диво стадо. В някаква къща, която се намира досами Везер, канторските служещи тъкмо закусвали, когато един огромен леден блок, носещ се надолу по реката, пробил стената и се вмъкнал най-арогантно в стаята, след което нахлула и една порядъчна порция вода. Сега ще ти съобщя и една новина. Ти си спомняш, че веднъж много тайнствено ти писах за един тържествен обяд, който беше даден в консулството на саксонското кралство и на който станаха много тайнствени неща. Сега мога да ти кажа, че особата, в чест на която беше даден този обяд, беше dame souveraine des pensées, die domna amadamais que la vida ** от моя втори принципал, споменатия по-горе Вилхелм Лойполд. По време на наводнението той официално ми съобщи за годежа си, който ще бъде обявен на Великден, и уверен в твоята дискретност, искам да ти съобщя това, но ти не бива още да го раздрънкваш, защото годявката ще бъде обявена в печата едва на Великден. Виждаш колко много ти се доверявам, защото ако разкажеш за това, слухът за три дни може да стигне дотук, в Бремен, тъй като навсякъде има бъбриви женоря. И тогава хубавичко ще се

* — Хайнрих Лойполд. *Ред.*

** — дамата, владетелка на мислите, жената, обичана повече от живота. *Ред.*

натопя. Годеницата на В. Л[ойполд] се казва Терезе Майер, дъщеря на Щок-Майер от Хамбург, а последният се казва така, Щок-Майер, защото има фабрика за бастуни*, с която си е спечелил страшно много пари. Тя носи, т. е. не фабриката, а Тереза, синьо яке и светла рокля, седемнадесетгодишна е и такава кльощава като тебе, ако междувременно не си наддала в Манхайм. Тя дори още не е конфирмирана, не е ли страшно това?

Днес пак си остригах мустаците и погребах младежките останки, оплаквайки ги горчиво. Приличам на жена, това е позорно и ако знаех, че без мустаци ще изглеждам така позорно, положително нямаше да ги отрежа. Когато стоях пред огледалото с ножицата и отрязах десния мустак, в кантората влезе старецът и като ме видя с половин мустак, гръмко се закикоти. Сега пак ще ги оставя обаче, защото никъде не мога да се покажа. В певческата академия бях единственият с мустаци и винаги се забавлявах с филистерите, които не можеха да се начудят, че мога да имам нахалството да се появявам така небръснат в прилично общество. Впрочем това много допадна на дамите, а също и на моя старец. Снощи още на концерта ме заобиколиха шестима млади контета, всички във фракове и ръкавици от гласе, аз бях застанал сред тях в обикновеното си сако без ръкавици. Тия хубостници през цялата вечер издевателствуваха над мен и четинестата ми горна устна. Най-хубавото е, че преди три месеца тук никой не ме познаваше, а сега ме познава целият град — само заради мустаците ми. Ох, проклетите му филистери!

Твой
Фридрих

«Публикувано за пръв път в списание Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig. Bd. 4. 1920

41

ДО ФРИДРИХ ГРЕБЕР

Бремен, 22 февруари 1841 г

Ваше високоблагородие in spe**, имали сте милостта, habuerunt gratiam да ми напишете mihi scribendi sc literas. Multum gaudeo, tibi adjuvasse ad gratificationem triginta thalerorum, te ista speroque gratifica, tione usum esse ad bibendum in sanitatem meam. Χαῖρε Φύλαξ τοῦ Χρισ

* «Щок» значи тсяга, пръчка и бастун. *Ред.*
** — буквално: в надежда; тук в смисъл на: в бъдеще. *Ред.*

τιανισμοσ, μέγμς Στραυσσοτάστεξ, ἄστδον τῆς ὀρθοξοξίμς, ταζεις τῆς τῶν πιε-τίστων λύπης, βασιλεὺς τῆς ἐξργήρεως!;!;!

בְּרֵשִׁית בָּנָה אֱלוֹהִים אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ

וְרוּחַ אֱלוֹהִם* е витаел над Ф. Гребер, когато той извърши невъзможното и доказа, че две и две прави пет. О, ти велик ловецо на щрауси**, заклевам те в името на цялата ортодоксия да разрушиш цялото това проклето щраусово гнездо и със своето копие на свети Георги да пробиеш всички полуизмътени щраусови яйца! Върви в пустинята на пантеизма, храбър убиецо на дракона, сражавай се с Лео rugiens*** Руге, който обикаля и търси кого да погълне, унищожи проклетото щраусово котило и забий знамето на кръста на Синая на спекулативната теология! Накарай ги да те умоляват, виж, вярващите чакат вече пет години онзи, който ще смаже главата на Щраусовата змия, те се измъчиха, камъни и кал, дори тор хвърляха по нея, но налетият ѝ с отрова гребен се издига все по-високо; тъй като опровергаването е толкова лесно за теб, че всички прекрасни постройки се сгромолясват от само себе си, започвай и опровергавай «Животът на Исус»[162] и първия том на «Догматика»[159]; та опасността става все по-застрашаваща, «Животът на Исус» претърпя вече повече издания, отколкото всички съчинения на Хенгстенберг и на Толук, взети заедно, и вече става канон да се изгонва от литературата всеки, който не е щраусианец. А «Hallische Jahrbücher» са най-разпространеното списание на Северна Германия, толкова разпространено, че Негово пруско величество****, колкото и да иска, не може вече да го забрани. Забраната на «Hallische Jahrbücher», които всеки ден му казват най-големи грубости, тутакси би направило негови врагове един милион прусаци, които сега още не знаят какво да мислят за него. И за вас е вече крайно време, инак ние, въпреки благочестивите намерения на пруския крал, ще ви осъдим на вечно мълчание. Изобщо вие би трябвало да наберете малко повече кураж, та тупаницата да започне веднъж както трябва. Но тъй като вие пишете така спокойно и невъзмутимо, сякаш курсът на акциите на ортодоксалното християнство е 100% по-висок от номиналната им стойност, сякаш потокът на философията си тече спокойно

* — имали сте милостта да ми напишете, разбира се, писмо. Много се радвам, че ти помогнах, като ти услужих с тридесет талера, и се надявам, че ти ще се възползваш от това благодеяние, за да пиеш за мое здраве. Радвай се, страж на християнството, велики изобличителю на Щраус, звезда на ортодоксията, успокоител на скръбта на пиетистите, княз на екзегетиката!;!;! В началото бог създаде небето и земята и духът божи. *Ред.*

** Игра на думи: Strauß — фамилно име (намек за Д. Щраус, автор на «Животът на Исус») и Strauß — щраус. *Ред.*

*** — порицаващ. *Ред.*

**** — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

и невъзмутимо между своите църковни бентове, както по времето на схоластиците, сякаш между луната на догматиката и слънцето на истината не се е вмъкнала безсрамната земя, за да направи страшно лунно затъмнение. Та не забелязвате ли, че хала се носи през горите и поваля всички изсъхнали дървета, че вместо стария, предаден ad acta* дявол е въстанал критично-спекулативният дявол и има огромен брой привърженици? Ние всеки ден самоуверено и подигравателно ви приканваме на дуел, та почувствувайте най-после с дебелата си кожа — тя наистина е 1800-годишна и е щавена — и яхвайте бойния кон. Само че всички ваши неандъровци, толуковци, ницшевиевци, блековци, ердмановци и както и да се казват те, са нежни, чувствителни хора, на които шпагата би стояла така смешно, всички те са толкова флегматични и предпазливи, така се плашат от скандала, че с тях изобщо нищо не може да се захване. Хенгстенберг и Лео все пак още имат кураж, само че Хенгстенберг толкова често беше смъкван от седлото, че е съвсем схванат в кръста, а Лео при последната тупаница с хегелингите[48] се остави да му оскубят цялата брада, тъй че сега не може вече да се покаже в приличен вид. Впрочем Щраус никак не се посрами, защото ако преди няколко години още е вярвал, че с книгата си «Животът на Исус» не нанася никаква вреда на църковното учение, той е можел, разбира се, да чете, без що-годе да уронва достойнството си, «Система на ортодоксалната теология», както някой ортодокс чете «Система на Хегеловата философия»; но ако той, както показва «Животът на Исус», действително е мислел, че със своите възгледи не нанася никаква вреда на догматиката, всеки предварително знаеше, че той скоро ще се откаже от подобни идеи, щом само веднъж сериозно се залови за догматиката. Та той и направо казва в «Догматика» какво мисли за църковното учение. Впрочем много добре е, че се е заселил в Берлин, там той е на мястото си и може повече да действува със слово и перо, отколкото в Щутгарт.

Че като поет съм го бил съвсем закъсал, се оспорва от много страни и Фрайлиграт впрочем не отпечата стиховете ми не по поетически съображения, а заради тенденцията им и липсата на място. Първо, той съвсем не е либерален, второ, получени бяха много късно и, трето, там имаше толкова малко място, че от определените за последните коли стихотворения се наложило да отпаднат значителни неща. «Рейнска песен» на Н. Бекер е впрочем наистина съвсем посредствено нещо и е вече толкова западнала, че не се осмеляват вече да я хвалят в никое списание. А пък «Рейн» на Р. Е. Пруц[289] е съвсем друга песен. И други стихотворения на Бекер са също далеч по-хубави. Речта, която той произнесе при факелното шествие, е най-обър-

* — в архива. *Ред.*

каното нещо, което някога съм срещал. За почетните знаци на кралете благодаря! За какво е всичко това? Един орден, една златна табакера, една почетна чаша от някакъв си крал — това днес е по-скоро позор, отколкото чест. Ние всички благодарим за подобни неща и, слава богу, сме застраховани от тях, защото откакто отпечатах статията си за Е. М. Арнд* в «Telegr[aph]», дори и на побъркания баварски крал** няма и през ум да му мине да ми закачи такива глупави висулки или да ми удари на задника печата на сервилност. Колкото по-подъл, по-раболепен, по-сервилен е днес някой, толкова повече ордени получава.

Сега яростно фехтовам и в скоро време всички ви ще направя на кайма. През последните четири седмици имах тук два дуела, първият взе назад думите си, именно онзи глупав младеж, който ми изръмжа, след като му зашлевих една, и плесницата си е още неотмъстена; с втория вчера се бих и му направих една фамозна резка на челото, тъй направо от горе до долу, отлична прима.

Farewell***

Твой

Ф. Енгелс

Публикувано за пръв път в списание «Die neue Rundschau», 10. Heft, Berlin, 1913

42

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ

Бремен, 8 — 11 март 1841 г.

8 март 1841 г.

Мила Мари!

«Колкото с дълбоко уважение, толкова и предан» — това бяха последните думи на едно търговско писмо, с което приключих днешната си канторска дейност, за да — за да — за да —е, как да се изразя най-изящно? Е, какво пък, стиховете не щат да се леят и за да ти пиша, най-добре е да го кажа направо. Но тъй като още съм зает със смилането на обяда, нямам време да мисля много, а трябва вече да ти

* Вж. настоящия том, стр. 117—130. *Ред.*

** — Лудвиг I. *Ред.*

*** — Сбогом. *Ред.*

пиша каквото ми дойде там на ума. Моята първа мисъл обаче е за една пура, която веднага трябва да бъде запалена, тъй като Негово величество се оттегли. Негово величество именно е старецът*, който получи тази титла, понеже решихме да се упражняваме в придворния стил, защото съвсем сигурно е, че в скоро време всички в Лойполдовата кантора ще станат още и министри, и тайни камерхери. Ти ще се учудиш, когато ме видиш със златния ключ на черния фрак — аз и тогава ще бъда, разбира се, също такъв схванат, какъвто съм бил досега през целия си живот, и мустаците си няма да отрежа за кефа на някой крал. Те сега пак са пищни, все растат и когато напролет, както не се съмнявам, ще имам удоволствието да те напия в Манхайм, има да се чудиш и маеш на тяхното великолепие.

Рихард Рот си замина преди една седмица, за да направи голямо пътешествие — в Южна Германия и Швейцария. Благодаря на бога, че и аз напускам сега тази скучна дупка, където не можеш да правиш нищо друго, освен да се фехтоваш, да ядеш, да пиеш, да спиш и работиш като вол — voilà tout**. Не зная дали вече си чула, че в края на април вероятно ще отида с татко в Италия, по който повод ще те удостоя с честта да те посетя. Ако се държиш прилично, може би и ще ти донеса нещичко, но ако се префърцунваш и вириш нос, ще ядеш здрав пердах. Няма да избегнеш също и справедливото наказание, ако пак ми пишеш такива безсмислици, както в предпоследното си писмо за уроците по дуелиране, с което искаш да се майтапиш с мен. Че Stabat mater*** е от Перголезе, научих с удоволствие; всеки случай ти трябва непременно да ми набавиш копие на извлечението за пиано с всички вокални партии, и то така, че гласовете и съпроводът да са написани едновременно едно над друго, както в оперна партитура. Тъкмо се сетих: в П[ерголезова]та Stabat mater обаче тенор и бас може би няма; затова пък там навярно има много сопрано и алт. Няма вреда от това.

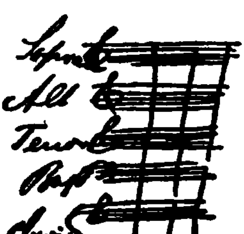

* — Хайнрих Лойполд. *Ред.*

** — това е всичко. *Ред.*

*** Вж. настоящия том, стр. 463. *Ред.*

Ако през пролетта наистина отида в Милано, ще се срещна с Рот и елберфелдеца Вилхелм Бланк и ще си поживеем весело с турски тютюн и Lacrime di Christo*. Италианците ще има да говорят още половин година след това за тримата весели немци — така ще се прославим ние там.

Твоето описание на невинния ви карнавал много ме развесели. Бих искал да те видя. Тук не са станали много весели неща освен няколко скучни балове с маски, на които не отидох. В Берлин карнавалът също е минал скандално лошо. Все пак най-добре могат да правят това все още кьолнците.

Едно нещо ти пък имаш по-малко от мене; днес, сряда, 10 март, ти няма да можеш да чуеш Бетховеновата симфония c-moll, а пък аз ще я слушам. Тази симфония и Ероика са любимите ми симфонии. Та упражнявай се здравата да свириш Бетховеновите сонати и симфонии, за да не ме посрамиш след това. Само че аз няма да я слушам в извлечение за пиано, а с пълен оркестър.

11 март. Ама каква симфония беше снощи! Ако не познаваш това великолепно нещо, изобщо нищо не си чувала в живота си. Това изпълнено с отчаяние раздвоение в първата част, тази елегична тъга, тази нежна жалба за любов в адажиото и това мощно, младежко ликуване на свободата, изразено с тромбоните, в третата и четвъртата част! Освен това вчера даде концерт и един жалък французин, който чя нещо от тоя род:

и тъй нататък, никаква мелодия и никаква хармония, един жаловит френски текст и цялата тази смехория беше озаглавена: «L'Exilé de France»**. Ако всички изгнаници от Франция така мяукат, никой никъде няма да пожелае да ги слуша. Този дебелак пя също една песен: «Le toréador», т. е. бикоборец, като всяка минута следваше рефренът: «Ah que j'aime l'Espange»***. Тази песен беше може би още по-жалка и се гърчеше ту във фалцет, ту в хроматически преходи, сякаш това трябваше да означава стомашни болки. Ако на края не следваше великолепната симфония, щях да избягам и да оставя този гарван да грачи, защото той имаше страшно тънък баритон. Впрочем

* — Със сълзите Христови (марка вино). *Ред.*
** — «Изгнаникът от Франция». *Ред.*
*** — «Ах, как обичам Испания». *Ред.*

занапред запечатвай по-добре писмата. Тази форма

е много непрактична и безвкусна, трябва да бъде такава

или такава , което да се вземе под внимание.

Semper Tuus*

Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

43

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ

Бармен[290], 5 април 1841 г.

Защо не ми писа до Бремен? Изобщо ти никак не заслужаваш и сега да ти пиша, но този път ще направя изключение и ще те зарадвам с няколко реда в твоята манхаймска самотност. Тук ме настаниха в стаята, съседна на старата ми, която сега е музикален клуб, където сега не вдигам глава от изключително италиански книги и от време на време ставам, за да направя един тур удари с Херман** или Адолф***. Току-що се фехтовах с Август****, Херман и Бернхард, затова ръката ми малко трепери и поради това почеркът ми днес е много лош и ученически. Вчера, когато бяхме във Фовинкел, срещнах почти всички, с които учих по-рано в гимназията.

Времето е прекрасно, а днес ми предстои и едно ужасно скучно гостуване у Вемхьонерови. Ще поздравя Емил***** от теб. Луизе Снетлаге се е залепила за Херман Зибел и изглежда се чувствува много добре. Инак всичко в Бармен си е по старому и имам една сърдечна молба към теб—по-бързо да изпълниш задълженията си към мен.

Твоят

Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* — Винаги твой. *Ред.*

** — Херман Енгелс. *Ред.*

*** — Адолф фон Грисхайм. *Ред.*

**** — Август Енгелс. *Ред.*

***** — Емил Вемхьонер. *Ред.*

44

. ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ

[Бармен, към началото на май 1841 г..

Мила Мари!

Снощи започнах писмо до теб, но можах да напиша само три реда и Ана* ги отряза, за да използва и тази хартия. Получих двете ти писма, също и бременското, което е направило хубавичко пътешествие. Инак всичко тук е доста скучно, като се изключат някоя вечеря сегиз-тогиз с малко пунш с лазаркиня, някой гуляй с бира, пиене в кръчма или дъждовно време с гъсти облаци. Най-хубавото в цялата тази работа е, че по цял ден пуша, което без съмнение е върховна, безценна наслада. От Бремен получих заедно с моя сандък и няколко много хубави неща: една кутийка за пури, пепелница, пискюлче за лулата и т. н. Татко отиде в Енгелскирхен, аз седя с неговия халат с дългата лула на неговата табуретка и пуша на провала. След осем или десет дни навярно ще заминем за Милано[149], за което само трябва да ни се пожелае хубаво време. Днес пак вали страшно силен дъжд. Много исках да узная как си се развивала там в Манхайм, дали си все същото кльощаво, гламаво пиленце, както преди, или си прибавила нови глупости. Ана също понякога е такава една дръпната и тогава върши щуротии, нейната трета дума е «О, глупотевина». Херман** проявява блестящо предразположение към ипохондрия, често по цели дни може да седи с най-равнодушния израз на лицето в света, нацупен и да не обелва нито дума. А пощръклее ли изведнъж, не може да се спре да върши щуротии. Емил*** е все още знаменит с най-различни недоразумения. Хедвиг**** проявява много слаб характер с изключение на известно своенравие. Рудолф***** е също такъв обесник, какъвто беше Херман — половин ден се унася в мечти, а през останалото време върши глупости. Най-голямото му удоволствие е, когато му дам рапира и му я избивам от ръката. Малката Елизе****** ще стане значителна, но засега е още незначителна. Тя проявява зародиши на учтивост и в края на краищата всички ви ще засенчи. А аз? Аз може би щях да изглеждам интересен, ако вместо сегашните си

* — Ана Енгелс. *Ред.*
** — Херман Енгелс. *Ред*
*** — Емил Енгелс. *Ред.*
**** — Хедвиг Енгелс. *Ред.*
***** — Рудолф Енгелс. *Ред.*
****** — Елизе Енгелс. *Ред.*

малки мустаци имах още старите си бременски мустаци и дългата си грива.

За днес ти стига, ще ти пиша от Милано, ако имаме там дъждовно време.

Твой
Фридрих

Публикуеано за пръв път в Marx — Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

45

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ*

[Бармен, към края на август 1841 г.

Мила Мари!

Щом непременно трябва да ти пиша, длъжен съм отнапред да ти кажа, че няма да бъде много, защото тук не се е случило нищо. Сватби, визити, е какво пък, ходя там, ям и пия, а след това надълго и нашироко клюкарствуват за това, туй все пак е немислимо за мен. Пък и ти не си свикнала на такива неща от моя страна. Сега почти по цял ден си седя горе в моята стая, чета и пуша като комин на локомотив, фехтовам се, та шпагите се пръсват, и се веселя така, както мога. Позорно лошото време ме хвърля почти в отчаяние — не можеш да отидеш в Елберфелд, без да рискуваш три пъти да се измокриш до кости. За нещастие между Бармен и Елберфелд има само една станция, където може да се укрие човек, когато положението стане непоносимо — именно бирения храм. А там на всичко отгоре чашата бира струва два зилбергроша. Инак нищо не се придвижва напред, а всичко върви назад. За заминаването ми за Берлин още не се отваря дума, има време, не ми е еня за нищо, нека другите се грижат. Ако искаш да получаваш повече писма, обади се и ми пиши нещо хубаво.

Твой брат
Фридрих

Публикувано за пръвпът в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2,1930

---

* На гърба на писмото е написано: Мис Мери Енгелс, Манхайм. *Ред.*

46

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ

Бармен, 9 септември 1841 г.

Мила Мари!

Мама твърди, че последния път съм ти написал не писмо, а някакъв парцал, който не заслужава никакъв отговор, и тъй като ти не ми отговори на споменатия парцал, за най-голямо мое огорчение съм принуден почти да мисля, че ти си на същото мнение. Впрочем трябва да ти кажа, че съм много засегнат от този начин на отнасяне, че дори и оскърбен, и тази вечер, понеже съм в добро настроение и не искам да се карам с тебе, ще ти напиша писмо; всъщност ти без съмнение не си го заслужила. Освен туй правя удоволствие на мама с това и сега знаеш на кого трябва да благодариш за тези редове. Тук съм близо шест седмици, изпуших много тютюн и здравата се занимавах, макар във висшите сфери да заявяват, че нищо не съм правил. След 1—2 седмици ще замина все пак май за Берлин, за да изпълнявам дълга си на гражданин на държавата, т. е. ако е възможно, да се освободя от военната служба и след това да се върна в Бармен. Как ще завърши тази работа, ще видим.

За събота и неделя предвиждаме излет до Алтенберг, от който нищо няма да излезе, тъй като Бланк и Рот не могат да дойдат; трябва сега да видя дали не можем да измислим нещо друго. Тъкмо ми хрумна, че бих могъл някой път пак да отида в Байебург, тъй като все пак отдавна не съм бил там.

Вчера мама беше у Августови* на кафе и там направила забележката, че госпожица Юлия Енгелс е много мълчалива, а госпожица Матилде Вемхьонер много приказлива. Ти сама можеш да си направиш евентуални изводи от това.

Впрочем установих, че Ана** е много весела, Емил*** отбелязва напредък в разправянето на вицове, Хедвиг**** става много дръзка, а Рудолф***** е тръгнал по същия път, който беше поел Херман******, когато тоя хайдамак беше на неговата възраст; между другото Елизе******* много се докарва.

---

* — Август Енгелс. *Ред.*

** — Ана Енгелс. *Ред.*

*** — Емил Енгелс. *Ред.*

**** — Хедвиг Енгелс. *Ред.*

***** — Рудолф Енгелс. *Ред.*

****** — Херман Енгелс. *Ред.*

******* — Елизе Енгелс. *Ред.*

Английското ти писмо до татко, което прочетох днес, беше общо взето добре написано, само с няколко груби грешки.

Du reste*

Твой брат

Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* — А сега оставам. *Ред.*

1842 година

47

ДО МАРИ ЕНГЕЛС
В МАНХАЙМ

Берлин[291], 5—6 януари 1842 г.

5 януари 1842 г.

Моя мила Мари!

За най-голям срам твоето писмо ми напомни за неизпълняваното от дълго време задължение да ти пиша. Наистина това беше позорно от моя страна и престъплението изобщо не може да бъде извинено. Затова искам веднага да се заловя с това и да отговоря на милото ти писмо, което се получи завчера. Вчера получих «оръдейна треска». А именно от сутринта се чувствувах много неразположен и отпаднал, след това ме повикаха на учение и при оръдието едва не ми призля, след което се оттеглих, а след обед започна позорно да ме тресе; днес сутринта се чувствувах по-добре, но учението не вървеше още както трябва, но сега съм горе-долу пак в изправност и поисках да ми дадат два дни по болест заради катаралната оръдейна треска, след което, надявам се, ще бъда пак така в състояние да привеждам както трябва в действие банника. Впрочем не пиши за това в къщи, това никак не е нужно. Знаеш ли какво ми предписа докторът против оръдейната треска? Чаша пунш преди лягане, не е ли това прекрасна медицина? От това виждаш, че един ротен хирург струва далеч повече от например един д-р Райнхолд с всичките му мушамички и испански мухи, пиявици и т. н., макар че за него далеч не е нужно да знае толкова много. А при нас се прилагат само силни средства, само медицинска тежка артилерия, бомби и гранати и 24-фунтови оръдия. Нашите рецепти са много прости и в Бремен непрекъснато се лекувах по тях. Първо бира, не помогне ли — пунш; ако и това не помогне — глътка ром — той вече непременно ще помогне. Това е артилерийско докторство. Впрочем мисля, че ще припаднеш от смях, ако ме видиш за-

станал до шестфунтовото оръдие в мундир и дебел, дълъг банник в ръка, подскачайки около колелото. Впрочем моята униформа е много красива — синя с черна яка, на която има две широки жълти нашивки и с ревери на черни и жълти райета, а пешовете подплатени с червена материя. Освен това червени еполети с бели кантове; ще ти кажа, че това е страшно ефектно и аз бих могъл да бъда поставен като експонат в някоя изложба. Неотдавна позорно обърках поета Рюкерт, който сега е тук, с тази си униформа. Работата е там, че когато той изнасяше лекцията си, седях непосредствено пред него и клетникът непрекъснато гледаше блестящите ми копчета и съвсем оплете конците. Освен това като войник имам това предимство, че никога не е нужно да чукам, когато отивам при някого, също и да казвам «добър ден» или да праскам други комплименти. Един отишъл веднъж при капитана и неволно чукнал на вратата с ножницата на сабята си; за тая работа той отиде за осем дни в ареста, защото капитанът твърдеше, че бил почукал. Виждаш какъв опасен човек съм, освен това скоро ще стана бомбардир — това е нещо като подофицер — и ще получа златни галони на реверите; тъй че отнасяй се със съответния респект към мен. Защото когато стана бомбардир, ще мога да заповядвам на всички редници в цялата пруска армия и всички редници ще бъдат длъжни да ми козируват.

Какво ми дрънкаш в писмото си толкова много за стария Фриц Вилм* и за младия Фритцхен Вилмхен**? Вие, женорята, не трябва да се месите в политиката, вие нищо не разбирате от нея. Но тъй като толкова много искаш да научиш нещо за твоето скъпо величество, ще ти кажа, че същата тази височайша особа замина на 16 този месец за Лондон, за да кръсти Негово кралско височество, малкия английски принц***; на връщане ще мине навярно през Париж, но положително през Кьолн, през пролетта ще празнува в Петербург сребърната сватба на своя височайши зет, руския император****; след това през лятото ще се развлича в Потсдам, а есента ще прекара на Рейн, за да се развлича след това през зимата в Шарлотенбург. Сега трябва да отивам на лекция.

6 януари 1842 г.

Тая заран се нанесох от предната стая в задната, защото предната е дадена под наем на един мой земляк, юрист от околностите на Кьолн, а освен това се отопляваше лошо. Това е куриозно; тази задна

* — Фридрих-Вилхелм III. *Ред.*
** — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*
*** — Едуард. *Ред.*
**** — Николай I. *Ред.*

стая е по-голяма от предната и все пак е винаги топла с малко огън, докато предната е ледено студена. Там, в предната, въпреки всички усилия не успявах да затопля толкова, че да се размразят ледените цветя на прозорците, а тук, в задната, е удоволствие да гледаш как образувалият се от осем дни дебел един пръст лед се стопява като през пролетта и оттам надничa кристално синьото небе, след като дълго време не можех да го виждам от онази стая. Също и казармата на втори гвардейски полк на «гъбичарите» (така наричаме пехотинците), и целият плац на ветеринарната школа, и всички пристройки отново се виждат.

Тук имаме един рейнски ресторант, в който се приготовляват всички нашенски любими ястия, които инак тук никой не знае. Всяка събота вечер ядем кейк и пием с него чаша кафе. Вчера ядох ябълки и картофи. Нашата стара гъша супа, която навярно още помниш, играе значителна роля. И още маса неща, за които сега само че не мога да се сетя. Днес на обяд има кисело зеле със свинско, на което вече се радвам. Неотдавна той [готвачът] искаше да ни гости и със супа от елда, но не стана, защото тук не може да се намери елдово брашно, и следователно не можаха да се изпекат и картофени тиганици, за които от дълго време вече копнеем.

Прекрасно! Ето и слънцето започна да грее много силно, от което съм във възторг. Защото сега, след като се нахраня, ще отида да се разхождам и тъй като тази вечер Шелинг няма да чете лекция, цялата вечер ще бъде на мое разположение, когато ще мога да поработя усилено и несмущаван.

Тукашният театър е много хубав, отлични декори, прекрасни артисти, но повечето от певците са лоши. Затова рядко ходя на опера. Утре ще дават нова пиеса — «Колумб» от Вердер[292]. Този Колумб е същият, който е открил Америка, а Вердер е професор в тукашния университет, същият, който откри дълбочината на отрицанието. Истина, истина ти казвам, утре театърът ще бъде пълен и аз също ще допринеса за тази пълнота. Две действия се развиват в морето, на един кораб, навярно ще бъде много интересно.

Тук ме виждаш в униформа как много романтично и живописно, но и чудовищно противоуставно съм наметнал шинела си. Ако се движа така по улицата, всеки момент ще бъда застрашен да ме изпратят в ареста, тъкмо което пък не е приятно. Защото ако на улицата съм с дори едно незакопчано копче на униформата или едно телено

копче на яката, всеки офицер или подофицер може да ме изпрати в ареста. Виждаш, че е опасно да бъдеш войник в мирно време. Най-хубавото е, че всеки месец сме длъжни да ходим на църква, но аз винаги съм се измъквал, само веднъж не можах; защото там трябва най-напред да стоиш един час на двора с тежък, декориран с пера шлем и тогава, след като здравата си измръзнал, влизаш в ледено студената църква, където пак нищо не можеш да чуеш от проповедта — толкова лоша е акустиката. Нима това не е чудесно? Пиши пак скоро.

Твой брат

Лепенката не се държи съвсем добре *Фридрих*

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Leipzig. Bd. 4, 1920

48

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В МАНХАЙМ*

Берлин [14] — 16 април 1842 г.
Dorotheenstraße, 56

Мила Мари!

Това нежно цветче**, което, след като лежа половин година в чантата ми, изваждам и ти го поднасям, ще бъде, надявам се, компенсация за дългото време, през което аз, признавам го с разкаяние, те накарах да чакаш. Господин Хьостерей благополучно ми предаде твоето писъмце, след като негово сиятелство го скрил от очите на австрийските митничари в джоба на панталоните си, за което негово сиятелство ме помоли да го извиня, и то на прекрасен немски език. Сега съвестта ми не позволява да те карам още по-дълго да чакаш и следователно ти пиша. Какво? Да, още не зная. Че тази заран от осем до единадесет и половина упражнявах церемониален марш ли? Че при това упражнение разглеждах доста внушителния нос на господин подполковника ли? Че в неделя ще имаме черковен парад ли? Че хубавите

* На гърба на писмото е написано: До госпожица Мари Енгелс в Института на великото херцогство. Манхайм. *Ред.*

** Очевидно нарисуваната в писмото роза е винетка върху пощенска картичка. *Ред.*

ми пури се свършиха и че от няколко дни насам бирата при Валмюлер е много лоша ли? Че сега трябва да изляза и взема няколко саксии джинджифил, които бях поръчал за Снетлагенови ли? Да, така е. Тъй че до утре.

Днес, петък, 15 април, продължавам. Имаме далеч по-хубаво време. Пред моята къща стоят голям брой файтони, тук е тяхната пиаца. Обикновено файтонджиите са пияни и много ме развличат. Ако значи някой път трябва да пристигна някъде тържествено, това ми е много удобно. Изобщо жилището ми е много приятно — на втория етаж, елегантно мебелирана стая, предната стена на която се състои от три прозореца; между тях има само тесни пиластри, тъй че е много светло и приветливо.

Вчера, когато бях написал горното, ми попречиха. Днес мога да ти съобщя радостната новина, че утре май няма да имаме парад, защото Негово величество кралят* височайше е благоволил да замине за Потсдам и Бранденбург. Което ми е много приятно, тъй като все пак нямам никакво желание да се мотам утре на проклетия дворцов площад. По такъв начин, надявам се, ще минем изобщо без парад. Сега имаме много и приятно учение на така наречения Грюцмахер, който представлява един много голям плац, където затъваш до колене в пясъка, и който има прекрасното свойство, че е наелектризиран. И когато дванадесета рота от гвардейската тежка артилерия, към която се числя и която също е наелектризирана, само че отрицателно, отиде там, положителното и отрицателното електричество се сблъскват, предизвикват голям шум и суматоха във въздуха и привличат облаците. Другояче поне аз не мога да си обясня факта, че когато нашата рота отива на Грюцмахер, винаги вали дъжд или сняг. Впрочем от четири седмици съм бомбардир, ако още не знаеш това, сега имам нашивки и галони и синя яка с червен кант. Това ти наистина не го разбираш, но не е и нужно; щом знаеш, че съм бомбардир, това е достатъчно.

Че господин Лист беше тук и със свиренето си на пиано очарова всички дами, навярно още не си чула. Но берлинските дами толкова са си изгубили ума по него, че на концерта те всички се изпобиха за едната ръкавица на Лист, която той беше изпуснал, а две сестри, едната от които я отне от другата, станаха врагове навеки. Чая, който великият Лист оставил в една чаша, графиня Шлипенбах наляла във флакона си от одеколон, след като изляла одеколона на земята; след това запечатала този флакон, сложила го на тоалетната си масичка за вечен спомен и всяка сутрин му се любувала, както може да се види на една карикатура, появила се по този повод. Вдигна

* — Фридрих-Вилхелм IV. *Ред.*

се такава шумотевица, каквато не е имало никога до сега. Младите дами се изпоблъскаха за него, а той за ужас мина покрай тях и предпочете да пие шампанско с няколко студенти. Но във всяка къща могат да се видят по няколко снимки на великия, мил, небесен, гениален, божествен Лист. Аз също искам да ти го изографисам по тези снимки: това е този човек с прическа камчадала. Впрочем тук той спечели положително 10 000 талера, а сметката му в хотела възлезе на 3000 талера, без да се смята онова, което той още е изпил в кръчмата. Да, казвам ти, това се вика мъж. Той пие двадесет чаши кафе на ден, за всяка чаша четири лоти, десет бутилки шампанско, от което доста сигурно може да се направи заключението, че той непрекъснато е в донякъде пияно състояние, както и се потвърди това. Сега замина за Русия и пита се дали и тамошните дами ще полудеят по него.

Впрочем сега трябва да изляза и затова завършвам. Бъди здрава и отговори скоро.

Твой брат
Фридрих

Берлин, 16 април 42 г.

Публикувано за пръв път в списание «Deutsche Revue». Stuttgart und Zeipzig Bd. 4. 1920

49

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

(ОТКЪС)

[Берлин, лятото на 1842 г.]

Ето една интересна история, разказана от жениха на Ида*, божия син Алберт Молинеус, в присъствието на един французин-Fnfin, à la porte du ciel était Saint-Pétrus (statt Saint Pierre) et le peintre Köttgen, d'Elberfeld était abordé par le musicien Weinbrenner: Eh bien Köttgen vous ne dites rien, racontez-nous donc quelque chose. Enfin, Köttgen dit: Enfin, j'ai eu cette nuit un fameux rêve. Enfin,

* — Ида Енгелс. *Ред.*

dit Weinbr[enner], qu'est-ce qu il y avait donc? Enfin, dit Köttgen, je rêvais d'être à la porte du ciel. Alors il y avait tous les artistes célèbres, Meyerbeer, Horace Vernet etc. Enfin, Meyerbeer frappait à la porte: **Pétrus** dit: Qui est là? «Meyerbeer». Les artistes n'entrent pas ici, dit **Pétrus**. Enfin vint Horace Vernet. Qui est là, dit **Pétrus**. «Horace Vernet». Les artistes n'entrent pas ici, dit Pètrus. Enfin Weinbr[enner] arrivait. Qu'est-ce qu'il y ala?, dit **Petrus**. Enfin, je suis Wein- br[enner]. Enfin Pétrus dit: Entrez, s'il vous plaît.*

Поантата на този анекдот е: ainsi, Weinbr[enner] n'est pas d'artiste,** която този умен млад човек, който говори толкова добре френски, е пропуснал, разбира се. Сега и ти знаеш що за човек се бие за честта да стане в бъдеще твой братовчед.

Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

50

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В БОН***

Бармен, 2 юли 1842 г.

Мила Мари!

Поздравявам те по случай освобождаването ти от благородния Манхаймски институт и от цензурата на писмата от страна на госпожица Юнг. Не исках само че да ти пиша това, за да не засилвам недоволството ти, но сега мога да ти кажа, че всички тези пансиони са без-

* — И тъй пред вратата на небето стоял свети **Петър**, а музикантът Вайнбренер разпитвал художника Кьотген от Елберфелд: «Е, Кьотген, та вие не казвате нищо, кажете ни все пак нещо.» Тогава Кьотген казал: «И така тази нощ сънувах чуден сън.» «Е — казва Вайнбренер, — и какъв беше този сън?» Кьотген казва: «Сънувах, че стоя пред вратата на небето, а там са се събрали всички знаменити артисти: Майербер, Орас Верне и др. Най-после Майербер почука на вратата; **Петър** пита: «Кой е там?» — «Майербер.» — «За артисти входът е забранен» — казва **Петър**. След това се приближава Орас Верне: «Кой е там?» — пита **Петър**. «Орас Верне.» — «За артисти входът е забранен» — казва Петър. Най-после дошъл Вайнбренер. «Кой е там?» — пита Петър. «Аз съм, Вайнбр[енер].» Тогава Петър казва: «Влезте, моля».» *Ред.*

** — следователно Вайнбр[енер] не е никакъв артист. *Ред.*

*** На гърба на писмото е написано: До госпожица Мари Енгелс от Манхаймския институт на великото херцогство. Бон. *Ред.*

смислица и че момичетата, които нямат такъв щастлив характер като тебе, страшно се изпортват там и стават суетни bluestockings* и кокетки. Но пък това е мода в Бармен и, разбира се, никой не може да ѝ се противопостави. Радвай се, че се измъкна от този манастир и можеш пак да седнеш на прозореца и да ходиш по улицата, и понякога да говориш щуротии, без да превръщат това в престъпление от твоя страна. Само че ще ти кажа едно — да не ми правиш глупости и да не се увлечеш по барменските навици, а именно навиците с годежите. Благородните млади хора пак са се юрнали като луди към сватбата и са толкова слепи, че се надпреварват. Досущ като да играят на сляпа баба и щом единият улови другия, те се сгодяват и живеят великолепно и радостно. Виж дори двете си братовчедки. Ето например Луизе Снетлаге, която си намери мъж**, който, общо взето, е много добър, но е с посивели коси, а красивата Ида*** също е докопала един, но и той ми е същата стока. Е, той наистина ми е братовчед и затова всъщност не би трябвало да злословя по негов адрес, но ме е яд, че не ме попита дали искам да имам за братовчед този Saint-Pétrus****, този lion*****, този денди, този Алберт М[олинеус], и затова той трябва да търпи безропотно. Казвам ти, ако искаш такъв жених, мога да ти доставям всеки ден по една дузина и всеки ден нова дузина. Великодушие е от моя страна, че изобщо допуснах да стане цялата тази история. Трябваше поне да протестирам.

Дори и Шорнщайн е сгоден, това е страшно! И Щрюкер непременно иска да стане съпруг, не е ли странно това? Започвам да се отчайвам от човечеството, ще стана мизантроп, ако ти, Мари, ако ти също. . . Но не, ти няма да причиниш това страдание на брат си.

Пак вали и е много скучно. Тази седмица при изпълнение на службата на отечеството се измокрих най-малкото четири пъти — два пъти от дъжда и два пъти от транспирация****** — деликатно казано. Сега ще отида в читалнята и ще чета вестници; и навярно няма да се измокря за пети път, нали?

Adieu,******* твой брат

Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

---

* — сухи педантки, учени. *Ред.*

** — Херман Зибел. *Ред.*

*** — Ида Енгелс. *Ред.*

**** — свети Петър (вж. настоящия том, стр. 482). *Ред.*

***** — лъв. *Ред.*

****** — от потене. *Ред.*

******* — Довиждане. *Ред.*

51

ДО МАРИ ЕНГЕЛС

В ОСТЕНДЕ

Берлин, 2—8 август 1842 г.

2 август 1842 г.

Мила Мари!

Много се зарадвах на дългото ти писмо и като имам предвид многото хартия, изписана надлъж и нашир, прочетох съвсем набързо строгата проповед, тъй че наистина вече не зная за какво ме упрекваш. Че госпожица Юнг ще е направила без съмнение кисела гримаса, когато е прочела как Херман* е назовал милия институт с истинското му име: манастир, мога вече да си представя, също, че го е нарекла лекомислен човек. Но за щастие не всички хора мислят така лошо за лекомислието като твоята бивша наставница — регистраторка на греховете. И това е добре. В противен случай какво щеше да стане с нас двамата, нали? Аз също позволявам моят капитан** да ми изгрухтява и да ме кастри и си мисля: все ми е едно, и му правя кавал, а когато ми направи много мръсно, както миналата сряда, когато всички други бяха пуснати в отпуска и единствено аз, само защото моят хубостник не ме беше предупредил, че се отменя, трябваше да се мъкна в 12 часа по обяд на артилерийското стрелбище, за да видя, че не се изпълнява една неизпълнима гадост — в такива случаи долагам, че съм болен, а този път дори, че ме боли зъб, с което си спестих едно нощно маршируване и двучасово учение. Днес за съжаление трябва май пак да долагам, че съм здрав. В такива случаи отивам да се разхождам, ако ми се иска, Берлин е голям, а в нашата рота има само трима офицери, които ме познават, тъй че те най-вероятно няма да ме срещнат и единственото, което могат да направят, е да ми изпратят ротния хирург, но от това не трябва да се опасявам и най-многото ще ми натрие носа, ако не ме завари в помещението. Все ми е едно!

Ти, изглежда, имаш необикновен талант да завързваш познанства. Момичето е четири седмици в Бон и ми знае вече добре половиния университет по име и вече си е намерила един интересен куц студент, който я среща по шест пъти на ден! Интересният куц студент с очила и руса брада! Навярно са му простреляли краката на дуел! Защо той винаги куца само на пътя? Интересно ли куца или обикновено, както другите куци хора? С кой крак куца, с десния или с два-

* — Херман Енгелс. *Ред.*
** — фон Ведел. *Ред.*

та? Не носи ли шапка с червено петльово перо? Да не би да е diable boiteux*? Много бих искал да науча подробности за този интересен, куц, брадат, очилат, с остър поглед студент.

Продължи ли да завързваш познанства в Остенде? Няма ли и там някой такъв интересен куцащ фламандец, който да те среща шест пъти на ден на плажа? Я да внимаваш!

Махнах се от манастира
и на воля пребивавам —
бъбря, смея се и даже
на прозореца заставам.

Ах, навсякъде дуени
в манастира ме следяха —
като някакъв затворник
с труд безкраен ме моряха.

Песните на хайделбергци
слушала съм често, клета,
но не можех да погледна
тези весели момчета.

Вече съм свободна. Искам
да ме радва свободата —
с пъстрия живот заменям
скуката и суетата.

Хайде! Дайте незабавно
тука новите премени —
бързам да отида в тая
най-безгрижна Академия.

Попелсдорф и Кьонингсвинтер!
Роландсек и Драхенфелс!
Гледайте и се чудете
колко весела съм днес.

Бас държа, колеги скъпи,
че до осем дена, срочно,
ще узнаете къде е
моята квартира точно.

* — куцият дявол. *Ред.*

Щам, гостилничарю, трябва
да благодариш на мен ти,
че при теб живея — вече
пийват тук тълпи студенти.

Щом изляза на разходка
пак тълпи ме окръжават,
а професорските щерки
сам-самички си остават.

Ей на малкото си пръстче
аз въртя галантна свита —
граф Алвиола, фон Щепански,
гуляйджии до пресита.

Господин фон Дийст за мене
като бързоходец тича,
в танците Шапо̀ ми свири,
Бужен с песни ме развлича.

Щом от свитата се махна,
в мислите ми чудо става —
вечно виждам оня хубав
куц студент да преминава.

Всички други са заети
с разни служби покрай мен.
Но какво започнах с тоя
интересен куц студент. . .

С Балтика сега заменям
моя Бон и слушам в зноя
вместо песните студентски
как бучи край мен прибоя.

Сред белгийци и французи
се разхождам и на френски
трябва с тях да разговарям
както в манастира женски.

Свита си намерих също —
все край мене тя пристъпя

и ме следва до морето,
като тръгна да се къпя.

Всичко си е както в Бон —
да се жалвам не отива:
н храната е добра,
и квартирата я бива.

Липсва ми едно: щом тръгна
към морето да се къпя,
бедната, след мен не виждам
куцащия да пристъпя.*

Това е написано, сякаш съм го прочел в душата тн, нали? Ще ти съчння и музиката, та да можеш да го пееш. Но тн ще получиш музиката едва в отговора на следващото ти писмо, защото с един такъв богат подарък без съмнение бих те разглезил. Само че аз си имам друга работа, а не непрекъснато да те възпявам, това може да бъде направено само като награда за едно отлично дълго писмо.

Гледай в Остенде да научиш Vlaemsche, или Nederduitsche Taal**, това е един много тромав език, който обаче си има своите предимства и във всеки случай е много смешен. Ако още не си забравила долнонемското наречие, ще можеш да разбнраш горе-долу фламандски.

Сега имам и едно куче, което получих от Август Бред от Бармен, когато замина оттук. То е красив млад пъдпъдъчар, много по-голямо от благородната Мира и съвсем побъркано. Отличава се с голям талант по отношение на хапването; вечер, когато се храня в някой ресторант, винаги седн там и упорито си чака пая или гостува на всички присъствуващи. Отлнчава се също и с един напълно невидим нашийник. Плува отлично, но е прекалено безумно, за да научи фокуси. На едно го научих: когато му кажа: Безименни (така се казва), този е аристократ, то безкрайно се разярява срещу онзи, когото му соча, и страшно ръмжи.

Докато, както по всичко личи, тази година ще има отлично рейнско вино, грюнебергер се оказа страшно лошо. Знаеш ли какво е грюнебергер? Това е лужицко вино, този вид лоза расте само на пясък и никога не ражда хубаво грозде, освен през съвсем суха година; когато зърната след твърдостта на камъка придобият твърдостта на дървото, т. е. когато могат да се разрежат с нож, те са узрели. Из-

* Превел Ал. Миланов.
** — фламандски или нидерландски език. *Ред.*

цеждат го с парна машина и е изчислено, че за изцеждането на 100 зърна са нужни около дванайсет конски сили на час. Най-хубавнят грюнебергер е от реколтата през 40-ата година. То не може да се съхранява в бъчви, защото разяжда дървото; когато е хубаво, човек трябва да глътне една дузина карфици и след това да изпие чаша грюнебергер и ако за пет мииути карфиците не се разтворят и стопят, виното нищо не струва. То е много спорно вино, защото когато човек изпие една глътка, гърлото му е разранено четири седмици, има много фин букет, тъй че само познавачи могат да различат неговата миризма от миризмата на оцета. Смес от азотна киселина и винен оцет най-много се доближава по вкус до това благородно питие. Впрочем за днес ти стига, трябва да пиша още и на мама. Adieu*

Твой брат

Фридрих

Берлин, 8 август 42 г.

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* — Довиждане. *Ред.*

ИЗ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА
Ф. ЕНГЕЛС

(РАННИ ЛИТЕРАТУРНО-ПОЕТИЧЕСКИ ОПИТИ
1833—1837 г.)

НА МОЯ ДЯДО*

Бармен, 20 декември 1833 г.

Мили ми дядо, ти, който винаги си ни обичал,
винаги си ни помагал, когато се нещо запъне,
колко красиви истории някога си ми разказвал
за Керкион, за Тезей, за стоокия Аргус,
за Минотавър, Ариадна, Егей, що от скръб се удавил,
за Златното руно с Язон, на аргонавтите вожда,
за Херкулеса, Даная и за нещастния Кадъм
и за какво ли не още в захлас съм те слушал тогава!
Днес пожелавам ти, дядо, весела Нова година,
щастие, дълъг живот, много радост и малко печали.
Всякакво благо, което на хората е отредено,
ти от сърце пожелава твоят внук, любещ те силно.**

Фридрих Енгелс

Публикувано за пръв път в книгата:
F. Engels. «Schriften der Frühzeit».
Berlin, 1920

* — Бернхард ван Хаар. *Ред.*
** Превел Ч. Шишманов.

СТИХОТВОРЕНИЕ ОТ 1836 ГОДИНА

Отвъд далечините
безброй лица зоват —
през облаци звездите
тъй мамещо блестят.
Те приближават. Виждам
аз *Тел,* стрелец прочут,
и *Зигфрид,* който дракон
би смазал в боя лют.
Ей *Фауст,* непреклонен,
Ахил, най-пръв герой.
Готфрид *Булонски,* дружно
със рицарския строй.
Смеха задръжте, братя,
и *Дон Кихот* е там —
кръстосва той земята
възседнал Росинант.
Дошли като от бездна
на звездното море,
когато чезнат,
кой може да ги спре?
По-често нека възкръсват
пред теб, макар и за миг,
и грижите да разпръсват
със светлия си лик!*

Публикувано за пръв път в списание «Die Internationale». Berlin, Jg. 2, Heft 26, 1 декември 1920 г.

---

* Превел Ал. Миланов.

СТИХОТВОРЕНИЕ, ВЕРОЯТНО ОТ НАЧАЛОТО НА 1837 ГОДИНА

Исусе, чуй ти моя глас,
слезни от своя трон при нас
и ми спаси душата!
Ела с блаженството си ти,
чрез който бог-отец блести,
хвани ме за ръката!
С тиха нежност лъха сладост, блика радост без печали,
щом душата тебе хвали!

Когато връхлети плътта
агонията на смъртта,
в мен вяра влей гранитна,
та щом се спусне мрак над мен
и стихне пулса уморен,
щастлив към теб да литна!
С химни моят дух тогава все възслава ще ти лее,
че във твоите ръце е.

О, чакам радостния миг
на твойта гръд да сложа лик,
молитвен взор обръщам.
Да съм при теб е дар голям,
най-скъпите ще мога там
аз вечно да прегръщам.
Вечно, вечно, вслушан вечно, безконечно в твойто слово
аз ще разцъфтя отново.

Дойде ти на рода човешки
от злото и бедите тежки
спасение да донесеш.
Щом слезеш пак от небесата,
тозчас ще промениш нещата,
на всеки дяла ще дадеш.*

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe, Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

* Превел Ал. Миланов

[РАЗКАЗ ЗА МОРСКИ РАЗБОЙНИЦИ]

I

В една зимна утрин на 1820 г. на остров Кулури, древния Саламин, на който доблестно се сражавали атиняните, един кораб тъкмо се готвеше да отплава. — Това беше гръцки търговски кораб, който с многоброен екипаж караше за Атина фъстъчна смола, гумиарабика и други, но предимно дамаскински саби, кедрово дърво и фини азиатски тъкани.

На брега всичко беше в движение. Сред работещите моряци се разхождаше капитанът, давайки най-различни нареждания. Тогава един моряк пошепна на друг на италиански:

«Филипо, виждаш ли онзи млад човек, който стои там? Това е новият пътник, когото снощи капитанът ангажира; той иска да го вземе при нас или, ако не ще, ще го удави в морето, защото не трябва да стигне в Стамбул, където той иска да отиде!»

«Но», каза Филипо, «какъв е пък този човек?» «Аз самият не зная това, ама капитанът навярно знае.» Тогава изтрещя изстрел от кораба и всички се запътиха към лодките. Капитанът се качи в шалупата и извика: «Ей, млади човече, какво сте се замечтали? Идвайте, де! Ние тръгваме!» Младият човек, към когото бяха отправени тези думи и който дотогава мълчаливо стоеше до една колона, вдигна поглед: «Ах, да», извика той, «идвам» и бързо закрачи към лодката. Той се качи в нея и с бързи удари на веслата лодката се откъсна от брега. Тя скоро стигна до кораба и по изстрел, даден от едно оръдие, хората от екипажа се събраха на кораба и скоро котвата беше вдигната, платната опънати и бригата бързо се понесе като огромен лебед по синьото море.

Но капитанът, който дотогава ръководеше работата на хората,

се приближи до цъфтящия юноша, който все така печален като преди, се беше облегнал на перилата на кораба и тъжно гледаше натам, където планинските върхове на Химет постепенно изчезваха в далечината.

«Млади човече», заговори го той, «хайде, елате с мен в каютата, искам да ви кажа нещо.»

«Добре», отговори той и последва вървящия пред него мъж.

Като стигнаха долу, капитанът го покани да седне и като наля от едно шише хиоско вино по една чаша за него и за себе си, каза:

«Вижте какво, искам да ви направя едно предложение. Ама как се казвате? И откъде сте родом?»

«Казвам се *Леон Папон* и съм от Атина. А вие?»

«Капитан Леонидас Специотис (от Специа). Но слушайте! Вие навярно си мислите, че сме честни търговци? Не, не сме такива. Вижте нашите оръдия, открити и скрити, нашите боеприпаси, нашия склад за оръжие и веднага ще разберете, че ние се занимаваме с такова търгашество само привидно. Но трябва да знаете, че ние сме други, по-добри хора, именно истински елини, хора, които още знаят да ценят свободата — с една дума, ние сме корсари, както обикновено ни титлосват неверниците, за които ние сме остър меч. И сега, понеже вие наистина ми харесвате и много ми напомняте за един любим син, когото миналата година неверниците разстреляха пред очите ми, бих искал да ви предложа да дойдете при нас и заедно с нас да се биете за свободата на елините и да причинявате вреда на неверниците, за които наистина могат да се употребят Омировите стихове:

Ἔσσεται ἦμας, ὅτ' ἄν ποτ' ὀχύλῃ Ἴλιος ἰδῇ'
Καί Πςίαμος καὶ λαός ἐυμμελίω Πςιάμοιο*

А ако не искате да направите това, не гарантирам за последиците, защото моите хора, когато научат какво съм ви съобщил, положително ще поискат вашата смърт и добрата ми воля няма да помогне.»

«Какво казвате? Корсари ли? Да дойда при вас? Веднага! Ще мога да си отмъстя на убийците на моя баща! О, на драго сърце, на драго сърце ще вляза във вашите редици, яростно ще се сражавам с мюсюлманите, ще ги коля като добитък!»

«Хаирлия да е! Леон, така ми харесваш! Да изпием едно шише хиоско вино за новия съюз!» И старият пияч отново наля и често подканяше своя по-сдържан приятел, казвайки весело: «Че пий де, Леон!», докато шишето не беше изпразнено.

---

* Ден ще настане, когато свещената Троя ще падне,
Заедно с нея Приам и народът на царя Приама.

(Омир, Илиада. Четвърта песен.
Превод на Александър Милев и Блага Димитрова). *Ред.*

След това обиколи с новия си другар кораба и му показа запасите. Най-напред отидоха в оръжейния склад. Там висяха всякакви разкошни дрехи, тесни моряшки куртки, широки кафтани, гугли, малки гръцки барети, широки тюрбани, тесни френски панталони и широки турски шалвари, шарени плетени персийски жилетки,унгарски хусарски куртки, руски кожуси — всичко това беше изложено на показ, омешано в големи шкафове. Стените бяха покрити с оръжия от всички народи, всякакви огнестрелни оръжия — от малкия джобен пистолет до трицевния тежък мушкет; най-различни мечове, дамаскински саби, испански шпаги, широки немски мечове, къси италиански ками, турски ятагани, висяха грижливо сортирани по местата си. В ъглите имаше калъфи за копия, тъй че цялото пространство в стаята беше използвано. След това отидоха в помещението за барут. Там имаше осем големи бъчви, всяка с по сто фунта барут, и четири малки с по 10 фунта; в три бъчви бяха сложени бомби, в две по-големи — гранати, шкафовете до стената бяха пълни с кюпове и гърнета, барутът в които беше смесен с парчета олово, камъни и парчета желязо. После отидоха в помещението, където Леонидас му показа няколко чувала, пълни с гюлета. Отново се качиха горе при оръдията. Там от двете страни имаше по дванадесет оръдия от тежък калибър; на шанцата — още две 48-фунтови. Между тях навсякъде бяха поставени малокалибрени, въртящи се оръдия, всичко към тридесет броя. В каютата, където се върнаха, Леонидас показа на Леон три сандъка, пълни с пушечни куршуми, и два, пълни с най-различни сачми.

«Нашият кораб е в добро състояние, нали?» рече му той.

«Прекрасно!», отговори Леон, «по-добре от това не може да се желае. Но позволи ми да поразгледам сега още и на палубата!»

Той се качи горе. Но не мина много време и той пак го завари, облегнат на перилата. Те тъкмо се намираха до предпланините на Колонай, древния Суниум, и Леон пак гледаше мрачен към изчезващите в момента в далечината върхове на Химет; тогава Леонидас му рече:

«Е, момко, защо си така тъжен, ела с мен на задната палуба и ми разкажи за предишния си живот!»

Леон тръгна с него и му разказа следното:

II

Скоро ще навърша 16 години. Баща ми беше търговецът Грегориос Папон; майка ми се казваше Диана. Аз се казвам Леон, моята сестра-близначка се казва Зоя, а по-малкият ми брат — Алексис. Преди около три месеца атинският паша видя една млада робиня,

която баща ми беше отгледал заедно с нас. Той веднага я поиска и когато баща ми отказа да му я даде, той се закле да си отмъсти и изпълни клетвата си, като ни погуби. Защото когато една вечер спокойно си седяхме и аз със Селима, робинята, Зоя и Алексис пеехме песни при съпровода на китарата, в стаята влязоха арнаутите на пашата, изтръгнаха нашия скъп баща и Селима от нас и ги отведоха, а нас изхвърлиха навън и ни оставиха лишени от всякакви средства. Ние тръгнахме да вървим и най-после стигнахме на онова място пред вратата, където се намираше старата македонска крепост. Там се обърнахме към състрадателни селяни, които ни дадоха хляб и малко месо. Оттам се запътихме за Пирея. Но уви! Силите на сестра ми вече се изчерпаха и тя падна почти в несвяст под едно маслинено дърво. А аз исках да се върна в града и да потърся помощ при роднините. Въпреки молбите на мама тръгнах и когато стигнах до Акропола и исках да сляза долу, намерих — представете си моята радост — баща си. Колко радостен се хвърлих на врата му и как си представях нашето щастие и радостта на мама — не мога да ви опиша. Ах! Трябваше много скоро да се разочаровам! Защото тъкмо бяхме направили няколко крачки и видяхме да идва към нас началникът на арнаутската свита на пашата. Той го позна, изтегли сабята си и се нахвърли върху него. Баща ми улови с дясната си ръка чепатата си тояга, която беше намерил, и се спря, а турчинът заудря и строши тоягата на две. Ударът попадна на раменете на татко; след това онзи замахна още веднъж и цапардоса обезоръжения ми баща по главата, така че той се свлече на земята. Аз грабнах падналата тояга и я запокитих в лицето на турчина; побеснял, той изпусна сабята, но изтегли един чук от пояса си и го стовари на главата ми, така че аз паднах на земята в безсъзнание.

Когато дойдох на себе си, баща ми лежеше до мен в последни издихания. Той каза: «Леон — сине мой, — бягай, бягай оттук! Ти не си в безопасност! Свободна ли е майка ти?» Когато потвърдих това, той каза: «О, върви в Кулури, а оттам в Науплиа — там имам приятели!» Попитах: «Татко, как се казва твоят убиец?» «Леон, той се казва Мустафа-бей. Господи, смили се над моята бедна душа» — и с тези думи той умря. Прегърнах трупа, виках, ридах, крещях за помощ, но той беше мъртъв и никой не дойде на помощ. Най-после, плачейки, станах, препасах се с колана на милия си баща, пъхнах сабята на убиеца в него и се заклех да не се разделям нито с колана, нито със сабята — докато кръвта на баща ми не бъде измита с турска кръв.

След това отидох извън града, но — о ужас — моите скъпи хора ги нямаше вече там! Една окървавена кама, изцапаният с кръв воал на мама и баретата на Алексис, които се валяха там, говореха, че и

тук беше извършено насилие. Тази е баретата, която сега аз нося, това е камата (той посочи една красива турска кама, пъхната в колана), а воала нося оттогава на гърдите си, под хитона*.

Чак сега помислих за раната си. Тя започна да ме боли; почувствувах болката и тикнах назад баретата — кръвта отново потече по лицето ми. Легнах под дървото и превързах главата си с кърпа.

Заспал съм. Но и насън видях баща си да идва насреща ми, свеж и цъфтящ, мама до него, и Зоя и Алексис с тях, те ме вдигнаха и тогава дойдоха турците, а убиецът на баща ми се строполи пред нас, крещейки; тогава се събудих — лежах в една каруца и един стар човек стоеше пред мен; той ми каза да бъда спокоен и ме откара.

Той ме закара в св. Николас, където ме лекуваше. Останах при него четири седмици, след това ми даде пари и със собствената си лодка ме откара в Кулури. Там се разделих с него и за спомен си разделихме един пиастър. Тук останах няколко дни, тъй като не се оказа удобен случай да замина. Останалото знаете.

III

Това беше горе-долу разказът на младия Папон. След това Леонидас го улови за ръка, отиде с него в оръжейния склад и му предложи да си избере снаряжение; за облекло той си взе леки гръцки панталони и къса синя куртка. За оръжие — къса двуцевна пушка, два двуцевни джобни пистолета и един чук. Леонидас му рече: «Че вземи си и една сабя! Или поне ножница към тази.» «Не», отвърна той, «не се разделям от тази сабя! И тя ще остане гола, докато сам се сдобия с ножница.»

През това време започна да се смрачава. Стигнаха до остров Зеа. Без да се приближават до брега, свиха всички платна и от върха на гротмачтата пуснаха една ракета. Веднага доплава една лодка с кръст на носа. В нея седяха шестима въоръжени мъже, привързаха лодката за кърмата на кораба и се качиха на палубата. Леонидас им представи новия другар, когото те сърдечно поздравиха с добре дошъл. След това Леонидас рече:

«Е, Стефано, какво надуши?»

Ст[ефано]: «Там, в пристанището на града, се намира един турски търговски кораб, аз отидох там, преоблечен като бакалин. Но, Леонидас, кого мислиш видях? Представи си — нашият стар ахпапин, Дукас, беше там като роб. Аз го отървах в един сандък. Този кораб има само три оръдия, но екипажът е многоброен и солидно въоръжен.

* — Туника. Долна дреха на гърците: χιτών или χιθών. *Ред.*

На него има към трийсет турци. Все пак аз привлякох на наша страна двама гръцки пътници, които искат да отидат в Атина. Те ще завземат склада с барут.»

Леонид[ас]: «О, прекрасно! Вие останете тук, почакайте малко.»

Той бързо се спусна в каютата, върна се с три шишета вино и ги изпразни с Леон и шестимата новодошли. Докато пиеха, той каза:

«Сега сме — чакай — вие сте шестима, на кораба има двайсет души, Леон*, аз — всичко 28, двама турци пътници, които отиват в Серфо, единият от които е еничарин — Нотос!»

Извиканият дойде.

«Вземи Протос и Тарас в каютата, разоръжи турците и ги доведи тук горе.» Онзи тръгна.

Леонидас пак извика: «Микалис!»

«Тук», извика забързалият се натам Микалис.

«Заредете оръдието със снаряд, приведете в изправност въртящите се оръдия, заредете три със сачми и гюлета, другите с олово, стъкло, камъни и желязо! Донесете тук шейсет гранати, две бомби и един сандък гюлета! Всички да се въоръжат!» Заповедта му беше изпълнена. «А сега», обърна се той към Леон, «сега, сине мой, ще имаш възможност да водиш първия си бой сред нас. Дръж се храбро. Щом корабът влезе в бой с нас, ще стоиш до мен и ще правиш, каквото аз правя. Само че не скачай на другия кораб, преди аз да скоча; това може просто да ти коства живота.»

«Да», каза Стефанос, «*аз* зная това. Представи си, Леон, тогава скочих с двама младежи като теб на вражеския кораб; враговете вдигнаха куката и тогава се оказахме в капан. Отбранявахме се, но след като двамата бяха убити, тълпата едва не ме смаза, получих силен удар по главата. Белегът още личи и положително щях да загина, ако през това време нашите хора отново не бяха извършили абордаж.»

Сега дойде Нотос с двамата турци, ръката на единия от които беше превързана. Нотос каза на Леонидас:

«Ето, доведох ги. Те отчаяно се отбраняваха. Тук нашият еничарин така халоса бедния Протос, че той май едва ли ще се привдигне. Затова пък аз му строших ръката, докато Тарас сграбчи другия за кръста и го тръшна на земята.»

«Да», рече еничаринът, «голям мурафет е да ни надвиете нас, които мирно си седяхме в каютата! Ама те тежко заплатиха за това и туй ме утешава.»

«О», отвърна Леонидас, «аз никога не съм се съмнявал във вашата храброст. Но няма да останете без възмездие; ако искате, утре сут-

---

* В ръкописа: Леонидас. *Немс. ред.*

ринта ще ви сваля на Термиа, но всеки ще ми даде петдесет пиастра откуп.» Те бяха много доволни от това и позволиха да ги отведат обратно в каютата, където останаха под охраната на Нотос, а през това време Леонидас отиде при Протос, който лежеше на една рогозка. Той прегледа раната му и видя, че ударът беше нанесен с ятаган, точно на черепа, който беше пробит на едно място. Раната беше смъртоносна; все пак имаше още надежда. Постави отгоре мушамичка и отиде с Леон да спят. На последния той определи койка до себе си.

Среднощ ги събудиха. Стефанос стоеше пред тях.

«Бързо ставайте, на север се появи едно платно. При светлината на фенера може да се разпознае.» За миг двамата се въоръжиха. Леонидас отвори един шкаф и даде на Леон една торба с гюлета, друга със сачми и един голям, красив рог с барут. Той самият също взе боеприпаси и двамата се запътиха към палубата.

«Микалис», каза капитанът, «къде са въртящите се оръдия?»

Когато му ги посочиха, той застана до едното, Леон до другото, а Стефанос до третото.

Екипажът се струпа на палубата. Леонидас заповяда да се съберат и ги преброи. С него те бяха двайсет и шест души. Той заповяда на Нотос да се отдели от групата, последният се приближи и застана до едното четиридесет и осемфунтово оръдие, а на другото Микалис. Въртящите се оръдия се намираха близо едно до друго.

Всички погледи бяха отправени към фенера. Приближаваха се към него. В този момент той угасна и трябваше да продължат да се движат в посоката, която бяха взели. Фенерът пак се появи няколко пъти, но най-после изчезна окончателно.

Съмна се. Морето беше обвито в мъгла. Постепенно тя се вдигна. Тогава Стефанос, който седеше на мачтата, извика: «Виждам кораба! Той е същият, на който бях в пристанището на Зеа.»

Сега и Леонидас го видя през бинокъла. Стефано слезе от мачтата. Веднага опънаха всички платна, за да настигнат кораба, и скоро всички го видяха. Вдигнаха турското знаме и започнаха да се приближават до него. След около три часа бяха толкова близко до него, почти на един изстрел разстояние. Тогава Леонидас заповяда да свалят турското знаме и да вдигнат черно-червеното знаме с белия кръст. Но турският кораб вече се беше насочил на северозапад и опъна всички платна, за да стигне до Макронизи. Все пак Леонидас скоро го наближи и по негова заповед венага едно гюле полетя и се заби в такелажа на неприятелския кораб. Турците тутакси отговориха, но започнаха да отстъпват. Тогава Леонидас извика: «Хайде, Микалис, с твоите петнадесет души, върви и греби, както ти можеш! Трябва да го заловим! Нотос! Ти ще отидеш на носа и ще откриеш огън по врага,

когато бъдем на разстояние половин изстрел от него! Тарас със своите пет души остава тук!»

Корабът се понесе по-бързо. Те все повече и повече се приближаваха до плячката си. През това време Леонидас даваше заповеди:

«Ти, Тарас, щом Микалис се върне, ще отидеш на дясната страна при оръдието; Стефанос ще има грижата за оръдието на кърмата. Леон остава при мен!»

Тогава Нотос започна да стреля със своето дванадесетфунтово оръдие, след това загърмяха още пет оръдия — и едно платно на неприятелския кораб полетя надолу заедно с върха на мачтата и увисна на въжетата! Веднага се раздаде радостен вик. Оръдието гръмна още веднъж и бугспритът на кораба беше разтрошен. Турците не можаха да се измъкнат. Корабът все повече се приближаваше и Леонидас и Леон започнаха бързо да стрелят със своите леки оръдия. Паднаха много хора; но все пак изстрелите не помогнаха много. Микалис се върна; приближиха се съвсем близо до турците, отдясно и отляво трещяха залпове, но и турците стреляха храбро; тогава Леонидас даде пълен залп и се приближиха до самия неприятелски кораб. Леките въртящи се оръдия гърмяха; палубата на неприятелския кораб все повече опустяваше; тогава гръцкият кораб извърши абордаж. Микалис и неговият отряд, Леонидас и Леон стояха до куката. Те стреляха с пушки сред неприятеля, издърпаха куката и след миг — Микалис и Леон бяха сред неприятеля. Леон измъкна пистолет и застреля първия; сабята му блясваше ту тук, ту там и турчин след турчин падаха един връз друг. Тогава падна и Микалис; но Леонидас пристигна, елините напираг; завърза се лют бой, обаче гърците, които бяха още на своя кораб, храбро стрелят и не след дълго няколко турци предават оръжието си. Тогава на палубата се втурва един огромен арнаутин, размахва сабята си и крещи:

«Как, мюсюлмани, ще се оставите ли да бъдете изклани от неверниците? Грабвайте сабите си и поваляйте тези кучета!»

Той скача напред и поваля един елин. «Къде е главатарят?», вика той. «Тук съм», изкрещява Леонидас и излиза напред. Те се сражават. Леонидас се държи хладнокръвно под тежките, бесни удари на своя враг. А той, заслепен, обезумял от ярост, се хвърля напред, замахва и удря противника си по лявата ръка. Тогава Леонидас сграбчва широкия си меч и строшава сабята на противника, замахва още един път и кръвта потича от гърдите на турчина. Но един друг турчин се хвърля върху Леонидас и му нанася удар по лицето и той пада. Леон го вижда да пада, убива убиеца, задържа врага и тогава последният предава оръжието си.

А раненият предводител заедно с десет души спокойно доплава с лодката си до Макронизи и слиза на острова.

IV

Сега той оглежда арената на битката. Дванадесет турци лежат там мъртви. Осем са ранени; десет предадоха оръжието; десет се бяха измъкнали.

Но и четирима гърци лежаха там мъртви. Микалис издъхваше. Нотос беше прострелян в бедрото; капитанът беше получил удар със сабя и други трима бяха леко ранени. И Леон имаше лека рана от куршум на главата и драскотина на лявата си ръка.

Стефано се приближи до него. «Ти се държа храбро, Леон; но трябва да отидеш при Леонидас. Какво, кръв ли тече от тебе?»

«Ах, нищо не е, само малко. Най-вече се ядосвам, че проклетият арнаутин ни се изплъзна. С удоволствие бих го пречукал.»

Той отиде при Леонидас. Последният му каза: «Леон, предавам ти сега командуването вместо Нотос до оздравяването му. Стефанос ще бъде главнокомандуващ, докато отново бъда в състояние да поема длъжността си. Хайде, иди при Микалис и виж как е той.»

Леон се подчини. «Той е много слаб; прострелян е в гърдите и е намушкан със сабя в бедрото. А за Тарас има още надежда.»

Стефано се върна. «Корабът е натоварен с памук за Атина и боеприпаси за Навплиа. Има също големи количества фурми, кокосови орехи, смокини и най-различни запаси, за да бъдат евентуално продадени.»

«Донеси тук всичко, което е ценно на кораба, и нареди да вземат курс към пристанището Рафти», каза Леонидас. «Леон, иди със Стефано на другия кораб. Ще разпитате пленниците; ще записваш всички техни показания.»

Леон тръгна. Показанията на пленниците бяха приблизително следните: корабът бил търговски и принадлежал на един търговец от Измир*, Мурад. Неговият брат Али командувал кораба и той бил същият, когото Леон ранил. Те стигнали до Сикиа, където получили вестта, че в тази област има корсари. Затова предния ден вечерта взели още десет души, които пътували за Атина. Тогава те видели кораба и били нападнати. На въпроса, къде са гръцките пътници, те казаха, че единият бил хвърлен в морето, а другия Али убил, когато забелязали корсарския кораб.

Тогава претършуваха кораба. Освен споменатите вече запаси намериха много оръжие и боеприпаси, също платно и дрехи. Но най-хубавото бяха трите чувала със злато с по 5000 пиастра във всеки. Отнесоха ги в каютата на гръцкия кораб.

---

* — Смирна.

Между Суниум и полуостров Арголида има малко островче*, скалисто и необитаемо. Леонидас се насочи натам. На другата сутрин слязоха на острова. Но тъй като искаха да бъдат в безопасност от страна на Али и турците, които положително щяха да склонят пашата от Еврибос или Атина да изпрати кораб срещу разбойниците, те свалиха тук турците, дадоха им известно количество храна, две саби и една пушка с боеприпаси, за да могат да се прехранват с лов на зайци и други, каквито на такива острови има много.

Готвеха се да отплават — но Леон го нямаше. Той беше отишъл на лов; започнаха да го търсят — тогава чуха изстрел, забързаха в тази посока и — Леон лежеше там, потънал в собствената си кръв, до него един застрелян турчин, а един друг стоеше също тук, с окървавената сабя на Леон в ръка. Стефано, който пръв беше дошъл тук, скочи към него и сграбчи турчина. След кратка борба той изби сабята от ръката му, тръшна го на земята и му отсече главата.

Сега дойдоха още няколко души, сложиха Леон на една носилка от клони и го понесоха. Тарас, който прегледа раната, установи, че турчинът му е нанесъл удар със сабята по главата, в бедрото и леко го е одраскал по ръката.

Най-после раненият дойде на себе си. «Къде е сабята ми?», беше първият му въпрос. Когато му я показаха, той рече: «Къде е турчинът който ме удари?»

«Аз го убих», каза Стефано. «Но бъди спокоен, ти си опасно ранен!»

Раната на главата беше опасна; пренасянето на кораба можеше само да навреди, затова решиха да хванат турците и да ги свалят на брега на Мореа, а пък Леон, Микалис, състоянието на когото също беше още опасно, Нотос и Леонидас да останат тук и трима души, които да се грижат за тях. След няколко седмици Стефанос щеше да дойде да ги прибере.

Събраха отново турците, липсваше само един; но тъй като съгледаха в далечината един турски кораб, корсарският кораб със Стефанос потегли с опънати всички платна. Но освен ранените и Тарас със своите двама помощници там останаха още петима души, които трябваше да закарат турския кораб в Епина, и на другия ден те отплаваха.

Леон видимо се поправяше. След шест дни той вече можеше да става от постелята и малко да ходи. Също и Микалис отново излезе през следващата седмица пред вратата на малката колиба, която си бяха построили. Леонидас и Нотос бяха вече почти пак здрави и често ходеха на лов. Веднъж Нотос се върна и каза:

* — наречен Сан Джорджио ди Аспара.

«Видях един турчин. Но той бързо избяга. Трябва само да се пазим.»

На другия ден той пак отиде с Леонидас на лов. Те срещнаха една дива коза. Разделиха се. Нотос тръгна през гората — тогава изтрещява изстрел, Нотос пада, а турчинът, с пистолет в лявата ръка и с кама в дясната, се хвърля напред, навежда се, замахва с камата, но раненият се надига, измъква пистолета и застрелва мюсюлманина. Скоро всички гърци се събират. Турчинът беше мъртъв, стреляйки, той беше улучил Нотос в гърдите, но дръжката на камата му беше отслабила куршума и раната не беше опасна.

Занесоха Нотос в къщи и той лежа цяла седмица, докато бъде в състояние отново да става. След това всички оздравяха; но запасите от храна се свършиха и на острова се прехранваха с лов, само че оскъдно.

V

Четири седмици бяха те вече на острова, тогава дойде Стефано и ги взе. Той беше продал турския кораб на един английски търговец в Тесалоники за 10 000 пиастра; на един друг — памука за 4000 пиастра. Корсарският кораб беше наново въоръжен — на него имаше три нови оръдия, тройно повече боеприпаси, голямо количество пушки и други оръжия. А и добре възнаградените разбойници бяха в по-добро състояние. Сега корабът се отправи за Кандиа. Когато Милос се простираше пред погледа им, появи се турски кораб, както личеше по конструкцията на формата му. Леонидас веднага застава зад него и започва да го преследва до Милоския залив. Там има много малки островчета, които затварят залива. Тук корабът се укрива под закрилата на оръдията, поставени на дока на пристанището. Сега се оказва, че това е египетска галера. Завързва се ожесточен бой. Гърците стрелят храбро. Но ето един турски кораб влиза в залива и напада — един малък боен кораб — гърците в тила. Тогава Леонидас извършва абордаж на турския кораб, изпраща Стефано на него и след кратък бой корабът е завладян.

Но през това време дават залп от форта срещу гръцкия кораб и той започва да потъва. Тогава бързо го насочват към брега на една плитчина, където и засяда. Хората обаче се качват на завладения турски кораб, ожесточено напират към галерата и я вземат на абордаж. Леон скача в нея, останалите го последват; веднага също и Стефанос и той напада. Леон е все напред, обагря меча си в кръвта на мюсюлманите; той бясно замахва и удря, Стефанос върви след него и те се промъкват много напред. Тогава Леон вижда пред себе си предводителя на неприятеля, един огромен египтянин. Той се сражава с него,

никой не може да надвие другия. Най-после Леон бързо замахва и удря своя противник в лявата ръка; тогава онзи измъква пистолет, стреля, но вместо Леон улучва друг елин и пада под ударите на своя храбър противник. След като той пада, завладяват кораба. Малцината турци предават оръжието си и ги свалят на брега, където Тарас, облечен в турски дрехи, отива във форта като парламентьор, за да преговаря за възстановяване на кораба. Той спечелва на тяхна страна користолюбивия паша, като му подарява три хиляди пиастра, но последният тайно изпраща лодка в Сифанто, където се намираха няколко кораба от турската флота. Лодката ги намира и трите кораба начаса потеглят натам. Нотос и Тарас бяха излезли с лодката си извън залива, забелязват корабите и съобщават на Леонидас. Той бързо заповядва на част от хората си да отидат на турските кораби и нарежда да занесат там боеприпаси за малките огнестрелни оръжия и няколко оръдия, а на по-голямата част нарежда да отидат на неговия кораб, закъдето отиват и около тридесет новозавербувани момци от Милос. Леон, който командува малката двумачтова военна платноходка, заема позиция на входа на пристанището. Ето турците се задават. Най-напред се приближава един кораб. Тогава Леон стреля с всички оръдия в предната му част, обръща кораба, взема го на абордаж и с целия екипаж се прехвърля на него. Но от другата страна се приближава следващият кораб, изпраща своя екипаж и се завързва ожесточен бой. Леон се сражава храбро. Няколко турци падат под неговите удари, но и няколко елини се прощават с живота си под ударите на мечовете на турците и щастието клони на страната на варварите, които обаче са три пъти повече. Тогава Леон* вижда убиеца на баща си. Той се разярява, като вижда едрия арнаутин, който тъкмо в момента убива един стар елин. «Хункиар!» (Убиецо), извиква той, «обърни се срещу един младеж!» И онзи веднага се обръща и започва да се бие два пъти по-силен от елина, но се стъписва пред тази ярост. Те яростно се бият. Стоварват се удар след удар. — Ето турчинът изпуска сабята си, когато Леон го удря по ръката. Но той измъква от пояса си добре познатия чук и побеснял от ярост и болка, замахва и удря Леон; скоро плоската част на чука се стоварва за втори път на високото чело на Леон и той пада под непрекъснатите тежки удари на турчина.

«Той е вече в ада!», извиква той. «Сега ще се заема с другите.» Но те почти всички са вече мъртви и само малцина, на които са отнели оръжието, биват пленени.

В това време обаче в пристанището влизат другите два кораба и започват да преследват Леонидас, който с целия екипаж и парите се хвърля в галерата и отскубвайки се от преследването на враговете,

* В ръкописа: Леонидас. *Немс. ред.*

благополучно се измъква от пристанището, излиза в откритото море и се отправя за Бело Пауло, откъдето се надяваше да получи известие за Леон и за останалите.

Написано от Ф. Енгелс през 1837 г.

Публикувано за пръв път на руски език в Сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса 1 изд., т. II, 1929 г. и на езика на оригинала в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

ДВУБОЯТ НА ЕТЕОКЪЛ И ПОЛИНИК[294]

Как да узная защо срещу мощния град на кадмейци
елински отреди бързат и лудо препускат конете?
Грабнали щитове бели бойците летят по полето,
острите мечове бляскат покрай стените надолу.
Против великия град на Ахенорид могъщи
в мощни доспехи се движат войски от мъжете на Аргос
и разрушение носят за Тива данайските вождове —
тука са Партенопей, Тидей, Капаней, с тях редом
Амфиарай властелина, Хипомедон, благородни,
цар Адраст, Полиник, най-пръв сред мъжете. И всички
на колесници стремителни вихрено бързат към Кадма.
Ето блестят в равнината щитове с кръгове медни,
копия, също и мечове, чиито дръжки богато
са във сребро оковани. . . Както змията внезапно
стяга овцата, изтръгвайки сякаш дъха от гръдта ѝ
тъй седемвратната Тива стягат във обръч данайците.
В строй наредени стоят те, вдигнали копия страшни,
но от града вмиг излизат войни с блестящи доспехи
и между тях Етиокъл, син на Едип богоравни,
воин могъщ и безстрашен в тежките схватки на боя.
И враговете за битка на едно място се сбират —
челни бойци беотийски и арговяни преславни.
Смесвайки копия, щитове, втурват се те във сражение.
Шум ужасяващ се вдига. . . Кървави струи отвсякъде
славната Дирка влече, пълноводният Исмен е кървав;
а с тежък удар боец поразява боеца.

Между най-първите с ярост води борба Етиокъл,
с копие медно безжалостно удря и войни безбройно
смъртно сразени от него върху земята се свличат.
Но щом съзря Полиник сред първите войни на Аргос
зов към Атина отправи потомъкът на Ахенора:
«Дъще на Зевса всевластен, Паладо, о чуй ме:
щом ти принасях във жертва толкова бутове тлъсти
и на кози, и на бикове, то изпълни ми молбата:
нека от моето копие, с дълга сянка летящо,
падне ей оня там воин от славния род на Едипа,
роден мой брат, онзи там — Полиник героя,
който дойде от безводния Аргос, нека и Аргос
в пепел и прах се превърне ведно с арговяните!»
После към брат си обърна словото свое крилато:
«Чуй ме ти, сине Едипов, ти Полиник гръмогласни,
в битка да вляза със тебе самò повелява сърцето,
при Етиокъл ела ти, при своя брат богоравен.»
Брат му тогаз се обърна към властелинката Хера:
«Чуй ме ти, Херо, сестра и съпруга на Зевс гръмовержец,
тъй като твой съм: в брак свързан с Аргея, обичната щерка
на царя Адраст, господар на меднобронния Аргос,
сила ми дай да убия цар Етиокъл във битка —
клетвопрестъпник, изменник на родната Тива.»
Тъй промълви той. Тогава Етиокъл, владетел могъщ,
бързо излезе в средата, фалангите бойни раздвижи,
насред полето застана към двете страни се обърна:
«Чуйте ме вие, данаи, чуйте и вий, арговяни!
Тези слова да ви кажа ми повелява сърцето:
Макар тълпи арговяни да гинат в свирепо сражение,
тъй аз ще кажа и нека Зевс да ми бъде свидетел:
Ако с медта дългоостра той ме срази във двубоя,
нека тогава царува и над народа кадмейски.
Ако пък аз го убия със помощта на Атина,
нека и в моята родина царството мое да бъде,
вий, арговяни, отново в милия дом ще се върнете!»
Каза така, възликуваха двете войски мигновено.
Ето конете оставят, в полето се пръскат бойците,
снемат оръжие бързо, върху земята го слагат,
редом до себе си, тъй като малко бе тука земята.
Ето със сила свещена копие вмиг Етиокъл
мята, но черната Кера отблъсва веднага
Ахенорид богоравни и то отстрани прелетява.
Среброкован меч издигнал високо над брата си роден,

тръгва тогаз Полиник богоравни, без миг да се бави. —
В кървава схватка се хвърлят, от лъвове по-кръвожадни,
братя рождени, отгледани от един баща страдалец.
Спусна се бързо нощта, развързала златния пояс,
с тежка ръка меч насочил единият брат си прониза,
черна кръв бликна веднага от смъртоносната рана.
Тъкмо когато пронизваше мечът гърдта Етиоклова,
мечът му бронята сряза и порази цар Полиник.
Двамата паднаха ничком и мрак им покри очите.
Братя лежаха един друг с мечове тежки сразени.
Тъй се прекъсна родът на Едип, цар непорочен.*

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung. Bd. 2. 1930

* Превел Ал. Миланов.

ПРИЛОЖЕНИЯ

[СВИДЕТЕЛСТВО ЗА РАЖДАНЕТО НА ФРИДРИХ ЕНГЕЛС

БАРМЕН, 1820 г., 5 ДЕКЕМВРИ. ИЗВЛЕЧЕНИЕ ОТ РЕГИСТРИТЕ ЗА ГРАЖДАНСКОТО СЪСТОЯНИЕ В БАРМЕН]

№ 659. Раждане на Фридрих Енгелс, 28 ноември 1820 г.

В хиляда осемстотин и двадесета година, на пети декември в три и половина часа след обед при мен, *Петер Вихелхаузен,* пълномощник на барменската община, се яви търговецът господин *Фридрих Енгелс,* живущ в Брухер Рот, и заяви, че във вторник, двадесет и осми, месец ноември, в девет часа вечерта му се родило от съпругата му Елизабет Франциска Маврикия, родена *ван Хаар,* отроче от мъжки пол, на което дал името *Фридрих.*

Свидетели при този акт бяха: господин *Петер Готфрид Шмитс,* двадесет и шест годишен, секретар, живущ в Гемарке, и господин *Йохан Якоб Хелмес,* тридесет и две годишен, секретар, живущ във Вертер Рот.

След прочитането на настоящото явилите се се подписаха:

Фридрих Енгелс, Як. Шмитс, Й. Хелмес.
Пълномощник *Вихелхаузен*

Публикувано за пръв път на руски език в Сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса, I изд., т. II, 1929 и на езика на оригинала в Marx — Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

[КРЪЩЕЛНО СВИДЕТЕЛСТВО НА ФРИДРИХ ЕНГЕЛС

ИЗВЛЕЧЕНИЕ ОТ КНИГАТА ЗА ЗАПИСВАНЕ НА КРЪЩАВАНИЯТА В ЕВАНГЕЛИСТКАТА РЕФОРМАТСКА ОБЩИНА В ЕЛБЕРФЕЛД]

1821 г., януари. Кръстен на 18. Долни Бармен.
№ 24 — [Родилият се] на 28 ноември в девет часа вечерта *Фридрих*, законен син на живеещия в Брух търговец господин *Фридрих Енгелс* и на госпожа *Елизабет Маврикия Франциска*, родена *ван Хаар*.

Свидетели при кръщаването: господин *Каспар Енгелс*-стари и госпожа *Франциска Кристина ван Хаар*, родена *Снетлаге*.

Публикувано за пръв път в Marx—Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2. 1930

ФРИДРИХ ЕНГЕЛС-СТАРИ ДО ЕЛИЗАБЕТ ЕНГЕЛС В ХАМ*

Бармен, 27 август 1835 г.
Четвъртък вечерта

Мила Елизе!

Току-що ми донесоха писмото ти, написано вчера, от което разбирам, че състоянието на нашия дсбър татко е все същото и че дори, както изглежда, е настъпило известно подобрение. Но нека не се заблуждаваме по това. Дори и да ни се струва, че натурата му пак ще надделее, че ще заякне, все пак трудно е да се мисли, че ще оздравее. Болестта чисто и просто ще стане по-хроническа, докато последва нов пристъп. Нашият дсбър татко е в ръцете на бога. Дсбре е и за него, и за нас, че можем така спокойно да го предадем на небесния баща.

В неделя, 23, предадох на пощата писмо за теб. Все пак получила ли си го или не! Нищо не споменаваш за него. Още вчера исках пак да ти пиша, но ми попречиха. В къщи, слава богу, всичко е добре; всички деца са здрави. С Емил си имам сбикновените трудности, момчето е доста необуздано, постоянно иска да излиза на улицата и тази вечер пак се оплакваха, че скочил от прозореца. Рудолф е мил и славен малчуган, по време на обяда седи до мен, той е много добър. Хедвиг е по-умна от двамата, тя пак е съвсем здрава и ми плете чорапи — накарах я да прави това, за да запълва времето си. Херман е много послушен, вечерно време той е единственият ми събеседник на масата и смята, че тази седмица непременно ще получи както обикновено първи номер. Малката Елизе показва още по-ловко отпреди фокусите си, много обича татко си, накратко, тя е много мило малко котенце.

---

* На гърба на писмото е написано: До госпожа Елизе Енгелс. Адр. До господин ректора ван Хаар в Хам. Франко. *Ред.*

Фридрих донесе миналата седмица средни бележки. Външно, както знаеш, е станал по-благовъзпитан, но въпреки предишните строги изисквания той, изглежда, дори и да се страхува, че ще бъде наказан, не иска да се научи на безпрекословно послушание. Така например, за мое огорчение днес пак намерих в писалищната му маса една гадна книга от библиотеката, някакъв рицарски роман из живота през тринадесетия век. Смайващо е нехайството му, с което оставя в шкафа си подобни книги. Да спаси господ душата му, често ми става страшно за това общо взето прекрасно момче.

Вчера получих чрез Фридрих писмо от доктор Ханчке от 22 август, което той предвидливо предал на Магда толкова късно, че да стигне до мене чак в осем и половина вечерта. Вероятно то е било у него още в неделя. Доктор Ханчке ми пише, че му предложили да вземе на пансион двама души, но че той ще отхвърли това предложение, ако предпочетем да оставим Фридрих при него и след есента; че Фридрих, както и преди, има нужда от контрол, че много дългият път пречи на заниманията му и т. н. Веднага му отговорих, че много съм му благодарен, тъй като той, въпреки отличните предложения, предоставя на мен да избирам, че го моля и занапред да остави Фридрих при себе си и че ще му бъда много признателен, ако съобщи условията си по този повод. Той самият намеква, че ще можем да се споразумеем за условията. Ти, разбира се, ще се съгласиш с мен, че това е най-хубавото разрешение. За доброто на децата не трябва да държим сметка за парите, а Фридрих е такова своеобразно и живо момче, че уединеният живот, който ще го доведе до известна самостоятелност, е най-добрият за него. Още веднъж да пази всеблагият господ момчето, та да не погине душата му. Засега у него се проявява обезпокояваща разсеяност и безхарактерност, макар че другите му качества ме радват.

Това е, което исках да ти кажа за намиращите се тук деца. Зарадвах се, като прочетох в писмото ти, че с Ана и Мари всичко е добре. Кога ще дойдете и решено ли е, че ще ги доведе Лудвиг*?

При сегашното състояние на нашия добър баща смятам, разбира се, че ти и милата майка ще поискате да останете там още няколко дни. Какво пък, така и направи, за бога. Аз по-рано мислех да дойда да те взема в неделя, 30, но сега ще чакам последните новини. Тук всичко е нормално, в това отношение можеш да бъдеш спокойна. Каспар** замина с Юлиус*** за Франкфурт и го очакват във вторник.

Нарежданията ти относно дрехите и платното ще бъдат изпълнени точно — аз не бих се сетил за това. Виното ще донеса.

---

* Лудвиг ван Хаар. *Ред.*

** — Каспар Енгелс-млади. *Ред*

*** — Юлиус Енгелс. *Ред.*

Поздрави сърдечно милата майка, също така и баща си в някой миг на просветление както от мен, така и от семейство Грисхаймови. Нека бог бъде с вас през тези тежки дни.

Твой
Фридрих

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung, Bd. 2, 1930

ОТПУСКНО СВИДЕТЕЛСТВО[205], ИЗДАДЕНО НА УЧЕНИКА ОТ ПОСЛЕДНИЯ КЛАС ФРИДРИХ ЕНГЕЛС (№ 713),

роден на 28 ноември 1820 г. в Долен Бармен, вероизповедание евангелистко; от есента (20 октомври) на 1834 г. — ученик в Елберфелдската гимназия, а от есента (17 октомври) на 1836 г. — ученик от последния клас на тази гимназия; по време на учението си в последния клас показа *много добро поведение,* а именно правеше впечатление на учителите си със своята скромност, искреност и сърдечност и при добрите си способности прояви похвален *стремеж* да получи колкото се може по-обширно научно образование и поради това и показа радостни *успехи,* които са характеризирани по-точно в следващото подолу сравнение на отделните учебни предмети:

I. ЕЗИЦИ

1. *Латински.* Той без труд разбира произведенията на минатите автори както прозаици, така и поети, особено Ливий и Цицерон, Вергилий и Хораций, лесно разбира връзката на цялото, добре вниква в хода на мислите и майсторски превежда от латински на родния си език. Не така добре можа да овладее напълно граматиката, тъй че макар в писмените му работи и да се установяват успехи, все пак те не са безупречни от гледище на граматиката и стила.

2. *Гръцки.* Той получи достатъчни познания по морфология и синтаксис и особено се научи добре да превежда както съчиненията на сравнително леки гръцки прозаици, така и произведенията на *Омир* и *Еврипид* и можа добре да разбере и възпроизведе хода на мислите в един от диалозите на *Платон.*

3. *Немски.* Писмените работи, особено през последната година, говорят за радостни успехи по отношение на общото развитие; в тях имаше верни, самостоятелни мисли и в повечето случаи бяха изложени правилно; изложението се отличаваше с необходимата обоснованост и изразяването на мислите забележимо се приближаваше до правилното. Енгелс прояви похвален интерес към *историята на немската национална литература* и към четенето на немските класици.

4. *Френски.* Добре превежда френските класици. Знае добре граматиката.

II. НАУКИ

1. *Религия.* Добре познава главните учения на евангелистката църква, а така също и главните моменти от историята на християнската църква. Знае също Новия завет (в оригинал).

2. По *история* и *география* има достатъчни и точни познания.

3. По *математика* Енгелс общо взето получи добри знания; изобщо той прояви добра способност да разбира и умееше да изразява мислите си ясно и точно. Същото трябва да се каже и

4. за неговите познания по *физика.*

5. *Философска пропедевтика.* Енгелс с интерес и успех вземаше участие в занятията по емпирическа психология.

Долуподписаният се разделя с любимия си ученик, който му беше особено близък поради семейните отношения и който се стараеше да се отличава при това положение с религиозност, чистосърдечие, благонравие и други привлекателни качества, при последвалото в края на учебната година (15 септември т. г.) преминаване към делови живот, който трябваше да избере като професия вместо проектираните преди учебни занимания, с най-хубави благословии. Господ да го благослови и насочва!

Елберфелд, 25 септември 1837 г.

Д-р *И. К. Л. Ханчке*

*Публикувано за пръв път в книгата:
F. Engels. «Schriften der Frühzeit».
Berlin, 1920*

[АТЕСТАТ ЗА ПОВЕДЕНИЕТО, ИЗДАДЕН НА ДОБРОВОЛЕЦА НА ЕДНОГОДИШНА СЛУЖБА ФРИДРИХ ЕНГЕЛС]

Атестат за поведението

Предявителят на настоящото, доброволецът на едногодишна служба бомбардирът *Фридрих Енгелс,* от 12-а пехотна рота от гвардейската артилерийска бригада, роден в Бармен, район Елберфелд, правителствен окръг Дюселдорф, 21-годишен и 10 месеца, служил *една* година, се прояви по време на службата си много добре както в морално, така и в служебно отношение, което по служебен дълг удостоверява с настоящото

фон *Ведел*
капитан, ротен командир

Берлин, 8 октомври 1842 г.

Публикувано за пръв път в Marx-Engels Gesamtausgabe. Erste Abteilung. Bd. 2, 1930

БЕЛЕЖКИ

ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

[1] Първото публикувано произведение на Енгелс — стихотворението *«Бедуини»* — се отпечатва в този том по текста на списание «Bremisches Conversationsblatt» (бр. 40 от 16 септември 1838 г.), редакцията на което своеволно изменила последната строфа. Истинският текст на стихотворението Енгелс дава в писмото си до братя Гребер от 16—18 септември 1838 г. (вж. настоящия том, стр. 337—338). — *3.*

[2] Стихотворението *«Към враговете»* редакцията на вестник «Bremer Stadtbote» очевидно публикувала като полемика с вестник «Bremisches Unterhaltungsblatt». Както става ясно от писмото на Енгелс до сестра му Мари от 12 март 1839 г. (вж. настоящия том, стр. 357), Енгелс се отнасял подигравателно към вестник «Bremer Stadtbote». Той шеговито възхвалявал заслугите на този вестник в борбата с враговете. Но вестникът публикувал тези стихове, като ги вземал сериозно. Истинското си отношение към вестника Енгелс разкрил в стихотворението си «До градския вестник» (вж. настоящия том, стр. 7) Вестник «Bremisches Unterhaltungsblatt» в бр. 17 от 27 февруари препечатал стихотворението на Енгелс «Към враговете» с иронични коментарии по адрес на редакцията на «Bremer Stadtbote».—*5.*

[3] Стихотворението *«До градския вестник»* се дава и в писмото на Енгелс до Вилхелм Гребер от 28—30 април 1839 г. (вж. настоящия том, стр.386). Между публикувания и приведения в писмото текст има незначителни стилови различия, които нямат съществено значение за смисъла на превода. Вж. също предишната бележка. — *7.*

[4] Първото публицистично произведение на Енгелс *«Писма от Вупертал»* (вж. настоящото издание, том 1, стр. 435—455), с което през март 1839 г. започва сътрудничеството му в списание «Telegraph für Deutschland», предизвикало голяма сензация в Бармен и Елберфелд. По-специално редакторът на консервативния вестник «Elberfelder Zeitung», Мартин Рункел, публикувал на 12 април 1839 г. в този вестник статия, в която отправял остри нападки срещу вупертлските писма на Енгелс, които разобличавали обскуран-

тизма и лицемерието на немската буржоазия и немското духовенство. Писмото до д-р Рункел е отговор на Енгелс на неговата статия.

Редакцията на «Elberfelder Zeitung» публикувала отговора на Енгелс, като под линия дала следната бележка: «Вчера намерихме тази статия в нашето помещение, без да знаем кой я е изпратил. Отпечатваме я дословно, тъй като с готовност постъпваме *безпристрастно,* но от своя страна отбелязваме, че ще защищаваме подробностите на *нашите* общи твърдения само ако вуперталският кореспондент *съобщи името си,* както направихме ние.»—*8.*

[5] Енгелс има предвид *«Млада Германия»* (младогерманците) — литературна група, която възникнала през 30-те години на XIX век в Германия и се намирала под влиянието на Хайне и Бьорне. В своите художествени и публицистични произведения писателите от «Млада Германия» (Гуцков, Винбарг, Мунд и др) отразявали опозиционните настроения на дребната буржоазия, като се обявявали в защита на свободата на съвестта и печата. Възгледите на младогерманците се отличавали с идейна незрелост и политическа неопределеност; скоро повечето от тях се изродили в най-обикновени буржоазни либерали. — *8, 23, 31, 65, 233, 353, 384, 390, 401, 406.*

[6] Характеристика на Мартин Рункел като редактор на «Elberfelder Zeitung» Енгелс прави във втория раздел на «Писма от Вупертал» (вж. настоящото издание, том 1, стр. 451—452). Що се отнася до стиховете на Рункел, Енгелс има предвид неговото стихотворение «Към портрета на Грабе», публикувано в 1838 г. в «Rheinisches Odeon»! 2. Jg. Düsseldorf («Рейнски Одеон», 2-ра годишнина, Дюселдорф). — *8.*

[7] Вж. настоящото издание, том 1, стр. 446—449. — *9.*

[8] Книгата «Песни на починал приятел» («Lieder eines heimgegangenen Freundes») излязла анонимно в Елберфелд в 1839 г. — *11.*

[9] *Пиетизъм* — мистично течение в лутеранската църква, възникнало в Германия през XVII век; то поставяло религиозното чувство над религиозните догми и същевременно било насочено срещу рационалистическото мислене и философията на Просвещението. Пиетизмът през XIX век се отличавал с краен мистицизъм и лицемерие. Като отхвърляли външните църковни обреди, пиетистите придавали особено значение на емоционалните преживявания и на молитвата, обявявайки за грешни всякакви развлечения, както и четенето на нерелигиозна литература. — *11, 14, 29, 67, 83, 101, 108, 144, 364, 387, 398.*

[10] Вж. настоящото издание, том 1, стр. 452—455. — *11.*

[11] *Калвинизъм* — протестантско вероучение, основано през XVI век от Ж. Калвин. Основата на калвинизма било учението за «абсолютното предопределение» и избраността на хората. Според това учение едни хора били предварително предопределени от бог за спасение (избраниците), други за осъждане (осъдените). — *11, 106.*

[12] J. Görres. «Die teutschen Volksbücher». Heidelberg, 1807 (Й. Гьорес. «Немските народни книги». Хайделберг, 1807). — *14.*

[13] Енгелс има предвид следните издания: «Volksbücher», hrsg. v. G. O. Marbach. Leipzig, 1838—1839 («Народни книги», издадено от Г. О. Марбах. Лайпциг, 1838—1839); «Deutsche Volksbücher» nach den achtesten Ausgaben

hergestellt v. Dr. Karl Simrock. Berlin, 1839 («Немски народни книги», съставени въз основа на достоверните издания от д-р Карл Зимрок. Берлин, 1839). Тези издания на Марбах и Зимрок излизали в отделни свезки; «Deutsche Volksbütscher», neu gereimt v. K.Simrock. Berlin, 1839. («Немски народни книги», отново написани в стихове от К. Зимрок. Берлин, 1839).

По времето, когато Енгелс пишел статията си «Немските народни книги», Марбах бил издал следните свезки на немски народни книги: през 1838 г. 1. «Geschichte von Griseldis und dem Markgrafen Walther» («История за Гризелдис и маркграфа Валтер»). 2. «Alte und neue Lieder in Leid und Lust» («Стари и нови песни при скръб и веселие»). 3. «Geschichte von der edlen und schönen Melusina» («История за благородната и прекрасна Мелузина»). 4. «Der Schildbürger wundérseltsame, abenteuerliche, unerhörte und bisher unbeschriebene Geschichten und Thaten» («Чудни, фантастични, нечувани и досега не описани история и дела на гражданите на Шилда»). 5. «Geschichte von der schönen Magelone und dem Ritter Peter mit den silbernen Schlüsseln» («История за прекрасната Магелоне и за рицаря Петер със сребърните ключове»). 6. «Geschichte vom Kaieer Octavianus» («История за император Октавиан»). 7. «Geschischte von den sieben Schwaben» («История за седемте швабиı»). 8. «Geschichte von der heiligen Pfalzgräfin Genoveva» («История за светата пфалцка графиня Геновева»). 9 и 10. «Geschichte von der vier Heymonskindern» («История за четирите деца на Хаймон»); «Geschichte von dem gehörnten Siegfried» («История за неуязвимия Зигфрид»). 11. «Geschichte von den drei Schwestern» («История за трите сестри»); «Geschichte von der drei Rolandsknappen» («История за тримата оръженосци на Роланд»). През 1839 г.: 12. «Eulenspiegel» («Ойленшпигел»). 13 и 14. «Tristan und Isolde» («Тристан и Изолда»).

По същото време през 1839 г. излезли следните свезки от изданието на Зимрок в проза: 1. «Salomon und Morolf» («Соломон и Моролф»). 2. «Eine schöne merkwürdige Historie des heiligen Bischofs Gregorius auf dem Stein genannt» («Прекрасна и чудна история за светия епископ, наречен Григориус на камъка»). — *14*.

14 «Der hörnere Siegfried. Eine wunderschöne Historie von dem gehörnten Siegfried. Was wunderliche Ebentheieuer dieser theure Ritter ausgestanden, sehr denkwürdig und mit Lust zu lesen». Gedruckt in diesem Jahre. Cöln («Неуязвимият Зигфрид. Чудна история за неуязвимия Зигфрид. Какво чудно приключение преживял този верен рицар; много забележителна и се чете с желание». Отпечатана през тази година. Кьолн). В книгата не е посочена годината на издаването. — *15*.

15 «Buch der schönsten Geschichten und Sagen für Alt und Jung wieder erzählt von Gustav Schwab». 2 Theile. Stuttgart, 1836—1837 («Книга с най-прекрасни истории и предания за стар и млад, преразказана от Густав Шваб». 2 части. Щутгарт 1836—1837). В своето издание Шваб включил следните, споменати от Енгелс, народни книги: «Неуязвимият Зигфрид», «Прекрасната Магелоне», «Хирланда», «Геновева», «Гризелдис», «Гражданите на Шилда», «Император Октавиан», «Четирите деца на Хаймон», «Прекрасната Мелузина», «Херцог Ернст», «Фортунат и неговите синове». — *15*.

16 «Leben und Thaten des großen Helden Heinrich des Löwen, Herzog zu Braunschweig». Einbeck («Живот и дела на великия герой Хайнрих Лъва, херцог Брауншвайгски». Айнбек). В книгата не е посочена годината на издаването. — *15*.

[17] Има се предвид решението на германския Бундестаг от 10 декември 1835 г за забраняване в Германия на произведенията на писателите от «Млада Германия» — Хайне, Гуцков, Лаубе, Винбарг и Мунд, в някои произведения, на които, като например в романа на Гуцков «Вали», се поставял въпросът за равноправието на жената.

Бундестаг — централен орган на създадения в 1815 г. Германски съюз, който се състоял от представители на германските държави; съществувал до 1866 г. — *18, 66, 241, 426*.

[18] Намек за комедията на Лудвиг Тик «Император Октавиан» («Kaiser Octavianus»), написана по мотиви на едноименната народна книга. В книгата: Ludwig Tieck's Schriften. Bd. I. Berlin, 1828 (Съчинения на Лудвиг Тик. Т. I. Берлин, 1828). — *18*.

[19] Има се предвид поемата на Готфрид Страсбургски «Тристан и Изолда», излязла в началото на XIII век. — *19*.

[20] L. Bürne. «Briefe aus Paris». In: Gesammelte Schriften. Theile 9—10 Hamburg, 1832; Theile 11—14. Paris, 1833—1834 (Л. Бьорне. «Парижки писма». В изданието: Събрани съчинения. Части 9—10. Хамбург, 1932; части 11—14 Париж, 1833—1834). — *19, 62, 123, 425*

[21] Има се предвид романът на К. Гуцков *«Вали, съмняващата се»* («Wally, die Zweiflerin»), публикуван в Манхайм в 1835 г. В този роман се напада клерикалната реакция. По-специално в бр. 93 и 94 на вестник «Literatur-Blatt» от 11 и 14 септември 1835 г. била публикувана рецензията на Менцел, в която той обвинявал Гуцков в безнравственост и богохулство. Нападките на реакцията срещу Гуцков дали повод на пруското правителство да забрани на 14 ноември, а Бундестагът на 10 декември 1835 г. произведенията на писателите от «Млада Германия» и да бъде заведено дело срещу Гуцков. — *20, 362*.

[22] *«Нова Библия»* и *«Млада Палестина»* са части от сборника стихотворения на Бек «Нощи. Бронирани песни» («Nächte. Gepanzerte Lieder»), излязъл в Лайпциг в 1838 г. Този сборник се състои от четири приказки: «Първа приказка—Приключенията на един лайпцигски студент»; «Втора приказка— Нова библия»; «Трета приказка — Втора част на Нова библия»; «Четвърта приказка — Млада Палестина». Като увод към «Приказките» служи стихотворението «Султан». Дадената от Енгелс оценка на сборника вж. също в настоящия том, стр. 300. — *22, 59, 390*.

[23] Има се предвид статията на Х. Хайне «Швабско огледало» («Der Schwabenspiegel»), насочена срещу консервативно-романтичната «швабска школа на поетите» (Уланд, Кернер, Пфицер, Шваб и др.). Статията била отпечатана в «Jahrbuch der Literatur». 1 Jg., Hambyrg, 1839. («Литературен годишник» 1-а годишнина. Хамбург, 1839). — *23*.

[24] *«Песен за Людовик»* — стихотворение на неизвестен средновековен поет, написано в края на IX век на франкски диалект. В стихотворението се прославя победата на западнофранкския крал Людовик III над норманите в 881 г. — *23*.

[25] F. Freiligrath. Gedichte. Stuttgart und Täbingen, 1838 (Ф. Фрайлиграт. Стихотворения. Щутгарт и Тюбинген, 1838). — *23*.

[26] Става дума за книгата на Г. Кюне «Weibliche und münnliche Charaktere» 2 Theile. Leipzig, 1838 («Женски и мъжки характери». 2 части. Лайпциг,

1838) и за неговата анонимна статия «Deutsche Lyrik. Karl Beck, Ferdinand Freiligrath», публикувана в бр. 223 и 222 на «Zeitung für die elegante Welt» от 13 и 15 ноември 1838 г. — *23.*

[27] Енгелс има предвид статията на Л. Винбарг «Лудвиг Уланд като драматург («Ludwig Uhland, als Dramatiker»), отпечатана в книгата «Die Dramatiker der Jetztzeit». 1. Heft. Altona 1839 («Съвременни драматурзи». 1-ва книга. Алтона, 1839). — *23, 54, 62, 412.*

[28] Става дума за памфлета на Л. Бьорне «Менцел-французоядът» («Menzel, der Franzosenfresser»), излязъл в Париж в 1837 г. — *24, 117, 422, 425.*

[29] Има се предвид сборникът стихотворения на Бек «Странствуващият поет» (Der fahrende Poet»), публикуван в 1838 г. в Лайпциг. Характеристиката на сборника, направена от Енгелс, вж. също в настоящия том, стр. 390—391. — *24, 390, 408.*

[30] K. Beck. «Vovellistische Skizzen». Отпечатано в «Zeitung f r die elegante Welt», бр. 171—175 от 2, 3 5—7 септември 1839 г. — *24.*

[31] K. Beck. «Stille Lieder». Erstes Bändchen. Leipzig, 1840 (К. Бек. «Тихи песни». Първо томче. Лайпциг, 1840). Книжката се състои от следните раздели: «Любовни песни (Нейният дневник)»; «Любовни песни (Неговият дневник)»; «Сънища»; «Цигански крал»; «Унгарска стража». — *25, 69.*

[32] Стихотворението на К. Бек «Лека нощ!» («Schlaff wohl!») било публикувано най-напред в бр. 126 на «Zeitung für die elegante Welt» от 30 юни 1838 г. — *26.*

[33] Първо действие от трагедията на Бек «Саул» било отпечатано в бр. 216—219 на «Zeitung für die elegante Welt»

В кн. 143 на «Allgemeine Theater-Chronik» от 25 ноември 1839 г. била поместена бележката «Episoden. Carl Beck als Dramatiker» («Епизоди. Карл Бек като драматург»).

В кн. 190 на «Telegraph für Deutschland» от ноември 1839 г. в рубриката «Малка хроника» била публикувана анонимна рецензия за първото действие от трагедията на Карл Бек «Саул», към която Гуцков дал бележка под линия. — *26.*

[34] Началникът на войската на цар Саул Авенир, изобразен в трагедията на Бек, действува и в малко по-рано излязлата трагедия на Гуцков «Цар Саул». — *26.*

[35] Непосредствено след статията на Енгелс за Бек в кн. 203 на списание «Telegraph für Deutschland» (декември 1839 г.) била публикувана статията на редактора на списанието Карл Гуцков под заглавие «Допълнение», която завършва в кн. 204 (където тя е озаглавена «Карл Бек») и в която Гуцков остро критикува сборника на Бек «Тихи песни», като специално подчертава «детинския характер» на неговата поезия. — *27.*

[36] Енгелс цитира книгата на К. Гуцков «Zur Philosophie der Geschichte». Hamburg, 1836, S. 53 («Към философията на историята». Хамбург, 1836, стр. 53). — *28.*

[37] Под *велика седмица* се подразбира Юлската буржоазна революция от 1830 г. във Франция, главните събития на която се разиграли от 27 юли до 2 август. — *31, 122.*

38 Става дума за новелата на Ф. Г. Кюне «Eine Quarantäne im Irrenhause». Leipzig, 1835 («Карантина в лудницата». Лайпциг, 1835). — *31, 69.*

39 *Втора силезийска школа* — течение в немската литература от втората половина на XVII век, което изразявало интересите на феодалната аристокрация. Главни представители на тази школа били Хофмансвалдау и Лоенщайн. — *32.*

40 E. Duller. «Kronen und Ketten». Ein historischer Roman. Bd. 1—3. Frankfurt am Main, 1835; «Der Antichrist». Bd. 1—2. Leipzig, 1833, «Loyola». Bd. 1—3. Frankfurt a M., 1836; «Kaiser und Papst». Roman. In vier Theilen. Leipzig, 1838. H. A. Zigler und Kliphausen. «Asiatische Banise. . .». Leipzig, 1688. D. C. von Lohenstein. «Großmüthiger Feldherr Arminius oder Herrmann. Nebst seiner Durchlauchtigen Thußnelda. . .». Leipzig, 1689—1690. — *32.*

41 *Реставрация* — периодът, настъпил след завършването на Наполеоновите войни и възстановяването на управлението на династията на Бурбоните във Франция (1814, 1815—1830 г.) — *34, 317.*

42 A. von Platen. Gesammelte Werke. In Einem Band. Stuttgart und Tübingen, 1839 (А. фон Платен. Събрани съчинения в един том. Щутгарт и Тюбинген 1839). — *35.*

43 «Gedichte aus dem ungedruckten Nachlasse des Grafen August von Platen-Hallermünde». Als Anhang zu den bei Cotta erschienenen Gedichten Platens. Straßburg, 1839 («Стихотворения от непубликуваното наследство на граф Август фон Платен-Халермюнде». Като притурка към излезлите в издателството на Кота стихотворения на Платен. Страсбург, 1839). — *35.*

44 *Пентархия* — европейска политическа система от епохата на Реставрацията (вж. бележка 41), основаваща се върху хегемонията на петте велики държави — Англия, Франция, Русия, Австрия и Прусия. — *35, 130.*

45 Намек за Карл Едуард Голдман, автор на излязлата в Лайпциг в 1839 г. анонимна книга «Европейската пентархия» («Die europeische Pentarchie»).—*36.*

46 Това стихотворение е превод на немски език на стихотворението «A la invenión de la imprenta» («Изобретяване на книгопечатането») на испанския поет и политик, последовател на френските просветители Мануел Хосе Кинтана, отпечатано за пръв път в книгата му «Poesias» («Стихотворения») в Мадрид в 1803 г. В «Gutenbergs-Album» преводът на Енгелс бил отпечатан паралелно с испанския оргинал на стр. 208—225. — *37.*

47 J. Jacoby. «Kampf und Sieg». Regensburg, 1840, S. 57. — *43.*

48 Думата *«хегелинги»* започнала да се употребява след излизането от печат на книгата на реакционния историк и публицист Х. Лео «Die Hegelingen. Actenstücke und Belege zu der s. g. Denunciation der ewigen Wahrheit». Halle, 1838 («Хегелингите. Документи и доказателства за така нареченото провъзгласяване на вечната истина». Хале, 1838). Тази книга била насочена против Щраус, Руге, Михелет и други младохегелианци, които Лео презрително наричал «хегелинги». — *44, 175, 246, 257, 298, 392, 430, 467.*

49 В книгата си «Борба и победа» Й. Якоби поощрява участието на баските на страната на карлистите в гражданската война от 1833—1840 г. в Испания,

а също така прославя ултрамонтанското духовенство и по-специално йезуитите в Белгия, като ги нарича *белгийския славей*.

Карлисти — реакционна клерикално-абсолютистка групировка в Испания, която подкрепяла претендента за испанския престол дон Карлос, брат на Фердинанд VII. Като се опирали на военната клика и католическото духовенство и като използвали също подкрепата на изостаналите селяни в някои райони на Испания, включително и баските, карлистите подпалили през 1833—1840 г. гражданска война (така наречената първа карлистка война), която се превърнала фактически в борба между феодално-католическите и буржоазно-либералните елементи и завършила с поражението на карлистите. — *44*.

50 Има се предвид периодът на революционно-демократическата *диктатура на якобинците* (2 юни 1793 г. — 27 юли 1794 г.) във Франция, когато в отговор на контрареволюционния терор на жирондистите (партията на едрата буржоазия) и роялистите (привържениците на кралската власт) якобинците си послужили с революционен терор. — *44*.

51 Статията «Реквием за немския «Adelszeitung»» е написана очевидно във връзка със слуховете за спирането на «Zeitung für den Deutschen Adel», който излизал от януари 1840 г. Но вестникът продължил да излиза до 1844 г. — *46*.

52 «Ankündigung und Einladung zur Subscription auf die mit dem 1. Januar 1840 erscheinende «Zeitung für den Deutschen Adel»» («Съобщение и покана за подписка за «Вестник за немската аристокрация», който започва да излиза от 1 януари 1840 г.»). Отпечатано по-специално в бр. 69 из «Sprecher, oder Rheinisch-Westphälischer Anzeiger» («Оратор, или Рейнско-Вестфалски вестник») от 28 август 1839 г. — *46*.

53 Енгелс има предвид книгата: K. Schubarth. «Ueber die Unvereinbarkeit der Hegel' schen Staatslehre mit dem obersten Lebens- und Entwickelungsprinzip des Preußischen Staats». Breslau, 1839 (К. Шубарт. «За несъвместимостта на Хегеловото учение за държавата с върховния принцип на живота и на развитието на Пруската държава». Бреслау, 1839). — *46, 393*.

54 Енгелс има предвид уводната статия на редактора на «Zeitung für den Deutschen Adel» Фуке, поместена в първия брой на този вестник (от 1 януари 1840 г.) под заглавие «Vorwort an unsere Leser» («Встъпителни думи към нашите читатели»). — *48*.

55 Намек за книгата на И. Кант «Zum ewigen Frieden». Ein philosophischer Entwurf. Königsberg, 1795 («Към вечния мир». Философски очерк. Кьонигсберг, 1795). — *49*.

56 Студията на Енгелс *«Съвременен литературен живот»* се състои от две статии, обединени от общо заглавие. Авторът ѝ я публикувал с юношеския си псевдоним «Фридрих Освалд» в излизащия в Брауншвайг «Mitternachtzeitung für gebildete Leser» («Среднощен вестник за образовани читатели»), редактор на който тогава бил либералният литератор Бринкмайер. Първата статия — «Гуцков като драматург» — излязла в четири броя на споменатия вестник през март 1840 г., втората статия — «Съвременна полемика» — в пет броя през май същата година. Енгелс по всяка вероятност възнамерявал да продължи започнатата серия от статии, като се насочи и към други проблеми на немското литературно движение в края на 30-те и началото на 40-те

години на XIX век, но бил принуден да се откаже от по-нататъшното си сътрудничество във вестника поради спречкване с издателя му. С поместването на статиите си в «Mitternachtzeitung». Енгелс си поставял целта свободно — това той не можел да направи в редактирания от Гуцков «Telegraph f r Deutschland» — да изложи мнението си за Гуцков и за «Млада Германия» (вж. бележка 5) изобщо. — *61.*

57 Енгелс има предвид статията на Гуцков «Vergangenheit und Gegenwart. 1830—1838» («Минало и настояще. 1830—1838»), в която се правел критически анализ на немската литература през 1830—1838 г. Статията била публикувана в първата и единствена свезка на «Jahrbuch der Literatur», излязла в Хамбург в 1839 г. в издателството на Хофман и Кампе. — *51.*

58 Първото представление на трагедията на К. Гуцков «Ричърд Севидж, или Синът на една майка» («Richard Savage oder: Der Sohn einer Mutter») се състояло на 15 юли 1839 г. във Франкфурт на Майн. Пиесата била отпечатана най-напред с правата на ръкопис под псевдонима *Леонард Фалк,* без да се посочват името на издателя, годината и мястото на издаването. С истинското име на автора трагедията била отпечатана в 1842 г. в Лайпциг в изданието: К. Gutzkow. «Dramatische Werke». Bd. 1 (К. Гуцков. Драматически произведения». Т. 1). — *51, 82.*

59 К. Gutzkow. «König Saul». Trauerspiel in fünf Aufzügen. Hamburg, 1839 (К. Гуцков. «Цар Саул». Трагедия в пет действия. Хамбург, 1839). — *51, 412.*

60 Става дума за драматическите очерци на К. Гуцков «Marino Falieri» («Марино Фалиери») и «Hamlet in Wittenberg» («Хамлет във Витенберг»), публикувани в сборника незавършени произведения на Гуцков «Skizzenbuch». Cassel und Leipzig, 1839 («Книга очерци». Касел и Лайпциг, 1839). — *52, 412.*

61 L. Börne. «Hamlet, von Shakespeare». In: Gesammelte Schriften. 1. und 2. Theil. «Dramaturgische Blätter». Hamburg, 1829 (Л. Бьорне, «Хамлет на Шекспир». В изданието: Събрани съчинения. 1-ва и 2-ра част. «Драматургични страници». Хамбург, 1829). — *52.*

62 Има се предвид сцена от втората книга на романа на К. Гуцков «Вали, съмняващата се» (вж. бележка 21). — *53.*

63 Тези думи Енгелс е взел от статията на Винбарг за Уланд (вж. бележка 27). На стр. 13 от своята книга Винбарг пише: «Така Густав Пфицер обсъждаше натурата и таланта на Уланд на длъж и на шир и изобщо на всички посоки.» — *57.*

64 Рецензията за излезлия в 1838 г. в Щутгарт роман на К. Гуцков «Блазедов и неговите синове» («Blasedow und seine Söhne») била поместена в анонимната статия «Съвременни романи» («Moderne Romane») в списание «Rheinisches Jahrbuch für Kunst und Poesie». 1. Jrg. Köln, 1840. В тази статия се засягали произведения и на други съвременни писатели. Оценката на Енгелс за романа на Гуцков «Блазедов и неговите синове» вж. също в настоящия том, стр. — *59, 391.*

65 F. Halm. «Griseldis». Dramatisches Gedicht in fünf Akten. Wien, 1837 (Ф. Халм. «Гризелдис». Драматична поема в пет действия. Виена, 1837). Драмата на Фридрих Халм (псевдоним на фон Мюнх-Белингхаузен) била поставена в 1835 г. във Виена и се играела с голям успех. Но след публикуването ѝ в 1837 г. тя била остро разкритикувана. — *60.*

66 Критически анализ на пиесата на Гуцков «Ричърд Севидж» бил направен във връзка с премиерата ѝ в Щутгарт в щутгартското списание «Deutscher Courier» в кн. 44 от 3 ноември 1839 г. в статията под заглавие «Първото представление на «Ричърд Севидж, или Синът на една майка», трагедия в пет действия от Карл Гуцков («Erste Vorstellung von «Richard Savage, oder der Sohn einer Mutter», Trauerspiel in 5 Aufzügen, von Karl Gutzkow»). — *60.*

67 K. Gutzkow. «Werner, oder Herz und Welt». Schauspiel in fünf Aufzügen. In: «Dramatische Werke». Bd. I. Leipzig, 1842 (К. Гуцков («Вернер, или Сърце и свят». Драма в пет действия. В изданието: «Драматически произведения». Т. 1. Лайпциг, 1842). Премиерата на спектакъла се състояла в Хамбург на 21 февруари 1840 г. — *60.*

68 Th. Creizenach. «Der schwäbische Apoll». Lustspiel in einem Akt. In: «Dichtungen». Mannheim, 1839 (Т. Крайценах. «Швабският Аполон». Комедия в едно действие. В книгата: «Поетически произведения». Манхайм, 1839). Комедията на немския поет и историк на литературата с либерална насоченост Крайценах е сатира на представителите на «швабската школа» (В. Менцел, Г. Пфицер, Ю. Кернер и др.).

Има се предвид статията на К. Бек «Literatur in Ungarn» («Литература в Унгария»), публикувана в «Zeitung für die elegante Welt», бр. 173—181 от 5, 7—9, 11, 12, 14—16 септември 1837 г. — *62, 423.*

69 G. E. Lessing. «Briefe, antiquarischen Inhalts». 2 Theile. Berlin, 1768—1769 (Г. Е. Лесинг. «Писма с антикварно съдържание». 2 части. Берлин, 1768—1769). — *63.*

70 Става дума за романите на Т. Мунд «Madonna. Unterhaltungen mit einer Heiligen». Leipzig, 1835 («Мадона. Разговори с една светица». Лайпциг, 1835) и «Moderne Lebenswirren». Leipzig. 1834 («Бъркотии в съвременния живот». Лайпциг, 1834). — *65.*

71 Намек за забраняването на произведенията на писателите от «Млада Германия» (вж. бележка 5 и 17). — *65.*

72 «Die Komödie der Neigungen» («Комедия на склонностите») от Мунд излязла в 1839 г. в Алтона в алманаха «Delphin» («Делфин»), издаден под редакцията на Мунд. Тя била посрещната навсякъде отрицателно. — *65.*

73 Th. Mundt. «Spaziergänge und Weltfahrten». Bd. 1—3. Altona, 1838—1839. — *65.*

74 Книга със заглавие «Личности и обстоятелства» («Persönlichkeiten und Zustände») Мунд не е имал. Енгелс вероятно има предвид книгата на Мунд «Характери и ситуации» («Charaktere und Situationen»), излязла в 1837 г. във Висмар в две части. — *66.*

75 Във втората книжка на издаваното от Теодор Мунд в Алтона списание «Freihafen» от 1838 г. той публикувал статията «Lebenserinnerungen von Münch» («Спомени на Мюнх»), в която се разглеждали излезлите през 1836—1838 г. в Карлсруе спомени в три тома на немския историк и публицист Ернст Мюнх. — *66.*

76 Th. Mundt. «Görres und die katholische Weltanschauung». In: «Der Freihafen». 2. Heft. Altona, 1838. — *67.*

77 *Германски съюз* — обединение на германските държави, създадено на 8 юни

1815 г. от Виенския конгрес и първоначално включвало 34 държави и 4 свободни града с абсолютистко-феодален строй. Съюзът затвърдявал политическата и икономическата раздробеност на Германия и пречел за прогресивното ѝ развитие. — *67, 266, 421, 425.*

78 Очерците на К. Гуцков «Литературната съдба на елфите. Приказка без намек» («Literarische Elfenschicksale. Ein Märchen ohne Anspielung»,) насочени против Мунд, били отпечатани в «Telegraph für Deutschland», кн. 31, 32, 35 и 36 от февруари и кн. 65 — 68 от април 1838 г. В 1839 г. това произведение било препечатано в «Skizzenbuch («Книга очерци») на Гуцков под заглавие «Литературните елфи. Приказка без намек» («Die literarischen Elfen. Ein Märchen ohne Anspielung»). — *67.*

79 Енгелс има предвид излязлата в 1839 г. в Лайпциг книга на немския писател и публицист Херман Маргграф «Deutschland's jüngste Literatur-und Culturepoche» («Най-новата литературна и културна епоха на Германия»). — *68.*

80 Намек за следната фраза на Мефистофел: «С думи диспути се водят, от думи системи се създават» (Гьоте, «Фауст». Част първа, сцена 4, «Кабинетът на Фауст»). — *68.*

81 K. Gutzkow. «Seraphine». Roman. Hamburg, 1837 (К. Гуцков. «Серафине». Роман. Хамбург, 1837). — *69.*

82 Анонимната статия на Кюне «Gutzkow's neueste Romane» («Най-новите романи на Гуцков») била публикувана в «Zeitung für die elegante Welt» в бр. 192 и 193 от 1 и 2 октомври 1838 г. В нея Кюне остро критикувал литературната дейност на Гуцков и неговите романи «Серафине» и «Блазедов и неговите синове». — *70.*

83 G. Kühne. «Klosternovellen». 2 Bde. Leipzig, 1838. — *71.*

84 Статията на Х. Хайне «Швабско огледало» била публикувана в 1839 г. в «Jahrbuch der Literatur» в изопачен вид. Хайне се отказал от авторството, като публикувал за това официална декларация в «Zeitung für die elegante Welt» от 8 февруари 1839 г. — *71.*

85 Критическата статия за драмата на Гуцков «Ричърд Севидж» била публикувана в изданието от Кюне «Zeitung für die elegante Welt», бр. 135 от 13 юли 1839 г. под заглавие «Richard Savage, oder: große Geister begegnen sich «Ричърд Севидж, или: великите умове се срещат»).

«Декларация» на публициста Вил («Zeitung für die elegante Welt» от 28 май 1839 г.), за която Кюне поместил в същия брой на вестника пародиен отговор, подписан «Хектор, ловджийско куче на Хофман и Кампе в в Хамбург» («Hektor, Jagdhund bei Hoffmann und Campe im Hamburg»), била насочена срещу Хайнрих Хайне, който публикувал в броевете от 18—20 април 1839 г. на «Zeitung für die elegante Welt» отворено писмо до издателя на «Jahrbuch der Literatur» Клаус Кампе под заглавие «Бележки на писателя» («Schriftstellernöten»). В това писмо Хайне обвинявал Вил, че е изопачил статията му «Швабско огледало», и го нарекъл ловджийско куче на Кампе. — *71.*

86 Стихотворението на Анастазиус Грюн «Apostasie» («Вероотстъпничество») било публикувано в бр. 28 на „Zeitung für die elegante Welt" от февруари 1838 г. — *74.*

87 A. von Platen. «Der romantische Oedipus». Lustspiel in 5 Akten. In; Gesammelte Werke. In Einem Band. Stuttgart und Tübingen, 1839 (А. фон Платен. «Романтичният Едип». Комедия в пет действия. В книгата: «Събрани съчинения в един том». Щутгарт и Тюбинген, 1839). — *76.*

88 Grimm, Brüder. «Kinder-und Haus-Märchen». Bd. I — 3. Berlin. 1812—1822. — *76.*

89 J. B. Thiersch. «Ich bien ein Preuße». In: Lieder und Gedichte des Dr. Bernhard Thiersch, von seinen Freunden in und bei Halberstadt für sich herausgegeben. Halberstadt, 1833 (Й. Б. Тирш. «Аз съм прусак». В сборника: «Песни и стихотворения на д-р Бернхард Тирш, издадени от неговите приятели в и при Халберщад за себе си. Халберщад, 1833). — *77.*

90 Намек за библийската легенда за превръщането на жената на Лот в солен стълб, защото нарушила забраната да се обръща назад при бягството от Содом и Гомора (Библия. Стар завет. Първа книга на Мойсей, глава 19). — *77.*

91 Дордрехтският синод на калвинистката църква, състоял се от 13 ноември 1618 г. до 9 май 1619 г. в град Дордрехт (Холандия), осъдил сектата на арминияните, която била склонна към свободомислие, и узаконил строго калвинистките догми (вж. също бележка 11). — *77.*

92 Става дума за книгата: F. Freiligrath und L. Schücking. «Die malerische und romantische Westphalen». 2. Lieferung. Barmen—Leipzig 1840 (Ф. Фрайлиграт и Л. Шюкинг), «Живописна и романтична Вестфалия». 2-ра свезка. Бармен—Лайпциг, 1840). Първата свезка на «Живописна и романтична Вестфалия», издадена от Фрайлиграт, излязла пак там в 1839 г. — *80.*

93 Когато Енгелс през май 1840 г. бил в Мюнстер, Левин Шюкинг му предал том с посвещението «Възпоминание за Мюнстер» на излезлите в 1838 г. стихотворения («Gedichte») на Анете Елизабет фон Дросте-Хюлсхоф. Книгата излязла полуанонимно с инициалите Д. Н. (Д. Х.). — *81, 435.*

94 C. Blum. «Schwärmerei nach der Mode». In: «Theater». Dritter Band. Berlin, 1844. — *82.*

95 Рецензията за пиесата на К. Гуцков била отпечатана в кн. 95, 97—99 на списание «Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst» от 20, 22—24 април 1840 г. под заглавие: «Richard Savage in Leipzig Correspondenz» («Ричърд Севидж в Лайпциг. Кореспонденция»). — *82.*

96 *Митническият съюз* на германските държави, който установил обща митническа граница, бил основан в 1834 г. С течение на времето той обхванал всички германски държави с изключение на Австрия и някои малки държави. Хегемонна роля в съюза играела Прусия. Извикан на живот от необходимостта да бъде създаден общогермански пазар, Митническият съюз допринесъл по-късно и за политическото обединяване на Германия. — *85.*

97 Вж. Ф. Малет. «Предговор» («Vorwort»). In: «Bremer Kirchenbote», бр. 1 и 2 от 12 и 19 януари 1840 г. — *86, 432,.*

98 По-нататък Енгелс има предвид в тази строфа следните произведения на Калдерон: «Мантибълският мост», «Лекар на своята чест», «Твърдият принц», «Дъщеря на въздуха», «Животът е сън» и «Априлско и майско утро». — *90.*

99 Както става ясно от писмото на Енгелс до сестра си Мари от 7—9 юли 1940 г. (вж. настоящия том, стр. 439), Енгелс бил в Бремерхафен на 5 юли 1840 г.

Съдържанието на тази статия показва, че той я е написал веднага след пътуването си, макар и да била публикувана една година по-късно.

Бремерхафен — до 1939 г. самостоятелен град в Северозападна Германия. Предно пристанище на Бремен при устието на река Везер. От 1939 г. е част на град Везермюнде. — *92.*

100 Съгласно Заключителния акт на Виенския конгрес в 1815 г. Бремен бил обявен за свободен имперски град. — *92. 106,*

101 *Патримониален съд* — феодален съд, основавал се на правото на феодала да съди и наказва своите селяни. — *95. 125,*

102 Партията на *«Родените в Америка американци»* била образувана в САЩ в 1835 г. Тя отстоявала привилегиите на коренните американци. Във връзка с това за емигрантите, които желаели да се натурализират в Америка, бил определен срок за непрекъснато пребиваване там от 21 годиии вместо предишния срок от 7 години. — *97.*

103 *Несгоряема капина* — трънлив храст, който според библейското предание горял и не изгорял, когато в него се явил на Мойсей бог, като го призовал да избави израилтяните от египетското робство (Библия. Стар завет. Втора книга на Мойсей. Изход, глава 3). — *99.*

104 F. W. Krummacher. «Das letzte Gericht». Gastpredigt, gehalten am 12. Juli 1840 vor der St. Ansgarii-Gemeine zu Bremen. Bremen, 1840; «Paulus, kein Mann ach dem Sinne unserer Zeit». Predigt. Bremen, 1840 (Ф. В. Круммахер. «Последният съд». Проповед на гостуващ пастор, произнесена на 12 юли 1840 г. в общината на църквата св. Ансгари в Бремен. Бремен, 1840; «Павел, човек не в духа на нашето време». Проповед. Бремен, 1840). — *101. 106,*

105 Става дума за романа на Карл Имерман «Die Epigonen». Familienmemoiren in neun Büchern. 3 Theile. Düsseldorf, 1836 («Епигони». Семейни мемоари в девет книги. 3 части. Дюселдорф, 1836). — *104.*

106 *Рационализъм в богословието* — условно и доста противоречиво понятие, което изразява опитите на някои групи богослови от различни времена да докажат възможността да бъдат постигнати «богооткровените истини» със средствата на разума. В протестантското богословие рационалистическото течение имало голямо влияние през XVIII—XIX век. — *107. 144,*

107 K. F. W. Paniel. «Drei Sonntagspredigten, mit Bezug auf eine besondere Veranlassung, am 12., 19. und 26. Juli 1840 gehalten». Bremen, 1840 (К. Ф. В. Паниел. «Три неделни проповеди, произнесени по специален повод на 12, 19 и 26 юли 1840 г.». Бремен, 1840). — *107.*

108 J. N. Tiele. «Sendschreiben an Herrn Dr. theol. et philos. Paniel Pastor zu St. Ansgarii in Bremen in Bezug auf dessen drei am 12, 19., 26. Juli 1840 gehaltene Sonntags-Predigten». Bremen. [1840] (Й. Н. Тиле. «Послание до господин доктора по богословие и философия Паниел, пастор от църквата св. Ансгари в Бремен във връзка с трите неделни проповеди, произнесени на 12, 19 и 26 юли 1840 г.» Бремен [1840 I). — *107.*

109 [W. E. Weber]. «Die Verfluchungen». Im interesse denkender Christen von einem Anonymus des Bremischen Bürgerfreundes. Bremen, 1840 ([В. Е. Вебер]. «Анатеми». Съчинение на анонимен автор, приятел на бременските граждани, написано в интерес на мислещите християни. Бремен, 1840). — *107. 146,*

110 F. W. Krummacher. «Theologische Replik an Herrn Dr. Paniel in Bremen». Elberfeld, 1840. — *108. 144, 405,*

111 K. F. W. Paniel. «Unverholene Beurtheilung der von dem Herrn Pastor Dr. philos. Krummacher von Elberfeld, zur Vertheidigung seiner Bremischen Verfluchungssache herausgegebenen, sogenannten «Theologischen Replik»». Bremen, 1840 (К. Ф. В. Паниел. «Неприкрито осъждане на така наречената «Богословска реплика» на господнн пастора д-ра по философия Круммахер от Елберфелд, издадена от него в защита на своята бременска работа за анатемата». Бремен, 1840). — *108.*

112 *«Песен за Нибелунгите»* — паметннк на немския героичен епос, създаден около 1200 г. върху основата на древни германскн митове н предания. Главният герой на поемата е Зигфрид, победителят на джуджетата нибелунги. — *112.*

113 *«Песен за Ханс»* — стихотворенне, написано на среднонемско наречие и датиращо от края на XI или началото на XII век. В него се прославя архиепископът на Кьолн Хано, обявен за светец. — *112.*

114 W. Grimm. «Die Deutsche Heldensage». Göttingen, 1829 (В. Грим. «Германски героични предания». Гьотинген, 1829). — *113.*

115 *Castra vetera* (буквално *древен лагер*) — древногерманска укрепена колония, която се намирала на левия бряг на Рейн и на мястото на която възникнал град Ксантен. — *114.*

116 *«Демагози»* били наречени в решенията на Карлсбадската конференция на министрите на главните германски държави от 1819 г. участниците в опозицнонното движение през периода, последвал след войните с наполеоновска Франция. Движението се разпространило сред интелигенцията и студентите, особено в студентските гимнастически дружества. Участниците в него се обявявали против реакционния строй на германските държави, организирали политически демонстрации, на които поставяли искането за обединяване на Германия. Реакционните власти преследвали «демагозите» и тези гонения се възобновили през 30-те години, когато под влияние на Юлската революция от 1830 г. във Франция опозиционното и революционното движение в Германня н в другите европейски страни се засилило. — *116.*

117 Става дума за амнистията на политическите затворници, дадена в 1840 г. по случай възкачването на престола на Фридрих-Вилхелм IV. — *116.*

118 В тази статия Енгелс разглежда излязлата в 1840 г. в Лайпциг книга на Арнд «Erinnerungen aus dem äußeren Leben» («Спомени от външния живот»). Към поставеното след заглавието на статията име на нейния автор Ф. Освалд (псевдоним на Енгелс) има звездичка н под линия е дадена следната бележка на редакцията на списание «Thelegraph für Deutschland»: «Много пъти обсъждана публикация, оценявана от гледище на списание «Thelegraph»». — *117.*

119 *«Верният Екарт»* — герой от немските средновековни предания. В легендата за Танхойзер той стои на стража при Венерината планина и предупреждава всички приближаващи се за опасността от чаровете на Венера. — *117, 408.*

[120] *Испанската конституция от 1812 г.*, приета в интерес на либералната аристокрация и либералната буржоазия, ограничила властта на краля с кортесите и премахнала някои остатъци от феодализма. В 1814 г. във връзка с победата на феодално-аристократическата реакция в Испания конституцията от 1812 г. била отменена. През първата половина на XIX век тя станала знаме на либерално-конституционното движение в Испания и в редица други европейски държави. — *120, 434.*

[121] Става дума за конгресите на Свещения съюз — реакционен съюз на Австрия, Прусия и Русия, създаден след падането на империята на Наполеон I от Виенския конгрес на 26 септември 1815 г. за смазване на революционните и националноосвободителни движения и за защита на феодално-абсолютистките режими в Европа. На четирите конгреса на Свещения съюз — Ахенския (1818), Тропауския (1820), Лайбахския (1821) и Веронския (1822) се обсъждали въпросите за запазване на определените в 1815 г. граници, заздравяване на възстановения във Франция абсолютистки режим и за въоръжена намеса във вътрешните работи на другите държави с цел да бъде смазано всякакво революционно движение. — *120.*

[122] В «Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst, кн. 281 и 282 от 23 и 24 ноември 1840 г. била публикувана под заглавието «Friedrich von Florencourt und die Kategorien der politischen Praxis» («Фридрих фон Флоренкур и категориите на политическата практика») рецензия, подписана Арнолд Руге, за книгата на Флоренкур «Politische, kirchliche und litterarische Zustände in Deutschland». Ein journalistischer Beitrag zu den Jahren 1833 und 1839. Leipzig 1840 («Политическо, църковно и литературно положение в Германия. Студия за списание за 1838 и 1839 година. Лайпциг, 1840 г.). — *122.*

[123] *Буршеншафти* — немски студентски организации, възникнали под влияние на освободителната война против Наполеон; обявявали се за обединяване на Германия. Наред с прогресивните идеи в буршеншафтите били широко разпространени идеите на крайния национализъм. — *122.*

[124] Фраза от «Поема за Сид» — един от най-големите паметници на испанския героичен епос, създаден от народни певци около 1140 г. — *122.*

[125] Има се предвид книгата: G. W. F. Hegel. «Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse» (Г. В. Ф. Хегел. «Енциклопедия на философските науки в съкратен курс»). Първото издание излязло в 1817 г. — *123, 164.*

[126] Енгелс иронично нарича така Б. Г. Шумахер, автор на песента «Хвала на теб с победния венец» («Heil Dir im Siegerkranz»), залегнала в основата на пруския химн. — *125.*

[127] *Историческа школа на правото* — реакционно течение в историческата и правната наука, възникнало в Германия в края на XVIII век. В лицето на своите видни представители (Хуго, Савини и др.) школата се обявявала против буржоазнодемократическите идеи на френската буржоазна революция. — *126.*

[128] Има се предвид Лондонската конвенция, подписана на 15 юли 1840 г. от Англия, Русия, Австрия и Прусия, от една страна, и Турция — от друга за оказване военна помощ на турския султан против египетския паша Мохамед Али, зад гърба на когото стояла Франция. Лондонската конвенция

отразявала съперничеството между европейскнте държави, главно между Англия, Франция и Русия, в борбата им за хегемония в Близкия Изток. —*128*.

129 Става дума за решенията на Виенския конгрес (1814—1815), с които се прекроявала картата на Европа с цел да бъдат реставрирани легитимните монархии и които също така затвърдили в Европа господството на аристократическо-монархическата реакция и затвърдили раздробеността на Германия. — *130*.

130 Енгелс написал това стихотворение във връзка с пренасянето на праха на император Наполеон I от остров Света Елена в Париж в 1840 г. — *133*.

131 Има се предвид статията на немския поет Райнхолд Кьостлин «Die deutsche Dichter und ihr Publikum» («Немските поети и тяхната публика»), публикувана в списание «Europa. Chronik der gebildeten Welt». Bd. I. Stuttgart, 1840. — *136*.

132 Става дума за романите на Карл Имерман «Епигони» (вж. бележка 105) и «Münchhausen. Eine Geschichte in Arabesken». 4. Theile, Düsseldorf, 1839—1839 («Мюнхаузен. История в арабески». 4 части. Дюселдорф, 1838—1839). — *136*.

133 K. Immermann. «Memorabilien». Erster Theil. Hamburg, 1840, S. 27. — *137*.

134 K. Immermann. «Memorabilien». Erster Theil. Hamburg, 1840, S. 30. — *137*.

135 Тези думи на пруския крал Фридрих II се цитират в писмото от 18 октомври 1782 г. до принц Хайнрих Пруски.

В битката *при Йена* на 14 октомври 1806 г. пруските войски били разбити от войските на Наполеон I, което довело до капитулацията на Прусия пред наполеоновска Франция. — *137, 248*.

136 На 31 май 1840 г. в Прусия била чествувана стогодишнината от възкачването на крал Фридрих II на престола. *Двадесетгодишно междуцарствие*. Енгелс нарича периода между 1786 г., годината на смъртта на Фридрих II. и 1806 г. — годината на поражението на пруските войски при Йена. —*138*,

137 K. Immermann. «Memorabilien». Erser Theil. Hamburg, 1840, st. 95. — *138*.

138 Става дума за поемата на Имерман: «Chismonda, oder die Opfer des Schweigens». In: «Taschenbuch dramatischer Originalien». Hrsg. von Dr. Franck. 3 Jg. Leipzig, 1839 («Гисмонда, или Жертвите на мълчанието». Отпечатани в «Сборник драматически оригинали». Издаден от д-р Франк. 3-та годишнина. Лайпциг, 1839); «Tristan und Isolde». Ein Gedicht in Romanzen». Düsseldorf, 1841 «Тристан и Изолда». Поема в романси. Дюселдорф, 1841) и за неговата епическа драма «Merlin». Eine Mythe. Düsseldorf, 1832 («Мерлин». Мит. Дюселдорф, 1832). — *141*.

139 Според гръцката митология нимфата *Аретуза*, дъщеря на Нерей и Дорида, преследвана от речния бог Алфей, преплавала морето или преминала по неговото дъно в Сицилия и там се превърнала в извор. В древна Гърция още няколко извора били наречени на името на Аретуза. — *144*.

140 Има се предвид брошурата: «Bekenntniß bremischer Pastoren in Sachen der Wahrheit». Bremen, 1840 («Верую то на бременските пастори по въпросите на истината». Бремен, 1840). — *145*.

141 «Unpietistische Reime, erbaulich und gut zu lesen für Jedermann». Bremen, 1841 («Непиетистки рими, поучителни и приятни за четене за всекиго». Бремен, 1841). — *146*.

142 Има се предвид *«позитивната философия»* — религиозно-мистично течение във философията, което критикувало философията на Хегел отдясно (К. Х. Вайсе, Й. Г. Фихте-млади, А. Гюнтер, Ф. Бадер, по-късно Шелинг). «Позитивните философи» се опитвали да подчинят философията на религията, обявявали се против рационалното познание и смятали, че божественото откровение е единственият източник на «позитивното» знание. Всяка философия, която обявявала за свой източник рационалното познание, те наричали «негативна». — *146, 164, 172, 225*.

143 Има се предвид излязлата анонимно в 1841 г. в Ханау брошура на немския писател Едуард Бойрман «Paulus in Bremen». Von einem Candidaten der Theologie aus Stade («Апостол Павел в Бремен». От един кандидат по теология от Щаде). — *146*.

144 E. Beurmann. «Skizzen aus den Hanse-Städten». Hanau, 1836 (Е. Бойрман. «Очерци от ханзейските градове». Ханау, 1836). — *147*.

145 E. Beurmann. «Deutschland und die Deutschen». 4 Bde. Altona, 1838—1840. — *147, 412*.

146 A. Soltwedel. «Hanseatische Briefe». In: «Der Freihafen». 3. und 4. Heft 1839 und 1. Heft 1840. — *147*.

147 Статутите на гр. Бремен възникнали през периода на средните векове. *«Скрижали»* («Tafel») били съставени в 1433 г., *Ново съгласие»* («Neue Eintracht») — в 1534 г. — *148*.

148 *«Райнеке Лисан»* («Кум Лисан») — народна епическа поема, излязла в 1498 г. в Любек на долнонемско наречие под заглавие «Reynke de Vos». — *149*.

149 Около средата на май 1841 г. Енгелс тръгнал да пътешествува из Швейцария и Италия. — *150, 472*.

150 Имат се предвид събитията, свързани с поканването в 1839 г. от страна на радикалното правителство на швейцарския кантон Цюрих на Д. Щраус да постъпи като професор в Цюрихския университет. По повод на това възникнал остър политически конфликт между правителството и лагера на консерваторите и реакционното духовенство. На 6 септември 1839 г. всички, които били против поканването на Щраус, начело със свещеника от село Пфефикон Бернард Гирцел (Енгелс иронично ги нарича стражи на Цион, т. е. блюстители на ортодоксалното вероучение) организирали в Цюрих въоръжена демонстрация. В резултат на тези събития правителството било принудено още преди демонстрацията да се откаже от решението си за поканването на Щраус, а по-късно да подаде оставката си. — *151, 280, 401*.

151 261-ви сонет на Петрарка от цикъла «Сонети и канцони за живота и смъртта на мадона Лаура» Енгелс дава в следния немски превод, който може би е направил самият той:

> Ich schwang mich auf im Geist zur Wohnung deren,
> Die stets ich such' und finde nicht hienieden;
> Die Blicke sanft, die einst so streng mich mieden,
> So stand sie in des Himmels dritten Sphären.

Die Hand mir fassend, sprach sie leise: Deine Zähren
Versiegen hier, wo nie wir sind geschieden;
Ich bin's, die lange dir geraubt den Frieden,
Um hieher, vor der Zeit, dann heimzukehren.

O daß ein Menschensinn mein Glück verstände!
Dich nur erwart' ich, und den Dir so lieben,
Den Leib, den ich dort unten ließ schon lange. —

Ach, warum schwieg sie, ließ mir los die Hände?
Denn wenig fehlte bei dem süßen Klange,
Daß ich nicht gleich im Himmel dort geblieben. — *152.*

162 В *Свещената римска империя* на германската нация (тя съществувала от 962 до 1806 г. и обхващала Германия, Австрия, част от Италия, Чехия, Бургундия, Нидерландия и др.) избирането на императора зависело съгласно златната була (1356 г.) от 7-те най-силни князе-курфюрсти. — *155.*

163 Тази статия е първата от серията произведения на Ф. Енгелс, насочени срещу реакционната религиозно-мистична философия на Шелинг, който по покана на Фридрих-Вилхелм IV дошъл в 1841 г. в Берлин, за да води борба против младохегелианците — представители на радикалната буржоазна интелигенция.

Енгелс посещавал лекциите на Шелинг в Берлинския университет като студент-слушател. — *161.*

164 Сравни «Schelling's Erste Vorlesung in Berlin, 15. November 1841». Stuttgart und Tübingen 1841 («Първа лекция на Шелинг в Берлин, прочетена на 15 ноември 1841 г.». Щутгарт и Тюбинген, 1841). — *162, 176.*

165 G. W. F. Hegel. «Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie». 3. Bde. Hrsg. von K. L. Michelet. In: Hegels Werke. Bd. XIII—XV. Berlin, 1833—1836 (Г. В. Ф. Хегел. «Лекции по история на философията». 3 тома. Издадени от К. Л. Михелет. В изданието: Съчинения на Хегел. Томове XIII—XV. Берлин, 1833—1836). — *163, 193, 431,*

166 Има се предвид излязлата анонимно брошура на К. Ридел «V. Schellings religionsgeschichtliche Ansicht; nach Briefen aus München». Berlin, 1841 («Религиозно-историческите възгледи на Шелинг; по писма от Мюнхен». Берлин 1841). — *165.*

167 Става дума за реакционното идеалистическо списание «Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie» («Списание за философия и спекулативна теология»), издавано от Имануел Херман Фихте в Бон през 1837—1846 г.—*172.*

168 G. W. F. Hegel. Werke. Vollständige Ausgabe durch einen Verein von Freunden des Verewigten. 19 Bücher in 23 Bänden. Berlin, 1832—1845, (Г. В. Ф. Хегел. Съчинения. Пълно издание, осъществено от приятели на покойния. 19 книги в 23 тома. Берлин, 1832—1845). — *173.*

169 Имат се предвид книгите: L. Feuerbach. «Das Wesen des Christentums». Leipzig, 1841 (Л. Фойербах. «Същност на християнството». Лайпциг, 1841) и D. F. Strauß. «Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft». Bd. I—II. Tübingen — Stuttgart, 1840—1841 (Д. Ф. Щраус. «Християнското вероучение в неговото

историческо развитие и в борбата му със съвременната наука». Т. I—II. Тюбинген — Щутгарт, 1840—1841); главният раздел от книгата на Щраус се нарича «Догматика». — *175, 466.*

160 Има се предвид излязлата анонимно книга на Б. Бауер: «Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum». Leipzig, 1841 («Тръбата на страшния съд над Хегел, атеиста и антихриста. Ултиматум». Лайпциг, 1841). — *175, 303.*

161 G. W. F. Hegel. «Phänomenologie des Geistes». Bamberg und Würzburg, 1807.—*177.*

162 D. F. Strauß. «Das Leben Jesu». Bd. 1—2. Tübingen, 1835—1836. — *198, 396, 427, 466.*

163 Енгелс използва тук очевидно мисли от книгата на Ж. Кювие «Discours sur les révolutions de la surface du globe». Paris, 1840, p. 53 (Размисли за катаклизмите на повърхността на земното кълбо». Париж, 1840, стр. 53). — *201.*

164 *«Fortuna primigenia»* («Фортуна първородна») — римско божество, символ на майчинството, олицетворение на творческата сила. Посветеният на това божество храм се намирал в Пренесте — град в антична Италия. — *203.*

165 Повечето лекции на Шелинг, включително и лекциите му по философия на откровението и философия на митологията, били публикувани едва след неговата смърт в Пълно събрание на съчиненията му, излязло в Щутгарт през 1856—1861 г. — *214.*

166 *Грал* — според средновековната легенда — скъпоценна чаша, която имала чудодейна сила. — *218.*

167 *Пелагианство* (по името на келтския монах Пелагий) — течение в християнството, враждебно на господствуващата църква, което било разпространено в страните от басейна на Средиземно море в началото на V век. Пелагианството проповядвало свобода на човешката воля.

Социнианство (по името на италианския теолог Фауст Социн) — учение на религиозна секта, разпространило се широко в Полша в края на XVI и началото на XVII век, а по-късно и в някои други страни в Европа. Социнианството се отнасяло критично към догмите на официалната църква и като пелагианството проповядвало свобода на човешката воля. — *224.*

168 *Сибилински книги* — сборник сентенции, приписвани на легендарната «пророчица» Сибила; в древния Рим този сборник служил като материал за официални гадания, когато надвисвала опасност над държавата. През периода на Римската империя се появили също юдейски и християнски Сибилински книги. — *227.*

169 Тези два цитата от Библията Енгелс дава малко видоизменени. — *237.*

170 С публикуването на тази статия започнало сътрудничеството на Ф. Енгелс в «Rheinische Zeitung». — *240.*

171 Има се предвид уволняването в 1837 г. от Гьотингенския университет на седем либерални професори, които протестирали срещу отменяването в същата година на конституцията от Ернст-Август, крал на Хановер. — *240.*

172 Бруно Бауер, частен доцент в Бонския университет, бил уволнен оттам в края на март 1842 г. — *246.*

173 Ph. Marheineke. «Einleitung in die öffentlichen Vorlesungen über die Bedeutung der Hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie». Berlin, 1842 (Ф. Мархайнеке. «Увод към публичните лекции за значението на Хегеловата философия за християнската теология». Берлин, 1842). — *246*.

174 Става дума за книгата: Bülow-Cummerow. «Preußen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältniß zu Deutschland». Berlin, 1842 (Бюлов-Кумеров. «Прусия, нейното държавно устройство, нейното управление, нейното отношение към Германия». Берлин, 1842). — *247*.

175 В «Rheinische Zeitung», където била отпечатана статията на Енгелс, тя е означена с цифрата 1. Той очевидно е възнамерявал да напише продължение. Но това намерение не било осъществено. — *250*.

176 *Панатинеи* — най-големият празник в Атина (древна Гърция), посветен на раждането на богиня Атина. Имало малки панатинеи, които се празнували всяка година, и големи панатинеи, които се празнували с особена пищност един път на четири години. Големите панатинеи се придружавали със състезания на поети и музиканти. — *251*.

177 L. Walesrode. «Glossen und Randzeichnungen zu Texten aus unserer Zeit». Vier öffentliche Vorlesungen, gehalten zu Königsberg. Königsberg, H. L. Voigt, 1842. — *253*.

178 L. Walesrode. «Glossen und Randzeichnungen. . ., S. 15—16. — *254*.

179 L. Walesrode. «Glossen und Randzeichnungen. . .», S. 16—17. — *254*.

180 L. Walesrode. «Glossen und Randzeichnungen. . .», S. 48—50. — *255*.

181 L. Walesrode. «Glossen und Randzeichnungen. . .», S. 70. — *256*.

182 L. Walesrode. «Glossen und Randzeichnungen. . .», S. VIII. — *256*.

183 Има се предвид рецензията на немския реакционен историк и публицист Х. Лео за книгата на доктор И. М. Лойполд «Geschichte der Gesundheit und der Krankenheiten». Erlangen, 1842 («История на здравето и на болестите». Ерланген, 1842), публикувана във вестник «Evangelische Kirchen-Zeitung», бр. 36 и 37 от 4 и 7 май 1842 г. Дадените от Енгелс по-долу цитати от тази рецензия, с изключение на последния, се намират в бр. 36 на «Evangelische Kirchen-Zeitung» от 4 май. Последният цитат е взет от бр. 37 на вестника от 7 май. — *257*.

184 В 1842 г. Ицщайн бил избран във втората камара на баденския Ландтаг от друг избирателен окръг. — *261*.

185 Енгелс има предвид статията «Aufsätze über inländische Gegenstände. XVI. Ein Rückblick» («Бележки на родни сюжети». XVI. Поглед назад»), публикувана в бр. 137 и 138 на «Spenersche Zeitung» от 16 и 17 юни 1842 г. Статията била анонимна и подписана с две звездички, затова Енгелс нарича съчинителя ѝ автор, подписващ се със звездичка. — *262*.

186 Има се предвид инструкцията на пруското правителство за цензурата от 24 декември 1841 г., която била публикувана на 14 януари 1842 г. в полуофициалния вестник «Allgemeine Preußische Staats-Zeitung». Тази нова инструкция, в която на думи се изказвало несъгласие със стесняването на литературната дейност, на практика не само запазвала реакционната пруска

цензура, но и я засилвала. Критиката на тази инструкция виж в статията на К. Маркс «Забележки върху най-новата пруска цензурна инструкция» (настоящото издание, т. 1, стр. 3—26). — *262, 272.*

187 В «Rheinische Zeitung» тази статия била отпечатана с малки пропуски и поправки на редакцията на вестника. В настоящото издание тя е възстановена в първоначалния й вид по ръкописа на Енгелс. — *266.*

188 Има се предвид «Общо пруско право» («Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten»), утвърдено и публикувано в 1794 г. То включвало наказателното, църковното, държавното и административното право и отразявало изостаналостта на феодална Прусия в областта на юрисдикцията. — *266, 422.*

189 Енгелс има предвид Йохан Якоби, автор на анонимната брошура «Vier Fragen beantwortet von einem Ostpreußen». Mannheim, 1841 («Четири въпроса с отговорите на тях на жител на Източна Прусия». Манхайм, 1841), в която Якоби критикува пруския държавен строй и иска да бъде въведена конституция в Прусия. — *267.*

190 «Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten». Berlin, 1794. Theil II, Titel 20, § 92 («Общо пруско право». Берлин, 1794. Част II, раздел 20, § 92).— *267.*

191 «Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten». Berlin, 1794. Theil II, Titel 20, § 151. — *267.*

192 «Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten». Berlin, 1819, S. 232 («Сборник закони за пруското кралство». Берлин, 1819, стр. 232). — *268.*

193 [J. Jacoby]. «Vier Fragen beantwortet von einem Ostpreußen». Mannheim, 1841, S. 8—10. — *270.*

194 Dr. Jacoby. «Meine weitere Verteidigung wider die gegen mich erhobene Beschuldigung der Majestätsbeleidigung und des frechen, unehrerbietigen Tadels der Landesgesetze». Zürich und Winterthur, 1842, S. 13, 16, 20, 33—34 (Д-р Якоби. «Моята по-нататъшна защита против отправеното срещу мен обвинение в оскърбление на величеството и дръзко, непочтително осъждане на пруските закони». Цюрих и Винтертур, 1842, стр. 13, 16, 20, 33—34). — *270.*

195 Вж. [J. Jacoby]. «Vier Fragen beantwortet. . .», S. 11 и «Meine weitere Verteidigung. . .», S. 13—20. — *271.*

196 [J. Jacoby]. «Vier Fragen beantwortet von einem Ostpreußen». Mannheim, 1841, S. 8—10. — *271.*

197 Dr. Jacoby. «Meine weitere Verteidigung. . .». Zürich und Winterthur, 1842, S. 13—20. — *271.*

198 Поемата-пародия *«Дръзко застрашената но чудотворно избавената Библия, или Тържество на вярата»*, насочена против религиозното мракобесие, изобразява в сатирична форма борбата на младохегелианците с представителите на теологическо-философската реакция. Поемата възникнала като протест срещу уволняването на Бруно Бауер от Бонския университет в края на март 1842 г. Енгелс я написал в средата на 1842 г. заедно с Едгар Бауер, брат на Бруно. — *274.*

199 Намек за преместването на Бруно Бауер като частен доцент от Берлин в Бонския университет в 1839 г. — *284.*

200 Очевидно има се предвид излезлият в 1840 г. в Щутгарт роман в четири тома на немския писател и публицист Теодор Мюнт «Тусен» («Toussaint»). — *290.*

201 *«Свободни»* — така се наричал съществуващият през първата половина на 40-те години на XIX век младохегелиански кръжок на берлинските литератори, ядрото на който образували Б. Бауер, Е. Бауер. Е. Майен, Л. Бул, М. Щирнер и други. Критиката на «Свободните», направена от Маркс в 1842 г., вж. в настоящото издание, т. 27, стр. 335, 340—341. Откъснати от действителния живот и погълнати от абстрактни философски спорове, през 1843—1844 г. «Свободните» се отрекли от радикализма и преминали на позициите на пошлия, вулгарен субективен идеализъм — започнали да пропагандират теорията, според която само избраните личности, носителите на «духа», на «чистата критика» са творци на историята, а масата, народът служел само като закостенял материал, като баласт в историческия процес. Маркс и Енгелс посветили на разобличаването на вредните реакционни идеи на младохегелианците, които наричали възгледите си «критическа критика», своя пръв съвместен труд «Светото семейство, или Критика на критическата критика» (вж. настоящото издание, т. 2, стр. 3—224). — *290*, *312.*

202 Списание «Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst» («Халски годишник по въпросите на немската наука и изкуство») започнал да излиза от юли 1841 г. под името «Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst» («Немски годишник по въпросите на науката и изкуството»). — *291.*

203 Има се предвид книгата: C. F. Köppen. «Friedrich der Große und seine Widersacher. Eine Jubelschrift». Meinem Freunde Karl Heinrich Marx aus Trier gewidmet. Leipzig, 1840 (К. Ф. Кьопен. «Фридрих Велики и неговите противници. Юбилейно съчинение». Посвещава се на моя приятел Карл Хайнрих Маркс от Трир. Лайпциг, 1840). — *303.*

204 Енгелс има предвид книгите: A. Ruge. «Der Novellist. Eine Geschichte in acht Dutzend Denkzetteln aus dem Taschenbuche des Helden». Leipzig, 1839 (А. Руге. «Новелист». История в осем дузини бележки от бележника на героя». Лайпциг, 1839); E. Meyen. «Heinrich Leo, der verhallerte Pietist. Ein Literaturbrief. Allen Schülern Hegel's gewidmet». Leipzig, 1839 (Е. Майен. «Хайнрих Лео, пиетист в духа на Халер. Литературно писмо. Посвещава се на всички ученици на Хегел». Лайпциг, 1839). — *303.*

205 Има се предвид книгата: H. Leo. «Lehrbuch der Universalgeschicte, zum Gebrauche in höheren Unterrichtsanstalten». Bd. 1—6. Halle, 1835—1844 (Х. Лео. «Учебник по всеобща история за използване във висшите учебни заведения» т. 1—6. Хале, 1835—1844). По времето, когато Енгелс пишел «Чудотворно избавената Библия», били излезли пет тома от книгата на Лео. — *303.*

206 *Фон дер Зюнден* (от думите «von der Sünde» — «за греха») тук е наречен Юлиус Мюлер, автор на книгата «Die christliche Lehre von der Sünde» («Християнското учение за греха»), излязла в Бреслау в 1839 г. — *303.*

207 F. W. Andreä. «Das Wissenswürdigste der Heraldik und der Wappenkunde». Erfurt, 1842. — *310.*

208 На 18 март 1842 г., деня, в който Шелинг завършил лекциите си по филосо-

фня на откровението, берлинските студенти организирали на улица Лайпциг, където живеел той, факелно шествие. — *312*.

209 Имат се предвид *съсловните комисии* при провинциалните ландтази (съсловни събрания на провинциите, компетенцията на които се ограничавала с въпросите на местното стопанство и на провинциалното управление), създадени в Прусия през 1842 г. Те били избрани от провинциалните ландтази измежду своите членове (по съсловия) и образували обединен съвещателен орган — «Съединени комисии». С помощта на този орган, който бил само фикция на представителна институция, Фридрих-Вилхелм IV разчитал да въведе нови данъци и да получи заем. — *312*.

210 *«Валхала»* — огромна сграда близо до Регенсбург, построена в 1841 г. по идея на крал Лудвиг I Баварски. В него са събрани бюстовете на почти всички известни хора в Германия.

«Героите на Валхала, описани от крал Лудвиг Първи Баварски, основателя на Валхала» — произведение, излязло в Мюнхен в 1842 г., което съдържало биографиите на немските дейци, чиито бюстове са събрани във Валхала («Walhalla's Genossen, geschildert durch König Ludwig den Ersten von Bayern, den Gründer Walhalla's». München, 1842) — *313*.

211 *Хугенотски войни* — употребявано в литературата название на религиозните войни между католиците и протестантите-калвинисти (хугеноти) във Франция, които продължили с прекъсвания от 1562 до 1594 г. — *316*.

212 *Генерални щати* — висша съсловно-представителна институция във Франция през XVI—XVIII век, която се състояла от депутати измежду духовенството, аристокрацията и градовете от цялата страна; те се свиквали от краля с цел да получи съгласието им за събиране на данъците и на парични субсидии. След 175 години прекъсване през май 1789 г. свикваните при условията на назряване на буржоазна революция Генерални щати били превърнати по решение на депутатите от третото съсловие в Национално събрание. — *317*.

213 Енгелс има предвид анонимната статия «The Communists in Germany» («Комунистите в Германия»), публикувана във вестник «Times» от 29 декември 1843 г. и препечатана в бр. 28 от седмичника на английските социалисти-оуенисти «New Moral World» от 6 януари 1844 г., която статия Енгелс цитира по-нататък. — *320*.

214 След арестуването на Вайтлинг в Цюрих на 8 юли 1843 г. за опит да издаде книгата «Евангелие на бедния грешник» от швейцарското правителство била образувана комисия от пет члена за разследване дейността на немските емигранти в Швейцария. Същата година отчетът на тази комисия бил публикуван в отделна брошура под заглавие: «Die Kommunisten in der Schweiz nach den bei Weitling vorgefundenen Papieren». Wörtlicher Abdruck des Kommissionalberichtes an die H. Regierung des Standes Zürich. Zürich, 1843 («Комунистите в Швейцария, по документите, намерени у Вайтлинг». Пълен текст на отчета на комисията до правителството на кантона Цюрих. Цюрих, 1843); автор на отчета бил членът на комисията И. К. Блюнчли, юрист и реакционен политик. — *320*.

215 Има се предвид парижкото въстание от 12 май 1839 г., подготвено от тайното републиканско-социалистическо «Дружество на годишните времена» под ръководството на О. Бланки и А. Барбес; то било разгромено от войската и националната гвардия. — *320*.

216 *Рипилери* (от думите Repeal of Union — отменяване на унията) — привърженици на отменяването на англо-ирландската уния от 1801 г. Тази уния, натрапена на Ирландия от английското правителство след смазването на ирландското въстание от 1798 г., унищожила последните следи от автономията на Ирландия и ликвидирала ирландския парламент. От 20-те години на XIX век нататък искането да се отмени унията станало най-популярният лозунг на ирландското националноосвободително движение; в 1840 г. била основана Асоциацията на рипилерите. — *321.*

217 Вж. статията на Енгелс. «Успехите на движението за социално преобразование на континента», настоящото издание, том 1, стр. 504—520. — *321.*

218 На 27 май 1832 г. край замъка Хамбах в баварски Пфалц се състояла политическа демонстрация (така нареченото *хамбахско празненство*), организирана от представителите на немската либерална и радикална буржоазия. Участниците в празненството отправили призив за единство на всички немци против немските князе в името на борбата за буржоазни свободи и конституционни преустройства.

На 27 юли 1834 г. във връзка с годишнината на юлската революция в *Щайнхьолцли* край Берн (Швейцария) под ръководството на немските емигранти се провело многолюдно събрание, на което били скъсани княжиите знамена на немските държави и окачено черно-червено-златното знаме, също така били произнесени революционни речи и се пели революционни песни. — *322.*

219 *Ребекаити* — участници в движението на южноуелските селяни през 1843—1844 г., които искали да бъдат отменени пътните такси. Наименованието си получили по името на своя ръководител, който се нарекъл Ребека според библейския мит за Ребека. Те действували нощно време, преоблечени в женски дрехи. — *322.*

220 W. Weitling. «Garantien der Harmonie und Freiheit». Vivis, 1842, S. 228 (В. Вайтлинг. «Гаранции за хармония и свобода». Веве, 1842, стр. 228). — *322.*

221 Става дума за брошурата «Jacob Grimm über seine Entlassung». Basel, 1838. («Якоб Грим за своята оставка». Базел 1838), написана от Я. Грим във връзка с уволняването от Гьотингенския университет на седем либерални професори, между които бил и самият той (вж. бележка 171). — *330.*

222 Енгелс има предвид конфликта, възникнал между пруското правителство и католическата църква във връзка с вероизповеданието на децата от смесени бракове (между католици и протестанти). Този конфликт, който започнал от 1837 г. с арестуването на кьолнския архиепископ, обвинен в държавна измяна, защото отказал да се подчини на исканията на пруския крал Фридрих-Вилхелм III, бил наречен «църковни смутове» или «кьолнски смутове» и завършил при Фридрих-Вилхелм IV с капитулирането на пруското правителство пред Ватикана. — *330.*

223 Енгелс има предвид следните две статии на Гьоте, написани през 1831 г., «Für junge Dichter» («За младите поети») и «Noch ein Wort für junge Dichter» («Още няколко думи за младите поети»). — *335.*

224 Интересът на Енгелс към немските народни книги намерил израз в статиите му «Немските народни книги», «Родината на Зигфрид» и във фрагментите от трагикомедията «Неуязвимият Зигфрид» (вж. настоящия том, стр. 13—21, 112—116, 369—379). — *336.*

225 Има се предвид «Christliches Gesangbuch zur Beförderung öffentlicher und häuslicher Andacht». 1. Aufl. Bremen, 1812 («Християнска песнопойка за прочитане на молитви в къщи и на обществени места». 1-во издание. Бремен, 1812). — *339*.

226 Има се предвид стихотворението на Гьоте «Нощна песен на странника» («Wanderers Nachtlied») и стихотворението на Шилер «Думите на вярата» («Die Worte des Glaubens»). — *339*.

227 A. Knapp. «Evangelischer Liederschatz für Kirche und Haus». Eine Sammlung geistlicher Lieder aus allen christlichen Jahrhunderten, gesammelt und nach den Bedürfnissen unserer Zeit bearbeitet. 2 Bde. Stuttgart und Tübingen, 1837 (А. Кнап. «Съкровищница от песни на евангелски теми за църква и в къщи». Сборник духовни песни от всички християнски векове, съставен и обработен според нуждите на нашето време. 2 тома. Щутгарт и Тюбинген, 1837). — *339*.

228 Енгелс има предвид: H. Laube. «Reisenovellen». Bd. 1—4. 1. Aufl. Leipzig, 1833—1834; «Neue Reisenovellen». Bd. 1—2. Mannheim, 1837 (Х. Лаубе. «Пътни новели». Т. 1—4. 1-во издание. Лайпциг, 1833—1834; «Нови пътни новели». Т. 1—2. Манхайм, 1837). — *353*.

229 J. Mosen. «Ahasver». Episches Gedicht. Dresden und Leipzig, 1838 (Ю. Мозен. «Ахасфер». Епична поема. Дрезден и Лайпциг, 1838). — *353*.

230 Енгелс има предвид рецензията на Гуцков за поемата на Мозен «Ахасфер», отпечатана през август 1838 г. в кн. 124 на списание «Telegraph für Deutschland». — *354*.

231 Енгелс има предвид статията на Теодор Крайценах «Гуцков за Ахасфер» («Gutzkow über Ahasver»), излязла в бр. 189 на «Zeitung für die elegante Welt» от 27 септември 1838 г. — *354*.

232 Става дума за сборника балади на Е. Дулер «Die Wittelsbacher». München, 1831 («Вителсбахите». Мюнхен, 1831), който бил посветен на управляващата баварска династия. — *355*.

233 Има се предвид съставената от Г. Хюлщет христоматия по немска литература: «Sammlung ausgewählter Stücke aus den Werken deutscher Prosaiker und Dichter, zum Erklären und mündlichen Vortragen für die unteren und mittleren Klassen von Gymnasien». 2 Theile. Düsseldorf, 1830—1831 («Христоматия на избрани места от произведения на немски прозаици и поети за тълкуване и устни доклади за долните и средните класове на гимназията». 2 части. Дюселдорф, 1830—1831). — *355*.

234 Енгелс има предвид встъпителната статия на Е. Дулер «Grabbe's Leben» («Животът на Грабе») към драмата на Грабе «Die Hermannschlacht» («Битката на Арминий»). Вж. Grabbe. «Die Hermannschlacht». Drama, Düsseldorf, 1838. — *355*.

235 E. Duller. «Kaiser und Papst». Roman. In vier Theilen. Erster Theil. Leipzig, 1838, S. 284. — *355*.

236 Стихотворението на Енгелс «Книжна мъдрост» било публикувано в кн. 8 на списание «Bremer Stadtbote» от 24 март 1839 г. — *357*.

237 Енгелс има предвид рецензията за стихосбирката на И. Х. Ф. Винклер «Harfenklänge» («Звуци на арфа»), отпечатана през декември 1838 г. в кн. 208

на списание «Telegraph für Deutschland» под заглавие «Zeichen der Zeit» («Знамения на времето»). — *360.*

238 *Марто* — издателство в Кьолн. — *364.*

239 Автор на тези стихове, които Енгелс цитира леко перифразирани, бил генерал Ханс Адолф фон Тюмел, хофмаршал на хесенския курфюрст. Енгелс иронично нарича Тюмел велик поет. — *366.*

240 През март — април 1839 г. в списание «Telegraph für Deutschland» била публикувана без подпис статията на Енгелс «Писма от Вупертал» (вж. настоящото издание, том 1, стр. 435—455). — *368.*

241 Както изглежда, става дума за излязлата в 1839 г. в Лайпциг книга на Ф. Марло (псевдоним на поета Херман Лудвиг Волфрам) «Faust. Ein dramatisches Gedicht in drei Abschnitten» («Фауст». Драматична поема в три части»). — *369.*

242 Това стихотворение на Енгелс под заглавие «До градския вестник» било отпечатано в бр. 34 на вестник «Bremisches Unterhaltungsblatt» от 27 април 1839 г. Вж. настоящия том, стр. 7. — *386.*

243 *«Лузиади»* («Os Lusiadas») — епична поема на великия португалски поет от епохата на Възраждането Луис Камоенс, излязла в 1572 г. — *386.*

244 Енгелс има предвид статията си «Писма от Вупертал» (вж. настоящото издание, том 1, стр. 435—455). — *387, 408.*

245 Отговора на Енгелс на статията на д-р Рункел в «Elberfelder Zeitung», в която се нападали «Писма от Вупертал», вж. в настоящия том, стр. 8—9 (също и бележка 4). — *387.*

246 Ludwig Börne. Gesammelte Schriften. 14 Theile. 1. Ausg. Hamburg, 1829—1832, Paris, 1833—1834; 1. und 2. Theil: Dramaturgische Blätter. Hamburg, 1829. — *389, 426.*

247 Енгелс има предвид статията на Л. Бьорне «За характера на Вилхелм Тел в драмата на Шилер» («Über den Charakter des Wilhelm Tell in Schillers Drama»). В тази статия се дава много остра оценка на Шилеровия герой, когото Бьорне смята за «доста голям филистер», който има в характера си много повече общо с дребния буржоа, отколкото със «смелия планинец». — *389, 408.*

248 Енгелс има предвид следните книги, които Лудвиг Бьорне разглежда в «Драматургични страници»: K. Immermann. «Gardenio und Gelinde». Trauerspiel in fünf Aufzügen. Berlin, 1826 (К. Имерман. «Карденио и Целинде». Трагедия в пет действия. Берлин, 1826); K. Immermann. «Das Trauerspiel in Tyrol». Ein dramatisches Gedicht in fünf Aufzügen. Hamburg, 1828 (К. Имерман. «Трагедия в Тирол». Драматична поема в пет действия. Хамбург, 1828). След преработването ѝ от автора тази пиеса излязла в 1835 г. под заглавие «Андреас Хофер»; E. Raupach. «Die Leibeigenen, oder Isidor und Olga». Trauerspiel in fünf Acten. Wien 1828 (Е. Раупах. «Крепостните, или Изидор и Олга» Трагедия в пет действия. Виена, 1828); H. Clauren. «Der Wollmarkt, oder das Hôtel de Wibourg». Lustspiel in vier Aufzügen. Dresden und Leipzig, 1826 (Х. Клаурен. «Пазарът за вълна, или Вибурски хотел». Комедия в четири действия. Дрезден и Лайпциг, 1826); E. von Houwald. «Das Bild». Trauerspiel in fünf Akten. Leipzig, 1821 (Е. фон Хоувалд. «Картина». Трагедия в

пет действия. Лайпциг, 1821), E. Houwald. «Der Leuchtturm». Leipzig, 1821 (Е. Хоувалд. «Маяк». Лайпциг, 1821). — *389*.

249 В нюрнбергското списание «Athenäum für Wissenschaft, Kunst und Leben», 3. Heft, I. III. 1839 в рубриката «Бележки» била дадена следната оценка на «Писма от Вупертал» (виж настоящото издание, том 1, стр. 435—455): «В няколко книжки на «Telegraph» от март тази година се рисуват много вярно религиозните отношения в Елберфелд и Бармен. Крумахер е изобразен тук много живо с няколко характерни черти.» — *391*.

250 H. Leo. «Sendschreiben an J. Görres». Halle, 1838 (Х. Лео. «Послание до Й. Гьорес». Хале, 1838). — *392*.

251 Статията «Die Gränzen der Naturbetrachtung» («Границите на наблюдението на природата») била публикувана в бр. 23—25 на «Evangelische Kirchen-Zeitung» от 20, 23 и 27 март 1839 г. — *396*.

252 Библия. Нов завет. Първо послание на апостол Петър, глава 2, стих 2. Енгелс погрешно е написал *Павел* вместо *Петър*. — *397*.

253 Chr. Märklin. «Darstellung und Kritik des modernen Pietismus. Ein wissenschaftlicher Versuch». Stuttgart, 1839. — *400*.

254 Юлската революция от 1830 г. във Франция започнала на 27 юли. — *405*.

255 На 30 ноември 1835 г. срещу Карл Гуцков, автор на романа «Вали, съмняващата се», започнал съдебен процес в манхаймския градски съд. Същия ден той бил изпратен в предварителен арест и едва на 13 януари 1836 г. осъден на един месец затвор, без да се зачете предварителният арест, за «богохулство, потъпкване на християнската вяра и църква и изобразяване на безнравствени ситуации». Гуцков излежал присъдата си в затвора от 14 януари до 10 февруари 1836 г. (вж. също бележка 17). — *406*.

256 Енгелс има предвид книгата: Ch. H. Weiße. «Die evangelische Geschichte, kritisch und philosophisch bearbeitet». 2 Bde. Leipzig, 1838 (К. Х. Вайсе. «Евангелската история, преработена критически и философски». 2 тома, Лайпциг, 1838). — *407*.

257 Из стихотворението на К. Бек «Разходки край Лайпциг» (Сборник стихове «Нощи. Бронирани песни». Първа приказка. Трета нощ). За този сборник вж. бележка 22. — *407*.

258 Th. Greizenach. «Dichtungen». Mannheim, 1839 (Т. Крайценах. «Поетически творби». Манхайм, 1839). — *412*.

259 E. von Smitt. «Geschichte des Polnischen Aufstandes und Krieges in den Jahren 1830 und 1831». Theile I—II. Berlin, 1839. — Третата част на книгата излязла в 1848 г. — *412*.

260 E. von Smitt. «Geschichte des Polnischen Aufstandes. . .». Theil I. Berlin, 1839, S. 237. — *412*.

261 Има се предвид книгата на Р. Солтик «La Pologne. Précis historique, politique et militaire de sa révolution». T. I—II. Paris, 1833 («Полша. Исторически, политически и военен очерк за полската революция». Т. I—II. Париж, 1833). Енгелс се позовава на немския превод на тази книга, излязъл в Щутгарт в 1834 г. под две заглавия: «Polen, geographisch und historisch geschildert.

Mit einer vollständigen Geschichte der Jahre 1830 und 1831 Von einem Augenzeugen» («Географско и историческо описание на Полша. Пълна история на събитията от 1830 и 1831 г. Написано от очевидец»); «Polen und seine Helden im letzten Freiheitskampfe. Nebst einem kurzen Abriß der polnischen Geschichte seit ihrem Beginne bis zum Jahre 1830 von dem Grafen Soltyk» («Полша и нейните герои в последната битка за свобода. С кратък очерк за историята на Полша от началото на нейното съществуване до 1830 г. Написано от граф Солтик»). — *412.*

262 Енгелс цитира пародията на съчинената през XVIII век от немския писател граф Фридрих Леополд Щолбергски песен на стар швабски рицар до сина си «Sohn, da hast du meinen Speer» («Сине, ето ти моето копие»). — *416.*

263 Енгелс има предвид книгата: «Darlegung der Haupt-Resultate aus den wegen der revolutionären Complotte der neueren Zeit in Deutschland geführten Untersuchungen. Auf den Zeitabschnitt mit Ende Juli 1838». Frankfurt am Main («Изложение на главните резултати от разследванията по повод на революционните заговори от най-ново време в Германия. За периода до края на юли 1838 г.». Франкфурт на Майн). Тази книга представлява материалите на намиращата се във Франкфурт на Майн централна следствена комисия на Германския съюз за разследване деянията на «демагозите» (виж бележка 116). — *421.*

264 J. Venedey. «Preussen und Preussenthum». Mannheim, 1839. — *421, 425.*

265 Книгата на Карл Грюн «Buch der Wanderungen. Ostsee und Rhein». Cassel und Leipzig («Пътеписи. Балтийско море и Рейн». Касел и Лайпциг) излязла в 1839 г. под псевдонима *Ернст фон ден Хайде* (Ernst von der Haide). — *424.*

266 L. Börne. «Schilderungen aus Paris». In: Gesammelte Schriften. 5. Theil Hamburg, 1829. — *426.*

267 D. F. Strauß. «Charakteristiken und Kritiken». Eine Sammlung zerstreuter Aufsätze aus den Gebieten der Theologie, Anthropologie und Aestetik. Leipzig, 1839 (Д. Ф. Щраус. «Характеристики и критики». Сборник разпръснати статии из областта на теологията, антропологията и естетиката. Лайпциг, 1839). Първата статия в този сборник е посветена на Шлайермахер и Дауб и е озаглавена «Schleiermacher und Daub, in ihrer Bedeutung für die Theologie unserer Zeit». («Шлайермахер и Дауб с оглед на тяхното значение за теологията на нашето време»). Шестата статия е озаглавена «Geschichten Besessener neuerer Zeit» («История на обладани от зли духове в най-ново време»). — *427, 431.*

268 Енгелс има предвид книгата на А. Толук: «Die Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte, zugleich eine Kritik des Lebens Jesu von Strauß, für theologische und nicht theologische Leser dargestellt» («Достоверността на евангелската история и критика на «Животът на Исус» от Щраус за читатели теолози и не теолози»). Първото издание на книгата излязло в Хамбург в 1837 г. — *427.*

269 A. Neander. «Das Leben Jesu Christi, in seinem geschichtlichen Zusammenhange und seiner geschichtlichen Entwickelung dargestellt». Hamburg, 1837 (А. Неандер. «Животът на Исус Христос, представен в неговата историческа връзка и неговото историческо развитие». Хамбург, 1837 г.). — *427.*

270 «Evangelische Kirchen-Zeitung» в бр. 1—8 от 1, 4, 8, 11, 15, 18, 22 и 25 януа-

ри 1840 г. в статия, озаглавена «Vorwort» («Предговор»), се обявил против книгата на Х. Мерклин «Darstellung und Kritik des modernen Pietismus». Stuttgart, 1839 («Изложение и критика на съвременния пиетизъм». Щутгарт, 1839).

За *пиетизма* вж. бележка 9. — *430*.

271 *Парси* — представители на религиозна секта в Индия и Иран, които обожествявали огъня, въздуха, водата и земята и били привърженици на религията на Зороастър.

Либертини — представители на религиозна пантеистична секта от средата на XVI век, която имала демократичен характер и била широко разпространена във Франция и Швейцария. Либертините повели борба с Калвин и неговите привърженици, но претърпели поражение. (За *калвинизм* вж. бележка 11.) — *430*.

272 Вж. «Literarischer Anzeiger für christliche Theologie und Wissenschaft überhaupt», 1840 г., бр. 1 и 2, статията «Vorwort des Herausgebers zum zehnten Jahrgange» («Предговор на издателя по случай десетгодишнината на изданието»). — *431*.

273 Според евангелската легенда в палестинския град Кана на една сватба Христос превърнал водата във вино. (Библия. Нов завет. Евангелие от Йоан, глава 2). — *431*.

274 F. Grilparzer. «Weh' dem, der lügt!» Lustspiel in fünf Aufzügen. Wien, 1840. — *432*.

275 Енгелс има предвид речта на евангелисткия епископ и придворен проповедник Р. Ф. Айлерт, произнесена в рицарската зала на кралския дворец в Берлин на 19 януари 1840 г. при коронационното и орденско тържество и публикувана в бр. 20 на «Allgemeine Preußische Staats-Zeitung» от 20 януари 1840 г. — *433*.

276 Става дума за книгата: C. von Rotteck. «Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände, von den frühesten Zeiten bis zum Jahre 1831». Bd. 4. Stuttgart, 1833 (К. Ротек. «Всеобща история за всички съсловия, от най-древни времена до 1831 г.». Т. 4. Щутгарт, 1833). Това издание започнало да излиза в 1831. — *434*.

277 *Карбонари* (carbonaro — буквално: въглищар) — членове на тайно заговорническо дружество, което съществувало в Италия през първата третина на XIX век и във Франция през 20-те години на XIX век. Италианските карбонари, обединили в своите редове представителите на градската буржоазия, на обуржоазилата се аристокрация, на офицерите, на дребната буржоазия и на селяните, си поставяли за цел националното освобождение и обединяването на Италия и провеждането на политически реформи. Френските карбонари, към които принадлежали представителите на различни политически течения, си поставяли за задача да бъде съборена монархията на Бурбоните. — *434*.

278 Енгелс има предвид статията на Л. Шюкинг в кн. 170 на «Telegraph für Deutschland» от октомври 1838 г. с анализ на стихотворенията на Анете Елизабет Дросте Хюлсхоф. — *435*.

279 През май 1840 г. при пребиваването си в Мюнстер Енгелс обсъждал с радикалните немски писатели Л. Шюкинг и Х. Пютман въпроса за издаване на

немски език на Шели, над преводите на когото всички те работели. Вж. също настоящия том, стр. 4С8. — *435.*

280 W. Elias. «Glaube und Wissen». Ein Roman. 2 Theile. Bremen, 1839. — *436.*

281 Вж. статията «Tagebuch aus Berlin» («Дневник от Берлин») в кн. 97 на списание «Telegraph für Deutschland» от юни 1840 г. — *437.*

282 В 1839 г. в Лайпциг излязла книгата на Пютман «Die Düsseldorfer Malerschule und ihre Leistungen seit der Errichtung des Kunstvereines im Jahre 1829» («Дюселдорфската живописна школа и нейните успехи от основаването на Дружеството за изкуства в 1829 г.»), а в 1840 г. в Бармен излязла книгата му «Chatterton». Erster Theil. «Leben des Dichters»; Zweiter Theil. «Dichtungen» («Чатертън». Първа част. «Животът на поета». Втора част. «Поетически творби»). — *438.*

283 Става дума за преведените от Шюкинг на немски език стихотворения на английския поет Колридж. — *438.*

284 В издавания от Густав Пфицер вестник «Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands» от 7 юни 1840 г. били публикувани две стихотворения на Шели и три на Колридж, преведени от Шюкинг. — *438.*

285 N. Lenau. «Faust». Ein Gedicht. Stuttgart und Tübingen, 1836 (Н. Ленау. «Фауст». Поема. Щутгарт и Тюбинген, 1836). — *449.*

286 Friedrich von Raumer. «Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit». 6. Bde. Leipzig, 1823—1825 (Фридрих фон Раумер. «История на Хоенщауфените и тяхната епоха». 6 тома. Лайпциг, 1823—1825). — *449.*

287 F. Diez. «Grammatik der romanischen Sprachen». 2 Theile. Bonn, 1836—1838 (Ф. Диц. «Граматика на романските езици». 2 части. Бон, 1836—1838). — *449.*

288 Goethe. Sämmtliche Werke. Stuttgart und Tübingen, 1840 (Гьоте. Пълно събрание на съчиненията. Щутгарт и Тюбинген, 1840). — *460.*

289 R. E. Prutz. «Der Rhein». Gedicht. Leipzig, 1840 (Р. Е. Пруц. «Рейн». Стихотворение. Лайпциг, 1840). — *467.*

290 В края на март 1841 г. Енгелс се завърнал от Бремен в Бармен. — *471.*

291 През втората половина на септември 1841 г. Енгелс заминал за Берлин, за да отбие военната си служба, и постъпил като доброволец в артилерийската бригада. — *476.*

292 Премиерата на трагедията на Карл Вердер «Колумб» («Columbus») се състояла на 7 януари 1842 г. в берлинския кралски Оперен театър. Преди започването на спектакъла и в антрактите се изпълнявали откъси от симфонии на Бетховен. — *478.*

293 *Аргонавти* — в гръцката митология герои, които се отправили с кораба «Арго» под водачеството на Язон за Колхида (днешното Закавказие) за златното руно, което пазел един дракон.

В това стихотворение Енгелс споменава и редица други герои от гръцката митология: *Ариадна* — дъщеря на критския цар Минос, която помогнала на своя любим, Тезей, да се измъкне от лабиринта; *Егей* — цар на Ати-

на, баща на Тезей; *Минотавър* — чудовище с човешко тяло и глава на бик, което Тезей убил; *Кадъм* (Агенорид) — син на финикийския цар Агенор, митическият основател на град Тива в Гърция. — *491*.

[294] Енгелс написал това стихотворение на старогръцки език и го прочел на публичните тържества на Елберфелдската гимназия, състояли се на 15 септември 1837 г. За сюжет на стихотворението е послужил древногръцкият мит за похода на войската на град Аргос срещу град Тива. Походът бил предприет от Полиник, син на цар Едип, срещу брат си Етиокъл, който взел незаконно властта в Тива. В резултат от братоубийствения двубой между Полиник и Етиокъл загинали и двамата.

В това стихотворение Енгелс показва прекрасно познаване на древногръцката митология, като върху нейната основа създава фон, на който образно описва двубоя. Така например той въвежда в повествованието жената на тиванския цар, жестоката *Дирка*, която искала да погуби дъщерята на речния бог Асоп, Антиопа, като я завързала за рога на един бик, но самата тя била наказана по същия начин от синовете на Антиопа; той споменава също богинята на смъртта *Кера*, олицетворение на злата съдба. — *508*.

[295] Енгелс напуснал последния клас на гимназията по настояване на баща си през септември 1837 г., във връзка с което и му било издадено от директора д-р Ханчке отпускно свидетелство. — *516*.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

В

Д

Е

Л

М

Х

Щ

ЛИТЕРАТУРНИ И МИТОЛОГИЧНИ ГЕРОИ

УКАЗАТЕЛ НА ПЕРИОДИЧНИТЕ ИЗДАНИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ*

* Със звездичка са отбелязани писмата и произведенията, които се пбуликуват за пръв път в Сочинения К. Маркса и Ф. Энгельса.

Ф. ЕНГЕЛС

ПИСМА (1838—1842)

1838 година

1889 година

1840 година

ИЗ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА Ф. ЕНГЕЛС

(Ранни литературно-поетически опити 1833—1837 г.)

ПРИЛОЖЕНИЯ

ИЛЮСТРАЦИИ

Превела Донка Данчева
Стиховете превели
Чило Шишманов и Александър Миланов
Редактор Райна Спирова
Худож. редактор Тотю Данов
Техн. редактор Тодор Бъчваров
Коректор Светла Василева
Корица Милка Пейкова

Код 12 $\frac{95311\ 72711}{0008\text{-}5\text{-}79}$
Дадена в произв. на 23. VIII. 1978 г. Подп. за печат на 28. II. 1979 г.
Формат 65x92/16. Печ. коли 38,25. Изд. коли 42,34. Изд. № 6081.
Цена 1,88 лв.

Полиграфически комбинат «Димитър Благоев»